

چەند ئاۋرېن جفاكى ژ دېرۇكا نوو يا عىراقى

د.عەلى وەردى



وەرگېران و پېشكېشكرن
د. عارف جيتو

چهند ئاورين جفاكي ژ ديروكا نوو يا عيراقى

ناقى پەرتووكى: چەند ئاورىن جفاكى ژ دىرۆكا نوو يا عىراقى

دانان: د. عەلى وەردى

وەرگىران و پىشكىشكرن: د. عارف حىتق

دىزان و دەرھىنانان ھونەرى: رەھىل عادل دوسكى

بەرگ: نەجمەددىن بىرى

ژمارا سباردنئ: ۱۸ / ۲۲۱۵ - D ژ پەرتوكخانا بەدرخانسان / دھوك

تېراژ: ۱۰۰۰ دانە

چاپ: چاپا ئىكى، چاپخانا پارىزگەھا دھوكى - ۲۰۱۸

د. عهلی وهردی

چهند ناورین جفاکی ژ دیرۆکا نوو یا عیراقی

وهرگیان و پیشکیشکرن
د. عارف حیتۆ

پیشگوئی

دكتور على وهردى (١٩١٣-١٩٩٥)، ئىكە ژ هزرمەند و جفاكاناسين گرنگين عيراقى و هەموو عەرەبان. د بياقى شروڤه کرنا جفاکى و سروشتى هەقبەندى يين دنابەرە مروڤاندا، وەکو هزرمەندەکى ل سەر ئاستى جيهانى دەيته هزمارتن. گرنگى يا وهردى د وى چەندىدايه کو ب ئاوايهکى زانستىن بىلايهن و لوژىکى، سەرەدەريى دگەل شروڤه کرنا جفاکى و ليکولينا سروشتى مروڤى و ژينگەها وى دکەت. د هەموو نفيسين و کتیبين خودە، بابەتى رەفتار يان سروشتى مروڤى ب هەموو عورف و عەدەت و نەزەعە و بەها يين ويڤە، د جە و سەرەدەمەکى دەستنيشانکريدا شروڤه دکەت و پاشى د ئىختە د بن ڤەکولینهکا بىلايهن و زانستيدا کو يا پشتبەستىيە ب ژیدەرین دیرۆکى و تیگەهین هزرمەندین جيهانىڤه. ب شيوهيهکى گشتى، على وهردى سەرەدەرى دگەل دوو بابەتین هەستارین جفاکى عيراقى کرىيە: رەفتارا کەسان (سروشتى مروڤى) و ژينگەها يان ديسپلينا پەرەدەبى دناف جفاکى عيراقيدا. ئەگەر ب ئاوايهکى دى خوياب کەين، ئەم دشتين بىژين کو سەرەدەرى دگەل روخسار و نافەرۆکا جفاکى عيراقى کرى.

ناسناقى وهردى ژ وى چەندى وەرگرتييه کو باپيرى وى، کارى پيشەسازى يا بشافتنا ئافا گولان دکر. ل سالا ١٩١٣ئى، ل باژيرکى کازمى ژ دايکبوويه. ل سالا ١٩٢٤ئى، خواندنى دەهليت و ل بەر دکانهکا عەتارىي کار دکەت، لى هەر زوو د هيتە دەرئىخستن، چونکو گرنگى ب کارى خوه نەددا و هەر دەم ب خواندنا کتیب و روژنامەيانڤه يى مژوول بوو. ل سالا ١٩٣١ئى، دچپتە خواندنگەهين خواندنا ئىقاربيان و خواندنا خوه يا سەرەتايى پى تەڤاف دکەت. ل سالا ١٩٣٢ئى، جلکين خوه يين تەقلیدی دگوهوريت و جلکين ئەفەنديان دکەتە بەر خوه، ئانکو دبیتە ئەفەندى. ل خواندنگەها ئامادەکارىي دبیتە ئىکەم ل سەر هەڤالين خوه و دەيته هەنارتن بو زانينگەها ئەميرىکى ل بەيروت کو باوهرناما بەکالوريۆسى ب دەستڤه بينيت. ل سالا ١٩٤٣ئى، دبیتە ماموستا ل ئامادەبى يا بنگەهين ل بەغدا. ل سالا ١٩٤٨ئى، دەيته هەنارتن بو زانينگەهەکا تکساس ل ئەميرىکا کو باوهرناما ماستەرى ب زانستين جفاکى وەرگريت، لى ئەو ل ئەميرىکا دمىنيت هەتاکو باوهرناما دکتورايى ژى ل سالا ١٩٥٠ئى، وەرگريت. پشتى تەڤاڤکرنا ناما خوه يا دکتورايى، د هەمان سالا ڤەدگەریتەڤه عيراقى و دبیتە ماموستايى جفاکاناسيى ل زانينگەها بەغدا. ل سالا ١٩٧٠ئى، خوه ب ناسناقى ماموستايى پيشەکار خانەنشين دکەت، داکو هەموو دەمین خوه ژبو ڤەکولین و دیراسە تکرنا جفاک و دیرۆکا عيراقى تەرخان بکەت. دوست و دژمىن وى يين نفيسەر ل عيراقى و ژ دەرڤهه عيراقى ژى، ددەنه خوياب کەرن کو وهردى نفيسەرەکى

پایه بهرز و ناقداری عیراقی بوو، ئیک بوو ژ ئالا هه لگر و پیشه‌نگین عیلمانیه تی ل عیراقی.

د هه موو کتیبین خودا، د. عه لی وهردی داکوکی ل سهر دوو مگرتیان دکه ت: هه فرکی یا دناقبه را به داوه ت و شه هرستانیدا، ئوو هه فرکی یا دناقبه را دوو روویاتی یا که سایه تیدا، لی پاشی مگرتیه کا دی ژی ب ناقی نه سازی یا جفاکی ل سهر هه ردوو مگرتی بین خوه زیده دکه ت. ئەف هه رسی مگرتیه ب موکمی پیکفه گرتداینه و د شیاندایه بیژین، سی لایه نین جودا بین یهک بابه تینه، ئەو ژی بابه تی جفاکی عیراقیه د سهرده می هه نوکه پیدا، چ سهرده می هه نوکه یی یا د. عه لی وهردی بیت، یان هه نوکه یی یا سهرده می که توارای ژیانا مه یا ئەفرۆ بیت. زیره کی و داهینانا وی، د وی چه ندیدایه کو دید و بوچوونین وی ب کیر هه موو سهرده مان د هین. ئەوا وی بهری نیف سه دهی گو تی، ب کیر سهرده می نوکه ژی دهیت. هه رده م هه ولدایه کو فان هه رسی مگرتیان ب سنسله کا لوژیکی پیشکیشکه ت، داکو خوانده فان (ب هه موو ئاستین خوه بین ره وشه نبیریفه) تی بگهن و ل گوره ی ئاستی خوه یی ره وشه نبیری مفای ژی وهرگرن. ژبو قی چه ندی ژی، مشه جارن په نا دبه ته بهر ئینانا نمونه بین که توارای بین به ره ست و هنده ک جارن ژی خوه داهیلته دناف کورراتی یا دیرۆکیدا ژبو شرۆقه کرنا ره وشه کا دیارگری. ب کورتی، ئەم د کارین بیژن هه تاکو وهردی شیای فان به ره مین مینا خودیکا ژیانا مه یا که توارای پیشکیش که ت، ل سهر ئاستی جهی و ده می هه ردوویان کار کریه. ئەف کتیب ل بهر دهستی وه ژی، نمونه یه که ژ لیگه ریانین جفاکی بین وی، دناف کورراتی یا ده میدا.

عه لی وهردی، گه له ک تیگه هین نوو ئینانه دناف قادا ره وشه نبیری یا وی سهرده میدا، ئەو ب خوه وه کو پیشه‌نگه کی سکولاریزمی و پاشی وه کو فه کو له ره کی بتیلا یه ن و دنیا دیتی، ژ که سین ئیکی بوو کو دانپیدان ب فهراتی یا شه هرستانیی کری، هه روه سا ژ که سین ئیکی بوو کو تبلا خوه دانایه سهر برینین جفاکی شوپپاریز (ئه گهر نه بیژین پاشکه فتی). جوداهی یا وی ژ که سانین دی بین نووخواز و عیلمانی، ئەو بوو کو وی ل ده ستپیکی فه کو لینا که لتورئ هه یی و لوژیکا که فن کر، پاشی هاته سهر هه لسه نگاندنن ره وشا هه یی و دیتنن خوه ل سهر خویا دکرن. ئەو دبیزیت: "شه هرستانی وه کو مه کینییه، ئەگهر ب هه موو پیشکین پیکهاته یا ویفه و ل جهه کی گونجایی نه دانن، د شیاندا نینه کار بکه ت. ئانکو شه هرستانی ل سهر بنه مایی تاییه تمه ندیی و دابه شکرنا کاری و دانانا که سی گونجایی و ل جهی گونجایی دهیته ئافاکرن." لی ده می ئەم نه کارین دوور ژ ده مارگیری و خزمانیی و هه قالینی... سهرده ریج دگه ل که سان بکه ین، ئەم نه شینن که سین گونجایی ل جهین گونجایی دانین. ب قی چه ندی ژی، ئەم نه شینن ژ دهرقه ی عه شیره تی و بنه مالی، سهرده ریج دگه ل شیان و لیها تووی یا که سین تاک بکه ین. هه روه سا سهرده ریکرنا دگه ل که سین تاک و ئازادی یا که سوکی، تیگه هه کی نوویه (دبیت ئەم بشینن د گرنگی یا

وئ بگههين). لئ ل گورهئ پاشخانا مه يا كه لتورئ، ئەم نه شئين سه ره ده ريه كا بالبه رانه دگهل بكهين. ئازادئ يا كه سوئكي بنه مائه كئ ئەخلاقهه ل دهف جفاكئين شه هره وار. مادهم ئەف ئازاديهه چ كارئين نيگه تيف ناكه ته سه ر ئازادئ يا كه سه كئ دئ يئ تاك، خه لك ب ريزگرتن لئ دنيرت. لئ بابتهئ ئەخلاقئ ل دهف جفاكئين مه، بارا پتر ب بابتهئ پيگيرئ يا ئايئني و گوهدارئ يا سه ميان و سيكسيقه گريداينه.

قئ شه هرستاني يا نوو، هندهك هزر و بنه ما و تيگه هين نوو ئينانه دناف جفاكئ مه دا كو هه قذرا بوون دگهل وان تيگه ه و بنه مابين ئەم ل سه ر رابووئين. بنه ما يئ وه كه ه قئ و دادپه روه رئ و ديموكراسئ و وه لاتپاريزئ و ئازادئ... هتد، دگهل به هايئين مه يئين ده مارگيرئ و خزمانئ و جواميرئ و عه شيره تئ ناگونجن. فه ره ژبير نه كه ين كو شه هرستاني كو مه كا عه ده ت و ره قтар و سيسته مين جفاكئينه، به رئ كو هزر و گو تارئين وه عزكرئ بن. ئەگه ر كه سه ك ژ زارو كئيني ل سه ر فان عورف و عه ده تئين شه هره وار نه را ببئت، نه شئت ب ئاوايه كئ نورمال سه ره ده رئ دگهل بكه ت. به لكو دئ د دوو جيهانئين هه قذرا مينيت: جيهانه كا نمونه يئ كو تنئ دناف نفيسئ و گو تاراندا ده يته دئتن، ئوو جيهانه كا دئ يا كه تواري كو خه لك ب هه موو موغامه ره و هز و به رژه وه ندئين خو قه تيدا دژئت. هه روه كو وه ردئ دبئژئت: عه ده تئين كه هئ و خه لك ل سه ر راهاتئ، ب سه روشئ خوه هه شكئ و د كووراتئ يا ناخيدا ده ينه چاندين. ئەگه ر به يتنه گوهورئين ژئ، گه له ك ب هئواشئ ده ينه گوهورئين. لئ ئاخفتن و گو تار، زوو ده ينه گوهورئين. ئەقجا كا چه وا نه يا ب ساناهيه ب گو تار و پيشكيشكرنا هزرئين به ره فكري، كه سه ك ژ جفاكه كئ پاشقه مايئ عه شيره تئ ببئته كه سه كئ شه هره وار، هه روه سا ئەگه ر كه سه كئ شه هره وار ژئ هز بكه ت يئ پاشقه مايئ و شوپپاريز بيت، ئوو هه ول بده ت عورف و عه ده تئين وان وه رگريت و په يره و بكه ت، بو وئ ژئ يا ب ساناهئ نا ببئت، چونكو د هه ردوو حاله تاندا عه ده تئين ل سه ر راهاتئ دبئه ريگر كو بله ز به يتنه گوهورئين.

ژ بلي فان هه رسئ مگرتئ يئ عه لي وه ردئ كرينه شه نكسته ژبو ئافاكرنا دئتن و شروقه كرئين خوه بين جفاكئينه، هه روه سا ب كوورئ خوه داهيلايه دناف سه روشئ مرو فان و مه ژئ و وان و هز و پالئنه ر و غه ريزه بين خورسكئ بين مرو فاندا. وه سا دده ته خويا كرن كو ئەگه ر هه لسه نگاندين و شروقه كرئين گه له ك ژ فهيله سو ف و هز مه ندان ل سه ر هنده ك بابته تان نه لوژيكي و شاش بن، ژ ئەگه رئ وئ چه ندئيه كو ب دروستئ د سه روشئ مرو قئ نه گه هشتئينه. مادهم مرو ف ب سه روشئ خوه لايه نگر و ته ره فدارئ به رژه وه ندا خوه يه، دئ هه موو راستئ و بو يه ران ل گوره ي به رژه وه ندا خوه شروقه كه ت يان ئاراسته كه ت. مه ژئ مرو قئ ب خوه ژئ، لايه نگره و ل گوره ي پالئنه ر و هزئين قه شارئ بين نه هوشئيه ده يته ئاراسته كرن كو ژ ئاكاما زالبوونا عورف و عه ده تئين جفاكئ په يدا دبئت. هه ر ژ زارو كئيني جفاك په روازه يه كئ ژبو مه ژئ مرو قئ دانئيت و مرو ف د

قى چوارقەيى جىڭكى دەردۇردا ل ھەمى بۆيەر و روودانىن ژيانى و جىڭكى دىنرېت. ئەڭجا ھەردەم وەسا ھزر دكەت كو راستى يا رەوان ل دەف ويىە. ئو ھەردەمى بەرژەوھەندا وى وەسا خواست كو لايەنەككى دى ب پەژرېنېت، ھىنگى ئەو لايەننى دى دى بېتە ئالايى راستى و ھەموو رەفتارىن دى يىن دژى قى بەرژەوھەندى دى د شاش و سەرداچوويى بن. لەوا دى ھەموو شىيانىن خوە يىن عەقلى و ھەموو سەربۇرىن خوە يىن نەقلى بكار ئىنېت ژبۇ پەژراندنا لايەننى پاراستنا بەرژەوھەندا خوە. ئو قى چەندى وەردى پالدا كو ب كوورى خوە ب داهىلېتە دناف نافەرۆك و ئايىردە و مەسەبېن ئايىندا. د ھەمان دەمدا ژى، سەردەرى دگەل تىورىن نوو بېن كەتواری يا جىڭكى دكر، ھەتاكو بىشېت ژيارا ھەنۆكەيى يا خەلكى ب تىگەھ و رابردوويى وانقە گرىدەت و ب شىوازەكى زانستى بەرھۆز ھەلسەنگىنېت.

ئەف كىتېبا ل بەر دەستى خواندەقانى ھىژا، پوختەيا ھەر شەش بەرگىن كىتېبىن جىڭكى- دىرۆكېيە، كو ب ناڧى "چەند ئاورىن جىڭكى ژ دىرۆكا نوو يا عىراقى" ھاتىيە وەشاندىن. ل ژىر قى تايلى ژىگۆتى، عەلى وەردى، خوە بەردايە دناف دىرۆكا جىڭكى يا عىراقىدا ژبۇ قەكۆلېن و تىگەھشتنا ساخلەت و پاشخانا كەسى تاكى عىراقى، داکو سروسى پىكھاتەيا كەسايەتى يا خەلكى عىراقى پى شروڧە كەت. ددەمى لىكۆلېنا ھەر جىڭكەكىدا، مروڧ نەشېت د رەفتار و تىگەھىن خەلكى ھەچكۆھەيى بگەھىت، ھەتاكو بۆيەر و روودانىن بۆرى يىن وى جىڭكى نەخونىت. ھەموو بۆيەرېن دىرۆكى ب راددەيەكى مەزن يان بچووك ئاكامى دكەنە سەر ژيان و تىگەھ و دىتن و رەفتارىن خەلكى. لىكۆلېنا بابەتېن جىڭكى مېنا كەسايەتى يا مروڧىيە، ھەنۆكەيى يا وى ب رابردوويى وىڧە ئاكامدار دبېت. ئەم د كارىن بىژىن كو مروڧ د ژيانا خوە يا جىڭكىدا، دكەڧتە دېن نغاندەكا جىڭكى يا وەكھەڧ ب نغاندنا موگناتىسىدا. ھەر ژ زارۆكىنى جىڭك ھندەك تىگەھ و ھزر و بەھا و باوەر و عورڧىن جىڭكى ل سەر مروڧى دسەپىنېت و دئىختە د قالبەكى جىڭكى دياركرىدا. زارۆكىنى يا جىڭكى ژى، ب ھەموو عورف و عەدەت و تىگەھ و ھەڧبەندى يىن بەرھەمھىنانىڧە، سەردەمىن بۆرى يىن جىڭكىنە. ئەڭجا ھەردەمى مروڧ ژ چوارچوڧى خوە دەردكەڧىت، وەسا ھزر دكەت كو ئىدى سەربەست و ئازاد بوو، لى د راستىدا دكەڧىتە دناف چوارچوڧەكى دى يى جىڭكىدا. مروڧ ب سروسى خوە ھەز ژ ئارامى دكەت و چوارچوڧى ھەلەزۆنى جىڭكى، قى ئارامى بۇ پىشكىش دكەت. ھەردەمى ژ چوارچوڧەكى دەردكەڧىت دكەڧتە دناف چوارچوڧەكى دىدا. ب قى چەندى ژى، ھەتاكو ئەم د مروڧى ھەر جىڭكەكى بگەھىن، فەرە ئەم لىكۆلېنا چوارچوڧى وى بگەھىن.

ئەف كىتېبە ب ھەر شەش بەرگ و پاشكۆيىن خۇڧە، د شىوازى ڧەگىرانا بۆيەراندنا، مېنا كىتېبىن دىرۆكېيە. لى ل شوينا جەختكرنا ل سەر خوەيى بۆيەرى، سەردەرىن دگەل ئاماژە يىن ھزرى و جىڭكى يىن وان بۆيەراندنا دكەت. ھەر بەرگەك سەردەرىن دگەل

سهردهمهكئ دياركربئ ديرؤكا عيراقئ و وهلاتئن دهردؤرا وئ دكهت. ب نهمازهئبئ ژئ، سهردهرئبئ دگهل بؤيهرئن ههقهدهمئن توركئبا و ئيرانئ دكهت، چونكو ههر بؤيهرهكئ ل شان ههردوو وهلاتئن دهردؤر قهومي با، دا كار كهته سهر رهوش و رهفتارئن عيراقئبان ژئ. ههروهسا د هندهك بهرگاندا ئاماژه ب بؤيهرئن ميسر و شام و حيجازئ ژئ دكهت، چونكو د وان سهردهماندا بؤيهر و چارهنفئسسئ عهرهبان پئكفه گريدايئ بوو، ئهگهر ژ لايهئنئ سياسئفئه ژئكفه قهئيايئ بن ژئ، كار دكره سهر رهوشا عيراقئ .

د سهردهمئن بهرئ شهريئ جيهانئئ ئئكئدا و ههتا داوئ يا شهريئ ژئ، عيراق پشهكهك بوو ژ ئئمپراتؤري يا ئوسمانئئ. والئ و كاربهدهستئن ههر حكومهتهكا عيراقئ ژ لايئ سولتانئ ئوسمانئفئه دهاتنه دانان و باج و خهراجا عيراقئ ژئ بؤ ستهنبؤلئ دهاته هنارتن. ب قئ چهنديئ ژئ، دهستهلاتا كارگئري و دنيايئ د چوارچؤقئ ئئمپراتؤري يا ئوسمانئيدا بوو. ئهقجا ههر بؤيهرهكئ ل ستهنبؤلئ قهومي با، ب شئوهيهكئ ئوتوماتئكي كار دكره سهر خهلكئ عيراقئ ژئ. ژ لايهكئ ديئه، پرانئ يا خهلكئ ئاكنجئ ل عيراقئ ژ مهسهبئ شئعهيان بوون و كؤمهكا مهرقهدين پيروزل هندهك باژئر و باژئرئن عيراقئ ههبوون، زئدهبارئ وئ چهنديئ كو مهرحهعئبئهتا ههموو شئعه يئن دنيايئ ل نهجهف يان كهربهلا بوو. قئ تايهتهمنديئ وه كر كو كارئگهرئ يا ئيرانا شئعي، ب شئوهيهكئ بهردهوام و بهرچاقل ل سهر عيراقئ ههبيت. ئهقجا ههموو بؤيهر و كئشه و بريارئن سياسئ و ئايئني يئن ئيرانئ ژئ كار دكره سهر رهوشا جقاكئ يا خهلكئ عيراقئ. ئهم دشئين ب كورتي بيژئن كو ژ لايهئنئ كارگئري و مادئفئه (دنيايئ)، عيراق سهر ب دهولهتا ئوسمانئفئه بوو. لئ ژ لايهئنئ دهروونئ و گيانئفئه (ئاخرهئفئه)، ژئئياتئ يا خهلكئ ژبؤ ئيرانئ بوو. قئ دووانئ يا ژئئياتئ يا دنيايئ و ئاخرهئئ ژئ، ئاكامهكا مهزن كره سهر پئكهاتهئبئ كهسايهئئ يا كهسسئ تاكئ عيراقئ. ئهقجا فهكؤلئنا وهردئ يا كاملان نهذبوو، ئهگهر ئاماژه ب بؤيهر و كاودانئن قان ههر دوو وهلاتئن دهردؤر نهكربا .

ئاكاما وهلاتئن عهرهبئ يئن دهردؤرا عيراقئ، ژ كهقندا ههبوو، لئ د چوارچؤقئ مشهختبوونا عهشيرهئن بهدؤ يئن بيابانئ بوو، كو كارئگهريهكا راستهوخؤل سهر رهوش و كاودانئن ههقركئ يا دناقبهرا بهداوهئئ و شههرستانئيدا ههبوو. لئ ئهف ئاكامه د ديرؤكا نوويا ههقچهرخدا، ب شئوهيهكئ بهرچاقتر و كارئگهتر دهركهفت. ب نهمازهئبئ، دهمن بزاقا وههابهئئ بهربهلاقبووي و ههلداي ههموو دهردؤرئن حيجازئ ب عيراقفه قهگريت. پاشئ ل سهردهمن هؤشيارئ يا نهتهوهئ و وهلاتئارئزئ يا عهرهبئ، ههقركئبان سهمهتهكا دي يا دنيايئ و سياسئ ب خؤقه گرت، ئانكو ههقركئ يئن خهلكئ عيراقئ ژ بابهئئن ئاخرهئئ (شئعه و سوننه)، بهر ب بابهئئن دنيايئفئه چوون (سياسئ): سهربهخؤي و وهلاتئارئزئ). بؤيهرئن ميسرئ د دوو سهردهماندا كار كر بوو سهر عيراقئ، سهردهمن دهستهلاتئاري يا محهمدههلي پاشائ كو ئئكهمين والئئ دهولهتهكا عهرهبئ بوو، ب هئز

كهفتى و سهلته نه كا خوه سهر ب دهوله تين حيجازى و شاميقه دامه زراندى. ئو سهرده مى بزاقين هوشيارى يا نه ته وهى كو ژيدهر و بنگه هى رؤشنگه رى يا عهره بى بوو ژبو به لافكرنا تيگه هين نازادى و خوه سه رى.

كارى گه رى يا سورى پشتى ب داوى هاتنا شه رى جيهانى ئىكى بهرچاڤ بوو، چونكو كومه كا نه فسه رين له شكه رى بين عىراقى دگه ل شه رقانين شوره شا حسىنى كورى عه لى ل سورى بوون. ده مى فه يصه لى كورى حسىنى بوويه مه لى كى سورى، دگه ل فه يصه لى مانه ل سورى و بوونه كار بده ست د دهوله تا نوو يا عهره بيدا. لى دلى وان هه ر ل عىراقى بوو، ئو هه موو چالاكى بين وان بين نه ته وهى يان له شكه رى ب عىراقى فه گرئداى بوون.

ب شيوه يه كى گشتى، كتيبن "چهند ناوره ك جفاكى ژ دىروكا نوو يا عىراقى" ژ شه ش بهرگان و كومه كا پاشكو بين پيقه گرئداى پىك ده يت كو بهرگين پىنجى و شه شى، هه ر ئىك ژ دوو پشكان پىك ده يت كو هه موو دبته هه شت بهرگين كتيبن. پشكا دووى ژ بهرگى شه شى ب ناڤى پاشكويان هاتيه وه شاندىن: تايتلى "ئىبن سهوود و چىروكان نه شرافان" بو هاتيه دانان. پاشكو بابه ته كى هزرى و شروقه كارى جفاكيه كو ب ناڤه روكا هه ر بهرگه كيه فه بته نده. ژبو هنديه كو خوانده فان پتر دناڤ بابه تاندا بچيته خوار و ده رگه هه كه كو پتر د بوهرين فه گىراييدا بگه هيت. هنده ك جارن ژى بابه ته كى هزرى يان جفاكى خوه سه ره، يان ژياننامه يا زانايه كيه يان ژى پىفاژويا ريخراوه كى / شوره شه كيه كو د سه رده مى بوهرين بهرگى دياركريد قه ومين. ژبه ر قى چه ندى ژى، مه پاشكويى ئىكى يى بهرگى پىنجى (پشكا دووى)، فه كيشا و ب پاشكو بين بهرگى چواريقه گرئدا، چونكو بابه ت يى سه رده مى بهرگى چواريه، لى ژبه ر نه ته قافبونا بوهرين بهرگى، چاپكرنا وى گىرو ببوو. نه فجا د قى به ره فه كونا كورتدا، مه فه گه رانده فه سه ر سه رده مى وى يى دروست. چاڤا ئىكى يا فان هه موو بهرگان ل به غدا بوويه. چاپين ددويفدا، هه ر بهرگه ك ل گوره ي وه شانخانه يان ب چاپين جوداجودا هاتينه چاپكرن. هه موو چاپين ئىكى ب سنسله ژ سالا ۱۹۷۱ هه تا ۱۹۷۹ فه كيشايه. تنى پشكا ئىكى ژ بهرگى شه شى، به رى هه ردوو پشكين بهرگى پىنجى هاتيه چاپكرن. نه دووره ژبه ر ب ده ستقه ئىنانا ژيدهرين پتر بيت، چونكو گه له ك پشكارين شوره شا بيستى هيشتا د ژيانيدا ما بوون. نه فجا دبىت قيا بيت كو كاره كى ووردتر و كورتر دگه ل ژيدهرين وى بين بهر فره ه بكه ت. پشتى چاپكرنا هه ردوو پشكين پىنجى، نه فجا ل سالا ۱۹۷۹ئى، پاشكويى پشكا شه شى (چىروكا نه شرافان و ئىبن سهوود) چاپكر. نه فنين ل خوارى، تايتل و سالا چاپى و سه رده مين هه ر بهرگه كينه ژ بهرگين قى كتيبا شروقه كارى يا دىروكى و جفاكى:

۱. بهرگى ئىكى: ژ ده ستپىكا سه رده مى ئوسمانلييان هه تا ناڤه راستا سه دى نوزدى (دگه ل سى پاشكويان). چاڤا ئىكى به غدا- ۱۹۶۹.

۲. **به رنگی دووی:** ژ ساللا ۱۸۳۱ هه تا ۱۸۷۱ی، (دگهل دوو پاشکویان). چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۱.
۳. **به رنگی سیی:** ژ ساللا ۱۸۷۶ هه تا ۱۹۱۴ی، (دگهل دوو پاشکویان). چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۲.
۴. **به رنگی چوارئ:** ژ ساللا ۱۹۱۴ هه تا ۱۹۱۸ی، (دگهل پاشگوتنه کئی و پاشکویه کئی). چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۴.
۵. **به رنگی پینجی (دوو پشک):** دهربارهی شورهشا بیستی. پشکا ئیکی، چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۷. پشکا دووی (دگهل پینج پاشکویان). چاپا ئیکی، بهغدا ۱۹۷۸.
۶. **به رنگی شهشی (دوو پشک):** ژ ساللا ۱۹۲۰ هه تا ۱۹۲۴ی. چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۶. پشکا دووی (ب هه مووڤه پاشکویه). چاپا ئیکی، بهغدا- ۱۹۷۹.
- دریژی یا سهردهمی ههر بهرگه کی ل گورهی کهفنا تی یا سهردهمی دهینه گوهورین، سهردهمی بهرگئی ئیکی پتر ژ سی سهدهیان ب خوڤه دگریت، ههر ئیک ژ بهرگین دووی و سیی نیزیکی چل سالان ب خوڤه دگرن، ههر ئیک ژ بهرگین چوارئ و شهشی چوار سالان ب خوڤه دگرن و بهرگئی پینجی بهحسی یهک بویه ره کو د ساللا بیستیدا هاتییه روودان. ئوو دریژی و کورتی یا ههر بهرگه کی ل سهه ژندهرین بکار ئینایی و بویهرین قهومی رادوهستیت. چه ند دیرۆک یان سهردهم نیزیکیتر بیت، هژمارا ژندهران پتره و بیافی فهکۆلینی بهرفرهتره. سههرای وی چه ندی کو بهرگین فی کتیبی سهردهریی دگهل بویهرین دیرۆکی دکهن، لی نه وهکو کتیبین دیرۆکیه کو تنی بهحسی بویهرین گرنگین دیرۆکی بکهت، بهلکو ئاماژه ب هندهک روودان و سههراتی بین نه گرنگی ددهت. دبیت ئهف ووردهکاری بین ژيانا روژانه یا خه لکی، ژ لایی دیرۆکیفه، نه گرنگ بن. لی ژ لایی جفاکیفه گرنگ و فهکۆلهر د شین دیتن و بوچوونین خوه یین جفاکی، ل سهه وی سهردهمی دیارگری ئاڤا کهن.
- ههر شهش بهرگین فی کتیبی ههژی هندی نه کو ب تهفافی بهینه کوردیکرن، لی کریارا وهرگیرانا وی کارهکی نه هیسانه و دبیت پیدقی ب تیمهکا کارکرنی هه بیت. لی پشتی مه، هه موو بهرگ ب هووری خواندین، مه ب فهه دیت کو خواندهفانی کورد ژ بویهر و دیتن و بوچوونین فان بهلگه یین دیرۆکی- جفاکی بی بهه نه کهین. ئهفجا مه ب شیویهکی کورتکری بهرهه فکر و دانا بهه دهستی خواندهفانان. ئهه دبیتینی بهرهه فکر (نه وهرگیران)، چونکو مه دهقین ههر پشکهکی یان ههر پهه رگرافهکی ب ئاوایهکی ههلبژارته بیی کورتکری وهرگرینه و شیوازی فهگیرانا پشتی خواندن بکار ئینایه. د کریارا وهرگیرانیدا، فهه هه موو پشک و پهه رگراف بیی ههلبژارتنا بابتهان بهینه وهرگیران. لی مه دهستکاری د پیش و پاشکرنا هندهک پهه رگرافاندا کریهه کو مینا فهگیرانهکا کوردی لی بهیت. مه پوخته یا ههر بابتهکی دریژ وهرگرتهیه و ب کوردی دارشتیهه فه کو ئاکامی

نه که ته سهر خوہی یا بابہ تی و سہمتا دیروکی یا ہر بابہ تہ کی یا پاراستی بیت۔ گہ لہک
 بابہ ت و بویہ ران، ناقین کہ سایہ تییان و ناقین جہان و دووری یا دناقہ را باژیراندا و
 وورده کاری یین پلانین شہران ب خوۓ دگرتن، ہر وہسا ہندہک بابہ ت ب ہلگہ یین
 دیروکی یین مینا بیرہوی یین نفیسہ ران و کہ سایہ تی یین ہہ چہ رخین وی بویہ ری ہاتینہ
 پیشکشکرن۔ ہندہک جاران ژی، بویہک بویہر بیرہوہری یین پتر ژ نفیسہ رہکی یان
 دیروکفانہ کی ئینانہ۔ بویہ نمونہ ژبو و ہسفرنا برس و کولبا لبنانی، کومہ کا دوکیومینتان
 کرینہ ہلگہ۔ ہلہبہ ت ہفہ ہیژ و باوہریی ددہ تہ دہقی، لی ئوا من فیای بگہینمہ
 خواندہ فانی کورد بابہ تی کولبئیہ۔ یان ددہمی شہر و ہہ فرکی یین دناقہ را ئین سعوود و
 ئہ شرافین مہ کہ ہیتا، سی کہ سان ہولانا ناقبژئیوانی کر بو۔ د کتیبیدا ب دریژی بہ حسی
 وان ہولدانان دکہ ت، لی مہ تنی ئیشارہ ت پی دایہ۔ ئوو دہمی بہ حسی ہندہک کہ سایہ تی
 یین ناقدر یان ہندہک عہ شیرہ تین دیارگری دکہ ت، ب دریژی ل سہر ژیان و رہوشا وان
 یا ئابوری و سیاسی و جفاکی رادوہستیت، مہ تنی ئیشارہ ت دایہ و ہندہک دانانگہ ہین
 گرنگین وان رہوشان و ہرگرتینہ۔ ہر وہسا مشہ جاران ددہمی پیکہاتن و لیژنہ یین
 دویفچوونی و کابینہ یین و ہزاری یین حکومہ تی یان و ہزیفہ یا ئہ ندامین ہرچاقین
 عہ شیرہ تان، ئاماژہ ب ناف و پاشخانین کہ سوکی یین ہر ئہ ندامہ کی ددہ ت، لی تنی مہ
 ئیشارہ ت ب بویہ ری کریبہ و مہ ناقین ئہ ندامان ریز نہ کرینہ۔ پرانی یا وان ناف و بابہ تین
 مہ کورترکین یان ژی برین، ہہ قبہ ندن ب جفاکی عیراقا عہ رہبیقہ و دبیت بویہ خواندہ فانی
 کورد نہ گہ لہک دگرنگ بن، ب تابیہ تی ئہ گہر نہ پسپور بیت۔ ب فی چہ ندی ژی، مہ یا
 ہولدایی کو چ بویہ رہکی گرنگ پشتگوہ نہ ہاقین، لی ہموویان ب پوخت و کورتری
 داریزنہ تہ کو دناق چوارچوئی یہک بہرگدا بہینہ پیشکشکرن۔ ئوو ئہ ف پوختہ یہ یان
 ئہ ف و ہرگیرانا کورتری یا ب دہستکاریفہ، تیرا ہندی ہہ یہ کو خواندہ فانی کورد ب سہر
 ہیلین سہرہ کی یین پروژی عہ لی و ہردی ہلہبیت و ہر فہ کولہ رہکی فیای، دشیت ل کتیبیا
 سہرہ کی یا ب زمانی عہ رہبی فہ گہ ریت و وورده کاری یین ہوورتر ژ ہر بویہ رہکی
 و ہرگریت۔

ژبو وورده کاری یین ہر بابہ تہ کی، ب نہ مازہ بی وان بابہ تین ہہ قبہ ند ب دیروکا نوو
 یا عیراقیفہ، ہژمارہ کا زور یا ژیدہ رین چاپگری و یین دہستخت بکار ئینانہ۔ ہر وہسا
 ژبو ہندہک بابہ تین پە یوہست ب سیاسہ ت و پلانین لہ شکہ ریفہ، مفا ژ دوکیومینتین
 سیاسی و لہ شکہ ری یین بریتانی ژی دیتیہ۔ ہندہک ژ وان ژیدہ رین ہاتینہ بکار ئینان و
 فہ کولہ ری پشتبہستن پی کرین ژبو سہر دہمین دیروکا ہہ چہ رخا عیراقی (ب تابیہ تی
 بویہ رین بہرگین چواری و پینجی و شہ شی)، ئہ فین ل خوارینہ:

۱. دوکیومینتین بریتانی: ئہ و نفیسینین فہرمی یین دناقہ را حکومہ تا بریتانی و بالیوز
 و لایہ نگرین ویدا ہاتینہ کرن، ئہ ف نامہ ل فہرمانگہ ہکی ب ناقی "فہرمانگہا دوکیومینتین

گشتی " ئەرشیفکرینه. ئەف دوکیومینتە نەینینە و نا بیت بەری بۆرینا پینچی سالان کەسەک ببینیت. لی پاشی کره (۳۰) سال، نقیسەری ل سال ۱۹۷۳ئ، سەرەدانا ئی فەرمانگەهی کر بوو.

۲. نامەیین مس بیل: بیرەوهری یین خاتوو (بیل)ن، کو ب شیوهیی نامەیان بو بابی خوهر یان دایکا خوهر، یان ژێ هەقالین خوهر هەنارت بوون. هەندەک ژێ ل سال ۱۹۲۷ئ، هاتنه بەلافکرن و ل سال ۱۹۶۱ئ، هەموو نامەیین وی د دوو بەرگاندا هاتنه وهشاندن و بەلافکرن. نەینی یین د فان نامەیاندا، نە کیمترن ژ دوکیومینتین پەسەند کری یین بریتانی، کو ژ هەموو دوکیومینتین دی پتر نیزیکی راستی یا کەتواری عیراقینە. هەژێ گۆتته کو دوکیومینتان شیوازەکی فەرمیی هەشک هەیه، لی نامە یین مس بیل، مشتێ گەرمی و راستی یین کەتوارینه کو گەلەک میناکین دەرروونی و جفاکی یین سەرەدمی خوهر پیشکیش دکهن.

۳. نامەیین زانینگەهان: کو ژ وان فەکولینان پیک دەین، ئەوین قۆتابی یین خواندنا بلند وەکو تیزین ماستەری یان دکتواری بو پشکا دیرۆکی ل زانینگەها بەغدا پیشکیشکرین.

۴. بیرەوهری یین سیاسەتمەدارین عیراقی: گەلەک بیرەوهرینه و پیرانی یا وان د هەندەک بۆیەراندە هەقدژن، لی ئەف هەقدژییه یا مفاداره ژبو زانینا بیروبوچوونین جوداجودا و تیگەهشتنا هەندەک نەینی یین فەشارتی دناف هەقدژی یا فەگیراناندا.

۵. رۆژنامەیین نافخویی یین کەفن: ئەو رۆژنامە یین وی سەرەدمی دەرەدکەفتن، هەرچەندە حکومەتا عیراقی، چ گرنگی ب هەلگرتن و ئەرشیفکرنا رۆژنامەیان نەددا. لی ل سال ۱۹۶۳ئ، بنگەهی نیشتمانی دوکیومینتان هاتە دانان و دەست پیکر کو رۆژنامین کەفن بکریت و ئەرشیف بکەت.

۶. دیدار دگەل وان کەسین ب ناسالاقەچوویی یین ل وی سەرەدمی ژیاين: هەرچەندە رۆژ بو رۆژی، هژمارا وان کیمتر لی دەین. لی ئەوین مایی و ب نەمازەیی ئەوین نەخویندەوار مفایهکی مەزن دگەهینە فەکۆلەران، چونکو کەسین خویندەوار، بۆیەران ل گورەیی تیگەهی خوهر یی حزبی یان سیاسی فەدگیرن، لی کەسی نەخویندەوار کا چەوا بۆیەر دیتینه وەسا فەدگیریت.

هەرچەندە بەرگین ئی کتیبی، تنی بەحسی عیراقا عەرەبی دکهن، لی هەرەکو عەلی وەردی گۆتی کو ژبەر نەزانینا زمانی کوردی، وی لیکولینا جفاکی کوردستانێ بو کەسەکی کورد هیتلایه. لی هەندەک ئامازە یین بلەز و سەرپی ب هەندەک بۆیەرین دەفەرین کوردان و کوردستانێ ددەت. ب نەمازەیی، هەفرکی یین ل میرگەها بابان و شورەشین شیخ مەحموودی حەفید و کارەساتین رەواندزی ل سەرەدمین داگیرکرین رۆسی و ترکی، هەولدانین میجەرسۆنی ل کوردستانێ، هەرەسا ئیشارەتی ددەتە شەری والیی مووسل

دگه ل ئیزدی بین چیاپی شنگالین ل زوقایه. ئەف بۆیه رین ئاماژە پیکری، تیرا هندی هەنە کو
قەکوڵەرەکی کورد دیراسەت بکەت و ئەگەرین دروست نەبوونا دەوله تا کوردستانی و
پێکھاتەیی کەسایەتی یا کەسی کورد ل سەر ئاڤا کەت. زیدەباری قی چەندی ژێ، کۆمەکا
نوکتە و سەرپێھاتی بین بەربەلاڤ دناڤ جفاکی کوردی و عیراقیدا تیدا هەنە، کو بەری
نھۆ مە نەدزانی ژیدەری وان چییە و ژ کیفە هاتینە.

ل داویی دبیژم کو ئەڤە خواندنا ئیکێ یا بەرگین قی کتیبینیە، ئەگەر جارەکا دی
بخوینمەڤە و بنقیسمەڤە، بیگومان دئ کۆمەکا شرۆڤە کرن و بۆیه رین دی بین هەژێ
ئاماژەدانی تیدا بینم. لەوا ب پشتراستی دبیژم، ئەڤ کتیبە هەژێ خواندن و ل سەر
راوەستانیە. هیقیدارم شیا بم دوکیۆمینتەکا دی یا عیراقی ل سەر پەرتوکخانا کوردی
زیدە کەم. خودی ب مەرەمی ئاگە هدارە.

د. عارف حیوۆ

هەولێر – ۲۰۱۶

ژ دەستپیکا سەردەمی ئوسمانلییان هەتا نافەرasta سەدەیی نۆزدی

ئەف بەرگە ژ (۱۰) پشکان و سسی پاشکویین تەفاقەر پینک دەیت. د پیشگوتنهکا پوخت و گوگراندیدا نفیسەر ئاماژە ب گرنگترین تایبەتمەندی یین جفاکی عیراقی د سەردەمی دەستەلاتا ئوسمانلیدا دەت و ددەتە خویاکرن کو ئەف تایبەتمەندییە د چوارچۆفی دوو دیاردەیین سەرەکیدا دەینە دیتن: **یا ئیکی** هەفرکی یا دناقبەرا ئیرانی و ئوسمانلییاندا، کو فەرێژا هەفرکییەکا مەسەبییە دناقبەرا سوننە و شیعیەیاندا، زیدەباری تەماحی یین بەرفرەهکرنا بیافین دەستەلاتی ژبو وەرگرتنا باج و خەراجی. **یا دووی** ژى زالدەستی یا هۆزین بەدەوی (بەداوەتی) بوو ل سەر عیراقی کو خەلک فەدگەراندە سەر عورف و عەدەتین سەردەمی جەهالەتی و قی زالدەستی، ستایلی سنجی بەرەبەلاقی کەسی تاکى وی سەردەمی چیکرییە. شان هەردوو بۆیەرین سەرەکی ئاکامەکا مەزن ل سەر چیکرنا تیگەه و هەلوێست و بەهایین جفاکی کرییە ل عیراقی.

هەژى گوتنە کو هەتا سەدی شازدی زایینی - دەمی دەولەتا صفەوی سەرەلدایی. پیرانی یا خەلکی ئیرانی ل باژیرین مەزنین وەکو ئەصفەهان و خوراسان و تەبریژ سوننە بوون، تنی هەندەک شیعیە ل نيسابور و هەندەک باژیرکین دی هەبوون. لی پشتی سەرەلدانا دەولەتا صفەوی، باژیرى ئەصفەهان دبیته پایتەختی وی و دبیته بنگەهی زانستی شیعیەیان و تەشەبیوعی. پشتی هەلوەشیانا صفەوییان بنگەهی زانستی شیعیەیان دەیتە فەگواستن بۆ کەربەلا و ل داوی یا سەدی هەژدی دەیتە فەگواستن بۆ نەجەف کو هەتا نەوژى هەر ل ویرییە. ئوو ژبەر سەرەلدانا جەین پیروژ و فەشارتتا مرییان و هاتنا شاگردین زانستی بۆ قان هەردوو باژیرین داوی (کو هەندەک قوتابی پشتی تەفاقرنا زانستی خوە لی ئاکنجی دبوون)، گەلەک ژ خەلکی ئیرانی مشەختی عیراقی دبن و لی ئاکنجی دبن. ب قی چەندی ژى پیرانی یا خەلکی هەچکوهیین عیراقی بوونە شیعیە. لی زانایین وان، خەلکی ئیرانی بوون. بیگومانە کو قان زانایین شیعیە یین ئیرانی هەقبەندییەک دگەل وەلاتی دایک هەبوون. ئەقجا هەر پرسگریکەک ل ئیرانی قەومی با دا عیراق ژى پى داخبار بیت. هەروەسا هەر بۆیەرەکی ئایینی ل عیراقی قەومی با دا ل ئیرانی ژى رەنگفەدانا خوە هەبیت. بۆ نمونە؛ پرسگریکا (تەنباک) ل سالا ۱۸۹۰ی و پرسگریکا مەرجداریی (المشروطیة) ل سالا ۱۹۰۶ی.

ئەگەر عىراق ب ئىرانىڭە يا گرىدايى با چ ئارىشە ژى پەيدا نەدبون، لى عىراق ب فەرمى وىلايەتەكا ئوسمانلى بوو، ژ لايى كەتوارىڭە ب دەولەتا ئوسمانلىڭە يا گرىدايى بوو. لى ژ لايى ئايىنىڭە، دللى خەلكى دگەل ئىرانى بوو. ئانكو مللەت ب دل و ئىقىن و باوهرىڭە دگەل ئىرانى بوو، لى حكومەتا فەرمى دگەل دەولەتا ئوسمانلى بوو. ئەڭجا لايەنگرىن حكومەتى (سوننە) دگەل دەستەلاتدارى يا توركيا بوون و خەلكى ھەچكوهەيى (شيعە) دگەل زانا يىن خوه يىن ئايىنى، ب ئىرانىڭە دگرىدايى بوون. ئەڭە ژى ببوو سەدەمى وى چەندى كو ھەڭرىكى يىن مەسەبى دناقبەرا خەلكى عىراقىدا پەيدا ببن. ئەو يىن سوننە گرىدايى پىغەمبەرى خودى بوون و شيعە گرىدايى بنەمالا پىغەمبەرى بوون. ئوو ھەر لايەنەكى وەسا ھزر دكر، كو ئەون پارىزەرىن ئايىنى ئىسلامى. د سەردەمى دەولەتا صەفەويدا ئەڭ ھەڭرىكىيە گەھشەتە كو پىتكى، چونكو دەولەتا ئوسمانلى ب شەرىن دگەل رۇژئاقايىن مەسىحىڭە يا مژوول بوو. لى دەمى ھەست ب ھىز و دەستەلاتا صەفەويان كرىن، ئەڭجا بەر ب ھەڭرىكى يا شيعە و سوننەيان و وەلاتىن عەرەبىڭە زڭرىن.

رەھورىشالين قى ھەڭرىكى يا دناقبەرا شيعە و سوننەياندا، بۇ تىگەھى شەفاعەتى دزڭرىت. خەلكى شيعە وەسا ھزر دكەن، كو فەرە ل رۇژا قىامەتى كەسەك ھەبىت، شەفاعەتى بۇ بكتە داکو پى بچىتە بەھەشتى. خەلكى ھەچكوهەيى چ گرىنگى ب راستى و دروستى يا گەوھەرى ئايىنى نەددا، لى يا گرىنگ ئەو بوو كا كى دى شەفاعەتى بۇ كەت. ب قى چەندى ژى شەفيع ھەردەم ب پىروژى د ھاتە دىتن. ھەڭرىكى يا دىرىنا دەربارەى رەوايەتى يا خىلافەتى ژبو ەلى يان ئەبوبەكر، مەرەم پى شەفاعەتكرنە. ئەڭجا گرىنگى پتر ب ئايىردەيىن ئىسلامى ددا ژ گەوھەرى ئىسلامى ب خوه. د قى كەشى باركرى ب شەفاعەتىڭە، كەسەكى ھزر ل ستەم و زوردارىن نە دكر. ئەو يىن سوننە دگوتن ئەم ھەز ژ ھەموويان دكەين و ھەموو دى شەفاعەتى بۇ مە كەن (ەلى و ئەبوبەكر و ھەموو صەحابەيىن دى ژى)، لى شيعەيان دگوت؛ تنى بنەمالا پىغەمبەرى راستن و ئەو دى شەفاعەتى بۇ مە كەن. ئەڭجا سوننەيان سولتان ب پىروژ دىت و شيعەيان ھەر دوازە ئىمام و مەرەدەين وان ب پىروژ دىتن.

بنەمايى شەفاعەتى پىدقى يىن دەروونى يىن مروقى تىز دكەت، ئەو نە ژبەر غەفراندنا گونەھىن خوه ب تنى پىگىرىي پى دكەن، لى ھەر وەسا وەكو ناڭگىن و ھارىكارەك ژبو كاروبارىن دونيايى ژى دبىنن. بۇ نمونە: ئەگەر نەخوش ببىت، يان برس و ھەژارى بەلاڭ ببىت، يان كەسەكى ئارىشەيكە ھەبىت، يان ھەر كارەساتەك ب سەرى ئىكى بەھىت دى بەر ب مەرەدەئى ئىمامەكىڭە چىت و دى ل بەر كەتە گرى، دا شەفاعەتى بۇ بكتە و ئارىشا وى چارەسەر بكتە.

خالا دى يا سەرەكى، عورف و بەھيىن بەدەوى بوون كو سنج و رەوشتى عىراقىيان ل سەر شەنگستى وى پەيدا بوويه، ل سەردەمى ئوسمانلىيان عىراقى پتر نىزىكى سنجى

به‌دهویان بوون ژ سنجی ئیسلامی، وه‌کو بها یین (ده‌مارگیری، توله‌لدانی، غه‌زۆکرنی، تالانکرنی، پاراستنا ئه‌وی خوه ده‌افیته دناف مالیدا و کوشتنا ژنان ژبو پاراستنا عار و شه‌ره‌فی... هتد). هه‌رچه‌نده ئیسلام ئان ساخله‌تان رته دکه‌ت، لی خه‌لک یی پیغه‌گریدایی بوو و شه‌هنازی پی دکر. نفیسهر دده‌ته خویاکرن کو سه‌ده‌می ئی سه‌ره‌هلانا به‌داوه‌تی بو لاوازی یا ده‌زگه‌هین حکومه‌تی و هه‌بوونا نه‌خۆشی و په‌تایان فه‌دگه‌ریت. هه‌روه‌سا کیمبوونا ئافی ژ ئه‌گه‌ری خرغه‌بوونا ته‌قنی دناف ئافریتی جوبار و رووبارین ئافدانیدا، ببوو سه‌ده‌می وی چه‌ندی کو خه‌لکی عه‌شیره‌تان ل شوینا چاندنی به‌ر ب چه‌راندنیغه‌ بچیت. ب ئی چه‌ندی ژ هی‌رشین عه‌شیره‌تین به‌ده‌وی دناقه‌را بلندبوون و نزمبوونیدا بوون. جار ب سه‌ر ده‌قه‌رین عیراقیدا دگرت و جارن ژ لی لایئ حکومه‌تیغه د هاتنه پاشقه‌برن و د زقرینه‌فه بیابانی- ئه‌وا ب ره‌خ عیراقیغه.

لی ئه‌و پیلا به‌داوه‌تی ئه‌وا ل سه‌رده‌می ئوسمانلیان هاتی، ژ هه‌موو پیلین به‌ری خوه توندتر و به‌رفه‌هتر بوو. نفیسهر ئی پیلا توند و به‌رفه‌ه ژبو ئان فاکته‌رین ل خواری د زقرینیت:

۱. ده‌وله‌تا ئوسمانلی، پشتی کومه‌کا هیرش و فتوحاتین مه‌غولی و ته‌ته‌ری هات و هیشتا چ حکومه‌تین شه‌هره‌واری نه‌دانا بوون کو ره‌واجا بازگانیی و ئاقه‌دانیی و سیسته‌می ئافدانا کشتوکالیی بکه‌ت. دیرۆکفان سه‌رده‌می پشتی ده‌وله‌تا عه‌باسی یان به‌ری هینگی ب سه‌رده‌مه‌کی تاری و لاواز ب ناف د به‌ن. چونکو هه‌موو مه‌ره‌ما حکومه‌تی د چوارچۆفی وه‌رگرتنا باج و خه‌راجیدا بوو، چ ده‌سته‌لاتان گرنگی ب ئاقه‌دانی و ئیمناهیین نه‌دا. ئه‌قجا عه‌شیره‌ت نه‌چار بوون کو هه‌فگرتنن به‌رژه‌وه‌ندان دروست بکه‌ن و خه‌لکی باژیران ژ نه‌چار بوون کو خوه ب عه‌شیره‌ته‌کیغه‌ گریده‌ن داکو بشین مال و گیانین خوه بپاریزن. ئه‌ف ره‌وشه د سه‌رده‌می ئوسمانلیدا توندتر لی هات، چونکو وان ژ بو پاراستنا به‌رژه‌وه‌ندی خوه عه‌شیره‌ت ئیکرا به‌ردان.

۲. ل سه‌دی شازدی زایینی، ده‌می ده‌وله‌تا ئوسمانلی عیراق فه‌کری (داگیرکری)، هینگی ژ کوپیتکا هی‌زا خوه هاتبوو خواری و وه‌کو ده‌وله‌ته‌کا نه‌ساخ و ل به‌ر مرئی ده‌اته وه‌سفرن. ئه‌قجا ده‌وله‌تین مه‌زنین مینا بریتانیا و فه‌ره‌نسا ده‌ستی هاریکاریی بو دریژ دکر کو نه‌مریت، هه‌تاکو پیکهاتنی ل سه‌ر لیکه‌کرنا میراتی وی دکه‌ن. هه‌لبه‌ت ئه‌و پالپشتی یا ب هی‌ز ژ بو نه‌دکر کو خوه ل سه‌ر پی یین خوه راگریت. ئه‌ف لاوازی یا ده‌وله‌تی ده‌رفه‌ته‌کا زیرین بوو بو هۆزین به‌ده‌وی کو ب ناف عیراقیغه‌ به‌ین و به‌ایین خوه یین به‌ده‌وی ل سه‌ر جفاکی زال بکه‌ن.

۳. سه‌ره‌رای لاوازی یا ده‌وله‌تا ئوسمانلی، لی ل سه‌ر هه‌فکی یا خوه یا دگه‌ل ئیرانی یا به‌رده‌وام بوو. ئی هه‌فکیی، بو ماوه‌یی نیزیکی سی سه‌ده‌یان فه‌کیشا، هه‌تا کو ل ناقه‌راستا سه‌دی نۆزدی هنده‌ک ئارامی ب خۆفه‌ دیتی. هه‌ژی گۆته‌ کو د ئی هه‌فکییدا،

دهوله تئ عه شیره تئین به دهوی بکار دئینان و فان عه شیره تان ژئ، نه ژبه ر بابه تئین مه سه بی و سیاسی و نیشتمانی پشکداری دکر، لی تئئ ژبو تالانی و ب دهستقه ئینانا دهستکه فتان پشکداری دکر. ئە فجا پشتی شه ری دا بنه عه شیره تئین نیف سه ره خو و نه دوور بوو ب سه ره عه شیره تئین دی یئین ده ردووردا بگرن و تالان بکن. ب قئ چه ندئ ژئ دا هنده ک ده فهرئین به رفره ه که فنه دبن کونترولا سنج و بهائین جفاکی بین فان عه شیره تانقه.

۴. د سه رده می ئوسمانلیدا، نه خووشی و په تا ب به ره لاقئ ل عیراقئ به لاق دبوون، چونکو ریکا چه جا گه له ک وه لاتئین ئیسلامی بوو. ههروه سا هه بوونا جهین پیروزل عیراقئ کو سالانه ب هزاران خه لک دهاته سه ره دانئ، وه کر هه ره په تابه کال وه لاته کئ ده ردوور پهیدا ببیت، ب ساناهئ بگه هته عیراقئ ژئ. ئاکاما فان په تا و نه خووشی بین بقه گر پتر ل سه ره خه لکئ باژیران بوو ژ خه لکئ گوندان و عه شیره تئین به دهوی. چه ند باژیر مه زنتر بیت، دئ ئاکاما په تایی ل سه ره توندتر بیت، چونکو دئ هژماره کا زور ژ که سین شارهزا و پیشه کار ژئ ب بهرکه فن.

ئه فجا کیمی یا هژمارا ئاکنجیبووی بین باژیران و زیده بوونا هژمارا عه شیره تان، قئ زالدهستی یا بهائین به دهوی و سنجی به داوه تئ د جفاکی عیراقیدا شرؤقه دکهت. ژ لایه کئ دیفه ژئ جوداهئ یا بابه تئ دهمارگیری دناقبه را خه لکئ عه شیره تان و باژیراندا وه کر کو هیژا عه شیره تان (به دهویان) ئاشکراتر و پتر بیت. که سئ به دهوی یه ک ئاستئ دهمارگیری هه یه ئەو ژئ ژئیاتی یا وییه بو عه شیره تئ. لی خه لکئ باژیران سئ ئاستئ دهمارگیری هه بوون: دهمارگیری یا گه ره کئ و دهمارگیری یا باژیرکی و پاشی دهمارگیری یا لایه نی یان مه سه بی ئایینی. هه ژئ گووته کو دهمارگیری یا مه سه بی ژئ ستایله کئ جفاکی دهمارگیریته، دئ بینن کو د هه مان مه سه بیدا هه فکئ هه یه. بو نمونه: ئەو هه فکئ یا دناقبه را کازمییه و نه جه فدا، دئ بیژن لایه نه ک تاگرئین ئیمام موساینه و لایه نی دی تاگرئین ئیمام عه لینه. لی ژ بیر دکن کو ژئیاتی یا هه ردوو لایه نان بو یه ک تایه فه و مه سه به. وه کو فه ریژه کا حه تمئ یا قئ دهمارگیری ژئ، هوشیاری یا کومئ (الوعی الجماعی) دناف عه شیره تاندا خورتتر لی هات، چونکو ژئیاتی یا خه لکئ پتر ژبو عه شیره تئین وان بوو ژ تووژ و ته خئین وان. ئەفه ژئ ساخه ته که ژ ساخه تئین زالدهستی یا به داوه تئ. د عه شیره تگه ربیندا، خه لک گرنگی ب مالی ددهت ژبو ب هیزکرنا دهمارگیری یا عه شیره تئ، ئانکو چه ژ مالی دکن نه ژبو خوشکرنا ژیانا خوه، به لکو ژبو منهت پیکرنئ و شه هنازی پیکرنئ دقئت. لی ل باژیران ب دهستقه ئینانا مالی مه ره م و ئارمانجا هه ره که سه کییه، چونکو مال ئاستئ پایه داری یا مروؤفی ل باژیران دیار دکهت.

ل داویئ ژئ وه کو فه ریژه فان بهائین به دهوی دیارده یا شه قاوه تئ ل عیراقئ ده رکه فت. ئەو ب خوه که سئ شه قاوه تاوانباره د چافئین یاساییدا، لی د چافئین خه لکیدا

کەسەکی پەهلەوان و چافنەترسە، ئو ھەر گەرەکەک شەھنازیی ب شەقاوەییین خوہ دەت، چونکو خەلک وەسا ھزر دکەت کو ئەف شەقاوەییین یاسا شکین بەرەقانیی ژ مافین وان یی خواری دکەن. ب قی چەندی ژی گروپین عەیارییان دەرکەفتن کو مینا کۆمین ریکخستی بوون، وەکو سەندیکا و ریکخستنا سەربازان و پیشەکاران، ئەو نوونەرین ھەژاران بوون ل دژی زەنگینان. دەمی ھیرش دکرنە سەر دەولەمەندان ب وی بەھانەیی بوو کو یی زەکاتی بۆ ھەژاران ژی وەردگرن. جوداهی یا دناقبەرا شەقاوە و عەیارییاندا ئەوہ کو شەقاوە مەیلا تاکە کەسیی پیفە دیارە و عەیاری دناف کۆمەکا ریکخستیدا دەیتن.

جیبوونا دەولەتا ئوسمانلی

دەولەتا ئوسمانلی ل سەدی سیزدی ھاتییە دامەزراندن و ل سەردەمی سولتان سلیمان قانونی، ل سالا ۱۵۳۴ئ عیراق ھاتییە فەتھکر (داگیرکن). دەولەتا ئوسمانی ل دەسپیککی عەشیرەتەکا تورکمانی بوو ل سەر پەراقی دەریا مەرمرە د ژیا، ل باشوری باژیری قوستەتینییە کو پایتەختی ئیمپراتوری یا بیزەنتییان بوو. پشتی خوہ ژ دەولەتا سەلجوقییان جوداگری، وی عەشیرەتی خوہ وەکو میرگەھەکی ریک ئیخست. دەمی دەولەتا بیزەنتی لاواز بووی، وان ب دەرفەت دیت کو ھیرشین بەردەوام بکەنە سەر وان دەقەرین د بن دەستەلاتا وانقە. ژبو قی چەندی ژی بابەتی جیھادی و فتوحاتین ئیسلامی دکرنە بەھانە و ھاندەر. دەولەتا ئوسمانلی لەشکەرەکی بەیز و ریکخستی ھەبوو، دگۆتنی لەشکەری ئینکشاری کو ب درێژاهی یا ھەموو ھیرش و فتوحاتین دەولەتی، قی لەشکەری رۆلەکی کاریگەر و زالدەست ددیت. ئو ژبەرکو قی لەشکەری گرنگیەکا تاییەت ھەبوو د ھەموو سەرکەفتن و چیکرنا فتەنە و بەلبەلەییین وی سەردەمیدا، فەرە پیچەکی ل سەر چەواتی یا چیکرنا وی راوەستین.

لەشکەری ئینکشاری، ل سەر دەستی سولتان ئورخانی، ل سالا ۱۳۲۶ ھاتییە دامەزراندن. شەرقاتین ئوسمانلییان زارۆکین سنیلە ژ دەقەرین مەسیحییان دگرتن و دئینانە نافع میرگەھا خوہ و ددانانە دناف ھندەک خواندنگەھین نافخوییدا کو ب پەرورەدیەکا ئیسلامی یا لەشکەری بەیتنە پەرورەدە کرن. زارۆکی رەقاندی چ ھەقبەندی دگەل خیزانا خوہ نە د ما و ژ کەسوکار و وەلاتین خوہ د ھاتنە قەقەتاندن. ژبلی وەفاداریی ژبو دین و دەولەتی و شەرکنا ژپیخەمەت پاراستنا ئایینی ئیسلامی و دەولەتا وی، چ تشتین دی نیشا قان زارۆکان نەدەن.

ل وی سەردەمی حەجی محەمەد بەکتاش وەلی ژ خوراسانی ھاتبوو و ل گۆندەکی باشوری ئانکەرە ئاکنجی ببوو. خەلک د چوونە دەف کو بەرکەتی ژی وەرگرن و خودی تەعالا شەفاعەتا وی بۆ وان قەبوول کەت. ئینا سولتان ئورخان و ھندەک ژ لەشکەری نوو

چوونه د هف کو بهرکه تا وی وهرگرن و ههردهم سهرکه فتنی ب دهسفته بینن. هینگی دهستی خوه ب سهری سهر بازه کیدا ئینا خوار و دوعاین سهرکه فتنی بؤ خواستن، پاشی ئالایه کی سوری دافی کو هه یف و شیرین زولفیکار ل ناغه راستی بوو. ئوو فی حه جی ناغی فی لهشکری کره (یهنی جهری)، ئانکو لهشکری نوو. پاشی د زمانی عه ره بیدنا هاته گوهارتن و بؤ ئینکشاری. ههر ژ وی سهرده میقه ئه ف لهشکریه ب ریپازا بهکتابشیقه هاته گریدان کو حه جی بهکتابش شه فیه و جهقهنگی وان بوو. ب فی چه ندی ژی خه لکی ناغه کی دی ل فی لهشکری دکر ئو ژی (لهشکری کورین حه جی بهکتابشی) بوو. ژبو ههر یه که یه کا لهشکری شیخه کی بهکتابشی هه بوو، دگوتنی "بابا". ئه فی شیخی سهر باز ناراسته دکرن و د ههر شه ره کیدا دا شیرین خوه بلند که ت و دا بهر ب مهیدانا شه ریقه چیت. لهوا ههر سهرکه فتنه کا هه با دا ب بهرکه تا حه جی بهکتابشه گریده ن. لی تشتی سهرنجا مرو فی رادکیشیت، بهکتابشیان گرنییه کا مه زن ددا لینانی و پیشکیشکرنا خوارنی. ئه و د به ره هف بوون خوه سهر پاراستنا قازانکه کا خوارنی بدنه کوشتن. د ده می شه ریپدا، ئه گهر قازانکه ک بهرزه ببا یان ژ سهر بازه کی هاتبا دزین یان ستانن یان ژی بهرزه کرنا، ئه فه ب مه زنتین ئیهانه ژبو وی سهر بازی د هاته حسابکرن.

باوهری یا بهکتابشیان تیکه له یه که ژ ته سه ووف و ته شه یوعی، ئه و باوهری ب ههر دوازه ئیمامان دئین و ب نه مازه یی ته قدیسا ئیمام عه لی دکن. ئانکو دا کو کی ل سهر ویلایه تی و رسوا کرنی دکن، ئانکو فه ره ویلایه ت بؤ بنه مالا پیغه مبه ری خودی بیت و فه ره دوژمنین فی بنه مالی رسوا بکن. لی د هه مان ده مدا ژی باوهری ب ههر سی خه لیفه یین موسلمانان دئین. فی لهشکری رو له کی کاریگهر د هه موو سهرکه فتنین دهوله تیدا هه بوو، د ههر سهرکه فتنه کا نوودا، دا سنیله یین پتر گرن و دگه ل خوه ئینن کو دگوتنی (دیو شه رمه - ئانکو ئه وین چنی). ب فی چه ندی ژی، پشتی ههر سهرکه فتنه کی هژمارا لهشکری وان پی پتر لی دهات. هیرش و فتوحاتین فی لهشکری ههردهم دبه رده وام بوون، تنی ماوه یه کی کورت تی نه بیت، ده می سولتان بایه زیدی ئیکی ل سالا ۱۶۰۲، ل بهرانبه ری لهشکری ته یمورله نگی شکهستی و هاتییه ئیخسیر کرن. ئوو پاشی ده می ل ئیخسیری مری، دهوله تا وی ل سهر چه ندین میرگه هین بچووک هاته دابه شکرن. لی ده می ته یمورله نگ ژی مری، ئیک ژ کورین بایه زیدی شیا هه یبه تا دهوله تا ئوسمانلی فه گهرینیت، ئه و ژی سولتان محمه د چه له بیی غازی بوو. د سهرده می ویدا بزاقه کا تیکه له ژ ته سه ووف و سوشیالیزمی پهیدا بوو کو داخواری یا وه که ه فیی دناقه را موسلمان و مه سیحیاندا دکر. لی سولتانی وه نه کر و لهشکری خوه هنارتی هه تا کو ئه و بزاقه فالنجری.

چافی سولتانین ئوسمانلیان، ههردهم ل فه کرن و ستاندا قوسه نتینین بوو. لی ژبه ر جهی وی یی جیوگرافی، نه کاره کی ب ساناهی بوو، کو ژ سی ره خانقه ئاف بوو، رهخی

چواری ژی ب ئوروپاڤه یا گریډایی بوو. ههروهسا باژیر ب شویرهین مهزن و ئاسی یی پهرجانگری بوو. لی دهمی سولتان محهمه دئ دووی ل ساللا ۱۴۵۱ی هاتیه سهه دهسته لاتی، شیا ل ۲۹ ئه یاری / ۱۴۵۳ باژیری قوسته تینیئ فیه کهت. ژبه ر قئ چهن دئ ژی ئه و سولتانه ب (محمد الفاتح) دهیته نیاسین، چونکو ل سهه دهستی وی قوسته تینییه - ئیستانبول یا هاتییه فه تحکرن. دهمی سولتان هاتییه دناف باژیریدا، دچیه ئایا صوفیا و ههمو مه سیحی یین ل ویری به ردهت و نافی باژیری دکه ته ئیسلامبول ئانکو بنگه هی ئیسلامی. لی ئه ف نافه نه به لاقبوو، به لکو نافی ئه سیتانه به لاقبوو کو په یقه کا فارسییه ب راما نا جهی پیروژ دهیت. ههروهسا په یفا ئیستانبول ژی یا به ربه لاقبوو کو په یقه کا گریکییه و راما نا وی (به رده باژیری) یه. پشته فه کرنا ستانبولی، سهه رکه فتن ل دو یف سهه رکه فتنی ب دهست سهه لته نه تا ئوسمانلییانغه هاتن.

ل وی دهمی ئوسمانلییان سهه رکه فتن ل په ی سهه رکه فتنی ب دهسته دئینان و به رده رورژ ئاقایی مه سیحیغه دچوون، ل ئازهر بیجانئ بزاقه کا صوفی یا هه فشیوازی بزاقا به کتاشییان په یدا ببوو. نافی وی بزاقی (بزاقا سهه فه وی) بوو، کو ئه و ژی تیکه له بوو ژ صوفیزم و ته شه یوعا دوازه ئیمامان. مریدین وی ب (قزلباش) دهاتنه نیاسین، ئانکو ئه وین کومسور، چونکو وان هندهک کومین سوورین دوازه گریی دکرنه سهه ری خوه کو ئاماره یه بو هه ر دوازه ئیمامان. ل دهستییکا سهه دئ شازدئ سنیه یه کی سیزده سالی ب نافی ئیسماعیل، سهه رکیشی یا بزاقا سهه فه وی کر. د ماوه یی چهنه سالیئ کیما شیا دهوله ته کی ل ئیرانی و دهر دورین وی چیکهت. ئوول ساللا ۱۵۰۸ شاه ئیسماعیل شیا به غداد بستینیت و ب دهوله تا خوه فه گریدهت. قئ شاهی مه سه بی ته شه یوعی ل سهه ر دهوله تا خوه سه پاند و دروشمی وی له عنه تکرنا هه رسی خه لیفه یان بوو.

پشته چوار سالان ژ فه تحکرنا به غدا، سولتان سهه لیم یاوز هاته سهه ر حوکی دهسته لاتا ئوسمانلی. که سه کی هه شکباوه ر و توند بوو، خوه کره پاریزه ری سوننه یان. بریار دا کو چ شیعه یان ل سنووری دهوله تا خوه نه هیلیت، ب هتجه تا هن دئ کو ئه و یین ژ ئیسلامه تی قاری بووین. ئه قجا سیخور هنارتنه دهه رین شیعه یان دا بزنان کا چهنه که سن و جهی ئاکنجیوونا وان ل کیفه یه. دهمی ههمو ئامار ب دهسته کتین، فه رمان دا لایه نگرین خوه کو هه ر ئیک ل دهه را خوه فه رمانا شیعه یان راکهت و ژیده رین دیروکی دده نه خویاکرن کو نیزیکی چل هزار شیعه هاتنه کوشتن و نیزیکی (۳۰) هزاران ژی کرنه د زیندانانغه. ب قئ چهن دئ دوژمناتییه کا مه زن دناقبه را شاه و سولتانیدا په یدا بوو. لی هندهک ژیده ر وه سا فه دگیرن کو هه ردوو د بنه کوکا خوه دا به کتاشی بوون. ههروهسا له شهکری ئینکشاری ژی به کتاشی بوو، له وا سولتان یی پشتراست نه بوو ژ له شهکری خوه کو دئ شه ری هه قباوه رین خوه یین ئیرانی کهن.

ل ساللا ۱۵۱۴ئ، شهرهکي مهزن دناقبره ئوسمانلي و صهفه ويياندا چيپوو د گوتني شهري چالديران، سهرکهفتن بههرا ئوسمانليان بوو. لي گهلهک ب ناف ئيرانيقه نه چوون. دبيژن سهرلهشکهرين ئينکشاريان نه دقييان پتر ب ناف دهولتا صهفه ويقه بچن و پتر خويني ب ريژن. دهمي قهگهراينه سته نيولي، سولتاني چهند سهرلهشکهرين ئينکشاري ب قناريقه کرن و بريار دا کو ژنهو پاشقه نهو ب خوه دي سهرلهشکهران بو لهشکهری دانيت کو نه ژ وان بن. ئوو پشتي قئ سهرکهفتنا مهزن، لهشکهرئ ئوسمانلي بهر ب شاميقه چوو. ل ساللا ۱۵۱۶ئ، وهلاتئ شامي قهکر و پشتي شهرهکي گران و خوينرشتهکا زور، ميسر ژي ل ساللا ۱۵۱۷ئ قهکر. ل قاهره کهسهک ژ رقيشته عهباسيان ما بوو دگوتني (محمد المتوکل علی الله)، نهوي مافي خوه يئ خيلافه تي دا سولتان سهليمي و پاشمايي بين پيروژ کرنه د دهستي سولتانيدا کو ئالا و شير و کورک و کليلين (الحرمين الشريفي) بوون. ژ وي سهردهميقه ههر سولتانهکي ئوسمانلي هاتبا، دا خوه ب ئميرئ موئمان يان خهليفئ موسلمانان ددهته نياسين.

ل ساللا ۱۵۲۰ئ، سولتان سهليم د ژيي ۵۱ سالييدا دمريت و کورئ وي سولهيمان دهيته سهر حوکمي. نهغه نهو سوليمانهيه نهوي ب ناقئ سولهيماني قانوني هاتييه ب ناقرن. حوکمي وي بو ماوهيي ۴۶ سالان قهکيشا، کو يئ مشتئ سهرکهفتن و دادپهروهري بوو. سهردهمي وي ب سهردهمي مهليکين ناقدار و ب هيژ دهيته نياسين، وهکو نهکبهر شاه ل هيندستاني، ئيسماعيل شاه ل ئيراني، ئيقاني مهزنده ل روسيا، هينري يئ ههشتئ ل ئينگلستاني، پاپا تيويي دهمي ل روما و ئيمپراتور شارلکان ل ئيسپانيا و نهلمانيا. د سهردهمي ويدا پترترين سهرکهفتن بو دهولتا ئوسمانلي هاتينه تومارکرن. سولتاني گرنگيهکا مهزن ب لهشکهرئ ددا، نهقجا هژمارا لهشهکهرئ وي روژ بو روژي بهر ب زيدهبوونيقه دچوو. د سهردهمي ويدا بهلگراد هاته ستاندين و ل ساللا ۱۵۲۶ئ پودابست و دهقهرين ل پشت رووباري دانوب ژي هاتنه قهکرن. پاشي بهر ب قبييهناقه چوو، ل ساللا ۱۵۲۹ئ دوورپيچکر، لي نهشيا بستينيت و ژبهر سر و سهقه م و بهفرئ قهگهريانهقه. لي سهرهراي قهگهريانا لهشکهرئ وي ترسهکا مهزن ههمي ئوروپا و جفاکي مهسيحي قهگرت بوو، نهکو جارهکا دي سولتاني ئيسلامي بهيت و ب سهردا بگريت.

ل ساللا ۱۵۲۴ئ شاه ئيسماعيل دمريت و کورئ وي يئ هيشتا نهبوينه (۱۰) سال (تههماسب) دهيته سهر حوکمي. پشتي پينچ سالين تهناهي، ل ساللا ۱۵۲۴ئ، سولتان سولهيمان بهري لهشکهرئ خوه ددهته تهبريژئ، داگير دکهت و پاشي ژ ههمهداني بهر ب بهغداقه دچيت کول روژا دوماهيئ ژ ساللا ۱۵۲۴ئ دچيته دناق بهغدادا. بهغدا بيتي شهر خوه تهسليمي سولتاني کر، وهکو پاداشت بو قئ چهندي سولتاني نههيلا کهسهک بهغدا تالان و ويژان بکهت. سولتاني فهرمان دا کو نهو ئاقاهي بين شاه ئيسماعيل ل کازمين دهست پيکرين، تهقاف کهت و موچهيي خهلکي ژ گهنجيهيا بهغدا خرچ کرن. ههروهسا

رووبارئ حوسه‌بینی ب سه‌روبه‌ر کر کو ئاڤا فووراتی ب به‌رده‌وامی بگه‌هته که‌ربه‌لا. ئوو پشتی ژ سه‌رده‌انا نه‌جه‌ف و که‌ربه‌لا ڤه‌گه‌راییی، سه‌رده‌انا گوږی ئه‌بو حه‌نیفه‌ی کر، کو ئیرانیان تیکدا بوو. فه‌رمان دا، گومبه‌ده‌کئ ل سه‌ر گوږی وی ئاڤاکه‌ن و کومه‌کا مال و دکانان ژئ ل ده‌ردوڤا گوږی وی ئاڤاکه‌ن.

پشتی مرنا سولتان سوله‌یمانی قانونی ل ساللا ۱۵۶۶ئ، ره‌وشا ده‌وله‌تی به‌ره‌ف تیکچوونیه‌ ڤوو. سه‌ده‌می ڤئ تیکچوونئ ژئ له‌شکه‌ری ئینکشاری بوو، کو به‌ری هینگی سه‌ده‌می سه‌ره‌که‌فتتا وان بوو. ئه‌ڤ له‌شکه‌ره وه‌سا ب هیز که‌فت کو شیا سولتان ئوسمانی دووی ژ عه‌رشئ بینته خوار و بکوژیت. ب ڤئ چه‌ندئ ژئ سه‌فه‌وه‌ییان ئه‌ڤ لاوازی یا ئوسمانلییان بۆ خوه ب ده‌رفه‌ت دیت و به‌غدا گه‌رته‌ڤه. ل وی سه‌رده‌می سولتان مورادی ڤواری د ژیی دوازه‌ه سالیییدا ل سه‌ر عه‌رشئ سه‌له‌نه‌تی بوو. لی سولتان مورادی ڤواری نه‌ بوو یاریوک ده‌سته‌ئ ئینکشارییاندا (هه‌روه‌کو وان هزر دکر)، چونکو دایکا وی بۆ ماوی (۱۰) سالان ده‌وله‌ت ب ریڤه‌ دبر. ئه‌و ب خوه ژئ سولتانه‌کئ به‌یز و دلره‌ق بوو، هه‌ز ژ خوینیشتن و کوشتنی دکر. دوو جارن هه‌ولدا به‌غدا ڤه‌گه‌رینه‌ته‌ڤه (۱۶۲۴، ۱۶۳۰)، لی هه‌ردوو جارن نه‌شیا. سه‌ده‌می ڤان هه‌ردوو هه‌ولدانین سه‌رنه‌که‌فتی ژئ له‌شکه‌ری ئینکشاری بوو. سولتانی ل ساللا ۱۶۳۲ئ بریار دا کو هه‌ر که‌سه‌کئ ده‌سته‌ک د سه‌رنه‌که‌فتتا هیرشین ویدا هه‌بیت دئ وی کوژیت. ب ڤئ چه‌ندئ ژئ، کومه‌کا سه‌ره‌له‌شکه‌ری ئینکشاری ب به‌ر ڤئ بریارا وی یا دلره‌ڤانه‌ که‌فتن. ل ساللا ۱۶۳۷ئ جاره‌کا دی به‌ر ب به‌غداڤه‌ دا ری، پشتی ۴۰ روژین دوورپیچکرنئ و ب بکارئینانا توپین نوو، شیا کونه‌کئ ل شویرها باژیری ڤه‌که‌ت و ل ساللا ۱۶۳۸ئ ڤوو د باژیری به‌غدا دا. ژبه‌رکو شه‌ری ڤه‌کرنا به‌غدا سی روژان ڤه‌کیشا و هیشتا خوینا کوشتیان هسک نه‌ ببوو، شه‌ره‌ک دناڤ به‌غدا دا هاته‌ خولقاندن و له‌شکه‌ری ئوسمانلی ده‌ست ب کوشتن ئیرانیان کر هه‌تاکو تنئ ۳۰۰ که‌س ژئ ماین (کو به‌ری شه‌ری نیژیکی بیست هزارن بوون). هه‌روه‌سا ژ ئه‌گه‌ری په‌قینا کوگه‌ها بارووتئ کو ۸۰۰ ئینکشاری پی هاتنه‌ کوشتن، سولتانی فه‌رمانا ڤکرنا ئیرانیان دا و دبیزن کو هژمارا کوشتی بین ئیرانی گه‌هسته‌ (۳۰) هزار که‌سان. هه‌روه‌سا ۳۰۰ که‌سین سه‌ردانه‌ر ژئ (حه‌جی) ل کازمی کوشتن و هه‌موو ئیخسیرین ئیرانی (کو نیژیکی هزار که‌سان بوون) ئینان و سه‌رین وان برین. پشتی ڤان هه‌ردوو کوشتارین ب کوم، سه‌رده‌انا مه‌رقه‌دئ ئیمام ئه‌بو حه‌نیفه‌ی کر، چونکو به‌ری هینگی بریار دا بوو سه‌رده‌انا مه‌رقه‌دی نه‌که‌ت هه‌تاکو ژ ڤه‌کرنا به‌غدا ته‌ڤاڤ دبیت.

پشتی ڤئ شه‌ری مالویران بۆ ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی، هه‌ردوو لایه‌نان پیکهاتنه‌ک ل سه‌ر وی چه‌ندئ موڤ کر، کو ده‌وله‌تا ئوسمانلی باژیرکی ئیره‌وان ل ئه‌رمینیا بده‌ته سه‌فه‌وه‌ییان. هه‌ژئ گوته‌ کو ڤئ په‌یمانا پیکهاتنی نیژیکی ۹۰ سالان ڤه‌کیشا. هه‌لبه‌ت سه‌فه‌وه‌ییان ئه‌ڤه‌ قه‌بوولکر، چونکو ژ ئه‌گه‌ری مرنا شاه‌عه‌باسی ل ساللا ۱۶۲۹ئ، ئه‌و لاواز ببوون.

ههروهسا كورجى وى شاه عه باسى دووى و پاشى نه قبيى وى شاه سليمان (١٦٦٦-١٦٩٤) ب خوشى بين ژيانيفه مژوول ببوون و كاروبارين دهوله تى كربوونه ددهستى خولام و غولمانين خودا. لى ههروهكو سهركه فتن ههتا هه تايى بو كه سى نه مايه و نامينيت، قى سهردهمى ب هيزى دهوله تا ئوسمانلى ژى گهلهك نه فه كيشا. پشتى سولتان مورادى چوارى ژ به غدا فه گهرايى، ژ نه گهرى نه خو شيه كى، د ژيى ٢٨ سالييدا وه فاتكر.

ههلبهت هه ر بويه ره كى گرنك ل سته نبولئ قه ومى با، ب شيويه كى راسته وخو يان نه راسته وخو كار دكره سهر رهوشا جفاكى و دهسته لاتا ئيدارى يا به غدا. ئوو ههروهكو مه ل دهسپيكي خوياكري كو جفاكى به غدا/ عيراقى د هه قپكيه كا مهن و بهرده واما د ژيا، كو هه ردهم عه شيره تين به دهوى ل دژى حكومه تى د راوه ستايى بوون. نه گهر هه ر لاوازيهك كه فتبا دهسته لاتى، ئيكسه ر دا ريكان گرن و خويكى ژ خهلكى ستين و دا داموده زگهين دهوله تى تالانكه ن. خهلك نه چار بوو خوه بده ته ئيك و هه فگرتنان ل دژى والى و حكومه تا وى چيكن. ژيياتى يا خهلكى ژى پتر بو عه شيره تى يان گه ره كى بوو، چونكو شيخى عه شيره تى ب شه رقان و ره شه كين خو فه، ژ سه ربازين دهوله تى به يزتر بوون، نه مازه نه گهر چهند عه شيره تان ل دژى حكومه تى هه ف گرتبان. ب قى چهندي ژى نه گهر كه سهك يان بنه مالهك نه دگه ل چ عه شيره تان با، دا باجه كى دده ته عه شيره تى ل به رانه برى هندي كو وى/ وان بپاريژن يان دده مين پيدفيدا تولا وى/ وان فه كهن.

ل سالا ١٦٤٠ئ، عه شه رتا شه ممه ر ژ گزيرتا عه ره بى به ر ب وه لائى شاميفه هاتن و كه فتنه دناف شه ره كيدا دگه ل عه شيره تا (الموالى) كو بو ماوى بيست سالان فه كيشا و شه ممه ر تيدا ب سهركه فتن. پشتى دهمه كى عه شيره تا (هنزه) ژ گزيرتا عه ره بى هاتن و دگه ل شه ممه ران كره شه ر و شه ممه ر به ر ب ده قه را نا فه راستا فورائيفه پالدان. هاتنا فان هه ردوو عه شيره تان شيوازي پيكهاته يى عيراقى گوهارت، چونكو نه ف هه ردوو عه شيره ته ب هه موو دلره قى و هشكاتى و بهايين به داوه تيفه هاتنه دناف نه خشه يى سياسى و جفاكيى عيراقيدا.

هه ر واليه كى هاتبا به غدا دا هه ولده ت كو ئارامى و ئاشتى به رقه رار كه ت. هه ر ژ سالا ١٦٢٨ئ، دهمى كه فتيه بن دهسته لاتا ئوسمانليان و هه تا دوماهى يا سه ده يى هه قدى، نيزيكي ٣٠ والى هاتنه به غدا، لى كه سهك نه شيا هه فسار عه شيره تان گریده ت و ل سه ر زال ببیت. ل سالا ١٧٠٤ئ، واليه كى زيرهك و به يز هاته سه ر حوكمى ل به غدا، نه و ژى چه سه ن پاشا بوو. هه ر ژ دهسپيكي نه ف واليه تيگه هشت كو ئاريشا عيراقى عه شيره تن. ژبلى عه شيره تا قه شه عم كو دگه ل حكومه تى بوو، والى هيرش كره سه ر هه موو عه شيره تين دى و تالانكرن و راته قانندن. ئوو ل سالا ١٧٠٨ئ، هه قه يمانيه كا مهن دناقه را هه موو عه شيره تاندا ل دژى چه سه ن پاشاى هاته مؤركرن. نه ف هه قه يمانيه ب سه روكاتى يا (مفاس المانع) بوو، شيخى هه موو شيخين عه شيره تا نه لمونته فق. نه قبا

عه شیرهت ژ هه موو جهان گه هشتنی هه تاكو هژمارا له شكه ری قی هه قه پهمانیی ژ سه د هزار كه سان بۆری. لی پشتی كه فتینه هه مبه ر له شكه ری حكومه تی ل ده قه ره كا نیزیکی به سرا سه ركه فتن بۆ به هرا حكومه تی.

ب قی شیوهی عیراق د ره وشه كا ناله بار و نه جه گیردا دنالی، عورف و بهایین به دهوی و دژاتی یا دهوله تی، سه پاندنا باج و خوکی ل سه ر خه لکی ژ لایق فرمانبه ریڼ دهوله تیغه، به ربه لاقبونا باوه ری بین ئایینی و زانا و شیخین ئیسلاما شیعی، زالدهستی یا ل سه ر گیان و ژیا نا ئاخره تی ل ده ف خه لکی هه چكوه هیی ل نه جه ف و كه ربه لا، ئوو زالدهستی یا ئیسلاما سوننی ب ریکا سه رباز و حه سه سین دهوله تی ل سه ر جفاکی و ژیا نا دونیایی یا خه لکی، مینا کین روژانه بین ژیا نا خه لکی عیراقی بوون. ژ لایه کی دیغه ژی هه قی کی یا زانا بین ئایینی بین هه مان مه سه ب كو هه رده م خه لک دكرنه دناقبه را دوو چه په ریڼ هه قده ژدا. قان هه موو ره قنار و هه لو یستیڼ روژانه پیکهاته یی نه جه گیرئ عیراقییان دروست كر.

جیبوونا دهوله تا سه فهوی

ل ده ستیكا سه دئ شازدی زایینی، دهوله تا سه فهوی ل سه ر دهستی شاه ئیسماعیل هاته دامه زراندن. قی شاهی مه سه بی شیعاتیی ب زوری ل سه ر هه می ئیرانییان و سنووری دهوله تا خوه سه پاند و كره مه سه بی فه رمیی ئیرانییان. ژبو قی مه رده می ژی توندوتیژی و چغاندن دگه ل ملله تی خوه بكار دئینا، هه ر كه سه کی له عنه ت ل هه رسی خه لیفه یان نه باراند بان ئیکسه ر دا هیته كوشتن. ریکه كا دی یا به لاقرنا مه سه بی شیعی ریکلام و قاییلكرنا دهروونی بوو، كو ئاههنگان ب بیره وه ری یا حوسهینی بگیریڼ و جقاتین به هیی بۆ بدانن (وهكو وان ئاههنگین نوکه دهینه كرن- له تمیه). پاشی فه رمان دا كو شه هاده تا سیی بیخه دناف بانگیدا (اشهد ان علیا ولی الله). ب قان هه رسی ریکان شیا مه سه بی شیعاتیی ل هه موو ئیرانی به لاقه كه ت.

لی ده می شاه ئیسماعیل ل سالا ۱۵۲۴ئ مری، كوری وی ته هماسب هاته سه ر حوكمی كو ژیی وی نیزیکی (۱۰) سالان بوون. ل ده ستیكا حوكمی خوه بریار دا كو نه شیت هه ردوو دهسته لاتین ئایینی و دهوله تی ب ریقه ببه ت، ئه قجا ئه رکی به لاقرنا ته شه یوعی كره دهستی (شیخ علی بن عبدالعال الكركی) دا. شاهی ئه ف كه سه ژ نه جه فی ئانی بوو ئه صفه هانی و ب هه موو دهسته لاتانفه كر بوو جیگرئ خوه (ئهوئ شیخ دئخیخیت نابیت كه سه ك بكار بیخیت و ئهوئ شیخ دانیت نابیت كه سه ك بیخیت). ب قی چه ندئ ژی هه موو دهسته لاتا دهوله تا سه فهوی دهستی شیخی كه رکی دا بوو. ئه قه ژی ببوو جهی نه رازیبوون و حه سادها تا شیخ و زانایین ئایینی بین وی سه رده می. یه ك ژ به قلیڼ هه ره سه ره کی بین شیخی كه رکی، شیخ ئیبراهیم قه تیفی بوو، كو ئه و ب خوه ژی ل نه جه فی د

ژیا و دژی دهسته لاتا دهوله تی و شیخی کهرکی کار دکر. ئەفجا زانا یین شیعه ل سەر دوو لایه نان دابهش ببوون: ئەوین دگهل دهسته لاتی و ئەوین ل دژی دهسته لاتی. لی ل داوین وەکو هەموو هەفرکی یین ب فی شیوهی سەرکهفتن یا دهوله تی بوو.

پهیدا بوونا دهوله تا صهفهوی ئاکامه کا مەزن ژ لایه نین سیاسی و جفاکی و ئایینی ل سەر دهوله تا ئوسمانلی و دهوله تین دەر دۆر ژ ی هەبوو، مینا عیراق، ئەفگانستان و هیندستانی. لی هەتا کو ئەم د رهوشا فی دهوله تی ژ ی نه گههین، ئەم نه شین سەر دهه ری دگهل دیرۆک و پیکهاته یا که سی جفاکی عیراقی بکهین. چونکو ئەگەر دهوله تا ئوسمانلی ل عیراقی، دهسته لاتا دونیایی بیت. دهوله تا صهفهوی دهسته لاتا ئایینی - مه سه بییه. ئەف دهوله ت ل سەر ده می شاه عه باسی مەزن گه هشته کوپیتکا سەرکهفتن و کاملانی یا خو.

ل سالا ۱۵۸۸ئ، شاه عه باس د ژیی هه فده سالییدا هاته سەر عه رشی دهوله تا صهفهوی. لی وی سەر ده می د شه ره کی گراند بوو ل سەر دوو به رۆکین شه ری: ژلایین رۆژ هه لاتیفه دگهل ئوز به کیان و ژلایین رۆژ ئافایتفه دگهل ئوسمانلیان شه ر دکر. لی پشتی ئوز به کی ل گه له ک جهان سەرکهفتین، زانی کو نه شیت دوو شه ران د ئیک ده مدا بکه ت، ئەفجا ل سالا ۱۵۹۰ئ، دگهل ئوسمانلیان پیکهات ل به رانه ری ده سته ران ژ جیورجیا و هنده ک ده فه ری ناز ره بیجان و هنده ک ژ لورستانی. هه روه سا رازی بوو کو خه لکی ئیرانی له عه تان ل هه رسی خه لیفه یان نه که ن. پاشی خو به شه ری ئوز به کیان ته رخان کر و شیا پرانی یا ده فه ری ن دهوله تا خو به ژ بن ده ستی وان رزگار که ت. ژ وان ده فه ران ژ ی باژیرکی پیروزی (توس) بوو، کو ل سالا ۱۵۹۷ئ رزگار کر. پشتی فی سەرکهفتنی، سەر ده می زیرینی دهوله تا صهفهوی ده ست پیکر. شاه عه باس گه له ک گرنگی ب ئافه دانی و نوژه نکرنا جه ی پیرۆز ددا. کومه کا مزگه فت و ئافاهی یین جوان ل ئە صه فه هان ئافکارن. هه روه سا ل تۆس، گرنگی ب نوژه نکرنا مه رقه دئ عه لیی کوری موسا ئە لره زا دا و گومبه دا وی ب زیری بۆیه کر. ژ سالا ۱۵۹۸ هه تا ۱۶۰۱ئ، خه لک هاندا کو سەر ده دانا تۆس بکه ت داکو بیته شو نگره ک بۆ نه جه ف و که ره لا. هه ر که سه کی سەر ده دانا تۆس / مه شه ه د کربا، د گو تنی (مشتی - مشت ی فلان که س)، ئانکو یی چوو یه حه جا مه شه ه د. لی هه ر که سه ی سەر ده دانا که ره لا کربا، دا بیژنی (که ربلی - که ربلی فلان که س)، ئانکو یی چوو یه حه جا که ره لا. پاشی ل سالا ۱۶۰۲ئ، هیرش دکر نه سەر توخیی دهوله تا ئوسمانلیان هه تا کو ل سالا ۱۶۲۳ئ شیای به غدا داگیر که ت و فه گه ری نه فه بن ده سه لاتا دهوله تا صهفهوی.

پاشی د پشکا چواری یا فی بهرگیدا، نفیسه ر به حسی سەر ده می هه لوه شیانا دهوله تا صهفهوی دکه ت و هه ولدانین نادر قولی (کو پاشی دبیته نادر شاه) ژبو رزگار کرنا دهوله تی ژ ده ستی دهوله تا ئە فغانی خویا دکه ت. هه ر د قان بۆیه ری ن گه رمین ئیرانی دا

ئيشاره تى دده ته رهوشا والى يين به غدا و بهره قانيكرنا وان ژ دهسته لاتا خه ليفى ئىسلامى ل سته نىولى.

ل سالا ۱۷۰۷ئى مير وهيس كو سهروكى عه شيره ته كا ئه فغانىيه دچيته هه جى، ئه ف عه شيره ته نه شيعه يه، لى ل سهر مه سه بى هه نه فييه. دده ته خوياكرن كول هه جى پيغه مبه ر ده يته خه ونا وى و ژى داخواز دكه ت كو شه رى صه فه وييان بكه ت و ب ئانه هيا خودى دى ب سه ركه فیت. ئه فجا شه ر و تالانكرنا ئيرانى هه لال دكه ت. ل سالا ۱۷۰۹ئى، باژيركى قنده هار فه دكه ت و حاكمى وى دكوژيت. پاشى ئه ف سه ركه فتنا ئه فغانى ل ئيرانى، به ره به ره به رفره ه دبیت هه تاكو ده وله ته كا ئه فغانى يا به يز پى ده يته دامه زراندن. ل سالا ۱۷۱۵ئى، مير وهيس دمريت و كورئ وى (مير مه محمود) ده يته جهى بابى خوه. لى كور ژ بابى خوه توندتر و بيزه حمتر بوو. ب له شكه رى خو فه ب ناف ئيراني فه هات هه تاكو ل سالا ۱۷۲۲ئى ئه صفه هان داگيركرى و حسين شاه (دوماهيك شاهى صه فه وييان) ئيخسيركرى. دبيزن دده مى دوور پيچكرنا ئه صفه هانيدا ۳۰۰ سه ربازين ئيرانى گه هشتبوونه له شكه رى وى. پشتى ب سه ركه فتى هه ر ۳۰۰ سه رباز كوشتن ب به هان هيا وى چهندي كو ئه وين خيانه تى ل وه لاتی خوه دكه ن چ خير ژى چى نايبت. پاشى بو ماوى پازده روژان كوشتارا ئيرانيان به رده وام كر. خه لكى وه سا هزر دكر كو كه سه كى نه سروشتييه (شيته). ئينا هنده ك سه رله شكه ران ئه شرفه خانى پسمامى وى ژ زيندانى به ردا و به ر ب ته لارا ئه صفه هانيفه چوون، دهمى گه هشتين ديتن كو مير مه محمود يى مرى. ئه فجا ئه شرفه خان ل جهى وى دبیته مه ليك.

ل قى سه رده مى هه سه ن پاشا واليى عيراقى بوو، بو وى يا سه ير بوو كو هوسا ب ساناهى ئيران ب ده ستى هنده ك عه شيره تين ئه فغانى هاته هه لوه شاندن. ئينا وى روخسه ت ژ سولتانى خواست كو ده ست ب سه ر ده قه رين مايدا بگريت. پشتى فه توايا شيخى ئىسلامى وه رگرتى، كو فره قان ره و افزين له عنه تان ل هه رسى خه ليفه يان و عايشا يا داياك موسلمانان دكه ن نه هيلن و بكوژن، ئوو پشتى ره زامه ندى يا سولتانى ژى وه رگرتى، ل سالا ۱۷۲۳ئى، هه سه ن پاشا ب له شكه رى خو فه به ر ب ئيراني فه چوو هه تا گه هشتييه كرمانشاه، حاكمى وى بىي شه ر خوه ته سليم كر و كليلين باژيرى دانه فى. لى به رى بگه هته بوهارى هه سه ن پاشا مر (چونكو ژيى وى گه هشت بوو ۷۰ ساليى)، ئينا فه گه رانده به غدا و ل كازمى، ب ره خ مه رقه دى ئه بو هه نيفه يفه فه شارت. پشتى مرنا واليى به غدا، كورئ وى ئه حمه د پاشا دبیته والى (ئه فه جارا ئيكييه كورئ والييه كى به غدا دبیته والى). ئه وى ژى دا شوپا بابى و به ر هف ئيراني فه چوو. ل سالا ۱۷۲۴ئى، گه هشته هه مه دان و بو ماوى سى روژان شه ر كر، به شه كى شوپا باژيرى هه رفاند. ل روژا چوارى كو روژا ئيكي يا جه رنا قوربانى بوو (قوربانى يين وى جه رنى له شين مرو قان بوون)، ئينا پيكه اتن كو

همه‌دان بېته پشکهک ژ سه‌لته‌نه‌تا ئوسمانلی و د دهمی نئیژیدا ناڅی سولتانی بینن. که‌یفا سولتانی گه‌له‌ک ب څی سه‌رکه‌فتنی هات.

لی دهمی ئەحمەد پاشا ل شەری، ئاژاوه‌به‌کئی عیراق څه‌گرت کو هیزین عەشیره‌تان دەست ب سەر عیراقتیدا گرت بوو. ژ جهین پیروژ و هەتا دیار به‌کر که‌فت بوو بن دەسته‌لاتا وان. له‌وا به‌ز څه‌گه‌ریا عیراقتی و ب توندی شەری عەشیره‌تان کر و پاشڤه‌ برن. ل پاییزا ۱۷۲۵ی، گه‌له‌ک عەشیره‌تان هەف گرتن و هەڅپه‌یما‌نه‌ک ل دژی ئەحمەد پاشای گریدا. ئەف عەشیره‌تین هەڅگرتی (شمر و بنو لام و ساعده و ال شبل و هنده‌کین دی بوون). ل دەسپیکا گولانا ۱۷۲۶ی، هیزشه‌کا به‌ربه‌لاف کره سەر څان عەشیره‌تین هەڅگرتی و پاشای ب خوه ژی پشکداری د شەریدا کر، ل دوماهیی عەشیره‌ت پاشڤه‌ برن و جاره‌کا دی له‌شکه‌ری ده‌وله‌تی ب سه‌رکه‌فت.

ل ئیرانی ژی، پشتی ئەشرفه‌ خانی میرگه‌ها ئەفغانییان وەرگرتی، هه‌ولدا کو پیکه‌اتنه‌کئی دگه‌ل ئوسمانلییان بکه‌ت و ب ناڅی ئیسلامی و خیلافه‌تی حوکمی ل ئیرانی بکه‌ت. فه‌توا یین نۆزده‌ فه‌قیهان کۆمکرن کو داکوکی ل سەر ره‌وايه‌تی یا هه‌بوونا دوو خه‌لیفه‌یان (ئیمامان) دکرن. ژ لایه‌کئی دیفه‌ دابوونه‌ خویاکرن کو ئەشرفه‌ خان ژ ره‌یشتا خالیدی کورئ وه‌لیده‌ و ل گوره‌ی وئ گوتنا دبیژیت (الائمه‌ من قریش) ره‌وايه‌ ئەو ل ئیرانی حوکمی بکه‌ت. ئەف فه‌توا یین ئیمزاکری دگه‌ل بالیوژی خوه‌ ه‌نارتنه‌ سته‌نبولی. ئوسمانلی ئەگه‌ر هەر تشته‌کی قه‌بوول بکه‌ن، نه‌شین څی بابه‌تی قه‌بوول بکه‌ن، زانایین سته‌نبولی ژی فه‌توا یین دژ دهریخستن و د گوتن: "ئه‌گه‌ر موبایه‌عا دوو خه‌لیفه‌یان هاته‌ کرن، یی دووی بکوژن" یان "نابیت موبایه‌عا دوو خه‌لیفه‌یان به‌یته‌ کرن ئیلا ئەگه‌ر به‌ربه‌سته‌کا مه‌زن دناقبه‌را هه‌ردوو‌اندا هه‌بیت، ئەگه‌ر چ به‌ربه‌ست نه‌بن، یی دووی ب مورتەد ده‌یته‌ هژمارتن". ب څی چه‌ندی ژی، بیایئ هه‌څرکئی به‌رفره‌تر لی هات. پیشتر ژی ده‌وله‌تا ئوسمانلی دگه‌ل روسیا پیک هاتبوون کو مه‌مله‌که‌تا ئیرانی دناقبه‌را خوه‌دا لیکه‌څه‌کن. ئەڅجا سولتانی فه‌رمان دا ئەحمەد پاشای کو له‌شکه‌ری خوه‌ ژبو شەری به‌ره‌ه‌ف بکه‌ت.

دهمی هه‌ردوو له‌شکه‌ر ل ده‌څه‌ره‌کا دناقبه‌را هه‌مه‌دان و ئەصفه‌هاندا گه‌هشتینه‌ هه‌ف، ئەشرفه‌ خانی هه‌ست ب لاوازی یا له‌شکه‌ری خوه‌ کر، تنی بیست هزار سه‌رباز و هنده‌ک توپین بچووک هه‌بوون. لی ئەحمەد پاشای ۶۰ هزار سه‌رباز و ۷۰ توپین نوو یین مه‌زن دگه‌ل بوون. له‌وا په‌نا بو حیه‌کا که‌څن بر و دناف ئوردی یین سولتانیدا به‌لاڅکر، چه‌وا دبیت موسلمانئ سوننه‌ شەری موسلمانئ سوننه‌ بکه‌ت. ل گوره‌ی شەریعه‌تی ئەو پیگیرن کو شەری ره‌وافزان بکه‌ن، لی ئەو ب خوه‌ ژی سوننه‌نه‌. چوار زانایین خوه‌ ه‌نارتنه‌ ده‌ف ئەحمەد پاشای کو گینگه‌شا ره‌وا و نه‌ ره‌واتی یا شەری دگه‌ل بکه‌ن ژ لایئ ئایینه‌څه‌، ئوو دهمی بانگ هاتییه‌ دان، ئەف هەر چوار زانایه‌ ل پیش چاڅین هه‌موو سه‌ربازان، ب بیده‌نگی

رابوونه نڅیژی. قی چهندي ژي کارتيکرنه کاه مهن ل سهر باوهری یا لهشکه ری کر. ژ لایه کی ديقه ژي وی کومه کاه خهلات و سوز و پهیمانان ژبو ژوردی بین لهشکه ری کوردان هنارت بوون. لی ئه حمهد پاشا ژ خوه یی پشتراست بوو، چ گرنگی ب قی چهندي نه ددا و شهری دهست پیکر. ئه حمهد پاشا نه تنی ب سهرنه که هفت به لکو ۱۲ هزار کوشتی ل دویف خوه هیلان، چونکو هه موو کوردان و گه لهک ژ سهر بازین وی، دده می شهریدا خوه فه کیشان و لهشکه ری سولتانی پی شکه ست. ئه قجال ساللا ۱۷۲۷ی، نه چار بوو کو پیکهاتنه کی دگل ئه شره فخانې بکه ت. ل گوره ی پیکهاتنی فه ره ئه شره فخان دانپیدانی ب خه لیفه تی یا سولتانی ئوسمانلی بکه ت و وه کو مه لیکه کی وه کیلی سولتانی دی حوکی ل ئیرانی که ت. ئو ههر جهه کی به ری نه و هاتییه فه کرن دی سهر ب وی لایه نیقه بیت نه وی پیشتر ستاندی.

په یدابوونا نادر قولی ل ئیرانی

نادر قولی، مینا سهرکردین دیروکی بین وه کو ئه سکه نده ری مهن و جه نگیزخانې دهیته هژمارتن، نه ورؤپی دبیرنی ناپلیونی روژه لاتی. شقانه کی هه ژار بوو ل خوراسانی، پاشی دبیته چه ته یان ریگر و هه موو ریگری ژ یاسایی ره قیایی دگه هشتنه وی. ل ساللا ۱۷۲۷ی، هژمارا شهرقانی دگل وی گه هشتبوونه پینچ هزار شهرقانا. شه فه کی ئیمای دخوه دا دبینیت و شیره کی دده ته قی، وی ژي وه سا هزر کر کو ئه فه په یامه که و ئه رکی وی ئه وه ئیرانی رزگار که ت. ل وی سهرده می که سهک ل مازنده رانی هه بوو ب نا قی ته هماسب شاه، داخوازی یا عهرشی ئیرانی دکر چونکو کوری حسین شاهی بوو. نادر قولی چوو دهف ته هماسبی و خوه کره د خزمه تا ویدا ژبو فه گه راندنا عهرشی وی، ته هماسبی ئه و کره سهرکردی لهشکه ری خوه و نا قی وی کره ته هماسب قولی، ئانکو خولامی ته هماسب. به ری ساللا ۱۷۲۹ی ب دوماهی بیت شیا ئه فغانان دهر بیخیت و هه موو ده فه ری ئوسمانلیان ستاندین، بستینته فه. ده می سولتانی ئوسمانلی هه والین قان سهرکه هفتین ژ نشکانفه بهیستین، فه رمان دا ئه حمهد پاشای کو قی دوژمنی هار ب راوه ستینیت و تولا دهوله تی ژئ فه که ت. ل ساللا ۱۷۳۱ی، له شه که ری ئه حمهد پاشای گه هشته ده فه ره کا نیزیکی هه مه دانی و ته هماسبی ب خوه سهرکردیه تی یا لهشکه ری ئیرانی دکر (چونکو ل وی ده می نادر قولی ل خوراسانی بوو). د شهره کی دژواردا لهشکه ری ئه حمهد پاشای ب سهرکه هفت و ته هماسبی نیقه کا لهشکه ری خوه و هه موو توپین خوه ژ ده ستان. پاشی ل سهر وی چهندي پیکهاتن کو ته هماسب دانپیدانی ب سولتانی بکه ت و جیورجیا و ئه رمینیا بده ته دهوله تا خیلافه تی. لی ده می نادر قولی ب قی شکه ستنا مهن زانی، گه لهک توړه بوو. ئیکسه ره گه را ئه صفه هانی و ته هماسب ژ سهر عهرشی راکر و کوری وی یی شه ش هیقی دانا ل شوینا وی و خوه

کره رینیشاندەر و سه‌میانئ وی. پاشی ئه‌و پیکهاتنه دراند و نامه‌یه‌ک بۆ ئەحمەد پاشای هنارت، تیدا گۆتبوو: "بۆ پێزانین ته‌، پاشایی به‌غدا، ئەم داخوازا مافین خوه‌ دکه‌ین ژبۆ سه‌رده‌انا مه‌رقه‌دین ئیمام‌عه‌لی و حوسه‌ین و مه‌هدی و موسای، ئەف داخوازییه‌ یا مجدّه و ژئ نافه‌گه‌رین. هه‌روه‌سا داخوازا ئازادکرنا هه‌موو ئیخسیرین ئیرانی دکه‌ین، ئەوین د قی شه‌ری داویندا هاتینه ئیخسیرکرن... ئوو هه‌ر نۆکه ئەم ب له‌شکه‌ری خوه‌ یی سه‌ربلنقه‌ دئ ب ریکه‌فین داکو ب شنه‌بایی هویئ به‌غدا هه‌ناسه‌ بده‌ین و ل به‌ر سیبه‌را شویره‌ین وی بیه‌نا خوه‌ قه‌ده‌ین."

ئه‌فجال سالا ١٧٣٣ئ، نادر قولی ب له‌شکه‌ری خوڤه‌ ب رینیا دیالا به‌ر ب به‌غداقه‌ هات و دوورپێچکر، هه‌موو ری ل به‌ر پیداوستی و گه‌هشتنا ئاهین خوارنی ل به‌غدا گرتن. ئازاوه‌ و بیزاری و برسه‌کا کوژه‌ک ل به‌غدا به‌لاقبوو. خه‌لکی گوشتی سه‌ و پشیک و که‌ران ژئ دخوار. دبێژن نیزیکی سه‌د که‌سان ژ برسادا مرن. قی دوورپێچکرئ بۆ ماوی هه‌فت هه‌یفان قه‌کیتشا. لی به‌ری به‌غدا ته‌سه‌لیم ببیت، له‌شکه‌ره‌ک ب سه‌رکردایه‌تی یا ئوصمان پاشایی له‌نگ د هه‌واری هات و هه‌ردوو له‌شکه‌ر ل هه‌مبه‌ری هه‌ف هاتن. د قی شه‌ریدا له‌شکه‌ری سولتانی ب سه‌رکه‌فت و نادر قولی (٣٠) هزار کوشتی و سی هه‌زار ئیخسیر و هه‌موو توپ و بارخانا خوه‌ ژ ده‌ستدان و ب شکه‌ستنا خوڤه‌ قه‌گه‌ریا ئیرانی. لی پشتی له‌شکه‌ری خوه‌ خرکه‌یه‌قه‌ سه‌ریک قه‌گه‌را عیراقی و ل ده‌قه‌را که‌رکوکی توشی هه‌فرکی خوه‌ یی له‌نگ بوو. سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستقه‌ ئینا و به‌ر ب به‌غداقه‌ چوو. لی به‌ری بچیته‌ د باژیریدا ده‌نگوباسه‌ک بۆ هات کو شوره‌شه‌کا د به‌رژه‌وه‌ندا سه‌فه‌ویاندا، ل دژی وی یا په‌یدا بووی. ئینا پیکهاتن دگه‌ل ئەحمەد پاشای کر و به‌ر ب ئیرانیقه‌ قه‌گه‌ریا.

ده‌می ئەحمەد پاشا ژ گه‌فین نادر قولی پشتراست بووی، ل عه‌شیره‌تین یاخی یین عیراقی زقیری و ل ده‌ستپیکئ هیرش کره‌ سه‌ر عه‌شیره‌تا شه‌ممه‌ر، پاشی هه‌ردوو عه‌شیره‌تین قه‌شعه‌م و زوبید ژئ ته‌مبی کرن. بۆ ده‌مه‌کی عه‌شیره‌ت د بیده‌نگ بوون. لی ده‌می ئەحمەد پاشا بۆ ئورفایی هاتییه‌ قه‌گوه‌استن، جاره‌کا عه‌شیره‌ت رابوونه‌ سه‌ر خوه‌ و ری ل خه‌لکی دگرتن و خویک ژ هه‌قوه‌لاتییان ده‌ستادن. حکومه‌تا سه‌ته‌نبۆلی زانی کو ئەگه‌ر والیه‌کی به‌یز نه‌بیت که‌سه‌ک نه‌شیت هه‌قساری عیراقییان گریده‌ت. له‌وا ل سالا ١٧٣٦ئ، ئەحمەد پاشا قه‌گه‌رانده‌قه‌ عیراقی کو ناشتی و ته‌ناهیین بپاریزیت و نه‌هیلیت عه‌شیره‌تین قاریبووی یاخی ببنه‌قه‌. ل سالا ١٧٣٨ئ، میر سه‌عدوونئ شیخی عه‌شیره‌تین ئەلموتنه‌فق، کو (١٠) هزار شه‌رفان هه‌بوون. ده‌قه‌ره‌کا دناقبه‌را نه‌جه‌ف و کوڤه‌دا کر بوو واره‌گه‌ی خوه‌ و حوکم ل خه‌لکی ده‌قه‌ری و ده‌ردۆران دکر. هه‌روه‌سا خوه‌ کره‌ سولتانی وی ده‌قه‌ری و دگۆت: "ئەز سولتانی قی ده‌قه‌ریمه‌، ئەحمەد پاشا و سولتان نه‌شین من راوه‌ستین، ب ئانه‌ی یا خودی دئ به‌غدا ستینم و دئ حوکمه‌کی دادپه‌روه‌رانه‌ لی جه‌گیرکه‌م." پاشی هیزه‌ک هنارته‌ حله‌ و ئیکا دی هنارت ژبۆ دوورپێچکرنا به‌سرا. خویک ژ

خه لکی و عه شیره تین دهر دور و کومپانی بین ئینگلیزی و فره نسی ژی دستاندن. بزاقا میر سه عدوونی بو ماوی چوار سالان فه کیشا، هه تا کو سال ۱۷۴۱ء، کو د شهره کی دگه ل هه شکه ری حکومتیدا هاتیه کوشتن. ده می که له خی وی گه هاندیه نک هه حمه د پاشای، سه ری وی ژیفه کر و تژی کا کر و بو سولتانی فریکر.

نادر قولی و پرۆژی مه سه بهی پینجی

د پشکا پینجیدا، نفیسه ر ئاماژه ب هه ولدانین نادر قولی دده ت کا چه وا د قیا مه سه به کی دی دانیت کو سوننه و شیعیه یان ب هه قرا کومکته و هه قریکی دناقبه را واندا نه هیلیت. نه قجا پشتی ژ به غدا فه گه رای هنده ک هیرشین سه رکه فتی کر نه سه ر نازه ربیتجان و قه فقا سیا و شیا هنده ک باژیرین وه کو ته فلیس و گه نجا و باکو و گیلان و دهر به ند و ره شت رزگار بکه ت. ل سال ۱۷۳۶ء، ب بیره وه ری یا جه ژنا نه ورورزی، نادر قولی ده عوه ته کا مه زن بو هه موو سه رکرده و زانا و ماقولین ئیرانی دانا و د قی بیره وه ربیتدا مرنا مه لیکه را گه هاند. ژبه رکو نادر قولی رینیشاندر و سه میانی وی بوو، ئوو نه ق هه موو سه رکه فتنه ب ده سته ئینا بوون، یا سه روشتی بوو ژی بهیته داخواز کرن کو ئوو ب خوه بیته مه لیک. لی وی داخوازا وان ره تکر و قه بوول نه کر. پشتی دکاره کا دریز و داخوازی بین به رده وام، نادر قولی گو ت کو دی مه رج قه بوولکه ت.

مه رجی وی ژی ئوو بوو کو نابیت ئیدی خه لکی ئیرانی خه به ران بیژنه هه رسی خه لیفه یان و فره ده ست ژ مه و کبین شین و تازی یا حوسه یی به رده ن و خوه ژ هه ر ئاییرده کی دور بیخن کو بیته نه گه ری ژ هه قجودا بوونا شیعیه و سوننه یان. دیرۆکفان وه سا دده نه خویاکرن کو مه رجین نادر قولی ژبه ر دوو سه ده مان بوون: یه ئیکه، داکو خه لکی ئیرانی بنه مالا سه فه وی ژبیر بکه ن، چونکو وی بنه مالی، ئاییرده یی خه به رگو تئا هه رسی خه لیفه یان و دانانا مه و کب و جقاتین شین و تازی یا حوسه یی دانا بوون. سه ده می دووی ژی، خه ونا وی یا ژناقبرنا ده وله تا ئوسمانلی بوو کو ده وله ته کا ئیسلامی یا مه زن و ئیکگرتی دامه زینیت و هه موو موسلمانان ب خو قه بگریته. د. عه لی وه ردی سه ده مه کی سیی ژی ل سه ر زیده دکته و دبیتیت کو نه دوره ژبه ر هندئ بیت چونکو وی ژبیاتییه کا هه شکباوه ر و زیده رو ژبو چ مه سه ب و لایه نین هه قریک نه بوو. نه و ب خوه د ژینگه هه کا سوننیدا هاتیه په روه رده کرن (عه شیره تا نه فشارا تورکمانی)، پاشی تیکه له یی یا شیعیه یان کرییه و د گه له ک شه راندا سه رکرده یان بوویه. ئوو دبیزن ژی وی دقیا چاقلیکرنا مه لیکه هیندستانی نه کبه ر شاه بکه ت کو دینه کی نوو ئافراند بوو هه تا کو شیای هه موو خه لکی هیندستانی ل دور عه قیده یه کا ئیکگرتیه خر قه که ت.

پلانا نادر قولی نه و بوو، مه سه به کی دی (مه سه بهی پینجی) ل سه ر هه ر چوار مه سه بین سوننی بین ئیسلامی زیده که ت. ژبو قی مه ره می ژی وی ئیمامی عه له وی (جعفر

بن محمد الصادق) ههلبژارت كو ناڤئ مهسه بئ خوه بكه ته مهسه بئ جه عفه رى. سه ده مى
 ڤئ ههلبژارتنى ژئ ئه و بوو كو ئمام جه عفه ر د سه رده مى هه ردوو ئىمامين سوننه يان
 (مالكى و ئه بو حه نيفه) يدا ژيا بوو. هه ردوو يان ريژه كا مهن بؤ دگرت. هه روه سا ئه و ژ
 لايئ بايئفه دگه هشته ئىمام عه لى و ژلايئ دايكئفه دگه هشته ئه بو به كر. هه رچه نده هنده ك
 هه ولدانين به رى ڤئ ژئ هاتبوونه كرن، لئ سه رنه گرت بوون، چونكو جوداهى بين دناڤبه را
 شيعه و سوننه ياندا نه تنئ د بياڤئ فوڤه يدانه، به لكو كوورترن و دببت بگه هنه بنه مايين
 ئايينى ب خوه ژئ. بنه مايين سه ره كى بين ئايينى ل ده ف سوننه يان سينه: ئىكانه يى يا
 خودئ و پئغه مبه رايه تى و روژا قيامه تئ. لئ شيعه دوو بنه مايين دئ ژئ ل سه ر زيده
 دكهن، ئه و ژئ دادپه روه رى و ئىمامه تيبه. شيعه وه سا باوه ر دكهن كو هه موو ئىمام
 ژيده رين فوڤه و بنه مايين ئايينيه و كه سه ك ژ يئ دئ باشترو و پيروژتر نينه. ئه و وه سا
 دببن كو ناڤئ وان (ئىمامه تى) يان (دوازده ئىمامى) بيت باشترو ژ ناڤئ (جه عفه رى). ئه ف
 جوداهى بين هه بنه ره تينه ل ده ف هه ردوو لايه نان و نه يا ب ساناهيه كو هه بگرن.

لئ مل ب ملئ ڤئ هزرا ستراتيژئ، نادر قولئ (نادر شاه) يئ به رده وام بوو ل سه ر
 فتوحاتين خوه. له شكه رئ خوه به ر ب ڤه كرنا هيندستانئفه هاژوت و ل سالا ۱۷۳۸ئ،
 له شكه رئ وئ گه هشته نيزيكي ده لهى و كه فته به رانه رى له شكه رئ محمه د شاهى كو ژ
 رڤيشتئ ئه كبه ر شاهى بوو. له شكه رئ نادر شاهى ب سه ركه فت و محمه د شاه ئىخسير
 كر، لئ پاشئ ڤه گه رانده ڤه سه ر عه رشئ وئ. شاهى هيندستانئ ژئ عه رشئ تاووسئ (كو
 هه تا نه و ژئ ل ته هrane) و ئه لماسه كا ناڤدار "كوهينور" دانه نادر شاهى (كو نوكه ب تانجئ
 بريتانئفه يه). ده ده مى ل هيندستانئ هنده ك شه ر چئبوون و هنده ك سه ربازين وئ هاتنه
 كوشتن، ئينا بريار دا بو ماوه يئ هه فت ده مژميران خه لكئ بكوژن. ديروكڤان دبئژن كو
 هژمارا كوشتئ بين ڤئ كوشتارئ گه هشته سه د هزار كه سان. پشئى هيندستانئ به ر ب
 به له خ و بوخارافه چوو. ب ڤئ چه ندئ ژئ گه هشته كوپيټكا سه ركه فتننا خوه و ناڤئ خوه
 كره شاهنشاه ئانكو مه ليكئ هه موو مه ليكان.

د ڤئ سه ركه فتننا مهنزندا، خه ونا وئ يا ئايينئ، هه ر ل به ر چاڤان بوو. ل سالا
 ۱۷۴۰ئ، كو مه كا خه لات و پاداڤستان بو مه رقه دئ ئه بو حه نيفه و مه رقه دئ ئىمامان ل
 كازمبئ و نه جه ف و كه ربه لا هنارتن. هه روه سا يازده فيل و سئ هزار كو له دگه ل هزار و
 پئنجسه د سواران وه كو ديارئ هنارتنه سته نبولئ (د ريكا به غداد را). ل سالا ۱۷۴۲ئ،
 بريار دا كو گومبه دا مه رقه دئ عه له وئ ل نه جه ف ب زيرئ دا پو شئيت.

هه روه كو هه موو كه سين ژ هه ژاريئ به ر ب ده سته لاتئفه دچن، ژ شه ر و سه ركه فتن
 و فتوحاتان تير نابن. دڤيا چاڤليكرنا جه نكيزخان و ته يمورله نكي بكه ت د كوشتن و خوين
 رشتنيئا. له وا به ر ب داغستانئفه چوو، ژبو شه رئ دگه ل عه شيره تين له زگيان. لئ د ڤئ
 شه ريئا شكه ست و ل ده مى ڤه گه رئ دوو كه سان هئرشكرو و بريندار كر، وئ هزر كر:

ئەفە پیلانەكە ژلایی رەزا قولى میرزا یی کورئ ویفە هاتییه کرن. ئینا چاقئین وی قوقلاندىن و ئینانە دەر. پاشی شورەش ل دویف شورەش ل دژى وی دهاتنە کرن. سى شورەشین مەزن ل دژى وی هاتنە کرن: یا ئیکى ل ئازەریجان ژ لایی کەسەکیفە بوو. دگۆت کو ئەو کورئ حسین شاهی صەفەوییه (عەشیرەتین لەزگییان و سولتانى ئوسمانلى) پشتهفانى یا وی دکر. پشتی شکاندى و پاشفە برى هەردوو چاقئین وی قوقلاندىن و نامەیهک بو سولتانى ئوسمانلى هنارت و گۆتى "من نهفیا فى کەسى بى قیمەت بکوژم هەرچەندە جەنابى سولتانى پشتهفانى وی بوو". یا دووی ژ لایی تەقى خانفە، ل دەفەرا فارس هاتە کرن. ئەو شکاندى و چاقفەکى وی قوقلاندى و هەمی مروّف و خزمین وی کوشتن.

شورەشا سیی، محەمەدى کورئ حوسەینى قاجارى پى رابوو، نادر شاهی ئەو ژى شکاندى و هەموو دوژمنین خوە ل ئیرانى کوشتن. ل سالا ۱۷۴۳ى، نامەیهک بو سولتانى ئوسمانلى هنارت و تیدا داخواز ژى کر کو دانپیدانى ب مەسەبى جەعفەرى بکەت. لى زانا یین ستنەبۆلى دگۆتن کو شیعه فارینه و نایبیت دانپیدان پى بهیتە کرن. لەوا نادر شاهی بریارا هیرشکرنا ل سەر عیراقى دا، لى ئەف جارە خوە تۆشى ئەحمەد پاشای (والین بەغدا) نەکر. هەلبەت ئەفە جەه پرسیار و ل سەر راوەستانیه. گەلەک دیرۆکفان دبیژن کو ئەحمەد پاشای حیلە لى کر و (شەر حیلەیه)، گۆتى هەرە مووسل فەکە و هەردەمی تە مووسل فەکر بەغدا یا تەیه. هەندەکین دى دبیژن کو ئەحمەد پاشای هزر کر ئەگەر تنى بو تالانکرنا بەرهەمی هاتیبیت، دى وەکو میفانەکی حسابکەین: لى عەلى وەردى وەسا هزر دکەت کو نە دوورە پیکهاتنەکا نەپەن (بىی ئاگەهدارى یا سولتانى ئوسمانلى) دناقبەرا هەردوو یاندا هەبیت. چونکو نادر شاه ب زیرەکی و ژیرمەندى و ویرەکی یا ئەحمەد پاشای یى سەرسام بوو. ئەفجا کەرکووک و ئەربیل گرتن و پاشى بەر ب مووسلفە چوو. پشتى مووسل بو ماوى ۴۲ روژان دوورپىچکرى، نەشیا باژیرى فەکەت، ئینا دگەل پیکهات و بەر ب بەغدافە چوو. دەمی گەهشتیه کازمى، داخواز ژ ئەحمەد پاشای کر کو دقیت هەفەیمانەکا پیکهاتنى دگەل ئوسمانلییان مۆر کەت. پشتى پیکهاتنى بەر ب نەجەفە چوو ژبو زیارەتکرنى. ل ویرى داخوازا کونگرەکی کر دناقبەرا زانایین شیعه و سوننەیاندا. دبیت ئەفە ئیکەمین کونگرە یى ب قى شیوهى بیت د هەموو دیرۆکا ئیسلامیدا، هەروەسا ژى دوماهیک کونگرە بوو. نادر شاهی ۷۰ زانایین ئایینی یین مەسەبى شیعی دگەل خوە ئانى بوون، هەفت زانا ژ ترکستانى و هەفت ژ ئەفغانستانى و شیخ (نصرالله الحائرى) ژ کەربەلا دەعوەتکر و داخواز ژ ئەحمەد پاشای کر کو نوونەرەکی سوننى فریکەتە قى کونگرەى، وی ژى شیخ (عبدالله السویدی) دەستنیشانکر.

بریارین کونگرەى ب قى شیوهى ل خوارى هاتنە ئیمزا کرن، هەروەسا بریار ل سەر رەوایەتى یا هەر چوار خەلیفەیین موسلمانان ب سنسلە دان و دان پیداکو ئیمام (جعفر الصادق) ژ رفیشتا پیغەمبەرییه. بریار ژى ئەفین ل خوارى بوون:

۱. مادهم ئیرانی دەست ژ له‌عنه‌تکرنا هه‌رسی خه‌لیفه‌یان به‌ردا و ب مه‌سه‌بی جه‌عفه‌ری رازی بوون، فه‌ره ئه‌م دانپیدانی پی بکه‌ین و بکه‌ینه پینجه‌مین مه‌سه‌بی ئیسلامی .
۲. هه‌ر چوار روکنین که‌عه‌یا شه‌ریف هه‌قه‌بندن ب هه‌ر چوار مه‌سه‌بانقه، مه‌سه‌بی جه‌عفه‌ری ژ ی دئ ل روکنی شامی پشکداریی که‌ت و پشتی ئیمام ژ نفیژا خوه ته‌قاف دبیت، دئ ب شیوازی جه‌عفه‌ری نفیژ هیته ئه‌نجامدان.
۳. هه‌موو سالان دئ میره‌کی هه‌جی ژ لایئ حکومه‌تا ئیرانیقه هیته دانان و فه‌ره ل ده‌ف ده‌وله‌تا ئوسمانلی پایه بلندتر بیت ژ میرین میسری و شامی بین هه‌جی.
۴. هه‌ردوو لا دئ هه‌موو ئیخسیرین خوه به‌رده‌ن و ل هه‌فگوه‌ورن.
۵. هه‌ر ده‌وله‌ته‌ک دئ نوونه‌ره‌کی خوه ل ده‌وله‌تا به‌رانبه‌ر دامه‌زینیت کو ب پاراستنا به‌رژوه‌ندی بین ده‌وله‌تا خوه راببیت ل ده‌وله‌تا به‌رانبه‌ر (ئانکو وه‌کو بالیۆز و کونسۆلگه‌رین توکه).

هه‌لبه‌ت چه‌ند دانوستاندن دناقه‌ه‌را مه‌سه‌بین ئایینیدا دریژتر بیت، جو‌داهی و ژیکدوو بوون دئ پتر بیت. لئ ل کونگرئ نه‌جه‌ف نادر شاه ب ریکا نوونه‌ر و هه‌قالبه‌ندین خوه، یئ زالده‌ست بوو ل سه‌ر کونگره‌ی. گه‌له‌ک یئ که‌یفخۆش بوو ب سه‌ره‌که‌فتنا کونگره‌ی. ئه‌و بابه‌تی چ سولتان و مه‌لیک و شاهین موسلمانان نه‌شیاین چاره‌سه‌ره‌که‌ن، ل سه‌ر ده‌ستی نادر شاه‌ی گه‌ه‌شتنه پیکه‌ه‌تانه‌کی. پشتی ل هه‌فگوه‌ه‌ارتنا چه‌ندین نامه‌یان (دناقه‌ه‌را نادر شاه‌ی و سولتانی ئوسمانلیدا)، په‌یمانا پیکه‌ه‌تانی ل روژا نه‌ورۆزی ۱۷۴۷/۳/۲۱ هاته مۆرکرن. لئ نادر شاه‌ی ژبیر دکر کو ئه‌و هه‌فپکی و دوژمنکاری یا چه‌ندین سالان ب کونگره‌کی ب دوماهیک ناهیت.

هه‌ر ده‌ه‌مان سال مۆرکنا قئ پیکه‌ه‌تانیدا، گه‌له‌ک ژ نه‌حه‌زین نادر شاه‌ی وه‌سا به‌لافکرن کو وی پلانه‌کا هه‌ی ژبو کوشتنا هه‌موو شیعه‌یین هه‌شکباوه‌ر و دئ پتر گرنگی ب ئوزه‌به‌ک و ئه‌فغان و سوننه‌یان ده‌ت. ئینا ب پیلانه‌کا موکم هیرش کرنه سه‌ر و ل سال ۱۷۴۷ئ، پشتی شه‌ره‌کی بچووکی به‌ره‌قانیی هاته کوشتن. پشتی کوشتنا نادر شاه‌ی هه‌فپکی یا دناقه‌ه‌را شیعه و سوننه‌یاندا فه‌گه‌راهه و بی سه‌روبه‌ری و ئاژاوه ل سه‌رانسه‌ری ئیرانی به‌لافبوو. هه‌ر مه‌لیکه‌ک دا هیته سه‌ر حوکمی و پشتی ده‌مه‌کی کورت دا هیته لادان، هه‌تا کو ل سال ۱۷۵۰ئ، که‌ریم خانی زه‌ند شیای ده‌وله‌ته‌کا ئیکگرتی چیکه‌ت و شیا ل سه‌ر هه‌موو ئیرانی زال ببیت. ئو پایته‌ختی ده‌وله‌تا خوه کره شیراز. لئ چ جار نافی شاه‌یان مه‌لیک نه‌ددانا سه‌ر خوه، به‌لکو نافی خوه کر بوو (وه‌کیل) وه‌کو ئاماره‌یه‌ک ژبو هندی کو وه‌کیلی شاه ئیسماعیلی صه‌فه‌وییه هه‌تا فه‌دگه‌ریته‌فه. که‌ریم خانی زه‌ند ل سال ۱۷۷۹ئ مر و جاره‌کا دی ئاژاوه و کوشتن و ویرانکرن و تالانکرن ب

سەر باژیر و دەقەرین ئیرانیدا گرت، هەتا سالا ۱۷۹۶ی، دەمی ئاغا محەمەد ئەلخەصی (کو) باری ئنا کەریم خانی بوو، شیای لایەنن هەفرک خرڤه کەت و دەولەتا قاجاری دامەزرینیت. حوکمی ئی دەولەتی (قاجاری) هەتا پشتی شەری جیهانی ئیک ئی ڤه کیشا. پشتی دەولەتا قاجاری حوکم ل ئیرانی وەرگرتی، جارەکا دی خەلکی ئیرانی ڤه گەرانه ڤه سەر له عەتکرنا هەرسێ خەلیفەیان و سازدانا ئاییردەیین خوه بین شیعی. ئوو پشتی ل سالا ۱۸۳۳ی، چاپخانا بەری هاتییه دنای ئیرانیدا کۆمەکا کتیبان چاپکرن و ب دەهان گرۆڤین عەقلی و ڤه گۆهاستی دئیان ژبو رهوایەتی یا مەسەبێ خوه. لایەنی دی ژێ دا ب هەمان هژمارا کتیبان بەرسڤان وان دەت. ئەڤجا شیوازی شەر و پیکدادانان ژ شیر و تۆپان بەر ب شەری قەلەمی و گرۆڤین عەقلی و نەقلیڤه چوو. هەلبەت شەری شیران ب شکهستنا لایەنەکی ب دوماهیک دەیت. لئ شەری قەلەمی چ جارن ب دوماهیک ناهیت. چونکو هەر لایەنەکی باوهرییه کا موکم ب عەقیدەیا خوه هەیه و چ لایەن دانپیدانی ب شکهستنی ل بەرانبەری لایەنی دی ناکەت.

سەر دەمی مەمالیکان ل عیراقی

سەر دەمی مەمالیکان بو ماوهی ۸۰ سالان ڤه کیشا، ل سالا ۱۷۴۹ی، ب ویلایەتا سلیمان پاشای دەستپیکر و ل سالا ۱۸۳۱ی، ب داوی یا ویلایەتا داود پاشای ب دوماهی هاتییه. مەمالیک ژ نەژادی خۆڤه شەرکەسی و داغستانی و لاسی و ولاتین دەر دۆرا ڤه قەسایانە. ئیکەمین کەس هزرا ئینانا مەملوکان کری، حەسەن پاشا بوو. پشتی لەشکەری ئینکشاری تۆشی گەندەلی و نە پیگیری بووی، پاشای فەرمان دا کو سنیلە و گەنجان ژ بازارین تەڤلیس و دەر دۆرین وئ بیننە بەغدا و کرەنە د خواندنگەهین نافخۆبیڤه و مینا پەرودە یا لەشکەری ئینکشاری پەرودە دکرن. پشتی حەسەن پاشای، ئەحمەد پاشایی کوری وئ، گرنگیه کا مەزن پیددا.

بەری گەشه کرنا مەمالیکان، والی ژ ستەنبۆلی دهاته دانان، هەر کەسەکی ویلایەت ڤیا با، ڤەر بوو بەرپرستین بیلاتا سولتانی ل ستەنبۆلی رازی کەت و پاشی دا فەرمانا وی دەرکەڤیت. لئ د سەر دەمی ب هیزکەڤتتا مەمالیکاندا، هەڤرکییه کا مەزن ل سەر ب دەستڤه ئینانا ویلایەتی دهاته کرن و هەر کەسی د هەڤرکی یین سیاسی و جفاکیدا سەرکەڤتا، دا سەرکیش و ماقولین بەغدا خرڤه کەت و دا داخوژنامەکی هینرنه ستەنبۆلی ژبو دانانا والیی سەرکەڤتی. ئانکو بنگهه بریاردانا دانانا والییان ژ ستەنبۆلی هاته بەغدا. ئوو چونکو ئەو مەملووک ل گەرەکا بەغدا دژیا و مەزن دبوو، ئەڤجا هەڤرکی یا بەرپرسان گەرەک ژێ ب خۆڤه دگرتن و هەر گەرەکا ل گۆرهی ژییاتی یا بەرژیری خوه، دا هەڤرکیی دگەل گەرەکا دی کەت. ب ئی چەندی ژێ شەر و هەڤرکی یین دنایبەرا گەرەکاندا ل بەغدا بەرەلاڤبوو. لئ مەملووک ب خوه جهی قەرفین و نەڤیان

خه لکی بوون، چونکو یا بهر به لاقبوو کو ئه و له واتیی دگه له هه ف دکهن و گه نجین به غدا ژی له واتیی دگه له مه ملووکان دکر، چونکو د سپه هی و لاو بوون. ژ لایه کی دیقه ژی چونکو چ خیزان نه بوون به ره قانیی ژی بکهن. ئەقجا دهمی دچوونه سهر دهسته لاتی خه لکی هه ز ژی نه دکرن، چونکو دگوتن کو ئەف بهر پرسین هه قووندههن. ئەقجال به غدا، مینا په نده کی لی هاتیوو کو هه ره که سه کی قوونده هه نه بیت نا بیت بهر پرس.

ئیکه مین والیی مه ملووک سلیمان (ئبو لیله) یان (ئبو سه مره) یان (گه روکی شه فی) یان (سلیمانی شیر) بوو، ژ بهر کو گه له ک ب هیز بوو و ژبو دو یفچوونا ره وشا خه لکی و له شه کهری ب شه فی دهر دکه فت. هه له بهت پشتی سی روژان له شه کهری ئینکشاری قشله توپاران کری و والی ئیخستی، سولتانی فه رمان دا کو سلیمان (ئبو لیله) بکه ته والیی به غدا. هه رچه نده ژ دهر قهی مال که سه کی ب هیز و ب هه یبهت بوو، لی دمالقه و ل هه مبه ری ژنا خوه (عادیه خاتوون)، گه له ک یی لاواز بوو، چونکو کچا بهر پرسیی وی یی لادایی بوو. ئەقجا ژنا سلیمان پاشای پشکاری د گه له ک دوزین گرنگین دهوله تیدا دکر. ل سالای ۱۷۶۱ئ، سلیمان پاشا نه ساخ دبیت و بو ماوی شهش هه یقان دمیته دناف نفیناندا، پاشی دمريت. گه له ک مه ملووکان خوه بهر بژیر کر کو جهی سلیمان پاشای بگرن، به غدا که فته د هه قکی و ئازاوه یه کا کوژه ک و بهرده واما. خه لکی به غدا هه فت نا قین هه قک هه نارتنه سته نبولی کو سولتان ئیکی ژی هه لبرژیریت. سولتانی ژی عه لی پاشا هه لبرژارت کو پیشتر والیی به سرا بوو. هه قکین وی پیلان ل دژی وی دگیران و دگوتن کو ئەو ب خوه که سه کی ئیرانی - شیعیه، گه له ک یی توند و دژواره دگه ل کوردین سوننه و گه له ک یی نه رمه دگه له عه شیره تا (الخزاعل) یا شیعیه. پاشی بزاقه کا یاخیبوونی ب سه رکیشی یا عومه ر پاشای پهیدا بوو، هیرش کر نه سهر قشلی و پشتی عه لی پاشا ره فی ژی، لی هه ر گرتن و کوشتن. ئەقجا داخووزنامه یه ک بو سته نبولی بلند کرن و گوتن کو عه لی پاشای دقیا عیراقی ته سلیمی ئیرانی بکه ت، له وا وان ئەو کوشت و داخووز دکهن کو عومه ر پاشای ل جهی وی دانن. سته نبول ژی ئیکسه ر ل سهر داخووزا وان رازی بوو. پشتی عومه ر پاشا بوویه والیی به غدا، ئیکه مین کار ئەو بوو کو هیرش کره سهر عه شیره تا (الخزاعل) و تیک و پیک کرن. پاشی شیخی عه شیره تا (المنتفق) یاخی بوو، عومه ر پاشای دقیا ب ریکا عه بدلایی شای (سه روکی عه شیره تا - العبید)، پیکهاتنه کی دگه ل وان بکه ت، لی ریکه فتنا وان سهر نه گرت. ئەقجا والی هیرش کره سهر عه شیره تا (المنتفق)، وان ژی خوه ل بهر نه گرت و ره قین. ئینا نا قیرژیوانی پیکهاتنی گرتن و هه ر ئیکسه ر ئیعدام کرن، چونکو والی هه ز کر وی د کاری خوه یی پیکهاتنیدا خیانه ت یا کری. پشتی کوشتنا سه روکی (العبید)، عه شیره ت ب سه روکاتی یا هه ردوو کورین عه بدلایی شای (سلیمان به گ و سولتان به گ) یاخی دبیت و ل دژی حکومه تی رادوهستن. ئەقجا والی بهر یی له شه کهری خوه دده ته فی

عەشیرەتا یاخیوویی و ل دجیل دوورپیچ دکەت، پشتی شەرەکی بەز عەشیرەتا (العبید) د شکیت و سولتان بەگ ژێ دەیتە ئیخسیرکرن، لی پاشی ئەو ب خوە، خوە دکوژیت.

ل سالا ۱۷۷۲ی، نەخۆشی یا تاغۆنی ل بەغدا بەلاف دبیت و پاشی هەموو دەقەرین عیراقی قەدگرت. دبیزن هژمارا قوربانی بین تاغۆنی ژ ۷۰ هزار کەسان پتر بوون. ددەمی پەتایین تاغۆنیدا خەلک ژ باژیری دەرەدکەفتن و ل چولی دمان هەتا پەتا یا تاغۆنی تەقاف دبوو. عومەر پاشای ژێ وەکر. ئەو عەشیرەتین پشتر ل سەر دەستی لەشکەرئ عومەر پاشای شکەستین، ئەف پەتایە بۆ خوە ب دەرەفت دیت و هیرش کرن سەر بەغدا کو تۆلا خوە ژ حکومەتی قەکەن. بۆ ماوەیەکی نەکورت ئاژاوە و تالانکرن بازار و مالان، ویرانکرن دەزگەهین میری ل بەغدا یا بەردەوام بوو.

پشتی تاغۆن تەقافبوویی، هەفرکیبەکا دناف بنەمالا (بابان) دا بۆ ئەگەرئ پەیدا بوونا فتنەکا دی کو عومەر پاشای هزر بۆ نەکر بوو. پاشایی بابان خوە گەهاندە کەریم خانی زەند کو د هەوارا وی بهیت. کەریم خانی ژێ لەشکەرەک ب سەرکردایەتی یا محەمەد پاشای بۆ هنارت و هاتنە دناف عیراقیدا. د شەرەکی دژواردا، لەشکەرئ ئیرانی شکەست و هەمی مال و مولکی وان و سامانی ئیرانی بین بەغدا و بەسرا و جەین پیروز (ب تاییبەتی سامانی وان کەسین ب تاغۆنی مرین) هاتە دەستەسەرکرن و تالانکرن. ئەقجا کەریم خانی لەشکەرەکی دی ب سەرۆکاتی یا برایی خوە (صادق خان)ی هنارته بەسرا، دا تۆلا هەقوەلاتی بین خوە ژ عیراقی قەکەت. لەشکەرئ صادق خان بۆ ماوی ۱۲ هەیقان بەسرا دوورپیچکر و نەهیلچ ئاهین خوارنی بگەهنە باژیری. ب قی چەندی برس کەتە دناف باژیریدا و خەلک نەچار بوو گوشتی سەگ و پشیکان بخۆت. ل داویی بەسرا ب ریکا کەسەکی ئیرانی هاتە تەسلیمکرن. ئەقجا صادق خانی فەرمان دا گۆتارخوینین مزگەفتان کو هەرسی خەلیفەیان و عایشایی ل سەر مینبەران لەعنەتباران بکەن.

ل سالا ۱۷۷۶ی، سی هیزین لەشکەری گەهشتنە ستەنبۆلی: هیزا ئوزۆن عبدالله پاشا (والیی دیار بەکر)، هیزا مستەفا پاشایی ئەسپیناچی (والیی رەققە)، هیزا سلیمان پاشایی جەلیلی (والیی مووسل). وەسا دانە خویاکرن کو ئەف هەرسی هیزە، د هەوارا سولتانی هاتینە داکو شەرئ ئیرانی بکەن. لی د راستیدا، وان دقیا عومەر پاشای بیخن و ویلایەتا بەغدا ژێ بستین. سولتان ل سەر داخواری یا وان رازی دبیت و مستەفا پاشای دکەتە والیی بەغدا. هەرچەندە عومەر پاشا ب قی بریاری یی رازی بوو، لی مستەفا پاشای هیرشکرە سەر ئوردی یا وی یا ل نیزیکی کازمی و کوشت. ئەقجا ب هیجەتا زرگارکنا بەسرا، مستەفا پاشای باج و خەراج و بارەبوو ژ دەولەمەندین بەغدا وەردگرتن و ل خوە و خۆشی بین ژيانا خوە دمهزاختن. ئو دەمی نەشیای بەرهنگاری یا لەشکەرئ کەریم خانی زەند بکەت. داخواز ژ ستەنبۆلی کر کو هاریکاری بین زیدەتر بۆ فریکەت. ژبۆ قی چەندی ژێ، شیخی ئیسلامی فەتوایا نەفیرعامی دا کو فەرە ب زووترین دەم شەرئ ئیرانی

بکەن و ئایینی ئیسلامی ژ ئی گەفا مەزن رزگار کەن. ھەرھەسا لیۆرینەکا گشتی بۆ ھەموو مەمالیکین ل سەر دەمی مستەفای پاشای یاخی بووین دەریخست و مستەفا پاشا ڤەگەراندەڤە دیار بەکر و ل ویری سەری وی فراند. سولتانی عبدالله پاشا ل شوینا مستەفا پاشای ھنارتە بەغدا، لی وی ھەشت ھەیفان ب تئی، حوکم ل بەغدا کر. ھەرچەندە پیشتر سەرکردهکی یاخیوون و چاکسازیی بوو، لی دەمی گەھشتییە بەغدا، کەفتە دناڤ ژ یانا رابواردن و خوشی و مەزاحتنیدا. دبیژن کەسەک ب ناڤی محەمەد عەجەمی ھەبوو ھاندەر و پالدری ئی رەوشی بوو. ئەڤی محەمەدی عەجەمی بۆ ماوہیەکی دریژ رۆلەکی گرنگ و بەرچاڤ ل عیراڤی دگتیرا، ئەڤجا ڤەرە بزانیان کا ئەو کییە؟

ل سەردەمی عومەر پاشای، محەمەد عەجەمی دگەل دایک و ھەردوو خویشکین خوە گەھشتە بەغدا. دایکا وی دەڤ لیددا و ھەردوو خویشکین وی، سەما دکر و وی ژ ی ستران دگۆتن. دەنگی وی یی خۆش بوو، ئەو ب خوە ژ ی گەلەک یی لاو بوو. ھەر زوو دبیته ئیک ژ کەسین نیزیکی عومەر پاشای و ھەموو وەزیر و کاربەدەستین حکومەتی ژ ی ریزەکا مەزن بۆ دگرت. کەسەکی بەرتیل خۆر بوو، ھەر کارەکی کەسەکی ھەبا چەند یی ب زەحمەت با ژ ی، ئەو د شیا بۆ چارەسەر کەت. ب ئی چەندی ژ ی ناڤودەنگەکی مەزن بۆ پەیدا بوو. خەلکی ھەمی ب کاربەدەستین حکومەتیڤە ژ ی حسابەکا مەزن بۆ دکر. دەمی عومەر پاشا ھاتییە کوشتن، خەلکی ھزر کر کو ستیرا وی ژ ی دئ رژییت و دئ ژ تەماحی و ستەما وی رزگار بن. لی مستەفا پاشای ژ ی نیزیکی خوە کر و کرە خەزنەداری دەولەتی. ئو پستی عبدالله پاشا ھاتییە سەر حوکمی، ھینگی وی دەست ب سەر ھەموو دارایی یا عیراڤیدا گرت بوو، والی ب کارین خوە یین رابواردنیڤە یی مژوول بوو، چ ئاگەھ ژ محەمەدی عەجەمی نەبوو کا چ ل ویلاپەتا وی دکر.

پستی کیمتر ژ دوو سالان (ئانکو ل زڤستانا سالا ۱۷۷۷ی)، عبدالله پاشا ژ ئەگەرئ نەخۆشیەکی دمریت و ژبو ب دەستڤە ئینانا حوکمی ویلاپەتی، ھەڤرکییەکا مەزن دناڤبەرا محەمەدی عەجەمی و ئیسماعیل ئاغایی کەھییەدا پەیدا بوو (کەھییە ئانکو جیگری والی). ب ئی چەندی ژ ی گەرەکی بەغدا بوونە دوو جوین، ھەر جوینەکی پشتهڤانی یا بەربری ژ ی خوە دکر. گەلەک شەر و پیکدانان دناڤبەرا گەرەکاندا ژ ی پەیدا بوون. گەرەکی (فەزل، المەدیە، القراغول، المیدان) لایەنگرین محەمەدی عەجەمی بوون. لی گەرەکی (راس القریە، باب الشیخ، الشورجە) لایەنگرین ئیسماعیل ئاغای بوو. ھەموو مەمالیک ژ ی دگەل ئیسماعیل ئاغای بوون. لی سەربازین ئینکشاری ببوونە دوو جوین و ھەر جوینەکی ژ ی لای خۆڤە داخوارنامە د ھنارتنە ستەنبۆلی کو پشتهڤانی یا بەربری وان بکەت. محەمەدی عەجەمی ھەوارا خوە گەھاندە ئەحمەد ئاغایی لاوہندی (لاوہند پەیفەکا تورکییە ب رامانا سەربازین ریکخستی دەیت کو ژ کەسین نافخوی پیک دەاتن و پرائی یا وان کورد و لور بوون). لی ئیسماعیل ئاغای ھەوارا خوە گەھاندە سلیمان بەگی شاوی و

عه شیره‌تا (عقیل). قان هه‌ردوو لایه‌نین هه‌فک بۆ ماوه‌یی پینج هه‌یقان شهر ل به‌غدا دکرن و د قی ماوه‌یدا ئاژاوه‌چییان ده‌ست ب سه‌ر بازارین به‌غدا دا گرت و چه‌ندین دکان تالانکرن و گه‌له‌ک خوین ژ ی هاته‌ ریشتن. چه‌ندین که‌سین ده‌وله‌مهند هه‌ژار بوون و گه‌له‌ک ژ خه‌لکی هه‌ژار، ب قان بۆیه‌ران ده‌وله‌مهند بوون. ل وی سه‌رده‌می شهر و کوشتن و خوین ریشتن میناکی رۆژانه‌یی ناف گه‌ره‌ک و بازارین به‌غدا بوو. ئەف ره‌وشه‌هه‌تا گولانا ۱۷۷۸ئ یا به‌رده‌وام بوو، کو حه‌سه‌ن پاشا یی که‌رکوولکی گه‌هسته‌ به‌غدا و ب فرمانا سولتانی ببوو والیی به‌غدا.

د سه‌رده‌می حه‌سه‌ن پاشایدا، محمه‌دی عه‌جه‌می و هه‌قالی خوه‌ ئەحمه‌د ئاغایی لاوه‌ندی چوونه‌ ده‌قرا دیالا و له‌شکه‌ره‌کی (۱۰) هه‌زار که‌سی چیکر، ژ وی‌ری ده‌ست ب سه‌ر ری‌ک و ریباراندا دگرتن و سته‌م ل خه‌لکی نه‌ دگه‌ل وان دکرن. گه‌ره‌کا مه‌یدان ل به‌غدا ب په‌یدا کرنا ئاژاوه‌ و فتنه‌یین نافخویی، پشته‌قانی یا وی دکر. حه‌سه‌ن پاشا ب دلی خه‌لکی نه‌بوو (ب تابه‌تی مه‌مالیکان)، چونکو نه‌ که‌سه‌کی مه‌ملووک بوو. پشتی مرنا که‌ریم خانی زهند، له‌شکه‌ری ئیرانی ژ به‌سرا هاته‌ فه‌کیشان و سلیمان ئاغا ژ زیندانا شیراز هاته‌ به‌ردان و فه‌گه‌رافه‌ به‌سرا. لی هه‌ر ره‌وشا به‌غدا د نه‌ ئارامی و بیزاریه‌کا کوژه‌کا دبو‌ری. پشتی سلیمان ئاغا فه‌گه‌راهیه‌فه‌ سه‌ر ویلایه‌تا خوه‌ ل به‌سرا داخواز ژ سولتانی کر کو ویلایه‌تا به‌غدا ژ ی بده‌تی داکو ئیمناهی و ئارامیی فه‌گه‌رینه‌فه‌ عیراقی. ئەقجا پشتی هه‌ژده‌ هه‌یقان ژ حوکمی حه‌سه‌ن پاشایی که‌رکوولکی، سولتان رازی بوو کو ویلایه‌تا به‌غدا ژ بکه‌ته‌ دده‌ستی سلیمان ئاغایدا. ل سالا ۱۷۸۰ئ، سلیمان ئاغا دبیته‌ والیی هه‌ردوو ویلایه‌تین عیراقی (به‌غدا و به‌سرا) و حوکمی وی بۆ ماوه‌یی ۲۲ سالان فه‌کیشان. سه‌رده‌می قی والی، ب سه‌رده‌می زیرینی مه‌مالیکان ده‌یته‌ ه‌ژمارتن، له‌وا ب سلیمانی مه‌زن ده‌یته‌ ب نافکرن. هه‌روه‌سا داکو به‌یته‌ جوداکرن ژ والیه‌کی دی کو هه‌مان نا‌قی سلیمان هه‌بوو.

پشتی سلیمانی مه‌زن حوکمی عیراقی وه‌رگرتی، ل ده‌ستپیککی به‌ر ب دیالافه‌ دچیت ژبۆ ته‌مبیکرنا له‌شکه‌ری محمه‌دی عه‌جه‌می و ئەحمه‌د ئاغایی لاوه‌ندی، پاشی به‌ره‌ف نافه‌راستا فوراتیفه‌ دچیت ژبۆ تیکدانا یاخیبوونا عه‌شیره‌تا (الخزاعل)، د هه‌ردوو ه‌یرشاندا سه‌ره‌که‌فتنی ب ده‌ست خو‌فه‌ دئینیت. پاشی ل سالا ۱۷۸۲ئ، به‌ر ب کوردستانیفه‌ دچیت ژبۆ ته‌مبیکرنا مه‌حموود پاشایی بابان کو شوره‌ش ل سه‌ر ده‌وله‌تا ئوسمانلی کر بوو. ل وی‌ری ژ ی ب سه‌رده‌که‌فیت و مه‌حموود پاشا د ره‌فیته‌ ئیرانی و ئیبراهیم به‌گی ل شوینا وی ددانیت. ئەقی ئیبراهیم به‌گی با‌زیری سلیمانی یی دانای و ب نا‌قی سلیمانی مه‌زن ب نافکر، وه‌کو پاداشته‌ک ژبۆ فه‌نجی یین وی. پشتی قان هه‌موو سه‌ره‌که‌فتنان، سلیمان پاشا د چاقین خه‌لکیدا مه‌زن بوو، ئیمناهی و ئارامی فه‌گه‌رافه‌ هه‌موو ده‌قه‌رین عیراقی. د سه‌رده‌می سلیمان پاشایی مه‌زندا چ ئاژاوه‌ و فتنه‌ روونه‌دان. لی ل سالا ۱۷۸۶ئ، ژبه‌ر کیمبوونا ئا‌فا رووباران و نه‌بارینا بارانی، برسه‌کا کوژه‌ک ب سه‌ر عیراقیدا گرت و

گرانییه کا بیقام کہفته بازاری. هرچه‌نده سلیمان پاشای کواگاین میری بین گهنم و جه‌هی بۆ ملله‌تی فه‌کرن، لی ههر تیرا خه‌لکی نه‌کر و هنده‌ک ئاژاوه بین دزی و تالانکرنی ل به‌غدا په‌یدا بوون.

ژلایه‌کی دیفه، بزافین سلیمان به‌گی شای ریگر بوون د ریکا پیشفه‌چوونا ئارامی و ته‌ناهی یا ل ههر دوو ویلایه‌تین وی (ئانکو به‌غدا و به‌سرا). ئەف سلیمان به‌گی شای سه‌رۆکی عه‌شیره‌تا (العبید) بوو، شاعر و زمانزان و نقیسه‌ره‌کی هیژا بوو. ژ هه‌موو والی بین به‌غدا یی نیزیک بوو، چونکو پۆستی (باب‌العرب- ئانکو ب ریقه‌برنا کاروبارین عه‌شیره‌تین عیراقی) دده‌ستی ویدا بوو. ل سه‌رده‌می عومه‌ر پاشای ژبۆ تولفه‌کرنا کوشتنا بابی خوه یاخی ببوو. هه‌روه‌سا ل سه‌رده‌می به‌ری هاتنا هه‌سه‌ن پاشایی که‌رکووکلێ، رۆله‌کی به‌رچاف د شه‌رین گه‌ره‌کین به‌غدا دا هه‌بوو، چونکو وی پشته‌قانی یا ئیسماعیل ئاغای ل دژی محمه‌دی عه‌جه‌می دکر. هه‌رده‌م دفا که‌سه‌کی عیراقیی خوه‌دی نا‌ف و بنه‌مال حوکی ل به‌غدا بکه‌ت. ل ده‌ستپیکا حوکی سلیمان پاشای هه‌قه‌ندی بین وی دگه‌ل والی د موکم بوون. لی به‌ره به‌ره ئەف هه‌قه‌ندییه تیک دچوون هه‌تا‌کول ل سالا ۱۷۸۵ی، ژ نشکه‌کیفه ئەف هه‌قه‌ندییه بن بر بووین و ب تۆره‌یی ژ به‌غدا ده‌رکه‌فت. دیرۆکفان سه‌ده‌مین جودا جودا ژبۆدوورئێخستنا وی دده‌نه خویا کرن.

لی ههر چه‌وا بیت و ب چ سه‌ده‌م بیت، حه‌جی سلیمانی شای ژ به‌غدا ده‌رکه‌فیت و ههر چ که‌سی نه‌رازی و فیلاز ژ حکومه‌تی گه‌هشتنه وی و عه‌شیره‌تا وی ل به‌ر لیقا رووباری خابووری و له‌شکه‌ره‌کی مه‌زن ژ فان که‌سان چیکر. ل سالا ۱۷۸۶ی، هیرشکره سه‌ر له‌شکه‌ری حکومه‌تی ل نیزیکی فه‌لوجه و سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستقه ئینا. پاشی به‌ر ب به‌غداچه‌ چوو و ئوردی یا خوه ل رۆژئاقایی به‌غدا، ل نیزیکی مه‌رکه‌دی حه‌للاجی دانا. لی گه‌نجین که‌رخ و خه‌لکی به‌غدا هیرش کرنه سه‌ر و نه‌چار کر کو فه‌گه‌ریته‌فه دوجیل. ژ ویری خوه گه‌هانه‌ شیخ توینی (شیخی عه‌شیره‌تا مونته‌فق)، شیخ توینی پشته‌قانی یا وی کر و داخواز ژ شیخی خه‌زاعل (الشیخ حمد الحمود) کر کو به‌ره‌یه‌کی ب هیزی عه‌شیره‌تین عه‌ره‌بی ل دژی حکومه‌تی پیک بینن. پشتی پیکئینا فی به‌ره‌یی ب هیز، شیخ توینی به‌ر ب به‌سرافه‌ چوو، ستاند و هه‌موو مال و مولکی کاربه‌ده‌ستان ده‌سته‌سه‌رکر و حکومه‌ته‌کا عه‌شیره‌تگه‌ری لی دامه‌زاند. ب فی شیوازی نیفه‌کا حوکی هه‌ردوو ویلایه‌تان که‌فته دده‌ستین به‌ره‌یی عه‌شیره‌تاندا. لی ل سالا ۱۷۸۷ی، سلیمان پاشایی مه‌زن له‌شه‌که‌ره‌کی مه‌زن هه‌نارته سه‌ر فی به‌ره‌یی یاخی و پاشفه‌ برن. شیخین هه‌ردوو عه‌شیره‌تان لادان (ل جهی شیخ توینی، حمود السعدون کره سه‌رۆکی عه‌شیره‌تا مونته‌فق و ل جهی حمد الحمود، محسن الحمد کره سه‌رۆکی عه‌شیره‌ت خه‌زاعل). ب فی چه‌ندی ژ، جاره‌کا دی ئارامی و ئیمناهی ل عیراقی به‌ریا بوو.

پهیدا بوونا بزاقا وهابیان (الوهابیه)

ئەف بزاقە ب ناڤی دامەزێنەرئ وئ (محمد بن عبدالوهاب) هاتییه ب ناڤکرن، ئەوی ل سالای ۱۷۰۳ئ، ل گوندهکی (نجد) ژ دایکبووی و خواندنا خوه ل مهککه و مهدینه و بهسرا ته‌ئافکری.

وی وهسا هزر دکر کو بنه‌مایی شه‌فاعه‌تی و زیاره‌تا مه‌رقه‌دان دژی عه‌قیده‌یا ئیکانه‌یی یا ئیسلامیه‌ی و وهسا خویا دکر کو ئەو مه‌رقه‌دین خه‌لک دچیته‌ سه‌ر، مینا وان بت و سه‌نه‌مانن ئەوین ل سه‌رده‌می جاهلیه‌تی عیباده‌تا وان ده‌اته‌ کرن. بانگه‌وازی یا ئی هزرئ دکر و دگۆت کو فه‌ره‌ مرۆف تنی عیباده‌تا خودئ ته‌عالا بکه‌ت و خوه ژ سه‌ره‌دان و عیباده‌تی مه‌رقه‌دان دوور بیخیت. هه‌رچه‌نده (ابن تیمیه)، پینج سه‌ده‌یان به‌ری کورئ عه‌بدلوه‌هابی هه‌مان بانگه‌وازی ل باژیری کر بوو، لی بانگه‌وازی یا ئین ته‌یمیه‌ ل باژیری سه‌ره‌که‌فت. بانگه‌وازی یا وه‌هابی ل گوندین بیابانا نه‌جد و ئی‌حسای هاته‌ کرن و سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستقه‌ ئینا.

ل سالای ۱۷۳۰ئ، شیخ محه‌مه‌د چوو گوندئ (حریمله)، لی هنده‌ک که‌س ل دژی وی راوه‌ستان و هند نه‌ما بوو به‌یته‌ کوشتن. پاشی چوو جه‌ئ ژدایکبوونا خوه، گوندئ (العینه). ل ویرئ میرئ گوندئ پالپشتی یا وی کر و خووشکا خوه ژئ لی ماره‌ کر. ئەقجا ده‌ست پیکر هه‌موو دارین پیروژ برین و چوو سه‌ر گورئ زه‌یدئ کورئ خه‌تابی (برایی عومه‌رئ کورئ خه‌تابی) ل سه‌رده‌می شه‌رین یاخیبوونا ل سه‌ر ئیسلام هاتبوو کوشتن). سه‌ره‌رای نه‌رازیبوونا گوندین ده‌ردۆر، وی ئەو گورپه‌ هه‌رفاند و خرابکر.

ل سالای ۱۷۴۵ئ چوو گوندئ (الدریه) کو میر محه‌مه‌دئ کورئ سعوود ل وی گوندئ بوو. هه‌ردوو پیکه‌تان کو ب هه‌قرا بانگه‌وازی بو ئی بزاقی بکه‌ن. وه‌هابی ئی پیکه‌تانئ ب کوچا پیغه‌مبه‌ری بو مه‌دینی د شوبه‌ین. شیخ محه‌مه‌دی بنه‌مایی جه‌هادا پیروژ کره‌ د سه‌رئ مریدین خوه‌دا کو گرنگترین ئەرکی ئایینی یه‌. ئوو تبلا خوه‌ دانا سه‌ر خالا هه‌ستدار ل ده‌ف خه‌لکی به‌داوه‌تی، ئەو ژئ هیزشکرن و غه‌نیمه‌یه‌. ئەقجا عه‌شیره‌تین بیابانی کۆم ب کۆم د گه‌هشتنی و پشتی هه‌ر سه‌رکه‌فتنه‌کئ هژمارا مریدین وان زیده‌تر لی ده‌اتن. هه‌لبه‌ت خه‌لکی به‌داوه‌تی هند گرنگی ب باه‌تی شه‌فاعه‌تی ناده‌ن (وه‌کو خه‌لکی باژیران)، زیده‌باری ئی چه‌ندئ ژئ ژن و مالی ب ده‌ستقه‌ئینایی د شه‌رین جه‌هادیدا بو هاته‌ حه‌لالکرن. له‌وا ئەف بانگه‌وازییه‌ وه‌کو ئاگرئ به‌ردیته‌ کایئ ل ده‌ف به‌دۆیان به‌لاقبوو. هه‌روه‌سا ژبه‌ر عورف و عه‌ده‌ت و بها یین جفاکی یین به‌داوه‌تی، چ جارن حاکمین زۆردار ل بیابانی په‌یدا نابن (ب وی شیوازی ل باژیران هه‌یی). ئەقجا خه‌لک مه‌جبوور نابیت په‌نایی ببه‌ته‌ به‌ر شه‌فاعه‌تی و ناڤگینی. هه‌موو ئاییرده‌ و عه‌قیده‌یین خه‌لکی، ره‌نگه‌دانا عه‌ده‌ت و هه‌قه‌ندی یین وان یین جفاکیه‌. پاشی ئۆلدار دئ هین و دئ

خه لکی هاندن کو هزروبير و عهدهت و باوهری بین خوه د چوارچوڅه کی دیارکریدا ریځ بیخن.

ځی بزافا وههابییه تی، بیدعه و عورفتین سه پاندی ل سهر ئایینی نه هیلان. ئیمناهی و ئارامی ل دهقهرین ژیر دهسته لاتا خوه بهرپا کر، چونکو وان ب توندی سزایی بکوژ و دزیکهر و سته مکاران ددا. ئه گهر ته کفیرکرنا یی نه دگهل وان و دوژمنکاری یا مه سه بین دی دگهلدا نه با، نه دووره هه موو وه لاتین ئیسلامی قه گرت با. ههروه سا ل شوینا وی چه ندی کو شهرئ هه ف بکن، بیایئ قه تح و شهرئ وه لاتین دهر دور بؤ قه کر.

ل سالا ۱۷۶۵ئ، میر محه مه دی کوری سعوود مر و کوری وی یی مه زن (عبدالعزیز) جهی وی گرت. ل سهر شوپا بابئ خوه، دگهل محه مه دی کوری عبدالوهاب یی بهر ده وام بوو دبه لافکرنا ځی مه سه بیدا. هه ر ژ سالا ۱۷۹۰ئ، گه فا وههابییه تی که فته سهر عیراق و شامی. ل سالا ۱۷۹۴ئ، میر عبدالعزیز شیا بهر ب باکوریه بهیت و بگه هته سهر توخیبی باشوری عیراقی و دهقهرین بهر لیقا که ندافی. ل سالا ۱۷۹۷ئ، سلیمان پاشایی مه زن، شیخ توینی راسپارد کو هیرشه کی بکه ته سهر ځی بزافئ و ته میبکه ت کو بهری هینگی، وی شیخ عه فو کر بوو و مال و مولکه تی وی بؤ قه گهراند بوو. وی ژئ له شکه ره کی مه زن ژ عه شیره تین (المنتفق، عقیل، زه فیر، به نو خالد و هنده کین دی) پیکنینا و بهر ب ئیحصاییقه چوون. لی ب ریقه کو له یه کی سهر کردی له شکه ری د بن خیقه تا ویقه کوشت و ب نه مانا سهر کرده یی له شکه ری، لاوازی که فته دناف له شکه ری دا. وهه ابییان ژئ هه ف لاوازی به دهر فته زانی و هیرشه کا مه زن کر نه سهر و ئه و له شکه ره تارومار کر. هه موو توپ و مال و جه بلخانا له شکه ری بؤ خوه برن و گه له ک دهقهرین دی ژئ ستاندن (قه کرن- فه تح کرن).

پشتی ځی شکه ستنی، سلیمان پاشای بریار دا کو له شکه ره کی پینج هزار که سی ب سهر کردایه تی یا عه لی پاشایی که هییه به ره فکر و کومه کا شه رقانین عه شیره تان و هژماره کا زور یا توپان بؤ دابین کرن کو ځی بزافئ ب ره هو. ۲۰۳۰ ریشالقه هه لکیشیت. ده می له شکه ری حکومه تی گه هشتییه قه لایین (الهفوف) و (المبرز)، شویره یان وان دانه بهر توپان، لی نه شیان بشکینن. ووره یا سهر بازان گه له ک یا نزم بوو، نه دقیان بهر ده وامی ب شهرئ بدهن. د فان کاوداناندا نامه یه ک ژ ده ف سعوود گه هشته عه لی پاشای کو دقیت پیکه اتنه کا ئاگر به سستی دگهل ئه نجامدهت. پشتی ئالوگورکرنا چه ندین نامه یان و دانوستاندنن بهر ده وامین دناقه برا هه ردو لایه ناندا، ل سهر ئاگر به سستی پیک هاتن. ئیدی بیایئ هاتنوچوونا کاروانین بازگانئ دناقه برا دهر عیه (پایته ختی وهه ابییان) و به غدا و دهقهرین دی بین عیراقی چالاک بوو. لی ده می کاروانه کی وهه ابییان د نه جه ف را بؤری، دیتن کو شیخی عه شیره تا خه زاعل یی ب مه رقه دی عه له ویقه ماچی دکهت. نه شیانه خوه،

هیرشکرنی و ئەو شیخە کوشتن. کە سوکارین شیخی ژێ هاتن و بو شەر، خەلکی نەجەف ئەو کاروانە هەموو کوشتن و مالی وان تالان کر.

ل سالا ١٨٠٢ئ، ل وی دەمی بەغدا ل بن کارەساتا تاعوونی دنالی، وەهابییان وەکو تۆلەلدانا بۆیەری نەجەف هیرشکرە سەر روژنایین عیراقی. پاشا ب خوە ژێ یی نەساخ بوو، عەلی پاشایی کە هیبە تەکلێفکر کو بەرهنگاری یا قی هیرشی بکەت و نەهیلت وەهابی بەینە دنای دەقەرین پیروژدا. لی وی ب هیتەتا گەهشتتا لەشکەرێ عەشیرەتان، خوە ل (دورە) گیرۆ کر. ئەقجا هەتا گەهشتی، وەهابییان ب سەر کەربەلادا گرت بوو و کوشتار و تالانەکی مەزن ژێ کر بوو. دبیژن کو هەموو تشتین گرانبەهایی مەرەدان بر بوون و هەولدا بوون کو پارچین زیری ژ مەرەدی قەکەن، لی نەشیا بوون. هەرەسا نیزیکی پینجی کەسان ل بەر مەرەدی حوسەینی کوشت بوون. پشتی قی سەرکەفتتا بلەز، بەر ب نەجەف چوون کو هەمان کاری ل ویری ژێ ئەنجامدەن. لی خەلکی نەجەف کەفتنە د ریکا واندان و نەهیلان بگەنە ناڤ باژیری. پاشی ژ ترسین قەگەریانا وەهابییاندا گەنجینەیا مەرەدی قەگەهاستتە کازمیی داکو مینا گەنجینەیا کەربەلا نەهیتە تالانکر. قی روودانی ئاکامەکا مەزن کرە سەر مللەتی شیعی، نە تنی ل عیراقی، بەلکو ل ئیرانی ژێ کو شاه عەلی قاجاری بەهی دانا و فەرمان دا کو هەموو خەلک خوە رەشپۆش بکەن. پاشی نامەیهکا توند بو سلیمان پاشایی مەزن هنارت و ئوبالا قی روودانا دلته زین ئیخستە د ستوویی ویدا کو نەشیا بەرەقانیی ژ پیروزی یین شیعیان بکەت. هەرەسا بریار دا کو ب لەشکەرێ خۆقە بەر ب وەهابییانقە بییت و د ریدا بەغدا ژێ داگیر بکەت. ل وی دەمی سلیمان پاشا د روژین داوی یا ژيانا خوەدا بوو، نەدشیا بەرسقا وی بدەت. لی ژ نشکەکیقە لەشکەرێ رووسیا هاتە سەر توخیین ئیرانی و شاه ب ویقە مژوول بوو، تۆلقەکرن ژبیر کر.

ل سالا ١٨٠٣ئ، ئانکو پشتی سالەکی ژ روودانا کەربەلا، لەشکەرێ وەهابییان بەر ب حیجازیقە چوون و مەککەھ ستانندن. ل سالا ١٨٠٦ئ، دەمی حەجی هاتینە حەجی، میر سعوودی کورێ عەبدلەعزیزی حەجی ئاگەهدار کرن کو فەرە ل سالا بەیت عەدەتین چوویی یین حەجی بگهورن و ل سالا ددویدا ناهیلن میرین شامی ژبو حەجی بەینە دنای مەککەھ و مەدینە دا.

رهوشا مه‌مالیکان پشتی مرنا سلیمان پاشایی مه‌زن

پشکا هه‌شتی یا فی به‌رگی، ژبو رهوشا به‌غدا و هه‌فرکی یین ل سهر دسته‌لاتا پشتی مرنا سلیمان پاشای هاتییه ته‌رخانکرن. ل سالا ۱۸۰۲ئ، سلیمان پاشایی مه‌زن مر. وی سئ کور (سعید، صالح، صادق) و چوار زافا (عەلی پاشایی که‌هییه، سه‌لیم ئاغا، داود ئاغا و نه‌صیف ئاغا) هه‌بوون. به‌ری بمریت هه‌موو کور و زافایی خوه کوومکرن، محه‌مه‌د به‌گی شای ژی دگه‌لدا بوو کو پووستی ب ریقه‌به‌رنا کاروبارین عه‌شیره‌تا هه‌بوو (باب العرب). وه‌سیه‌ت کر کو پشتی وی عەلی پاشایی که‌هییه بیته والیی به‌غدا و که‌سه‌ک هه‌فرکی یا وی نه‌که‌ت. لی پشتی مرنا وی، ئەحمەد ئاغایی سه‌روکی ئینکشارییان خوه د قه‌لاییه ئاسیکر و سه‌رای توپاران کر. وی دقیا سه‌لیم ئاغا (زافایی دووی) بیته والیی عیراقي. ئەفجا هه‌فرکی دناقه‌را عەلی پاشا و سه‌لیم ئاغایدا ده‌ستپیکر. ئینکشاری ل پشتا سه‌لیم ئاغای بوون و مه‌مالیکان پالپشتی یا عەلی پاشای دکر. شه‌ری دناقه‌را گه‌ره‌کاندا نووبووئه و هر گه‌ره‌که‌کی ئەوا دی تالان دکر و جاره‌کا دی بازارین به‌غدا مشتی دزیکه‌ر و بکوژ و تالانکه‌ر بوون. ترسی خوه ب سهر سه‌ری هه‌موو مالاندا دادا. **جوداهی یا فی جارئ ئەو بوو، کو بو جارا ئیکتیبه‌بابه‌تی تاه‌فگه‌ریی ده‌یته دناف هه‌فرکیاندا.** شیعه‌یان خوه ب لایی ئەحمەد ئاغای و ئینکشارییانقه‌ گریدا و سوننه‌ چوونه پال عەلی پاشای و مه‌مالیکان. ب فی چه‌ندی ژی محه‌مه‌د به‌گی شای بینالیه‌نی یا خوه شکاند و پشتگیری یا عەلی پاشای کر، چونکو ئەو ب خوه سوننه‌ بوو. دیرۆکفان سه‌ده‌می فی هه‌فرکیی ژبو هندی قه‌دگه‌رین کو وان هه‌ز ژ ئەحمەد ئاغای دکر، چونکو شیعه‌یه‌کی ب هیز بوو. ئو وان هه‌ز ژ عەلی پاشایی که‌هییه نه‌دکر، چونکو نه‌شیا بوو به‌ره‌قانیی ژ که‌ریه‌لا بکه‌ت (یان ب ئاگه‌ه‌بوون نه‌ کر بوو). لی ل داوی یا فی هه‌فرکیی عەلی پاشا ب سه‌رکه‌فت و ئەحمەد ئاغا راخشانده‌ به‌ر ده‌رگه‌می قشلی و ب شیر و خه‌نجه‌ران کوشته‌. پاشی که‌له‌خی وی بره‌ مه‌یدانی داکو هه‌موو خه‌لک بیین.

د سه‌رده‌می عەلی پاشایی که‌هییه‌دا، که‌سه‌کی ئەفغانی هه‌بوو ناڤی وی (ملا ئوصمان) بوو. ب چافی خوه دیت بوو کا چه‌وا وه‌هابییان ژن و زاروکین وی کوشتن، دده‌می کاره‌ساتا که‌ریه‌لادا. ئەفجا بریار دا کو تولا خوه ژ عه‌دله‌زه‌یزی کورئ سعودی قه‌که‌ت. ل سالا ۱۸۰۳ئ، ب جلکین ده‌رویشان د چیه‌ دناف وه‌هابییاندا ل (الدرعیه) و ده‌می ل سهر نقيژی خه‌نجه‌ره‌کی ژ پشتقه‌ ل عبالعزیزی دده‌ت و پاشی ئیک ل برایی وی (عبدالله)ی ژی دده‌ت. لی عبدالله یی بریندار وی دکوژیت. وه‌هابییان وه‌ هزر کر کو ئەف کاره‌ ب فه‌رمانا والیی به‌غدا هاتییه‌ کرن، ئەفجا میر سعودی کورئ عبالعزیزی، بریار دا تولا بابی خوه قه‌که‌ت. ب به‌رده‌وامی هیزش د کره‌ سهر به‌سرا و عه‌شیره‌تین ل سهر توخیی تالان دکرن. هه‌رچه‌نده‌ سولتانی فه‌رمان دا بوو عەلی پاشای کو به‌ره‌نگاری یا فی

هیرشی بکەت، لى هەردەم یى پاشپاشکى بوو. خەلکى وەسا هزر دکر کو ئەف پاشپاشکىبونە ب هاندانا محەمەد بەگى شایبە، چونکو دگۆتن کو محەمەد بەگ مەیلدارى وەهابیبیانە. دەمى والى ئەف گوتگوتکە بەیستین، ئیکسەر محەمەد کوشت. عەشیرەتا وی (العبد) یاخى بوون و هەقپەیمانى دگەل عبدالرحمن بابانى کورد بەست کو ئەو ب خوە ژى هەقپەیمانى ئیرانى بوو. ب قى چەندى ژى لەشکەرى عەلى پاشای کەفتە بەرانبەرى لەشکەرى ئیرانى و شکەستەکا مەزن ل سەر دەستى لەشکەرى ئیرانى خووار. د قان کاودانین مشى هەقکى و شەر و شکەستندا، ل سالا ۱۸۰۶ئى، وەهابیبیان هیرشکرە سەر نەجەف، لى خەلکى نەجەف برباردا کو بەرهفانى ژ باژیرى خوە بکن، وەکو جارا پیشیى. دەمى لەشکەرى وەهابیبیان شکەستى و نەشیای بچیتە دناف باژیریدا، خەلکى وەسا هزر دکر کو ئەفە هیزا ئىمامى عەلى بوو د هەوارا وان هاتى.

ژ لایەکى دىفە ژى، ل بەغدا مەدەد بەگى (کو کەسەکى نیزیکی عەلى پاشای بوو) هیرش کرە سەر و ل سەر نفیژى کوشت، پاشى رەقى و چوو مالا کورى سلیمان پاشای مەزن. لى وی دەرگەه بۆ قەنەکر، ئینا چوو مالا نەصیف ئاغای. نەصیف ئاغای ل دەف خوە حەواند و لایەنگرین وی بەر ب سەراينفە چون کو وی بکنە والى. لى پایەدار و ماقولین بەغدا، سلیمانى کەهیە کر بوو والى. سولتانى نەدثیا سلیمان پاشای کەهیە دانیت، چونکو ستنبۆلى دثیا حوکمى مەمالیکان ب دوماهیک بینیت. لى داخوای یین خەلکى و پشتەقانى یا بالیوزى فرەنسى و دیارى و خەلاتین گرانبها و ترسا سولتانى ژ یاخیبوونا مەمالیکان، سولتان نەچار کر کو رازى بییت و سلیمان پاشای کەهیە ب وەکالەت دانیت. دەمى سلیمان پاشای بچوک ب وەکالەت بوویە والى، د ژى بیست و دوو سالییدا بوو. د بیژن ل دەستپیکى یى دادپەرور و باش بوو، لى ژ لایەکى دىفە ژى یى خوە دیتی و مەرور بوو. لەشکەرەکى ب هیز دامەزراند بوو، گەلەک چاکسازى ل وەلاتى کرن. لى قان چاکسازیبیان بەرژەوندى بین گەلەک ماقویل و پایەداران تیکدا بوون. ئەقجا گەلەک گازندە ژى دەهاتنە کرن و بۆ ستنبۆلى دەهاتنە بلند کرن. هەرودەسا دەمى ژبۆ تەمبیکرنا عەشیرەتین یاخیبوویى، بەر ب مێردینفە چوویى، ب ریفە گەلەک دەرودەسەرى و کارەسات ب سەرى خەلکى ئینان، ب تاییەتى گوندین دەرودورا مووسل. دەنگوباسین قان هەموو ستم و کارەساتان دگەشتنە ستنبۆلى، لى خالا سولتان تۆرەکرى ئەو بوو کو پارەیی پیدفى بۆ ستنبۆلى نە هنارت بوو. ئەقجا ژى بیزاربوون و بربارا لادانا وی هاتە دان.

سولتانى، کەسەک ب ناقى (حالەت ئەفەندى) هنارتە بەغدا داکو دویفچوونا سەرورەرى ویلايەتى بکەت. حالەت ئەفەندى گۆتە سلیمان پاشای: "یان وی پارەیی ل سەر بەغدا فریکە ستنبۆلى یان ویلايەتى بەیله." لى وی لەشکەرەکى مەزن و ب هیز هەبوو، چ پویتە ب گەفین حالەت ئەفەندى نەکر. دەمى حالەت ئەفەندى زانى کو ئەفە ب ریکا ئاشتین

ناهیته رای، قه‌گه‌رافه مووسل (کو‌گه‌له‌ک ل دژی سلیمان پشایی بچوک بوون). عه‌شیره‌تین مینا (ته‌ی، شه‌مامک، عوبید، عه‌ززه و به‌یات) ل خوه خرغه‌کرن، داکو شه‌ری به‌غدا پی بکه‌ت. هه‌ژی گوته کو عبدالرحمن به‌گی بابان و له‌شکه‌ری کوردان ژی گه‌هشتتی و به‌ر ب به‌غدا‌قه‌چوون. هه‌ردوو له‌شکه‌ر ل گوندی خرنابات (خرم اباد) گه‌هشتته ئیک. د هه‌مان ده‌مدا که‌سه‌کی مووسلی ب ناقی عبدالرحمن ئاغال به‌غدا بوو، کو‌مه‌کا خه‌لکی مووسل ل دوور خوه کو‌مکرن و هیرش کرنه سه‌ر قه‌لایی و قه‌لا ستاندن. ده‌می سلیمان پشایی پی زانی، له‌شکه‌ری خوه هنارتی و قه‌لا ستانده‌قه و یه‌ک که‌سی مووسلی ژی نه‌هیلا ل به‌غدا. پاشی ل سالا ۱۸۱۰ی، شه‌ری دوماهی دنابقه‌را هه‌ردوو له‌شکه‌راند، ل نیژیکی کازیمی هاته کرن و هه‌تا ئیفاری قه‌کیشا، له‌شکه‌ری سلیمان پشایی ب سه‌رکه‌فت. لی ل سپیده‌هی یا ددویدا، سه‌ربازین وی قه‌گه‌رانه‌قه به‌غدا، چونکو فه‌رمانا سولتانی ب لادانا سلیمان پشایی دیت بوو. ئه‌و ژی ب (۳۰) زه‌لامانقه به‌ر ب دیلاقه ره‌قی، لی که‌سه‌کی شه‌ممه‌ر ئه‌و کوشته و سه‌ری وی ژیفه‌کر و هنارته سته‌نبولی.

پشتی مرنا سلیمان پشایی بچوک، که‌سه‌ک ب ناقی عه‌بدلایی تووتنچی دبیته والینی به‌غدا. لی خه‌لکی پتر حه‌ز ژ سه‌عید به‌گی کوری سلیمان پشایی مه‌زن دکر. د هه‌ولدانه‌کا ژ ناقیرنا سه‌عید به‌گی‌دا، له‌شکه‌ری والی لی قولبی و پشته‌قانی یا سه‌عید به‌گی کرن. ل ۱۶ی گولانا ۱۸۱۲ی، سه‌عید به‌گ و شیخ حه‌موود ژ سوق ئه‌لشیوخ قه‌گه‌رانه‌قه و هاتنه د به‌غدا دا. ل خزیرانا هه‌مان سال فه‌رمانا سولتانی گه‌هشتته به‌غدا ب دانانا سه‌عید به‌گی کو ل وی ده‌می ژیی وی بیست و دوو سال بوون. وی چ ژ حوکمی نه‌دزانی، له‌وا هه‌می کاروبارین ده‌وله‌تی کرنه دده‌ستی شیخ حه‌موودیدا و عه‌رده‌کی به‌رفره‌هل به‌سرا دایی. لی شیخ حه‌موود گه‌له‌ک یی زوردار و پاپشتی زورداران بوو، زه‌رگه‌هین مه‌زن دگه‌هاندنه خه‌لکی ده‌قیری، بیی کو والی ئاگه‌هداری چ تشته‌کی ببیت. ب قی چه‌ندی ژی عه‌شیره‌ت ل سه‌ر حوکمی وی یاخیبوون و هه‌ر عه‌شیره‌ته‌کی ده‌قەر ل بن ده‌سته‌لاتا خوه کونترۆل کر. ئه‌وا ئه‌ف ره‌وشه خرابتر لی کری، ۴۰ هزار سه‌ردانه‌رین ئیرانی بوون (کو ژنا شاهی ژی دگه‌لدا بوو). ئه‌ف سه‌ردانه‌ره ژلایی عه‌شیره‌تانقه هاتنه دوورپیچکر و والی گه‌له‌ک ترسیا کو ژیا نا وان نه‌هیته پاراستن. ئه‌قجا داود پاشا قه‌گه‌راند هه‌ر سه‌ر حوکمی و کره که‌هییه (پشتی کو ژ پۆستی ده‌فته‌رداری دوورئیخستی)، چونکو داود پاشا که‌سه‌کی ب هیز بوو، وی دزانی دی شیت سه‌ردانه‌ران رزگارکه‌ت. ئوو ب راستی ژی داود پاشا ئه‌ف ئاریشه‌یه کونترۆلکر و ب سه‌رکه‌فت.

نابی خاتوونی (دایکا والی)، حه‌ز ژ داود پشایی نه‌دکر. هه‌رچه‌نده زاقایی وی بوو، لی هه‌رده‌م ل دژی وی رادوه‌ستیا. ئه‌قجا روژه‌کی گوته کوری خوه، ئه‌گه‌ر تو داود پشایی لا نه‌ده‌ی، دی شیرئ خوه ل ته‌ه‌رام که‌م. وی دقیا که‌سه‌کی بکه‌ته که‌هییه ب ناقی حه‌جی عبدالله کو ل سه‌رده‌می بابی وی (سلیمان پشایی مه‌زن) کاربده‌سته‌کی گرنگ بوو د

حکومه تیدا. پشتی دکاره کا بهردهوام، حه جی عبدالله قایلکر و کره که هییه. لئ ل وی سهردهمی، والی که فتبوو دافین عه شقا لوهکی گنج ب ناخی (حمادی العلوجی). دهمی که هییه ی ژ والی داخو زکری کو هه قبهندی بین خوه دگهل علوجی نه هیلیت و دوماهییهکی بو قی عه شقی دانیت، ئوو والی گوهداری یا وی نه کری. وی ژی دهست ژ پۆستی خوه بهردا و قه گه راقه مالا خوه. ئەف حه مادی یه بی زیرهک و بیر تیژ بوو، شیا دهستی خوه بکه ته دناف هه موو بیافین کارگیری یا دهوله تیدا و خه لکه کی شیلمشیرینی و سالیسکیاتی بو دکر هه تاکو بوویه که هییه. ئەفه ژی ببوو جهی نه رازیبوونا خه لکی و پرانی یا ماقولین به غدا قه بوول نه دکر کو قونده ههک که هییه یی ویلایه تی بیت. ئەوی سه رکیشی یا قی نه رازیبوونی دکر داود پاشا بوو.

ل ساللا ۱۸۱۶ئ، داود پاشا شیا ب ۲۰۰ سه ربازانقه ژ به غدا ده رکه قییت و به رده ف که رکوکوی بچیت. مه محمود پاشایی بابانی (کوردستان) پیشوازییه کا مه زن بو کر و بو پشته قانی وی. ب قی چه ندی ژی، داود پاشا دبیته سه رکرده کی ب هیژی ئوپوزوسیونی ل که رکوک و سلیمانیه. هیشتا ل سلیمانیه بوو ده می شیا ی رهامه ندی یا سولتانی ژبو ویلایه تا به غدا ل جهی سه عید به گی ب ده ستقه بینیت. هه لبه ت ئەف چه نده ب هاریکاری یا حاله ت ئەفه ندی هاته کرن. هه روه سا به گین کوردان و ماقولین که رکوکوی داخوازی بو سته نبولی بلند دکرن کو داود پاشای بکه ته والیه به غدا، ژبه رکو که سه کی ب هیژ و هه ژی ویلایه تا به غدا یه ل شوینا سه عید به گی لاواز و بی سه روبه ر. ئەفجال کانوونا دووی یا ساللا ۱۸۱۷ئ، داود پاشا ب له شکه ری خۆقه هاته به غدا. سه عید به گی هه وارا خوه گه هانده عه شیره تین مونته فق. عه شیره تا ناخیری له شکه رهک به ره فک و هنارته به غدا، داود پاشا ل هه مبه ری شه رقانین عه شیره تی شکه ست و نه شیا بچیته دناف به غدا. سه عید به گی و هه قالبه ندین خوه، وه سا هزرکرن کو ژ گه فین داود پاشای رزگار بوون. لئ پشتی هه یفه کی جاره کا دی داود پاشای هیرشکره قه و قی جاری ب هاریکاری یا سه ربازین ئینکشاری، شیا سه رکه فتنی ب ده ستقه بینیت و به یته دناف به غدا. سه ید عه لئوی یی سه روکی ئینکشاریان ل سه عید به گی گه ریا و ژ به ر همبیزا دایکا وی راکیشاده ر و کوشه ت. گه له ک ژ پایه دار و ماقولین به غدا و عیراقی، ب قی روودانی داخبار بوون و ده می به حس ژی دکرن چاقین وان مشتی روندک د بوون، لئ که سه کی ئاگه ه ژ مرنا ب سه دان و هزاران هه ژاران نه بوو.

داود پاشا

داود پاشا وهكو هه موو مه ماليكين دى، خه لكى ته فليس/ جيورجيا بوو. هيشتا زاروك و سنيله هاتبوو ره قاندين و ل به غدا هاتبوو فرۆشتن. ئه و ب خوه گه نه كه لى لاو و زيرهك و ژيرمه ند بوو، ههروه سا دزاني چه كى بكار بينيت. سليمان پاشاي مه زن نيزيكي خوه كر و كره نفيسه رى خوه يى تاييه ت، پاشى كره مه ردار (ئانكو هه لگرى ختما پاشاى) و كچه كا خوه ژى داى. ئه ف خزمانيه ب دلئ عه لى پاشاي كه هيه نه بوو (كو ئه و ژى زاقايى والى بوو)، له وا ده مئ عه لى كه هيه هاتيه سه ر حوكمى داود پاشاى خوه ته رخان كر ژبو فيربوونا زانستى ل مزگه فتا عبدالقادرى گه يلانى. لئ ده مئ عبدالله پاشاي تووتنجى (ل سالا 1811ئ) هاتيه سه ر حوكمى، فه گه رانده فه سه ر كارى حكومه تى و پؤستى ده فته رداريى داى (ئانكو ريفه به رى كاروبارين دارايى بين ده وله تى).

ل داوى يا سباتا 1817ئ، داود پاشاى ويلايه تا به غدا وه رگرت و هاته سه ر حوكمى. ئيكه مين ئاريشا كه فتيه د ريكا ويدا، ئاريشا عه شيره تان بوو. پرانى يا عه شيره تان گوهدارى يا وى كرن ژبلى عه شيره تين (بنو تميم، شه ممر، الرفاعى، النجاه، و بنو عمير...). قان عه شيره تان هه فگرتنه ك ل دژى داود پاشاى چيكر و ل سه ر ياخييون. ده ست ب سه ر ريكاندا گرتن و خويك ژ خه لكى دستاندن و زوردارى ل خه لكى دكرن. لئ والى، كريارا غه زويى قه ده غه كر و دگوت كو ئه فه دگه ل ئايينئ ئيسلامى ناگونجيت. هه لبه ت به رى وى (حه سه ن پاشاى ل سالا 1704ئ) و پشتى وى (نازم پاشاى ل سالا 1910ئ)، ئه ف برياره دا بوون. لئ هه ر سئ د قئ هه ولدانا خوه دا ب سه ر نه كه فتن، چونكو عه شيره ت (ب تاييه تى ئه ويىن ره هه كا به ده وى ل ده ف هه يى) ده ست ژ غه زوكرنى به رناده ن هه تاكو غه زويه كا مه زنتر و باشتتر ب ده ست دكه فيت، ههروه كو د نموونه يا وه هاببياندا كو ده ست ژ غه زويا دناقه را عه شيره تاندا به ردا دكو غه زويه كا مه زنتر د ريكا خوديدا بكه ن و تالانين مه زنتر ژ غه نيمه بين وه لاتين ده ردؤرا عه شيره تان ب ده ستقه بينن.

ئاريشا دووى يا توشى داود پاشاى بووى، هه فركى يا دگه ل ئيرانى بوو. ده مئ هه فركى دناقه را ميرين كورداندا پهيدا دبوو، ئيكسه ر يه ك ژ وان دا به رده ف ئيرانيقه چيت و ئه وئ دى دا هه وارا خوه گه هينته ده ف واليئ ئوسمانلى. ئه فجا دا هه فركى كه فته دناقه را هه ردوو ده وله تاندا. ئه م دكارين بيژين كو هه ر ژ ده مئ شاهزاده محمد على ميرزا كول سالا 1805ئ ببوو حاكمى كرمانشاه، عيراق د بن گه فا ب سه رداگرتنا ئيرانيقه بوو. ئه ف كه سه يى ب هيز و توند و ئوميده وار بوو. هند نه ما بوو ل سه رده مئ سه عيد پاشاى هيرش كه ته سه ر عيراقئ، لئ كونسولگه رى بريتانى ليقه كر و گووتى كو فه ره ريزئ ل توخييين ده ولى بگريت. ل سالا 1818ئ، شاهزاده نزام هه فركى يا ميرين بابان كره هيجه ت و سئ له شكه ر به ر ب كونترولكرنا به غداقه هنارتن: له شكه ره ك د ريكا سليمانى را ب سه ركرديه تى يا محمد على ئاغايى به ياتى. له شكه ره ك د ريكا مه ندلى را ب سه ركرديه تى

یا حسەن خانئ فەیلی. لەشکەرئ سەین ژئ، د ریکا بەدرە و جەسسان را ب سەرکردایەتی یا کەلهور علی خان و برایی وی.

هەرودەسا د ناڤ عیراقتی ب خودەدا ژئ، صادق بەگ (برایی والیی بەرئ) دگەل شەفلەح شەلال (شیخی عەشیرەتا زبید) پیکهاتن و پاشی جاسمی شای ژئ گەهشتە وان و لەشکەرەکی ب هیز پیک ئینا کو بشین هێرشکەنە سەر دەڤەر و پاپۆرین دناڤهرا بەغدا و بەسرادا. ئەڤ رهوشە نەخۆشترین و ب ترستترین رهوش بوو توشی داود پاشای بووی. لئ داود پاشای سیاسەتا (فرق تسد) دگەل عەشیرەتان بکار ئینا، دوو هەڤرکین شیخ شەفلەحی (علی البندر و شیبب الدرویش) ل سەر موسەلەتکر و ئەڤ هەردوو کەسە شیان عەشیرەتا شەفلەحی بشکینن و تارومار بکەن. پشتی سەرکردەیین یاخی رهڤین و گەفا وان نەمای، داود پاشا دگەل شاهزادەئ پیکهات و هەموو مەرچین وی قەبوولکر. یەک ژ وان مەرجان ئەو بوو کو مەحموود پاشایی بابان بمینتە ل سەر حوکمداری یا سلیمانئ.

ئاریشا سەین ژ لایئ شامیڤه بۆ هات. ل سال ۱۸۱۸ئ، عەشیرەتەک ب ناڤئ (الصقور- کو ژ عەشیرەتا عەزە بوون) هاتە سەر عیراقتی و دەمئ گەهشتییە نیزیکی (المسیب)، وی لەشکەرەک ب سەرکێشی یا یەحیا ئاغایی خەزنەداری هەنارتە بەراھی یا وان. لئ قئ لەشکەری شەسەنەکا مەزن ب دەستئ شەرڤانین عەشیرەتی خوار. دەمئ عەشیرەتان شەسەنە لەشکەرئ حکومەتی بەیستی، عەشیرەتین دی ژئ ل سەرانسەری عیراقتی یاخی بوون، مینا شیخ مەشکوری زوین (شیخی شەممەرین باکوری) و عەشیرەتین عەفەج و جەلیحە و ئال فەتلە ل باشوری. عەشیرەتا زوفیر گەف ل دەڤەرین پیروز دکر. ریکین دناڤهرا نەجەف و کەرەبەلادا دگرتن و سەتەم ل خەلکی دکر. د هەمان دەمدا ژئ، سەرۆکی عەشیرەتا زەڤرت (عباس الحداد) هەولدا هێرشان بکەتە سەر هەڤرکین خوە ژ عەشیرەتا شەمرەت داکو دەست ب سەر نەجەف دا بگریت و بیخەتە دبن کونترۆلا خوەڤە. ئەڤجا داود پاشای لەشکەرەک ب سەرکێشی یا کەهییهیی خوە (محمد ئاغای) دروست کر و هەنارتە وان جەین ئاژاوه و یاخیبوون لئ چیبووئی. ل دەستپێکی سەرکەفتن ل سەر شەممەرین باکوری ئینا و پاشی دگەل لەشکەرەکی کوردان ب سەرکێشی یا عبدالله پاشایی بابان و عەشیرەتا (عقیل) یا کەرخئ، بەر ب تەمبیکرنا عەشیرەتین ناڤهراستا فورات ڤە چوون. پشتی ڤان سەرکەفتان عەشیرەتین خەزاعل و ئال بعیج ژئ گەهشتە لەشکەرئ کەهییهی. ل داوین ژئ، دەمئ لەشکەرئ کەهییهی سەرکەفتن ل سەر هەموو یاخیبوویان ئینا، دوو سەریه ب سەرکێشی یا صالح ئاغایی کوردی هەنارتە نەجەف و لەشکەرئ (عباس حداد) شکاند و ئەو ب خوە ژئ کوشت. پشتی دەمەکی کورت ژ قئ سەرکەفتنا مەزن، عەشیرەتا دلیم و هەندەک عەشیرەتین دی، یاخیبوون ل دژی دەولەتی راگەهاند. لەشکەرئ کەهییهی ئەو عەشیرەت ژئ تەمبیکرن و ژیکڤەکرن و راتەقاندن. ب

قی چندی ژی ئاگری ئاریشا عه شیره تین یاخیبوی ل سهرانسهری عراقی هاته
قه مراندن.

ئاریشا چواری یا توشی داود پاشا بووی، یان ئەو ئاریشا والی ب خوه، خوه لیدایی.
هه فرکی یا وی دگهل بالیوزی ئینگلیزی (مستر ریچ) بوو. ئەف بالیوزه ل سالا ۱۸۰۸ئ، ل
به غدا هاته دامه زراندن. هه ژ دهستیکی تیگه هشت کو خه لکی عراقی ب روخساری
بابه تان و هه بیه تا دهسته لاتی سه رسام دبیت. ئەفجا وی کومه کا سه ربازین جلك
رهنگاورهنگ دانانه بهر ده رگه هه بالیوزخانی و ده می مه وکی وی ده رکه فته جاده یین
به غدا گه لک ب چریسه تی و هه بیه تغه د بوری کو خه لکی به غدا ل بهر لیقین جاده یان ریز
دبوون ژبو دیتنا بالیوزی و سه ربازین وی. ژ لایه کی دیقه ژی، خه لکی به غدا پتر باوه ری
ب سوز و په یمانین بالیوزی هه بوو ژ سه رکرده و والی یین خوه، چونکو والی دهین و
دچن، لی بالیوز هه دئ مینیت و هه رده م یی دهوله مه نده. ل سالا ۱۸۲۰ئ، ده می کولیرا ل
عراقی به لاقبووی، خه لکی چ ژ قی ئیشی (په تایی) نه دزانی، لهوا نا قی وی کر بوو (بایی
زه ر). ل قی سالی والی باج ل سه ر داها ت و هنارتی یین بریتانی زیده کرن. ده می مستر
ریچ خوه نه رازی کری و بریار دای کو چ پاپور نه هینه به سرا و ئەو یین هاتی ده رنه که فن،
والی نه هیلا بالیوز ژ به غدا ده رکه قیت و راگه هاند کو بریتانیا چ مافین تایبه ت و ئاوه رته یی
ل به غدا نین. ب قی هه فرکی، هه قبه ندی یین مستر ریچ و والی تی کچوون و هند نه ما بوو
بگه هته شه ر و پیکدادانی. لی داود پاشای نه دقیا ئاریشه کا ده ولی په یدا که ت، ئەفجا شان د ل
دویف شان دی هنارتنه ده ف بالیوزی کو پیک به یین. پشتی پیک هاتین، بالیوز ژبو ئەنجامدانا
کۆمبوونه کی دگهل به رپرسین خوه یین بریتانی، دچپته هندستانی. لی ب ریقه (ل شیراز)،
مستر ریچ ب نه خووشی یا کولیرایی مر.

هیشتا ب ئاریشا کولیراییفه یی مژوول بوو، ده می جارده کا دی گه فین ئیرانی
گه هشتینی. شاهزاده محمد علی میرزا (والیی که رمانشاهی) هه رده م ب هیجه تا هند کی کو
سه ره ده ری یا خه لکی عراقی دگهل سه ردانه رین ئیرانی نه یا باشه، دقیا هیرش که ته سه ر
عراقی. سوز دا عبدالله پاشایی بابان کو بدانته جهی برزایی وی ل سلیمانین، ئەفجا قی
پاشایی بابان هیرشکره سلیمانین و ب هاریکاری یا له شکه ری شاهزاده ی و که یخسرو
به گی (سه روکی عه شیره تا جاف) سلیمانین ستاند و بهر ب به غدا فته چوون. ترسه کا مه زن
که فته دل خه لکی و والی ژی داخوازا هاریکاری ژ سولتانی کر. هه ر ده مده ست سولتان
د هه وارا وی هات و له شکه ره کی مه زن ب توپ و جه بلخان هه فو هنارت. ئەو له شکه ره
دگهل له شکه ری والی ب سه رکیشی یا محمه د ئاغایی که هییه چوونه به راهی یا له شکه ری
ئیرانی ل زهنگ ئاباد. لی له شکه ری ئیرانی شیا سه رکه فتنی ب ده ستقه بینیت و بهر ب
به غدا فته بهیت هه تا گه هشتینه خان به نی سه عد. گه لک دیرۆکفان وه سا دده نه خویاکرن کو
محمه د ئاغایی که هییه خیانه ت ل له شکه ر و والیی خوه کر، ل به رانه بهر سوزه کا

شاهزاده‌ی کوئه‌گەر به‌غدا ستاند، دئ وی که‌ته والی. لئ به‌ری بگه‌هیت به‌غدا داگیر بکه‌ت، په‌تایا کولێرای بی دناڤ له‌شکه‌ری ئیرانیدا به‌لاڤ بوو، ئەڤجا شاهزاده‌ نه‌چار بوو (ب ریکا شیخ موسا کاشف ئەلغیتا) پیکهاتنه‌کا ئاگر به‌ستی دگهل والیی به‌غدا مۆرکه‌ت. پاشی ل سالا ۱۸۲۲ی، پیکهاتنا ئەرزهرۆمی دناڤه‌را هه‌ردوو ده‌وله‌تاندا هاته‌ مۆرکرن کو هه‌موو بابه‌تین مینا باج و سه‌رده‌ری یا دگهل سه‌ردانه‌رین ئیرانی و بابه‌تین هه‌ڤه‌بند ب توخبیانڤه‌ تیدا به‌حسکر بوون. ب ڤئ چهندی ژ ی هه‌موو ئاریشین داود پاشای هاته‌نه‌ چاره‌سه‌رکرن. ئەڤجا داود پاشای به‌ری خوه‌دا ئافادانکرنی و ب هیزئیکه‌ستنا له‌شکه‌ری. د ڤئ بیافیدا ژ ی، چاڤلیکرنا محمه‌د عه‌لی پاشایی میسرئ دکر. ده‌ست ب ئافاکرنا مزگه‌فتان و خواندنگه‌هان کر، زانا و وێڤه‌ڤان و شاعر ژ هه‌موو ده‌ردۆران به‌ر ب به‌غداڤه‌ کیشان و ئیکه‌مین رۆژنامه‌ ب ناڤی (جورنال العراق) ده‌ریخست کو تیدا به‌حسی ده‌نگوباسین عه‌شیره‌تان و فه‌رمانین سولتانی و هنده‌ک بابه‌تین دی بین هه‌ڤه‌بند ب ژیانا رۆژانه‌ڤه‌ دکر. هه‌روه‌سا کارگه‌هه‌کا چیکرنا تڤه‌نگان و کارگه‌هه‌کا رستن و چینی ژ ی کرین کو پیدڤی بین له‌شکه‌ری ژ جگ و چه‌کی پی دابین بکه‌ت.

داود پاشای هه‌ز ژ ژیانا په‌ر مه‌زاختن و خویشی دکر، یی مه‌رد بوو دگهل زانا و شاعران، چونکو وان په‌سین وی و ده‌وله‌تا وی دکر. لئ د هه‌مان ده‌مدا ژ ی، یی توند بوو دگهل خه‌لکی هه‌ژار و هه‌چکوه‌یی کو رۆژ بۆ رۆژی باج و خویک ل سه‌ر زیده‌ دکر و مالی وان ژ ی دستاند. پیرانی یا وان که‌سین دیرۆک ب سه‌رکه‌ڤتی دده‌ته‌ نیاسین و سه‌رده‌مین وان ب سه‌رده‌مین زیرین ب ناڤ دکن، ئەڤ هه‌ردوو لایه‌نه‌ ل ده‌ڤ هه‌بووینه‌: ژ لایه‌کیڤه‌ مه‌رد و مه‌ژی ڤه‌کری و ئالا‌هه‌لگرین ئاڤه‌دانیی و پشته‌ڤانین زانا و شاعران بوون، ژ لایه‌کی دیڤه‌ ژ ی خه‌رجی بین ڤئ چهندی ژ خه‌لکی رویت و هه‌ژار دستاندن. ل داوی ژ ی، هه‌ر ئەو بۆیه‌ر و روودان دمین ئەوین نفیسه‌ر و شاعر تۆمار دکن. ئەم ژ ی هه‌رده‌م ره‌وشا میر و والیان دخوینین و که‌سه‌ک نزانیت کا ره‌وشا ملله‌تی هه‌ژار چه‌وا بوویه. هه‌رچه‌وا بیت، ژ سالا ۱۸۲۲ - ۱۸۳۰ی، والیی به‌غدا د سه‌رده‌مه‌کی زیریندا د ژیا و شیا له‌شکه‌ره‌کی ب هیز و حکومه‌ته‌کا ده‌وله‌مه‌ند چیکه‌ت. ئەگه‌ر ما‌با ل سه‌ر ڤئ ریکی و مه‌غروور نه‌بیا، نه‌ دووره‌ شیا با ژ سه‌ته‌نبۆلی ڤه‌ببیت و خوه‌سه‌ر بیا. هه‌روه‌سا ئەگه‌ر دوو سالی‌ن دی ما‌با، ده‌می له‌شکه‌ری محمه‌د عه‌لی پاشای ب سه‌رکیشی یا ئیبراهیم پاشای هه‌موو شام ڤه‌گرتی و گه‌ڤ ل سه‌ته‌نبۆلی کرین، نه‌دوور بوو دگهل محمه‌د عه‌لی پاشای پیکهاتبا و عیراق و میسر و شام ژبن ده‌سه‌تلاتا ده‌وله‌تا ئوسمانلی ده‌ریخستبان. لئ ل سالا ۱۸۳۰ی، وی شاشییه‌کا مه‌زن کر ده‌می باجا داخوازکری بۆ سولتانی نه‌ هنارتی (نه‌مازه، سولتان دگهل رۆسیا د شه‌ریدا بوو)، پاشی نوونه‌ری وی کوشتی. سولتانی وه‌ هه‌ز کر کو ئەڤه‌ ده‌سته‌تیکا یاخیبوونیی، ئەڤجا ل سالا ۱۸۳۰ی، که‌سه‌ک ب ناڤی صادق ئەفه‌ندی ته‌کلیم کر کو سه‌رده‌می داود پاشای ب دوماهی بینیت.

ب دوماهی هاتنا ئینکشاری و مه‌مالیکان

ل نافه‌راستا سه‌دی هه‌ژدی هه‌فرکییه‌کا دژوار دناقبه‌را شوپپاریز و نووخوازاندا په‌یدا بوو، ئە‌قه‌ جارا ئیکێ بوو کو هه‌فرکییه‌کا ب قی شیوه‌ی ل وه‌لاته‌کی ئیسلامی په‌یدا دبیت. ل ده‌ستیکی ئە‌ف هه‌فرکییه‌ ل سته‌نبۆلی په‌یدا بوو، چونکو دکه‌فته‌ دناقبه‌را رۆژه‌ه‌لات و رۆژئاڤایی دونیا یا وی سه‌رده‌میدا.

ئیکه‌مین هه‌فرکی د بیافی له‌شکه‌ریدا په‌یدا بوو. ل سالا ۱۷۵۷ی، سولتان مسته‌فایی سیی گرنگی ب چه‌کی نوو ددا و بریار دا کو راهینانا هه‌موو له‌شکه‌ری ل سه‌ر بکه‌ت. هه‌لبه‌ت ئە‌قه‌ ژێ ب دلێ ئینکشاری و هنده‌ک که‌سانین ئایینی نه‌بوو، چونکو وان هه‌رده‌م پشتبه‌ستن ب گوتارین هه‌ماسی و خوینگه‌رمی یا سه‌ربازان و بابه‌تی جیهادی دکر. لی مسته‌فایی سیی دزانی کو جه‌نگین نوو سه‌ره‌رای بابه‌تی جیهادی و گوتارین هه‌ماسی، پیددقی ب توپ و بیرکاری و زانست و ته‌کنیکاری یا نوو هه‌یه. ل سالا ۱۷۸۹ی، د سه‌رده‌می سولتان سه‌لیمی سییدا، نه‌رازیبوونا ئینکشاری و ئۆلداران ل هه‌مبه‌ری هنده‌ک کریارین نووخوازین سولتانی گه‌هسته‌ کوپیتکی، چونکو سولتانی پویته‌دانه‌کا مه‌زن ب چاکسازیان دان؛ مینا راه‌ه‌ستاندا سته‌ملیکرنی و ئیستغلالکرنا باج و خه‌راجی...هتد. گرنگییه‌کا تابه‌ت ب وه‌رگیرانا کتیبین بیانی ددا و کومه‌کا فیرخوازان هه‌نارتته ئورویا ژبو فیربوونا زانستین نوو. هه‌روه‌سا سیسته‌مه‌کی نوو ئیخسته‌ دناق ریزین له‌شکه‌ریدا کو وه‌کو شیوازین ئوروی به‌یته ریکخستن.

ب قی چه‌ندی ژێ دوو چه‌په‌رین هه‌قدژ دناق له‌شی ده‌وله‌تیدا په‌یدا بوون: چه‌په‌ری نووخوازان و چه‌په‌ری شوپپاریزان کو دیندار و ئینکشاری بوون. ل سالا ۱۸۰۷ی، ئینکشاریان ب پشته‌فانی یا زانا یین ئایینی شوره‌شه‌ک ل سه‌ر سولتانی کر، دئه‌نجامدا سولتان ل سه‌ر عه‌رش سله‌ته‌تی راگر و کوشت. که‌سه‌کی ل دویف دید و بوچوونین خوه‌ کره‌ سولتان. لی ئالا‌ه‌لگرین نووخوازی نه‌ راه‌ه‌ستان و شوره‌شه‌کا دی یا دژ ب سه‌رکرده‌تی یا مسته‌فا پاشایی به‌یره‌قدار کر. سولتانی نوو ژ سه‌ر عه‌رش راگر و که‌سه‌کی ۱۶ سالی ئینا، ئە‌و ژێ مه‌حموود سولتانی دووی بوو کو رۆله‌کی مه‌زن و کاریگه‌ر ل سه‌ر دیرۆکا ده‌وله‌تا ئوسمانلی هه‌بوو.

ل ۲۸ی ته‌مموزا ۱۸۰۸ی، مه‌حموودی دووی هاته‌ سه‌ر عه‌رش ده‌وله‌تا ئوسمانلی و مسته‌فا پاشایی به‌یره‌قدار کره‌ سه‌رۆکی وه‌زیران. ل سالا ۱۸۲۶ی، ده‌رفه‌ته‌ک هاته‌ پیش سولتانی کو ژ له‌شکه‌ری ئینکشاری رزگار ببیت، نه‌مازه‌ پشتی کومه‌کا شکه‌ستین ئیک ل دویف ئیک ل شه‌رین به‌لقان و ئورویا تۆمار کرین. ب هاریکاری یا زانایین ئایینی فه‌تویه‌ک ده‌ریخست کو فه‌ره‌ هه‌موو سه‌ربازین ئینکشاری ژێ راهینانی ل سه‌ر شیوازین نووین له‌شکه‌ری بکه‌ن. قی چه‌ندی ژێ له‌شکه‌ر پالدا کو یاخی ببن و هیرشکه‌نه‌ سه‌ر سه‌رایا سولتانی. وی ژێ به‌ری توپان دایی و هه‌موو کوشتن، پاشی هیرشکه‌ سه‌ر

باره‌گایین وان و هه‌موو سوټن. فه‌رمان دا هه‌موو ویلایه‌تان کو له‌شکه‌ری ئینکشاری نه‌هیلن و شیوازیین نوو یین ریکخستنا له‌شکه‌ری په‌یرهو بکه‌ن. پشتی ژ ئینکشارییان ته‌فقاڤوویی، به‌ر ب عه‌قیده‌یا وانقه‌ چوو کو ریبازا به‌کتاشیی بوو. زانایین ئایینی و که‌سانین صوفی هاتنه‌ ناگه‌هدارکرن کو ریبازا به‌کتاشیی ته‌کفیر بکه‌ن و بیژن کو ئه‌قه‌ دژی شه‌ریعه‌تا ئیسلامییه. ئه‌فجا وه‌کو ئاگرئ به‌ریوویه کایئ، هه‌موو ده‌قه‌ر فه‌گرتن و هه‌ر که‌سه‌کئ فیابا دوژمنه‌کئ خوه‌ تووشی ئاریشه‌یه‌کئ بکه‌ت، دا بیژیت ئه‌ف که‌سه‌ به‌کتاشییه (زه‌ندیقه). ل عیراقئ ژئ داود پاشای هه‌ر هه‌ژده‌ سربین ئینکشارییان ل مه‌یدانا سه‌رای خرغه‌کرن و فه‌رمانا سولتانی بو‌ خواند. لی ل شوینا گولله‌ باران بکه‌ت، ب روندکفه‌ داخواز ژئ کر کو خوه‌ دناڤ له‌شکه‌ری نوودا تو‌مار بکه‌ن. هه‌موو سه‌ربازین ئینکشاری هاتنه‌ دناڤ له‌شکه‌ری نوودا، یه‌ک ته‌کیا به‌کتاشی ل به‌غدا هه‌بوو، ئه‌و ژئ گرت. پشتی سولتان ژ بابته‌ی ئینکشاری و به‌کتاشییان ته‌فقاڤوویی، به‌ر ب مه‌مالیکانه‌ هات. ل ده‌ستیکی چاڤئ وی ل سه‌ر به‌غدا بوو، چونکو ده‌نگوباس گه‌هشتبوونه‌ سولتانی کو داود پاشا نه‌ گه‌له‌ک یئ توند بوو دگه‌ل له‌شکه‌ری ئینکشاری، ژ لایه‌کئ دیقه‌ ژئ مالی پیدڤئ بو‌ سته‌نبۆلئ نه‌ هنارت بوو. ل سالا ۱۸۲۸ئ، له‌شکه‌ری سولتانی د شه‌ریدا بوو دگه‌ل رو‌سیا، ژ داود پاشای هاتبوو داخوازکرن کو شه‌ش هزار کیسکین پارهی بو‌ فریکه‌ت، لی وی نه‌ هنارتبوون (کیسکئ پارهی ل وی سه‌رده‌می دوو جو‌ر بوون: کیسکئ زیڤئ کو هه‌ر ئیکئ پینج سه‌د قرش تیدا بوون، ئوو کیسکئ زیڤئ کو هه‌ر کیسکه‌کی نیژیکی (۱۰) هزار قرش تیدا بوون. وه‌سا ده‌یته‌ هزرکرن کو ئه‌وا ژ داود پاشای هاتییه‌ داخوازکرن، کیسکین زیڤئ بوون). سولتانی هزر کر کو ئه‌قه‌ ده‌ستیکا یاخیوون و قاریبوونیییه. له‌وا سولتانی که‌سه‌ک ب ناڤئ صادق ئه‌فه‌ندی هنارته‌ به‌غدا ژبو‌ دویفچوون و هه‌لسه‌نگاندنا سه‌روبه‌ری به‌غدا و والیی وی. لی داود پاشا که‌سه‌کئ شاره‌زا و پر سه‌ربۆر بوو، هه‌روه‌سا سیخوړین وی ل هه‌موو جهان و ل هه‌موو جقاتان هه‌بوون، ئه‌فجا ده‌می ب مه‌ره‌مین صادق ئه‌فه‌ندی چه‌سیایی، ئیکسه‌ر بریار دا کو ب دزیکفه‌ بکوژیت و راگه‌هاند کو نوونه‌ری سولتانی ب ئیثا زه‌ر یئ مری. لی پرانی یا خه‌لکی د زانین کو نوونه‌ری سولتانی یئ هاتییه‌ کوشتن، ره‌نگدانه‌فه‌یا فی بو‌یه‌ری ل سته‌نبۆلئ گه‌له‌ک یا توند بوو. محمه‌د عه‌لی پاشای ژ سولتانی داخوازکر کو ئه‌گه‌ر ئه‌مر که‌ت دئ هیرشکه‌ته‌ سه‌ر به‌غدا ژبو‌ ته‌مبیکرن و لادانا داود پاشای. لی سولتانی باوه‌رییه‌کا موکم ب پاشایی میسرئ نه‌بوو. ئه‌فجا عه‌لی ره‌زا پاشایی چه‌له‌ب ته‌کلیفکر کو ب فی ئه‌رکی رابیت، ئه‌وی ژئ ل سباتا سالا ۱۸۳۱ئ، له‌شکه‌ره‌کئ مه‌زن ژبو‌ هیرشکرنا سه‌ر به‌غدا به‌ره‌فکر. لی ل داوی یا ئادارا هه‌مان سالی، په‌تایا تا‌عوونئ ب سه‌ر به‌غدا دا گرت، ئه‌ف په‌تایه‌ ژ باکوړئ ئیرانی و کوردستانی به‌ر ب به‌غداقه‌ هات بوو. ل ده‌ستیکی والی ژ نوژداری کونسۆلگه‌ری یا بریتانی خواست کو (قه‌ده‌رکنا ساخله‌میئ- الحجر الصحی) بو‌ به‌ره‌فکه‌ت، هه‌رچه‌نده‌

نوژداری بریتانی هموو کارین خوه یین پاراستنی به ره فکر بوون، لی زانابین ئابینی ل دژی قان هه ولدانان راوهستان و دگوتن کو ئەف قهدهر کرنا ساخله میی دژی شه ریه تییه. ههتا گه هشته وی رادهی کو هندهک دینداران نه دخواست ژ به غدا دهر کفن، چونکو ئەوی ل ره فینی دمریت دئ ب یاخیبوویی هیته هژمارتن و ئەوی ل ناف باژییری بمریت دئ ب شهید هیته هژمارتن. مرنج دادا سهر هموو جاده و کولانین به غدا، چ مال ژ فی مرنا بهلزی بی بهر نه بوون. خه لکی کفن و وه ریس و ئاف دکرین و هه لدگرتن ژ بو شووشتنا مهیتی و کفن کرنی و قه شارتنی. وه کو تیگه هه کی گشتیی خه لکی، وه سا هزر دکرن ئەوی نه هیته شووشتن و کفن کرن و قه شارتن، ئیکسهر دئ چیته جه هه می.

پشتی ئاکاما تاعوئی بهر ب کیمبوونیقه چوویی، عه لی رهزا ل مووسلی ما و له شکه رهک ب سهر کیشی یا قاسم پاشایی عومهری هنارته به غدا. ده می له شکه ر گه هشتیه به غدا، داود پاشایی نه ساخ بوو، خه لکی به غدا ل دژی وی راوهستان و ب دلخووشی پیشوازی یا له شکه ری حه له بی کرن. ده می رهوش بهر ب خرابییقه چووی، هه قالین داود پاشایی ئەو ره فاندە مالا حه بیبه خاتوونی و پاشی بره مالا صالح ئەفهنندی (کورری سلیمان پاشایی مهزن) داکو ل داوین ته سلیمی والیی نوو بکن. لی ژ نشکه کیقه خه لکی گه ره کین به غدا ل دژی له شکه ری داگیرکه ر رابوونه سهرخوه و هیرش کرنه سهر سهرایا والی. دیرۆکفان وه سا هزر دکن کو له شکه ری داگیرکه ر گه له ک سته م و زۆرداری ل خه لکی کرن، له وا خه لک ل دژی وان رابوو سهر خوه و شیان ئاژاوهیی ل به غدا پهیدا کهن و داخوازنامه بو سولتانی هنارتن کو داود پاشایی یان صالح ئەفهنندی بکنه والیی به غدا. فی شوره شی، ئەو هزره ل نک هندهک دیرۆکفانان پهیدا کر کو نه دووره خه لکی به غدا به ره فانی ژ مافین خوه دکر ژ بو هه لبژارتنا والیی خوه. لی د راستیدا هینگی خه لکی چ ژ تیرمین نیشتمانیی و نه ته وایه تیئ نه دزانی، به لکو ههر ل بن باندوورا ره گه زه ریسیی و ژییاتی یا گه ره کی و عه شیره تی و بانگه وازین جفاکی دهاتنه کرن. هه موو ژی کاردانه وه یا له شکه ری قاسم پاشایی عومهری بوو، کو گه له ک زۆلم و سته م ل خه لکی به غدا دکر، ههتا گه هشتیه وی رادهی کو سهر کرده کی داگیرکه ر داخووا بیژنا سلیمان ئاغای بکهت، چونکو عه لی رهزا پاشایی وه کو خه لات دابووین. فی رهوشا ناله بار و مشتت ئاژاوه وه ل خه لکی کر کو ل دژی له شکه ری سولتانی هه ف بگرن و شه ری خه لیفه یی ئیسلامی بکن. لی ل داوین (مینا داوی یا هه موو سهره لدان و ئاژاوه یین ل عیراقی پهیدا دبوون)، له شکه ری عه لی رهزا پاشایی ل مه ها ته مموزی گه هشته به غدا و ئاگری سهره لدانی قه مراند.

ل ده ستنیکی پیکهاتن دگه ل مه ملووکین سهره لدایی کر و هندهک پایه و پله یین بلند دانی، هه تاکو رۆژه کی (مینا محمه د عه لی پاشایی میسرئ)، هه موو ل دیوانا سهرای کو مکرین کو دئ فه رمانه کا سولتانی بو خوینیت. پشتی هه موو روونشتین، به ری خواندنا

فەرمانا سولتانی، ھەر سەربازەکی ئەلبانی مەملووکێ ب رەخ خۆڤە کوشت و فەرمان دا کو ھەر مەملووکەکی بەیتە دیتن، فەرە ئیکسەر بەیتە کوشتن. لئ دەمی داود پاشا دیتین و گرتین، ب ریزگرتن بەر ب سەنۆلیڤە ھنارتن.

ب قئ چەندی، سەردەمی مەمالیکان ژێ ب دوماھی ھات. ھەژێ گوتنە کو مەمالیکان (۸۰) سالان حوکم ل عیراقی کر بوو. ل سالای ۱۷۴۹ی، ب سلیمان پاشای دەستپیکر و ل سالای ۱۸۳۱ی، ب لادانا داود پاشای ب دوماھی ھات.

پاشکۆ

پاشکۆیی ئیککی: گوھورین و نەسازی یین جفاکی

نھۆ جیھان ھەموو یا د گوھورینەکا بەردەوامدا دبویریت. پشٹی شورەشا تەکنەلوژی و شورەشا پیگەھاندن و راگەھاندنی، کۆمەکا داھینانین نوو کەفتنە دناڤ جیھانیدا و ھەموو جفاک پی نیزیکی ھەف کرن. ب ھەبوونا بزاقین جیھانیبوون و بازارکاری یا جیھانی، ھەموو جفاک مینا بنەمالین گوندەکی بچووک لی ھاتینە. ھەر تشتەکی ل ھەر قولاچکەکا جیھانی بقمیت، دەھمان دەمدا دی ھەموو جیھان پی حەسییت. ئەڤجا ھەموو جفاک ب قئ پینا نووخوازی و شەھرستانی ئاکامدار دبن و ھەر جفاکەکی سەردەریی دگەل قئ بایی نوو نەکەت، دی پاشڤە مینیت و وەکو گۆمەکا مەند دی گەنی بیت و ب کیر بکارئینانی ناھیت، ئەگەر ھاتە بکارئینان ژێ دی یا نەساز بیت.

ھەقبەندی و سەردەری یین شەھرستانی، ل سەردەمی داود پاشای ھاتنە دناڤ عیراقیدا. پاشی ل سەردەمین رەشید پاشا و نامق پاشای ژێ بەردەوام بوون ھەتا کو ل سالین ھەفتیان ژ سەدی نۆزدی پاپۆرین رووباران و ھیلین تەلگرافی ژێ ھاتینە دناڤ عیراقیدا. زیدەباری قئ چەندی، ل سالای ۱۸۶۹ی، کەنالا سوئیس ھاتە ڤەکرن کو دووری یا دناڤبەرا عیراقی و ئورۆپادا کورتتر لی کر. ل وی سەردەمی والیەک ل عیراقی بوو، ب ناڤی مدحەت پاشا. ئەڤ والیە گەلەک گریدیایی ئاڤەدانکرن و نووخوازی یا جفاکی و شەھرستانی بوو. ھەروەسا ل سالای ۱۹۰۸ی، ئیکەمین ترومبیل گەھشتە عیراقی. ئوو پشٹی شەری جیھانی ئیککی ژێ ھندەک گوھورینین مەزن کەفتنە دناڤ جفاکی عیراقیدا، ژبەرکو گەلەک ئالاف و مەکینە و بابەتین نوو ھاتنە دناڤ جفاکیدا. ژ سروشتی ھەموو گوھورینین بلەز و نوو، ئەوہ کو ئاکامی دکەتە سەر پشکەکا خەلکی (یان ئاکامەکا بلەزتر ل سەر پشکەکا خەلکی دکەت)، پشکا دی دی پاشڤە مینیت بو ماوہیەکی دیارکری، پاشی دەمی ئەڤ پشکا ڤەمای دەیتە گوھورین، پشکا بەری وی دی ب گوھورینەکا نووتر

ئاكامدار بيت. ب قى چەندى ژى دى نەشازى يىن جفاكى (ئەگەر نەبىژىن ھەقركى) پەيدا بن.

يەك ژ فان نەشازىيان، نەشازى يا دناقبەرا ماف و ئەركاندا بو: د كەلتورى بەداوھتيدا ئەرك و ماف ئەوھ كو مروّف ھاريكاري يا ئەندامىن عەشيرهتا خوھ بكت، ئەقە ئەركى ويىھ. مافى وى ژى ئەوھ كو ئەندامىن دى يىن عەشيرهتى ددەمىن پىدقيدا پىشتەقانى يا وى بكن. لى شەھرىستانى يا نوو تىگەھى وەلاتى ئىنا و دانا ل شوينا عەشيرهتى يان گەرەكى، ئەقجا فەر بوو كو مروّف ل شوينا عەشيرهتى، بكتە دبن كاريگەرى يا وەلاتى و ياسايى و دەزگەھىن وىقە. لى تىگەھى ئەرك و مافان ھاتە گوھارتىن و ئىدى خەلكى داكوكى ل سەر وان مافان دكر ئەوین فەرھە حكومت بو دابىن بكت و ئەركىن خوھ يىن ل ھەمبەرى حكومتى ژبىر دكرن. ئىك ژ ساخلەتىن سىروشتى مروقى ئەوھ كو زووتر د مافىن خوھ دگەھىت و داكوكى ل سەر دكت، لى ژ ئەداكرنا ئەركىن خوھ درەقىت و پاشى قى رەقىنى د بەرژەوھندا خوھدا بەھانە دكت. ھەر ژ سەردەمى دەولەتا ئوسمانلى و (ھەتا نھۆ) ژى، كەسى تاكى عىراقى دژى حكومتا خوھىھ و كەربىن وان ژ وان كەسان قەدبن ئەوین ژبو حكومتى كار دكن. وەكو سىخور و خوڧرۆش لى دنىرن. ئو ب چاقەكى مشت شەھنازى و مىرانى سەح دكەنە كەسانىن ياسا شكىن و ئەوین زەرگەھان دگەھىنە مالى حكومتى. ئەقە ژى بوويە ئەگەرى وى چەندى كو ھەردەم دەق ب گازندە و گەھى بىن ژ حكومتى، ھەز دكەن حكومتا وان يا پايە بەرز و ياسايى بيت (وەكو ھەموو حكومتىن وەلاتىن پىشكەفتى). لى ژبىر دكەن كو ئەو ھاريكاري يا حكومتا خوھ ناكەن و پىگىرى ب ياسايىن وى ناكەن و ھەست ب بەرپرسىارى يا ئەركىن خوھ يىن ل ھەمبەرى حكومتى ناكەن. ئەگەر حكومت كارەكى باش بكت ژى ئەو ب خوینگەرمى پىشكارىن تىدا ناكەن.

نەشازىيەكا دى ئەو بوو ئەوا دناقبەرا خواندنگەھ و وەزىفەياندا. د سەردەمى ئوسمانلىدا، سىستەمەكى تەخايەتىي ھەبوو كو كورپىن خەلكى ھەچكۆھىي و ھەژار خوھ فىرى پىشەيى بابى خوھ دكرن و چ جارن ھزر نەدكرن كو ئەو ژى مىنا تەخا ئەفەندىيان بىنە ئەفەندى. لى پىشتى شەرى جىھانىي ئىكى، روژ بو روژى ھژمارا خواندنگەھىن نوو د زىدەبوونەكا بەردەوامدا بوون و خەلكى ژى ب ھەموو تەخانقە كورپىن خوھ دھنارتتە فان خواندنگەھىن نوو (پاشى كچىن خوھ ژى پىشكار كرن). ھەر كەسەكى ژ فان خواندنگەھان تەقاف ببا، دا جھى خوھ دناق دەزگەھىن حكومتىدا بىنىت و دا بىتە ئەفەندى! ھەرچەندە حكومتى بىياقى دەزگەھ و فەرمانگەھىن خوھ بەرفرە كر كو پرانى يا دەرچوويىن خواندنگەھان دامەزىنىت، لى ھژمارا دەرچوويان ژ پىدقى يا دەزگەھىن حكومتى پتر بوون. ئەقجا ھەر خوڧىندكارەك دەمى سەرنەكەفت با دا بىتە ئارىشە ژبو ژيان و خىزانا خوھ، لى ئەگەر سەركەفت با دا بىتە ئارىشە بو حكومتى. ب قى چەندى ژى ئەق

هه څرکييه پهيدا بوو. ئو ئه څه ئاريشه يه هه تا نهو ژى ل فه رمانگه مين حکومه تا عيراقى هه يه و کوردستان ب شتوه يه کى به رچاڅ ژ زېده يى يا فه رمانبه ران دناليت.

نه شازى يا دناڅبه را ژن و زه لاميدا، نه شازييه کا ديه کو توشى کچ و کورين سه رده مى شه رستانى بووى. پشتى هاتنا ئلاڅين سينه ما و دهنگر و راديو و تيله فزيونى، گه نجان سه ح دکرى و هه ولدان چاڅليکړنا وان بکن. هه موو به ره مه مين څان ئلاڅان ژى ل سه ر بابه تى ئه څينى بوون. ل سه رده مى دايباب و باپيرين مه ئه څينى نه بوو. د پرؤسه يا شووکرنيډا، کچ يا پابه ندى برپارا که سوکارين خوه بوو، ئه څينى دناڅ فه ره نگا واندا نه بوو. دگوتن کو ئه څينى ئه وه ئه وا پشتى شووکرنيډه يت. لى ل څى سه رده مى و پشتى کچ و کور ب هه څرا که فتينه به ر خواندنى و دناڅ ده زگه مين حکومه تيدا کار کرين، خه يالا وان به رفره تر لى هات و خه ون ب هيڅييانى خوه څه ددیتن و دکه فتنه دناڅ خه ونا ئه څينى دا. ئه څه نه شازى يا دناڅبه را هه لويستى رڅيستين که څن و نوو (ل هه مبه رى ئه څينى) ده ستيڅکا هه څرکى بين دناڅبه را رڅيستناندا بوو.

ژ لايه کى ديه ژى په سندان و موغازه له کرنا کچان ژ لايى کورانڅه عه ده ته کى روژئاڅايى يه، ئه و که سى موغازه لا کچه کى بکه ت حه ز ژى دکه ت و مه رهم پى ئه وه بو خوه بينيت. لى گه نجين عيراقى روخسارين څى عه ده تى وه رگرتن، بيى کو د عه ده تى ب خوه بگه ن. گه نجين مه ئاخفتين خوش و موغازه لى ب کچان دکه ن و ده مى ده يته سه ر بابه تى زه واجى، هينگى دى به ر ب دايباب و خيزانڅه چيت کو کچه کى بو بينن، چ ژ عه شق و ئه څينى نه زانیت. ئانکو حه ز دکه ن عه شق و ئه څينى دگه ل کچه کا ديارکرى بکن و ژيانا هه څزىنى ب به هانه يا عورف و عه ده تان دگه ل ئيکا دى پيک بينن. هه لبه ت ئه څه چاڅليکړنا روخسارى يا بابه تان بيى تيگه هشتنا کووراتى يا بابه تى، هه موو بياڅين ژيانى څه دگریت. دى بينن په رله مانتار و نوژدار و سياسه تمه دار و فروشيار و ئه ندازيار و شاعر و ويژه څان ژى، هه مان بابه تين روخسارى بين روژئاڅايى وه ردگرن و موماره سه دکه ن بيى خوه ب داهيلنه دناڅ کووراتى و ناڅه روکا ئاييرده يان يان کريارا موماره سه کرنيډا. ئه م دکارين بيژين؛ که سايه تى يا که سى تاکى عيراقى، د روخسارى خوه دا موماره سه يا بابه ته کى دکه ت و د خوه يى خوه دا باوه رى ب موماره سه يه کا دى هه يه، ئانکو که سه کى شيزوڅى (دوو روو) يه و ئه و ب خوه پى ناحه سييت.

نه شازى يا هه ره گرنگ و کاريگه ر ئه و بوو ئه وا دناڅبه را زانايين ئايينى و رڅيستنى نوو دا پهيدا بووى. ل سه رده مين به رى، زانايين ئايينى د هه څگونجاى بوون دگه ل خه لکى هه چکوه يى و بو چاره سه رکرنا هه ر ئاريشه يه کى، چ دونياى با يان دينى، خه لکى په نا بو زانا بين ئايينى دبر. لى پشتى هاتنا ئه له مينتتين شه رستانى يا نوو، که لينه کا به رفره دناڅبه را زانايين ئايينى و رڅيستنى نوو يى خوانده څادا پهيدا بوو، ب تايبه تى، سه باره ت ب

عهقلیه تی و دیتنان و بهریخودانا ژیارا که تواری. ئوو ژبه ر قان سهدهمین ل خواری، روژ
بو روژی ئەف نهشازییه کوورتر و بهرفرهتر لی هات:

۱. توندی و هشکهرویی یا زانایین ئایینی ل ههمبهری هەر تشتهکی نوو، کو ل
دهستپیکا به لاقبوونا شههرستانی، وان ههموو تشتین نوو حهرام دکرن، وهکو
خواندنگههین ژ دهرفهی مزگهفتان، خواندنا روژنامه و کتیبین نه ئایینی، چاقلینکرنا جفاکین
نه موسلمان، گوئتا کو عهر د بی هیلکههیه یان باران ژ ههلهما ئافی و دهریایی پهیدا دبیت،
سفوری یا ژنان و سهرکولی یا زهلامان و ریه تراشین.....هتد.

۲. کاری زانایین ئایینی د وی چهندی بوو کو حهلالی و حهرامیی یان تههارهت و
نهجاسهتی ژ ههفجودا کهن و ب باوهرییهکار رههایی ل قان بابتهان دنیرین. لی رفیشتی
نوویی خواندهفانان، ب دیتنهکار ریژهیی سهح دکره ههموو بابتهتین ههقهبند ب ژیانان وان یا
روژانهفه. بو نموونه ل دهف ئولداران ئەلکههول ب ئاوایهکی رههایی ماددهیهکی حهرام و
نهجسه. لی ل دهف رفیشتی نوو، ماددهیهکی پاقرکهره (تههارهته)، چونکو ژبو کوشتنا
میکروبین زیانبهخش دهیته بکار ئینان.... هتد.

۳. زانایین ئایینی د نفیسین و گوئارین خودا، ههر لوژیکا کهقنا ئهستوتالیسی بکار
دینا کو لوژیکهکه ب کیر گینگهشی و رکمانیی دهیت. لی ب کیر فه دیتنا راستی یین
زانستی و پهسهندرنا وان ناهیت. لوژیکا گروفتین ههفکوفه، دکاریت راستی یا بابتهکی ب
پهژرینیت و دهه مان دهمدای راستی یا ههفدژیی وی ژی ب پهژرینیت. ب دهه مان کتیب ل
سهر هاتینه نفیسین و به لاقکرن، لی گهنجین نووخواز ب خواندنا هندهک کتیبین دی یین
زانستین ههفچهرخفه د مژوول بوون.

۴. ل سهردهمی ههر دوو دهولهتین ئوسمانلی و سهفهوی، هندهک ئاییردهیین ئایینی
کهفته دناف جفاکیدا و خه لک د کاری خوه دگهل بگونجینیت. دهمی شههرستانی هاتییه
دناف ههموو بیافین روژانهدا، هندهک ژ قان ئاییردهیان ههر بهردهوام بوون و هندهک ژ
(ل گورهی دیتنن دهستهلاتی ژبو مژوولکرن و راکیشانا خه لکی ژبو لایهنگیری یا
دهستهلاتداران)، بهرفرهتر لی هاتن. لی گهنجین نوو باوهری ب قان ئاییردهیان نهبوو.
ههموو ههلدانین وان ژبو نههیلانا وان بوون.

ب کورتی دکارین بیژین کو زانایین ئایینی نهشیان خوه دگهل گوهورین و هزرین
سهردهمی نوو بگونجینن. ئەگه هندهک زانایین رهوشه نفکر، ههلدا بیت ژی، گهلهک کیم
بوون و ب پینگافین پینشوپاشکی بوون، داکو لایهنگیری یا خه لکی ههچکوههیی ژ دهست
نه دن و دهستهلاتا ههیی ژی رازیکن.

پاشکۆیی دووی: هه‌رسی مگرته

دکتور عالی وه‌ردی ده‌موو کتیبین خودا داکۆکی ل سهر دوو مگرتهیان دکته: هه‌فرکی یا دناقبه‌را به‌داوته و شه‌هرستانیندا، ئوو هه‌فرکی یا دناقبه‌را دوو روویاتی یا که‌سایه‌تییدا، لی پاشی مگرتهیه‌کا دی ژی ل سهر زیده‌کر کو (نه‌شازی یا جفاکی)یه. ئەف هه‌رسی مگرتهیه ب موکمی پیکفه‌ گریداینه و د شیاندايه بیژین، سی لایه‌نین جو‌داین یه‌ک بابته‌تینه، ئەو ژی بابته‌تی جفاکی عیراقیه د سه‌رده‌می نه‌ودا. هه‌رده‌م هه‌ولدايه کو ب سنسله‌کا لۆژیکی پیشکیشکه‌ت داکو خوانده‌قان راده‌یی هه‌قبه‌ندی و پیکفه‌گریدانا هه‌رسی لایه‌نان ببینیت و بشیت ب بابته‌تی گشتیقه‌ گریده‌ت. هه‌ر مگرتهیه‌ک ژ زانایه‌کی سوسیولوژی وه‌رگرییه و ل سهر جفاکی عیراقی پراکتیزه‌ کرییه: یا ئیکی ژ (ئیبین خه‌لدۆن) و یا دووی ژ (مه‌کایفه‌ر) و یا سیی ژ (ئوکبیرن) وه‌رگرییه.

مگرته یا ئیکی: هه‌فرکی یا به‌داوته و شه‌هرستانین

بیابانه‌کا به‌رفره‌ دناقبه‌را وه‌لاتین عه‌ره‌بییدا هه‌یه و به‌ره‌می بیابانی به‌داوته. لی ل گوره‌ی هه‌قبه‌ندی و پیدقی بین به‌ره‌مه‌ینانی، شه‌هرستانی ل ده‌قه‌رین کشتوکالی زووتر په‌یدا دبیت. زیده‌بوونا عه‌شیره‌تین به‌دۆیان ل عیراقی هه‌رده‌م دناقبه‌را هاتن و چوونیدا بوو. لی به‌رفره‌هترین و دریزترین پیلا هاتنا وان ل داوی یا سه‌رده‌می ده‌وله‌تا عه‌باسی و پشتی که‌فتنا وی بوو. سی چاریکین ئاکنجیوویی بین عیراقی، خه‌لکی عه‌شیره‌تان بوون کو ل بن هنده‌ک به‌هایین جفاکی بین به‌داوته‌ی وه‌کو (ده‌مارگیری و غه‌زۆکر و تۆله‌لدان و کوشتنا ژ به‌ر شه‌ره‌فی... هتد)، ره‌فتار دکرن. ئەجفا قان به‌هایان کار کره‌ سه‌ر خه‌لکی باژیران و ئیدی ب هه‌مان به‌هایین جفاکی بین به‌داوته‌ی ده‌مارگیری یا خه‌لکی شه‌هره‌وار ژبو‌ گه‌ره‌کا وان یان پیشه‌یی وان بوو. ب قی چه‌ندی ژی پرانی یا خه‌لکی که‌فتنه‌ ژیر کاریگه‌ری یا به‌هایین جفاکی بین به‌داوته‌ی.

قی ب سه‌رداگرته‌نا به‌داوته‌ی، روخسار و نا‌قه‌روکا (هزر و دیتن) خه‌لکی عیراقی کره‌ د نه‌ گونجان و نه‌ هه‌قسه‌نگییه‌کا کوژه‌کدا و که‌سایه‌تی یا که‌سی تاک به‌ر ب دوو روویاتییه‌ بر.

مگرته یا دووی: دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی

دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی، ئەوه‌ کو مروف ره‌فتاره‌کا هه‌قدژ دگه‌ل هه‌مان بابته‌ بکه‌ت. هه‌لبه‌ت دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی د ده‌روونزانیندا (شیزۆفرینیا) جو‌دایه‌ ژ دوو روویاتی یا که‌سایه‌تی د سوسیولوژییدا. یا ئیکی نه‌خۆشییه‌ و پیدقی ب چاره‌سه‌رکرنی هه‌یه، یا دووی دیارده‌یه‌ و پیدقی ل سهر راوه‌ستانی هه‌یه.

ئەف دوو روویاتییە ژ وی چەندی پەیدا دبیت، دەمی مرۆف دکەفته دناقبەرا دوو سیستەمین هەقدژین تیگەه و بەهایین جفاکیدا. جارەکی دی ب سیستەمەکی داخبا بیت و جارەکا دی (ل گورەوی بەرژەوهندا خوە) دی ب سیستەمی دی یی ل دژی وی داخبا بیت. ل سەردەمی دەولەتا ئوسمانلی، ئەف دوو روویاتییە گەلەک یا بەرچاڤ بوو. ل وی سەردەمی خەلک دناڤ جفاکەکی ئایینی نموونەبیدا د ژیا. گوهداری یا وەعز و شیرەتین ئایینی دکر و پی داخبا دبوون، دبیت وان ب خوە ژی هەمان شیرەت ل خەلکەکی دی کر بن. لی د ژیا نا خوە یا دونیاییدا، ل گورەوی بەهایین جفاکی یین دەقەر و ژیا نا خوە یا کەتواری رەفتار دکر، کو هەقدژ بوون دگەل وان شیرەتین ئایینی یین وان وەرگرتین و پی داخبا بووین. وان نەدزانی کو یی رەفتارەکا دوو روو مومارەسە دکن، یا ژ وانڤە ئەفە زیرەکییە. ل سەردەمین بەری، دوو روویاتی ژ ئەگەرئ هەقدژی یا بەهایین ئایینی و بەهایین دونیایی پەیدا دبوو. لی د سەردەمین نوودا، ژ ئەگەرئ نەشازی یا جفاکی پەیدا دبیت و ئەف نەشازییە بەر بەلاڤتر و ئاشکەرترە ژ دوو روویاتی یا کەڤن. بۆ نموونە دەمی سیاسیەتمەدارەک گۆتارەکی ل روژنامی بەلاڤ دکەت یان ل سەر تیلەفزیۆنی پیتشکیش دکەت، دی یی نموونەیی بیت د هزرین خوودا و هەموو بانگەوازی یین وی ژبو بەرژەوهندا مللەتینە، لی دەمی دەیتە دناڤ ژیا نا کەتواریدا دی هەندەک رەفتارین هەقدژی بنەمایین گۆتارا خوە کەت و خەلک وەسا هزر دکن کو گۆتاریژەکی ب شیا نە یان نڤیسەرەکی زیرەکە. وەسا دیارە کو هەموو خەلک ئەگەر ل جەه وی بان، دا هەمان رەفتارا هەقدژ هەبیت. ب قی چەندی ژی بیی ب خوە بەسین باوەریی ب وی گۆتاری ژ دەستدەن. ب هزرا من ئەڤە بوویە سەدەمی وی چەندی کو خەلکی باوەری ب نڤیسین و گۆتارین تیلەفزیۆنی نەبیت. نموونەیه کا دی: دی بینین هەموو خەلک دژی واستەکاریی و گەندەلینە و هەردەم ل جڤاتان و ل سەر روژنامە و د دەزگەهین راگەهاندنیدا، ل دژ رادووستن. لی دەمی کارەکی وان هەبیت، دی پەنا بۆ واستەکاریی بەن و ئەگەر بۆ نەهیتە کرن، دی خوە تۆرەکەن و ژ بیر دکن کو ئەو ب خوە ل دژی واستەکاریینە. ئەو کەسی کارین کە سوکار و ئەندامین عەشیرەتا خوە ب تنی دکەت، خەلک دی بیژیت کە سەکی هیژایە و شۆل پی چی دبن. لی ئەگەر جوداهیی نە ئیختە دناقبەرا خەلکیدا و ل گورەوی رینمایان کار بکەت، دی بیژن کە سەکی هشکە و چ ریزگرتن ل دەف نینە. ب هزرا من، ئەف دوو روویاتی یا کە سایەتییە دەمی هەلبژارتناندا بەری خەلکی ددەنە وی چەندی کو دەنگی خوە بدەنە نوونەرئ عەشیرەتا خوە و بانگەشەیا هەلبژارتنی بۆ دکن (هەلبەت ئەگەر ب کێر نەهیت ژ، ل دەف وان باشترە ژ ب کێر هاتییەکی بیانی، چونکو دنیاسیت و دی کارین وان ب ریفە بەت یان دی بەرەقانیی ژئ کەت).

ب شیۆهیهکی گشتی، چەند مرۆف پتر گله و گازندەیان بکەت، دوو روویاتی یا جفاکی ل دەف وی پترە. هەندەک کەس هەنە ژ چ تشتەکی رازی نین و گازندەیان ژ

هه موو بابەتان و کەسان و حکومەتی و دەزگەهێن و ئی دکن. وەسا خویا دکن کو فەرە هه موو خەلک بی شاشی بن و حکومەت دونیایی بکەتە بەهەشتەکا نمونەیی. لی ئەو ب خوە ژێ د رەفتارا خوە یا روژانەدا، نە جودانە ژ وان کەسێن ئەو گازندان ژێ دکن، نەدووورە ژێ خرابتر بن.

یەک ژ شاشی یێن بەر بە لاقین هه موو جفاکین پاشکەفتی ئەو کە کو هزر دکن دی شین هەندەک بەهائین ژ یگرتی یێن شەهرستانی وەرگرن و د هەمان دەمدا، دی بەهائین رەسەنێن جفاکی خوە ژێ پارێزن. هەلبەت ئالا هەلگرن قی هزری د سروشتی هەقدژی یا دناقبەرا شەهرستانی و بەهائین دەقەرۆکی یێن جفاکیدا نەگەهشتینە. شەهرستانی وەکو مەکینییە، ئەگەر ب هه موو پشکین پیکهاتە یا وێفە و ل جەهکی گونجایی نەدانن د شیاندا نینە کار بکەت. ئانکو شەهرستانی ل سەر بنەمای تاییەتمەندی و دابەشکرنا کاری و دانانا کەسی گونجایی ل جەهی گونجایی دەیتە ئاڤا کرن. لی دەمی ئەم نە کارین دوور ژ دەمارگیری و خزمانی و هەڤالینی سەر دەریی دگەل کەسان بکەن، ئەم نەشین کەسێن گونجایی ل جەهین گونجایی دانین. هەر وەسا ئەم نەشین ژ دەرفەیی عەشیرەتی و بنەمالی، سەر دەریی دگەل شیان و لیها تووی یا کەسێن تاک بکەن. باشترین نمونە ژێ دەمی هەلبزارتانه کو هەر کەسەک ئەندامەکی عەشیرەتا خوە بەر بژێر دکت، بیی کو گرنگی بدەتە شیانین وی یێن هزری و ئیداری. سەر دەریکرنا دگەل کەسێن تاک و ئازادی یا کەسوکی، تیگەهەکی نوویە (دبیت ئەم بشین د گرنگی یا وی بگەهین)، لی ل گورەیی پاشخانا مە یا کەلتوری ئەم نەشین سەر دەریەکا بالەبرانە دگەل بکەن. خو دەمی خەبەران ژێ دبیزینە هەڤ، ئەم خەبەرا دبیزینە دایاب و بنەمال و عەشیرەتین هەڤ.

ئازادی یا کەسوکی بنەمایەکی ئەخلاقییە ل دەڤ جفاکین شەهرەوار، مادەم ئەڤ ئازادییە چ کارین نیگەتێڤ ناکەتە سەر ئازادی یا کەسەکی دی بی تاک، خەلک ب ریزگرتن لی دنیریت. لی بابەتی ئەخلاقی ل دەڤ جفاکین مە، بارا پتر ب بابەتین سیکسیڤە گریداینە. سیکس ئیکە ژ وان تابوین کو ناییت سوحبەت ل سەر بەیتە کرن. لی د ژيانا روژانەدا، بابەتی سیکسی هه موو بیافین هزرکرنا کەسی تاک قەدگریت و خو نوکته و خەبەرین خەلکی ژێ هه موو ب سیکسیڤە گریداینە. ئەڤ هه موو هەقدژی یێن هەیی د رەفتار و هزرکرنا کەسی تاک جفاکی مەدا، مە بەر ب هەبوونا کەسایەتی یا جفاکی یا دوو رووفە دبەت و ئەڤ دوو روویاتییە د چیتە دناڤ پیکهاتەین کەسایەتی یا مروڤیدا و پاشی د ژيانا کەتواری یا روژانەدا، وەکو کارەکی نورمال و هەچکوهیی سەر دەریی دگەل قی رەفتارا دووروو دکت.

مگرتی یا سیئ: نہ شازی یا جفاکی

گرنگترین سہدہمین نہ شازی یا جفاکی ئہوہ کو شہہرستانی یا نوو ہندہک ہزر و بنہما و تیگہہین نوو ئینانہ دناف جفاکی مہدا کو ہہقدژن دگہل وان تیگہہ و بنہمایین ئہم ل سہر رابووین. بؤ نمونہ بنہما یین و ہکھہقیی و دادپہرورہریی و دیموکراسیئ و ولاتپاریزیئ و ئازادیئ دگہل بہہایین مہ یین دہمارگیریئ و خزمانیئ و جوامیریئ و عہشیرہتیئ ناگونجن. فہرہ ژبیر نہکہین کو شہہرستانی کومہکا عہدہت و رہفتار و سیستہمین جفاکینہ، بہری کو ہزر و گوتاریئ و ہعزکرنی بن. ئہگہر کہسہک ژ زاروکینیئ ل سہر فان عورف و عہدہتین شہہرہوار نہ را بیئت، نہشیت ب ئاواہکئ نورمال سہرہدہریئ دگہل بکەت. بہلکو دئ د دوو جیہانین ہہقدژدا مینیت: جیہانہکا نمونہیی کو تنئ دناف نقیسین و گوتاراندا دہیتہ دیتن، ئو جیہانہکا دی یا کہتواری کو خہلک ب ہہموو موغامہرہ و حہز و بہرژہوہندین خوؤہ تیدا دژیت. عہدہت ب سروشتی خوہ ہشکن و د کووراتی یا ناخیدا ہاتینہ چاندن. ئہگہر بہینہ گوہورین ژی، گہلہک ب ہیواشی دہیتنہ گوہورین. لی ہزر، نہمازہ ئہوین ہہقبہند ب بنہمایین رامیاری یین نووؤہ، زو دہیتنہ گوہورین. ئہقجا کا چہوا نہ یا ب ساناہیہ ب گوتار و پیشکیتشکرنا ہزرین بہرہفکری کہسہک ژ جفاکہکئ پاشقہمایین عہشیرہتیئ بیئتہ کہسہکئ شہہرہوار، ہرورہسا ئہگہر کہسہکئ شہہرہوار ژی حہز بکەت یئ پاشقہمایئ بیت و عورف و عہدہتین وان پہیرہو بکەت، بؤ وی ژی یا ب ساناہی نا بیئت، چونکو د ہر دوو حالہتاندا عہدہتین ل سہر راہاتی دبنہ ریگر کو بلہز بہیتہ گوہورین.

ئہف نہ شازی یا جفاکی نہ پشکہکہ ژ پیکہاتہیین کوورا کہسایہتی یا مروؤقی، بہلکو رہنگدانہقہیا رہفتار و ہہولڈانین قہبولکرنا جفاکیہ. بؤ نمونہ ددہمی سیاسہتمہدارہک گوتارہکئ ل روژنامی بہلاؤف دکەت یان دیدارہکئ ل سہر شاشا تیلہفزیوئی ئہنجامدہت، دئ یئ نمونہیی بیت د ہزرین خوہدا و ہہموو بانگہوازی یین وی ژبؤ بہرژہوہندا مللہتینہ. لی دہمی دہیتہ دناف جفاکی کہتواریدا، دئ ہندہک رہفتارین ہہقدژی بنہما یین گوتارا خوہ کەت و خہلک و ہسا ہزر دکن کو گوتاریبیزہکئ خودان شیانہ یان نقیسہرہکئ زیرہکہ. ئانکو ب کورتی نہ شازی یا جفاکی ب رازیکرنا جفاکی و تیہزیرینن نمونہبیقہہ گریڈایہ، کہسہک ہہتا سہر ہہستی دئ ل دژی واستہ و واستہکاریئ راوہستیت و ہر دہمی پیدقی ب واستہیہکئ بیئت ژبؤ بہرژہوہندا خوہ یان خیزانا خوہ، دئ گلہیی و گازندان کەت کا بوچی کاریئ وی ب ریقہ ناچن. چونکو ئہوا ئہو باوہریئ پی دئینیت جودایہ ژ ئہوا جفاکی دقیت و ریزی لی دگریت.

پاشکوی سی: شعر و شہرستانی

د. علی و ہردی و ہسا دبیت کو پاراستنا کہ لتوری شعری کہ فن ہہ قدژہ دگل بنہ مایین شہرستانی. لی ب ہزرا من، ئەف بابہ تہ نہ ب فی رہا بییہ کو ہہ قدژ بیت. چونکو شعر بہرہ می کومہ کا ہست و ہزر و رہفتارین جفاکی و ئەیونین کہ سوکینہ. نہ دوورہ کو کہ لتوری شعری ہر جفاکہ کی، زہمینہ کا خوش بیت ژبو دیراسہ تکرئی و ل سہر راوہستانی، داکو سیستہ می جفاکی پی خویا کہین و بنستریں گوہورینا بہر ب تیگہ ہین شہرستانیئہ بو بدانین. نفیسہر ددہ تہ خویاکرن کو عہرہ ب مللہ تہ کن گہ لہ ک ب شعریفہ گریداینہ، ئەف حہزا شعری ژ سہر دہمی جاہلیہ تی ل دہف عہرہ بان پیدایا بوویہ، دہمی عہ شیرہ تان ٹاہہ نگ ب پیدایا بوونا شاعرین خوہ دگیران. ئەو ب خوہ عہ شیرہ تا بہ دہوی پشتبہ ستنی ب سی پیرینہ یان دکت: **خوینگہ رمی، شہنازی و شعر.** فان ہر سی پیرینہ یان ژ یہک ٹارمانج ہہ یہ: خور تکر و ہاندانا عہ شیرہ تیہ، چونکو عہ شیرہ ت د جفاکی بہ دہویا یان تالانکەرہ یان تالانکریہ.

ب شیوہ یہ کی گشتی، شعر ژ دوو ستونین سہرہ کی پیک دہیت، روخسار و ناقہرؤک یان پھیف و رامان. ئەفجا ئەگەر خواندہ فان د شعری نہ گہیت، چ مفایہ کی رہوشہ نبیری و ہزری ژئ و ہرناگریت. ہر وہسا ئەگەر خواندہ فانی ہہ می بنہ ما یین ریژمان و رہوانیژیی ژبہر بن و د رامانا د پشت ریژکین شعری نہ گہیت دیسا بی مفایہ. لەوا فہرہ شعر ب ہندہک پھیفین ہیسانکری یین پر مہنا بہیتہ نفیسین داکو خواندہ فان بکارت خوئی و ومفای ژئ و ہرگریت. ئەفہ ژئ رامانا وئ ئەو نینہ کو شاعر ہہ ولدہت ب ٹاستہ کی نزم و کیم وینہ و بی جوانکاری بنفیسیت. لی مہرہم پی ئەوہ کو ب پھیفین ساکار و کہی بہیتہ نفیسین. پھیف و رامان دبنہ کوکا خوہدا ہہ فکویف و ہہ قدژن، ب تاییہ تی د شعریدا. شاعر نہ شیت ہہردووان پیکفہ ب شیوہ یہ کی ہہقتہریب بکار بینیت. و ہکو تہرازووی، ہر لایہ کی پتر گرنگی پی بہیتہ دان، دی ل سہر حیسابا لای دی بیت. ئەگەر شاعر گرنگی بدہتہ پھیفا فہرہنگی و ریژمانی، دی رامانا ل پشت پھیفی لاواز بیت. ئەو ئەگەر پتر گرنگی بدہتہ رامان و فہریژا پھیفی، دی قالبی ریژمانکی شعری لاواز بیت. ئەفجا فہرہ شاعر ہہ ولدہت کو ہہردوو جہ مسہران ب ہہقتہریبی بکار بینیت و فہرہ ہہقسہنگیہ کی بیختہ دناقہرہ را روخسار و ناقہرؤکیدا. ئەف ہزرا گوتی ژئ، د بنہ کوکا خوہدا یا ریژہییہ و ل گورہی بہریخودان و پیدقی یین خواندہ فانان دہیتہ پیقان و ہہلسہنگاندن.

ہہروہکو زانیہ کو شعر دیوانا عہرہ بانہ و عہرہ ب شاعرین خوہ ناقدارن. دبیت دہولہ مہندترین و پترترین کہ لتوری مایی عہرہ بان شعر بیت، چونکو شعر د ہاتنہ ژبہر کرن و ب بلہز دناف عہ شیرہ تیہ ہہمہ جؤر و عورباناندا بہ لاف د بوون. ئەو ژبہر کو ہر عہ شیرہ تہ کی شاعری خوہ یی تاییہت ہہبوو کو پہسندانا لایہ نی خوہ و ہہجؤرنا

لايه نئ دژ بکهت. کومه کا شاعرین مه دحه کار و مه لاقدر په پيدا بوون، وان شاعران ب شعرین خوه یین په سندنای یان هه جو کرنی، کاریگه ریهه کا مه زن دکره سهر هه لویستی عه شیره تین هه فرک و دهسته لاتداران.

دهمی عه ره ب ژ به داوه تی بهر ب باژیر و شه ره وهاریفه چووین، شیوازه کی دی یی هاندان و ره و اجکرنا شعر ی په پيدا بوو، نهو ژ ی خه لات و پادا شتین سولتانان بوون. نه فجا ژبو په پيدا کرنا پيدا ویستی یین ژيانا خوه یا روژانه، شاعر ژ نه زمانی عه شیره تی و پاریزه ری وی، بهر ب په سندان و مه لاقیکرنا سولتانان و دهسته لاتدارانه چوون. دهمی بهخت بو شاعره کی هه ژار دکه نیت و دهسته لاتداره ک ژ ی رازی دبیت، دی پایه بلند و دهوله مه ند بیت، دی بیه پشکه ک ژ سیسته می دهسته لاتداری و شاعرین دی ژ ی دی چاقلیکرنا وی که ن کو بگه هه وی ئاستی نهو گه هشتی. هه رچه نده زانایین باژیران ژ ی (خه لکی شه ره وهاری)، ب هه مان شیوه چاقلیکرنا که سانی ن ناقدار و دهسته لاتدار دکه ن، لی نهو ب ریکا فه کولین و پیش ئیخستنا پیشه و زانستین خوه وی چاقلیکرنی دکه ن، نه ب ریکا مه لاقی و په یقان. شاعرین سولتانان ژ ی ئاستین جودا جودا هه نه، هنده ک ژ ی دگه هه نه دهسته لاتداری مه زن و هنده کین دی ژ دهسته ک و بهر پرسین نا فین نا بوون. هنده ک ژ ی ل بیره وه ری و ئاهه ن کین خه لکی هه چکوه یی پشکار دبن. مشه جارن روودایه کو شعره ک ژبو بیره وه ریهه کی هاتیه نفیسین و پاشی ل بیره وه ریهه کا دی، تنی ناف و جهی بیره وه ری هاتیه گوهارتن. نهو ب خوه مروف ب شیوه یه کی گشتی، هه ز دکه ت پایه دار و پله یین بلند وه رگریت. ژبو فی چه ندی ژ ی، دی هه موو پیرینه یان ل گوره ی کاودانین هه ردو را جفا کی خوه بکار ئینیت. نهو فجا نهو پیرینه یه شعر بیت یان زانست بیت یان ژ ی مه لاقی و خزه تکرن بیت، دی هه ر بکار ئینیت. یا گرنه گ نهو بگه هیه ته وی ئاستی نهو خه ونان پیفه دبینیت. لهوا هنده ک سوسیولو جیست دبیزن: "نه گه ر ته فیا سروشتی جفاکه کی بزانی، سه حکه پایه دار و دهسته لاتدارین وی جفاکی."

هه له بهت، هه موو جو ر و ئاستین شاعران وه که ه فن کو ب په یف و په سندنای نانی خوه په پيدا دکه ن، لی ئاستین نیزی کوونا وان ژ دهسته لاتداری (سولتانی) جودانه. لای دی یی قان جو ره شاعران ب ناقه روکیفه هه قبه نده، شاعر هند گرنگی ناده ته راستی یا بابه تی پیشکی شکر ی، هندی گرنگی دده ته بابه تی جوانی و ئاکاما په یقان ل سهر نهو یین د بهیسن. زور سروشتیه کو شاعر دهسته لاتداره کی ب دادپه روه رترین که س بده ته نیاسین و پاشی ل گوره ی ئاستی خه لاتی وه رگری، بکه ته زوردارترین که س. هه روه سال سهر دهمی به داوه تی ژ ی ئارمانجا سه ره کی نهو بوویه کو هه موو ژپوه رین باش وه کو می رانی و مه ردینی و شه هه نازی پالده ته عه شیره تا خوه. د فی بیافیدا دکتور عبدالرزاق محی الدین دبیزیت: "هه ر شاعره ک ل دهستی کا ژيانا خوه راهیتانی ل سهر زیده رو یی و وه سفکرنا بابه تان دکه ت، دی بینین په سنا مه یی دکه ت، لی وی چ جارن تام نه کرییه مه یی. دی

به حسی ئه فینیی و فیراقی و ویصالی کهت، لی هیشتا وی ئه فینیی نه کرییه. دئ به حسی شوونواران و ژيانا گوندان (یان بیابانی) کهت، لی ئه و ب خوه ل باژیری دژیت... هتد". ئانکول دهف شاعری یاریکرنا ب په یقان و جوانی یا هوناندنی گرنکه، نه بابته تی وی. لهوما دیژن: "خۆشترین شعر درهویتترینه".

ل سه دئ نۆزدئ خورتبونه کا مهزن د بیاقی شعری و شاعراندا پهیدا بوو، ئه م د کارین ب سه ردهمی زیرین بدهینه نیاسین. سه ردهمی سه رهکی ژئ و بوو کو داود پاشای گرنکی ب شعری و شاعران ددا. ژ لایهکی دیقه ژئ، زانایی ئایییی نهجهف (مههدی بحر العلوم)، دهستهکی دریژ د قئ هاندان و خورتکریندا هه بوو. ئه قجا جقاتین شاعران ببوونه جهی کۆمبوون و خره بوونین خه لکی و هه ر گه نهجهکی چاقین خوه ل جیهانا رهوشه نییری و زانینی فه کربان، دا دهست ب نفیسینا شعری کهت. هه رچه نده ل قئ سه ردهمی شعر هاتییه گهورین، ل شوینا په سنین دهسته لاتداران بکهن، نهۆ پشته قانی یا ملله تی دکهن و په یقین خوه ژبو په سندان و هشیارکرن و شه هنازیکرنا ب ملله تی و وهلاتی بکار دئینن. هه لبه ت ئه ف گهورینه تنی د روخساریدا پهیدا بوویه، لی ناقه روکا هه لبه ستان هه مان ناقه روکا جارانه، دبیت ژئ شیوازهکی فه گه ریانئ بیت بهر ب عه شیره تیقه. لی ل شوینا ژيانا دهستیکی یا عه شیره تا به دو، نهۆ تیرمین وهلاتی و ملله تی و نه ته وهی جهی وی گرتییه. ئه قجا دهمی وهلات یان ملله ت دکه قیته دناق شه ره کیدا، شاعر دئ ب په یقین خوه پیشکار بن. ئه گه ر وهلات ب سه رکه فته دئ فه گه رینه فه بو میرانی و ویره کی یا سه ربازان و خوراکری یا ملله تی. لی ئه گه ر شکه ستن، دئ سه ردهمی شکه ستنی ژبو پیلانه کا ده رفه یی زفرینن. شه رین قئ سه ردهمی، پتر پشتبه ستنی ب ته کنه لوژیا و زانستی دکهن ژ هاندان و خوینگه رمی و په سندانئ. ئه ف که لتورئ پیلانین دوژمنان ل سه ر وهلاتی، ژ وی پاشخانا مه یا که لتوری هاتییه کو پتر گرنکی ددهینه گوتارین ته بیسوک و شیره ت و هشیارکرن ب وه عزکرنی ژ فه کولین و لینگه ریانین بابته تیانه.

د قئ قوناغا قهیراناویدا، پیدقییه ئه م هه فسه نگییه کی دناقبه را پالینه رین ژییاتی و خوینگه رمیی، ئو پالینه رین بابته تیانه بین دناق خوه یی خوه ب خوه دا پهیدا کهین. چونکو هه ردوو لایه ن هه قدوو ته قاف دکهن.

ژ سالا ۱۸۳۱ - ۱۸۷۱

دوو جوداهی دناقبه‌را قی به‌رگی و به‌رگی ئیکیدا هه‌نه: یا ئیکى ئه‌وه کو به‌رگی ئیکى سهرده‌ری دگه‌ل سى سهدیه‌یان کر بوو، لی ئه‌ف به‌رگه سهرده‌ریی دگه‌ل نیف سهدی ب تنی دکه‌ت. ئو چه‌ند مرؤف به‌حسی دیروکه‌کا نووتر بکه‌ت، دى هژمارا ژیده‌ران زیده‌تر بیت. جوداهی یا دووی ژى ئه‌وه کو به‌رگی ئیکى پتر به‌حسی ئاکامین ئیرانى و تورکیا کر بوو، لی د قى به‌رگیدا دى پتر به‌حسی میسر و شامی که‌ین. ئه‌فه ژى وى رامانى دگه‌هینیت کو عیراق ل سهرده‌می سهدی نۆزدی د ئاراسته‌یین خوه یین جفاکی و هزریدا به‌ره‌ف رۆژئاقیفه چوو بوو، ئانکو ژ هۆشیاری یا تایه‌فگه‌ریی به‌ر ب هۆشیاری یا نه‌ته‌وه‌بیغه چووینه.

د هه‌رسی سهدیه‌یین بۆریدا، خه‌لکی عیراقی چ تشته‌کی گه‌له‌ک گرنگ ژ ره‌وشا میسر و شامی نه‌دزانی، چونکو ب هه‌فرکی یا دژوارا دناقبه‌را هه‌ردوو ده‌وله‌تین سه‌فه‌وی و ئوسمانلیقه د مژوول بوون. ل سهدی نۆزدی هنده‌ک بۆیه‌رین نوو سه‌رنجا خه‌لکی عیراقی راکیشا، کو هه‌فرکیه‌کا نوو ل به‌غدا ده‌رکه‌فت بوو. ئه‌و ژى هه‌فرکی یا دناقبه‌را که‌فن و نوویاتییدا بوو. هه‌لبه‌ت کومه‌کا بۆیه‌رین مینا هاتنا ناپلیونی بۆ میسرئ و په‌یدا‌بوونا محمه‌د‌علی پاشای و ده‌ست ب سه‌رداگرتن شامی ژلایى کورئ وى ئیبراهیم پاشایفه، ریخۆشکه‌رین په‌یدا‌بوونا قی هه‌فرکیی بوون. د به‌رگی ئیکیدا مه به‌حسی ده‌مارگیری یا تاییفی و ب سه‌رداگرتنین عه‌شیره‌تین به‌ده‌وی و به‌هایین وان یین جفاکی کر بوو کو هه‌ردوو روو یین ئیک دراقینه. ئه‌ف به‌هایه ل ده‌ف خه‌لکی گه‌شه دکهن و ئه‌گه‌ر حکومه‌ت ل به‌ر سینگی وان نه‌راوه‌ستیت دى جفاک هه‌موو به‌ر ب به‌داوه‌تیغه چیت. هه‌رده‌می حکومه‌ت یا لاواز بیت، خه‌لک دى پتر ب به‌هایین عه‌شیره‌تیغه هیته‌ گریدان (هه‌لبه‌ت ژبۆ پاراستنا گیان و مالی خوه). ده‌وله‌تا ئوسمانلی تیگه‌هشت کو ئیدی فه‌ره سهرده‌ریی دگه‌ل شه‌هرستانی یا نوو بکه‌ت. ئو هه‌ر تشته‌کی نوو ل ده‌ستپیکى دى هنده‌ک ئاسته‌نگ و ریگر بۆ هه‌بن.

ئه‌و نوویاتی یا ل سهدی نۆزدی په‌یدا بووی ژ حکومه‌تی ده‌ست پیکر و مله‌ت بوو ئاسته‌نگ د ریکا قی نووکریندا. ئه‌فجا ل ده‌ستپیکى هه‌فرکی یا که‌فن و نوویاتیی که‌فته دناقبه‌را حکومه‌تی و مله‌تییدا. بۆ نمونه سه‌پاندنا ته‌جنیدی ل سهرده‌می عومه‌ر پاشای (۱۸۵۸)، مله‌ت ژ حکومه‌تی دوور کر، چونکو مله‌ت نه دگه‌ل ته‌جنیدکرنی بوو. که‌سی

بهدهوی ههردهم یی بهرههفه پشکداریی د شه ره کیدا بکهت کو دژی دوژمنی عه شیره تا وی بیت. لی ژبو حکومه تی نه بهرههفه هاریکار بیت (گهلهک جارانی ژی ل دژی حکومه تی رادوهستیت)، چونکو ئه وهسا هزر دکهت کو حکومهت هه فکویف و هه فکری وییه. ئه وه نه زعهیا بهدهوی یا ب دریزاهی یا سهدان سالان، د پیکهاتهیی کهسی تاکدا هاتییه چاندن، ب ساناهی ناهیته گوهارتن. هیزا فی نه زعی ل گورهی زیده بوونا هیزا حکومه تی کیم دبیت. لی هه ردمینته دناف کوراتی یا که سایه تی یا ویدا. هه ردممی دهره فه تهک بو هه لکه فیت دی ئه ف نه زعهیه خورت بیت و سه ره هله ده ته فه. بو نموونه: دهمی هه ر ئاژاوهیه ک دناف حکومه تیدا پهیدا دبیت، دز و تالانکار ل ده ستپیککی ده ست ب سه ر دام و ده زگه هین حکومه تیدا دگرن، هه روه کو وان توله ک دگه ل حکومه تی هه یی.

بۆیه رین میسر و شامی

ل سالای ۱۷۹۸ی، ناپلیۆن پونا بیزرت ده ست ب سه ر میسریدا گرت. سولتان سه لیمی سینی ب پشته فانی یا هنده ک دهوله تین روژناقیی و خه لکی سه عیدی میسرئ و روژناقیی وه لاتین موسلمانان، له شکه ره ک به ر ب دهمه نه ژورقه هنارت و ئوردی یا فره نه سی تیکشکاند. خه لکی عیراقی پشکداری د فی هه وا جیهادیدا نه کر، چونکو ژبه ر دوری یا دناقه را هه ردوو وه لاتاندا، چ ئاکامه کا مه زن ل سه ر ره وشا عیراقی نه کر بوو. ژ لایه کی دیقه ژی، خه لکی عیراقی ل بن گه فا وه هابییان بوون. لی که سه کی کورد ب نا فی "پیر ره جه ب کورئ حوسه یینی زیباری یی کوردی" پشکداری د فی جیهادیدا کر بوو. شه فه کی پیغه مبه ری خودی ده یته خه ونا وی و فره مانئ لی دکهت کو پشکداری د جیهادیدا بکهت، هه روه سا مزگینی دده تی کو پشتی دوور پیچکر نه کا سی روژی دی سه ره که فتن به هرا وان بیت. ئه فجا دگه ل بیست شه ر فانی کورد به ر ب میسر یقه چوون و گه هشتنه له شکه ری ئوسمانلی. یوسف پاشای پیشوازیه کا هه ژی بو کر و چل ئو قچه ژ خه راجا مووسل بو خه رج کرن.

ل سالای ۱۸۰۱ی، دهمی له شکه ری فره نه سی ژ میسرئ دهره که فتی، بو ماوی چوار سالان قاهیره دناف ئاژاوه و هه فکریه کا به رده واما بوو. لی ل سالای ۱۸۰۵ی، ویلایه تا میسرئ کره دده ستی محمه د عه لی پاشایدا، ئه وئ ب محمه د عه لی مه زن هاتییه ب نا فکرن. محمه د عه لی ل سالای ۱۷۶۹ی، ل باژیر که کی مه سیدونیا هاتییه دونیایی (کو هه مان سالای ژدایکبوونا ناپلیۆنی بوو). د ژیی چوار سالییدا، دایابین وی مرن و ژیانه کا مشت ژ ره زیلی و زربه هریی و هیتییمی بوړاند. بو دهمه کی کارئ بازرگانیی کر و پاشی که فته دناف له شکه ری ئوسمانلیدا. ل سالای ۱۸۰۱ی، دهمی له شکه ری ئوسمانلی گه هشتیه میسرئ (ابی قیر) ژبو دهریخستنا فره نییان، هینگی محمه د عه لی ئیک ژ ئه فسه رین گه نجین وی له شکه ری بوو. پشتی ویلایه تا میسرئ که فتییه دده ستین ویدا، بو ماوه یی ۴۳ سالان مال

سەر حوکمداری یا میسرئ. یی توند و هسک و مجد و دژوار بوو، د هه مان دهمدا ژی گرنگیه کا مه زن ب ئاقه دانی و شههرستانی ددا. وی میسرا نوو ئاقا کر و ژ لایه نین رهوشه نیبری و شههرستانیقه، کره ئیک ژ باشترین و هه ژیتیرین ویلایه تین ئوسمانلییان. تشتی سهیر ل دهف قی ئه فسه ری ئه و بوو کو خواندن و نفیسین نه دزانی، ل ژیی چل سالیی، خوه فیزی خواندن و نفیسینی کر. هه ردهم ژ هاریکار و وهزیرین خوه دخواست کو کتیبین دهرباره ی ناپلیونی و ئه وین دی یین مینا پیشگوئتا ئین خهلدونی و میر یا میکاقیلی و گه له کین دن بؤ بخوینن. د هه موو کاروبارین ب ریفه برنا دهوله تیدا، پشتبه ستن ب ئوروی و تورک و شه رکهس و ئه لبانی و کوردان دکر. بؤچوونا وی ل سهر خهلکی میسرئ ئه و بوو، کو تنی ب کیر هه لگرتنا بارین گران و هاژوتنا که ران د هین. گه له ک دیرؤکقان وه سا دده نه خویا کرن کو ئه ف شیوازی نه پشکارکرنا خهلکی وه لاتی داریژتتا پلان و ئه نجامدانا ئاقه دانکریندا، ئاکامه کا پوزه تیف هه بوو، چونکول وی سه رده می خهلکی میسرئ نه دزانی کا بهرژه وهندا وان چیه و ل کیقه یه. نه دووره ژی ببانه ریگر د ریکا وی پیشکهفتنا پلانین وی یین دارشتیدا (ب تایبه تی، ئه وین د بیاشی نووکرنا له شکه ریدا). محهمه د عه لی گه له ک ب له شکه ری ناپلیونی سه رسام ببوو، دقیا له شکه ری خوه ژی ل سهر شیوازی له شکه ری فره نسئ دانیت.

ل سالا ۱۸۰۸ئ، سولتان مه محمودئ دووی هاته سهر عهرش دهوله تا ئوسمانلی و پشتی له شکه ری وی نه شیای سه رکه فتنه کا ب ئیکجاری ل سهر وه هابییان بینیت. داخواز ژ محهمه د عه لی پاشای کر کو د هه واری بهیت و حیجازی ژ بن دهسته لاتا وه هابییان دهر بیخیت. ئه فجال سالا ۱۸۱۱ئ، له شکه رهک ب سه رکیشی یا کوری خوه توسون پاشای به ره فکر و د ریکا دهریا سووردا هنارته حیجازی، له شکه ری وی شیا ب ساناهی مه که که و مه دینی بستینیت. لی ل هاقینا ۱۸۱۲ئ، وه هابی زفرینه فه و زهرگه هه کا مه زن ل له شکه ری میسرئ دا. محهمه د عه لی پاشا نه چار بوو کو ئه و ب خوه بچیته حیجازی و سه رپهرشتی یا له شکه ری خوه بکه ت. لی ده می بهیستی کو ناپلیون یی ژ مه نفایا خوه ل گزیرته یا (ئه لبا) ره قی، ژ ترسین هیرشه کا فره نسئ یا ژنشکانقه، ئیکسه ره فه گه راقه میسرئ. ده می توسون پاشا ژ ئه گه ری نه خوشیه کی مری، وی کوری خوه یی دی (ئیراهیم پاشا) هنارته حیجازی کو سه رکیشی یا له شکه ری میسری بکه ت. ئیراهیم پاشا گه نه که کی ۲۷ سالیی خوینگه رم بوو، سه رکه فتن ل دویف سه رکه فتنی ب ده سته ئینان هه تاکو گه هشتیه ئه لده رعیه (پایته ختی وه هابییان). بؤ ماوی چهند مه هان دوورپتچکر و پاشی ل سالا ۱۸۱۸ئ، ستاند و میرئ وی (عه بدلایی کوری سعوودی) ئیخسیر کر. ئیراهیم پاشای کونگره کی ئایینی دناقبه را زانایین وه هابی و یین سوننه یاندا، ل دهرعیی به ست. ب به ره فه بوونا ۵۰۰ زانایین مه سه بی وه هابی، کونگره ی بؤ ماوه یی سی رۆژان فه کیشا. ئه ف کونگره وه کو کونگری نه جه ف بوو، ئه وی ژبو نه هیلانا هه قکی یین دناقبه را شیعه و

سوننه یاندا، ب سهرپهرشتی یا نادر شای هاتییه کرن (۱۷۴۳). ههرچهنده کونگری نه جهف گه هشتنه نهجامی پیکهاتنهکی دناقبهرا هردوو لایه ناندا، لی کونگری دهرعیی بۆ سهدهمی کوشتنا ههموو زانناین وهابییان.

شان سهرکهفتنین ئیک ل دویف ئیک، محهمهده علی هاندا کو هزری د چیکرنا لهشکه رهکی ریکوپیک و نیزامیدا بکهت. خهون و ئومیدین مهزن هه بوون، ژبو ب جهئینانا خهونان ژی پیدقی ب لهشکه رهکی ریکخستی هه بوو. ل ساللا ۱۸۱۹ئ، ئه فسه رهکی فره نسی ب ناقی کولونیل سیف داخواز کره میسرئ و محهمهده علی ئه رکئ راهینان و پرچه ککرنا لهشکه ری خوه کره ددهستی ویدا. ئه و ب خوه ئه فسه رهکی لهشکه ری ناپلیونی بوو، لی گه لهک ب مجدی و ئه ختوباری بۆ میسرئ کار دکر.

پشتی ئوسمانلی ژ گه فین وهابییان تهنا بووین. ل ساللا ۱۸۲۱ئ، شوره شهک ل یونانی هه لگیرسا، داخوازا جودا بوون و سه رخوبوون دکر. ئه ف شوره شه د دیروکا ئوسمانلییاندا ب (شه ری موره) دهیته نیاسین. لی پشتی سولتانی ئوسمانلی نه شیای ئاگری فی شوره شی قهرمینیت، داخوازا هاریکاریی ژ محهمهده علی پاشای کر. وی ژی لهشکه رهک ب سه رکیشی یا ئیبراهیم پاشای به ره فکر. ل ۱۶ی ته مموزا ۱۸۲۴ئ، هیزهکا ده ریایی یا ب ۱۷ هه زار شهرفانانقه بهر ب یونانیقه چوو. پشتی دوورپیچکرنهکا دو مدریژ، لهشکه ری میسرئ شیا ل خزیرانا ساللا ۱۸۲۷ئ، بجیته دناق ئه سینادا. لی پشتی چه ند هه یقه کین کیم، ئانکو ل ۲۰ی چریا ئیکئ کومهکا پاپورین فره نسی و بریتانی و روسی لهشکه ری میسرئ ژ کهداقئ ناقارینو توپپاران کر و ئه ف سه ره که فتنه لی کره شکه ستن. ئه قجا ئیبراهیم پاشا نه چار بوو، لهشکه ری خوه قه کیشیت و یونانی سه رخوبونا خوه ب دهسته ئینا. دیروکفانهکی ئوروپی دبیزیت: ”توپین ناقارینو، مینا سلاقین که یفخوشی یا ئوروپا بوون، ب بوونا دهوله تهکا نوو یا مه سیحی.“

محهمهده علی پاشای داخوازا ژ سولتانی کر کو ویلایه تا شامی ژی بده تی، وهکو پاداشتهک ژبو وی سه ره که فتنه وی ل حجازی ب دهسته ئینای و وی ره نجا وی ل یونانی کیشای. هه لبهت مه ره ب ویلایه تا شاما وی سه رده می (سوریا و لبنان و فه له ستین و ئوردن) بوو کو ههموو پیکفه د ئیک ویلایه تدا بوون. لی ده می سولتانی داخوازا وی گیروگری و پاشی پشتگو هفه هاقیتی، محهمهده علی یاخیبوونا خوه راگه هاند و ئیبراهیم پاشا ب لهشکه ره کیفه بهر ب ستاندنا شامیقه هنارت. ل ده ستپیکئ شیا ب ساناهی غه ززه و یافا و قودسی بستینیت، لی ده می گه هشتییه عه ککا، توشی به رخودانهکا ب هیز بوو، خه لکی عه ککا شیا شه ش هه یقان خوه ل بهر دوورپیچکرئ راگرن. به ری وی ژی هه مان به رخودان ل هه مبه ری لهشکه ری ناپلیونی کر بوو، هه تاکو ناپلیون نه چار کری ژی قه گه ریه قه. لی ئیبراهیم پاشا وهکو ناپلیونی ژ بی هیقی نه بوو، ل ساللا ۱۸۳۲ئ هیره شهکا بهر به لاقا سی میحوه ری کره سه ر و عبدالله پاشا نه چار کر کو خوه و باژیری هه ردووان

تہ سلیمکھت. وی ژی عبداللہ پاشا ہنارتہ میسرئ کو بابی وی بریارا چارہنقیسی وی بدہت. محمہد علی ب ریژگرتن پیشوازی یا میرئ عہککا کر و ہہموو مال و مولکہتہی وی بؤ زفراند و نازاد کر، چونکو ب میرانی بہرہقانی ژ باژیرئ خوہ کر بوو. خوہ دوژمن ژی ریژئ ل کہسانئین پھلہوان و وھلاتپہروہر دگرن.

د قئ رھوشیدا، سولتان مھموودی پھنا برہ بہر زانائین ئایینی کو فھتوایہکئ ل دژئ محمہد علی دھربئخن. پشتی کومہکا زانا و دادوہرئین لھشکہری و یئین مھدہنی ئھف فھتوایہ ئیمزا کری دگھل ہندھک کونسؤلگہرئین بیانی بؤ ہنارت. محمہد علی ژئ، ب ہھمان چھکئ ئایینی (ژ لایئ زانائین ئھزھہرئفھ) بہرسقا وان ددا و رھوایہتی بؤ خوہ ددانا، چونکو ئھو حاکمئ مھککھ و مھدینئ یھ و زانائین ئھزھہری د ئایینیدا شارہزاترن ژ تورکان. ب قئ چھندئ ژئ ئیبراہیم پاشا ل سہر ستاندنا باژیر و باژیرکئین شامئ یئ بہردھوام بوو ہھتاکو گھشتیہہ نیزیکی ستھنبؤلئ. سولتانئ ژ ترسادا ہھوارا خوہ گھاندھ روسیا و چھندین پاپورئین شہرقان ئینانہ بہسفور (ل بہرانبھری ستھنبؤلئ) داکو بہرہقانیئ ژئ بکھت، ئھگہر لھشکہری ئیبراہیم پاشای ب سہرداگرت. ئھف رھوشہ نہ ب دلئ دھولھتئین ئورؤپی بوو، چونکو وان نہدقیا ل شوینا وان محمہد علی دھست ب سہر میراتئ ئوسمانلییاندا (کھسئ نہساخ) بگریت. ہھردھم ناقبژیوانئ و مفاوہزات ژبؤ راگھاندنا ئاگر بہستئ دگھل محمہد علی پاشای دگرن. ئیبراہیم پاشای سیاسہتا "بکہ و پاشی ہزرئ تیدا بکہ" پھیرھو دکر، لھوا ہھردھم لھشکہری وی د پیشقھچوونئین بہردھوامدا بوو، ب ہھر بہایہکئ ہھبیت، وی د قیا ستھنبؤلئ بستینیت. لی بابئ وی سیاسہتا "ہزر بکہ و پاشی پئنگاغا خوہ ب ہافئژہ" پھیرھو دکر، ئیبراہیم پاشای ژئ نہ دلی گوہداری یا بابئ خوہ دکر. ل ساللا ۱۸۳۳ئ، بریارا ئاگر بہستئ راگھاند و پئکھاتنھک ب ناقئ پئکھاتنا کوتاھیہ مؤر کرن (ئھو باژیرئ ئیبراہیم پاشا گھشتئین). ل گورھئ بہندئین قئ پئکھاتئ ویلایہتا شامئ ژئ دئ بؤ محمہد علی بیت، لی ب مھرجھکی کو حوکمئ وئ نہ میراتگری بیت.

ل دھستپئکئ، خھلکئ شامئ پیشوازیہکا مھزن ل حوکمداری یا ئیبراہیم پاشای کر، وی ژئ ہھولدا خوہ نیزیکی خھلکی بکھت و خوہ ب عھرہب ددا نیاسین و ہھردھم ئاماژہ ب میرخاسئ و سہردھمئ زیرینئ عھرہبان دکر. لی ئاریشا تایہفگہریئ مھزنترئین ئاستہنگ بوو د ریکا خھون و پلانئین ئیبراہیم پاشایدا. کومہکا شورھش و سہرھلدانئین ئیک ل دویف ئیک ل دژئ ئیبراہیم پاشای پھیدا بوون. ئیکھمین شورھشا دژئ حوکمئ میسرئ ل شامئ، شورھشا فھلھستینئ بوو کو کومہکا بنھمالئین سہردھمئ بؤری ل ساللا ۱۸۳۳ئ، پی راببوون. قئ شورھشئ، درووشمئ خوہ کرھ رزگارکرنا ئیسلامئ ژ مہئ قھخور و ئھوئین پیسایئ یا دھریایئ دخون و ئھوئین تیکھلی یا مھسیحیان دکن و ناھینتہ مزگھفتان. ہھلبھت ئھف درووشمئ ئایینی ژبؤ ہندئ بوو کو ہھموو خھلک پالپشتئ یا وان بکن و ل

دژی ئیبراهیم پاشای رابن. ل ساللا ۱۸۳۶ئ، درۆزان شورده شه کا دی یا به رفره هتر و مه زنتر و نه نجام خرابتر کر. د قی رهوشا ئاژاوهیی یا به رده و امدا، ل ساللا ۱۸۳۸ئ، سولتان مه محمودی کاری خوه کر کو هیرشه کی بکه ته سه ره له شکه ری میسری ل ده قه را نه زیب (باکووری حله ب). ده می له شکه ر نیزیکی گوندی نه زیب بووی، له شکه ری ئیبراهیم پاشای ژی خوه به ره فکر. هه ردوو له شکه ران راهینه رین ئوروی ل گه ل بوون. له شکه ری ئوسمانلی ب سه رکیشی یا راهینه ری ئه لمانی قون مولتکه بوو، له شکه ری میسری ب سه رکیشی یا راهینه ری فرهنسی سلیمان پاشا بوو. ل ده سته پیک راهینه ری ئه لمانی پلانه کا موکم دانا بوو کو بیاقی شکه ستنی نه بیت، لی راهینه ری فرهنسی پلانه کا دی یا بلیمه تیانه دانا کو ب موناوهره یه کا له شکه ری سه رکه فتنی ب ده سته بینیت. ده می ئه فسه ری ئه لمانی ب پلانا هه قری خوه یی فرهنسی حه سیایی، قیا پلانا خوه ل گوره ی روودانین شه ری بگهوریت، لی ئه فسه ری ئوسمانلی یی هه قکویفی وی، قه بول نه کر و قیا ب شیوازین که قنین میرانیی و شه ری مان و نه مانئ به رسینگی دوژمنی بگریت. ل داویی له شکه ری میسری ب سه رکه فت و به ری هه والی قی شکه ستن له شکه ری ئوسمانلی بگه هته سولتانی، سولتان مه محمودی دووی مر بوو.

سه ره رای قی سه رکه فتنی ژی، هه ر خه لکی شامی نه هاتنه پال ئیبراهیم پاشای و د به رده وام بوون ل سه ر شوره ش و یاخیوونین خوه. ل ساللا ۱۸۴۰ئ، هه ر چوار تایفه (مه سیحی، درۆز، شیعه و سوننه) ل گوندی ئه نتلیاس (باکووری به یروئت) کومبوون و کونگره ک ل سه ر مه رقه دی ئه لیاسی پیروژ به ست، چونکو هه رچوار تایفه ب پیروزی سه ره ده ریی دگه ل قی مه رقه دی دکهن. د قی کونگره یدا سویند خوارن کو شوره شی به رده وام که نه هه تاکو سه ره به خوییی ب ده سته دئین. ل داویی ئیبراهیم پاشا نه چار بوو، له شکه ری خوه ژ شامی قه کیشیت و به ر ب میسری قه گهریت.

سه رده می پشتی حوکی میسری ل شامی، ب خرابترین و خوینه لوترین ده م د دیروکا وه لاتین شامیدا ده یته هژمارتن. قی سه رده می مشتی فتنه و ئاژاوه و خوین ریژتن، بو ماوی بیست سالان قه کیشا. د قان بیست سالاندا، سی کوشتارین تایه فگه ری یین کومکوژیی قه ومین؛ یا ئیکی ل ساللا ۱۸۴۱ئ، یا دووی ل ساللا ۱۸۴۵ئ و یا سیی ژی ل ساللا ۱۸۶۰ئ بوون. لی کومکوژی یا داویی کو دیژنی کومکوژی یا شینستان، درنده ترین و خوینه لوترین کوشتار بوو کو ۶۰ گوندین مه سیحیان هاتنه ویرانکر و دوازه هه زار که سین مه سیحی یین (۷- ۷۰ سالی) هاتنه کوشتن. ئه ف هه موو درده سه ری یین مه سیحیان ل سه ر ده ستنی ئاژاوه گیرین موسلمان و درۆز د هاتنه نه جامدان، چریسکین قی کومکوژی یا درنده گه هشتنه دیمه شقی ژی.

ل میسری ژی، رهوشا وان وه کو جارن نه ما بوو. ل ساللا ۱۸۴۴ئ، ژیی محمه د عه لی گه هشتبوو ۷۴ سالیی و تو شی خه رفتنی ببوو، نه دشیا وه کو پیدقی ب ئه رکین خوه

رابیټ. ل سالا ۱۸۴۸ء، ئیبراهیم پاشای خوه ل جهی بابی خوه دانا داکو کاروبارین دهولتی ب ریڅه ببهت. لی ژبه رکو ټو ژی یی نه ساخ بوو، د هه مان سالیډا مر. پاشی برازیلی وی (عباس پاشا) هاته سهر حوکمی و ل ته باخا هه مان سالی (۱۸۴۸) محمه د عهلی ژی مر.

گرنگترین کاری عه باس پاشای کری، ل سالا ۱۸۵۲ء هیله کا ترینی دناڅه را قاهره و ټه سکه نده ریډا راکیشا، پاشی هیلین ته لگرافی دانان. ل ته مموزا ۱۸۵۴ء، عه باس پاشا بهری ژبی چل سالی مر (دیژن هاتبوو ژه هردان). ټه قجا سه عید پاشایی مامی وی هاته سهر حوکمی. فی سه عید پاشای هه قاله ک هه بوو دگوتنی فریدیناند دی لیسیتس کو ئیمتیازا څه کرنا که ناله کی هه بوو دناڅه را دهریا سوور و دهریا سپیدا، ټه وا پاشی ب ناڅی که نالی سویس هاتیبه نیاسین. سه عید پاشا ل سالا ۱۸۶۳ء مر و برازیلی وی ئیسماعیل پاشا (ټه وی دگوتنی خدیوی ئیسماعیل) هاته سهر حوکمی (۱۶ سالان دو مکر). ټه فی خدیوی ئیسماعیلی خواندنا خوه یا ده ستپیکنی ل پاریس ته څاڅ کر بوو، ب شه هرستانی یا ئوروی یی سهر سام بوو. ټه قجا ده می هاتیبه سهر حوکمی، د فیا میسرئ بکه ته پارچه یه ک ژ ئورویا. ل ۱۷ چریا دووی یا سالا ۱۸۶۹ء، ب شیوه یه کی فرمی و ب ټاماده بوونا هه شت هزار که سان که نالا سویس څه کر. که له ک وه زیر و مه لیکنی ئوروی و که له ک ویزه څان و ره وشه نبیر و هزرمه ندین مه زن ژی هاتبوون. ستیرا فی ټاهه نگی ئیمپراتورا فرهنسا ئوجینی بوو. بهری څه کرنا فی که نالی پاپورین بازرگانی د ریکا (رأس الرجاء الصالح) را د بورین لی پشتی څه کرنا وی، د سالا ئیکیدا ۴۸۶ پاپور تیرا بورین و سال بو سالی زیده تر لی هاتن. ل سالا ۱۸۷۴ء، مفایی پشکدارین کومپانیی که هشته دهه ملیون فرهنکان. زیده باری فی چه ندی ژی، میسر ببوو خه له کا گریډانا روژه لاتی ب روژناڅایه. فی چه ندی ژی مفایه کی مه زنی شه هرستانی و پیشکه فتنی که هانده میسرئ. ټاڅه دانی پتر لی هات و بزاقین چاپ و به لافکرنی و بازرگانیی ژی خورتتر لی هاتن. ټو ټه ف مفایی شه هرستانی، نه تنی ژبو میسرییان ب تنی بوو، به لکو کاریگه ریبه کا مه زن کره سهر وه لاتین دهر دور ژی.

هه څرکی یا دناڅه را که فن و نوویاتی دا

هه څرکی یا دناڅه را که فناتی و نوویاتیډا، دیارده کا جفاکیه ل هه موو جفاکان و د هه موو سهرده ماندا هه بوویه و هه یه. لی خورتی و لاوازی یا فی دیاردی ل سهر کاودانین سهرده می و ره وشا ژیارا خه لکی جفاکی رادوه ستیت. ژ سروشتی هه موو جفاکان ټه وه کو پاراستنا کلتوری که فن دکهن. هه ر تشته کی نوو بهیته دناڅا، نه شین ب ساناهی قه بوول بکه ن، چونکو دگه ل وی لوژیکا ل سهر راهاتین ناگونجیت. جفاک ب خوه کومه کا وان عورف و عه ده تین جفاکینه کو کومه کا خه لکی پیکڅه گریډدن و هیز و ئارامی و تناهین

بو پهيدا دكهن. هردهمى جفاكى هموو تشتين نوو قهبولكرن و دهست ژ كلتور و عورف و عدهتین خوه بهردا، دى بهرف ههلوهشيان و نه ئاراميتفه چیت. ل قير ه شوپپاريز د جفاكيدا مينا پاريزه رين كياني جفاکينه و رول و گرنگيه كا تايهت د ژيانا جفاکيدا هيه. لى هردهمى زالبوننه كا ته فاف ل سهر جفاكى كر، هينگى دى بنه ريگر د ريكا پيشكهفتنا سروشتى يا جفاکيدا و جفاک ب هموو پيكهاته و هه قبهندى يين خوهفه، دى مينا گومه كا مهند و گهنى لى هيت. د سهردهمين هه قچهرخدا، ئەف هه فرکيه ب دژوارى هاته دناف جفاکين نه پيشكهفتيدا. ب نه مازهيى، پشتى فان جفاکين ساده يان شوپپاريز سهردهرى دگهل جفاکين پيشكهفتى كرى و شههرستانى يا سهردهمى نوو ديتين. ئەفجا خهون و هيفى يين وان بهر ب پيشكهفتنيقه خورتتر لى هاتن. ب شيويهكى گشتى، هموو جفاکين مروفايه تين د بن دوو گه فانداهه شهه دكهن: گهفا مهندي و گهنيوونى، ژلايهكى ديفه ژى گهفا ههلوهشيانى و سهربهردايين. جفاكى نمونه يى ئەو جفاكه يى بشيت هه قسهنگيهكى بيخته دناقههرا پاراستنا ئيگگرتن و ئارامى يا خوه و بزافين نووكرنيدا، ب ئاوايهكى كو نه هيليت لايه نهك بله ز ل سهر لايهنى دى زال ببيت. ل دهستپيكي، قى هه فرکيى ژ پيكهاته يى جفاكى ئوسمانلى دهستپيكر و پاشى كاريگهري يا وى گه هشته دناف جفاكى عيراقيدا ژى.

ل سهدي هه ژدى، ئەف هه فرکيه ل ستهنبولنى پهيدا بوو. ل دهستپيكي ژى ب گوهوراندنا سيستهمى مهشق و راهيتانا لهشكهرى دهست پيكر. ل سالا ۱۷۵۷ئ، سولتان مستهفائى سين د قيا مفاى ژ سهربوراهندهك شارهزا يين ئورويى وهرگريت ژبو مهشق و راهيتانا لهشكهرى خوه. لى ئينكشارييان ب توندى رهتكر و نهشيان قى سيستهمى نوو يى راهيتانا لهشكهرى قهبول بكن. ئەف هه فرکيه ل سهردهمى سولتان سهليمى سين خورتتر لى هات (كول سالا ۱۷۸۹ئ هاتبوو سهر حوكمى). د قى سهردهميدا موفتى و هندهك پايله دارين دهولهتى هاتنه دناف هه فرکيدا و دگوتن كو ئەف نووكرنه بيدعهيه و ههر چاقليرنه كا كافران دژى قورئانيه. ئەف هه فرکيه ل سهر ئاستى ئاخفتنى ب تنى نه راوهستيا، بهلكو ل سالا ۱۸۰۷ئ سهربازين ئينكشارى شوره شهك ل دژى سولتانى كر و فهتوايهك ژ موفتى وهرگرت كو ههر سولتانهكى چاقليرنا فرهنگه بگهت، نه يى هه ژى عهرشيبه. ب قى چهندي ژى سولتان سهليمى سين ئيخست و سولتان مستهفائى چوارى ل جهن وى كره سولتان. پاشى قى هه فرکيى جهن خوه دناف پايله دارين دهولهتيدا ژى كر. هيشتا سالاك ب سهر حوكمى مستهفائى چوارى دهرباز نه ببوو، مستهفا پاشاين بهيرهقدار ب لهشكهرى خوڤه هاته ستهنبولنى، سولتان مستهفائى چوارى ئيخست و سولتان مهورودى دووى دانا سهر عهرشى كو هيشتا ژيى وى نهگهشت بوو ۲۴ ساليى. ئەف سولتانى گهنج ژ ئالا هه لگرين نووكرنى بوو، لى بويه رين سهردهمى وى مينا

شوره‌شا یونانی و داگیرکونا وه‌لاتین شامی ژ لایین له‌شکه‌ری میسریقه بیبونه ئاسته‌نگ د ریکا نووکرنا ویدا. ژ وان کارین نووخوازین د سهردهمی ویدا هاتینه ئه‌نجامدان:

- عه‌مامه ب کولافی هاتنه گوهارتن، ئانکو تهریوش.
- جلکین ئه‌فره‌نگا کرنه به‌رخوه و بریار دا کو ئه‌ف جلکین نوو بینه جلکین فه‌رمی بین هه‌موو فه‌رمانگه‌هین ده‌وله‌تی و جلکین له‌شکه‌ری ژی گوهارتن.
- ل سالا ۱۸۲۶ئ له‌شکه‌ری ئینکشاری هه‌لوه‌شاندا کو ئاسته‌نگه‌کا مه‌زن بوو د ریکا نووکرنیدا.
- ل سالا ۱۸۳۱ئ، سهردهمی مه‌مالیکان نه‌هیتلا و ل عیراقی بنبر کرن.

لی ل ته‌مموزا ۱۸۳۹ئ سولتان مه‌حموودی دووی مر و کوری وی یی شازده سالی ب نافی سولتان عبدالمجید هاته سهر عهرشی ده‌وله‌تا ئوسمانلی. فی سولتانی، ره‌شید پاشا ژ له‌ندن (کو بالیوزی ده‌وله‌تی بوو ل ویری) ئینا کو بکه‌ته سه‌روکی وه‌زیران. ره‌شید پاشا ئیک بوو ژ پشته‌فانین نووکرنی و گوهورین و چاکسازییان. سولتان قاییلکر کو به‌لاڤوکا گولخانه به‌لاڤکه‌ت، ئه‌ف به‌لاڤوکه ل چریا دووی یا سالا ۱۸۳۹ئ، ل ته‌لارا گولخانه‌ی هاته راگه‌هاندن. ل گوره‌ی فی به‌لاڤوکی فه‌ره ده‌وله‌ت گیان و مال و مولکی هه‌موو هه‌ڤوه‌لاتییان بیاریزیت. ئه‌ف به‌لاڤوکه وه‌کو سه‌رکه‌فتنه‌ک ژبو ره‌شید پاشای هاته هژمارتن و پرانی یا کونسوگه‌رین ئوروپی ب باشی به‌حسی فی پینگافی دکر. تنی رۆسیا ب کیمکرنه‌ف د گوت کو ئه‌فه تنی لڤینه‌کا شانویی یه. ب راستی، نه یا ب ساناهی بوو کو تیگه‌هین گولخانه‌یی دناڤ جفاکیدا بهینه ب جهئیان. لی زه‌نگا ده‌ستپیکرنا سهردهمی ریڤخستنن پارت و کومه‌له‌یان بوو. فی سهردهمی بو ماوه‌یی نیف سه‌ده‌ی فه‌کیشا و کومه‌کا چاکسازی بین بنه‌ره‌تی د سیسته‌می ب ریڤه‌برنا ده‌وله‌تی و پیکه‌هاته‌یی له‌شکه‌ری و ره‌فتارین خه‌لکیدا هاتنه کرن. لی سه‌ره‌رای فی چه‌ندی ژی، زانایین ئایینی ب به‌رده‌وامی مایی خوه د کاروبارین ده‌وله‌تیدا دکر و ل دژی نووکرنی رادوه‌ستان.

ل سالا ۱۸۴۲ئ، سیڤ ستراتفورد کانینج وه‌کو بالیوزی بریتانیا ل سته‌نبولی هاته دامه‌زراندن. فی بالیوزی ب هه‌موو شیاین خوه‌فه هاریکاری یا ده‌وله‌تا ئوسمانلی دکر کو به‌ر ب پیشفه‌چوون و ده‌وله‌ته‌کا مه‌ده‌نیقه‌ بچیت. سیڤ کانینج دوو ئه‌رکین سه‌ره‌کی هه‌بوون: یی ئیکی به‌رگریکرنا هه‌ر بزاقه‌کی بوو کو رۆسیا ژبو لاوازرنا ده‌وله‌تا ئوسمانلی بکه‌ت. ئه‌رکی دووی ژی، هاندان و هاریکاریکرنا ده‌وله‌تی بوو کو به‌ر ب نوو بوون و شه‌هرستانیه‌ بچیت. هه‌لبه‌ت وی ژی مه‌رما خوه یا تایبه‌ت هه‌بوو، ئه‌و ژی پاراستنا به‌رژوه‌ندی بین بریتانیا بوو. ده‌می کانینج گه‌هشتیه‌ سته‌نبولی، هینگی سولتان عبدالمجید که‌فتبوو بن ئاکاما شوپپاریزان و ره‌شید پاشا لادا بوو، که‌سه‌کی به‌رتیلخوور و که‌ڤه‌ریس ل جهی وی دانا بوو. لی کانینج ب زیره‌کی و کاریگه‌ری یا خوه یا ل سهر

سولتانی، شیا دهوله تی قه گهرینته قه سهر سکه هی وئ یئ نووخوایین. خه لکی ب (بیوک ئیلچی - ئانکو بالیوزی مهن) ب نافکر بوو. هنده کان ژی ب (سولتانی سولتانان) ب نافکر بوو، چونکو کاریگه رییه کا مهن ل سهر سولتانی هه بوو.

بویه ری ژ هه مووان گرنگر کو به ری تورکیا دایه بریتانیا و فرهنسا و کرینه هه قالبه ندین هه ف، شه ری (قهرم) بوو. شه ری قهرم ژ نه گه ری هه قریکیه کا دناقه را مه سیحی یئین کاسولیک و ئه رتودیکسین باژاری قودسی، ل ته مموزا ساللا ۱۸۵۳ئ ده ستپیکر. حکومه تا روسیا نه ف بویه ره ب ده رفه ت دیت کو گه فه کا توند ل دهوله تا ئوسمانلی بکه ت ژبو هندئ کو دانپیدائی ب پاراستنا هه قوه لاتی یئین ئه رتودیکس بکه ت. د هه مان ده مده ا ژی، ل په تریسبؤرگ مفاوه زات دگه ل بالیوزی بریتانیا دکرن، کو چاره سه رییه کی بو (که سی نه ساخ) ببینن. قه یسه ری پیشنیاز کر کو نه گه ر بریتانیا هیرشا وی ل سهر تورکیا په سهند بکه ت، نه و دئ وه لاتی میسرئ و گزیره تیا کریت بو بریتانیا هیلیت. لی سیر هاملتون سیمور نه ف پیشنیازه ب توندی ره تکر و گوئی: "کاری من نه وه نه ز هاریکاری یا که سی نه ساخ بکه م کو ساخ ببیت، نه بکوژم." ئو ل ئادارا ۱۸۵۴ئ، فرهنسا و بریتانیا هه قیه یمانییه ک دگه ل ئوسمانلییان مؤر کر و د شه ری (قهرم) دا پشکار بوون.

پشتی شه ری قهرم، ده رگه هین سته نبولی ل هه مبه ری شه هرستانی یا ئوروی پی قه بوون و ئیدی ئوسمانلییان ب چاچی هه قالبه ند و هه قیه یمانان سه ح دکره بریتانیا و فرهنسا کو هاریکاریان وان بوون ل دژی دوژمنی وان یئ روسی. ب قی پشکاریئ، ئورویا ریکا هندستانی پاراست و ده رده نیل ژی ل هه مبه ر پاپورین روسی گرت. هه روه سا قه رین دو مدریژ دانه تورکیا و هنده ک نیشانیئ شه هرستانی لی ئاشارن وه کو خواندنگه ه و چیکرنا سکه ه یئین ترینی و به لافکرنا هیلین ته له گرافی. لی نه قی سه ره ده ری یا به ز و ژ نشکافه دگه ل شه هرستانی یا ئوروی پی، سته نبول ئیخسته د گیزه قانکه کا کوژه کدا. هه ر که سه کی قیا با خوه زه نگین که ت دا هیته سته نبولی و دا پروژه کی ئافه دانکرئ پیشکیش که ت. هه ما هند به س بوو مروقی که سه کی قه سرئ یان دیوانی نیاسی با، دا هه موو ده رگه هین دهوله مه ند بوونئ ل به ر قه بن. پرانی یا قان پروژهیان ئاشوی پی بوون و تنی میژتنا خوینا هه ژاران و په یادکرنا پارا بوو.

ل ۱۸ شواتا ۱۸۵۶ئ سولتانی به لافوکه ک به لافکر. تیدا هاتبوو کو هه موو هه قوه لاتی یئین دهوله تی، بنی ل به رچاچ و ده رگرتنا عه قیده و ئایینی وان، د هه موو ماف و ئه رکاندا وه که ه شن. ناقی قی به لافوکی کره (هیلا هه مایون)، ئانکو به لافوکا چاکساز ی یئین خیرئ. لی نه ف هیلا هه مایون ببوو سه ده می کومه کا هه قریکی و فتنه یئین دناقه را موسلمان و مه سیحییاندا.

ئیکەمین ھەفرکی ل ساڵا ١٨٥٨ئ، د وەرزی ھەجیدا پەیدا بوو. کۆمەکا موسلمانان ب سەرکێشی یا کۆمەکا زانایین ئایینی بین ھشکباوەر ھێرش کرنه سەر مەسیحی یین جەدە و گەلەک زەرگەھین مالی و گیانی گەھاندن. لئ قەدەرئ وەسا قیا کول وی سەردەمی سئ کەسین ئالا ھەلگرتین نووخووازیی ژ مەیدانا سیاسی دوورکەفن: ل ساڵا ١٨٥٨ئ، رەشید پاشا مر، کانینج خانەنشین بوو و ل ساڵا ١٨٦١ئ ژئ سولتان عەبدلمەجید ژئ مر. ئەقجا سولتان عبدالعزیزئ برایی رەحمەتی ھاتە سەر عەرشی دەولەتا ئوسمانلی. لئ ئەق سولتانئ نوو، ب تەقافی بەروفاژئ سولتانئ چووئی بوو. کەسەکی شوپپاریز و ل دژئ نووکرئ بوو. لئ ھەر وەکو دبیژن ئەگەر بائ نووکرئ و نووخووازیی ب سەر جفاکەکیدا گرت، ب ساناهی کپ نابیت. ل سەردەمی سولتان عبدالعزیز، کەسەک ب ناغئ مدحەت پاشا ھەبوو کو رۆلەکی مەزن د پیشقەبرنا پرۆسا نووخووازی یا دەولەتا ئوسمانلیدا ھەبوو. ھەر وەسا نمونەھەکی بەرچاقي ھەفرکی یا دنابقەرا کەفن و نوویاتیندا بوو. ئوو چونکول سەردەمەکی دبیتە والیی عیراقي ژئ، دئ پیچەکی ژ ژیانای وی خویا کەین.

مدحەت پاشا... ل ساڵا ١٨٢٢ئ، ژ دایکبویە و بابئی وی ھەجی ھافز ئەشرف ئەفەندی، قازی بوو. ھەر ل ژئ ھەژدە سالیئ ھاتیئە دناف کاری ئیداریئ ھکومەتیدا، ب فەرمانبەرەکی بچووک و ھەچکۆھیی دەست پیکریئە و پاشی پلە ب پلە ھاتیئە بلند کرن. ل ساڵا ١٨٥٢ئ، ھاتە تەکلێفکرن کو توێژاندنئ د کەیسەکی گەندەلییدا بکەت، دەمی ب سەرکەفتیانیئ ژئ تەقاف بوویی، رەشید پاشای ھەز ژئ کر و نیزیکی خوە کر. ل ساڵا ١٨٥٨ئ، سەردانا ئورۆپا کر و باژیرین ئەسینا و پاریس و بروکسل و لەندەن دیتن و پی سەرسام ببوو. ھەر وەسا بنەمایین شۆرەشا فەرەنسی ژئ خواندن و ل دلی وی ھاتن. ل ساڵا ١٨٦٠ئ، پلەیا وەزارەتی وەرگرت و ببوو والیی وەلاتین صەرب و بولگاریا، گەلەک کارین ئاقەدانی و شەھرستانئ ل قی وەلاتی کرن. پاشی ل ساڵا ١٨٦٩ئ، ھاتە قەگۆھاستن بۆ عیراقي. ل عیراقي ژئ ھەمان کار و کریارین ئاقەدانی و ئینانا شەھرستانئ یا رۆژئاقایی ئەنجامدان. لئ پشتی سئ سالان ئەمین عالی پاشا یئ سەرۆک وەزیران مر (کو پشتەقائەکی ب ھیزی مدحەت پاشای بوو). دەمی مەحموود نەدیم پاشا دھیتە جەئ ئەمین عالی پاشای، ھندەک تیقەلی و جوداھی یین دەربارەئ ب ریفقەبرنا سیاسەتا دارایی و ئاقەدانیئ دنابقەرا مدحەت پاشای و سەرۆک وەزیراندا پەیدا بوون و مدحەت پاشا نەچار بوو کول ٢٣ی گولانا ١٨٧٢ئ، دەست ژکارکیشانا خوە راگەھینیت. پشتی قەگەرایقە سستەنبۆلی، ئەق ھەفرکی یا دنابقەرا ھەردوویناندا ھەر یا بەردەوام بوو. مەحموود نەدیم پاشا، کەسەکی گەندەل و بەرتیلخۆر بوو. مەیلداریئ رۆسیا بوو و د بن کاریگەری یا ئیغناقیئ بالیۆزی رۆسیقە بوو. سولتانئ ژئ ئەق چەندە د قیا، لەوا ھەردوو ب ھەقرا ل دژئ بزاقین مدحەت پاشای راوہستان و داخووازی یین وی یین ژبۆ بەرپاکرنا دەستووری و دیموکراسیی سەرکوکرئ. مدحەت پاشا ئالا ھەلگرتئ سیستەمی پەرلەمانی

بوو ژبو حوکرمانین، ئەڅا کۆمین هزرمنه ند و رهوشه نښیرین گنج ل دور خرڅه دبوون و پشتهفانی یا بزاقین وی دکر. ب ئی چهندي ژی، ههڅرکی یا دناڅهرا فان ههردوو بهره یین ههڅرڅا (ئالاهه لگرین دهستووری و یین دیکتاتورین) گههشته کوپیتکی. سولتانی پاره و ئیمتیازات ددانه لایه نگرین خوه و ههردهم پشتهفانی یا وان دکر. ههلهپه رستین وی سهردمی، هه موو بزاقین چاکسازی ب فتنه ل قهله م ددان و دگوتن (سولتانه کئی نهفام باشتره ژ فتنه یه کا بهردهوام). روسیا پالپشتی یا سولتانی و سهروک وهزیرین وی دکر، لی بریتانیا پشتهفانی یا بزاقین مدحت پاشای دکر. هه ر لایه نه کئی پالپشت بهرژه وهندی یا وهلاتی خوه د پاراست.

د ئی سهروبه ری مشت ژ ههڅرکی و ململانینان، ل سالا ۱۸۷۶ی، سولتانی سهه هزار لیره یین زیری، ل شوینا هندی کو بو سهربازین ل بولگاریا فریکهت، بو دایکا خوه هنارتن. ئی بویه ری نه رازیبوونا خه لکی توندتر لی کر و زانابین ئابینی ژی هاتنه سهه هینا یاخیبوونی. شیخی ئیسلامی سهه ن خیرالله فهتویه ک دا کو ئەگه ر سولتان نه هه ژی حوکمداری بیت، د شیاندایه سولتانی بیخن. ئەڅا ل شه فا ۳۱ی گولانی ژ سهه عهرشی حوکمداری راکر و پشتی چوار روژان دیتن کو یی د ژورا خوڅه مری. سولتان موراد، پشتی سولتان عبدالعزیز هاته سهه حوکمی کو مهیلداری دهستووری و سیسته می دیموکراتی بوو. وی ژی دڅیا شههرستانی یا روژئاڅایی ل دهوله تا ئیسلامی پهیره و کهت. لی گه له ک بی نه چوو توشی نه خو شیه کا دهروونی بوو (دین بوو). ئەو ژی راکر و برایی وی سولتان عبدالحمید ئینا سهه عهرشی دهوله تی. ئەڅ سولتانی نوو گه له ک ل دژی دهستووری و ئالا هه لگرین وی بوو. لی د هه مان دهما ژی، بانگه شه بو چیکرنا ته څگه ره کا ئیسلامی دکر. دهوله تین ئوروپی ل دهف وی هه موو وه کههف بوون، وی ئەو گوتن د په ژراند، ئەوا دبیزیت: "کافر هه موو ئیک مله تن". وه سا هزر دکر کو دهستوور و دیموکراسی و دادپهروه ری هندک ههجه تین د سهه رابرنینه هه تا کو دهوله تا ئیسلامی پی ژیکه کهن و ب هه لوه شین.

عهلی رهزا پاشا

عهلی رهزا پاشای، ئیکه مین والیی عیراقی بوو، پشتی نه مانا ویلایه تا مه مالیکان. پشتی وهرگرتنا حوکمی ویلایه تی، ئیکه مین کاری کری، کوشتارا مه مالیکان بوو. ئەڅ کوشتارا کۆموکۆر پشتی دوو کوشتارین دی یین کۆموکۆر هات؛ یا ئیکی ل قاهیره بوو، محمه د عهلی پاشای ب سهه ری مه مالیکین میسری ئینا بوو (۱۸۱۱). یا دووی ژی کوشتارا ئینکشارییان بوو کو سولتان مهحمودی ل ستهنبولی ب سهه ری له شکه ری ئینکشاری ئینا بوو (۱۸۲۶). د سهه رده می عهلی رهزا پاشایدا، عیراقی گه له ک ژ ئاقه دانی و رهونه قا خوه ژده ستدا بوو. ژ سالا ۱۸۳۱-۱۸۳۴ی، عیراق توشی سی هه وین تاوونی ببوو. ژبلی لیهمشته کئی کو

زیددباری ژدهستدانا مروّقان، ئاقاهی ژی ویران کر بوون. ب قی چندئ ژی، هژمارا ئاکنجیوو یین عیراقی کیمتر لی هاتبوون.

والی ب خوه ژی کهسهکی قهلهو بوو، گهلهک حهز ژ مهیی و جهلسهیین سهرخوشیی و ستران و دهمیورانندی دکر، ژ لایی عهقیدیفه ژی مهیلداری بهکتاشییان بوو. ژ لایهنهکیفه ب نک شیعهیانقه دچوو، چونکو ئهقینداری بنهمالا پیغهمبهری بوو. ژ لایهکی دیفه خوه نیزیکی سوننهیان د کر چونکو والیهکی ئوسمانلی بوو. د بیاقی لهعنهکرنا صهحابییاندا، نه دگهل شیعهیان بوو. ئهف ههلویستی وی یی دنابقهرا شیعهیان و سوننهیاندا، نیشانا مهیلا وی یا بهکتاشیییه. پرانی یا بهکتاشی یین وهکو علی رها پاشای، ئهقینی یا خوه ب زیددروویفه بؤ بنهمالا پیغهمبهری و ئیمامان خویا دکن. لی چ جارن لهعنهتان ل صهحابییان نا بارینن، ب نهمازهیی ههرسی خهلیفهیان. ئه و خوه ب لایهنگرین سوننه و جهماعهتی ددانن و شیعهیان ب رافیزه د ههژمیرن، چونکو پیقهری رافیزهیی ل دهف وان لهعنهکرنا صهحابییانه. ئهگهر کهسی بهکتاشی گهلهک ب ئیمامانقه گریدایی بیت و پتر ب لایی شیعهیانقه ئالیسهنگ بییت، تنی لهعنهتان ل بنو ئومهیه دکن، لی ل ههرسی خهلیفهیین ئیکی ناکه.

یهک ژ ژیوه و ساخلهتین سهردهمی علی رهزای، جقاتین لهزهت و دهمیورانندی و فهخوارنا مهیی بوون. سهرخوشی د سهردهمی ویدا کریارهکا نورمال بوو، لی ل سهردهمی بهری وی کریارهکا ب شهرم و فهیت بوو. ئوو سهرهرای قان ههموو کارهساتین سروشتی و رهوشا نالهبار، رهشهکین وی ستهم و زورداری ل خهلکی دکر و ژنکین مهمالیکان د ئیخسته د بن ئهشکهنجهدانیفه، داکو پاره و مالی وان ژی بستین. ل سهردهمی وی سی رهشهک ب ناڤودهنگ بوون: علی ئاغایی یهسرچی و عبدالقادر کوری زیادهیی مووسلی و علی ئهفهندی کو ب ناسناقی (مهلا علیی خهساندی) هاتبوو نیاسین. رهشهکی ئیکی چ ژ سیاسهتی و حوکمداریی نهذانی، کاری وی ئه و بوو کو پارین خهلکی ژی د ستاندن. کابراهکی زناکار بوو، ژنهکا لهشفرۆش ب ئاشکرای ماره کر بوو و ههموو دهمین خوه دگهل وی دبۆراندن. یی دووی بهرپرسی گومرکی بوو، گومرک ژ بازرگانان د ستاند و کومهکا لایهنگران ل حهلهبی ههبوون، دهنگوباسین بهایی شتومهکان بؤ دنیان. ههر تشتهکی ب بها با دا بو خوه ههلگریت و پاشی ب گرانی دا فرۆشیهته خهلکی و بازرگانان، گهلهک یی قهلس بوو. چوار غولمان ههبوون، ههر ههفتیی زنا دگهل ئیکی دکر و ئاههنگین مهیقهخوارنی و زنا یا ب غولمانان ب ئاشکرای ل ناف بیستانین بهغدا د کر. مهلا علیی خهساندی ژی ل دهستپیکا خوه نفیسهرهکی کارگیری بوو، پاشی والی نیزیکی خوه کر و کره سهرلهشکر. د گۆتنی خهساندی چونکو ژنهک ههبوو، چ زریهت ژی نهیبوو. کاری وی ئه و بوو کو مهر و مالاتی جووتیاران ب ناقی کرین و فرۆتنی ژی د ستاند. ئهف ههرسی رهشهکه ب ئازادی و بی ترس و ل پیش چاقین والی

زولم و سته م ل خه لکی دکر و والی یی ژئی رازی بوو. لهوا خه لک گه لک یی نه رازی بوو
ژ ویلایه تا عه لی ره زای و هه رده م چاڤی وان ل رزگار بوونی بوو.

ئیکه مین و گرنگترین یاخیبوون یان سه ره هلدان ل دژی وی هاتییه کرن، سه ره هلدانا
عبدالغنی جه میل زاده بوو کول ۱۸ی گولانا ۱۸۳۲ی هاته کرن. ئازرینه ری قی
سه ره هلدانی عبدالغنی جه میل زاده یی موفتی بوو. موفتی ژ سته م و بیژیژی یا ره شه کین
والی بیزار ببوو، خه لکی عیراقی ژی یی خوش بوو، دژاتی یا والی بکن، چونکو خه لک ژی
یی ژئی بیزار بوو. ئه قجا سه ره هلدانی ژ گه ره کا قه نبه ر ده ست پیکر و بهر ب قشلیقه چوو.
ب ریڤه خه لکی گه ره کین دی ژی گه هشتنی و مینا سه ره هلدانه کا سه رانه سری لی هات.
کار دانه وه یا والی ژبو قی سه ره هلدانی یا توند بوو، گه ره کا قه نبه ر توپبارانکر و که سین
سه ره هلدایی ژی، ژیک راره فاندن و پاشی مال و مولکه تی موفتی ژی تالان کر. لی
دیروکفانی میسری (د. عبدالعزیز نه ووار)، دده ته خویاکرن کو ئه ف سه ره هلدانه ژ ئه گه ری
سه رکه فتنین له شه که ری میسری ل شامی په یدا بوو. وه کو پالپشتیه ک ژبو ناڤه روکا
نه ته وه یی یا ل پشت هیرشکرنین له شه که ری یین میسری. هه ر ئه ف دیروکفانه یه دبیزیت:
"پشته فانی یا خه لکی عیراقی ژبو داود پاشای ژ ئه گه ری هوشیاریه کا نه ته وه یی بوو،
چونکو وان دڤیا که سه کی عیراقی حوکی ل وان بکه ت، نه که سه ک ب فه رمانا سولتانی ل
سه ر بهیته سه پاندن...." لی عه لی وه ردی دگه ل قی بوچوونی نینه و دبیزیت: "ل وی
سه رده می خه لکی چ ژ عروبه تی و نه ته وایه تی و ئیکگرتنا نیشتمانی نه دزانین". هه روه سا
سه ره هلدانا جه میل زاده یی ژی چ مؤرکین نه ته وه یی پیڤه نه بوون، چونکو ئه و ب خوه د
هنده ک نامه یین خوه دا دبیزیت کو مه رما وی نه یاخیبوون بوو ل سه ر سولتانی ئیسلامی،
لی سه ره هلدان بوو ل سه ر ژورداری و سته ما والیی عیراقی.

تشتی سه رنجراکیش و نه دبه رژه وه ندا قی سه ره هلدانیدا (ل گوره ی هزرا وه ردی)
ئو بوو، کو به ری ته فافکرنا سه رکه فتنین ئیبراهیم پاشای ل وه لاتین شامی هاته کرن.
هه رچه نده ل گولانا ۱۸۳۲ی عه ککا هاته ستاندن، لی ل وی سه رده می پیرینه یین گه هاندنا
هه والان نه یا ب سانا هی بوو، کو هه والی قی سه رکه فتنی بگه هته عیراقی. ئانکو ئه ف
سه ره هلدانه به ری ده می خوه ب سه له کی هاته کرن، ئه گه ر گیرو بیا، دبیت بیا
سه رکه فتنه کا مه زن بو عیراقی و شامی هه ردووان. چونکو پشتی ئیبراهیم پاشا د هیرشین
خوه دا ل شامی ب سه رکه فتنی، نامه بو هه موو عه شیره ت و خه لکی عیراقی و دهر دؤرین
وی د هنارتن کو به یین و بگه هنه وان و ل دژی ده وله تا ئوسمانلی راوه ستین. هنده ک
عه شیره تین شه ممه ر ل دویف بانگه وازی یا رابوون. ل مووسل ژی یه حیا پاشایی جه لیلی
یاخیبوونا خوه راگه هاند و سه فوقی شیخی هه موو شیخین شه ممه ران، پالپشتی یا وی کر
و بهر ب باشوریڤه چوو. بو ماوی سئ هه یقان هه موو رییک و ریبار کونترولکرن و
کاروانین خه لکی تالان د کرن، یان خویک و خه راج ژی د ستاندن.

د هه مان دهمدا ژى محهمه د پاشايى رهواندزى (ئهوى ناقدار ب ميرى كوره)، ئهف رهوشه ب دهرهت زانى و باژيرين ئهرييل و دهوك و زاخو و جزيرا بوتان ستاندن. ئهف سهركهفتين ميرى كوره جهى رهزامه ندى يا لهشكهري ميسرى بوون. گهلهك دبروكقان دبيتن كو وى ههقهبندى دگهل محهمه د عهلى پاشاي هه بوون و دگهل پيكهاتبوو كو كوردستاني ل بن حوكمدارى يا ميرى كوره، بكهته وهلاتهكى سهربهخو. ب فى چهندى ژى، ههر سى شورهشقنان (يهحيا پاشاي و ميرى كوره و شيخ صهفوقى) عيراق نيغ كونترول كر بوو. ههر سى ل وى باهرى بوون كو دهولهتا ئوسمانلى دى ههلوهشيت و فهره ههر ئيك بههرا خوه ژ غهنيمى مسوگر كهت. ژلايهكى ديفه ژى، ئهگر ئيبراهيم پاشاي فيا با، عيراق پاريهكى ب ساناهى بوو كو داگر بكهت. لى وى عيراق نه د فيا و ههردهم چاقى ل سهر ستاندنا ستهنبولى بوو. لهوا ئهه دبيتن ئهگر سهرهلدانا جهميل زادهى د فى سهردهميدا روودا با، نه دوور بوو عيراق ب ساناهى كهفتبا و دبروك ب شينوازهكى دى با.

ل نيسانا ١٨٣٣ئى، پشتى پيكهاتن دناقهرا دهولهتى و لهشكهري ميسريدا هاتيهه كرن. دهولهتا ئيسلامى دهست ب تولفه كرنى ژ وان لايه نان كر، ئهوين بووينه پشتهقائين لهشكهري ميسرى. ل دهستپيكي يهحيا پاشايى جهليلى ل مووسل لادا و شيخ صهفوق دهسته سهر كر و هنارته ستهنبولى، پاشى ميرگهها ميرى كوره ژى تيكدا. لى ل سالا ١٨٣٤ئى، بهغدا كهفته د بن گهفين عهشيرهتا (عهنزه) فه. ل هاقينا ١٨٣٢ئى، عهلى رها پاشاي داخواز ژ عهشيرهتا عهنزه كر بوو كو ل بهرانبهرى خهلاتهكى مهزن بهغدا ژ گهفين عهشيرهتا شه ممر بپاريزيت. لى پشتى شه ممران بيى شه خوه فهكيشاين، عهشيرهتا عهنزه ل دهردورين بهغدا مانه ل هيغى يا خهلاتى خوه. ئهفجا عهلى رهزاي داخواز ژ عهشيرهتا شه ممر كر كو هاريكارى يا وى بكن ل دژى عهشيرهتا عهنزه. ل چريا دووى يا سالا ١٨٣٤ئى، ئهف ههر دوو عهشيرهتين دوژمن بهردانه ئيك. ل داويى عهشيرهتا عهنزه ب سهركهفت و مال دهردورا بهغدا، هندهك جارن ژى شويرهه دبهزاندن ژبو چيكرنا ئاژاوهيى و تالانكرنا بازاران. ئانكو بهغدا ل بن گهفين بهردهوامين فى عهشيرهتى بوو. د ناف بهغدا دا ژى، ههقهبندى بين والى دگهل عهشيرهتا عهليل نه دباش بوون، چونكو هاريكارى يا عهشيرهتا عهنزه د كر. ل ٤ى كانونا ئيكي يا سالا ١٨٣٤ئى، شه رهكى دژوار دناقهرا ههر دوو لايهناندا قهومى و بو ماوى سى روژان فهكيشا.

يهك ساخلهتين دى بين گرنگ د سهردهمى عهلى رهزايدا، بابتهتى ئايبردهين شيعهيان بوون. ههروهكو مه د بهرگى ئيكنيدا خويا كرى، كو ئايبردهين شيعهيان وهكو دانانا ديوانين بههيى و دهركهفتنا مهوكبين حوسهينيان ل ل سهدى شازدى هاتبوونه ئافراندى (سهردهمى دهولهتا صهفهوى)، ئهف ئايبردهيه ل ئيرانى د هاتنه ئهجامدان و هيتشنا نه گههشتبوونه عيراقى. والى بين ئوسمانلى نهدهيلان ئهف ئايبردهيه ل سهر ئاخا عيراقى

بهینه ئەنجامدان هەتا عەلی رەزا هاتی (پشتی دوو سەدەیان). پشتی هاتنا عەلی رەزای، دەرفەت دا شیعیان کو ب ئازادی ئایبیردە یێن خوە یێن ئایینی ئەنجام بدەن. ئەقە ژێ بەرکاری وی سۆزێ بوو، ئەوا عەلی رەزای ل مووسل (۱۸۳۱) دایە شیعیان، کو هاریکاری یا لەشکەرێ وی بکەن ژبو ستاندنا بەغدا. ئەقجال سالا ۱۸۳۲ی، والی ب خوە ل دیوانەکا بەهیج بەرھەقبوو. قی چەندی ژێ، ری بۆ خەلکی قەکر کو ب ئاشکرای و بی ترس ئایبیردە یێن خوە ئەنجامدەن. هەموو والی یێن پشتی عەلی رەزای هاتین ئەق ئایبیردە قەدەغە نەکر، مدحەت پاشا تی نەبیت. وی هەولدا قەدەغە بکەت، لی نەشیا. ئینا پرسیار ژ ستەنبۆلی کر کا ری بدەتی یان نە، بەرسقا ستەنبۆلی ئەقە بوو: "مادەم زیانی د گەھینە خوە ب تتی، کا چ دقین بلا بکەن." ئەق هەلوئستی نەرم ژ ئەگەرێ وی چەندی بوو کو ل وی سەردەمی دەولەتی پتر گرنگی ب چالاکی یێن میسیریان ددا ژ یێن ئیرانیان، چونکو ئەو پتر ژ چالاکی یێن میسیریان دترسیان.

محەمەد نەجیب پاشا

ل نیسانا سالا ۱۸۴۲ی، ب فەرمانەکا سولتانی عەلی رەزا پاشا بۆ شامی هاتە قەگواستن و محەمەد نەجیب پاشا ل جەهی وی کرە والیی عیراقی. والیی نوو ل ئیلونا هەمان سالی گەهشتە بەغدا. نەجیب پاشا ژ بنەمالەکا پایەدارا ستەنبۆلی بوو، هاتە هەنارتن بۆ عیراقی کو سەردەمی ریکخستنان ل بەغدا بەرپا بکەت. لی ئەو ب خوە کەسەکی توند و هسک بوو، باجەکا زیدەتر ژ خەلکی وەردگرت و هەندەک جارن ژێ ژبو زیدەکرنا مالی خوە و پڕکرنا خزینەیا دیوانا خوە، بەرتیل وەردگرتن. هەر ل دەستپێکی پەبوەندی یێن وی دگەل کونسۆلگەرێ فرەنسی دباش نەبوون و هەردەم کونسۆلگەرێ بریتانی ل سەری فرەنسی دچیتراند. بریتانیا و فرەنسا ژێ د هەقێکەکا سیاسی و لەشکەری و ئابوری یا بەردەوامدا بوون. فرەنسا پالپشتی یا محەمەد عەلی پاشای د کر و بریتانیا پالپشتی یا دەولەتا ئوسمانلی دکر. ئەق ژ هەقدووربوونا والی و کونسۆلگەری گەهشتە وی راددەوی کو ل سالا ۱۸۴۶ی، هەندەک سەربازین والی هیرش کەنە سەر کونسۆلگەری یا فرەنسی و ئیزعاجا فەرمانبەرین وان بکەن. لی وان ژێ ژ لایئ بالیوزخانا فرەنسی یا ل ستەنبۆلی، شکایەتا خوە برە دەف سولتانی. پشتی سولتانی فەرمانا باشترلیکرنا پەبوەندیان دای، نەجیب پاشای میقانداریکەکا مەزن دانا و ریزگرتتەکا ژ هەژێ بۆ کونسۆلگەرێ فرەنسی (بارون دی فیمار) گرت.

ئیکەمین روودانا د سەردەمی نەجیب پاشایا روودای، هەولدانا وی بوو ژبو ژناقبرنا بزاقا یەرمازیان ل کەرەبەلا (الیرمازیە)، ئانکو ئەو کەسین ب کێر چ نەهین. ئەق بزاقە ژ وان کەسین یاسا شکین و ئیقەلی و بیکار و فیلار پیک دەت کو هەموو ل جەهین پیروژین مینا کەرەبەلا و نەجەف و جەهین دی خرقة دبوون و کەسەک نەدشیا وان پاشقە ببەت یان

بگریت. هر ژ سهردهمی داود پاشای پهیدا بپوون و ل سهردهمی عهلی رهزای ژی ما بوون هه تا کو ل سهردهمی نه جیب پاشای بووینه له شکه ره کی مه زن و ب هیز که فتین و سهرکی شهک ب ناقی ئیبراهیم زه عفرانی بو پهیدا بووی، بنگه هی وان ل که ره بلا بوو. زولم و سته مه کا مه زن ل سهردانه رین ئیرانی دکر، پاره و تشتین وان ژی د ستاندن، هنده ک جاران ژی ژن و خووشکین وان ژی د ستاندن و پشتی ته عدایی یا سیکسی لی د کر، دا بو زفرینه فه. هه لبه ت داود پاشای، ژ بهر پیروزی یا جهی و عهلی رهزای ژ بهر عه قیده یا خوه یا ریژگرتنا هه موو ئیمامین پیروژ نه دقیان خوینی ل که ره بلا ب ریژن. لی چونکو ببوونه که فه کا مه زن ل سهر ویلایه تی و دهوله تا ئوسمانلی، نه جیب پاشای قیا فی بزاقی نه هیلیت. ل دستپیکی له شه که ره ک ب سهرکی شی یا فریق مسته فا پاشای به ره فکر و ل گوندی موسه بیب بنه جه کر. پاشی هه فه ندی ب سهرکی شی بزاقا شیخیان (کازمی ره شتی) کر کو هاریکاری یا وی بکه ت داکو بیی شه ر فی ئاری شی چاره سه ره که ت.

ل روژا دووی یا جه ژنا قوربانی (ل ۱۳ ی کانونا ئیکی - ۱۸۴۲ ی)، توپین والی شویرها باژیری تو بباران کر و پشتی کونه ک تیغه کری، له شکه ری وی شیا بچیه دناق باژیریدا و بو ماوی چوار ده مژمیران ویرانکرنی و کوشتنی و تالانکرنی فه کیشا. لی بهری چونو دناق باژیریدا، بریار دا بوو کو ریژ ل مالا کازمی ره شتی بهیته گرتن و که سه ک تالوقه تی مال و مولک و که سین تیغه نه بیته. ب فی چه ندی ژی پرانی یا خه لکی که ره بلا بهر ب مالا ویغه چوون. هند خه لک چوونه مالا وی، هه تا نه چار بووی کومه کا خانی یین دهر دور ژی ژبو پاراستنا ژیا نا خه لکی هاتین قالا بکه ت. هه روه سا ئه وین چووینه د (صحن الحسین) فه ژی، هاتنه عه فوکرن. ئیبراهیمی زه عفرانی گرت و هنارته به غدا، لی پشتی ده مه کی کورت ل به غدا مر. هه روه سا ئه و که سین هاریکاری یا یاخبوو بیان کری، هنده ک ژی ب شه فاعه تا ئولداران عه فوکرن و هنده ک ژی گرتن و ئیخسته دناق زینداناندا.

دهمی هه والی فی کوشتاری که هشتیه شاه محه مه د، که له ک پی هه رشی و بریارا تولفه کرنی دا. لی روسیا و بریتانیا هه ول ددان کو چ شه ر دناق به را ئیرانی و دهوله تا ئوسمانلیاندا روو نه دن. ل داوی که هشتنه وی بریار کو لیژنه کا فه کولینا نیقه دهوله تی ژ نوونه رین روسیا و بریتانیا و دهوله تا ئوسمانلی دروست بکه ن. ئه ف لیژنه یه ل بوهارا ۱۸۴۳ ی که هشته که ره بلا کو گوهداری یا گوتنن خه لکی ده قه ری بکه ت. ب ته فاقبوونا کاری لیژنی و ل بهرچاف وهرگرتنا پیشنیاز و راسپارده یین هه ردوو لایه نین هه فرک، رهوش بهر ب ئارامیغه چوو. لی ئاریشین هه لایستی یین وه کو دوزا عه ره بستانن و کوردستانن هه ر ما بوون. روسیا و بریتانیا د هه ولدانن به رده وامدا بوون ژبو چاره سه ره کرنا هه موو ئاریشه یین دناق به را تورکیا و ئیرانیدا. ل ۱۵ ی گولانا ۱۸۴۳ ی، کونگره یه ک ژبو فی مه ره می، ل ئه رزه رومی به ست. فی کونگره ی بو ماوی چوار سالان فه کیشا، مشه هه فرکی و دانوستاندن ل سهر که له ک بابته ان هاتنه کرن هه تا کو ل سالا

۱۸۴۷ء، گه هشتینہ ئہ نجامی دوماہی کو ب ناٹی ریگہ فتننامہ یا دووی یا ئہرزہ رومی ہاتہ ب ناٹکرن. ہہژی گوٹتہ کول سالاً ۱۸۲۳ء، ریگہ فتننامہ یا ئیکی یا ئہرزہ رومی ل سہردہمی داود پاشای ہاتبوو ئیمزا کرن. ہہرچہندہ فہرمانگہ ہین ئیرانی و ئوسمانلی نہ د رازیبوون ل سہر برگہ ہین کونگرہی، لی ل بن فشارا روسیا و بریتانیا، ل سہر فان خالین ل خواری پیکہاتن:

۱. فہرہ دہولہ تا ئوسمانلی دہست ژ موحہ ممہرہ و گزیرتہ یا عہ بادان بہرہ دت و ل بہرانبہری وی ژئی ئیران دی دہقہرا سلیمانین دہتہ دہولہ تا ئوسمانلی و دی سوژی دہت کو مایئ خوہ د فی دہقہری نہ کہت.
۲. دہقہرا زہاوا دی بنہ دوو پشک، پشکا روژہ لاتی کو کہرہند و قہسر شیرین ب خوۓ دگریت دی بو ئیرانی بیت و پشکا روژناقایی دی کہفتہ د بن دہستہ لاتا دہولہ تا ئوسمانلیقہ.
۳. فہرہ دہولہ تا ئوسمانلی ہہموو ہیسانکارییان ژبو سہردانہرین ئیرانی بکہت و سہرہدہریہ کا باش دگل بکہت.

لی ہہقہرکی یا دناقہرا ہہردوو و ہلاتاندا، ہہر یا بہرہ دوام بوو. چونکو ہہر لایہ نہ کی ل گورہی بہرژہ و ہندی یین خوہ، برگہ یین فی ریگہ فتننامی شرؤقہ دکرن. لہوا جارہ کا دی ہہر چوار لایہ نین پشکدار د فی ریگہ فتننامیدا، لیژنہ یہ کا تیکہل ژبو رہسمکرنا توخیبی ہہردوو دہولہ تان پیکئینا، کو ب ئاواہ کی ہووربین و زانستی نہ خشہ یی توخییان دابنن. فی لیژنی سہرہ دانا جہین توخیبی یین ہہقہرکی ل سہر کر و ل گورہی بابہ تین گومرکی و دابہشکرنا ئاقریژی و عہقیدہ یا خہلکی و بہلگہ نامہ یین دیروکی و حہزا ئاکنجیبووییان دابہش کرن.

عەقیدە یێن شیخیان و پەیدا بوونا ئیمامی زەمانی

دەمی ئوپەراسیۆنا کەرەلادا (هەرۆه کو مه دایه خویاکرن), بزافا شیخیان ب سەرکێشی یا کازمی رهشتی بوو. نافی شیخی بو شیخ ئەحمەدی ئیحماسی (۱۷۵۳- ۱۸۲۶) ئەدگەریت. فی شیخی هندەک عەقیدە دناف مریدین خودا بە لافکر بوون کو ببوونە ئەگەرئ دووبەرەکی و هەفرکی دناقبەرا شیعیاندا و مشه جارن ئەف دووبەرەکییە دگەهشتە راددەیی شەر و پیکدادانی. هندەک ژ هزر و عەقیدە یێن شیخیان ئەقین ل خوارینە:

۱. هەر چوارده کەسین چاک (ئەوین بی شاشی), نوونەرین خودینە ل سەر عەردی و ب ئەرکین خودی مەزن رادبن, خەلکی دمرین و ساخ دکەنەفە, خەلکی د نافرین و رزقی ددەن. ئەفجا ئەقین هە ساخلەتین کریارین خودینە و جەین باوهری و ئەنجامدانە حەزین وینە. مەرەم پی پیغەمبەر و فاتیمە و هەر دوازده ئیمان.

۲. ئەگەر مرۆف پاک ببیت و خوە ژ هەموو کەدەرین دونیایی رزگار کەت. دی شیت ب ریکا خەونی یان هەر ریکەکا دی, هەقبەندی ب ئیک ژ هەر چوارده کەسین چاک کەت و ئەو کەسی چاک دی زانستەکی زور و حیجابین فەشارتی نیشا دەت. لەوا هەفدژین فی عەقیدەیی ناسنافی (خویاکەر) دانایە سەر شیخیان, چونکو ئەو د عەقیدەیا خودا مینا صوفیان پشتبەستنی ب خویاکرن دکەن.

۳. هەر مرۆفەکی دوو لەش هەنە, یەک (هورقلیائیە) و یی دن (میناکیە). یی ئیکەم لەشی جوانە و گەوهری رەسەن و جەگیرئ مرۆفی خویا دکەت. لی یی دووم پاشمایک و پشکین خەستین بەرئاتفی یین هەیی د لەشی مرۆفیدا خویا دکەت, کو دبنە ئەگەرئ کەدەر و ژدەستدانا بیگەردی و جوانی یا لەشی.....

۴. شیخ ب هەمان بەرئخودانین مرنا مرۆفی یان میعراجا پیغەمبەری سەح دکەتە ئیمامی ژمارە (۱۲). ئەو وەسا هزر دکەت کو دەمی ب ئیکجاری بەرزە بووی, وی لەشی خوە یی میناکی هاقیت و تنی ب لەشی هورقلیائی هاتە پاراستن. ئەفە ژئ نەپتی یا مانا وییە بو چەندین سەد سالان, بیی کو بەر ب فەناپوونفە بچیت. شیخ ئەحمەدی ئیحماسی دبیژیت: "قوبانی ئیمامی بم, دەمی ژ دوژمنین خوە ترسیایی, ژ فی جیهانی دەرکەفت و چوو دناف بەهەشتا هورقلیادا, ئوو ب میناکی کەسەکی ژ کەسان دی ئەگەرئەفە فی دونیایی". ئانکو وەکو هەموو خەلکی, دی ب بوون و وەرار و گەشەکرنی ئەگەرئەفە فی دونیایی.

شیخ ئەحمەدی ئیحماسی داخواز ژ شیخ کازمی رهشتی کر کول سەر دەعوەتا خوە یی بەردەوام بیت. هەرۆهسا داخواز ژ مریدین خوە ژئ کر کو ژییاتی یا وان بو شیخی رهشتی بیت, چونکو شیخ کازمی رهشتی زانست و زانین ژ زاردەفی وی ب خوە

وهرگرتينه، ئەو زانين و زانستين وى ژ پيغه مبهري و ئيمامان وهرگرتين. پاشى وەسيەت ل شېخ رهشتى كر كول هيفى يا دياربوونا ئيمامى نه ديار بيت و دى هەر ديار بيت. شېخ رهشتى ژى كه ربه لا كره وارگه هى خوه و ل هيفى يا ديار بوونا ئيمامى زهمانى ما. د سهردهمى ويدا خەلك ببوونه دوو جوين: ئەوين لايه نگرين وى دگوتنى (پشت سهرى)، ئانكو نفيز ل پشت سهرى حوسهينى دكرن. يين هه قوژين وان ژى دگوتنى (بالا سهرى) ئانكو نفيز ل سهر سهرى حوسهينى دكرن. ههردهم شېخى رهشتى دگوت كو خويا بوونا ئيمامى نه ديار يا نيزيك بووى، لهوا وى كه سهك ل پشت خوه نه دانا، چونكو ل هيفى يا ئيمامى نه ديار بوو. ههردهم د گوته مریدين خوه كو ئيمام ژ جابلقا و جابرسا پهيدا نابيت، لئ دناف هه وهدايه و دبیت هوون ب خوه ببين و نه نياسن. لئ پشتى ئوپه راسيونا كه ربه لا ب هه يامه كئ، شېخى رهشتى مر (١٨٤٣). پشتى وهفاتا وى، مریدين شېخيان بوونه سى جوين: جوينهك كهفته دويف ميرزا محمه د حه سه نه گوهه رى كول كه ربه لا د ژيا، جوينهك كهفته دويف حه جى كه ريم خانى قاجارى كول كه رمانا ئيرانى د ژيا و جوينى سى ژى ب دويف كه سه كى نه كهفتن، لئ ههردهم ل ئيمامى نه ديار دگهريان و ل وى هزرى بوون كو هنده دى دهر كه فیت.

كه سهك هه بوو ب نافی مه لا حوسهينى به شروئى، قوتايى شېخى رهشتى بوو. خوه ژبو ليگه ريانا ئيمامى نه ديار ته رخان كر و ل باوه رى بوو كو دى هەر بينيت. پشتى مه لا حوسهينى وهرزشا خوه يا چل روژى ته قافكرى (ئهف وهرزشه ل دهف شيعه يان يا ناقداره و هەر كه سه كى بقیه ئيمامى نه ديار ببينيت، فهره ئى وهرزشى بكهت). دوو نیشان بو خوه دانان كو پى ب سهر ئيمامى نه ديار هه لببیت. ئەو ههر دوو نیشان ژى ئەفه بوون: يا ئيكي مه لای ب خوه هندهك گو تنين مژدار و ريسا يين و كه كهف نفيسى بوون كو ژ لايى شېخ ئەحمه دى ئيحسايبى و شېخ كازمى رهشتيفه هاتبوونه دانان. ئەفجال گورهى هزرا وى، هەر كه سه كى بشیت ئى مژداريى شروقه بكهت، دبیت ئەو ئيمامى به رزه بيت. يا دووئ ژى شروقه كرنا سورها (يوسف) بوو، لئ ب ريكه كا دى يا جودا ژ شروقه كرنين باوين هه يى. ب فان ههر دوو نيشاناقه، ل وه لاتان دگه ريا. هه تاكو گه نه كى بيست و چوار سالى ب نافی عه لى محمه د ل شيرازى ديتى. وى گه نجى گه لهك ب گهرمى پيشواى و ب خيره اتنا وى كر هه روه كو ژ ميژه د نياسيت. پاشى ژى داخواز كر كو بيته ميقتانى وى، مه لای ميقتانارى يا وى قه بولكر و چوو مالا وى. وى شه فئى ههر دوويان سوحبهت ل سهر ئيمامى نه ديار دكر، وى گه نجى ژى پرسيار كر، ما نا بيت كو ئەو ب خوه ئيمامى نه ديار بيت. مه لای ژى گو تى ئەوئ ئيمام فهره ههر دوو پرسيارين من به رسف دهت. پشتى دكار ليكرنى (الحاح) كو پرسيارين خوه بو خويا كهت، مه لای ژى ههر دوو پرسيارين خوه ژى كر. عه لى محمه د ههر دوو پرسيارين وى ب دروستى به رسفدان و د ئەزمونيدا ب سه ركه فت. ئەفجال مه لای باوه رى پى ئينا و وه سا هزر كر كو نه دووره ئەفه بيت ئيمامى

نه‌دیار و چاقه‌ریکری. ناڤی وی کره (الباب- ده‌رگه‌ه)، ئو ئه‌ف (الباب)ه دبیته بنستری عه‌قیده یا بابیان و پاشی دبیته بنه‌کوکا به‌هائیان.

پشتی محمه‌د‌عه‌لی ناڤی (الباب- ده‌رگه‌ه) ل سهر خوه قه‌بولکری، ناڤی مه‌لای ژی کره (باب‌الباب- ده‌رگه‌هی ده‌رگه‌هی). ب‌فئ چه‌ندی ژی مه‌لا حوسه‌ین ئیکه‌مین که‌س بوو باوه‌ری ب‌ئیمامی نه‌دیار ئینای. ئه‌فه‌هه‌می ل شه‌قا ۲۳ گولانا سالا ۱۸۴۴ئ، روودا. ئه‌قجا بابی و به‌هائی فئ روژئ وه‌کو جه‌ژنا خوه ده‌ه‌ژمیرن و ب‌پیرۆزی لی دنیرن. ئو مادهم ئه‌ف گه‌نجه‌ بوو سه‌رکیش و دامه‌زرینه‌ری بابی و پاشی به‌هائیان، فه‌ره‌ بزانیان کا ئه‌و کییه:

عه‌لی محمه‌د، گه‌نجه‌کی بیست و چوار سالی بوو، دگه‌ل خالی خوه کاری بازرگانیی ل شیراز و بوشه‌هر دکر. ل سالا ۱۸۴۰ئ، دچیته‌که‌ربه‌لا و ل هنده‌ک ده‌رسین شیخ کازمی ره‌شتی به‌ره‌ف دبیت، دبیزن کو شیخی ره‌شتی گرنگی پی دا و نیزیکی خوه کر. فیکگه‌هشتتا مه‌لا حوسه‌ینی و عه‌لی محمه‌د صودفه‌یه‌کا دیروکی بوو. مه‌لا گه‌له‌ک ب‌تامه‌زروویی ل ئیمامی نه‌دیار دگه‌ریا و یی بله‌ز بوو کو ببینیت و هه‌ست دکر کو دی هه‌ر ببینیت، چونکو ئه‌و هزار سال بوون ب‌سهر به‌رزهبونا ویغه‌چووین. عه‌لی محمه‌دی گه‌نج ژی ژ لایه‌نی ده‌رونیغه‌ یی به‌ره‌ف بوو کو ئه‌و دبیته ئیمامی نه‌دیار و چاقه‌ریکری. هژمارا که‌سین باوه‌ری ب‌فئ عه‌قیده‌یا نوو ئینای بوونه ۱۸ که‌س، بابی ناڤی وان کره (تیبین گیاندار) چونکو په‌یقا گیاندار (هه‌رده‌م ساخ) د حسابا تپاندا دبیته ۱۸. پاشی هنارته هه‌موو ده‌قه‌رین ئیرانی ژبو به‌لاکرنای فئ عه‌قیده‌یا نوو. هه‌لبه‌ت عیراق ژبیر نه‌کر، تپه‌ک ژ تپین گیاندار کو مه‌لا عه‌لیی به‌ستامی بوو، هنارته‌که‌ربه‌لا داکو مزگینی یا دیاربونا ئیمامی نه‌دیار بگه‌هینتی و داخووا خه‌لکی بکه‌ت کو باوه‌ریی ب‌فئ عه‌قیده‌یا نوو بینن. ده‌می به‌ستامی گه‌هشتیه‌که‌ربه‌لا و مزگینی یا خوه گه‌هاندی، هنده‌کان ژئ باوه‌ر کر و هنده‌کین دی باوه‌ر نه‌کر و ب‌ده‌وین ب‌ناکری. پاشی چوو نه‌جه‌ف و چوو دیوانا شیخ محمه‌د و ل ویرئ دیاربونا نه‌دیاری راگه‌هاند. لی شیخی ئه‌و ته‌کفیر کر و پاشقه‌ بر، پاشی ده‌سته‌سهر کر و هنارته‌به‌غدا کو به‌یته‌دادگه‌هکرن. ده‌می ئینایه‌ده‌ف نه‌جیب پاشای، وی جقاته‌کا تاییه‌ت ژبو دادگه‌هکرنا وی دانا، کو ژ زانایین سوننه‌ و شیعه‌یان پیکه‌اتبوو. ئه‌فه‌بو جارا ئیککی بوو جقاته‌کا ب‌فئ شیوه‌ی ل ویلایه‌ته‌کا ده‌وله‌تا ئوسمانلی به‌یته‌دانان، چونکو ب‌شیوه‌یه‌کی نه‌راسته‌وخو دانپیدانه‌کا فه‌رمییه‌ ب‌مه‌سه‌بی شیعیانی. د‌فئ جقاتیدا شیخ حه‌سه‌ن کاشف ئه‌لغینا و هه‌ردوو برازاییان وی (شیخ محمه‌د و شیخ مه‌دی)، ژ که‌ربه‌لا شیخ ئیبراهیمی قه‌زوینی و میرزا محمه‌د حه‌سه‌ن جه‌وه‌ر، ژ کازمی ژئ شیخ محمه‌د حه‌سه‌ن ئال یاسین و شیخ حه‌سه‌ن ئه‌سه‌د الله به‌ره‌ف ببوون. ژ لایئ دی ژئ ئه‌بو سه‌نایئ ئالۆسی (موفتی) و عه‌لی گه‌یلانی (نه‌قیبی ئه‌شرفان) و محمه‌د سه‌عید ئه‌فه‌ندی ته‌به‌قچه‌لی و محمه‌د ئه‌مین ئه‌فه‌ندی (واعز) ژ به‌غدا به‌ره‌ف

ببوون. ئەبو سەنايى ئالۆسى دگۆت فەرە گونەھبار بەھتە كوشتن، لى حەسەن كاشفى دگۆت فەرە تۆبە كەت و ئەگەر بىى مجد بوو ل سەر گونەھا خوە پاشى بەھتە كوشتن. ھەر ئىكى كۆمەكا گرۆفئىن عەقلى و نەقلى دئىنان ژبو پەژراندنا بوچوونا خوە. د قى جقاتىدا گىنگەشە و ھەقركى بىن ھزرى بىن كەفن و نوو دەر بارەى زانستى ئايىنى ئىسلامى سەرھەلدان و خەلك ب دانوستاندنن دناقبەرا ئەبو سەنايى ئالۆسى و شىخ حەسن كاشف ئەلغىتافە مژوول بوون و پرائى يا خەلكى گونەھبارى سەرەكى (بەستامى) ژبىر كر بوو. لى ل داويى بريار ھاتە دان كو بەستامى ببەنە سەنەنۆلى، ھندەك دبىژن ژ ئەگەرى نەخۆشەك ب رىقە مر و ھندەك دبىژن كو ھاتە كوشتن. ھەر چەوا بىت، بەھائى و بابايى، وى ب ئىكەمىن شەھىدى بانگەوازا نوو د ھەژمىرن.

پشتى (الباب)ى نوونەرىن خوە (تېپىن گياندار) ل دەقەرەن ئىرانى بەلاقىرىن، گەلەك كەسان باوهرى ب قى بانگەوازيى ئىنا و ب دويف كەتن، گەلەكىن دى ژى ل دژ راوہستان. قى رەوشى ھەموو مالين شىراز قەگرتن و شاھ محەمەد بى پى ئاگەھدار بوو. ئەقجا شاھى سەيىد يەحيا دارابى ھنارەتە دەف بابىي كو ھندەك پرسىاران ژى بگەت و راستى يا وى بزانىت. دەمى دارابى گەھشتىيە دەف بابىي و دانوستاندن دگەل كرى، گەلەك پى سەرسام بوو. ھەر وەسا باوهرى ب بانگەوازيى يا ئىنا. لى ل وى سەردەمى والىيەكى توند ل شىراز ھەبوو دگۆتنى حسىن خانى ئەپىرەوانى. قى والى ھنارەتە دويف بابىي را (وہسا ديار كر كو باوهرى پى دئىنيت). لى دەمى گەھشتىيە ديوانا والى، كۆمەكا زانايىن ئايىنى لى خرقە كرن كو دانوستاندنى دگەل بگەن. پشتى كۆمەكا شاشى بىن زمانەقانىن د نقيسىنن ويدا دىتىن و پشتى وى گۆتىيى كو ئەف بانگەوازييە ب وەحىيى بو ھاتىيە خوار و گەف ل زانايان كرىن، زانايان تەكفىر كر و بريار دان كو وى مەژىيى خوە بى ژدەستدايى. ئەقجا ئىنانە گورەپانا سەراى و فەلاقەدا، ھەتا دللى وى بوورى. پاشى ھنارەتە سەر مینبەرا مزگەفتى، كو پەشىمانى و توبەدارى يا خوە راگەھىنيت. ما د مالا خوەقە، بىيى ھىچ بزاقەكا بەرچاف بگەت. لى نوونەرىن وى ل ھەموو دەقەرەن، ل سەر بانگەوازيى يا خوە دبەردەوام بوون. ئەقجا بانگەوازيى يا وى، ل ئىرانى و كەربەلا ژى بەلاق ببوو. ل داويى سەرۆك وەزىرىن شاھ محەمەدى فەرمان دا والىيى شىراز كو ب ھەر شىئوہىيەكى ھەبىت، بابىي (الباب) نەھىلىت. وى ژى رىقەبەرى پۆلىسان ھنارەتە دويف. دەمى رىقەبەرى پۆلىسان ئەو دئىنا، دىت كو كۆمەكا خەلكى ب جەنازەھانقە مژوولن، خەلك ژ پەتايە كوليرايى دترسىا و كورى وى ب خوە ژى توش ببوو، رىقەبەرى پۆلىسان داخواز ژ (الباب)ى كر كو ھارىكارى يا كورى وى بگەت. قەدەرى وەسا حەز كر كو كورى وى ب دوعايىن بابىي ساخ ببىت، ئەقجا وى ژى باوهرى پى ئىنا و ئازاد كر.

قوره تولعهين (قره العين)

ل داوی یا حوکمی نه جیب پاشای، ژنهک ب ناڤی (قره العين) هاته دناڤ جڤاتین ههڤرکی بین ئایینیدا و رۆلهکی بهرچاڤ تیدا دیت، ئەو ئیکه مین جار بوو ل بهغدا (بهلکول هه موو وهلاتین ئیسلامی) ژنهک دیمی خوه دیار کهت و بچیته سهر مینه بری گوتاران بدهت. قی ژنا سهیر و ژیرمه ند و داهینه ر، کاریگه ریه کا مهن ل سهر پیناژویا بزافین بابیان و بههائیان هه بوو. لهوما فه ره تبا بهکی ل سهر ژیان و خه باتا وی راوه ستین.

قوره تولعهین ل سال ۱۸۱۴ئ، ل قه زوین ژ دایک بوویه و ژبه ر زه راتی یا پرچا وی، ناڤی وی کر بوو زیرین تاج (ئانکو تانجی زیرین). هه ر ژ بچویکاتی ژیرمه ندیه کا تیژ و جوانیه کا سه رنجراکیش ل ده ف هه بوو. ل سه رده می زا رۆکینی یا وی، ل قه زوین ژی ههڤرکی دناڤه را مه یلدارین شیخیان (پشت سه ری) و بهقلین واندا (بالا سه ری) یا گه رم بوو. مامی وی یی مهن مه لا محمه د ته قی ژ بهقلین شیخیان بوو، لی مامی وی یی دی مه لا عه لی مه یلدارئ شیخیان بوو. قوره تولعهین دناڤ قی که شی بارکری ب گینگه شه و دووبه ره کی و ههڤرکی بین ئایینیدا مهن بوو. ده می ژیی وی گه هشتیه چواره سالیی، ل پسامی وی (مه لا محمه دی کورئ مه لا محمه د ته قی) هاته ماره کرن. پاشی ههڤزینی وی ژبو وهرگرتنا زانست و زانینی هاته که ره بلا، ئەو ژی دگه ل ههڤزینی خوه بوو. بو ماوه یی ۱۳ سالان مانه ل که ره بلا و خودئ دوو کور دانئ (ئیه راهیم و ئیسماعیل). دناڤ خیزانا خوه یا بچووکدا ژی، ئەو مه یلدارا شیخ کازمی ره شتی بوو (پشت سه ری) و ههڤزینی وی مه یلدارئ بهقلین وان بوو (بالا سه ری).

ل سال ۱۸۴۱ئ، قه گه رانه قه قه زوین و خودئ کوره کی دی دایی، ناڤی وی کر نه (ئیسحاق). لی ئەڤچاره دووبه ره کی و ههڤرکی یا دناڤه را مه یلدارین (پشت سه ری) و (بالا سه ری) یاندا گه لهک توند و دژوار ببوو. مامی وی یی مهن فه توا یا ته کڤیرکنا شیخیان دار، لی ئەو پتر ب شیخیان قه یا گریدایی بوو، ب تایبه تی ژی، ب شیخ کازمی ره شتی قه یا گریدایی بوو. هه رده م نامه بو شیخ ره شتی دهنارتن و ره ئیا وی ل سهر هنده ک بابه تان وهردگرت. ل سال ۱۸۴۳ئ، بپیار دا قه گه رته قه که ره بلا داکو ل نیزیکی شیخ کازمی ره شتی بیت و ل سهر ده ستئ وی فیری زانین و زانستی ئیسلامی و عه قیده یا شیخیان بییت. لی ده می گه هشتیه که ره بلا، هینگی شیخ ره شتی مر بوو. بابایی و بههائی دبیزن کو (قره العين) باوه ری ب بانگه وازی یا بابیی ئینا بوو ده می هیشتا (الباب) ل شیرازی. لی دبیت ئەڤه نه گه لهک یا به ره هۆز بیت، چونکو وی سه رده می پیرینه یین گه هاندنی ب ساناهی نه بوون. لی دیرۆکڤان ب دوو شیوازان به حسی قی باوه ردارین دکهن. جوینی ئیکی دبیزن: پشتی (قره العين) گه هشتیه که ره بلا و دیتی کو شیخ ره شتی یی مری، ئەو کهفته وهرزشا چل رۆژی و عیبادت دکر. رۆژه کی گه نه ک هاته خه ونا وی و سوره تا

یوسف بؤ شروڤه کر، وی ژی باوهری ب وی گهنجی ئینا کو ئیمامی نه دیاره. جوینی دووی دبیزن: دهمی ئەو د خلوه تگه ها خوه یا عیباده تیغه، نامه یهک بؤ مه لا حوسهینی به شروئی هنارت و ژی داخواز کر ئەگه ر ئیمامی نه دیار دیت، وی ژی زربه هر نه کهت و ئاگه هدار بکهت. وی ژی ناما وی داف (الباب)ی، ئیکسه ر ناڤی وی کره دناڤ هر ۱۸ تپین گیانداردا. دهمی به ستامی هاتییه عیراقی، وی پرسیارا وی د کر و دهنگوباسین باباییان ژ وی د زانین. هر چهوا بیت، قوره تولعهین ژ که سین ئیکه مین بوو کو باوهری ب بانگه وازی یا باباییان ئینای و ئیک بوو ژ دامه زرینه رین گرنگین بانگه وازی یا بابایی و به هائی.

دهمی بانگه وازی یا باباییان ل که ربه لا به لاقبووی، کو پرانی یا وان ژ مه یلدارین شیخیان بوون. ل قوناغا دهستیکی به لاکرنا فی بانگه وازی ب نهینی بوو، قوره تولعهین ژی ل پشت پهردی دگه ل خه لکی دناخت و وانه دگوتته شاگردین زانست و زانینی. ل سالا ۱۸۴۶ئ، ژ ئەگه ری ناکوکیه کی دگه ل مه زنی شیخیان (شیخ میرزا محمه د حسه ن جه وهه ر)، قوره تولعهینی که ربه لا هیلا و دگه ل یاوه ر و هه قالین خوه چوو کازمی. نافودهنگی وی ل به غدا به لاقبوو، شاگردین زانینی ژ هه موو دهقه رین به غدا دهاتته دهف وی کو ژی فی ر ببن. ل وی سه رده می خه لکی پاقری یا ژنی ب توندی یا حیجابا ویغه گریددا. لهوا هه رده م هه فرکین وی ب بی سنجاتی گونه بار دکر، چونکو ب نیف سفوری دهردهفت (دیم و دهست بیی زینهت). ئەف رهفتارا وی ژی بیو جهی دووبه رکه کی یا خه لکی، هندهک دگه ل بوون و هنده کین دی ل دژی وی بوون.

پشتی شهس هه یف ل کازمی بۆراندین. ل شواتا ۱۸۴۷ئ، ب مه رده ما سه ردهانا چلینی فهگه رافه که ربه لا و ل قیره قوناغا دووی دهستیگر کو ب ئاشکرای بانگه وازی یا خوه یا نوو دناڤ خه لکیدا به لاف دکر. فی بانگه وازی یا ب ئاشکرا مه یلدارین باباییان کره دوو جوین، جوینهک دگه ل وی بوون کو مه لا باقر ژی دگه ل بوو دگوتتی (قرتی) و جوینهکی دی ل دژی وی بوون کو مه لا ئەحمه دی خوراسانی سه رکیشی یا وان دکر. ئەف مه لایه به رپرسی چاقدیرکرنا مالا شیخی رهشتی و بیژنا وی بوو. جوداهی یین قان هه ردوو جوینان د قان خالین خواریدا بوون:

۱. قوره تولعهین وهسا هزر دکر کو ئەفه دهمی ئاشکراکر و به لاکرنا بانگه وازییه. لی مه لا ئەحمه دی خوراسانی ددیت کو ب فه رمانا (الباب)ی، فه ره پیگیری ب بانگه وازی یا نهینی بکهن.
۲. مه لایی خوراسانی وهسا ددیت کو کتیبین مه لا حوسهینی به شروئی و شیخ کازمی رهشتی نه مرن و فه ره هه موو بانگه وازخواز پهیره و بکهن. لی قوره تولعهینی د گوت، ب دیاربوونا بابیی هه موو کتیبین دی چ بها نامینیت و فه ره تنی سه رده رین دگه ل راسپارده یین بابیی بکهن. خه لک هانددا کو ل جفاتین مه لا ئەحمه د نهروون و

گوهداری یا وی نه‌که‌ن، چونکو ئه‌و گوشتی مریبان دڤون، ئانکو کتیبین مریبان دخوین.

۳. مه‌لا ئه‌حمده‌ی خوراسانی دگوت کو قوره‌تولعه‌ین زانا یین فی سهرده‌می ب صه‌حابی یین سهرده‌می ئیکیفه د شوبه‌ینیت: مه‌لا حوسه‌ینی به‌شروئی ل جهی پیغه‌مبه‌ریبه و عه‌لی یی به‌ستامی ل جهی (أمیر المؤمنین)ه و قوره‌تولعه‌ین ل جهی فاتیمه یا زه‌هرایه و مه‌لا حه‌سه‌نی سه‌جستانی ل جهی حه‌سه‌نی یه و حسینی یه‌زدی ل جهی حوسه‌ینی یه و مه‌لا باقر ل جهی ئیمام باقره... هتد. لی قوره‌تولعه‌ینی و هه‌قالبه‌ندین وی، خوه ژ فان هزاران ته‌بریئه دکر.

۴. مه‌لا ئه‌حمده‌ی د گوت کو قوره‌تولعه‌ین جقاتین به‌هیی دانانیت و سهره‌دانا مه‌رقه‌دین ئیمامان ناکه‌ت. وه‌سا دده‌ته خویا کرن کو نابیت سیفه‌تین مروّقان (وه‌کو تیه‌نیبوونی و مرنی) بیخنه پال ئیمامان، ئه‌جفا پیدفی ناکه‌ت به‌حسی تیه‌نیبوونا حوسه‌ینی و کوشتنا وی بکه‌ین.

۵. قوره‌تولعه‌ین و هه‌قالبه‌ندین خوه جگاره‌کیشان حه‌رام کر بوو، د گوتن کو ئه‌قه رینمایی یین بانگه‌وازی یا نوونه، لی مه‌لا ئه‌حمده‌ی ب ئاشکرای جگاره دکیشان و د گوت کو جگاره‌کیشان ته‌قوا یا مروّقی ب هیتر د ئیخیت.

ژ لایه‌کی دیقه ژی، ده‌می قوره‌تولعه‌ین ل به‌غدا، شیخ میرزا محمه‌د حه‌سه‌ن جه‌وه‌ر شکایه‌ت لیکر و والی ژی قوره‌تولعه‌ین ل مالا ئه‌بو سه‌ناین ئالوسی زیندان کر هه‌تا‌کو به‌رسقا سته‌نبولی بو د هی‌ت. ده‌می ل مالا ئالوسی، مشه جاران دانوستاندین دهرباره‌ی بانگه‌وازی یا نوو دگه‌ل ئالوسی دکر. جار جاره ژی ری ددایی کو بجیته مالا شیخ محمه‌د شبل کو مریدین خوه ببینیت و رینمایی یین بانگه‌وازی یا نوو بو شروقه بکه‌ت.

ده‌می (قره‌العین) ل مالا ئالوسی، دووبه‌ره‌کیه‌کا دی دناقه‌را مریدین واندا په‌یدا بوو. قوره‌تولعه‌ینی داخووا نووکرنا هندک شه‌ریعه‌تان کر بوو، کو شه‌ریعه‌تا خودایی ب شه‌ریعه‌تا به‌یانی به‌یته نووژهنکر. گه‌له‌ک ژ مریدین وی (ب تاییه‌تی زاناین کازمی) ل دژی فی چه‌ندی راوه‌ستان و دگوتن کو وان باوهری ب بابیی هه‌یه، چونکو وی شه‌ریعه‌تا ئیسلامی په‌یره‌و کریبه و ژبو چاکسازی یا ئوممه‌تی هاتیبه. ئه‌جفا چه‌وا دی شه‌ریعه‌تا باب و باپیران هیلن و هندک شه‌ریعه‌تین دی په‌یره‌و که‌ن. لی قوره‌تولعه‌ینی هه‌موو سنوورین شه‌ریعه‌تی به‌زاندینه و دقیت شه‌ریعه‌تی نه‌سخ بکه‌ت. یه‌ک ژ مریدین وی کو ئاغا محمه‌د مسته‌فایی به‌غدادی بوو (ئو ب خوه کوری شیخ محمه‌د شبل بوو)، دکتیبه‌کا خوه‌دا ئاماره ب فی دووبه‌ره‌کیی کریبه و دبیزیت کو لایه‌نین دژی قوره‌تولعه‌ینی نامه‌یه‌ک بو (الباب)ی هنارت و هه‌لدانین قوره‌تولعه‌ینی بو خویا کر بوون. لی بابیی د به‌رسقا نامه‌یا

واندا گه له ک ستاییشا وئ کر بوو، ناڅی وئ ب (بژوون- تاهیره) د ئینا. ئه څجا هه موو یئین نه رازی ئارام بوون و ئه څ نامه یه مینا وه حییه کی بوو بؤ وان. پستی څی به رسځی، مریدین وئ ناڅی (تاهیره) دانانه سهر (قره العین) ئ.

دهمی هه والی زیندان کرنا وئ گه هشتییه قه زوین، مامی وئ و خه زیری وئ، مه لا محمه د ته قی به رغانی که سهک ته کلیف کر کو بچیه ته که به لا و ب ریکا که سین نیزیکی حکومتی هه ولده ت وئ ژ زیندانی به رده ت. لی قاسدی وی چوو ده ف موفتییه به غدا ب خوه (ئبو سه نایئ ئالوسی) و چیروکا قوره تولعه یئی بؤ گو ت. د هه مان ده ما ژی به رسځا سته نبولی هات و بریار دا کو (قره العین) ژ زیندانی به یته به ردان و ژعیراڅی به یته به ریخستن. ئه څجا (قره العین) دگه ل سیه مرید و مه یلدارین خوه، به ر ب که رمانشا هڅه چوون. د څی سه فه ریډا شیخ محمه د شبل و کوری خوه یئ ده ه سالی ژی دگه ل بوون. ده می گه هشتییه که رمانشا ه سئ خانی بؤ ته رخان کر بوون، یه ک ژبو وئ و وان ژنین دگه لدا، ئیک بؤ مریدین وئ و یئ سیئ ژی ژبو کومبوونین وئ دگه ل خه لکی و شاگردین زانست و زانینی. خه لکی که رمانشا ه کوم کومه د هاتنه ده ف قوره تولعه یئی و هه رده م به ر ده رگه می هه رسئ خانی یئین وئ و کولانین ده ردور ژی پری خه لک (ژن و زه لام) بوون. ئه څ چه نده ببوو جهی نه رازیبوونا زانایین ئیسلامی، زانایان ژ عبدالله ئاغای به هبه هانی داخواز کر کو وئ ل توخییه کی راوه ستینیت. ده می (قره العین) و به هبه هانی ل ده ف میری که رمانشا ه به ره څبووین و وئ ب باوه ری داخوازا دانوستاندنئ دگه ل به هبه هانی کری، که یفا میری پی هات و رازی بوو. لی به هبه هانی ب هڅه تا نه خوشی به ره هڅه نه بوو. پاشی نامه یه ک بؤ مامی وئ هنارت و تیدا دیار کر کا چه وا ئه څ ژنه داخوازا نه سخکرنا شه ریعه تی دکه ت و بؤ گو ت کو یا بوویه که سه کا د سه رداچووی ژ ئایینی پیروزی ئیسلامی. روژه کی چوار سه رباز ژ قه زوین گه هشتنه که رمانشا ه و (قره العین) ب زوری ده ریخست و هه ر سئ خانی یئین وئ ژی گرتن. ئه څجا به ر ب هه مه دانڅه چوو، چونکو پړانی یا خه لکی هه مه دان مه یلدارین شیخیانن. لی ل هه مه دان ژی، مه زنی زانایین ئایینی ل دژی بانگه وازی یا وئ راوه ستا. ل داویئ نه چار بوو به ر ب جهی ژ دایکبوونا خوه ه (ل قه زوین) څه گه ریت. ده می گه هشتییه قه زوین، ئیکسه ر چوو مالا بابی خوه و نه چوو مالا هه څژینی خوه. ده می هه څژینی وئ (مه لا محمه دئ کوری مه لا محمه د ته قی) هنده ک ژنین نیزیکی هنارتینه ددویف را، وئ به رسځا وان دا و گو تی: "ئه گه ر ئه و پسمامی ساویله و مه غروور میری من با و وه کو هه څژین هه ست ب به رپرسیاری یا خوه کر با، دا ل که به لا هیته به ریکا من و دا من پاریزیت و د بیت ب ریڅه من ئه و ژ خافله تی یا وی هشیار کر با. لی وی وه نه کر، له وا ئه و ل دنیا و ئاخره تی ل من حه رام بیت و ئیدی نه هه څژینی منه".

ئه څ ژیکڅه بوونا وئ و میری وئ، ببوو گروڅه کی دی دده ستی دوژمنین ویدا کو دژاتی یا وئ پی بکن، ما چه وا ژنا موسلمان خوه ژ هه څژینی خوه دوور دکه ت. خه زیری

وئ ب مجدی هه ولدا کو کور و بویکا خوه پیک بهینیت و فهگرنه فه ههف. لی هه موو هه ولدانین وی سه رنه گرتن. ئەفجا هه ردهم ل سه ر مینه ریی ل دژی شیخیان و بابیان و شیخ ئەحمه دی ئیحمایی و شیخ کازمی رهشتی د ئاخفت. ئوو هه ر که سه کئ ب باشی به حسی بابیان یان شیخیان کربا، دا فه لاقه دهت و دا ژ فه زوین ده ر ئیخیت. ژ ئەگه ریی گو تارین مه لا محمه د ته قی، خه لکی فه زوین ل دژی بابیان بوون و هه ردهم بابیی توشی ده رده سه ری و ئیهانه کرنی و کوشتنی د کرن. لی رۆژه کئ که سه کئ نه نیاس، مه لا محمه د ته قی ل مزگه فتی دا به ر خه نجه ران و کوشت. به ری مرنا مامی خوه، قوره تولعه ینی داخواز ژ مریدین خوه کر بوو فه گرنه فه وارگه هین خوه، چونکو دی کاره ساته کا مه زن قه ومیت. لی تنی شیخ صالحی که ریمایوی و مه لا ئیبراهیمی مه حله اتی ده ستور نه دان، گو تی کو شه هیدبوونا وه یا نیزیک بووی. پیشینی یا وی راست ده رکه فت. پشتی مرنا مامی وی، ئیکه مین که س هاتییه گونه هبار کرن، شیخ صالحی که ریمایوی بوو. هه نارتنه ته هه ران و ل وی ری کوشتن. پاشی خه لکی هیژشکر نه سه ر دوو بابی یین دی و مه لا ئیبراهیمی مه حله اتی ژ ی قهت قهت کرن. قوره تولعه ین ژ ی د ته لارا حاکیفه هاته زیندان کرن و ل بن چاقدیری و زیره قانییه کا موکم بوو. ئەفجا وی هه وارا خوه گه هانده میرزا حه سه نی نووری کو یی بالا ده ست بوو ل ته هرائی و ئیک بوو ژ بابی یین ده ستی کئ. بابیی نا ئی (بهاء الله) دانا بوو سه ر. ئەف میرزا حه سه نی نووری شیا قوره تولعه ینی ب ره قینیت و بینته مالا خوه ل ته هرائی. قوره تولعه ین مال مالا وی، هه تاکو کونگری (بدهشت) ل نیزیکی خوراسانی هاتییه به ستن.

کونگری بدهشت

پشتی حکومه تی (الباب) گرتی و ل قه لاتا ماکو زیندانگری، بابیان بریار دا کونگری خوه ل ده قه را بدهشت گریدهن، چونکو یا دووره ژ قه ره بالا خه لکی و مایتیکرین وان. بدهشت ده قه ره کا مشتی ره ز و بیستان و باغه دکه قیته سه ر رووباری شه هروود دناقه را مازنده ران و خوراسانیدا. مه رهم ژ به ستن کونگری دوو ئارمانج بوون: یا ئیکی کا دی چه وا بابیی ژ زیندانا وی رزگار که ن و یا دووی ژ ی ئه ری شه ریعه تا ئیسلامی به یته نه سخرن یان وه کو خوه بمینیت.

ل سالا ۱۸۴۸ی، کونگره هاته به ستن، ژبلی مه لا حوسه ینی به شرؤئی کول خوراسانی ب هنده ک کارین دیفه یی مژوول بوو، هه موو بابیی یین دی (۸۱ که س) تیدا به ره هه قیبوون. قوره تولعه ین و (بهاء الله) و محمه د عه لیی بارفرؤشی ژ ی به ره هه ف ببوون. ئەف کونگره گه له ک یی گرنگ بوو، چونکو ببوو ئەگه ری وی چه ندی کو بابیی ب ته قافی ژ شیخیان به یینه جودا کرن. به ری کونگری بابیی وه کو جوینه کئ شیخیان د هاتنه هژمارتن، تنی ب هنده ک تشتین گه له ک بچووک ژ هه ف دجودا بوون. لی پشتی کونگری

بانگه‌وازی یا بابیان ناراسته‌یه‌کی دی وەرگرت و بوو مه‌سه‌به‌کی خوسه‌سر، ئانکو وه‌کو دینه‌کی نوو هاته هژمارتن.

د کونگره‌یدا پتر گرنگی ب ئارمانجا دووی هاته دان و د گهرمه گهرما دانوستانداندا، ئارمانجا ئیکی هاته ژبیرکرن. د قان دانوستانداندا، به‌ره‌ه‌قبوویی بین کونگره‌ی بوونه دوو جوین: یی ئیکی دگهل نه‌سخکرنا شه‌ریعه‌تا ئیسلامی بوون کو قوره‌تولعه‌ینی سه‌رکیشی یا وی د کر. د گوئن فهره شه‌ریعه‌ت بهینه نه‌سخکرن و (الباب) ژ هه‌موو پیغه‌مبه‌ران مه‌زنتره و وی ماف هه‌یه شه‌ریعه‌تی بگهوریت و شه‌ریعه‌ته‌کا نوو دانیت. جوینی دووی ژی دگهل هندئ بوون کو شه‌ریعه‌ت وه‌کو خوه بمینیت، محهمه‌د عه‌لیی بارفرۆشی (ئه‌وی بابیی ناخی وی کرییه - ئه‌لقدوس) سه‌رکیشی یا وی د کر. د گوئن کو (الباب) گیانی شه‌ریعه‌تا ئیسلامییه و چاکسازئ و ییه، ئه‌و یی هاتی کو بیدعه و لایه‌نین تیکچووویی راسته‌ته‌فه، له‌وا فهره شه‌ریعه‌ت ب هه‌میقه وه‌کو خوه بمینیت. هه‌لبه‌ت پله و پایه‌یا ئه‌لقدوس ل ده‌ف بابیان گه‌له‌ک یا بلند بوو، هنده‌کان ل پله‌یا مه‌لا حوسه‌ینی به‌شروئی دانا و هنده‌کان ژی ژ وی بلندتر ددیت.

ل وی ده‌می تیغه‌لی و هه‌فرکی دناقه‌را (قره‌العین) و (القدوس) دا توندتر لی ده‌ات، به‌او الله بیلایه‌نی د هه‌لبژارت و پالپشتی یا چ لایه‌نین هه‌فرک نه‌دکر، ئه‌و ل هیقی بوو کا دی چ ئه‌نجام ژی ده‌رکه‌فیت. لی روژه‌کی قوره‌تولعه‌ین ب سفوری و ب زینه‌تفه هاته بن خیفه‌تا (به‌اء الله) فه، ئه‌لقدوس و هنده‌ک به‌ره‌ه‌قبوویی بین دی ژی ل وی کومبوونی بوون. ده‌می قوره‌تولعه‌ین ب تداره‌کی هاتییه دیتن، هنده‌کان چاڤین خوه گرتن و ئیکی سه‌ری خوه بری و ئه‌لقدوسی شیرئ خوه ژ کاقلانی کیشا ده‌ری و ڤیا قوره‌تولعه‌ینی بکوژیت... لی چ ترس ل سیمایی وی دیار نه‌بوون و ده‌ست ب خواندنا په‌یاما خوه کر. ل ده‌ستپیکا گوئارا خوه، راگه‌هاند کو فهره شه‌ریعه‌ته‌کا نوو ژ ده‌ف بابیی ده‌رکه‌فیت. نفیسه‌ران ب ئاوایین جوداجودا ئه‌ف گوئاره فه‌گیرایه و شروقه کرییه.

ل گوره‌ی کتیبنا (مفتاح باب‌الابواب) کو به‌قلداره‌کی وی نفیسییه، ب ئاوایه‌کی زیده‌روییقه به‌حسی گوئارا وی دکه‌ت. لی ل گوره‌ی کتیبنا (مطالع‌الانوار)، ب شیوه‌یه‌کی دی یی به‌ره‌ه‌زتر، گوئارا وی یا وی روژئ فه‌دگیریت. هه‌رچه‌وا بیت، قی گوئاری (ب شه‌هده‌یی یا دوست و دوژمنین وی)، دووبه‌ره‌کی و هه‌فرکییه‌کا توند دناف به‌ره‌ه‌قبووایاندا په‌یدا کر. لایه‌نه‌ک دگهل بوچوونین قوره‌تولعه‌ینی بوو، لایه‌نئ دی ژی ل دژی وی راوه‌ستا، لایه‌نگرین ئه‌لقدوسی د گوئن چه‌وا قوره‌تولعه‌ین ژ بوچوونین ئه‌لقدوسی ده‌رکه‌فیت و ئه‌و ب خوه ژی نوونه‌ری بابیی یه و ل جهی وییه. لی قوره‌تولعه‌ینی د گوئی، ئه‌و وه‌کو شاگرده‌کی ل ئه‌لقدوسی دنیزیت کو بابیی یی هه‌نارتیه ده‌ف وی داکو وی فیرکه‌ت و ته‌مبیکه‌ت. قی هه‌فرکیی بو ماوه‌ین چه‌ندین روژان فه‌کیشا هه‌تاکو به‌او الله مایی خوه تیکری و ب ریکین خوه بین نمونه‌یی شیا هه‌ردوو هه‌فرکان پیک بینیت.

کونگره ته څاڅاڅ بوو، نه لخدوس و قوره تولعه يڼ پيڅڅه ل هه وده څه کي سوار بوون کو بهاء الله بؤ به ره څاڅ کربوو.

سهرده مي پشتي ته څاڅاڅ بوونا کونگره ي، ب سهرده مي نه سخکرنې هاته نياسين. د څي سهرده مي دا گه له ک ديري څاڅاڅ (ب تايبه تي نه ويڼ دڅي بابييان)، دده نه خوياکرن کو مريديڼ بابييان هه څساري سنجاتي يا ئيسلامي بهردان و شه هوه تيڼ خوه يڼ دونيایي پي تير کرن. هه روه سا ديڅن کول گوندې نيالا، هه څبه ندي يڼ قوره تولعه يڼي و نه لخدوسي مينا هه څبه ندي يڼ څن و ميران بوون. نه څه څي ببوو نه گهري وي چه ندي کو خه لکي نيالا ل دڅي وان راوه ستين و گه له ک څي کوشتن و يڼ دي څي ته راوبه را کرن. لي لايه نگرين بابييان څي چه ندي رت دکن و ديڅن کو قوره تولعه يڼ يا پاڅو و عه فيف و سنجدار بوو، چونکو نه سخکرنې څ بابه تيڼ سنجي نه دگرت. د هه موو ئاييياندا سنج هه ر سنجه.

چاره نفيسي (الباب) ي و قوره تولعه يڼي

ل ۹ي ته مموزا ۱۸۵۰ي، ب فه توا يا هندک زانايڼ ئاييني يڼ ته بريڅي، (الباب) هاته سينداره کرن. مريديڼ بابييان خوه نه رازيکرن و بريار دان کو ټولا خوه څ شاه ناصرهددين څه کن. ل ۱۵ي ته باخا ۱۸۵۲ي، دوو که سان خوه نيزيکي شاهي کر کو ده ستې وي ماچي که ن. ده مي شاه ب نکڅه هاتي، ئيکي څ وان گولله يه ک ليډا و راني وي بريندار کر. نه څاڅ بويه ره بوو سه ده مي هه وه کا کوشتن و گرتن و نه شکه نه څه دانا هه موو بابييان، ره شه کيڼ حکومه تي ل هه موو جهان به لاف ببون و ل بابييان دگه ريان، ل هه ر جهه کي بابيه ک لي ديڼبا، دا گرن و نه شکه نه څه دن. نه گه ر ئيکي چه ز څ ئيکي نه کر با دا ب بابيڼي گونه هبار که ت و نه څاڅ گونه هه ب ته نا خوه به س بوو کو به يته به رزه کرن. هه لبه ت وه کو هه موو هه ويڼ ب څي جوړي، کو مه کا مه زن څ خه لکي سفيل و بيگونه هه بوونه قورباني يڼ څي هه وي. هه روه سا قوره تولعه يڼ څي هاته گرتن و د مالا پاريزگاري ته هه رانڅه هاته ده سته سه رکرڼ. لي قوره تولعه يڼي ده ست څ بانگه وازي يا خوه بهر نه دا و هه ر يا به رده وام بوو. ل مالا پاريزگاري څي پيشوازي يا څنان دکر و بؤ د گوت کو ئاييني نوو پله يا څني به رزتر راگرتيڼه و ئازاديڼه کا پتر داڼي.

سه روک وه زيڼي ئيراني، دوو زانايڼ ئاييني (مه لا محه مه دي نه ندرماني و مه لا عه لي کيني)، هه رارته ده ف قوره تولعه يڼي کو دانوستاندي دگه ل بکه ن و سه روک وه زيڼي ب عه قيده يا وي ئاگه هدار بکه ن، هه تاکو بکاري ت برياره کي دده ره څي ويدا بده ت. هه ردوو زانايان هه فت جه لسه يڼ نه زمونکرنې دگه ل قوره تولعه يڼي نه جامدان و د هه موو جه لسه ياندا، وي ب شاره زايي به رسقا خوه ددا و بؤ رو ه ن دکر کو (الباب) ئيمام مه هديڼه. ده مي وان دگوتې ئيمام مه هدي دي څ باڅيريڼ (جابلقا) و (جابرسا) دهرکه فيت، وي د به رسقيدا دگوت، نه څاڅ هه ردوو باڅيره ئاشو پيڼه و څ خورافه يڼي که سانين نه زان و

حیکاتبیژین دره‌وینن. ل داویی بریار دان کو دانوستاندا دگه کافره‌کی بی مفایه و راپورتا خوه نقیسین کو ئەف ژنه کافره‌کا د سهرداچوویی یه و تۆبه‌کرنی ژی قه‌بوول ناکه‌ت. ئەفجال گوره‌ی حوکمین قورئانا پیروژ سزایی وی کوشتنه.

دیروکفان ل سهر شیوازی کوشتنا وی نه ئیکرانه، هنده‌ک دبیزن کره دده‌فی تۆپه‌کیندا و ده‌می تۆپ په‌قاندی پرت پرت بوو. هنده‌کین دی دبیزن پرچا وی ب هه‌سپه‌کیفه‌ گریدا و راکیشا به‌ر ده‌رگه‌می دادگه‌می کو بهیته‌ سۆتن، لی نه‌سۆتن هه‌تا‌کو خه‌ندقاندی و پاشی جه‌نده‌کی وی هاقیته‌ دناف ئاگریدا. روژه‌ه‌لاتناسه‌ک ب نافی براون دبیزت: شاهی هنارته‌ ددویف را و ئینا د ته‌لارا خوؤه (نیگارستانی)، ژی داخوازکر کو ته‌بریئا خوه ژ بابیی بکه‌ت. لی ده‌می وی قه‌بوول نه‌کری، هاقیته‌ د بیره‌کیندا (ل باخچه‌یی ته‌لاری) و پاشی چوار که‌فرین مه‌زن هاقیته‌ سهر و ددویفدا ئاخ ژی رادا سهر. خودانی کتیبیا (مگال الانوار) دبیزتیت: ده‌می ژ مالا پاریزگاری ئینا باخچه‌یی ئیلخانی، ل به‌رانبه‌ری بالیوزخانا بریتانی، ب که‌فیکه‌کا هه‌ری هاته‌ خه‌ندقاندن (ئو که‌فیک ژی وی ب خوه دا بۆ ف جه‌للادی خوه). پاشی هاقیته‌ دبیره‌کیندا و ئاخ رادا سهر.

ب شیوه‌یه‌کی گشتی، ئەگه‌ر ئەم ل ژیاننامه‌ یا قوره‌تولعه‌ینی بنیرین، دی بینین کو فی ژنی چوار ساخله‌تین سهره‌کی ل ده‌ف هه‌بوون: جوانییه‌کا راده‌به‌در و ژیرمه‌ندییه‌کا داهینه‌رانه و که‌سایه‌تییه‌کا ب هیژ و زمانه‌کی بیگه‌رد و شیاینن گۆتاردانی ل ده‌ف هه‌بوون. هه‌لبه‌ت هه‌ر ژنه‌کا ئەف ساخله‌ته‌ ل ده‌ف هه‌بن، دی شیته‌ کاریگه‌ری یین هه‌مه‌جۆر ل سهر خه‌لکی که‌ت. زیده‌باری فی چه‌ندی ژی، فیری زانین و زانسته‌کی زۆر ببوو کو کاریگه‌ری یا فان ساخله‌تین ژیگۆتی خورتر لی کر بوو. د ریبازا خوه یا بانگه‌وازیکرنا عه‌قیده‌یا نوودا، هه‌رده‌م ئالا هه‌لگرا نووکر و نووخوازی بوو. ل ده‌ستپیکنی وی باوه‌ری ب عه‌قیده‌یا شیخیان ئینا کول وی سهرده‌می عه‌قیده‌یه‌کا نوو یا شیعه‌یان بوو. لی ده‌می بانگه‌وازی و عه‌قیده‌یا (الباب‌ی بهیستی، ئیکسه‌ر باوه‌ری پی ئینا و بۆ ئیک ژ جه‌مسهرین به‌لافکرنا وی، ئەفه‌ ب خوه ژی عه‌قیده‌یه‌کا نوو بوو که‌فتیه‌ دناف ئایینی ئیسلامیدا.

که‌له‌ک دیروکفان وه‌سا بۆ دچن کو ئەگه‌ر قوره‌تولعه‌ین نه‌بایه‌، ریبازا بابیان ب فی سه‌متا هه‌یه‌قه‌ نه‌دچوو. هنده‌ک ژی دده‌نه‌ خویاکرن کو نووخوازی یا وی ژ ئەگه‌ری هه‌فۆینی یا وی یا سهرنه‌که‌فتی بوو. وی پالپشتی و پشته‌فانی یا هه‌ر بزافه‌کا نوو دکر داکو ژ هه‌فۆینی یا خوه یا سهرنه‌که‌فتی رزگار ببیت، چونکو ئایینی ئیسلامی وی ریکی ناده‌ته‌ ژنی کو میژ خوه ب هیلیت یان به‌رده‌ت. هه‌رچه‌وا بیت، ئەم د کارین بیژین کو قوره‌تولعه‌ین یه‌ک ژ ژنین دیروکی یین زیره‌ک و ویره‌ک و داهینه‌ر بوو، به‌ری زهمانی خوه هات بوو. ئەگه‌ر ل سه‌دی بیستی ده‌رکه‌فت با، نه‌ دووره‌ ببا ب نافوده‌نگترین ژنا فی سه‌ده‌ی.

بهاء الله دهیته بهغدا

ههروهکو مه خویاکری، بهاء الله (میرزا حهسهئی نووری) ل تههرانی، کهسهکی بالادهست بوو. ئیک بوو ژ مهیلدارین دهستیکی یین بانگهوازا بابیی (ل ساللا ۱۸۵۲ئ باوهری پی ئینا بوو). ل وی دهمی دوو کهسان ههولداين کو شاه ناصردهدینی بکوژن، بهاء الله ژى هاته گرتن، لی ب شهفاعهتا سهروک وهزیران هاته بهردان.

ل ۸ ی نيسانا ۱۸۵۳ئ، دهیته بهغدا. ل دهستیکی دچيته کازمی، پاشی ب پیشنیازا کونسؤلگهري ئیرانی دهیته بهغدا و ل گهرهکا عاقولین ئاکنجی دبیت. پشتی قی ئاکنجیبوئی، برایی وی یی ژ بابی وی (میرزا یحیی)، ئهوی ب (صبح الازل) دهاته نیاسین، ب جلکین دهرویشان ژ ئیرانی رهقی و هاته بهغدا. ئهف برایی وی یی بهرنیاس بوو دناف بابیاندایا کو ئهوه خهلیفهیی (الباب)ی و بهاء الله ل شوینا وی (یان پیش ویقه) سهکرادیهتی یا بابیان دکهت. رهوشا بابیان ل بهغدا، ههروهکو دهستیکا بانگهوازی یا وان بوو، ههردهم ب ههقرکی و ژ ههقدوور بوون. هه ئیکی سهکرادیهتی یا بابیان بۆ خوه د قیا. ئهفجا دهمی دیتین کو بهاء الله یی مجده ل سهر بانگهوازی و ناهيته گهورین، گهلهک سهرکیشین بابیان کهرب ژى فهبوون و پیلان ل دژی وی دگیران. لی ئه وهه یی بهردهوام بوو ل سهر کاری خوه، سهردهانا خهلیکی دکر و ل قهوهوخانا دگهل خهلیکی د روونشت و گوهداری یا خهم و داخوازی و پیشنیازین وان دکر.

دهمی بهاء الله ههست ب گهفین مجد ل سهر ژيانا خوه کرین، جلکین دهرویشان کرنه بهر خوه و کهشکولکهک ههلگرت و نافئ خوه کره دهرویش محهمه، پاشی بهرهف دهفهرین کوردستانیه چوو. ههکو گههشتیه سلیمانیه، ل چیاپی سهرگهلقهفته خلوی و پشتی دهمهکی کورت فهگهریا باژیری و د تهکیا خالدیئ فه ئاکنجی بوو. بۆ ماوی دوو سالان مال سلیمانیه. پشتی کهسوکارین وی ب جهی ئاکنجیبوونا وی حهسیاین، شیخ سولتانی کهربهلائى چوو سلیمانیه داکو قاییکهت کو فهگهریتهفه بهغدا. ل ۱۹ئ ئادارا ۱۸۵۶ئ، بهاء الله گههشته بهغدا .

پشتی بهاء الله گههشتیه بهغدا، ههموو بابیی لیك خرغهکرن و ههقهندی یین وی دگهل خهلیکی و ههموو کونسؤلگهريیان ژى دباش و ب هیز بوون. کونسؤلگهري بریتانی ب بهردهوامی سهردهانان وی دکر و گوئی ئهگهز حهز بکهت دئ کهته ئیک ژ ههقهولاتی یین بریتانی، ئهگهز بقیته بچيته هندستانیه، دئ هیسانکارییان بۆ کهت. ئوو ئهگهز حهز بکهت، دئ نامهیهکا وی گههینته مهلیکه فیکتوریایی. لی بهاء الله ههموو پیشنیازین وی رهتکرن و مانا خوه ل وهلاتین سولتانی ههلبژارت. ل وی سهردهمی، گهلهک ژ باوهردارین (الباب)ی ژبهز زۆلم و ستهما ئیرانی د رهقین و دهاتنه عیراقی. ل عیراقی ب خوه ژى، هژمارا وان د زیدهبوونهکا بهردهوامدا بوو. ل ساللا ۱۸۵۴ئ، هژمارا باوهردارین بابیان گههشته ۵۰۰ کهسان. ههژی گوته کو بانگهوازی یا بابیان ل ئیرانی گهلهک یا بهلز بوو، خهلیک کۆم

کۆمه دهاتنه دناقدار، لى ل عيراقى گهلهک يا هياوش و ل سهر خوه بوو. ههروهسا ژ نهگهري زولم و ستهما ئيرانى ل ههمبهرى بابييان، هه موو د ئيگگرتى بوون. لى ژ نهگهري ئارامى يا وان ل عيراقى، هه ردهم ب هه فركى و دووبه ردهكى بوون. هه گرۆپه كا هه بيت، ده مى دكه قيته د بن گه فين دهسته لاتيفه، ئيك دگرن. لى ده مى لى دبته به رفدهى و ئارامى، هينگى ب سه روستوويى ئيكودوو قه دميين و هه فركيى ل سهر دهسته لاتديريى دكه ن.

ل سه رده مى نامق پاشاى، رهوشا بانگه وازى يا بابييان خورتر لى هات. چونكو نامق پاشاى هه ر ژ روژا هاتنا خوه بو به غدا (١٨٦٢)، هه قبه ندى يين موكم و ب هيز دگه ل بهاء الله هه بوون، ريزه كا تاييه ت بو دگرت و رى بو خووش دكر كو بانگه وازى يا خوه، ب ئاشكرابى و بى ترس به لاقه كت. نه قه ژى بو نه گه رى وى چه ندى كو شيعه ژى ب ئاشكرابى به رسفا بابييان بدن. شيعه يين عيراقى ل ههمبهرى بابييان، هه مان هه لويسى شيعه يين ئيرانى هه بوو، كو ب كافر و زه نديق و د سه رداچوويى د هه ژمارتن. ل ده ف شيعه يان تاوانا بابيى مينا تاوانا زه نده قى و كافر بوونى بوو. يا ژ هه ميين خرابتر ژى، بابييان روژا ئيكى موحه رده مى كر بو جه ژنا خوه، چونكو روژا ژ دايكبوونا (الباب)ى بوو. د قى روژيدا، وان ئاهه نگين خو شين دگيران. لى شيعه قى روژى ب روژا خه م و كو فانين خوه د هه ژميرن، چونكو ئاييرده يين خوه يين وه كو جفاتين به هيى و مه وكبين حوسه يينى پى ده ست پى دكه ن و بو ماوه يين دهه روژان قه دكيشيت.

ل روژا ٢١ى ئادارا ١٨٦٣ى، بهاء الله دگه ل مريدن خوه ب ئاهه نگيرانا نه ورؤزيقه يى مژوول بوو. ژ لايى واليقه هاته ئاگه هدار كرن كو سه روك وه زيرين دهوله تى نه و يى داخوازكريه سته نبولى، دكو بو ده مكي ل ميئاندارى يا سولتاني بمينيت. به رى بهاء الله ژ به غدا ده ركه قيت، نامق پاشاى سه را دا ل بيستانى نه جيبيه، ئو داخوازا ليبورينى ژى كر كو نه شيت بو چ بكه ت. لى هه ر ل قى جهى وه قى بو هاته خوار كو ئيمامى نه ديار نه و ب خوه يه و (الباب) وه كو يوحه ننابى مه عمه دانه ژبو يه سوعى. نه قجال ٩ى گولانى ژ بييسانى نه جيبيه ده ركه فتن، پينجى ده وار و هه فت هه وده ج و دهه سوار ژ سه ربازين حكومه تى دگه ل نه فسه رده كى سه رپه رشتيار دگه ل بوون. كاروانى وان د ريكا كه ركووك و مووسلدا تيپه رى هه تا گه هشتينه به نده رى سه مصون ل سهر ده ريا ره ش، ژ ويى ب پاپورى ب رى كه فتن و ل ١٦ى ته باخى گه هشتنه سته نبولى. پشتى چوار مه هان مايه ن ل سته نبولى، ب فه رمانا حكومه تى هاتنه قه گوهاستن بو نه ديترنه. ل قى باژيى هه فركييه كا مه زن دناقه به را بهاء الله و براى وى (صبح الازل) دا پهيدا بوو، كا كى دى سه ركرديه تى يا بابييان كه ت. صوبح نه لئه زه ل دگوت كو نه و خه ليفه يين (الباب)يه و بابيى ب خوه يا راگه هاندى و يا بو ئيمزا كرى. لى مريدن به هائى د گوتنى كو نه و كارى (الباب)ى كرى، تنى ژبو پاراستنا بهاء الله بوو، دكو ژ پيلانين نه چه ز و دوژمان به يته پاراستن و بكاريت به رده وامى ب بانگه وازيى بدت. لى پشتى نه گه هشتينه چ نه نجامان، گرۆپى وان بوونه

دو پیشک: ئەوین دگەل بهاء لاله ماین گۆتئی (بهائی) و ئەوین ب دویف صوبح ئەلئەزەل کەفتین گۆتئی (الازلێه). لئ ل سالا ١٨٦٨ئ، هەردوو حکومەتین ئێرانی و ئوسمانلی پیکهاتن کو هەردوو جوینان ژیکفەکەن و ژیکدوور بیخن. ئەقجا بهائی کو هژمارا وان ٦٨ کەس بوون هەنارتنه عەککا و ئەزەلی ژئ کو هژمارا وان ٣٠ کەس بوون هەنارتنه گزیرتا قوبرص.

ل ٢٨ی گولانا ١٨٩٢ئ، بهاء الله د ژئ ٧٥ سالییدا ل عەککا مر و کورئ وی یئ مەزن عەباس ئەفەندی، ئەوئ ب ناغئ عەبد ئەلبەها هاتیبه ب ناغکن، هاته جهئ بابئ خوه. هەرچەندە هەندەک هەقکئ یئ ل سەر سەرکردایەتی یا بهائییان دناقبەرا وی و برایی وی میرزا محەمد علی دا چیبوون، لئ عەبد ئەلبەها شیا چارەسەرکەت و هەموو بهائییان تاعەتا رەهایئ بۆ عەبد ئەلبەها پیشکشکر. ئەف سەرکیشئ نوو یئ بهائییان، کەسەکئ ژیرمەند و سیاسی و زیرەک بوو. د ماوهیچ چەند سالا کئ کیمدا شیا شانەیا بهائییان ژ بانگەوازییەکا دەقەرۆکی بکەتە بانگەوازییەکا جیهانی. ل سالیئ ١٩١١ و ١٩١٢ئ، دوو جار ان سەرەدانا ئەمیریکا و ئورۆپا کر و شیا گەلەک خەلکی ب نک خوڤه راکیشیت و بکەتە مریدین شانەیا خوه یا بهائی. هەژئ گۆتته کول وی دەمئ مەیلدار و مریدین بهائییان، بەر ب زیدەبوونەکا بەردەوامقە دچوون، هژمارا ئەزەلییان بەر ب کیمبوونقە دچوو. ژبلی ٢٠٠ یان ٣٠٠ کەسان ژئ نەماینه و پیرانی یا وان ل ئێرانی دژین.

سەردەمئ پستی نەجیب پاشای هەتا هاتنا مدحەت پاشای

ژ رۆژا لادانا نەجیب پاشای هەتا هاتنا مدحەت پاشای، بیست سالان قەکیشا. د قان بیست سالاندا، گەلەک والی هاتنه سەر عەرشی بەغدا، یئین ژ هەمووان گرنگتر و ب ناڤودەنگتر نامق پاشا، رەشید پاشا و عومەر پاشا بوون.

ل تەمموزا ١٨٤٩ئ، نەجیب پاشا هاته لادان و کەسەکئ دی ب ناغئ عبدالکریم نادر پاشا هاته جهئ وی. لئ پستی سالا کئ ئەو ژئ هاته لادان و محەمد وەجیە پاشا هاته جهئ وی. د سەردەمئ محەمد وەجیە پاشایدا عەشیرەتین ناڤەرasta فوراتی دەست ب یاخیبوون و ئاژاوەگیرئ کر. والی د قیا بیئ شەر قان عەشیرەتان قاییلکەت و قەگەرینتە دناڤ باوەشا حکومەتیدا. لئ سەرلەشکەرئ والی (فەریق نامق پاشا)، دگەل بۆچوونا وی نەبوو، فەریق نامقی وەسا هزر دکر کو ئاگرئ سەرەلەدانا عەشیرەتین عیراقئ ب شیرئ و شەرئ توند نەبیت، ناهیتە قەمراندن. دەمئ ستەنبۆلی پشته قانی یا بۆچوونا نامق پاشای کرئ، والی دەست ژ کارکیشانا خوه بۆ ستەنبۆلی بلند کر. ب قئ چەندئ ژئ پستی سالا کئ ژ حوکمئ محەمد وەجیە، هاته لادان و نامق پاشا ئەوئ بەرنیاس ب (نامق پاشایی مەزن)، ل جهئ وی دبیتە والین عیراقئ. ل گورەئ وەسفین ئەبو سەنایی ئالۆسی:

نامق پاشا که سه کی توند و هسک بوو. ئیکه مین کاری وی کری، هیرشه کا به ربه لاف کره سهر عه شیره تین فوراتی ناقه راست و هیژین عه شیره تان تیکوپیک کرن. د فی شه ری دژواردا، ههفت سه روک عه شیره ت ئیخسیر کرن، وهکو شیخ کریدی (شیخی خه زاعل) و شیخ زاهرئ مه محمود (شیخی زهویع کو بابی شیخ زاری بی سه رکیشی شوره شا بیستی بوو). لی وهسا دیار بوو کو فی سیاستا توندی هندهک ئهجامین به روفاژی په یادا کرن. شیخ زاهرئ مه محمود شیا ژ پاسه وانان رزگار بیست و بگه هته عه شیره تا خوه و یاخیوونی ل سهر نامق پاشای بکهت، پاشی عه شیره تا زوبید ژی گه هشتی و شیان دهو رو به رین به غدا و گوندی (المسیب) کونترۆلکه ن. پاشی چوونه حله و باژیر دوورپینچکر. ب فی چهندی ژی خه لک کهفته دبن ترس و گه فه کا مه زغه، چونکو فان عه شیره تین یاخیوویی مالی خه لکی ژی دستاند و خه لک نه دویرا ژ به غدا ده رکه قیت.

ئالوسی ددهته خویا کرن کو نامق پاشا نه تنی دگه ل خه لکی عیراقی بی توند و دژوار بوو. لی ههروه سا دگه ل خه لکی بیانی و مه سیحی یین عیراقی ژی یی وهسا بوو. دبیزن جاره کی دهمی مه وکی وی د بازارای را د بوری، که سه کی مه سیحی کو پاره گوهور بوو، نه دزانی عه دت ئه وه ژ هه سپی خوه دابه زیت هه تا کو مه وکی وی د بوری. هه کو دیتی ل سهر هه سپی نه هاتیه خوار، ره شه کین وی چوونی و ب توندی قوتا. کونسۆلگری فرهنسی نه رازیبونه کا توند ئاراسته ی والی کر و د هه مان دهمدا، بالیۆژی فرهنسی ل سته نبۆلی ئه ف شکایه ته گه هانده سولتانی. سولتان نه چار بوو نامق پاشای فه گه رینته سته نبۆلی و که سه کی دی ل جهی وی دانیت.

ل ته باخا ۱۸۵۲ی، فه رمانا سولتانی ب دانانا ره شید پاشای ده رکه فت. ناسناقی وی گوزه لگولی بوو، ئانکو خودانی بهرچا قکان. وهسا دیاره کو ئه فه ئیکه مین که س بوو ل عیراقی، بهرچا قکان بکار بینیت. ئه فه دووه مین پاشایی ره وشه نبیره دبیته والیی عیراقی، یی ئیکی عبدالکریم نادر پاشا بوو کو خواندنا خوه ل نه مسا ته قاف کر بوو. وی گه له ک هه ز ژ شعر و ویزه ی دکر، له وما گه له ک ب کووری د ره وشه نبیری یا نوو نه دگه هشت. لی ره شید پاشا ژ بنه رت جیورجی بوو. ل ده ستپیک مه سیحی بوو، پاشی ئوسمانلیان نه چار کر ببیته موسلمان. پاشی هنارته فرهنسا داکو تاییه تمه ندیی د توپچاتیندا بینیت. ب فی چهندی ژی، دبیته ئه فسه ره کی بهرچا ف د له شکه ری ئوسمانلیدا. ههروه سا شاره زاییه کا باش ده رباره ی کارگیری و سیاستی ژ فرهنسا وهرگرت بوو. به روفاژی ره وشه نبیری بهری خوه، وی پتر گرنگی ب ره وشه نبیری یا نوو ددا. پرانی یا دیرۆکفانان و هه ر دوو کونسۆلگه رین بریتانی و فرهنسی، په سناداری یا پاقری و ئه ختوباری یا وی د نفیسینین خوه دا دکرن. وی هه موو مۆچه یین نه دایی ژ سه رده می عه لی ره زا پاشایفه دانه فه رمانبه ران و گرنگی ب ئاقه دانی و نووژهنکرنا مزگه فتان ددا. ههروه سا گرنگیه کا مه زن ب کشتوکالیی ژی دا، جووک راکیشان و رووبه ری عه ردی کشتوکالیی ئافی زیده تر لیکر.

ژ لایه نئی سیاسه تا دگهل خه لکی و عه شیره تان ژئی، به روفاژی نامق پاشای بوو، ئه و شیا د ناخی تاکی عیراقی بگه هیت و سه ره ده ریبه کا وه سا دگهل بکه ت کو بکه فنه د بن تاعه تا ویفه و ئاریشه یین ئه من و ئاساییشی بو پهیدا نه که ن.

ههروه کو مه د پیشکین بۆریدا ئاماژه دایی، شه ری قهرم د سه رده می ویدا هاتبوو کرن. خه لکی عیراقی ژئی ژ هیرشین ئیرانی دترسیا. هه رچه نده شاهی دابوو خویاکرن کو ئه و چ زه رگه هین ژ پشتقه ل برایی خوه یی موسلمان ناده ت، لی خرغه کرنا له شکه ری وی ل سه ر توخیی بیهنه کا دی ژئی ده ات. ئه قجا ره شید پاشای عه شیره تین شه ممه ر و عه نزه و عه قیل ل که رخ (کو مینا له شکه ره کی نه ری کخستی بوون) خرغه کرن و به ره ه فکرن ژبو به رسینگرتنا هه ر هیرشه کا ژ لایی ئیرانیفه به یته. ههروه سا عبدالله بابان ژ مه نفایا وی یا ل سته نبولی فه گه راند و هنارته سلیمانیه کو عه شیره تین کوردان خرغه که ت و به ره فانیی ژ سلیمانیه بکه ن. د هه مان ده مدا ژئی ره سوول به گی سؤرانی هنارته که رکوک کو به ره فانیی ژئی بکه ت. ل باشوری عیراقی ژئی، پاشای شیخی کوهیت و شیخی مونته فوق ته کلیفکرن کو خوه به ره ه فکه ن ژبو هه ر هیرشه کا ژ باشوری به یته سه ر عیراقی.

د قی ره وشا ناله بارا عیراقیدا و مژوولبوونا وی ب به ره ه فکاری یین له شکه ری ژبو به ره فانی کرنی، کونسؤلگه ری بریتانی هینری روبنسۆن وه سا بو ده ولتا خوه نفیسی بوو کو ده رفه ته کا زیینه ده ست ب سه ر عیراقیدا بگریته و ژ بن ده سته لاتا ئوسمانلییان بینته ده ری. لی به رسقا ده ولتا وی بو هات کو ئه رکی وی یی سه ره کی ئه وه، پاراستنا عه ردی سه لته نه تا ئوسمانلی بکه ت و نه هیلیت ئیران قی ده رفه تی بکار بینیت و عیراقی داگیر که ت. ل داویی ژئی ده نگوباس ژ ئیرانی هاتن کو ل سالا ۱۸۵۳ی، ئیمامی روژا هه یینی ل ته ه ران گو تارا خوه ئاراسته ی شاهی کر و تیدا گو ت بوو کو هه ر شه ره کی د قی ره وشیدا دگهل ده ولتا ئوسمانلی به یته کرن، سه رکه فتنه بو کافران. ئه فه ژئی ل گوره ی شه ری ناییت. ب قی فه توایی گه فین ئیرانی ل سه ر عیراقی نه مان و ترسا خه لکی ژئی فه ره قی و ئارام بوون. ل ناقه راستا ته باخا ۱۸۵۷ی ره شید پاشا توشی نه خو شیه کا گه وریی دبیت و ژ ئه گه ری قی نه خو شیی د ژیی پینجی سالییدا مر. ئه قجا سولتانی ئه فسه ره کی له شکه ری ژ سه رکرده یین شه ری قهرم هه لبژارت کو بیته والیه عیراقی. ئه و ئه فسه ره عومه ر پاشا بوو، نه ژادی وی ژ بنه ماله کا هنگاری بوو، ده می ژیی وی بوویه ۲۸ سال، وه لاتج خوه ب جه هیلا و هاته وه لاتین ئیسلامی. ئایینی خوه یی مه سیحی گوهارت و ناقی خوه کره عومه ر.

ویلايهتا عومەر پاشای

ل ۱۸ی شواتا ۱۸۵۸ی ب چوار هزار سهربازانقه گه ههشته به غدا، کومه کا ئه فسه رین شه رێ قهرم ژى دگه ل بوون. ئیکه مین کارى وی کرى ئه و بوو کو هه موو قه لاتین ره شید پاشای ل ده روروبه رین هندیه و سوق الشیوخ ئافاکرین، هه رفاندن. د قیا بیژته عه شیره تان کو نه قه لاتن هه یبه تا حکومه تی دپاریزن، لی هه رده می عه شیره ت یاخی ببن، ئه و دى ب هیزا سهربازین خوه یین نیزامی سه رکوتکه ت. ههروه سا د قیا ته جنیدا ب زوری (کول وی سهرده می دگوتنی عه سکه ر نیزام) ل سه ر خه لکی ب سه پینیت (ل ده ستپیکى ل به غدا و پاشی ل هه موو عیراقی). لی وی نه دزانی کو عه شیره تین عیراقی نه شین ته جنیدا ب زوری قه بوول بکن. ئه قجا کومه کا عه شیره تین ناقه راستا فوراتی ده ست ب یاخیبوونی کرن و والی ب توندی ئه و پاشقه برن، ئو هه ر یی رژد بوو ل سه ر قی عه سکه ر نیزامی. ل وی ده می ئه و یی مژوول ب ته جنیدکرنیقه، له شکهری ئیرانی ل سه ر توخیبی کوم ببوو. وی ژى له شکهری خوه هه نارته سلیمانین کو به ره قانیی ژ توخیبین عیراقی بکه ت. هه رچه نده شاهی له شکهری خوه ژ سه ر توخیبی قه گه راند بوو، لی وی قیا تولا خوه ژ عه شیره تا هه ماوه ند قه که ت کو ده می هاتنا له شکهری ئیرانیدا هه نده ک کارین ئاژاوه گیری ل دژی ده سته لاتا وی کر بوون. گه له ک ب توندی شه رێ هه ماوه ندیبان کر و گه له ک خه لک ژى کوشتن و هه موو مال و مولکی وان تالانکر. پاشی ده می ب سه رکه فتنقه قه گه رایه به غدا، فه رمانا لادانا وی ل هیقیی بوو. سه ده می لادانا وی ژى، شه رێ هه ماوه ندیبان بوو. ئه و هه موو کوشتاره بیی فه رمانا سولتانی دگه ل هه ماوه ندیبان کر بوو. ههروه سا ده سته لاتا سته نبول دترسیا کو هه ماوه ندی ژناف عه ردی ئوسمانلیبان بره قن و به ر ب ئیرانیقه بچن. ئه قجال ۲۵ی ئیلونا ۱۸۵۹ی، عومه ر پاشای به غدا ب جه هیللا. ماوه یی ویلايهتا وی ل عیراقی، تنی ساله ک و هه فت هه یقان قه کیشا.

پشتی چوونا عومه ر پاشای، هه قریکه یه کا توند ل ناقبه را سیاسه تمه دار و له شکهرقانی عیراقی، ل سه ر ویلايهتی په یدا بوو. ئه فسه ره کی به رنیاس ب په یا فه ریق ب ناقی ئه حمه د ته وفیق پاشا د قیا بیته والی و هه موو به ره قی یین خوه ژبو قی چه ندی ئاماده کر بوون، لی ده وله تی که سه کی دی ب ناقی مسته فا نوری پاشا هه لبژارت. ئه قجا که رب و کین و نه قیان دناقبه را قان هه ردوو که سایه تیاندا چیبوو. هه رده م پیلان ل دژی هه ف دگیران و هه ر ئیکی د قیا یی دی ل ده ف سولتانی رسوا بکه ت. ئه ف والی نوو، که سه کی نه خوینده وار و به رتیلخور بوو. ده نگوباسین ره وشا عیراقی گه هه شته سته نبول. ل داوی یا شواتا ۱۸۶۱ی، ب ریکا ته لگرافی فه رمانا لادانا مسته فا نوری پاشای و دانانا فه ریق ئه حمه د ته وفیق پاشای، ژ لای سولتان عه بدله زیزقه گه هه شته به غدا. هه ر ژ روژا ده ست بکاربوونا والی نوو، قیا جو داهی یا دناقبه را خوه و یی به ری خوه دا خویا که ت. کومه کا چاکسازیبان کرن و هه موو قایمقام و ریقه به رین گه نده لکار ژ سه ر کارین وان لادان. د

ماوهی دوو هه‌یڤاندا شیا مه‌بله‌غی بیست و پینج هزار کیسکین پاره‌ی بو‌خه‌زینا ده‌وله‌تی فه‌گه‌رینیت. لی مسته‌فا نوری پاشا بزافه‌کا مه‌زن کر کو چاره‌کا دی لیکولین د بابه‌تی به‌رتیلخوری یا ویدا به‌یته کرن، بو‌قی مه‌ره‌می ژی گه‌له‌ک پاره‌ خه‌رجکرن و گه‌له‌ک به‌رتیل ددانه که‌سائین ده‌سته‌لاتدارین سته‌نبولی. ل سه‌ر داخوازا وی لی‌کولین هاته ئه‌نجامدان و قی جاری مسته‌فا نوری پاشا بیگونه‌ده‌رکه‌فت و چاره‌کا دی فه‌گه‌رافه سه‌ر عه‌رش‌ی به‌غدا .

ل ٤ی شواتا ١٨٦٢ی، ب فه‌رمانه‌کا سولتانی، پشتی نیزیکی دهه‌ سالین لادانا وی (١٨٥٢)، چاره‌کا دی نامق پاشا فه‌گه‌رافه به‌غدا و دبیته والی. لی ئه‌قجاره ب شیوه‌یه‌کی دی هات. پتر گرنگی ب ئایینی ددا و گه‌ره‌کین به‌غدا ژ دز و جه‌رده و ره‌شه‌کان رزگار کر. ب ئیمزایه‌کی ره‌شه‌کی نافداری به‌غدا (حه‌جی ئه‌حمه‌د ئاغا) لادا و خه‌لک ژ زورداری و سته‌ما وی رزگار کر. ئه‌ف حه‌جی ئه‌حمه‌ده‌ گه‌له‌ک یی زوردار و رکویی بوو د سه‌ره‌ده‌ریکرنا خوهدا، له‌وا ئاخفتنا (وه‌ره حه‌جی ئه‌حمه‌د ئاغای تی بگه‌هینه)، وه‌کو ئاخفتنه‌کا پیشینان ل هه‌موو عیراقی به‌لاف ببوو.

ل وی سه‌رده‌می ئال سه‌عدون سه‌روکاتی یا هه‌فگرتنه‌کا ب هیژ یا عه‌شیره‌تان دکر دگوتنی (المنتفق) کو بنگه‌هی وی ل سوق الشیوخ بوو. به‌ری نامق پاشای ل سالا ١٨٦٠ی، مسته‌فا نوری پاشای د قیا قی ده‌قه‌ری بکه‌ته قایمقامیه‌کا سه‌ر ب به‌غدافه، داکو هه‌رده‌م ل به‌ر چاقین وی بن و ل سه‌ر یی زال بیت. ئه‌قجا شیخ مه‌نصور کره قایمقام، لی ئه‌ف پایه‌یه ب دلی خه‌لکی عه‌شیره‌تان نه‌بوو، دگوتن ما دی چه‌وا شیخی وان بیته فه‌رمانبه‌ری ده‌وله‌تی. ل ده‌ستپیککی پۆستی قایمقامی پۆسته‌کی میناکی بوو، لی شیخ مه‌نصور هه‌روه‌کو شیخه‌کی سه‌ره‌ده‌ری دگه‌ل عه‌شیره‌تین (المنتفق) دکر و دیوانا وی جهی چاره‌سه‌رکرنا هه‌موو ئاریشه‌یان بوو. ده‌می نامق پاشا بوویه والیی عیراقی، وی سلیمان فائق کره ژمیریاری قایمقامی یا مونته‌فق، ئه‌و ب خوه ل خانه‌قین بوو، لی فه‌گوه‌استه مونته‌فق کو بیته چاقدر و سه‌ره‌شتیاری شیخ مه‌نصور. لی ئه‌ف دامه‌زراندنه ب دلی عه‌شیره‌تان نه‌بوو، ب تایبه‌تی شیخ ناصر برایی شیخ مه‌نصور. ئه‌قجا ب دژی حکومه‌تی و سلیمان فائق رابوون و ل داوی سلیمان فائق ب هاریکاری یا هنده‌ک دۆست و هه‌قالان، شیا به‌ر ب قورنه‌فه بره‌فیت. لی یاخیوونا فان عه‌شیره‌تان یا به‌رده‌وام بوو، ده‌ست ب سه‌ر پاپوران و مالی حکومه‌تیدا دگرتن و ئازاوه‌یه‌کا مه‌زن ئیخستبوو ده‌قه‌ری. حکومه‌تی هیژه‌کا له‌شکه‌ری ب سه‌رکیشی یا شبلی پاشای عوریان هنارته وان، ل نیزیکی حله عه‌شیره‌ت شیان قی هیژی بشکینن. پشتی ده‌نگوباسی شکه‌ستنا له‌شکه‌ری حکومه‌تی گه‌هشتیبه به‌سرا، عه‌شیره‌تا به‌نومالیک هیژش کره سه‌ر ده‌زگه‌هین حکومه‌تی ل به‌سرا. سلیمان فائق کو هینگی ببوو قایمقامی به‌سرا، ب هاریکاری یا خه‌لکی به‌سرا به‌ره‌نگاری یا قی هیژش کر و شیا سه‌رکه‌فتنی ب ده‌ستقه بینیت. ل داوی نامق پاشا نه‌چار بوو هیژه‌کا

مهزن ب سهرکيشى يا حافظ پاشاى فريکته باشورى و ئەف هيزه شيا ياخيیونا
 عهشيرهتان قهمرينيت و شيخ ناصر ژى ئىخسیر کر و ب ئىخسیری هنارته بهغدا.
 ل ۱۰ى ته مموزا ۱۸۶۷ئى، سولتانی نامق پاشا داخواز کره ستهنبۆلى ژبو وهگرنتا
 پۆستى وهزیرى بهرهفانیى. پشتى نامق پاشاى ب چوار روژان، تهقيهددین پاشا گههشته
 بهغدا. ماوهی و یلايه تا وی ژ سالهکى نهبۆرى، لى جارهاکا دی ل ساللا ۱۸۸۱ئى، دبیته
 والیى عیراقى و بو ماوی شهش سالان قه دکیشیت. د قى سهردهمى کیمدا چ تشتین گرنگ
 روو نه دان ژ بلى بۆیرهکى جفاکى کو ههژى ئاماژه پیکرنییه. ئەف بۆیره ژى ب قى
 شیوهى هاتییه قه گیران: "ل روژا روژبوونا سولتانی، کونسۆلگه رى فرهنسى ژبو
 پیرو زباهیى دچیته سهرای. پشتى ژ سهرای دهردهک فیت دچیته دهف سهرکردى هیزین
 لهشکه رى، ل ویرى قازین بهغدا یی روونشتى بوو. پیش کونسۆلى نه رابوو قه. وی ژى ب
 هیمنی ریهین وی گرتن و گوئی: ما تو نا بینى ئەفه نوونه رى ناپلیونییه هاتی، یان ته نه فیت
 پیش که سهکى مه سیحیقه رابییه قه...." هه لهبت گرتنا ریهان ل دهف عهره بان وهکو
 ئیهانه کرنییه، لهوا خه لکی بهغدا ژ قى ئیهانه کرنا کونسۆلى فرهنسى نه رازى بوون. ئەقجا
 بریار دان، خوه پیشاندانه کا مهزن بکه ن و هیرشکه نه سهر کونسۆلگه رى یا فرهنسى و
 کونسۆلى بکوژن. لى لهشکه رى والی رى ل قى چه ندی گرت و داخواز ژ حکومه تا فرهنسى
 کر کو کونسۆلى قه گو هیزنه جهه کی دی. ده همان ده مدا ژى داخواز ژ سولتانی کر کو
 قازى ژ پۆستى خوه بهیته لادان. پشتى لادانا هه ردوو لایه نان ته نا هی و ئیمناهی قه گه راقه
 ناف گه ره کین بهغدا.

ویلايه تا مدحه ت پاشاى

مدحه ت پاشا نه والییه کى هه چکوه یی وهکو هه موو والی یین دی بوو. سهردهمى
 وی یی مشت بزاف و چالاکی بوو. ئیک ژ که سین چالاک و ناقدارین بزافا ده ستوورى و
 دژایه تیکرنا دیکتاتور یی بوو. چاره نغیسی وی، مینا چاره نغیسی پرانی یا شوره شقانان
 خه ندقاندن بوو. ب قى چه ندی ژى وهکو په هله وانه کى ریبازا دیموکراسی و ده ستوورى
 دهیته هژمارتن، ب نه مازه یی پشتی ئەف بزافه ل هه موو وه لاتین دهوله تا ئوسمانلی ب
 سهرکه فتى. ده مى که سهک دبیته په هله وان و ب شه هیدى ریبازى دهیته نیاسین، نورماله
 کو تنى باشی بین وی بهیته بهرچا فکرن و خرابی بین وی بهیته بن ئاخکرن. لى سهره رای
 کارین وی بین باش و نووخواز، بیگومانه کو ئەو ژى یی توشى هندهک چه وتیان بووی،
 نه مازه ئەگه ر بزاین کو نه خودانى ره وشه نبیرییه کا کوور و بنه رته ی بوو.
 وهکو پرانی یا چاقلیکه ران، ئەو ژى ب شه هرستانى یا ئورۆپییان سهرسام ببوو.
 هه رده م هه ول ددا چاقلیکرنا سیسته مین وان بکه ت، چونکو ئورۆپا ل دهف وی

نمونه‌ی هکی بلند و مه‌ستره بوو. د. علی وهردی دبیریت: "مدحت پاشا ژی وه‌کو هه‌موو والی یین مه‌غروورین چاقلیکه‌رین نووخوازیی بوو، هندهک پی‌زانینین قالیکی و سه‌رغه‌سه‌رغه هه‌بوون و یا ژ ویغه هه‌موو نه‌یینی یین جیهانی و جفاکی دزانیته". لی جوداهی یا وی ژ والی و نه‌فهندی یین دی نه‌و بوو کو وی ب پاقرژی و مجدی و ده‌ستپاکی و چالاکیه‌کا بی راوه‌ستان کار دکر.

ل ۳۰ی نیسانا ۱۸۶۹ی، مدحت پاشا گه‌هشته به‌غدا و پشتی فه‌رمانا سولتانی ب زمانی تورکی خواندی، گوتاره‌کا دریژ (هه‌ر ب زمانی تورکی) بو خه‌لکی خواند. داکوکی ل سه‌ر وی چه‌ندئ دکر کو فه‌ره عیراقی دبیاقین کشتوکالیی و پیشه‌سازیی و بازرگانیندا کار بکن و فه‌ره ئارمانجا وان یا سه‌ره‌کی خزمه‌تکرنا خه‌لکی عیراقی بیت. د قی گوتارا خودا، مدحت پاشای ئوبالا نه پیشکه‌فتنا عیراقی ئیخسته د ستووی خه‌لکیدا و دده‌ته خویاکرن کو خه‌لک ب دروستی ب کارین خوه رانابیت، هه‌رده‌م یاخیبوونی ل سه‌ر سولتانی دکن، نه‌و سولتانی والیان ژبو ب ریغه‌برن و پیشقه‌برنا وه‌لاتان دانیت...هتد. قی گوتاره هندهک ئامازه یین نه راسته‌وخوین دهرباره‌ی تاعه‌تا سولتانی و پیگیری یا ب فه‌رمانین ده‌وله‌تی ب خوغه دگرتن و خه‌لک هاندا کو ده‌ف ژ یاخیبوونی و ئاژاوه‌گیریی به‌ردن و ده‌ست ب ئاقه‌دانی و نوژنه‌نکرنا وه‌لاتی بکن. سلیمان فائق دبیریت: ل ده‌ستپیکا حوکمی خوه و ژبو سه‌رکوکرنا یاخیبوونا عه‌شیره‌تان، والی باوهری ب بکارئینانا توندی و هیزی هه‌بوو. لی ل داوین زانی کو نه‌غه هزره‌کا شاشه.

ژ کارین ده‌ستپیکی یین مدحت پاشای، دویفچونا گه‌نده‌لکار و به‌رتیلخوران بوو. ب قایمقامی ره‌واندز ده‌ستپیکر و پاشی ریغه‌به‌ری ناحیا عانه و قازیی وی، ژ سه‌ر کارین وان لادان و راکئیشانه دادگه‌هی. ده‌می زانی کو پاریزگاری که‌ربه‌لا ژی یی توشی هه‌مان شاشیان بووی، نه‌و ب خوه چوو که‌ربه‌لا، پاریزگاری وی لادا و هه‌ر د وی سه‌ره‌دانیدا بریار دا گه‌ره‌که‌کا نوو ب جادده‌یه‌کا به‌رفره لی ئاقا که‌ت. نه‌غه ئیکه‌مین گه‌ره‌ک بوو ل عیراقی کو جادده‌یه‌کا به‌رفره دنافرا دچیت، هه‌لبه‌ت ژبلی باژیری ناسریی. هه‌روه‌سا به‌رپرستین بالا یین ده‌وله‌تی پالددان کو ره‌ئا خوه هه‌بیت و ئازادانه دهربرینی ژ هزرین خوه یین ئافاکه‌ر بکن. دبیرن جاره‌کی جقاتا کارگیری یا ده‌وله‌تا خوه خرغه‌کر و گوتی فه‌ره کونووسه‌کی چیکه‌ین و داخوای ژ سولتانی بکه‌ین کو باجا داهاتی ل سه‌ر خه‌لکی زیده‌که‌ین، ئیکسه‌ر هه‌موو نه‌ندام رازی بوون و کونووس ئیمزا کرن. پشتی هه‌یامه‌کی هه‌مان جقات کومکر و ژی داخواز کر کو کونووسه‌کی چیکه‌ن و داخوای ژ سولتانی بکن باجا داهاتی ل سه‌ر خه‌لکی کیم بکن. دیسا ئیکسه‌ر هه‌موو رازی بوون و ئیمزا کرن. ئینا وی هه‌ردوو کونووس دهریخستن و ل پیش چاقین وان دراندن. نه‌غه ژی مینا وانیه‌کی بوو کو ل هه‌مبه‌ری هه‌ر پرسه‌کا هه‌قه‌بند ب خه‌لکی و ده‌وله‌تیغه، فه‌ره هه‌ست ب به‌رپرستیاری یا خوه بکن.

خالا دی یا گرنگ ئەو بوو، کو مدحەت پاشای پلانەک دانا ژبو بە لافکرنا عەردی ل سەر خەلکی عەشیرەتان، داکو ب کشتوکالیی و عەردی خوڤە مژوول ببن و بە لا خوہ ژ حکومەتی فەکەن. ل وی سەردەمی، سی چاریکی خەلکی عیراقی عەشیرەت بوون. ئەفجبا ئاریشا عەشیرەتان ژ ئاریشین گرنگین عیراقی بوو، هەردەم ب شەر و هەفکیانفە بوون (یان دنابقبەرا خوہ ب خوہدا یان ژێ دگەل حکومەتی). پاشای فەرمانگەهەک ب ناڤی (فەرمانگەها تاپویی) ژبو تۆمارکرنا عەردی دانا. لی قی پروژە ی ئەو سەرکەفتن ب دەستفە نەئینا، ئەوا پاشای بو دانای، چونکو خەلکی عەشیرەتان هەردەم ب چاڤی گومان و هشیاریی سەردەریی دگەل پروژین حکومەتی دکەن. ژلایەکی دیفە ژێ بەرتیلخوارنی و گەندەلی یا فەرمانگەهین میری، ئارمانجا والی تیکدا، ددەمی تۆمارکریندا هەندەک دەولەمەند دا بیژن (ژ روژەلاتی هەتا روژئاقای) یان (ژ عەردی ئاف دگەتی هەتا عەردی دیم).... هتد. ب قی چەندێ ژێ هەندەک کەسین دەولەمەند و بەرتیلدەر رووبەریی بەرفرەهین عەردی ل سەر ناڤین خوہ تاپو کرن و خەلکی دی ژێ بی بەهر کر. لی ئەو لایەنی مفا ژ قی بریاری وەرگرتی ئال سەعدوون بوو ل دەفەرا مونتەفق، چونکو قی بنەمالی رووبەرەکی ئیکجار زوری عەردی ل سەر ناڤی خوہ تاپو کر. خودانین سەرەکی یین هەموو عەردی ئەو بوون و ئەوین کار تیدا دکر، خەلکی هەژار و هەچکوهیی بوو. ئەفە ژێ ببوو ئیک ژ ئاریشین هەرە مەزنین عیراقی و نەهاتە چارەسەرکرن هەتاکو مولکیەتا عەردی ب یاسایا چاکسازی یا کشتوکالیی هاتیە دەستنیشانکرن.

مدحەت پاشای دڤیا ب هەر ریکەکا هەبیت، سیمایەکی شەهرستانی یا نوو ل عیراقی ئافا کەت. لی دیوانا شیخین عەشیرەتان و تیگەهی شیخاتی، هەردەم ئاستەنگ بوون د ریکا قی پروژەیدا. روژەکی رهڤیا ناصری سەعدوون وەرگرت کو شیخاتی یا مونتەفق بکەتە لیوا و وی بکەتە موتەصەروفی وی لیوایی، شیخ ناصر ب قی پیشنایزی رازی بوو. ل وی سەردەمی بنگەهی لیوایی ل سوق الشیوخ بوو. لی وی قیا بنگەهی لیوایا مونتەفق فەگوھیزتە باژیرەکی دی کو ل سەر فوراتی بو ئافا کەت. ئەنداز یارەکی بەلجیکی ب ناڤی (جولیس تلی) خەریتا باژیری بو دانا و دەست ب ئافاکرنی کرن. ناڤی باژیری کرنە ناصریە ژبەر ناڤی شیخ ناصری، ئانکو ناڤی شیخی مونتەفق دانا سەر باژیری. ل دەستپیککی شیخ مەنصور (برای شیخ ناصری)، ل دژی ئافاکرنا قی باژیری بوو، چونکو وەسا هزر دکر ب ئافاکرنا باژیری دی ژ بەداوەتی بەر ب شەهرستانیفە چن و ب قی چەندێ ژێ دی شیخاتی یا مونتەفق ژ دەست چیت. لی سەرەرای هەموو ئاستەنگان باژیر هاتە ئافاکرن و ئەفە ئیکەمین باژیر بوو ل سەر شیوازی باژیرین نوو هاتیە ئافاکرن کو خانی یین ریکخستی و جاددەیین بەرفرەه لی هەبوون.

هەر ل سەردەمی مدحەت پاشای، دووبەرەکی کەفتە دنابقبەرا میرین نەجد (ئیحسایین) دا، کو سعوود ئەلفەیصەلی وەهابی ریاژ ستاند و حوکم لی دکر، لی برایی وی

(عبدالله ئەلفەيەل) نامەك بۆ مدحت پاشای ھنارت و گوئی كو وی دقیت دبن فەرمانا سولتانیقە بیت و برای وی لایەنگری ئینگلیزانە. ئەفجال نیسانا ۱۸۷۰ی، پاشای كۆمەكا بەلاڤۆكان ھنارتە نەجد. شان بەلاڤۆكان خەلك ھانددا كو خوە ل دژی كافر و سەرداچوویمان بكەنە ئێك و پالپشتی یا لەشكەری ئیسلامی بكەن كو دەڤەرین نەجد و ئیحصایی ژ كافر و زەندیقان پاڤز بكەن. پشتی زانی كۆبەلاڤۆكین وی کاریگەری یا خوە یا كری، لەشكەرەك ژ چوار ھەزار سەربازین نیزامی و ھزار و پینج سەد شەرقانین عەشیرەتان بەرھەفكر. ھەرھەسا ۸۰ پاڤورین كویتی بین بچووك و مەزن دگەل بوون. ل گولانا ۱۸۷۱ی، ئەف لەشكەرە ب سەركیشی یا نافز پاشای، د ریکا بەسەرا را گەھشتە (راس التورە) و پشتی چەندین شەپین بچووك و نە گەلەك گرنگ شیا ھەموو ئیحصایی بستینیت. ل مەھا چریا ئیكی پاشا ب پاڤورەكی بەر ب ئیحصاییڤە چوو كو عبدالله ئەلفەيەل بكەتە مۆتەصەروفي ئیحصایی و مۆچەيەكی ھەیفانە ب مەبلەغی ۳۰ ھزار قرشان بۆ تەرخانكر. لی دەمی گەھشتی، عبدالله ئەلفەيەل رەفی بوو ریاز. وی زانی كو عەبدلایی فەيەلی نەشیت بكەڤیتە بن فەرمانین چ دەستەلاتان، ئینا نافز پاشا كرە مۆتەصەروفي وی لیوایی.

د ھەمان دەمی ئی ھەوا لەشكەری یا ل سەر نەجد، شیخ عەبدلكەریمی صەفوق (شیخی شەممەران)، یاخیبوونا خوە ل سەر حكومەتی راگەھاند و دەست ب سەر رێك و ریباراندا گرت و فەرمانگەھ و ئوردی بین لەشكەری دەولەتی تالان دكرن. ل وی سەردەمی، ھەڤركیەكا توند دناڤبەرا ھەردوو برا بین شیخین شەممەردا ھەبوو (شیخ فەرھان و شیخ عبدالكریم). شیخ فەرھانی د قیا عەشیرەتی بەر ب شەھەرستانیقە بھت و خوجە بین و دەست ب كشتوكالیی بكەن، ئەو ب خوە ژی كوری ژنەكا باژیری بوو. لی عبدالكریم كوری ژنەكا بەدەوی بوو ب ناڤی عەمشا، د قیا عەشیرەتا وی ل سەر بەداوەتی و ھیرشكرنا ل سەر حكومەتی و عەشیرەتین دی بمینیت. لی پشتی چەند شكەستین ئێك ل دویف ئیكین شیخ عەبدلكریمی، بەر ب دەشتا شامیقە رەفی، پاشی بەر ب باشوریڤە ھات. د ئێك ژ شان سەفەرین وی بین بەردەوامدا، شیخ ناصری ئەو گرت و تەسلیمی مدحت پاشای كر. وی ژی ل مووسل ئەو ئیعدامكر و برای وی شیخ فەرھان كرە مۆتەصەروف، مەبلەغی بیست ھزار قرش وەكو مۆچەيەكی ھەیفانە ژ داھاتی وان ددایی. عەشیرەتا شەممەر، بۆ ماوہیەكی ب كشتوكالیڤە یا مژوول بوو، ھەتا كوری دی بین عەمشایی مەزن بووی و دگەل كورین شیخ عەبدلكەریمی جارەكا عەشیرەت زفراندەڤە سەر دەمی بەداوەتی.

کار و شینوارین مدحت پاشای ل به غدا

مدحت پاشای گهلهک کارین ئاقه دانکرئی ل به غدا کرن، وهکو ئافاکرنا ئیکه مین خواندنگه هی و دانانا ئیکه مین چاپخانی و دامه زراندا ئیکه مین روژنامی و دانانا ئیکه مین نه خویشخانی. ههروهسا سکه هی ترینی دناقهه را به غدا و کازمییدا دانا کو ب هه سپان دهاته راکیشان. ههروهسا باره گایی جقاتا حکومه تی "قشله" ل سه رده می وی هاته ته فاکرنا. هه رچه نده نامق پاشای دهست ب ئافاکرنا فی ته لاری کر بوو، لی مدحت پاشای ته فاکر بو وی هاته حسابکرنا. دیسا شویره کا که فن ل دورماندوری به غدا هه بوو، یا سه رده می عه باسیان بوو، پاشای بریار دا کو به رفینیت و ل جهی وی به خچه و پارکان ئافا کهت. هه رچه نده به خچه نه هاته دانان، لی مفا ژ که رپویچکین شویره هی هاته وه رگرتن ژبو ئافاکرنا گهلهک ئاگاهی بین دی.

خهرجی بین فان کارین خزمه تگوزاری، نه ژ خزینه یا حکومه تی بوون، به لکو ب باره بووین دهوله مند و ماقویلان و که رپویچکین شویره ها به غدا د هاته نه نامدان. ژ وان که سین ب مال و پاره ی هاریکاری یا پاشای کرین وهکو: شیخ ناصر ئه لسه عدوون، سلیمان فائق به گ، پسمیر ئیقبال ئه لدهوله، محمه د ئه فه ندی جه میل زاده، خواجه یوسفی که رکوولی و گهله کین دی. ل وی ده می خه لکی مه دح و سه نا ل سه ر کارین مدحت پاشای دباراندن، هندهک زاناین ئایینی بین شوپپاریز ل دژی نووژهنکرین وی بوون و د گوتن کو ئه فه یی چاقلیکرنا فه رهنگان دکهت، ئو هه ر چاقلیکرنه کا کافران ئیلحاده. ئه وا ئه ف زانایه پتر پی هاتینه ئازراندن و تو ره کرن، ئه و بوو ده می وی بیستانی نه جیبی کرینه به خچه یه کی گشتی و جوقه کی مه زیقی ئینایه دنافا کو ئاوازین خو ش بو سه ردانه رین به خچه ی لی بدت. هه رچه نده چوونه ژوورا به خچه ی ب پینچ قرشان بوو، لی گه نجان ئه ف به خچه یی خو ش وهکو دهر فه ته ک ددیت کو ئاهه نگین خوه تیدا بگین و مه یی لی فه خون. ئه فجا به ره له ستکاران دناف خه لکیدا به لاف دکر کو پاشا یی کافر بووی و ری یا دایه مه یفه خو ران ب ئاشکرای مه یی ل باخچه بین گشتی فه خون.

ههروهکو مه د بهرگی دوویدا خویا کری کو سه روک وهزیرین سولتانی (ئهمین عالی پاشا) پشته فانی یا کارین مدحت پاشای دکر. لی ده می ل ده ستیکا سالا ۱۸۷۲ئ، مری و مه موود نه دیم هاتییه جهی وی، ئه و ل دژی مدحت پاشای راوهستا و پیلان ل دژی وی دگیران، هه تاکو ژ عه رشئ به غدا دوور کری. مدحت پاشا د بیره اتنن خوه دا دبیریت: "ل سه رده می وی، داهاتی عیراقی دگه هشته دووسه د و بیست هزار کیسکان، ئانکو ملیونهک و سه د هزار لیره بین ئوسمانلی". هه ر سال وی پینجی هزار کیسک وهکو باجا عیراقی د هنارتنه سته نبولی. لی ده می سه روک وهزیران ژ داخوازی کو داهاتی سته نبولی ژ باجا عیراقی زیده کهت، ئانکو ژ ۵۰ هزار کیسکان بکه ته ۷۴ هزار کیسک، مدحت پاشا رازی نه بوو. چونکو دا نه چار بیت، مۆچه یی فه رمانبه ران کیمکهت و ههروهسا دا بودجه یا

ئاڧەدانكرنى ژى پى كىم بيت. لى دەمى مەحمود نەدىمى دكار (الحاح) لىكرى، پاشاى دەست ژكار كىشاننا خوە پىشكىشكر و ئىكسەر هاتە قەبوولكرن.

پىشتى سى سال و ۲۱ رۆژان (ل ۲۷ى گولانا ۱۸۷۲ى)، مدحتە پاشاى بەغدا ب جھ هىلا و بەر ب ستنەنبۆلىڧە چوو. ھندەك دىرۆكڧان دىيژن: ل دەمى ڧەگەريانا مدحتە پاشاى بۆ ستنەنبۆلى، خەرجى يىن سەفەرى نەبوون. ئىنا سەعتا خوە ل دەف جەجى موستەفا كوبيەى كره رەھىنە ھەتاكو بشىت سەفەرى بكتە. فەھمى ئەلمودەرىس ڧى چىرۆكى ب شىوازەكى دى ڧەدگىرئىت: "دەمى مدحتە پاشاى ڧىاى بچىتە ستنەنبۆلى، پارىن سەفەركرنى نەبوون. ئەو دىارى يا سولتان عبدالعزىز بۆ ھنارتى، ب رىكا ھەڧالى خوە (مەلم نەسىم) ى ھنارتە بازارى كو بفرۆشىت. وى ژى برە دەف پسمىرى ھىندى (ئىقبال ئەلدەولە) كو ھىنگى ل كازمىي د ژيا، لى ئىقبالى قەبوول نەكر ژى بكرىت. دىارى يا وى دگەل ھندەك لىرەيان بۆ ڧەگەراندەڧە، لى پاشاى قەبوول نەكر و پارى وى لى زڧراندەڧە. ئەڧجا مىر ئىقبال ئەلدەولە ب خوە ھاتە نك مدحتە پاشاى و ھىڧى ژى كرن كو وى پارەى وەرگرىت داكو سەفەرا خوە پى بكتە." پاشى فەھمى ئەلمودەرىس ڧى بۆيەرى شروڧە دكتە و ددەتە خوياكرن كو مۆچەيى ھەيڧانەيى مدحتە پاشاى ھزار لىرە يىن ئوسمانلى بوون، لى وى ھەموو مۆچەيى خوە ل سەر وان فەرمانبەران خەرج دكر، ئەويىن پىشتى دەواما فەرمى دگەل وى د مان و كار دكرن.

ھەلبەت ئەم چ ژ راستى و دروستى يا ڧى چىرۆكى نزانىن، لى ئەوا ئەم د كارىن بىژىن ئەوہ كو خەلكى عىراقى ب نەمازەيى و پرائى يا خەلكى ب گىشتى، د دەمى مەدكرنى يان زەمكرنىدا، ب زىدەرۆيىڧە بەھس دكەن.

سەرەدانا شاھ ناصرەددىن ل سال ۱۸۷۰ى

ژ وان بۆيەرىن مەزنىن د سەرەدمى مدحتە پاشايدا قەومىن، سەرەدانا شاھ ناصرەددىن بوو. ئەڧە ئىكەمىن شاھى ئىرائى بوو ب ئاشتى سەرەدانا عىراقى كرى كو سەرەدانا مەرڧەدىن پىرۆز بكتە. فەرمان ژ نك سولتانى گەھشتىبوو مدحتە پاشاى كو ب گەرمى پىشوازى يا وى بكتە و گەلەك ب رىز و قىمەت سەرەدەرىي دگەل سەرەدانا وى بكتە. ھەر ژ رۆژا ھەوالى ڧى سەرەدانى گەھشتىيە پاشاى، وى بەرھەڧى يىن خوە دەست پىكرن. تەلارەك ل سەر بىستانى نەجىبى بۆ ئاڧاكر (كو پاشى ژبۆ نەخۆشخانا مەجىدىي ھاتە بكار ئىنان)، ساخلەتىن ژوور و ھولا تەلارى ھنارتتە كارگەھىن ڧىيەنا كو كەلوپەلان ل سەر تەرزى مەلىك لوىسى پازدى بۆ چىكەن، ھەرەسا پرەكا نوو چىكر كو مەوكبى شاھى د سەر را بپۆرىت.

ل ٢٣ی چریا ئیکی یا ١٨٧٠ی، شاه هاته عیراقی و مدحەت پاشا چوو بوو خانەقین ل پیشوازیی. پتر ژ دەه هزار کهسان دگەل حاشی یا شاهی بوون و نیزیکی پازده هزار دەواران دگەلدا بوون. ئەو ساله ژی ساله کا گرانی و نەبوونیی بوو. دبیزن ئەو خەرچی یین پاشایی عیراقی ل هەرسی هەقیین سەرەدانا شاهی خەرچکرین، گەهشتبوونە سیه هزار لیره یان. ئەف مەبلەغە ل وی سەر دەمی، سامانەکی زور بوو. شاهی سەرەدانا هەموو مەر قەدین پیروژ کرن: ل کازمی و سامەرا و نەجەف و کەربەلا. هەر جەهەکی شاه چوو بایی مدحەت پاشا ژی دگەلدا بوو. ل نەجەف پاشای خزینە یین هەلگرتی نیشا شاهی دان، ئەفە ئەو خزینە بوون کو ب درێژاهی یا زەمانی ژ خەلات و پاداشتین شاه و سولتان و مەلیکان هاتینە خەر قە کرن. هەندەک مەصحەف و دەستتقیس تیکچوو بوون، لی دپ و مەر جان و تشتین دی یین ب بەها وەکو خوە ما بوون. بەایی قی خزینی ب نیزیکی سی سەد هزار لیره یین تورکی دەهاتە تەخمین کرن. مدحەت پاشای پیشیاز کر کو قی خزینی بفرۆشن و سکه که یەکی ترینی دناقەرا نەجەف و ئیرانیدا پی ئاقا کەن. لی زانایی ئایینی قەبوول نە کر. ئەفجا خزینە زفرانده قە جەه و ل پیش چاقین شاهی و وەزیرین وی، ب مورا خوە ختم کر.

یەک ژ وان ئاریشین مدحەت پاشای دگەل شاهی بەحسکرین، ئاریشا قەگواستنا جەنازین مرییان بوو. ل وی سەر دەمی، خەلکی ئیرانی حەز دکرن مری یین خوە ل نەجەف قە شیرن، ئەفجا هەتا تەرم ب دەواران دگە هاندنە عیراقی، گەنی دبوون و گەلەک نەخۆشی ژ پییدا دبوون. ئەفجا بریار دان کو هەر جەنازەکی ل عیراقی قە شیرن، فەرە ب سالەکی پشتی مرنی بینن. ل دەستپیکی وەکو (ئەمانەت) دی ل ئیرانی تەسلیمی ئاخی کەن و پاشی دەمی گوشت دحەلیت، دی هەستیکان ژبو قەشارتنی ئیننە نەجەف. لی سەرەرای بریار، خەلکی ئیرانی گەلەک شیوازین فیلبازیان بکار دئینان کو جەنازین خوە ب قەچاخی بیننە دناق عیراقتدا. بەری بریار، جەندەک ب ئاشکرای دئینان، لی پشتی هینگی دا گوشتی ژ هەستیکان جوداکەن و جودا جودا دگە هاندنە نەجەف، پاشی ل ویری گوشت و هەستیک پیکفە قەشارتن. ئەفە ژی ژ لایی تەندروستی قە خرابتر بوو. ئانکو ئەم د کارین بیژین: ل شوینا کلدەن، کوورە کرن.

پاشکۆیی ئیکې: جفاکې میسری د سهردهمې داگیر کرنا فرهنسیدا

ناپلیون پوناپیرت، ل داوی یا سهدې ههژدې میسر گرت (یان فه کر!). قې داگیر کرنې (یان فه کرنې!) گرنګه کا دیرۆکی و جفاکې ژبو خه لکې میسرې هه بوو. ئەف سهردهمه رهفتار و ههلوپست و ژیارا خه لکې نیشا مه ددهت، کال دهمې دوو شههرستانی یین ژ دوو ئاستین جودا جودا دګه هه ئیک، دې چهوا رهفتاری کهن. دهمې فرهنسی ب ئاسته کې بلندې شههرستانیقه هاتینه میسرې، جفاکې میسرې د ئاسته کې نرمې شههرستانییدا بوو. ئەفجا هه فرکی یا هه ردوو لایه نان نه تنی هه فرکی یا له شکه ری بوو، لې هه روسا هه فرکیه کا جفاکې ژې دنافه را میسری و فرهنسیاندا هه بوو. ئەف پاشکۆیه دې چاڤین خوانده قانې عیراقی ل سهر هنده ک تیګه و شیواژین سهرده ریکرنې فه کت، کو بشیت پی د سروشتی مروقی بګه هیت، چونکو ل سهردهمې داگیر کرنا عیراقی ژ لایې له شکه ری بریتانیقه، عیراق ژې توشی هه مان رهوشی ببوو.

ل ۱۹ ی گولانا ۱۷۹۸ی، ئستوله کې فرهنسیی مه زن ژ بهنده ری تولون بهر ب میسرېقه هات. سهرکرده یی قې ئستولی ناپلیون پوناپرت بوو. گهنجه کې بهژن کورتی بیست و نهه سالی، یی دیم زه رباف و لهش نازک، چ هه یبه ته کا مه زن ل دهف خه لکې نه بوو. لې ده کې مه زن و گیانه کې ویره ک و بلیمه تیه کا بی هه فتا یا له شکه ری هه بوو. دهمې گه هشتینه نیزیکی په راقی میسرې، ناپلیونی گوتاره ک بو سهر باژین خوه خواند کو خوینګه رمتر لې بهین و گیانی ملله تینی و وهلاتپاریژی ل دهف وان خورتن لې بکه ت. ئەو ب خوه سهر باژین ناپلیونی ژې مینا هه موو سهر باژین داگیر کهر و شه رڤان، دوو پالینه رین سهره کې هه نه: پالینه ری ئیکې نمونه یی یه و د درووشم و سروودین واندا خویا دبیت. پالینه ری دووی ژې که تواریه و د ناخی واندا یی هه لګرتیه، ئەو ژې ئەوه کو چه ژین خوه یین فه شارتی پی تیر کهن، وه کو ب دهسته ئینانا مالی و خوارنی و دهسته لاتداری و ژنکا. ئستولی فرهنسی ل ئیکې ته مموزئ گه هشته ئەسکه ندرین، کو ژ چوار سه د پاپورین هه مه جور پیک هاتوو، خه لکې تنی ئاسمان و پاپور دیتن. قې چه ندې ژې ترسه کا مه زن ئیخسته د دلې خه لکیدا. ب ساناهی و بیی به ره قانیه کا مه زن ئەسکه نده ری هه هاته ستاندن.

دهمې ناپلیون گه هشتیه ئەسکه نده ری، به لافۆکه ک ب هه رسې زمانین فرهنسی و تورکی و عه ره بی به لافکر و ب دیوارین ئەسکه نده ریقه هه لاویست داکو هه موو خه لکې میسرې بیین و بخوین و ئیک بو ئیکې فه گیریت. د قې به لافۆکیدا ناپلیونی ئاماژه ب ئارمانجین خوه یین قې داگیر کرنې کر بوو، گوت "بی هاتی خه لکې میسرې ژ زۆلم و سته ما مه مالیکان رزگار که ت کو ئەفه ماوه یه کې دریزه زۆلمی ل بازگانین فرهنسی دکه ن

و دم یی هاتی بهینه راوهستاندن و ئازادی و وهکلهفی و یاسا بهریا بیت. ههروهسا ئاماژه ب وی چهندی کر کو هندهک دییژن ئەف لهشکهره یی هاتی داکو ئایینی ئیسلامی ژناف ببهت، لی پشتراست بن کو ئەز ژ مهمالیکان پتر خودی دنیاسم و ریزی ل پیغه مبهری وی و قورئانا پیروژ دگرم. هه موو کهس ل نک خودی وهکلهفن، تنی مهژی و جوامیری و زانست خه لکی ژ ههف جودا دکهت. مه مالیک ژی ژ زانستی و جوامیری د دوورن، بۆچی ئەو ب تنی دی حوکمی ل میسری کهن؟ ئەگەر میسر مولکی مه مالیکان بیت بلا بهین و هیجتهتا خوه نیشا مه بدن. فرهسا چ جارن دژی ئیسلامی نه راوهستایه. ئەم ریزی ل عهرشی ئیسلامی ئوسمانلی د گرین، لی مه مالیکان خوه ژی جودا کرییه. سوپاس بۆ ئەوین پشتهفانی و هاریکاری یا مه دکهن. سوپاس بۆ ئەوان ژی، ئەوین ل مالا خوه دروون و پشتهفانی یا چ لایه نان ناکهن، هه ردهمی مه بنیاسن دی ب دلفرهی هینه دهف مه. لی ئەوین دگهل مه مالیکان و ل دژی مه شهپی دکهن، هه لبهته دی کهفنه بهر دربین توره بوونا لهشکهری مه و دی ب ژيانا خوه خوسارهت بن....." ئەفه پشکهک بوو ژ وی به لاقوکا ناپلیونی به لاککری کو مه ب دهستکاریفه فه گیترایه. ناپلیونی پشتبستن ب وان که سین مالتایی دکر، ئەوین زمانی عهره بیی دزانن و دناف خه لکیدا به لاقبوون و ئارمانجین فی به لاقوکی بۆ خه لکی شروقه دکرن.

پشتی ئەف به لاقوکه ل ئەسکه ندیری به لاککری، لهشکهری فره نسی بهر ب قاهیره فه چوو. ل وی دهمی مه مالیکان حوکم ل قاهیره دکر، موراد به گی خوه به ره فه فکر کو به ره فانی ژ قاهیره بکهت و خه لکی قاهیره هه موو ئیخستنه د (نه فیر عام) یدا، هه ر که سه کی تشتهک هه بی ئیخسته د خزمه تا شه پی به ره فانییدا. د هه مان ده مدا ژی، که سین نه فس نزم و دز و جه رده، ئەف ره وشا نه فیر عامی و مژوولبوونا خه لکی ب درووشم و بانگه وازی یین به ره فانی و سه رکه فتنیفه، بۆ خوه کره دهر فهت کو مالی خه لکی تالان بکهن، ههروهسا زۆرداری ل ههف بکهن و گه لهک ره شهکان دهست ب سه ر ریکاندا دگرت. هندهک خه لکی دی ژی، ب هیجتهتا لیگه ریاننا چه کی و لایه نگرین لهشکهری فره نسی، هیرش دکره سه ر بازرگانین فره نسی و خه لکی قبتی و جوھی و هه ر که سه کی دی یی نه موسلمان. هندهک بازرگانین فره نسی د قه لاتا قاهیره فه هاتنه زیندان کرن و ئەوین دی ژی که فتنه د بن ره ما خه لکی توره بوویفه. هه لبهت، هیجتهتا فان هیرش و ب سه رداگرتنن موسلمانان ئەو بوو، کو مه سیحی و جوھی و قبتی یین میسری، دی ب چه کی هاریکاری یا لهشکهری فره نسی کهن. لی یا دروستتر ئەو بوو کو وان دفا مال و مولکی وان ژی بستین و تالان بکهن.

سه رکردین مه مالیکان، لهشکهری خوه ل سه ر دوو چه په ران دابه شکرن: چه په ری ئیکی ب سه رکیشی یا ئیبراهیم به گی بوو، ل گوندی بۆلاق (ل په راقی رۆژه لاتا رووباری نیل) خرغه ببوون. یی دووی ب سه رکیشی یا موراد به گی بوو، ل گوندی ئەمبابه (ل

په راځي به رانېهر) خرڅه بېوون. ل ۲۱ ې ته مموزا ۱۷۹۸ ې، شهري ئيکلاکهر ل گوندي ټه مېابه هاته کرن و ب ناځي شهري قاهيره هاته نياسين. له شکهري فرهنسي هر زو و سه رکه فتن ب ده سته ئينا و هه ردو و چه په رين له شکهري مه مالیکان شکاندن. موراد بهگ بهر ب ده څه را سه عديقه ره ځي و ئيبراهيم بهگ بهر ب وه لاتين شاميقه ره ځي. بهري ره ځيني وان هه ردو ويان هه موو پاږور سو تن کو هژمارا وان دگه هشته ۳۰۰ پاږوران. دويکيلا بلندبووي څ سو تننا پاږوران، ئاسماني قاهيره و گوندين دهر دؤر څي څه گرت. خه لکي وه سا هزر کر کو ټه څه دويکيلا سو هتا گوندانه و له شکهري فرهنسي يي گوندان د سو څيت و زه لامان دکو څيت و ته عدايي ل کچ و څنين موسلمانان دکه ت. تر سه کا دڅوار و کو څه دک ل ناف خه لکي به لاقبوو. هر که سهک بو لايه کي د ره ځي، لي نه دزانين کا دي کيقه ره ځن. دز و جه رده چييان ټه څ ره وشه ب دهر فته زاني و هيرشکر نه سه ر مال و مولکي مه مالیکان و تشتين وان تالانکر ن و ب ټه رزانترين بها د فرو شتن. پشتي ټه فسه رين فرهنسي هندک دانو ستان دن دگل شيخين ټه زهري کرين، له شکهري فرهنسي ل رو څا ۲۳ ې ته مموزي ل قاهيره ب څو ورکه فته و رو څا ددويفدا ناپليون گه هشته قاهيره. خه لکي ميسري ب سه رسورمايقه سه ح دکره سه ربا زين فرهنسي. وه سا ديتن کو که سانين سرو شتي و سو حبه تخوشن، ده مي تشته کي څ خه لکي دکرن، بهايي وان دده ني. ټه څه بو جا را ئيکي بوو، خه لکي هه څار دبيني ت کو سه رباز بهايي تشتي کري دهن و ب ته عدايي څي ناستين. ټه څجا به ره به ره تر سا وان کي متر لي هات و خه لک څ مالين خوه دهر دکه فته سه ر جاده و کولانان. پشتي دوو رو څان (ئانکو ل ۲۵ ې ته مموزي)، ناپليونی فه رمان دا کو ديوانا حوکمي څ زانا و شيخ و ماقولين قاهيره دامه زرينيت. ل گوره ي بو څوونا د. لويس عوه ز ټه څه ئيکه مين جقاتا وه زرين ميسري بوو کو څ ميسرييان پيک ده ات. بهري هينگي جقاتا حوکمداري هه بوو، لي تني څ تورک و مه مالیکان پيک ده ات.

هه ر څ رو څا ناپليون ب له شکهري خو څه هاتييه قاهيره، خوه نيزيکي موسلمانان و ئيسلامه تيي دکر. ب به رده وامي پرسيارين خوه څ شيخين موسلمانان دکرن. ناپليونی ب ټه فسه رين خو څه پشکداری يا ټاهنگ و ده هوت و ده عوه تين خوارني دگل خه لکي ميسري دکرن. هه رده م د څيا خوه نيزيکي خه لکي بکه ت و بو شيخين ټه زهري څي خويا که ت کو ټه څ سه رکه فتن ب ده سته ئينايي، ب هاريکاري يا خودي و محمه د پينغه مبهري بوو. ټوو وه سا دا خويا کرن کو جاره کي پينغه مبهري خودي يي هاتييه خونا وي و څي خواست بوو کو ميسري څ حاکمين زوردار رزگار بکه ت. پاشي هه موو عه ره بين موسلمان څ حوکمي زوردار رزگار بکه ت. رو څه کي څي گو ټه شيخين ټه زهري کو وي دڅيت ب له شکهري خو څه بهينه سه ر ئييني ئيسلامي، لي دوو ئاسته نگ د ريکا واندا هه نه: يا ئيکي سونه تکر نه و يا دووي څي څه خوارنا مه يتيه. شيخان څي گو ټي: سونه تکر ن يا باش و قه بو له، لي نه فه رزه. ب نسبه ت مه يي څي، راسته گونه هه لي که سي مه يقه خو ر نايته

زه‌ندیق و قاریبویوی ژ ئیسلامی، مروّف دشیّت مه‌یقه‌خوّر بیت و ل سهر ئایینی خوه ژی یی به‌رده‌وام بیت. ب قی چه‌ندی ژی سهرکرده‌کی ناپلیونی ل به‌ره یی ره‌شید ئیسلامبونا خوه راگه‌هاند و کچه‌کا عه‌له‌وی ل خوه ماره‌کر، ناقتی خوه ژی کره عبدالله مینو. دبیزن ناپلیونی نامه‌یه‌کا پیروژباهیی بو هنارت و سوپاسی یا وی کر کو هه‌رده‌م قوربانیمان ژ پیخه‌مه‌ت دوزا وه‌لاتی خوه دده‌ت.

ده‌می ناپلیون هاتیبه میسرئ، ۱۶۷ زانایین هه‌موو بیاقین زانستی دگه‌ل خوه ئینا بوون. کوربه‌نده‌کا زانستی ل میسرئ بو دانا کو قی وه‌لاتی به‌ر ب پیشقه‌به‌ن و بکه‌نه پارچه‌یه‌ک ژ فره‌نسا. ناپلیونی دوو مه‌ره‌مین سهره‌کی ب قی کوربه‌ندی هه‌بوون: یا ئیکی مه‌ره‌مه‌کا هه‌نوکه‌یی بوو کو ناشین هه‌وای بدانن و جوکین ئاقدانی پاقر که‌ن و چاکسازین بیخنه د سیسته‌می داراییدا و وان ئالاقان چیکه‌ن، ئه‌وین خه‌لکی هه‌چکوه‌یی روژانه بکار دئین. مه‌ره‌ما دی ژی، یا ستراتیژی و دریزخایه‌ن بوو کو که‌ناله‌کی بکولیت ژبو پیکفه‌گریدانا ده‌ریا سپی و ده‌ریا سوور. ئه‌قجا ژبو ب جهئینانا قان هه‌ردوو مه‌ره‌مان، خانیبه‌کی مه‌زن ژ خانی یین مه‌مالیکان و کومه‌کا خانی یین ده‌ردور ژبو قی کوربه‌ندی به‌ره‌فکرن و زانایان ده‌ست ب کارین خوه کرن. هه‌ر ل ده‌ستپیکی باخچه‌یه‌کی گیانه‌وه‌ران و ئیکی بالنده‌یان و به‌خچه‌یه‌ک وه‌کو لابور ژبو تاقیکرین کشتوکالیی دانان. پاشی لابوره‌کا کیمیاوی و موزه‌خانه‌یه‌ک ژبو دیروکا سروشتی دانان. هه‌روه‌سا کتبخانه‌یه‌ک و چاپخانه‌یه‌ک و گوشاره‌ک و بنگه‌هه‌کی فه‌له‌کناسیی و بنگه‌هه‌کی ده‌ستپیکی ژبو دانانا موزه‌خانه‌یه‌کا شینواران دانان. پاشی کارگه‌هه‌ک ژبو چیکرن و نووژهنکرنا ئالاقین کارکرنی دانا.

قی کوربه‌ندی هه‌موو داهینانین نوو یین شه‌هرستانیی ئینانه میسرئ، هنده‌ک ژ داهینانان بو خه‌لکی دکه‌می بوون، وه‌کو تفه‌نگی و ده‌مژمیرئ، لی هنده‌کین دی یین وه‌کو بالونا بای و ئالاقی چیکرنا ته‌وژمین کاره‌بی و ماتوری هه‌لمی و گه‌له‌کین دی یین کو خه‌لکی میسرئ پی سهرسام د بوون، د نوو بوون. کوربه‌ندی ده‌رگه‌هین خوه فه‌دکرن، بو هه‌ر که‌سه‌کی بقیت (ژ فره‌نسی و میسریمان) به‌یته ژوور و سه‌حکه‌ته کار و به‌ره‌مین وان.

لی سهره‌رای قی هه‌میی ژی، هه‌رده‌م خه‌لک ل هیقیی بوو کو سهره‌هلدانه‌کی ل دژی له‌شکه‌ری فره‌نسی بکه‌ن و ژ میسرئ ده‌ریخن، چونکو پرانی یا خه‌لکی باوه‌ری ب کارین وان یین زانستی نه‌بوو. هه‌روه‌سا ژی ب هاندانا هنده‌ک زانایین ئایینی، وه‌سا هزر دکرن کو ئه‌فه به‌ره‌می کافرانه و گونه‌هه‌ل وه‌لاتین ئیسلامی هه‌بن. د وان هه‌رسی سالاندا، ئه‌وین له‌شکه‌ری فره‌نسی ل میسرئ، دوو شورده‌ش (یان باشتره بیژینی سهره‌لدان) ل دژی قی له‌شکه‌ری رابوون: یا ئیکی ل سالاندا ۱۷۹۸، ل سهرده‌می ناپلیونی بوو. یا دووی ژی ل سالاندا ۱۸۸۰، ل سهرده‌می جه‌نه‌رال کلیبه‌ری بوو. ئه‌و ب خوه کاره‌کی سروشتیبه

کو شورہش و سہرہلدان ل ولاتہکی داگیرکری سہرہلدن، نہمازہ ئہگہر داگیرکەر و خەلکی ولاتی دوو نہتوہ یان دوو ئایینن ژیکجودا بن. لی د. عەلی وەردی فان سەدەمین ل خواری ژبو فان ھەردوو سەرھەلدانان ریز دکەت:

۱. ل دەستپیکا تەباخا ۱۷۹۸ی، ئستۆلی بریتانی ل ئەبی قیر (ل نیزیکی ئەسکەندەریی)، دربەکی مەزن ل لەشکەرئ فرەنسی دا. ب قی چەندئ ژئ ھەقەندی یا لەشکەرئ فرەنسی ب ولاتی وانقە بچیا و نەچار بوون کو ژبو خەرچی یین خوہ، پشتبەستنی ب باجا داھاتی و باجا عەقاراتان بکەن. ھەقوہلاتی ژ چ تشتەکی تۆرہ نابن ھندی ژ دانا باجئ تۆرہ دبن. لەشکەرئ فرەنسی ژئ باج دانا سەر ھەموو تشتەکی، خو دانا سەر خانییان ژئ.

۲. ل دەمی فرەنسی ل قاھیرە جھگیر بووین، دەزگەھکی پولیسان ژ خەلکی میسرئ دامەزراند، لی ژبلی کەسین ئیقەلی و شەلاتی و بی سنجان کەسەک نەچوو دناف قی دەزگەھیدا. ئەقجا کەسەک ب ناغئ بەرتەلمین ببوو سەرپەلئ کۆمەکا پولیسان و ب شەف و رۆژ ل جاددە و کولانین قاھیرە دگەریا و زۆلم ل خەلکی دکر. ل نک وی یا سروشتی بوو کو ب یەکجار سەرئ کۆمەکا ھەقوہلاتییان ژ ناقلان قەکەت. ب قی کاری ژئ ترسەکا دژوار ئیخستبوو دناف خەلکیدا.

۳. ئیک ژ کریارین فرەنسییان ل قاھیرە کرین، پاقرکنا باژیری بوو داکو چ پەتا یین نەخۆشییان نەھینی. خەلک نەچار کر کو ب شەقئ چرایەکی بداننە بەر دەرگەھین خوہ. ئەو بەربەستین دناقبەرا گەرەک و کولانین قاھیرەدا راکرن، پشیکی مری ژ کولانین باژیری دوورکرن و ژھەر دا سەیین سەر بەردایئ. بو ھەر گەرەکەکی ژنەک و دوو زەلام تەرخانکرن کو مال ب مال بچن و نەخۆشییان دەستنیشان بکەن. ھەر وەسا ل سەر خەلکی فەرز کر کو ھەموو جلکین خوہ بشۆن و ل بەر ھەتافی رائیخن ھەتاکو ھشک دبن. ئوو ھەر مالەکا نەخۆشەک لی ھەبیت، فەرہ ب زووترین دەم ئاگەھداری یا جھین پەیوہندیار بکەت داکو چارەسەر بکەن. ھەلبەت مینا ھەموو جفاکین پاشکەفتی، ئەف ریکارہ ب دلئ خەلکی نەبوون و خەلک ژئ د رەقی.

۴. ل سەردەمی حوکمی فرەنسییان، ژنن وان ب سفوری دەر دکەفتن و جلکین رەنگاورەنگ دکرنە بەرخوہ، ب دەنگەکی بلند دکرنە کەنی و سوحبەت دگەل خەلکی دکرن، ھەر وەسا ئاھەنگین تیکھەلہ ژئ ل سەر رووباری دگیران. قی چەندئ ژئ، نەرازیبوونەکا توند ژلایئ میسرییانقە پەیدا کر. ب نەمازەیی، دەمی زەینەبا کچا خەلیل ئەلبیکری خوہ سفۆر کری و تیکھەلی یا فرەنسییان کری. گەلەک ژ خەلکی قاھیرە وەسا ھزر دکر کو زەینەب یا بوویە عەشیقنا ناپلیونی و

هر شهف ل ئاههنگين وان ئاماده دبیت و بیی گریبهستا هه فزینیی دگهل دنقیت. ههژی گوته کو ئەف ژنه کچا ماقویلهکی موسلمانن قاهیره بوو.

۵. بهری هاتنا فره نسییان، جوھی و مه سیحی یین میسرئ جلکین تاییهت ب خوڤه هه بوون و بو نه بوو چهکی هه لگرن و ل هه سپان سوار ببن. لی دەمی ناپلیونی بانگه وازی یا وه کهه فیی بلند کری، گه لکه ل دلئ مه سیحی و جو هییان هات. هندهک ژنین وان ژئ مینا فره نسییان خوه سفور کرن. ئەف هه ژئ بو میسرییان یا نه خووش بوو.

۶. دەمی ناپلیونی جقاتا هوکمداریی ژ میسرییان چیکری، وه سا هزر کر کو دئ ب دلئ وان بیت. لی ژبیر کر کو ئەوین نه هاتینه دناف جقاتیدا، دئ دوژنکاری یا وی کهن، چونکو د جفاکین پاشکه فتیدا کهس خوه ب کهسه کی ناههت، هه موو هزر دکهن کو ب کیتر هه موو کاران دهین.

۷. سولتانئ ئوسمانلی (سه لیمی سیی) کومه کا فره مان و نامه یان نفیسی بوون و ب دزیکیفه د هنارته میسرئ کو دئ له شکره کی مه زن ژبو رزگار کرنا میسرئ هنیریت و چ نه مایه دئ گه هیت. ئەف نامه یه ب ئاشکرایی ل مزگه فتان دهاتنه خواندن و خه لکی موسلمان ژئ ل هیقی یا له شکره ئی رزگار که ری ئیسلامی بوو.

ژ بهر شان سه ده مان و دبیت کومه کا سه ده مین دی ژئ هه بن کو خه لکی قاهیره ب سه ره له دانین ل دژئ له شکره ی فره نسئ رابووی. ل روژا ۲۱ می چریا ئیکی ۱۷۹۸ی، ئیکه مین سه ره له دانا سه رانه ری ل دژئ له شکره ی فره نسئ هاته کرن و پرانی یا خه لکی، ب هاندان و پشته فانی یا زانیین ئایینی یین ئەزه ره ئی پشکاری تیدا کر. وه کو هه موو سه ره له دانین ب فی ته رزی، کریارین دزی و کوشتن و تالان کرن، دیارترین ژئوه رین سه ره له دانی بوون. کومه کا که سین سه ره له دایی هیرشکرنه سه ر کوربه ندا زانستی و چوار زانا تیغه کوشتن، ههروه سا هه موو ئالاف و لابورین زانستی یین تیغه شکاندن. ئەگه ر زانیین کوربه ندئ به ره قانییه کا توند و دژوار ژ کوربه ندا خوه نه کر با، به ره ک ل سه ر به ره کی نه دهیلان. ژ لایه کی دیغه ژئ، گرۆپه کا دی هیرش کره سه ر نه خووشخانا له شکره ی، دوو دختورین نه شته گه ری و ۳۳ نه خووش کوشتن و دیسا ئامیر و ئالاقین نوژداریی هه موو شکاندن، یان ژئ د دزین و بو خوه دبرن. ل وی دەمی خه لکی سه ره له دایی ب تالان کرن و کوشتن و ته عدا یی کرنا ل سه ر مالین جوھی و مه سیحییانقه یی مزوول، له شکره ی فره نسئ مه یدانان له مبه ری ئەزه ره ئی توپباران کر (چونکو بنگه هه ی سه ره له دانی بوو). ئەفجا خه لک ب ره قا خوه را نه گه هشت. کا چه وا میسرییان خه لک د کوشتن، ب هه مان شیواز، له شکره ی فره نسئ ژئ خه لکی سه ره له دایی د کوشتن. ره شه که کی ده سته لاتن ب ناقی به رته لمین ل ناف خه لکی دگه ریا و هه ر که سه کی گومان

ژی کربا کو پیشکداری یا د سهره‌لدانیدا کری، دا گریټ و پاشی ئیکسه‌ر دا کوژیټ. خه‌لکی جوھی و مه‌سیحی ژی هاریکاری یا به‌رتله‌مینی دکر ژبو خویا کرنا وان که‌سین ته‌عدایی لی کری. ل ۲۱ کانوونا ئیک، ناپلیونی بانگه‌وازییه‌ک بق هه‌موو خه‌لکی قاهیره به‌لافکر و تیدا دیار کر کو نه‌و ب ئیرادا خودی ته‌عالا هاتییه میسرئ داکو وه‌لاتین ئیسلامی ژ سته‌مکاران رزگار که‌ت. نه‌قجا هه‌ر که‌سی دژی له‌شکه‌ری فرهنسی کار بکه‌ت هه‌روه‌کو ل دژی ئیرادا خودی ته‌عالا راوه‌ستیایی... هتد. پاشی ل سالا ۱۷۹۹ئ، ناپلیون دگه‌ل پشکه‌کا له‌شکه‌ری خوه به‌ر ب شامیغه چوو کو وان ژی ژ ده‌سته‌لاتا ئوسمانلی رزگار که‌ت. پرانی یا باژی‌رین فه‌له‌ستینی ستاندن، تنی نه‌شیا عه‌ککا بستینیت. پشتی دوو هه‌یفین دوورپنچکرئی هه‌ر نه‌شیا بستینیت، نه‌قجا ژ ترسین تاعونی فه‌گه‌راهه میسرئ.

ل ۲۲ ته‌باخا ۱۷۹۹ئ، ناپلیونی بریار دا فه‌گه‌ریته‌فه فرهنسا، چونکو وه‌سا زانی کو جو‌زفینا هه‌قژینا وی دگه‌ل دلداره‌کی خوه خیانه‌تی دکه‌ت و ره‌وشا فرهنسا ژی به‌ر ب تیکچوونیه‌ه دجیت. نه‌قجا ب ۴۰۰ سه‌ربازان و چوار پاپورانقه چوو (دوو ژی پاپورین شه‌ری بوون)، که‌سه‌کی ب نافی جه‌نه‌رال کلیبه‌ر دانا جهی خوه. ل سه‌رده‌می کلیبه‌ری سه‌ره‌لدانا دووی یا قاهیره قه‌ومی و نه‌قجاره توندتر و دژوارتر بوو. خه‌لکی وه‌سا هزر دکر کو دئ له‌شکه‌ری ئوسمانلی، ب زووترین دم دئ د هه‌وارا وان هیت. هه‌روه‌سا ژی دلئ وان یئ تژی بوو ژ جوھی و مه‌سیحی یین میسرئ. خالا دی یا گرنگ د هه‌موو شوره‌ش و سه‌ره‌لدانین وی سه‌رده‌میدا، بابه‌تی توله‌لدان و تالانکرن و دزی و ده‌ست ب سه‌رداگرتنا مال و مولکی خه‌لکی بوو.

ل ۱۴ئ خزیرانا ۱۸۰۰ئ، که‌سه‌ک ب نافی سلیمانئ حه‌له‌بی خوه نیژیکی جه‌نه‌رال کلیبه‌ری کر کو ده‌ستی وی ماچی بکه‌ت، لی خه‌نجه‌ره‌ک لیدا و دخوینا خوه‌دا گه‌قژی. ده‌می سلیمان حه‌له‌بی گرتین، ب شیوه‌یه‌کی فه‌رمی هاته دادگه‌هکرن، ئوو دادگه‌هی ری دا کول گوره‌ی عورفین میسری به‌یته سزادان (هه‌رچه‌نده دگه‌ل عورف و بنه‌مایین سیسته‌می فرهنسی نه د گونجا). به‌رتله‌مین هاته ته‌کلیفکرن کو فه‌رمانا دادگه‌هی ب جه بینیت. ده‌ستی وی دانا سه‌ر ئاگری و پاشی دانا سه‌ر قازوخی. هه‌روه‌سا به‌رتله‌مینی سی زانا یین نه‌زه‌ری ژی دگه‌ل کوشتن، چونکو وی نه‌و ب ئیه‌تا خوه ئاگه‌هدار کربوون و وان ژی نه گوتبوو حکومه‌تی. پشتی جه‌نه‌رال کلیبه‌ری، عبدالله مینو دبیته سه‌ر له‌شکه‌ری فرهنسی ل میسرئ، نه‌قه نه‌و که‌سه‌یه نه‌وی موسلمان بووی و ژنه‌کا عه‌له‌وی ماره‌کری.

نه‌ف سه‌رله‌شکه‌ری نوو (عبدالله مینو)، یئ به‌رده‌وام بوو ل سه‌ر پلانا خوه کو میسرئ به‌ر ب پیشغه‌ه به‌ت و بکه‌ته پشکه‌ک ژ فرهنسا. ده‌ست ب ئاقه‌دانی و گوهارتنا هنده‌ک سیسته‌مان کر. هنده‌ک گه‌ره‌ک ب ته‌مامی هه‌رفاندن کو جادده‌یین به‌رفره‌ه و خانی یین مودیژن ل شوینا وان ئاقا که‌ت. تومارکرنا مری و زاروکین نوو بووی ل سه‌ر هه‌موو خه‌لکی فه‌رز کر. دادگه‌ها تاوانی (ل بن چاقدیری یا فرهنسییان) دامه‌زراند و وه‌رگرتنا

باجی ژ دهستی قوبتیان دهریخت. ئو ئیکه مین روژنامه یا ب زمانی عه ره بی ل سهرده می وی هاته وه شانندن. عبدالله مینوی هه ردهم خوه نیزیکی موسلمانان دکر و وه سا ددا خویاکرن کو پاریزه ری ئیسلامه تییه. ده می ل ل سالا ۱۸۰۱ی، کوره ک ژ ژنا خوه یا عه له وی بووی، نا ئی وی کره (سلیمان موراد جاک مینو). ئو هه کو خه لکی نامه یین پیرو زباهی بو دهنارتن، وی ژ مینا موسلمانان ب نامه یه کا دریزا مشت ژ ئایه تیین قورئانی و سوپاسی یا خودی ته عالا به رسقا وان ددا. ل سهرده می عبدالله مینوی، له شکه ری فرهنسی ببونه دوو جوین، لایه نه کی کیم پشته قانی یا سهر له شکه ری دکر کو ل میسری بمین و پالپشتی یا وی بکه ن هه تا کو دبیته موسته عمه رکا فرهنسی. لی لایه نی پتر دگه ل قی چهندی نه بوون و حه ز دکرن فه گه رنه فه وه لاتی خوه. قی دوو به ره کیی وه لی کر کو به ره قانیی ژ میسری نه که ن و دهرکه فن.

ل ئادارا ۱۸۰۱ی، له شکه ره کی بریتانی گه هشته نیزیکی ئه سکه نده ری. له شکه ره کی دی ژ باشوری و ب ریکا ده ریا هات و گه هشته جیزه. ژ لایی روژه لاتیقه له شکه ره کی ئوسمانلی ب سه رکیشی یا سه روک وه زیرین وی سهرده می یوسف زه یا پاشا، بهر ب میسریقه هات. پشتی دانوستاندن و موفاوه زاتان بریار هاته دان کو له شکه ری فرهنسی ل سهر حسنی هه قه یمانان ژ میسری دهرکه فیت. هه رچه نده عبدالله مینو دگه ل قی بریاری نه بوو، لی دگه ل کومه کا سه ربازین فرهنسی، ل ئه سکه نده ری هاتیبه دوو ریچکرن، نه چار بوو رازی بییت. ئه قجال ۱۸ی چریا ئیککی یا ۱۸۰۱ی، چ سه ربازین فرهنسی ل میسری نه مان. پشتی قی چهندی ژ، له شکه ری ئوسمانلی فه گه ریا نه فه سه ر عورف و عه ده تیین خوه یین سه مکاری، تشتین خه لکی ژ دستاندن و خه لک ژ خانی یین وان دهر دئیختن. ئه گه ر ئیکی داخو ازا ماف و بها یی تشتین خوه کر با دا کوژن. ده می خه لکی شکایه تا خوه د گه هانده بهر پرس و کار بده ستان، دا بیژنی: ئه فه براین هه وه یین ئایینی نه، دگه ل هه وه شه ری کافران یی کری و هوون یین ژ دهستی کافران رزگار کرین.

پاشکوی دووی: دهر باره ی سروشتی مروقی

مشه جاران فه یله سو ف و هزرمه ندین که فن، دیارده یین جفاکی و بویه رین دیروکی ب شاشی خویا دکه ن، چونکو ئه و ب دروستی د سروشتی مروقی نه دگه هشتن. مه ره ما سه ره کی ژ قی پاشکوی ئه وه کو خوانده قان د شیوازی تیگه هشتنا عه لی وه ردی ژ بو سروشتی مروقی بگه هیت. ب قی چهندی ژ دی شیت د وی ریبازی گه هیت ئه وا وه ردی ژ بو شرو فه کرنا بویه رین دیروکی و دیارده یین جفاکی بکار دئینیت.

فه ره ل دهستیکی ئه م بزاین کو مرو ف ئاز له، لی ب چهنده ساخه تان ژ جودایه. یه ک ژ وان ساخه تی هه ره گرنه عه قله (مه ژی- می شک). هزرمه ندین که فن ب زیده رو بیقه به حسی مه ژی (عقل) کرینه و وه سا داینه خویاکرن کو عه قل به ره یه کا خوداییه، خودی

تعالا دايه مروّقى كو باشى و خرابيى پى ژيکجودا کهت. لى ئەگەر ئەم ب هوورى ل قى گۆتتى بنيرين، دى بينين كو نه گهلهک نيزيکى راستييه. عهقل يان مه ژى ئەندامه کى لهشى مروّقيه وهكو هەر ئەندامه کى دى كو هاريکاري يا مروّقى بکهت ژبو مانى و خوه پاراستنى، ههروهكو لمبيسا فيلى يان کيلبين تيزين شيرى... هتد. ب قى چهندي ژى ئەم د کارين بيژين كو مههم ژ ههبوونا عهقلى نه ژيکقافارتنا باشى و خرابييه يان خوياکرنا راستييه (ههروهكو هزرمه ندين کهفن بوچووین). لى مههم پى ئەوه، كو هەر تشته کى مفادار بو خوهيى مروّقى و زياندار ژبو بهقل يان دوژمنى مروّقى خويا کهت. ئانکو مروّف د هزرکرنا خوهدا هند ل راستى نا گهرييت، هندی ل پيرينه بين پاراستنا خوه و ژيانا خوه دگهرييت. گهلهک کهس دهنه خوياکرن کو ئەو ل راستى يا رهوان دگهريين و بهرههفن خوه بکهنه قوربان ژبو خويا کرنا قى راستى، لى ئەو ب خوه وههمهکه مروّف بو خوه چيدکهت كو شهنازيى پى ب خوه ببهت. مروّف (هەر مروّفهک بيت) هز ژ راستى دکهت، دهمى بهرژوهندا وى تيدا بيت و بو وى يا مفادار بيت. لى ئەگەر راستى ل لايى دى يى دژ بيت، هينگى دى د کوژيهکا دى را سهحکهته وى راستى، دى ل گروڤين کيمکرنا بهايى وى گهرييت و نه دووره ژى ب تهقافى ماندلا بکهت. داکو ب دروستى د عهقلى بگهين، فهره ئەم سهحکهينه رهوشا خهلقى و ب کوورى سهحکهينه فان ههرسى نمونه يان:

ئیکه م: ئەو مروّقى د ژينگههکا ديارکريدا دهيته پهروهدهکرن و تيدا دژيت و مهزن دبیت و چ جارن ب زوهنيهتا خوه يا ههبي ژى دهرنه کهقیت. دى بينين ب رههايى باوهريى ب هه موو عورف و عهدهت و تيگههين وى دئينيت، وهسا هزر دکهت كو ئەف بها و عهدهته، باشتريى عهدهتن ل سهر دونيايى. ئوو هندی هزرا خوه بکهت، نه شيت ژ قى چوارچوقهى دهرکه قيت. خو ئەگەر باوهري بين وى ساويلکه و نه به رهۆز بن ژى، لى ل نک وى دى د به رهۆز و بهادار بن. ههردهم ب مهنده هوشى هزر دکهت کا بوچى ئەوين دژ، باوهريى پى نا ئين. نزانيت كو ئەوى دژى وان باوهرييان ژى، ب هه مان مهنده هوشى هزر دکهت کا چهوا هندهک هه نه باوهر ژى دکهن و موماره سه دکهن.

دووهم: دهمى مروّف هه قريکه کى دگه ل بهقل يان دوژمنه کى خوه دکهت، هه موو شيان و پيرينه بين بهردهست يان ئەوين دهستى وى بگهيتى، دى بکارئينيت كو سهرکهفتنى ل سهر دوژمنى خوه بينيت. ئوو دى خهلقى قايلکهت كو پشته فانى يا وى بکهت، چونکو ئەو يى ل سهر حهقيى. ئەو خهلقى باوهريى ب گروڤ و دوزا وى دئينيت، ل دهف وى خهلهکه کى دادپهروه و تيگههشتى و مروّف دۆسته. لى ئەوين باوهريى پى نه ئين، يان ب کيمى هزرهکا دى هه بيت، ل دهف وى نه تيگههشتى و نه زانن.

سييه م: ئەگەر مروّف هز ژ تشته کى يان کهسه کى بکهت، دى ب زيده روڤيه بهحسى هه موو باشى بين وى کهت و خرابى بين وى ناهينه پيش چاقان. ئوو چونکو

مرۆف ژ هه موو تشته کی پتر چه ز ژ خوه دکهت، لهوا د خرابی یین خوه ناگه هیت و هه ردهم باشی یین خوه یین نه جامدایی ل دهف خه لکی دیار دکهت و به حس ژئ دکهت. دبیت که سهک پرسیار بکهت، نه گهر عه قلی مرۆفی ب قی شیوازی ژیگۆتی بیت، پا چهوا شیاپه فان هه موو داهینان و سه رکه فتنین زانستی ب ئافرینیت، هه تا گه هشتیه سه ر بانئ هه یقی؟

ئهو ب خوه که سهک نه شیت مه زناهی یا شیانین عه قلی مرۆقان د بیاقین داهینانی و ئافراندنی، ماندلا بکهت. لی ئهف شیانین مه زن نا بنه ریگر کو عه قل نه یی لایه نگیر بیت د هزرکنا خوه دا. ئوو نه دووره ئهف لایه نگیری یا عه قلی، نه گهری شیانین وی بین داهینانی و ئافراندنی بیت. وه سا دیاره کو مه ژیی مرۆفی چ داهینانان ناکهت هه تا کو توشی ئاریشه یه کی نه بیت کو پیدقی ب چاره سه ریه کی هه بیت. بۆ نمونه: سه ره رای بچووکی یا لهش و هیزا مرۆفی ل هه مبه ری ئاژهلین کوو قی، لی ژبو هه قریکی یا خوه یا دگه ل ئاژهلین هو ف (بقرئ به رین) ئافراند داکو به ره قانیی پین ژ مانا خوه بکهت. ئوو د قی ئافراندنا ژبو به ره قانیکرنا خوه، یی به ردهوام بوو هه تا گه هشتیه ئافراندنان تفهنگی و توپین و مؤشه کان و بومبه یین نافکوکی (نه وه وی). ئه م دکارین بیژین کو پرانی یا داهینانین شه هرستانی یا مرۆقایه تی پین هاتییه خه ملاندن، مه ردهم پین سه رکه فتنان ل سه ر هه قریکان بوویه. دبیت ئه فه بیت، نه گهری وی چه ندی کو پرانی یا داهینانان ل سه ردهمی شه رپین (سار یان گهرم) دهینه ئافراندن. ئه و فه کۆله رین ب شهف و روژ د لابورین خو فقه کار دکهن ژبو خویاکرنا داهینانه کا زانستی کو ئه م هزر دکه یین یی ل راستیه کا زانستی دگه رییت. ئه و ب خوه ل تشته کی بگه رییت کو یی مفادار بیت بو وی یان ته خا وی یان وه لات یان ژئ نه ته وا وی، یان داکو بلندی و زیره کی یا خوه ل هه مبه ری هه قریک و هه قکویفین خوه یان ژئ ژبو وه لات و نه ته وی خوه به رچا فکهت.

ساخله تی دی یی مرۆفی ژ ئاژهللی جودا دکهت، هه سترکنا ب خوه بییتی یا خوه یه. هه سترکنا ب خوه بییتی، ئه و هه سته یه ده می مرۆف به حسی خوه دکهت و دبیزیت "ئه ز" کو هه ردهم مرۆفی د چاقین که سی دیدا به ره ف هه ژیری و بلن دترییقه دهت، کو هه ردهم هه ولدهت ریز و سه رسامی یا خه لکی ب ده سته بینیت. هه ر مرۆفه ک دکووراتی یا خوه دا چه ز دکهت جهی ریزگرتنی بیت و دنا ف جفاک و نه ته وی خوه دا یی ریزدار و ب بها بیت. ئه فه یه ئه و ته وه ری سه ره کیی هه سترکنا ب خوه بییتی ل دۆر دزقریت. ئه ف هه سترکنا ب خوه بییتی ل دهف ئاژهلان نینه. ئاژهل چ گرنگی ب ئاژهلین دهر دۆر نادهن، ماده م گهرماتی و خوارنی ب ده سته بینیت. هه روه سا زارۆکی نوو بووی ژئ هه ست ب خوه بییتی ناکهت، لی به ره به ره بو پیدایه دبیت، ده می وی دگه ل هه قزی و خویشک و برا یین وی هه قبه ر دکهن. دروستبوونا هه سترکنا ب خوه بییتی، پرۆسه یه کا دهر وونیه و ل دهف مرۆفی، ب سی قوناغین سنسله یی و پیکفه گریداییقه پیدایه دبیت:

۱. مروّف ههست دکهت کو کهسهک یان کومهکا کهسان سهح دکهنی و دویفچوونا رهفتار و ههلوئیستین وی دکهن.
۲. وهسا تی دگههیت کو وان بوچوونهکا دیارکری (باش یان خراب) ل سهر وی ههیه.
۳. ل گورهی قی هزرا ژ بهریخودانا دهردوران بو چیبوی، دی ههست ب شهنازیی یان فهیتی و کیمی کت.

رامانا قی ژی ئهوه کو ههستکرنا ب خوهییتی، ب ریکا ئاشوپکرنی (ههپارهکرنی) پهیدا بیت. ئهه نزانین کا خهلکی بهرانبهه یان دهردور چهوا بهری خوه ددهنه مه و چهوا د مه دگهن (کا ریژی ل مه دگرن یان کهربین وان ژ مه فهدبن؟). لی مروّف قی چهندی ئاشوپ دکهت (تهخه یول دکهت). نه دووره ژی د قی تهخه یولکرنیدا یی چهوت بیت. چند مروّف پیگههشتیتیر و تیگههشتیتیر بیت، دی پتر تیگههیت کا هزر و بوچوونین خهلکی ل سهر وی چنه. لی چ جارن نهشیت ب هووری و تهقائی بزانیته کا چ دلی خهلکیدا ههیه. ئهگهه مروّفی گرییا خوه کیمیدیته هه بیت، دی هزر کهت کو هه موو خهلک دژی وی کار دکهن و دی ههست ب شههه زاری و بیباوهری و لاوازیی کت. ئهوین ئهف گرییه ل دهف ههیی نه هژمارهکا زوره، لی پرانی یا خهلکی ژ "گرییا کاملانی" د نالن. ئهوین گرییا کاملانی ههیی، گهلهک ژ خوه رازینه و خوه ژ راستی یا خوه پتر و بلندتر دبینن. وهسا هزر دکهن کو ژ خهلکی ئاقلتر و جوانتر و زیرهکترن. ههروهسا هزر دکهن کو ب کیر هه موو کاران و بوستان دهین، تنی پیدی ب دهرفه تهکا زیرین کو ری بو بهیته فهکرن داکو شیانین خوه پی خویا بکهن. ئوو ئهگهه ریژگرتن و چاقین خهلکی کهفتنه سهه ههقالهکی وی، دی هه سوودی پی بهت و دی ل دهف خهلکی بهایی و کار وی ب کیماسی خویا کت.

نه مه رجه کو هه ردهم ههستکرنا ب خوهییتی هه فهسهنگ بیت. هه ژ دهسپیکا چیبوونا قی ههستی ل دهف زاروکی، یا ساده و ساویکهیه. ئهف ههسته، ل گورهی وان کهسین بهریخوه ددهنی و هه لدهسهنگین دهیته گوهارتن. ب قی چهندی ژی ههستکرنا ب خوهییتی ل دهف زاروکی دی یا گوهور و هه مهجور بیت. لی بهره بهره بهرهف پیگههشتنیفه وهراری دکهت و دگهه وهختی بهر ب هه فهسهنگیغه دچیت، کو هه مهجوری تیدا کیمتر لی دهیته و بهر ب سهمهتهکا دیارکریغه دهیته ئافا کرن. چند مروّف پیگههشتیتیر بیت و پتر سهه ردهه ری دگهه خهلکی بکته، دی هه فهسهنگی یا ههستکرنا ب خوهییتی ل دهف وی پتر بیت. لی کهسهک نهشیت بگهته هه فهسهنگی یا کاملان. هندی مروّف یی پیگههشتی بیت، دی هه رندهک هه مهجوری و دوودی دناف ههستکرنا ب خوهییتی یا ویدا هه بیت. ئهوین هه مهجوری یا خوهییتی ل دهف ههیی، بیی شههه ژ ههقدژی و دووانی یا بوچوونین خوه بکهن، ل گورهی دید و بوچوونین کهسین هه مهجور دهینه

گوهورين. ئەقە ژى نە دوورە بەرى مروفى بىدەتە پىشپىلبونەكا دى كو دىژنى "سايكوپاتى". كەسى سايكوپات ژ لايەنى زەمەنىقە، ھەست ب لاوازيەكى د ھەقسەنگى يا خوەبىتى يا خوەدا دكەت. ئەو چ گرنگى ب ئەوا بۆرى و ئەوا دى ھىت نادەت و شەرم ژى ژى ناكەت. دبىت حىلى ل تە بکەت يان خيانەتى ل تە بکەت و دبىت ژى، ب توندى ھىرشكەتە سەر تە. پاشى دى ھەمىي ژبىرکەت و دى ژ تە خوازىت كو تو ژى ژبىر بکەى. ھەلبەت كەسانىن نورمال ژى قان کاران دكەن، لى شەرم دكەن يان داخووا لىبۆرىنى دكەن يان ژى بەھانەيان بو قان رەفتاران دبىنن. كەسانىن سايكوپات ھەردەم بەر ب قەدەرىي و ھەلوەشيانا مەعنەويقە دچن، چونكو دەمى سۆز و پەيمانىن خوە ژبىر دكەن، ھىنگى خەلكى باوھرى پى نامىنىت و ب گەرمى و باوھرى سەرەدەرىي دگەل ناكەن. دبىت خەلك ب سەرسورمانى ل قان جۆرە كەسانە بنىرن. لى فەرە بزان كو كەسىن سايكوپات دەمى قان كارىن نە خۆشەويست دكەن، نە ب ھزرکرنەكا لۆژىكى ئەنجامدەن، بەلكو ب ئاوايەكى نە ھۆشيارى و ل بن كارىگەرى يا ھەزا وى يا وى لەھزى (ساتەچركى) دكەن. ئەو كورىن لەھزەيا خوەنە، چ گرنگى ب داھاتووى نادەن. دبىت ئەف جۆرە كەسانە د ھندەك رەوشاندا مفادار بن. دشىن سەركىشى يا خوەپىشاندانەكى بکەن، يان ب ساناهى بگەھنە كاربەست و دەستەلاتداران، يان ژى ب ساناهى بشىن خوە دگەل بەرژەوھندى يىن خوە يىن ھەنۆكەيى بگوھورن و ئاراستە يىن سياستى بەر ب سەمتەكا دى يا جەماوھرىقە ببەن. مشە جاران ژى دەستەلاتداران پىدقى ب كەسانىن ھوسا ھەيە كو وان كاران بو بکەن ئەوین خەلكى سروشتى و ھەچكۆھەيى ژ خوە نەگرن بکەن. ب قى چەندى ژى گەلەك ژ وان دگەھنە كومتى دەستەلاتى.

بەردەپۆشى يا خوەبىتى يا مروفى

مەژىي مروفى بەردەپۆشەكا ھەپارەيى ھەيە، ناھىلىت مروفى بزانىت كا خەلك ب چ گۆنتان غەيبەتا وى دكەن. ئەقجا مروفى دى وەكو كەسەكى مەغروور و سەرسام ب شىان و ساخلەتىن خوەقە مىنىت، بەايى خوەيى راستەقىنە دچاقىن خەلكىدا ناىنىت. ئوو ئەقافى بەردەپۆشى موكمتر لى دكەت، ئەو پەسندان و موحامەلە يىن خەلكىنە، دەمى ل بەرانبەرى مروفى دكەن و ب شارەزايى ئاراستە دكەن كو مروفى باوھر ژى بکەت. لى نزانىت كا د پشت وىرا چ ل سەر د ھىتە گۆتن. يەك ژ ساخلەتىن سروشتى مەژىي مروفى ئەو، كو مروفى ميناكان وەكو ھەيى دكەتوارىدا نا بىنىت (مينا رەنگدانەقەيا رەسمى د خۆدىكىدا). لى ھندەك خالىن دياركرى ژى وەردگرىت و پاشى قان خالان د ئاشۆپا خوەدا دەتە بەرئىك و كاملان دكەت. ھەر ئەقەيە د قەومىت، دەمى مروفى سەح دكەتە ميناكى كەسايەتى يا خوە د چاقىن خەلكىدا. ئەو مەدح و پەسنان وەردگرىت و پاشى د ئاشۆپا خوەدا ميناكەكى

درهخشان و جوان ژئ دروست دکهت. ئەقجا دەمی کهسهک بهرۆقژای یا وئ خویا دکهت، دئ تۆره بیت و دئ بیژتی کو ههلسهنگاندنا ته یا مشت حهسوودییه و چ بها بۆ نین. ههژی گوته کو ستووری یا پهردهپۆشی یا عهقلی و خوهبیتتی، نه وهکههقه ل دهف ههموو کهسان. پهردهپۆشا هندهکان گهلهک یا ستوره و ئەم د کارین بیژنی (ساویلکه). لئ یا هندهکین دی یا تهنکه و ئەم د کارین بیژنی (پینگههشتی). ئەوین پینگههشتی ئەو کهسهنه یین بهایی خوه دزانن و ب شیوهیهکی کهتواری یان نیزیکی کهتواری، سهردهریج دگهله خوهبیتتی یا خوه دکهن. ئەگه ههستکونهکا ب غروور و کاملانی ل دهف پهیدا ببیت، دئ ههولدهن کو ل ههمبری خهلی، ب ئاویهکی قهبولگری دهربرینی ژئ بکهن. د پرائی یا جاراند، ئەف دهربرینا تهوازعی ژ نیقا دلئ وی دهردهکیت و چ سالیسکی و مهلاقی تیدا نینه کو خوه پئ نیزیکی خهلی بکهت. لئ فهره ژبیر نهکهین کو پینگههشتنا کاملان ل دهف چ کهسان نینه، ههروهسا چ ساخهلتین کاملان نین، ههموو ساخهلت و ههلویت و رهفتار ریژهیینه. ئو چهند مروّف یئ پینگههشتی بیت هه هندهک ریژهیا ساویلکهیی ل دهف ههیه.

ب نسهبت کهسی ساویلکه ههردهم ههست ب کاملانی و نایابی یا خوه دکهت، گهلهک ژ خوه رازییه و وه ههست دکهت کو ههموو خهلی ژئ یئ ژئ رازییه. دەمی وی ب باشی بهحسی تشتهکی کر، فهره ههموو خهلی ب باشی بهحس بکهت. خو ئەگه ئەف ساویلکهیی یه ههپاره بیت ژئ، دلخۆشی و ژ خوه رازییونهکی ددهته کهسی کو بها و پایه یئ وی دناف جفاکیدا (ل دهف وی ب خوه ژئ) یئ بهرچاڤ بیت. لهوا دئ بینین کو کهسی ساویکه، ههردهم دلخۆشتر و رازیتره ژ کهسی پینگههشتی. ئەوین پینگههشتی پتر د ژیانئ دگهن و بهایی کار و چالاکی یین خوه ب ئاویهکی کهتواری دزانن، لهوا گهلهک پئ دلخۆش نابن. لئ کهسی ساویلکه ئەگه چالاکییهکا بچووک و بی بها ژئ بکهت، دئ گهلهک کهیفا وی پئ هیت، یا ژ ویقه خهلی ههموو یئ ژئ رازییه. ئەگه ساویلکهیی نهبایه، هه ئیک دا بهایی خوه یئ راستهقینه د جفاکیدا زانیت. لئ ههپارهکرن ژئ یا باشه، داکو مروّف چهز ژ ژیانئ بکهت و یئ بهردهوام بیت.

ژیرمهندی و دیناتی

دیناتی بابهتهکی ئالوز و مژداره، زانستی هیشتا ههموو کوژی یین دیناتی نه هلیقرتینه. ئەو ب خوه گهلهک جوړین دیناتی ههنه، گرنگترین و بهربهلاقتترین جوړی دیناتی ئەوه ئەوا دبیزنی (شیزۆفرینیا)، ئانکو دیناتی یا دووکهرتبونئ یان دیناتی یا ژیک ڤهبوونئ. د ئی جوړیدا مروّف ژ جفاکی خوه قهدهبیت و جیهانهکا دی یا ئاشوپی د مهژی خوهدا، بۆ خوه دادنیت و کا چهوا وی بقیت وهسا تیدا د ژیت. دەمی مروّفهک نهشیئ وی پله و پایه یا وی دناف جفاکیدا د قیا ب دهستقه بینیت، دئ ههمان پله و

پایه یی د ناشوږپا خودا بو خوه ئافاکهت و دئ پی ژیت. جوړه کئی دی یی دیناتی هه یه دبیزئی (پارانویا)، ئانکو دیناتی یا مه زناهیی و ته په سه ریی. ئه څه ژی مینا شیزو فرینیا په کو د ناشوږپا خودا هزر دکهت که سه کی مه زن و پایه داره، لی و هسا باوهر دکهت کو خه لک وی ته په سه ر دکهن و ل دژی وی کار دکهن. ئه گهر ببینیت دوو که س یی پسته پستی دکهن، دئ هزر کهت ئه څه به حسی ویی. ئه گهر مانگرته ک یان خوه پیشاندانه ک ل باژی ری روو بدهت، دئ هزر کهت ئه څه ژبو دژایه تیکرنا ویی.

هر مروڅه کی هه بیت، هنده ک توفی دیناتی ل ده ف هه یه، چ ژ فی جوړی بیت یان ژ جوړی دی بیت. هه موو مروڅ ژ پایه و پله یا خوه یا جفاکی نه درازینه، ئه جفا دئ خوه ژ جفاکی هه در کهن کو وی پله یا وان دفتیت، دئ د ناشوږپا خودا ئافا کهن. لی ل گوره ی نیرینین جفاکانسان، جوداهی یا دناقه را که سی دین و یی عاقلدا ئه وه کو که سی عاقل دشیت کارین قه بولگری و یین نه قه بولگری ل ده ف خه لکی ژیکجودا کهت. هز و هه ست و کارین خوه یین قه بولگری، ب ئاشکرای ل ده ف خه لکی ده ر دبریت، لی ئه وین نه قه بولگری د هه لگریت و نا ده ر دبریت. که سی نه عاقل ئه ف شیان ل ده ف نینن، ئه و ده ر برینی ژ هه موو هز و هه ست و کارین خوه یین قه بولگری و نه قه بولگری دکهت و چ تشتان ل ده ف خوه ب نه پهنی ناهیلیت، ئانکو ناخ و روخساری وی وه که ه څه. ب فی چه ندی ژی، خه لک ئه وین نه عاقل ب که سین دینه که دده نه نیاسین.

نمونه یی دناقه را که سایه تی یین پیگه هشتی و ساویله دا (یان هه روه کو وه ردی دبیزئی که سایه تی یین عاقل و دیندا)، نمونه یه کی ناغه راسته کو پیچه کی نیژیکه ژ دیناتی، لی نه یی دینه. ئه څه ژی ئه و که سه ئه وی ئه م د کارین بیژینی که سایه تی یا (کیشوئی). ئه څه جوړه که سایه تییه و هسا هزر دکهت کو سیاسه تمه داره کی ناقداره یان په هله وانه کی خوښه ویسته، خه لک ژی ل سه ر فی بنه مای، وه کو ترانه پیکر نه کا نه راسته و خو، سه ر ده ریی دگه ل دکهن. که سی کیشوئی د کاریت ژیا نا خوه ب ریڅه ببهت و دشیت فیری پیشه یه کی ببیت و د پیشه یی خودا وه کو که سانین عاقله، لی هه پارهیین وی یین کیشوئی ناهیلن کو ب که سه کی عاقل بهیته نیاسین. هه روه سا ئه ف هه پارهیه وی بهر ب دیناتیڅه ژی نابهن، چونکو خه لک ل گوره ی هز و دیتنن وی سه ر ده ریی دگه ل دکهت. ئه جفا ب دریژاهی یا ژیا نا خوه، دئ دفی قوناغا ناغه راستا دناقه را عاقلی و دیناتیدا مینیت. هه ژی گوته کو که سین دین (یان ئه وین بهرئاتافی دیناتی دبن)، د قوناغا کیشوئی را دبورن، چونکو خه لک ب ترانه پیکرین خوه، بهر ی وان دده نه دیناتی. لی که سی کیشوئی ب خوه، د قوناغا خودا دمینیت و بهر ف دیناتیڅه ناچیت.

هر د فی بابه تیدا، فره ئه م هنده ک تیروژکین رو ناهیی بهر دینه سه ر که سایه تی یا هه چکوه یی و که سایه تی یا داهینه ر، ئانکو که سایه تی یا کولانکی و یا جیاواز. پرانی یا خه لکی (خه لکی هه چکوه یی) د بن ئاکاما عورف و عه ده تین جفاکیڅه دهینه په روه رده کرن

و پښ داخبار دېن، ئەفە ژى وەكو نښتئا موگناتيسيه، مروث دكهفته دېن ئاكاما نښتئا جفاكېفە و رهنڭفە دانا هەمان هزر و دلينى و رەفتارېن جفاكى دكەت. ئەو مينا خەلكى دەردۆر هزر دكەت و مومارەسەيا هەمان رەفتارېن وان دكەت. هەموو بېر و باوهرى يېن وى وەكو يېن جفاكېنە، ئەگەر پېچەكئى ژى جودا بيت ژى، د گەوهەردا هەمان بېروباوهرينە. دبيت كەسى هەچكوهه يى (كولانكى) باوهرنامەكا زانستى يا بلند هەبيت، لى ئەف باوهرنامەيه تنى كومهكا پېزانينانە، يېن ژبەر كرين و ب شىوهديهكئى روبروتى مومارەسەيا هندهك ژ وان پېزانينان دكەت. لى ئەف پېزانينە، چ ئاكامى ناكەنه سەر شىوازى هزركرنا وى. د شىوازى هزركرنا خوهدا، دئ هەر كەسەكئى هەچكوهه يى بيت و ژبلى روخسارى دەرڤه يى و هندهك تيرمين وەكو بەبەغاي ژبەركرين، چ تښتى دى ل دەف نينه و ژ كەسى كولانكى ناهيتە جوداكرن. ل بەرانبەرى قى جورى كەسايەتئى ژى، كەسى داهيتەر (جياواز) هەيه كو تا راددهيهكى، كيمتر ب نښتئا جفاكېفە داخبار دبيت. هزرا خوه د كووراتى يا بابەتاندا دكەت و هەولدهت كو بازدانەكئى ل سەر تيگهه و بېروباوهرين هەيه يېن جفاكى بكەت. ئەف جياوازيه يا گرنگه ژبو كەسانين بليمەت و چاكساز و زانا و داهيتەر.

ل دەف كەسى هەچكوهه يى، سروشتى مروثان ب هەموو ژيوهر و ساخله تين خوڤه ديار و ئاشكرانه، وەكو لايەنگيرى يا مەژبى وى و غروور و خوهدەقاندن و ئەزئەزىنى. ئەو ب خوهديه يى خوڤه يى مژوله و گرنگى ب چ تښتين دى نادەت، يان نزانيت گرنگى پى بدەت. لى كەسى جياواز/ داهيتەر، سەرەراى هەبوونا قان ساخله تين ژيگوتى ب راددهيهكى كيم يان زيده، هندهك جاران خوه و دەردۆرين خوه ژبېر دكەت و بەر ب ئارمانجا خوه يا جياوازه دچيت، هەرەكو عاشقهكئى شەيدا بەر ب يارا خوڤه دچيت. ئيمام عەلى دبيت: "مروث سى جورن: زانايەكئى خودايى (خودى علم و مەعريفەت يا دايى)، خواندەقانهكى ژپېخەمەت رزگار بوونى، ئەوين دى ژى هەموو خەلكى هەچكوهه يى، دگەل هەر بانگەوازهكى دكەنه گازی و بيدەرا خوه ل بەر هەر بايهكى بيت، ددەنه باى".

ئەزئەزىن و يى دى

كەسى ئەزئەزى ئەوه يى حەز ژ خوه ب تنى دكەت و بەرژەوهەندا خوه دپاريزيت. لى فەرە ژبېر نەكەين كو ل هەمبەرى ئەزئەزينا مروثى، جورەكى دى ژى هەيه، ژپېخەمەت پاراستنا بەرژەوهەندا كەسپن دى، قوربانين ب بەرژەوهەندا خوه ددەن. وەكو وى قوربانى يا دايك ژبو كورى خوه يان سەميانى مالى ژبو خيزانا خوه ددەت. لى ئەگەر ئەم ب هوورى لى بئيرين، نە دووره ئەف قوربانيدا ژ پېخەمەت پاراستنا بەرژەوهەندا كەسەكى دى، جورەكى دى يى ئەزئەزىنى بيت، ب شىوازى پاراستنا يى دى. لى چونكو ئەم نەشپين نافي ئەزئەزىنى دانينه سەر قى جورى، ئەم دى ب "پاداشتا جفاكى" ب ناكەين. مشه جاران

مروّف ههز دكهت هاريكاري يا خهلكي بكهت و قوربانيني بو بدهت، داکو د چاڤين واندا مهزن بيت و بيته جهئ ريژگرتن و خوشهويستي يا جفاكي. بو نمونه: پهلهوانين ژيانا كهتواري، كارين قههرهمانانه دكهن داکو پاداشتا جفاكي ب دهستقه بينن و خهلك ب باشي و ميړخاسي بهحسي وان بكهت. ئه و زانايي چوويه سهر بانئ ههيقئ، ئه و رزگاركهري هاريكاري يا هيتيمان دكهت، ئه وئ ب خوبهخشي دچيته شهري، ئه و هونهرمه ندي هاريكاري يا ئاواره و پهناهنديان دكهت.... هتد، ئه نجامدانا فان هه موو كارين جواميرانه ژبو ب دهستقه ئيانا پاداشتا جفاكي دهينه كرن. لي ئه ف كارين پهلهوانيني، ل گوري پالينه رين دهرووني و رهوشين هه مه جورين دهر دوران دهينه گوهارتن. ئه و ب خوه، بها بين هه يي بين جفاكي، كاريگه ريبه كا مه زن ل سهر ئاراسته كرنا مروفي هه يه، كو بهر ب ئه نجامدانا كاره كي دياركريفه دبهت. ئه گهر جفاك ريژي ل فيرس و سوارچاكان بگريت، پرائي يا خهلكي دي بهر ب سوارچاكيته چن. ئه گهر ريژي ل دختوران بگريت، هه مي خهلك دي هه ولدن ببنه دختور يان زاروكين خوه بهنيزنه كوليزا پزيشكي... هتد.

هه ر ژ روژا زاروك چاڤين خوه ل دونيايي قه دكهت، دي بينيت كو دهر دورا وي يي مه دحين هنده كان دكهن و يي غه يبه تا هنده كين دي دكهن. ئه فجا ب ئاوايه كي ئوتوماتيكي، دي بهر ب وان كارانقه هينه ئاراسته كرن، ئه وين مه دح و سه نا بو دهينه كرن. هه موو كه س دجفاكيده هه ز دكهن مه دح و سه نا بو بهينه ئاراسته كرن.

د هنده ك جفاكاندا دوو سيسته مين هه قدژين بهايان هه نه: سيسته مه ك كه تواريه كو بهايي كه سان ل گوري كريارين وان بين كه تواري دهينه ده ستنيشانكرن و خهلك ژيانا خوه يا دونيايي پي ب ريفه دهن. لي سيسته مي دي نمونه ييه كو خهلك د گوتار و نفيسين و شيره تين خوه دا بكار دئين و خهلكي پي ئاراسته دكهن و هاندهن كو فره ب شيويه كي دياركري بيت. ئه فجا ژ ئه نجامي تيكه هلبوونا ئي "نمونه يي" يا گوتن و شيره تان و "كه تواري" يا كرياران، سيسته مه كي دي پهيدا دبیت كو دي شين ناغي "سيسته مي دوورووياتي" ل سهر دانين. ل گوري ئي سيسته مي داويي، خهلك د گوتن و شيره تين خوه دا نمونه ييه، لي كريارين وان بين كه تواري دگه ل گوتنين وان بين نمونه يي ناگونجن. ئه گهر مه بقت ئاستي شه هرستاني يا هه ر جفاكه كي بزائين، فره نه سه كه ينه شيره تكارين وان كا چ گوتارين ته ييسوك و جوان گوتينه، لي فره ل كريارين كه تواري بين خهلكي وي جفاكي بنيرين. جفاكناسه ك دبيزيت: "سه كه وان كه سين جفاك ريژي لي دگريت، دي ئاراسته يي شه هرستاني يا وي جفاكي و چاره نفيسي وي بو ته خويا بيت."

مرۆف و ئایین

کا چهوا لهشی مرۆقی پیدقی ب خوارنی ههیه، ههروهسا عهقلی وی ژی، پیدقی ب ههبوونا ئایینهکی ههیه. مرۆف ههردهم ب کومهکا گهفین سروشتی و یین مرۆفچیکهر و ئاریشهدار دوورپچکرییه، ئهفجا نهچاره پهنا ببهته بهر هندهک ئاییرده و بیروباوهرین ئایینی ههتاکو بکاریت ل سهه ئاریشه و گهفین دهردوری خوه زال بییت. ل سههردهمی نوو، مرۆف ب زانین و زانستی بهرهنگاری یا فان گهف و ئاریشهیان دکهت. لی د سههردهمین کهفندا، وی هیز و شیانین زانستی نهبوون کو بهرهنگاری یا گهفان پی بکهت، ئهفجا ب نهچاری پهنا د بره بهر هیزهکا غهیبی و نهدیار. ئهف هیزه ژی د ئاییرده یین ئایینیدا دهاته دیتن، خهلکی ژی ههست پی د کر و باوهری پی دئینا. بۆ نمونه: ئهگهر فۆلکانهک ل نیزیکی گوندهکی پهقی با، ههلبهت خهلکی گوندی نه د شیان ب هیزا زهفلهک و مهژیی خوه یی ساده بهرهنگاری یا فی کارهساتا سروشتی بکهن. دا پهنا ژبو قوربان و سهمایا ب کۆم و خواندنا هندهک تهعاویزان یان ههر ئاییردهکی دی بهن کو فۆلکان پی بهیته راوهستاندن. ئوو ئهگهر پشتی فان ئاییردهیان، فۆلکان ب خوه راوهستیا با یان دهمی وی تهفاف ببا، ئهو دا هزر کهن کو سههدمی راوهستانا فۆلکانی، ئاییرده یین نهجامدایی بوون. رۆژ بۆ رۆژی و رفیشته ل دویف رفیشتی، خهلکی ئهف ئاییردهیه نهجامداینه ههتاکو شیوازی بیروباوهران و پیروزیی ب خوڤه گرتین. ههچهوا بییت، ههموو ئایین، نه ب شیوازی فی نمونینه. ئهم د کارین ئایینان ل سهه دوو جوینان دابهش بکهین: ئایینی کهههتۆتی (کههانی) و ئایینی پیغهمههران (نهبهوی). نمونه یا فۆلکانی ژ جوینا ئیکتییه کو چ دامهزینهر بۆ نینن، بهلکو ل گورهی پیدقی یین دهروونی و جفاکی، ژ ناف کوما خهلکی ههچکوهیی دهرکهفیت و ب ریکا چاقلیکرنی دناف جفاکاندا بهلاف دبیت. جوینا دووی (نهبهوی)، ئایینهکی شورهشگیره کو دامهزینهرهک (پیغهمههرهک) پی رادبیت، مههره پی چاککرنا رهوشین ههیی یین نالهبار و نهبهرهوزه د جفاکیدا.

ل دهستپیکا دهرکهفتنا ههر ئایینهکی، خهلکی ههچکوهیی ل دژ رادوهستیت و ب سههرداچوون ل قهلهم ددهت، چونکو نه یا ب ساناھییه مرۆف بیروباوهر و ئاییرده و تیگههین خوه یین دهربارهی دونیا و ئاخهرتی ب بانگهوازی یا کهسهکی بگوهوریت. ئهگهر خهک د فی دژایهتیکرنیدا ب سهههرفتن، ئهو ئایین دی بهرزه بییت، ههروهکو نهبووی. لی ئهگهر ئالا ههلگریی بانگهوازی یا ئایینی ب سهههرفتن، هیگی خهک کۆم ب کۆم دی هیینه دناف ئایینی نوودا. ئهوین ل دهستپیکێ پشتهفانی یا ئایینی نوو دکهن، کهسانین کیمن و ههموو پیکفه گریدایینه و پابهندن ب دۆزا سههههکیفه (بانگهوازی یا ئایینی نوو). وهسا هزر دکهن کو ئهو یی پهیاما حهقی و راستیی ددهنه نیاسین. لی پرانی یا ئیماندارین ئایینی نوو، ئهون ئهویین پشتی سههههرفتن بانگهوازیی دهینه دنافدا. ئهفین نووهاتی ژی دوو جۆرن: جۆری ئیککی، باوهری ب رهوایهتی و راستی یا وی دئینیت، چونکو ئهگهر نه ل سهه

راستی با، ب سهرنه دکهفت. جوړی دووی ژی، کوما هه لپه رستان و که سین بهر ژه وه ونه چینه کو ژبو پاراستنا بهر ژه وهندی بین خوه بین دنیایی هاتینه دناڤدا. ئەف جوړی دووی، هه ردهم پشته ڤان و ئالا هه لگرین لایه نین سهرکه فتینه. ئو هه ئەف که سین هه نه پستی د هینه دناڤ ئایینی نوودا، ب هه مان ئاستی ته په سهر کرنا سهحابی بین دهستیکی، خه لکی دژی بانگه وازی ته په سهر دکهن.

لی ئاریشا سهره کی و دیرینا ئایینی ئه وه، کو هه موو ئایینین نه به وی دگه ل وهختی و دگه ل هاتنا کومین خه لکی پشته ڤان و لایه نگر، بهر به ره بهر ب ئایینین که هانیه ډچن. هه روه کو مه ل دهستیکی گوتی، نه یا بهر هوزه خه لک ب ساناهی وان بها و بیرو باوهرین ل سهر مه زن بووین و ل سهر راهاتین بگهورن. دبیت ل بن په ستا بنه ما بین ئایینی نوو، تهحه مولا عورف و عه ده تین نوو بکهن، لی هه ردهمی دهر فته ک بو بهه لکه فیت دی بهر ب عه ده تین خوه بین که ڤنه زقرن. مشه جار ان ژی، ژ خه ریبی یا عه ده تین که ڤن و راهاتنا دگه ل عه ده تین نوو (ئوین د بن ترس و پهستیڤه دهینه ئه نجامدان). هنده ک عورف و عه ده تین نووتر په یدا د بن، کو تیکه له نه ژ عه ده تین وان بین که ڤن و نوو. ئەف عه ده تین نوو چیکری، ل گوره ی رهوشا گهورا ژیانی و که تواری بو په یدا دبن. بو نمونه: بنه مایی شه فاعه تی ئیکه ژ ڤان عه ده تین نوو په یدا بووی. خه لک فیلبازی و دره وان دکهت، پاشی ډچنه مزگه فتی نفیژین ب جه ماعت دکهن، ل وی هزرینه کو کریارا دووی دی شه فاعه تی بو کریارین وان بین ئیکی کهت. یان ژی ژبو شه فاعه تکرنی دی سهره دانا مه رقه د و مه زاران کهن، یان دی مه ولیدین مه زن دانن یان دی مه وکبین به هیدارین دانن (شیعه)، یان ژی دی سهره کی یان نانی گهرم که نه خیر... هتد.

هه ژی گوتنه کو ئولدار و زانایین ئایینی روله کی کاریگر و بهرچاڤ د چیکرن و هه لالکرنا ڤان عه ده تین نوودا هه یه. چونکو ئه و ب حوکمی وهزیفه یا خوه یا ئایینی، هه ز و پالینه رین خه لکی هه چکوه هی ل بهرچاڤ وهر دگر و رازی دکهن. نه دووره ژی ژبو قی رازیکرنی، کومه کا گروڤین عه قلی و نه قلی ژ گه وه ری ئایینی ب خوه دهر بیخ و بو پیشکیشکهن. فهره ژبیر نه که ین کو زانایین ئایینی، که سه که وه کو هه موو که سین دی بین جفاکی، خه باتی دکهت ژبو په یدا کرنا نانی ژیارا خوه یا رۆژانه. لی وی ئایین یی بو خوه کرییه پیشه و گه شه پیدانا قی پیشه ی ب رازیکرنا خه لکیفه هه ڤه بنده. چه ند پتر خه لک ژ زانایین ئایینی رازی ببیت، دی ریزدارتر و ب نافوده نگتر ببیت، د ئه نجامدا دی متایین وی (ئاخفتن و شیرهد و فهتوا) ب بهاتر ببیت و دی رزقی وی و زاروکین وی ژی پتر ببیت. ئەم دی زولمی ل زانایین ئایینی که ین، ئەگر ژی بخوازین کو ببیته ئالا هه لگرئ چاکسازی یا ئایینی و خه لکی بهر ب تیگه هین نمونه یی بین ئایینیڤه ببهت. ئەڤه وه کو وی چه ندییه کو بیژینه خودانی دوکانه کی، بکرین خوه توړه بکه و ژ خوه دوور بیخه. هه روه کو مه د په رگرافه کا بوړیدا گوتی، پرانی یا خه لکی هه چکوه هی ساده نه و ل بن کاریگری یا

عورف و عهده تین جفاکی کار دکهن. زانایین ئایینی ژی ئیکه ژ وان که سین هه چکوهه یی یین د بن کاریگه ری رازیکرنا خه لکیفه کار دکته. مشه جاران دی بینین کو زانا یین ئایینی یین چاکساز، کومه کا بهرگین ب سنسله یین کتیبان ل سهر شاشی و پیشیلکاری یین خه لکی و ئایینین دی ددانن و به لاف دکهن. داکو خه لک بو خوه بکه ته نمونه و پهیره و بکه ت، لی د راستیدا ئه فه نه چاکسازی یا ئایینی یه و ئه و زانایانه پتر نیزیکی دوکاندارانن (یان سیاسه تمه دارین فی سهرده می) ژ چاکسازان، چونکو ئه گهر چاکساز بان، دال ده ستپیکئی سه ککه نه شاشی یین ئایینی خوه و دا ئایینی خوه ژ پیشیلکاریان پاقر که ن. لی کا چه واهه سانیین داهینه ر دناف خه لکی هه چکوهه ییدا دکیمن، ههروه سا زانایین ئایینی یین جیاواز و داهینه ر ژی دکیمن. لی چ جاران جفاک ژ که سانیین جیاواز و داهینه ر نا بریتت، ههروه سا ژ زانایین ئایینی ژی.

هه فرکی یا مرو فایه تی

هه فکاری و هه فرکی، دوو ساخله تین دیرینین مرو فینه. هه رده م دگه ل مرو فی د ژین و گه شه دکهن. ئه ف هه ردوو ساخله ته ب مرو فیه گریداینه و ژیکه نابن. بیی هه فرکی، هه فکاری یا مرو فان دگه ل ئیکودوو نه یا رهایی و کاملانه، ههروه سا چ هه فرکی ژی نینن کو هنده ک هه فکاری تیدا نه بیت. ئه گهر ئه م هه فکاری ژبو ساخله تین مرو فان بدانین و هه فرکی ژبو ئاژهلان دانین، هینگی دی شینین بیژین کو مرو ف نه مرو فیه کی بیگه رد و رهاییین قالا به ژ ساخله تین ئاژهلان. ئه و ب مرو فینی یا خوه، بهر ب هه فکاریفه دچیت و ب پالینه ری ئاژهلایه یا خوه، بهر ب هه فرکیفه دچیت. ئه ف هه ردوو ساخله تین پیکه گریدایی و مینا سیبه ری ب مرو فیه بهستی، هه ر ژ زارو کینیی دکه سایه تی یا مرو فیدا د هینه چاندن. ئه گهر سه ککه یه زارو کی د سالین وی یین ده ستپیکیدا، دی بینین کو ب هاتنا هه فرکی خوه دلخوش دبیت و هه ر ده ملده ست د بنه هه فال و یاریان پیکه دکهن. لی پشتی ده مه کی کورت، دی بینین بو شه ری وان و قیژی و هاوار ژی بلند دین.

مرو ف هه فکاری یا که سین دی دکته، چونکو یی نه چاره دگه ل خه لکی بژیت، دا وه کو ئاژهلان نه یی ب تنی بیت. وی پیدفی ب جفاکه کی دهر دور هه یه کو هاریکاری یا وی بکه ت و پهروه رده که ت و بهر ب باشییه ئاراسته که ت هه تا کو بشیت سروشتی مرو فینی ل ده ف خوه ئا فا که ت. لی هه رده می دیت که سه کی هه فرکی یان هه فکویفی یا وی ل سهر بابه ته کی ماددی یان مه عنوی کر، هینگی دی ژ هه موو دلئ خوه بهر هنگاری یا وی که ت و دی بهر ب نه زعه یا ئاژهلایه یا هه فرکیفه زفریت. لی ژیا نا جفاکی یا که تواری ئه و وه سا فیر کریبه کو که رب و کین و تو ره بوونا خوه فه شیریت و مینا ئاژهلان هیرش نه که ته سهر نیچیرا خوه. نه دووره هه ز بکه ت وه بکه ت، لی ژ بهر ترسا ژ ئاخفتین خه لکی و سزاین ده سته لاتئ (چ عه شیره ت بیت یان شه هرستانی بیت) که ربا خوه دادعویری ت. لی ئه گهر

نه شيا که ربا خوه داعويريت و فيا مينا وی گورگی هيرشکرييه به رخی، هيرشکه ته به قلی خوه، هينگی نه چاره کو کومه کا به هانه بين به رهۆز ژبو قی رهفتارا خوه يا هوقانه خويا کهت. ئانکو جوداهی يا هوقاتی يا مروقی و ئاژهلی ئه وه کو مروق هوقاتی يا خوه ب ئینانا هندهک به هانه یان حلال دکهت و ل هیقینیه کو خه لکی دهر دور وان به هانه یان قه ببول بکهت، یان ب کیمی رت نه کهت. لی ئاژهل بی هیچ ترس و پویته دانی ب دهر دورا خوه، مومارسه یا هه مان هوقاتی دکهت. دبیتژن مروقی وژدان هه یه و ئه ف وژدانه دهنه گکی خودایی یه د مروقیدا و دبیته ریگر د ریکا خویا کرنا هوقاتی یا خوه یا ئاژه لیدا. لی ئه ف وه سفکرنه نه گه لک نیزیکی راستینیه، چونکو وژدان بابته ککی ریژه ییه و به ره همی بها و عورف و عه ده تین وی جفاکیه، ئه وی مروق تینا مه زن بووی و ل سه ر راهاتی.

سه ده مین هه قریکی ل ده ف ئاژه لان دیار و ئاشکرانه، ژبه ر تیربوون و خوارنیه. دبیت سه ده می هه قریکی یا مروقی ژی ژبه ر هه مان سه ده می ئاژه لان بیت. لی ئه گه ر خوارن بو هه موو مروقان هه بیت، ئه ری دئ هه قریکی بنبر بیت؟ هه لبهت نه خیر، چونکو پیدقی بین مروقی بی دوماهینه. هه رده می پیدقییه کا وی تیر بیت، دئ پیدقییه کا دی یا فه ر سه ره لهت. زیده باری قی چه ندئ، ل پال پیدقی بین ماددی (بایولوژی)، مروقی هندهک پیدقی بین مه عنه وی ژی هه نه. نه دووره پیدقی بین وی بین مه عنه وی گرنگتر و فه رتر بن ژ ئه وین ماددی. بو نمونه: ده می مروق تیر دبیت، دئ هه وجهی عه شق و ئه قینیی و ده میورینین خوش بیت، پاشی دئ به ر ب پایه داری و سه رکر دایه تیغه چیت، پاشی دئ به ر ب به رفه هرکنا توخییی دهسته لاتا خوڤه چیت و داخوازی و پیدقی بین وی ب دوماهیک ناهین هه تاکو دچیه دبن ئاخیه.

ئه وا قی هه قریکی توندتر و دژوارتر لی دکهت، لایه نگیری و په رده پووشی یا مه ژیی مروقییه. هه ر که سهک وه سا هزر دکهت کو ژ هه موو خه لکی باشتر و جوانتر و زیره کتر و ئاقلتر و هه ژیتره. ئه قجا ما بوچی هه قریکی ل سه ر ب ده سته ئینانا خه ون و پیدقی بین خوه بین ره وا ناکهت؟! ئه ف هه قریکیه نه تنی ل سه ر ئاستی که سئ تاک هه نه، ب هه مان ته رزی دناقبه را کو مین مروقان و جفاکان و وه لاتان و ده وله تاندا ژی هه نه. سه ده می سه ره کی هه قریکی یا دناقبه را دوو ده وله تاندا، د گه وه ری خوه دا وه کو هه قریکی یا دناقبه را دوو که ساندايه. لی ده وله تان (ل گوره ی زیره کی و شاره زایی یا خه لک و سیاسه ته دارین هه ر ده وله ته ککی)، سیاسه ته کا به رفه هتر و فه شارکرنه کا باشتر و به هانه بین ب هیزتر هه نه. دپرانی یا جارندا، هندهک ده وله ت بانگه وازی یا دادپه روه ری و ئازادی و دیموکراسیی دکه نه به هانه ژبو شه ر و هه قریکی بین خوه. لی ده وله ت ژی مینا مروقی تاک وان بانگه وازیان بلند دکهت ده می د به رژه وه ندا ویدا بن. لی ئه گه ر هه مان بانگه وازی د به رژه وه ندا به قلی ویدا بن، هینگی دئ ب چاقه ککی دی لی نیریت.

هزرمه ندين كه فن، ژبو و هسفرنا كه سايه تين، داکوکی ل سهر پۆلینکرنا دووانین دکر. و هسا هزر دکرن کو که سايه تی یا باش فوره هه موو ساخه تین باشی ب خوڤه بگریت و که سايه تی یا خراب ژی، دئ هه موو ساخه تین نه باش و نه قه بوولکری ب خوڤه گریت. لی ئەف قانونا د لوژیکا که فندا (ناقه راستا بلند) یان (سینیه می بلند)، دگه ل دید و بوچوونین نوو یین دهر باره ی که سايه تین ناگونجن. ڤه کۆلینین نوو قانونا (به ره به ره یی) ژبو و هسفرنا جوړین که ساتی خویا کریبه. ئانکو نه هه موو که سین بلند هه مان بلندی هه یه و نه هه موو که سین باش ب هه مان ناست و ساخه تین باشیینه. چونکو ساخه تین مروقاتی ب هه موو جوړین خوڤه، ب ناستین جودا جودا یین ریژهی د مروڤه کیدا کۆم دبن و دبنه بنستری پیکهاته یا که سايه تی یا وی، ئەڤجا چ جارن نه شینین دوو که سین و هکله ڤ ب هه موو ساخه تانه ببینین. هه ر که سه کی تاک هه موو ساخه تین مروڤایه تین هه نه، لی جوداهی د ریژه و ناستین هه ر ساخه ته کیدایه. ئانکو ل گوره ی ڤی قانونی مروڤ ب پله و ناستی ساخه تان جودایه، نه ب جوړاتی یا وان. لی هه ژی ئاماژه پیکرنیته کو که سايه تی یا مروڤی ناکه فته د بن ڤی لوژیکه، چونکو که سايه تی ب خوه لوژیکه کا تایبه ته ب خوڤه. دبیت که سه کی ژیرمهند و زیره ک هه بیت، د هه مان دهمدا ژی هزرکرنه کا ساده و هه چکوه یی هه بیت. ئو دبیت که سه کی ڤه کری و جفاکی هه بیت، د هه مان دهمدا جیاواز و داهینه ر بیت ژی.

شاشیه کا دی هه یه، مشه جارن خه لک توش دبیتی، ئەو ژی ئەو کو ئەو ب هه مان شروڤه کرنا ره فطار و هه لویتین که سايه تی یا خوه، که سايه تی یا خه لکی دی ژی شروڤه دکهن. ژبیر دکهن کو که سايه تی ژ هه جودانه و هه ر که ساتیه ک و هکو خوه ب خوه یه و و هکو چ که سايه تی یین دی نینه. ئەڤجا دهمی مه بقیت سه ره دهری دگه ل خه لکی بکه ین، فوره ل گوره ی ساخه تین که سايه تی یا وان، سه ره دهری دگه ل بکه ین، نه ل گوره ی ساخه تین که سايه تی یا خوه. دهمی مروڤ هه ز ژ تشته کی دکته، مه رج نینه هه موو خه لک هه ز وی تشتی بکه ن. مشه جارن، ملله ت ژ ڤی ساخه تی مروڤی دنال. دهمی سه رکرده کی جفاکی برپاره کی دده ت یان هه ز ژ تشته کی دیارکری بکه ت، و هسا هزر که ت کو هه موو ملله ت و هکو وینه و هه ز ژ وان تشتان دکهن ئەو یین وی دڤین. نه دووره زورداریی ژی لی بکه ت، ب وی هزری کو یین به رژه وهندی و خوڤگوزهرانی یا وان دپاریزیت.

ب راستی، ئەم نه شینین چ مفای بگه هینینه مروڤایه تین هه تاکو ئەم د سروشتی مروڤی و که سايه تی یا وی نه گه هین. هزرمه ندين که فن دچه وت بوون، دهمی هزر کرین کو سروشتی مروڤی به ره می عه قلی ویه. و هسا دانان کو عه قل به ره یه کا خودای یه و ژبو لینگه ریانا راستی هاتیه ئافراندن، ئەڤجا ب ریکا شیره ت و وه عز و گو تارین چاکسازین دئ ره وشا خه لکی چاکتر لیکه ن و جفاکی دئ به ر ب نمونه ییڤه به ن. ڤان هزرمه ندان نمونه یین بلند بو مروڤی دانان: و هکو پلاتوی د کومارا خوه دا و فارابی د

باژیرئ خوهیی ههژی دا.... هتد. ئوو خهلك بهر ب قان نمونه یانقه ئاراسته دكرن كو
 ئەگەر تی گههشتن و مهژیی وان پی قاییلیوو، دئ شین چاکسازییان د خوه و دجفاکی
 خوهدا کهن و پاشی دئ خووشی و ئولفهت و تهناهی ل ههموو جیهانی به لاف بیت. لی
 ههموو هزرین وان وهکو بلوورا ل بهر گوهی گای بوو، چونکو ب دریزاهی یا دیرۆکی و
 رفیشتین ل دویف رفیشتی، کهسهک ب قان نمونه یان داخبار نه بوو. ژیان وهکو ههیی،
 ههرا یا بهردهوام بوو. ئەو هزرین ب دریزاهی یا سهردهمان چ کارتیکرنی ل سهه خهلكی
 نه کهن، فه ره ئەم گازندان ژ خهلكی نه کهین، لی دروستتر ئەوه گازندی ژ خوهیی هزران
 بکهین. فارابی د باژیرئ خوهیی ههژیدا خویا کر بوو کو تهناهی و خووشگوزهرانی یا
 خهلكی ل سهه سهروکی کاملان و دادپهروهر و نمونه یی رادوهستیت، پاشی ساخهتین
 وی سهروکی ریز دکهت. لی پرسیار ژ خوه نه کر، دئ وی سهروکی ژ کیفه ئینین؟ ئوو
 ئەگەر مه دیت دئ چهوا خهلك دهنگین خوه دهنی و پی رازی بن. ئوو ئەگەر پی رازیبون
 ژ ما سروشتیه کو کهسهکی دی هه بیت و وه هزر بکهت کو کاملانتر و باشتره.... هتد.
 ب مخابنیقه گهلهک ژ نفیسهه و هزرمه ندین فی سهردهمی ژی، دهمی ب هزرهکا
 دیارکری سههسام د بن، دئ ب خوینگه رمی بانگه وازیی بو کهن و گووتاران ل سهه
 نفیسن، بیی کو هزری د سروشتی مرؤفایه تی یا خهلكی جفاکیدا بکهن. ل داوی یا داوی
 ژی، ههموو هزر و بیروباوهر ژبو خه لکینه و د فی سهردهمیدا ئەم پیدفی ب چاککرن و
 چاکسازی یا هزرکرنی و تیگههشتنینه بهری دهست ب چاککرن و چاکسازی یا جفاکی
 بکهین.

ژ سالا ۱۸۷۶ ههتا ۱۹۱۴ی

ئەف بەرگە دى ۲۸ سالیڭ دىرۆكا عىراقى و ههقبەندى يا وى دگەل دەولەتا ئوسمانلى و دەردۆران ب خۆفە گریت. ژ سالا هاتنا سولتان عەبدلحەمید (۱۸۷۶) دەست پى دكەت و هەتا هەلگىرسانا شەرى جىهانىي ئىكى فەدكیشیت. د سەردەمى سالیڭ فى بەرگىدا، تەخەكا نوو دناف جفاكیدا دەرکەفت، دگۆتنى تەخا ئەفەندىيان. پىرانى يا كەسىڭ ئەفەندى دەرچووپیڭ خواندنگەهین نوو بوون، بەرەبەرە جەه فەرمانبەرىڭ كەقنىڭ دەولەتى گرتن و د ئىنانا ساخلەتین شەهرستانىیدا، رۆلەكى گىرنگ و كارىگەر هەبوو. هەرچەندە زانستەكى كور فى نە بوو، لى هەموویان خواندن و نفیسین دزانین. هندەك نمونە ژ وان ساخلەتین ئىناینە دناف جفاكى عىراقیدا: د رەفتار و هەلبىزارتا جلكاندا، چاقلېكرنا ئورۆپىيان دكر. ب زمانى توركى دئاخفتن. ب كىمى و قەرفىنقە سەردەرى دگەل خەلكى عەشىرەتان و عەرەبان دكر. تىرمىڭ زانستى و هونەرى (ب تايبەتى تىرمىڭ بىيانى)، دناف ئاخفتىڭ خوەدا بكار دئىنان. د هەمان دەمدا ژى بەرتىلخۆر و گەندەل بوون، كاروبارىڭ خەلكى گىرۆ دكرن هەتاكو بەرتىل ژى وەردگرتن. ئان ئەفەندىيان چاقلېكرنا هەموو تىشت و كاروبار و رەفتارىڭ رۆژئاڧاييان دكر، خەلكى حەز ژى نەدكر و خوە ژى دوور دكر. لى پايەدار و ماقولېڭ گوند و عەشىرەتان خوە ژى نىزىك دكر و رىزەكا تايبەت بو دانا.

بەلاڧۆكىڭ مىسرى ژى رۆلەكى كارىگەر هەبوو، د هەولېڭ مەدەنىكرنا جفاكى عىراقیدا. دوو كۆڧار دگەهشتە بەغدا (موقتەتيف) و (هیلال)، پەياما سەرەكى يا ئان هەردوو كۆڧاران ئاڧكارنا شەهرستانىي و پەیرەوكرنا زانستىڭ نوو بوو. كۆڧارا موقتەتيف گىرنگى ب فەلسەفى و زانستىڭ سىروشتى ددا. لى كۆڧارا (هیلال) گىرنگى ب زانستىڭ جفاكى و زمانەڧانى و دىرۆكى ددا. ل سالا ۱۸۷۶ى، هندەك هژمارىڭ دەستىپكى پىڭ كۆڧارا موقتەتيف گەهشتە بەغدا، گەنجان ب خوینگەرمى پىشوازی لى كر و شبلى شمىل سىنسلەیهكا گۆتارىڭ دەربارەى تىؤرا داروین تىدا دنفیسىڭ. زیدەبارى گەنجىڭ خوینگەرم، دوو كەسىڭ پىشەنگىڭ هزرمەند ژى سەردەریەكا كارىگەر دگەل بەلاڧۆكىڭ مىسرى دكر، ئەو ژى (جمیل صدقى ئەلزەهاوى) ژ بەغدا و (هەبەتەددىڭ شەهرستانى) ژ نەجەف بوون. لى هەر ئىكى ژ ئان هەردوو پىشەنگان ب نىرىڭىڭ خوە پىڭ كەسۆكى و چوارچۆڧەپىڭ تېھزىڭىڭ خوە، سەح دكرنە دونىايى و جفاكى: زەهاوى د ڧىا جفاكى عىراقى بەر ب ژيانا نووڧە بچىت و چ پویتە ب ئایىنى و عورف و عەدەتان نەدكر. ل داوى يا ژىي خوە جلكىڭ خوە ژى گوهارتن و چاقلېكرنا جلكىڭ ئەفەندىيان دكر. لى شەهرستانى د ڧىا جفاك

قه‌گه‌ریت‌ه‌فه دناف بازنه‌یی ئایینیدا، پشتی کو ژ وان شاشی بین پیڅه هاتینه نووساندن پاقر بیت. جلکین خوه نه‌گوهارتن و هه‌تا مرنی ژی هه‌ر ب دشداشه و عه‌ماما زانایین ئایینی دهرده‌گه‌فت.

ل سالا ۱۹۱۰ع، زه‌هاوی ئالایی بانگه‌وازی یا ئازادکرنا ژنی دجفاکیدا هه‌لگرت و ژبه‌ر نه‌رازیبوون و ره‌خنه بین خه‌لکی هه‌چکوه‌یی، چ نه‌ما بوو ژيانا خوه بدانته سه‌ر قی بانگه‌وازی. د سالا ددویدا ل نه‌جه‌ف، شه‌هرستانی فه‌توایه‌ک ب هه‌رامکرنا فه‌گوه‌استنا جه‌نازه‌یان دهرئیکست کو هه‌مان نه‌رازیبوون و ئاژاوه و ره‌خنه‌گرتن ب خوڤه‌گرتن. لی ل داویی بانگه‌وازی یا زه‌هاوی سه‌رگرت و هه‌موو هه‌ولدائین شه‌هرستانی به‌ر ب کزبوون و نه‌مانیڅه‌ چوون، چونکو پیلین شه‌هرستانی و مه‌ده‌نیه‌تی خورت و به‌یزن، سه‌ره‌ده‌ریی دگه‌ل چاره‌سه‌ری بین بنه‌ره‌تی دکه‌ن و نیمچه‌ چاره‌سه‌رییان ب ریڅه‌ ده‌یلن.

سولتان عه‌بدلحه‌مید

سولتان عه‌بدلحه‌مید، روله‌کی مه‌زن و کاریگه‌ر د سه‌لته‌نه‌تا ئوسمانلیدا هه‌بوو، سه‌رده‌می وی یی مشتی هه‌قپکی و بویه‌رین سه‌رنجراکیش بوو. ل ۳۰ی ته‌باخا ۱۸۷۶ع، سولتان عه‌بدلحه‌مید هاته سه‌ر عه‌رش د ده‌وله‌تا ئوسمانلی و ۳۲ سالان مال سه‌ر حوکمی. ل ۲۲ی ئیلونا ۱۸۴۲ع، هاتییی دونیایی. دایکا وی که‌نیزه‌که‌کا شه‌رکه‌سی بوو. پشتی بۆرینا هه‌فتییی‌کی ل سه‌ر بوونا وی، ژنوی بابی وی دانپیدان کر کو کوروی ویی (هنده‌ک گو‌تگۆتک هه‌بوون کو کوروی که‌سه‌کی ئه‌رمه‌نیی). قی بویه‌ری کاریگه‌ریه‌کا مه‌زن ل سه‌ر ئاقاهیی که‌سایه‌تی یا وی هه‌بوو. سولتان هه‌رده‌م ژ دوو بابه‌تان د ترسیا: کوشتن و بزاقا ده‌ستووری. هه‌رچه‌نده که‌سه‌کی زیره‌ک و ژیرمه‌ند و دووربین بوو، لی یی مشتی گومان و وه‌سوه‌سه‌ بوو. نیزیکی بیست هزار سیخوران هه‌بوون، ئانکو هه‌ر ئیک ل سه‌ر یی دی کر بوو سیخور. د گه‌نجاتی یا خوه‌دا (کو سولتان عه‌بدلعه‌زیز ل سه‌ر حوکمی بوو)، عه‌بدلحه‌میدی چ گرنگی ب حوکمی نه‌دا، چونکو برایه‌کی ژ وی مه‌زنته‌ر هه‌بوو، ناقی وی موراد بوو. ده‌می سولتان عبدالعزیز ژ سه‌ر عه‌رش هاتییی لادان، موراد دبیته سولتان. لی موراد یی دینه‌که‌ بوو، مامی وی یی لادایی ژی خوه‌ کوشت بوو. ئه‌قجا مدحه‌ت پاشای هه‌قه‌بندی ب عه‌بدلحه‌میدی کر و ژئ داخوازکر کو ببیته سولتان، ب وی مه‌رجی کو پشته‌فانی یا ده‌ستووری بکه‌ت. عه‌بدلحه‌میدی مه‌رجی وی قه‌بوولکر و سوژ دایی کو پشته‌فانی یا ده‌ستووری بکه‌ت و یاسایین هه‌قچه‌رخ و گونجایی دگه‌ل سه‌رده‌می نوو دانیت. ئه‌ف سوژه بۆ ئیمزا کر و سویند خوار کو سوژا خوه‌ ب جه‌ ببینیت.

پشتی بوویه سولتان، مدحه‌ت پاشا کره سه‌روک وه‌زیرین ده‌وله‌تی و ل ۲۳ی کانونا ئیککی یا ۱۸۷۶ع، ده‌ستووری ده‌وله‌تی راگه‌هاند. مدحه‌ت پاشای ژی ئازادی یا روژنامه‌فانیی راگه‌هاند. ب قی چه‌ندی ژی روژنامه‌فانان ب راسته‌وخویی و ب

نەراستە و خۆ ھېرش دکر نە سەر بئەمالا حوکمدار، ھەرچەندە سولتان پى تۆرە دبوو، لى مدحەت پاشاى پىشتەقانى يا وان دکر. لى پشتى سى ھەيقان ژ وەرگرتنا پۈستى سەرۆک وەزيران، مدحەت پاشا ب پىلانەكى ھاتە لادان و ھنارتتە ئىتاليا. ل ۴ى ئادارا ۱۸۷۷ى، جقاتا نوونەران (پەرلەمان) ھاتە دامەزراندن، لى ل رۆژا ددويفدا خۆپىشاندانەکا قوتابىيان ھاتە کرن و داخوازکرن کو ب زووترين دەم مدحەت پاشاى قەگەریننەقە. ل بن فشارا قوتابىيان، سولتانى مدحەت پاشا عەفو کر و کرە واليى شامى، پشتى سال و نىقا مايە ل شامى، قەگۈھاستە ئەزمير. پاشى ب کوشتننا سولتان عەبدلەعەزىز ھاتە تاوانبار کرن و سزايى سىدارەدانى بۇ دەرنىخست. لى ل بن فشارا باليوز و کونسۆلگەرین بيانى و خۆپىشاندانىن خەلکى، سزايى سىدارەدانى گۈھورى و نەفى کرە حىجازى. مدحەت پاشا ل حىجازى بوو ھەتاکول سالا ۱۸۸۳ى، ھاتىبە خەندقاندىن.

ل گولانا ۱۸۷۷ى، شەرەكى مەزن و بەربەلاف دناقبەرا رۇسىا و دەولەتا ئوسمانلىدا پەيدا بوو. قى شەرى بۇ ماوھىي چەندىن ھەيقان قەكىشا و لەشكەرى ئىسلامى ل دەقەرین بەلقان و قوقازى، تۆشى شكەستىن ئىك ل دويف ئىك دبوو. پشتى ستاندنا باژىركى (بلاقنا)، لەشكەرى رۇسىا بەر ب ستەنبۆلىقە ھاتن و ل ۲۸ى كانوننا دووى يا ۱۸۷۸ى، باژىرى ئەدیرنە ژى ستاند. ب قى چەندى ژى، گەھشتنە پەراقىن مەرمرە، برىتانىا ب قى سەرکەفتنا رۇسىا دلگران بوو، سەرۆک وەزىرىن برىتانىا فەرمان دا ئستولى خوە يى شەرقان کو بەر ب (دەردەنىل)قە بچىت. چ نەما بوو مىنا شەرى قەرم لى بھىت و برىتانىا و رۇسىا شەرى بکەن. لى ھەر زوو ھەردوو دەولەتىن شەرکەر پىکھاتن و ل ۳ى ئادارا ۱۸۷۸ى، پەيمانەکا بەرەخت ب ناڤى (پەيماننا سان ستىقانو) مۆر کرن. ل گورەى قى پەيمانى، دەولەتا ئوسمانلى بەندەرى باتۆمى و قەلاتا (قارص) ل ئەرمىنيا دانە رۇسىا و ل سەر سەرەخۆبى يا بۆلگارىا ژى رازى بوو. لى ل کونگرى بەرلىن، برىتانىا خوە ژ قى ھەقپەيمانى نەرازى کر ھەتاکو گزىرتەيا (قوبرص) بۇ خوە ژ دەولەتا ئوسمانلى وەرگرتى. ھەرەکو د قىا پاداشتى ھارىكارى يا خوە ژ دەولەتا ئىسلامى وەرگريت و وەرگرت.

قى بۆيەرى بلەز، نىرىنىن سولتانى گۈھارتن و گومان ژ ھەقپەيمانىن خوە يىن رۆژئاقايى و سىستەمىن وان کر. وەسا ھزر دکر کو ھەقپەيمانىن دەولەتا وى، د ھارىكار نە بوون. ئەگەر پىکھاتن دگەل رۇسىا نە کر با، دا ستەنبۆل ژى ژ دەستان دەرکەفىت. پاشى ل سالا ۱۸۸۲ى، دەمى مىسر ژ لايى برىتانىاقە ھاتىبە داگىرکرن، گومانىن وى پتر چەسپىن و وە ھزر کر کو چاقىن رۆژئاقاي ژى ل سەر داگىرکرن دەولەتا وىنە. قان گومانان ئەو پالدا کول ۱۲ى شباتا ۱۸۷۸ى، فەرمانەكى ب ئىلغاکرنا دەستوورى و پەرلەمانى دەرېخىت و قەگەریتەقە سەر سىستەمى خوە يى دکتاتورىن.

سولتان عەبدلحەمىد، ئەوى ھەردەم سىياسەتا رازىکرنى و بەرەبەرە بىي پەرەو دکر، دگەل ئەرمەن و ئەرمىنيا يى توند و دژوار بوو. نە دوورە ژبەر وى سەدەمى گوماننا

نهسه بی خوه بیت، ئەفجا وی د فیا تولا خوه ژ هه موو ئەرمه نان فه کهت. ئیکه مین کوشتارا
 کۆمکوژی یا ئەرمه نیان ل چریا ئیککی یا ۱۸۹۴ی، دەستیپکر و سی سالان فه کیشا. نیزیکی
 سه ده زار قوربانیان بوونه سوته مهنی قی هه وی. ژبه ر قی چه ندی، وه لاتین ئوروی
 ناھی (سولتانی سوور) یان (خوینریژی مه زن) دانا بوو سه ر سولتانی. ل هه مبه ری قی
 دوژمنکاری یال دژی ئەرمه نان، خه ونا ئیگرتتا موسلمانان د سه ریدا گه لاله بوو. وی هزر
 دکر کو خه لیفه یی هه موو موسلمانین جیهانییه و گه له ک موسلمان ل دهوله تین کافران د
 ژیان. هه موو هیقی و ئومیدا وی ئەو بوو کو روژه کی موسلمانین هه موو جیهانی، جیهادی
 ل دژی دهسته لاتین خوه یین کافر بکه ن. ژبو قی چه ندی ژی، هزرا دامه زراندا کۆمکاری
 یا ئیسلامی ب دروشمی "ئهی موسلمانین جیهانی هه فبگرن"، ل ده ف په یدا ببوو. ئەفجا
 گرنگی ب ئافکارنا مزگه فتان و زانا و شاگردین ئایینی ددا. هه موو زانا و شاگردین ئایینی
 ژ ئەرکی سه ربازیی ئافه رته کرن. خه لک ژی، کۆم ب کۆم به ر ب ئایینی و حوجره یین
 مزگه فتانقه دهاتن داکو ژ ته جنیدکرن و ئەرکی سه ربازیی بره فن. دبیتن: ل وی سه رده می،
 نیزیکی چل هزار شاگردین زانستی ئایینی، ل سه ته نبۆلی ب تنی هه بوون. ل سالا ۱۸۸۶ی،
 هنده ک مووین پرچا پیغه مبه ری بو هنده ک مزگه فتان ب دیاری هنارتن. به هرا عیراقی ژ
 فان خه لاتان پینج مووی بوون و ژبو مزگه فتین (ئهبی حه نیفه، گه یلانی، کارمی، که ره بلا،
 نه جه ف) هاتبوونه هنارتن. خه لکی عیراقی ب دلخۆشی و شه هنازیقه پینشوازی ل قی
 خه لاتی پر بها کرن. هه روه سا کۆمه کا قورئانان چاپکرن و ل سه ر هه موو ویلایه تین
 دهوله تا ئوسمانلی به لافکرن. لی ده می بریاردا ی کو سکه یی ترینی دنافه را دیمه شقی و
 مه دینیدا دانیت، نافوده نگی وی گه هشته کوپیتکی. هنده ک ژ خه رگی یین قی پرۆژه ی ژ
 خزینه یا دهوله تی خه رج کرن، لی پتری یا مه بله گی ب ناھی باره بوویا پرۆژه ی، ژ
 دهوله مند و هه ژارین موسلمانان دستاندن.

سولتان عه بدله مه مید، ب توندی ل دژی ئورویا و دهوله تین روژئاقایی بوو. ب تایبه تی
 ژی، دژایه تی یا بریتانیا دکر. وی د گۆت، نابیت موسلمان ب فان دهوله تین کافر سه رسام
 ببن. لی ل سالا ۱۸۸۹ی، ده می غلیۆمی دووی هاتییه سه ر عه رشی ئەلمانیا، هه فبه ندی یین
 وی دگه ل ئەلمانیا خورت بوون و هه رده م ئەفسه رین له شکه ری خوه ده نارتنه ئەلمانیا ژبو
 مه شق و راهینانی. غلیۆمی دووی ژی هه فالینی یا خوه ژبو دهوله تا ئوسمانلی، ئاشکرا کر
 بوو. ل سالا ۱۸۹۸ی، مه لیککی ئەلمانیا دگه ل هه فژینا خوه (ئوگیستا) سه ره دانا سولتان
 عه بدله مه میدی کرن. د قی سه ره دانیدا، مه لیککی ماچه ک ل رووی سولتانی دا، ئەفه بو جارا
 ئیککی بوو، مه لیکه کی مه سیحی ماچه کی ل رووی سولتانه کی دهوله تا ئوسمانلی دده ت.
 پاشی مه لیک و ژنا خوه، ژبو سه ره دانا جهین پیرۆز چوونه فه له ستینی.

ل سالا ۱۸۹۳ی، فه رمان بو والیی عیراقی (حه جی حه سه ن پاشا) هات کو کۆمه کا
 زانایین ئایینی به لبرژیریت و ل سه رانه ری عیراقی به لافکه ت داکو شیره تان ل خه لکی

بکەن و رهوشه‌نبیری یا ئایینی ل ناڤ خه‌لکی عیراقتی به‌لاف بکەن. ئەڤجا ناڤۆده‌نگی سولتانی گه‌هسته‌هه‌موو مالان و خه‌لکی عیراقتی سولتان ب ئیمامی سه‌رده‌می، یان ب خه‌لیفه و پارێزه‌ری ئیسلامی ب ناڤ دکر. ب نه‌مازه‌یی ده‌می ل سالا ۱۸۹۷ی، سه‌رکه‌فتن ل سه‌ر یۆنانی ئینای.

د سه‌رده‌می سولتان عه‌بدلعه‌مید دا، که‌سه‌ک ب ناڤی (ئه‌بوله‌ودا ئەلعه‌یادی) هه‌بوو. گه‌له‌ک یی نیزیکی سولتانی بوو. هه‌موو وه‌زیر و پایه‌دارین قه‌سرا سولتانی ریز لی دگرت و ده‌ستی وی ماچی دکرن. وان دگۆت ئەڤه‌ محمه‌ده‌ی مه‌هدیه‌ی ده‌رکه‌فتی. وی ژی ماله‌ک وه‌کو میڤانخانه‌یا عه‌ره‌بان دانا و هه‌ر که‌سه‌کی عه‌ره‌ب ژ شامی یان عیراقتی چووبا سه‌نه‌نبۆلی، دا ل میڤانخانه‌یا وی ئاکنجی بیت. قی که‌سی رۆله‌کی کاریگه‌ر د دانان و لادانا گه‌له‌ک ژ کاربه‌ده‌ستین عیراقتی و شامی و حیجازیدا هه‌بوو.

بۆیه‌رین عیراقتی د سه‌رده‌می سولتان عبدالحمید دا

ده‌می سولتان عه‌بدلعه‌مید بوویه سولتانی ده‌وله‌تا ئوسمانلی، عه‌بدلعه‌رحمان پاشا والیی عیراقتی بوو. ئیکه‌مین کاری وی کری، ئەنجامدانا هه‌لبژارتین جڤاتا نوونه‌ران بوو. ل وی سه‌رده‌می عیراقتیان چ رمانا هه‌لبژارتنی نه‌دزاین، له‌وا ئەو ب سه‌رکه‌فتن، ئەوین حکومه‌تی قیاین. ل ئادارا ۱۸۷۷ی، جڤات ب فه‌رمی هاته‌ ڤه‌کرن. لی هه‌یڤه‌ک ب سه‌ر فه‌رمانا سولتانی را نه‌بۆری، دستوور فالنجکر و جڤات هه‌لوه‌شاندا. ل سالا ۱۸۷۷ی، عه‌بدلعه‌رحمان هاته‌ ڤه‌گوه‌استن و عاکف پاشا دانا جه‌ی وی. قی والی ژی، تنی یازده هه‌یڤان حوکم ل عیراقتی کر. د سه‌رده‌می ویدا، شه‌ری دنایه‌را رۆسیا و ده‌وله‌تا ئیسلامیدا قه‌ومی، نیزیکی (۱۰) هزار سه‌ربازین عیراقتی پشکداری قی شه‌ری بیوون و هنده‌ک که‌سین کیم ژی زڤرینه‌ڤه‌. پشتی عاکف پاشای، ل ۴ نیسانا ۱۸۷۸ی، والیه‌کی نوو ب ناڤی قه‌دری پاشا گه‌هسته‌ به‌غدا. لی پشتی هه‌شت هه‌یڤان، قه‌دری پاشای ڤه‌گه‌رافه‌ سه‌نه‌نبۆلی، چونکو بیوو وه‌زیری ناڤخۆیی ده‌وله‌تا ئوسمانلی. جاره‌کا دی عه‌بدلعه‌رحمان پاشا زڤرانده‌ڤه‌ عیراقتی و ویلایه‌تا وی یا دووی، ساله‌ک و نه‌ه هه‌یڤان ڤه‌کیشا. د قی سه‌رده‌میدا برس و کوله‌کا کوژه‌ک ل ویلایه‌تا مووصل (باکووری عیراقتی) په‌یدا بوو کو مه‌زنترین و کوژه‌کتیرین برس بوو عیراقتی ڤه‌گرتی.

ل دوماهی یا سالا ۱۸۷۹ی بارانه‌کا بۆش ل کوردستانی باری و خه‌لک پی گه‌شبین بوو کو دی به‌ره‌می قی سالی گه‌له‌کتر و باشتر بیت. لی قی گه‌شبینی دوّم نه‌کر ده‌می هه‌موو زه‌قی بین گه‌نمی تیکچووین و بی به‌ره‌م بووین و ده‌ڤه‌را مووصل به‌ر ب نه‌بوون و نه‌مانا گه‌نمیڤه‌ چوو. کونسۆلگه‌ری فه‌رنسی ل مووصل مسیۆ سیۆفی نامه‌یه‌ک ل ۲۳ سباتا ۱۸۸۰ بۆ حکومه‌تا خوه‌ هنارت و تیدا خویا کربوو: "هشکه‌سالی یا بوویه کوله‌کا راسته‌قینه‌ و رۆژانه‌ خه‌لکی گوندان به‌ر ب باژیری مه‌ڤه‌ ده‌ین و ل نانی دگه‌ریین.....".

کونسولگه رین بیانی ژ حکومتین خوه داخواز دکرن کو هاریکاری یا خه لکی عیراقی بکن. ئیکه مین که سی ئەف دهستپیشخه ریبه کری، کونسولگه ری بریتانی بوو. برووسکه که بو له ندهن هنارت و تیدا گوتبوو: "هاواره.. هاواره، بهز د ههوارا مه وهرن. مرن گه له که و زاروک بین د هینه کرین و فروتن، هندهک ژ یی ل بن دلوقانی یا قه ده ری. خه لکی برسی مینا ئاغا بهزه کا رووباری ژ گوندین دهر دور درژینه ناف باژی ری."

ئه فجا هاریکاریه کا مه زن ژ وه لاتین ئوروی گه هشته مووسل و قازانین مه زنین خوارنی چیکرن و ل سه ر خه لکی به لاف دکرن. لی ل هم مبر قی هاریکاری یا وه لاتین بیانی، دهوله تا ئیسلامی ل شوینا پشکاریی د هاریکاری یا خه لکیدا بکه ت، بهایی پاره یی خوه یی نه ختینه کیمکر. بهایی یه ک مه جیدی بو هه شت قرشان دابه زی (به ری هینگی ب بیست قرشان بوو)، بهایی یه ک بیشله گ بو دوو قرش (به ری هینگی ب پینج قرشان بوو). قی بریارا نه مرو فانه رهوشا خه لکی به رهف خرابتریقه بر. ئەو که سین تشته کی ب بها هه یی و ژبو روژه کا رهش هه لگرتی، ژ بهر کیمبوونا بهایی پاره یی نه شیان مفای ژ بیینن. ئەفجا خه لکی ب ئاشکرای دژاتی یا دهوله تی دکر و هز دکرن کو حوکه کی مه سیحی بهیته شوینا قی حوکه یی موسلمانین بی رحم. دبیزن ده می مه وکی کونسولگه ری فره نسی د بهر قشلی را بو ری، ژنه کا هه ژار ب دهنکه کی بلند گازی کر: "خودی ژ ته رازی بیت. ماده م دلی ته ب هه ژارانقه یه، تو ژ هه موو موسلمانان باشتری."

ئه ف ساله برسی ل مووسل، ب "ساله لیره ی" هاته ب نافکرن، چونکو ل وی سالی وه زنه کا گه نمی ب لیره یه کی د هاته فروتن. لیره ژ یی ل وی سه رده می گه له ک یی ب بها بوو. لی ل به غدا، ئەف ساله ب "ساله برسیمه" هاتبوو ب نافکرن، چونکو ده می کورد ژ بهر برسی ره قینه به غدا، هه وار دکرن (برسیمه.. برسیمه). هنده ک بنه مال گه هشتنه به سرا و ل وی ری ئاکنجی بوون، کچین وان وه کو خزمه تکارین نافمالان کار دکرن هه تا کو بشین زکین خوه پی تیر کهن.

پشتی برس به رهف کیمبوونیقه چووی و تا راده یه کی خه لک ئارام بووی، یاخیبوونه کی ب سه رکیشی یا مه نصور پاشایی سه عدوون، ل باشوری سه ره له دا. ئەو ب خوه مه نصور پاشا ل به غدا یی دهسته سه رکری بوو، ههروه سا پۆستی ئەندامه تی یا جقاتا کارگیریی دابوو یی کو ژ به غدا دهر نه که قیت. پشتی سی سالان مایه ل به غدا، دهر فه ته ک بو چیبوو، ره قی و به رهف (غراف) فه چوو. هنارته د دو یف برازیی خوه را (فالح پاشا) کو هینگی موته سه روفی ناصریی بوو، پاشی هه موو عه شیره تین مونته فوق ل دور خرغه کرن و سه ره خو یی یا خوه راگه هاند و ناقی خوه کره (سولتانی عه ردی). والیی به غدا، مه یلدارئ ئال سه عدوون بوو، هز دکر قی ئاریشی ب دانوستاندنن ئاشتیخوازانه چاره سه ر بکه ت. لی سه رکردئ له شکه ری (عزه ت پاشا)، دا کو کی ل سه ر شه ری دکر و دگوت، فره هیرش بکه یه سه ر و میرگه ها وان بهیته ژ ناف به یین. عزه ت پاشای ب نامه و

برووسکه‌یان، سولتان ناگه‌هدار دکر و داخوآزا ره‌زامه‌ندی یا وی دکر کو فی یاخیوونی بنبر بکه‌ت و والی ژی بگهوریت، چونکو مه‌یلداری سهرکردی یاخیوونیه. ل داویی فه‌رمان بۆ هات کو عه‌بدله‌حمان پاشا بهیته لادان و ته‌قیه‌ددین پاشا، ل جهی وی بهیته دانان. ئەف والیه یی ناقدار بوو ب مجدی و توندی و هشکاتی، هه‌روه‌سا پیزانین تیروته‌سه‌ل ل سهر خه‌لکی به‌غدا هه‌بوون، چونکو پیشتر والی عیراقی بوو.

ل سال ۱۸۸۱ئ، شه‌ری دنأقه‌را حکومه‌تی و عه‌شیره‌تین ئەلمونته‌فقدا ده‌سپیکر، له‌شکه‌ری حکومه‌تی نیژیکی دوو هه‌زار سهر‌بازان بوون، ل به‌رانبه‌ری له‌شکه‌ری ئال سه‌عدون کو نیژیکی دهه‌ هزار که‌سان بوون. سه‌رکه‌فتن دا به‌هرا عه‌شیره‌تا مونته‌فق بیت، لی عه‌شیره‌تا (المیاح) خو ه ژ شه‌ری فه‌کیشا و هیرش کره‌ سه‌ر مال و مولکی ئال سه‌عدون و تالانکر. ب فی چه‌ندی ژی، حکومه‌تی سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستفه ئینا و میرگه‌ها ئال سه‌عدون هه‌لوه‌شاند و عه‌شیره‌تا مونته‌فق ته‌را و به‌را بوون. ژبه‌ر فی سه‌رکه‌فتن مه‌زن ل سه‌ر میرگه‌ها ئال سه‌عدون، سولتانی ته‌قیه‌ددین پاشا بۆ ماوی شه‌ش سالان هیلال سه‌ر ویلیه‌تا به‌غدا، هه‌تا کو ل ۲۹ئ ئادارا ۱۸۸۷ئ، هاتییه‌خانه‌نشینکر.

پشتی خانه‌نشینبوونا ته‌قیه‌ددین پاشای، مسته‌فا عاصم پاشا هاته‌ جهی وی و بۆ ماوی سی سالان مال سه‌ر عه‌رشی به‌غدا. گرنگترین بویه‌ری د سه‌رده‌می فی والیدا چیوون و خه‌لک پیغه‌ مژوول بووی، ئەو هه‌فرکی یا دنأقه‌را وی و نه‌قیبی سه‌ید و ماقولین به‌غدا دا (سه‌ید سه‌لمان گه‌یلانی) بوو. ئەف سه‌لمان گه‌یلانییه‌ که‌سایه‌تییه‌کا به‌یز و ناقدار و به‌رنیاس بوو. ل بن چاقدیری و پشته‌فانی یا سولتانی بوو. لی مملانییه‌ک دنأقه‌را سه‌لمانی گه‌یلانی و (ئهبی ئەله‌ودا الصیادی) دا چیوو، ئەفجا ئەفی داویی هه‌رده‌م ل دژی سه‌لمان گه‌یلانی رادوه‌ستا و والی و سولتان هه‌ردوو پالدان کو پله و پایه یی گه‌یلانی کیم بکه‌ت. ل داویی شیا فه‌رمانه‌کی ژ سولتانی وه‌رگریت کو ئیبراهیم ئەله‌راوی بکه‌ته‌ نه‌قیبی سه‌یدین ره‌فای و پله‌یه‌کا بلندتر دای، داکو پله و پایه یی سه‌لمان گه‌یلانی پی کیم بکه‌ت. پله و پایه یی سه‌لمان گه‌یلانی، بۆ نه‌ هاته‌ فه‌گه‌راندن هه‌تا کو مسته‌فا عاصم پاشا هاتییه‌ فه‌گوه‌استن، کو ژ ئەگه‌ری کیشه‌یه‌کا دنأقه‌را وی و جو هییه‌کی به‌غدادا هاته‌ فه‌گوه‌استن و سری پاشا ل جهی وی دانا.

ل رۆژا ۱۲ئ کانوونا دووی یا ۱۸۹۰ئ، سری پاشا گه‌هسته‌ به‌غدا. ویزه‌فانه‌کی زیره‌ک بوو، چه‌ندین کتیبین چاپکری، ده‌باره‌ی زانستی ئاخفتنی و شروقه‌کرنا عه‌قیده‌یین ئیسلامی و ره‌خنه‌گرتنی هه‌بوون. د سه‌رده‌می ویدا، گه‌له‌ک گرنگی ب ویزه و ویزه‌فان و زانین ئابینی هاته‌ دان. شه‌ف و رۆژین خو، هه‌ر ب خواندن و دانوستاندن دگه‌ل ویزه‌فان و ئولداران دبۆراندن. سه‌ره‌رای ریزگرتنا وی یا بی پایان بۆ زانا یین ئابینی، لی گه‌له‌ک یی توند بوو دگه‌ل بابیان، ب تاییه‌تی ژی سه‌رۆکی وان (حه‌جی محمه‌د حسین ئەصفه‌هانی).

ناریشا ئیزدیيان ل ویلايهتا مووسل

دهم بۆ دەمی، سولتانی ب شیوهیهکی فهرمی، کهسهک ب هه موو دهسته لاتانقه د هنارته ویلايهتان ژبو دویفچوونی و پشکنینی و ههلسهنگاندنا کاری و چاکسازی، ئەگەر یا پیدئقی بوو. ل سالا ۱۸۹۲ی، کهسهک ب ناڤی عومەر لوتفی پاشا، وهکو پشکنەر هنارته مووسل. عومەر لوتفی پاشای وهسا هزر دکر کو هه موو ناریشه ب توندیی دهینه چارهسهر کرن. دهمی گههشتی، هه موو زیندانی ئازاد کرن و هه موو ئەندامین جقاتا کارگیریی دهسته سهرکرن و کهسهک نههتلا ل سهر پۆستی وی. پاشی قازیی بهرتیلخۆر ئینا و بهروپشت ل سهر کهرهکی سوار کر و ل کولانین مووسل گیرا. ئەقه بۆ جارا ئیکی بوو، خه لکی مووسل سزایهکی هوسا توند و دادپهروهه دبینن. پاشی لیژنهیهکا وهرگرتا باج و خهراجی و وهرگرتن و پیدانا قهران دامهزراند. شیا د ماوهیهکی کیمدا، نیزیکی پینجی و دوو هزار لیرهیان خرغه کهت. خه لک هه موو ژ هه بیهت و توندی یا عومەر پاشای و بریارین وی دترسیان.

روژهکی، هه موو ماقویل و دهرهجه دارین ئیزدیيان داخواز کرن کو میرزا بهگی میری ئیزیدخانن ژی دگه لدا بوو. پشتی پینشوازییهکا ژ هه ژی بۆ کری و گوتارهکا وهعزی بۆ خواندی، ژی داخوازر کو لهعنه تا ل شهیتانی ببارینن. ژ بلی میری و برایی وی یی بچووک و دوو که سین دی، کهس نه علهت ل شهیتانی نه باراندن. ئینا ره شهکین عومەر پاشای بهربوونه ئیزدی یین هه ژار و هند قوتان هه تاکو هندهک ژ بهر قوتان و لیدانی مرین. ب فی چه ندئ ژی، وهسا هزر کر کو هه موو ئیزدی هاتنه سهه ئایینی ئیسلامی و ئەف هه واله بۆ سولتانی هنارت. د نامه یا خوهدا گوتبوو کو وی بیست هه زار ئیزدی یین ئیناینه سهه ئایینی ئیسلامی. ئەقجا کومهکا ماموستایین ئایینی هنارتنه دهقه رین ئیزدیيان داکو بنه ما یین ئایینی ئیسلامی نیشا وان بدهن. لی ئیزدیيان قه بوول نه کر و هه موو ماموستایین ئایینی ژ دهقه رین خوه ده ر ئیخستن. عومەر لوتفی پاشا ژئ توپه بوو، ب لهشکه رهکی مه زئقه هیرش کره سهه ئیزیدخانن و هه موو گوندین وان سووتن و په رسگه ها لالهش ژی ویرانکر. پاشی ئەو په رسگه هه، کره خواندنگه ههکا ئایینی ئیسلامی. دهمی ئیزدی یین شنگالی ئەف هه والی براین خوه یین "وهلاتی" بهیستین، ل دژی حکومه تی راوهستان و قیان تو لا برا یین خوه فه کهن. ل دهقه را زوقایه، هه ردوو لهشکه ره که فتنه بهرانبه ری ئیک و د شه رهکی گراند ئیزدی ب سهر که فتن، پشتی کومهکا شه رفانین عه شیره تان خوه ژ لهشکه ری عومەر پاشای فه کیشای. ب فی چه ندئ ژی، سولتانی پشکنه رهکی دی هنارت کو توپژاندن دگه ل عومەر پاشای بکهت، ئەنجامدا عومەر پاشا هاته لادان و کهسهکی دی ب ناڤی نووری پاشا ل جهی وی هاته دانان. فی والیی نوو، نامهیهک بۆ سولتانی هنارت و تیدا گه لهک به رهقانی ژ ئیزدیيان کر. پینشیا ز کر کو ئازادی یا بیروباوه ران بۆ وان هه بیته

و ل شوینا ئەرکی سەربازیی ژی، ئەو ھندەک پارا بدەنە دەولەتی. سولتانی ئەف پېشنیازە پەسەند کرن و ئاریشەیا ئیزدییان پی چارەسەر بوو.

نامق پاشایی بچووک

ل سالا ۱۸۹۱ئ، سری پاشا دگەل حەجی حەسەن پاشای (والیی دیار بەکر) پیکھات کو ویلایەتین خوە پیک بگوهورن، پشتی رەزامەندی یا سولتانی، والیی نوو ل مەها تەباخی گەهشەتە بەغدا. ویلایەتە حەجی حەسەن پاشای بو ماوی پینج سالان ئەکیشا. کەسەکی ئۆلدار و مەشرەبخۆش بوو، هەقەبەندی یین وی دگەل خەلکی و کونسۆلگەرەن گەلەک د باش بوون. هەرچەندە کەسەکی سەرنەکەفتی بوو د ئیدارەکرنیدا، لی ل دەف خەلکی یی خوشتقی بوو. پاشی بو ویلایەتە شامی هاتە ئەگۆهاستن و والیەکی نوو ب ناڤی عەتا الله کەواکی، ل ۲۶تە مەموزا ۱۸۹۶ئ، گەهشەتە بەغدا. ویلایەتە وی سی سالان ئەکیشا و پاشی والیی تەرابلوسا روژئاقای (نامق پاشا) هاتە جەه وی.

ل ۱۹ی گولانا ۱۸۹۹ئ، نامق پاشایی بچووک گەهشەتە بەغدا. دبیژنی نامق پاشایی بچووک داکو ژ نامق پاشایی مەزن بەیتە جوداکرن، ئەوی بەری سەردەمی حەمیدی، دوو جارەن بوویە والیی عیراقی. گرنگی یا نامق پاشایی بچووک د دوو خالاندا دەیتە دیتن: یا ئیکی خەزمانی یا وی دگەل بنەمالا ئالۆسی کو عاتیکە خاتوننا کچا نەعمان خەیروللا ئالۆسی ل خوە مارە کر بوو. یا دووی ژی د بیافی ئاقەدانی و شەهەرستانیدا، هەردەم چاقلیکرنا مدحەت پاشای دکر. وی کۆمەکا چالاکی و پرۆژە یین خەزمەتگوزاری دانان کو تەفاقەرین کارین مدحەت پاشای بوون.

لی ل وی دەمی نامق پاشا ب کارین ئاقەدانکرنیڤە یی مژوول، ویلایەتە بەسرا دناف ئاژاوە و نە ئارامیەکا کۆژەکدا بوو. گرۆپین دز و جەرەدە و ریگران دەست ب سەر بەسرا دا گرت بوو. خەلکی چ باوەری ب حکومەتی نەما بوو، هەر ئیکی ب هیزا خوە و یا مروڤین خوەڤە بەرەقانی ژ مال و مولک و ناموسا خوە دکر. ئەف گرۆپە ل روژا نیڤرۆ دا ب سەر بازاریا گرن و هەر تشتی وان د قیا دبرن. یان دا دەرگەه و پەنجەرین موخازەکی شکینن و ھندی دشیان و ھندی د قیان تشت بو خوە ژی دەر دئێخستن. هەر ل قی سەردەمی کەسەک ب ناڤی تالیب نەقیب هەبوو، کۆمەکا دز و جەرەدەچییان ل خوە کۆمکر بوون و دەستەلاتداری نە فەرمیی بەسرا بوو. لی ساخەتە وی یی خوشتقی ل دەف خەلکی ئەو بوو، کا چەند یی توند و دلرەق بوو دگەل دەولەمەند و رەشەکین حکومەتی، ھند یی دلۆقان و دلنەرم بوو دگەل خەلکی هەژار. ب قی چەندی ژی هەژاران ب پارێزەر و پشتەقانی خوە دنیا سین. وی هەقەبەندی دگەل ئەبولھودا یی صەیادی کر و گۆتی کو ئەو ژی رەفاعییە، ئەڤجا ئەبولھودا یی صەیادی پالپشتی یا وی دکر. هەر کارەکی کر با و شکایەت لی هاتبا کرن. دا صەیادی، ل سەتەنبۆلی بەرەقانیی ژی کەت. ژ لایەکی دیڤە ژی،

مینا ره شه که کئی شیخ خه زه‌لی بوو، بۆ وی خه‌لک د کوشتن یان ته‌مبی د کرن. هه‌رده‌می والیی به‌سرا شکایه‌ت لی کربا، ئیکسه‌ر دا فه‌رمانگه‌ها ته‌له‌گرافی دوورپ‌چکته و دا برووسکه‌یان بۆ سته‌نبۆلی هئیریت کو والیی وی لا بده‌ن. هه‌رده‌م ماقویل و زانایی به‌سرا نه‌چار د کرن کو برووسکین وی بۆ ئیمزا بکه‌ن. ل سته‌نبۆلی ژی، ب پشته‌قانی یا ئه‌بوله‌ودا سه‌یادی، یا وی د قیا ئه‌و بۆ ده‌اته کرن.

ل سالا ۱۹۰۴ی، سولتانی والیه‌ک ب ناڤی فه‌خری پاشا، ب وه‌کاله‌ت هئارته به‌سرا. ئەف والیه‌ ب توندی و دلره‌قی یا خوه یی ناقدار بوو. نازناڤی وی ل ده‌ف خه‌لکی به‌سرا (ابو الگوانی) بوو، چونکو وی پرانی یا دز و جه‌رده‌چی دگرتن. خو ئه‌وین چووینه موحه‌مه‌ره ژی، ب ریکا شیخ خه‌زه‌لی زفراندن، هه‌موو کوشتن و کرنه د هنده‌ک گونیکاندا و ب ئاقیدا به‌ردان، له‌وا دگۆتتی (ابو الگوانی). ل وی ده‌می فه‌خری پاشا یی مژوول ب گرتنا دز و جه‌رده‌چییاڤه‌ و هه‌ولدان کو ئه‌من و ئارامیی فه‌گه‌رینه‌ته‌فه‌ به‌سرا. که‌سه‌کی زیره‌ک و ویره‌ک ژ ئال سه‌عوود ب ناڤی عه‌بدله‌عزیزی کوری عه‌بدله‌رحمانی، ل کوه‌یتی دژیان.

ره‌وشا عه‌بدله‌عزیزی و بابی وی، گه‌له‌ک یا خراب بوو. هند د هه‌ژار بوون هه‌تا رۆژه‌کی بابی وی نه‌چار بووی کو ل به‌رانبه‌ری هنده‌ک قه‌هوئی، شیریی خوه ل ده‌ف عه‌تاره‌کی کوه‌یتی بکه‌ته ره‌هینه. ئەڤجا ژبو زگار بوونی ژ ڤی ره‌وشا خراب و نه‌هه‌ژی، ل داوی یا سالا ۱۹۰۱ی، عه‌بدله‌عزیز دگه‌ل چل که‌سین مریدین خوه به‌ر ب باژیری ریازفه‌ چوون کو داگیر بکه‌ن. ئەف هیرشا ئال سه‌عوود، مینا شه‌ری مان و نه‌مانی بوو، بریار دا بوو کو یان ب ژیاڤه‌کا ژ هه‌ژی بژی، یان به‌یته‌ کوشتن و ئارام بییت. ل ۱۵ی کانوونا دووی یا ۱۹۰۲ی، شیا ده‌ست ب سه‌ر باژیری (ریاز) دا بگریت و دربه‌کی مه‌زن ل ویلایه‌تا ئال ره‌شید دا. پاشی ل سه‌ر هیرشین خوه یی به‌رده‌وام بوو، ل دژی هه‌ڤرکی خوه عه‌بدله‌عزیزی ئال ره‌شید (میری حائل). ژ هه‌ردوو ئالی یین باکووری و باشۆریقه هیرش دکرنه سه‌ر ئال ره‌شید هه‌تا گه‌هشتیه‌ ده‌ڤه‌را (قه‌صیم)، کو دکه‌ڤیته‌ دناڤه‌را (ریاز و حائل) دا. ئەف ده‌ڤه‌ره یا ده‌وله‌مه‌ند بوو، نیزیکی پینجی گوند و باژیرکان ب سه‌ره‌ڤه بوون. ب ڤی چه‌ندئ ژی، هه‌ڤرکی یین به‌رده‌وام دناڤه‌را هه‌ردوو عه‌بدله‌عزیزان (ئال سه‌عوود و ئال ره‌شید) په‌یدا بوون. ئال ره‌شید سه‌ر ب ده‌وله‌تا ئوسمانلیقه‌ بوو، داخواز ژ سولتانی کر کو هاریکاری بۆ به‌نیریت هه‌تاکو بشیت هه‌ڤرکی خوه (ئال سه‌عوود) ژناڤ ببه‌ت. سولتان ژ فه‌گه‌ریانا ده‌سته‌لاتاری یا وه‌هابیی دترسیا، له‌وا فه‌رمان دا به‌غدا کو له‌شکه‌ره‌کی به‌ره‌ڤه‌ڤه‌ت و د هه‌وارا ئال ره‌شید بچیت .

ل وی سه‌رده‌می موشیر ئه‌حمه‌د فه‌یزی پاشا، سه‌رله‌شکه‌ری عیراڤی بوو. د هه‌مان ده‌مدا ب وه‌کاله‌ت والی ژی بوو، ئانکو هه‌ردوو ده‌سته‌لاتین ئیداری و له‌شکه‌ری دده‌ستیدا بوون. لی ئه‌و ب خوه که‌سه‌کی به‌رتیلخۆر و هه‌له‌په‌رست بوو، بۆ وی ئوپه‌راسیونا

لهشكهرى هند يا گرنگ نه بوو، هندی گرنگی يا بهريکا و ئهو غنيمه يين دى ب دهست کهفن. ل سال ۱۹۰۴ى، لهشکهرهک ب سهرکيشى يا حه جى شوکرى بهگى بهره فکر کو ژ چوار فهوجان پيک دهات و نيزيکى ههشت سهدهه تا هزار سهربازين عيراقى دگهل بوون. د ريکا سهماوا را بهر ب بيابانيقه چوو، ئال رهشيد پيشوازيههکا مهزن ل لهشكهرى كر و ههمى هيسانكارى بو بهرههف كرن. شهرى وان ل دژى ئال سهعودى، ل هه يقين هاقينا گهرم دهستپيكر و يى بهردهوام بوو. لى د شه رهكيدا، حه جى شوکرى بهگ دگهل دوو ئامر فهوجان هاتنه كوشتن و لهشكهرى وان تهراوبهرا بوو. هندهك ژى ل بيابانى بهرزه بوون و هندهك ژ تيهن و برسائدا مرن.

لى حكومهتا ستهنبولئ پيغه نهچوو، فهرمان دا كو ئوپه راسيونهكا دى يا لهشكهرى ژ حيجاز و عيراقى پيک بينن و بهرههف (قهصيم)فه بچن. ئەف جاره لهشكهرى وان ژ ههشت فهوجان پيک دهات و ب سهرکيشى يا فهيزى پاشاى ب خوه بوو. پاشاى ژى ئەفه كره دهرههت، پاره ژ خهلكى د ستانندن و ههر كهسهكى نه قيا با پشكداريى بكهت، دا سى سهده ليرهيان دهته ئوپه راسيونا لهشكهرى. ب قى چهندى، پاشاى مهبلهغهكى مهزن يى پارهى ژ بازرگان و دهوله مهندين بهغدا ستانندن، داکو پشكداريى نهكهن و ب كار و بازرگانى يا خوڤه بن. لهشكهر بهر ب (قهصيم)فه چوو، لى ئال سهعود نه قيا بهرهقانيى بكهت و شهرى دگهل قى لهشكهرى بكهت، قهصيم بو بهردا. لهشكهرى فهيزى پاشاى بى شهر چوو د (قهصيم) دا و ئالايى دهولهتا ئوسمانلى ل سهر قهلاتا وى بلند كر. پاشى داخواز ژ سولتاني كر كو رهزامهنديى بدهت، داکو فهگهرهتهفه بهغدا. لى سولتاني ئهو فهگوهاسهته يهمن و سهركردهكى دى دانا جهى وى.

ل ۱۴ى نيسانا ۱۹۰۶ى، د شه رهكى گراني دناقبهرا ئال سهعود و ئال رهشيد دا، عهبدلعهزيزى ئال رهشيد هاته كوشتن و لهشكهرى وى شكهست و تهراوبهرا بوو. پشتى عهبدلعهزيزى ئال سهعود هه موو دهقه ر گرئين و ب هيز كهفتى، پيکهاتن دگهل ستهنبولئ كر كو بى شهر دهقهرا (قهصيم) بو فهگهرينن. دهمى دهولهت رازى بووى، عهبدلعهزيزى ئال سهعود بو دهسته لاتداری سهرهكه يى بى بهقل ل هه موو دهقه رين نهجد.

سهردهمى پشتى نامق پاشاى

ل ۱۶ى كانونا ئيكي يا ۱۹۰۴ى، واليهك نوو ب نائفى عهبدلوههاب پاشايى ئهلبانى هاته بهغدا. ويلايهتا وى تنى سالهكى فهكيشا و چ تشتى گرنگ د سهردهمى ويلايهتا ويدا روو نهدا. ل ۲۶ى كانونا ئيكي يا ۱۹۰۵ى، واليهكى نوو ب نائفى عهبدلمه جيد بهگ كههشته بهغدا. ئەفه بو جارا ئيكي بوو واليهك ب ناسناڤى (بهگ)، نه ب ناسناڤى (پاشا) دهيته بهغدا. ماوهيى حوكمى قى والى تنى سالهك و چل و پينچ روژ بوون. د سهردهمى ويدا كوشتارا كهربه لا روو دا (ل پشكا بهيت دى بهحسكهين). ل ۱۶ى شباتا ۱۹۰۷ى،

والیبه کئی دی ب ناڤی ئه بوبه کر حازم به گ گه هشته به غدا. د سهرده می ویدا لیهمشتا مه زن ل به غدا روو دا، کو گه له ک خانی و پر ل بهر پیلین دژوارین ناڤی هاتنه هه رفاندن و نیزیکی ۷۰ که سان مرن. ئی لیهمشتی گه له ک زیانین ماددی و مه عنه وی و گیانی ژی گه هاندنه خه لکی به غدا. سولتانی لیژنه یه کا دویفچوونی هنارته به غدا ژبو دانانا پلانه کئی کو چاکسازییان ل عیراقی بکته. لی بهری لیژنه راسپارده بین خوه پیشکیش بکته، والی هاته فه گوهاستن و نازم پاشای ویلایه تا به غدا، ب وه کاله ت وهرگرت. چه ند روژ پی نه چوون، دستووری دهوله تا ئوسمانلی هاته راگه هاندن.

بهیدا بوونا سیسته می ئیجهادی ل دهف شیعیان

سیسته می ئیجهادی ل سهرده مه کئی درهنگ هاته دناڤ شیعیانیدا. بهری هینگی شیعه ل سهر دوو گروپین هه ردهم ب هه فیرک ددابه شکری بوون: ئه و ژی (ئیخباری) و (ئوصولی) بوون. ئه وین ئیخباری: د حوکمین خوه یین شه رعیدا، ری نه ددا دره گه سی ئیجهادی فه بییت، پشتبهستن ب ئه خبارین فه گیرایی ژ پیغه مبهری و هه ر دوازه ئیمامان دکرن. ئه فین هه وه کو سه له فییان بوون، یان ئه و ب خوه سه له فی بوون. تنی باوه ری ب وان گوتنان هه بوو، ئه وین بو هاتینه فه گوهاستن. چ جارن شاره زایی و زانستی خوه ژبو ره خنه گرتن و هه لسه نگاندا ئان ئه خباران بکار نه دئینا. ئانکو ئه و د حوکمین خوه یین شه رعیدا، نه قلی بوون (نه عه قلی). لی ئه وین ئوصولی: وه سا ددیتن کو ئه و ئه خبارین د هینه فه گوهاستن یان فه گیران، دبیت نه هه موو دروست بن. ئه خبارین (فه گیرایی) چه ند ئاستین هه مه جوون، ئه فجا فره ل سهر زانای ئایینی کول گوره ی وی پهیره وی تاییه تی دبیزنی زانستی (ئوصولی)، لیکولینی ل سهر بکته، هه تاکو بکارن یین راست ژ کوما ئه خبارین فه گیرایی قافیرن و حوکمین دروستین شه رعی ژی دهر بیخن. ئانکو ئه فین هه عه قلی بوون (نه نه قلی). ئه ف جو داهی یا دناڤه را ئان هه ردوو جویناندا، مینا جو داهی و هه فیرکی یین دناڤه را حه نابلا و موعته زیله یاندا بوو (ل سه دی سیئ کۆچی). موعته زیله یان دگۆت فره ئه م بیرو باوه رین خوه ل سهر بنه مایین لۆژیکئی دانین. لی حه نابلا دگۆت، هه ر که سی لۆژیکئی بکار بینیت، هه روه کو بوویه زه ندیق (من تمنطق فقد تزندق).

هه فیرکی یا دناڤه را ئه خبارییان و ئوصولییاندا، ل سه دی نۆزدی توند و دژوار لی هات. سه رکیشی ئوصولییان شیخ جه عفر کاشف ئه لغیتا بوو، لی سه رکیشی ئه خبارییان میرزا محه مه دی ئه خباری بوو. ل وی سهرده می شاهه ک ل سهر عه رشی ئیرانی بوو ب ناڤی شاه فه تح عه لی (حوکمئ وی ۳۷ سالان فه کیشا). هه ردوو لایه نان د قیان شاهی ئیرانی بیننه سهر مه سه بی خوه. ل داویئ ژی، شیخ جه عفر شیا شاهی بیننه سهر مه سه بی خوه یی ئوصولی. ل سال ۱۸۱۷ئ، ده می میرزا محه مه دچیته کامین، خه لکی کامینی هیرش دکهن، وی و کورئ وی یی مه زن هه ردوووان د کوژن. پشتی ئی بویره ی

روژ بو روژی بزاقا ئەخبارییان کیم بوو، لی بزاقا ئوصولییان پرانی یا وهلاتین شیعهیان
قهگرت.

ژ سالا ۱۸۲۱ئ و ویقه، ههقبهندی یین عیراقی و ئیرانی بهر ب باشترینه دچوون.
ئهقجا سهردانه رین ئیرانی ل عیراقی زیده بوون و بزاقا بازرگانیی خورتتر لی هات و مینا
ئاقا رووباران، پاره د رژیانه سهر مهرقه دین پیروژ. خواندنگه هین ئایینی ژی مشت شاگرد
و قوتابی بوون. ئەگەر ئیکی قیابا د زانین و زانستین ئایینیدا پیشکەفت، دا بهری خوه
دهته نهجهف. دبیزن ل وی سهردهمی زیرینی نهجهف، زیده باری شاگردین عیراقی، هژمارا
شاگردین (هیندی، ئیرانی، ئەفغانی، ترکی، عاملی، بهحرینی و ئەحسایی... هتد) گههشت
بوونه دهه هزار شاگردان. لی سروشتی مروقییه کو ههردهمی بهری خوه دانه تشتهکی و
باوهری پین ئینا دی زیده روویی تیدا کهن و ب هسکباوهری سهردهمی دگهل کهن. ئەقجا
دهمی ههر ئیک ب فی شیوهی ل بیروباوهری یین خوه بنیریت دی ههفرکی ژی پهیدا بن
و ههروهسا دی موجته هیدین نوو ژی سهرهلهدن. ل وی سهردهمی، بابەتین بهربه لاقین
هه موو خواندنگه هین ئایینی ئەقه بوون: (پاقرژی و نهجسی، نقیژ و دهستقیژ، روژی گرتن،
زهکات و خومس، حج، ههفرینی و ته لاقدان و میرات، معامله یین کرین و فروتنی... هتد).
ئهقجا دهمی موجته هیدین نوو قیاین هندهک بابەتان بگوهورن یان هندهکین نوو ل سهر
زیده کهن، موجته هیدین شوپپاریژ ل هه مبهری وان رادوهستان و نه دهیلان چ گوهورین ل
سهر شوپا وان بهیته کرن. ئوو هوسا ههفرکی یا دناقبهرا کهقناتی و نوویاتینیدا پهیدا بوو،
ههرچه نده ئەو کهقناتی یا ئیروق ددهمکی بۆریدا نوویاتی بوو.

سیستهمی ئیجتیهادا شیعی ژ وی چهندی هاتییه دانان کو فره ههر کهسهکی
پیگههشتی، د هه موو حوکمین خوه یین شهرعیار، چاقلیکرنا موجته هیدهکی بکەت. نا بیت
کهسهک چاقلیکرنی نهکەت، ژبلی کهسهی موجته هید ب خوه. ئەقجا کهسین شیعه ژبو
هه موو کاروبارین خوه یین دین و دنیا و سیاسهت و شورهش و سهرهلهدانان ژی،
قهدگه رانهقه نک موجته هیدین خوه. ب فی چهندی ژی کهسهی موجته هید دهسته لاتەکا
مهزن ل سهر خه لکی ههچکوهی هه بوو. ل سهردهمی صهفه وییان و پشتی وان ژی،
گهلهک ههول هاتته دان کو دهسته لاتا فان موجته هیدان کیم بکهن. لی کهسهک نه شیا کیم
بکەت، چونکو شهرعیهتا وان ژ باوهرداری یا خه لکی دهات. ئەگەر ئەم سهحکینه وان
جوداهی یین دناقبهرا موجته هید شیعی و فهقیهی سوننیدا، دی ببین:

۱. فهقیهی سوننی مینا فرمانبهری حکومه تییه، مۆچه یین خوه ژ حکومه تی وهردگریت
و ل گورهی فرمانین دهسته لاتەتی، ژجهکی بو جههکی دی دهیته فهگوهاستن. ههردهمی
حکومه تی قیا دی مۆچه یین وی بریت، لهوا ههردهم داردهستین دهسته لاتینیه. ئەمما
موجته هید شیعی داها تی خوه ژ زهکات و خهلات و سیکا مری یین خه لکی وهردگریت.
ههردهم ب خه لکیفه گریداییه و ههست ب ئیش و ئازارین وان دکەت و مشه جارن

پالپشتی یا خه لکی دکهت و ل دژی دهسته لاتی رادوه ستیت. ب قی چه ندی ژی هندهک جاران نه چار دبیت کو خورافات و ئایبرده یین خه لکی بپه ژرینیت و بۆ حلال کهت، لی چ جاران قه ببول ناکهت سته م و ژورداری ل خه لکی بهیته کرن.

۲. قه ببولنا ده رگه هی ئیجتیهادی ل بهر موخته هیدئ شیعی، وی ریکی ددهتی کو ل گورهی رهوش و کاودانین خه لکی فهتوایان دهر بیخیت. نه دووره ژ بهر هندهک رهوشین جفاکی یین ئافه رته بی، فهتوایه کا هه قذژی فهتوایا ئیکی دهر بیخیت. قی چه ندی ژی دهسته لاته کا مهزن یا دایه موخته هیدئ شیعی (ب تاییه تی ئه گهر به قلین وی مر بن و ئیکانه بیت ل ده قهره کی)، هینگی حاکمی دهسته لاتار دی حسابه کا مهزن بۆ کهت و ههردهم دی حه زکهت رازی کهت. لی فه قیهی سوننی پابه ندی هندهک عه قیده یین جه گره و حاکمی دهسته لاتار وی حسابا مهزن بۆ ناکهت، فه قیهی سوننی، ههردهم هه ولدهت دهسته لاتی رازی کهت (یان ب زیده هیقه) بهر ب باشیقه ببهت.

۳. ل هه مبهری دهسته لاتی، به ریخودانین موخته هیدئ شیعی و فه قیهی سوننی ژ هه قجودانه. بۆ نمونه ل دهمی سولتانی ئوسمانلی ناسناقی خوه کریبه خه لیفه یان میری موسلمانان، ل گورهی سوننه یان و قورئانا پیروژ دبیته سه میان و فره هه موو خه لک تاعه تا وی بکن. لی ل دهف شیعیان، ئه و سه میانی کو فره هه موو خه لک تاعه تا وی بکن ئیمامی دوازده یه (صاحب الزمان). ئه قجا نه مه رجه کو مروّف تاعه تا میر و حاکمان بکهت، لی پیویسته تاعه تا خودانی زه مانی بکهت. ئو چونکو که سین موخته هید هه لگرین مه رجین ئیجتیهادینه و جیگر یان نوونه رین ئیمامینه، وه زیفه یا وان ئه وه نه هیلن حاکمه ک زۆلمی ل ملله تی بکهت، ههروه سا چ حوکمین شه رعی یین باش ل خه لکی نه قه شیرن و فره هه موو حوکم و فهتوایین وان ژبو شیاندا خه لکی بن و نه بنه سه دهمی تیکچوون و خوین ریژتتا وان.

ئاست و پایه یا موخته هیدین شیعی ل گورهی هژمارا چاقلیکه رین وان د هیته پیقان، هه ر ئیک هه ز دکهت پترترین چاقلیکه ر هه بن. هندهک ژی ل ئاستی باژیرکه کی بچووک د مینن، هندهک ژی ل نه جهف د مینن و چاقلیکه رین خوه ل هه موو دونیا شیعیان هه نه، مینا میرزا محمه د حه سه نی شیرازی ل سه دی نوزدی و هیژا ئه بو حه سه نی ئه صفه هانی ل ناقه راستا سه دی بیستی. ژبو ب ده سته ئینانا مه رجه عیه تی، موخته هیدین شیعی هه موو جوړین هه قریکی و مونا فه سی بکار دئینن. هندهک ب ته قوا و زانینی، هندهک ژی ب په ژراندنا بیروباوه رین خه لکی یین شاش و خورافی. سیسته م مه رجه عیه تا شیعیان، نه وه کو (پایا) یه ل دهف کاسولیکان، پشتی مرنا پایای دی ئیکی دی هیته هه لبرارتن و چ که رادیه نه سین هه قریکی ل سه ر کورسیکا وی بکن هه تاکو دمريت. لی مه رجه عیه ت ل دهف شیعیان نه ب هه لبرارتنیه، به لکو ب ریکا قاقارتنا جفاکیه کو ب ریکا هژمارا چاقلیکه ران دهیته ده ستینشان کرن. پشتی مه رجه عی شیعی د مريت، دی گه لهک موخته هید

(ئەوین ل ئاستى پىلا مەرجه عىتەن) ل ھىقىن بن كو ئىك ژ وان قى پلى ب دەستقە بىنىت. ئەو ب خوە د پىرانی يا جاراند، مەرجه عىتە بۆ ماوھىەكى درىژ ل دەف چ كەسان نامىنىت، چونكو ھەر كەسەكى بىتتە مەرجه، ل داوى يا ژىي خوە دىبىتى، ئانكو پىشتى ھەموو بەقلىن وى دمرن. ب قى چەندى ژى نەشىت د پىراتى يا خوە دا سەرەدەرىيەكا كارىگەر دگەل رەوش و كاودانىن نوو يىن جفاكى بكتە. يەك جار مەرجه عىتە ب وەسىەتا مەرجه عىتەتا بەرى خوە ھاتىيە دانان، ئەو ژى دەمى شىخ محەمەد حەسەن (خودانى- جواھر الكلام) مرى، بەرى مرنا خوە وەسىەت كر كوشىخ مورته زايى ئەنصارى بكتە مەرجه عى شىعەيان.

مىرزا محەمەد حەسەنى شىرازى

مىرزا محەمەد حەسەنى شىرازى، مەزنتىر مۇجتەھىدى سەردەمى سولتان ەبدلحەمىد بوو. ل ۲۵ نىسانا ۱۸۱۵ئ، ژ دايكبوويە، ل ھەژدە سالىن دچىتە ئەصفەھان و پاشى ل سالا ۱۸۴۳ئ، د ھىتە نەجەف داکو پىشكدارىيە د وانە يىن مۇجتەھىداندا بكتە. گەلەك يى نىزىكى مورته زايى ئەنصارى بوو. دەمى مورتهزا بوويە مەرجه عى پتر نىزىكى خوە كر و ل سەر ھەموو شاگردىن دى دچىتراند. ل داوى يا سالا ۱۸۶۴ئ، شىخ مورته زايى ئەنصارى مر و پىشتى مرنا وى چوار كەس د بەرھەقبوون كو بىنە مەرجه عى، ئىك ژ وان مىرزا محەد حەسەنى شىرازى بوو. ل سالا ۱۸۷۰ئ، دوو بۆيەران پلە و بەھايى شىرازى ل دەف خەلكى بلندتر لى كر: بۆيەرى ئىكى سەرھەدانا شاھ ناصرەددىن بوو كو ھەموو شىخ و زانايىن ئايىنى چوونە بەراھى يا وى، تنى شىرازى نەچوو. دەمى گەھىتى ژى، ھەموو زانايان ب خىرھاتنا وى كر شىرازى تى نەبىت. پاشى دەمى پارە بۆ ھەموو زانا يىن ئايىنى ھنارتىن، تنى شىرازى پارىن وى رەتكىرن و وەرنەگرتن. دەمى شاھى پىرسىار كرى كا بۆچى شىرازى قى رەفتارى دكتە، گۆتى "ئەز كەسەكى دەرويشم و من چ ھەقبەندى دگەل شاھ و مەلىكان نىنە". ب قان رەفتاران شىرازى د چاقىن خەلكى و شاھىدا ژى مەزن بوو. بۆيەرى دوو گرانى يا دژوارا وى سەردەمى بوو. دەمى خەلك توشى برسىبوونى بوو، شىرازى كەسەك بۆ ھەر گەرەكەكى دانا كو گەنمى و خوارنى ل سەر خەلكى بەلاقكەت. ب قان ھەردوو بۆيەران شىرازى جەھى خوە دناف ھەموو خەلكىدا كر.

ل سالا ۱۸۷۴ئ، ناقدارترىن و بلندترىن شىخ بوو دناف ھەموو شىخىن دى يىن مۇجتەھىدا. ل ئىلونا وى سالىن چوو سامەرا و لى ئانكى بوو. ھەرچەندە، چ دىرۇكقان ب درىژى ل سەر سەدەمىن قى وەغەرى نە راوہستايىنە. لى ەلى وەردى دىبىژىت كو فەر بوو ئامازە ب ھەقدىرى يا باژىركى سامەرا ھاتبا دان. ئەو ب خوە مەزارگەھەكى شىعەيانە، چونكو جەھى ديارنەمانا ئىمام مەھدى و مەرقدەئى ھەردوو ئىمامان (ەلى ھادى و حەسەنى

عسکهري) ل ویرييه. لی ریڅه بهر و سهرپه رشتیارین فان ههردوو جهین پیروژ سوننه، نه،
 ئەڅجا مشه جاران ههڅرکی و دووبه رکهکی یین تایه فگهري ژي پيدا دبوون. مه ره ما
 شیرازی ئەو بوو کو سامه را بکه ته باژیرکه کئی شیعیه یان. ژبو څی چه ندی گه له ک کار و
 چالاکی و خزمه تگوزاری یین د بهر ژه وهندا خه لکیدا لی ئەنجامدان.

یهک ژ فهتوا بین گرنگ و کاریگه رین شیرازی داین، دوزا ته نباکی بوو. ژ ئەگه ری څی
 فهتوایی شاه نه چار بوو گریبه سته کا خوه دگه ل کومپانیایه کا بریتانی ب هه لوه شینیت.
 ته نباک جوړه کی تووتنییه د هاقینه دناف نه رگیلیدا و دکیشن، ل سه دی نوزدی ئەف ماده
 یی بهر به لاف بوو ل ئیرانی. شاه ناصر ددین گریبه سته ک ل گه ل کومپانیایه کا بریتانی مور
 کر کو هه موو ئیرانی، ئیمتیازا فرۆتنا ته نباکی بو څی کومپانیایی بیت. ل ده سته پیکا سالا
 ۱۸۹۱ئ، خه لکی ئیرانی زانی کو ئەف ته نباکه نه یی باشه و داخواز ژ شاهی کرن کو څی
 گریبه سته هه لوه شینیت. ل ته مموزا هه مان سال شیخی شیرازی نامه یه ک بو شاهی هنارت
 و ژي داخواز کر کو گوهداری یا داخواری یا ملله تی بکه ت. لی شاهی چه ندین هیجه ت
 گرتن و پشتی نامه یه کا دی یا دووی بو هنارتی، شاهی داخواری یا وی پشتگوه هاقیت و
 ب جه نه ئینا. ئەڅجا فهتوا یا خوه یا نافدار ب حه رامکرنا ته نباکی دا: "ژنه فرۆ پیڅه ته نباک و
 تووتن ب هه موو شیوه یه کی حه رامه و هه ر که سه کی بکار بینیت هه روه کو شه ری ئیمام
 عه لی کری.....". پشتی فهتوایی، پرانی یا خه لکی ده ست ژ کیشانا تووتن و ته نباکی به ردا.
 هنده ک که سان ئەفیون دکیشا و مه ی فه دخوار، ده می دگوتنی ما نه یا حه رامه؟ دبه رسڅیدا
 د گوتن: ریکا توبه کرنی ژبو هه موو تشتین حه رام هه یه، تنی ته نباک تی نه بیت. ئەوی چ
 توبه بو نینن، چونکو ئەوی دکیشیت هه روه کو ئیمام عه لی کوشتی. ب څی فهتوایی، هه موو
 هه ولین شاهی ژبو هه لالکرنا ته نباکی ژلاین شیخ ئەشتیانیه سهر نه گرتن (چونکو ئەشتیانی
 نه فیکرن چیتران ل سهر هه لالکرنا بابه ته کی شیرازی حه رامکری). ئەڅجا ل ۲۶ی کانوونا
 دووی یا ۱۸۹۲ئ، شاهی گریبه سته خوه دگه ل بریتانیا هه لوه شاندا و نیژیکی نیف ملیون
 پاون (وه کو قه ره بوو کرن) دانه کومپانیایی. پاشی د خوتبه یه کیدا گه له ک په سنین شیرازی
 کرن و نامه یه کا مشت مه دح و سه نا بو شیرازی هنارت، تیدا سوپاسی یا وی کر بوو کو
 ب فهتوا یا خوه، ده وله تا قاجاری ژ شاشییه کا مه زن رزگار کر. ئەفه ژي په یامه ک بوو بو
 خه لکی ئیرانی کو شاه د ئیمان و باوهرداری یا خوه دا ژ خه لکی کیمتر نینه و هه رده م یی
 دگه ل ملله تی و موجته هیدین ئایینی خوه دایه.

ل ۲۰ی شباتا ۱۸۹۵ئ، میرزا محمه د حه سه نه شیرازی ل ژیی هه شتی سالیی مر و
 خه لکی جه نازی وی ل سهر ملین خوه گه هانده نه جه ف. هه ر گوند یان باژیرکه کی
 گه هشتبان، خه لک دا ب گری و نالینه هه ته پیشوازیی و دا دانته سهر ملین خوه هه تا
 گه هاندینه نه جه ف. پشتی مرنا شیرازی میرزا محمه د ته قی شیرازی هه ولدا ل سامه را
 بمینیت و ریبازا شیخی خوه ب دۆمینیت، لی پرانی یا شاگردین وی ژیفه بوون و فه گه ریانه

که‌ر به‌لا و ئیرانی و کازمیی (پشتی شهرئ جیهانیی ئیکئی و دهمی بریتانیا عیراق داگیرکری ئه‌و ژئ قه‌گه‌رافه‌ که‌ر به‌لا). ب مرنا شیرازی، هه‌ف‌رکی و به‌فلاتییبه‌کا مه‌زن ل سه‌ر ب ده‌ستقه‌ئینانا مه‌رجه‌عیه‌تی چیبوو. سی که‌سین ناقدار ل نه‌جه‌ف، هه‌ف‌رکی ل سه‌ر ب ده‌ستقه‌ئینانا پله‌یا مه‌رجه‌عیه‌تی دکر: میرزا هه‌سه‌نی خه‌لیلی (پرانی یا چاقلیکه‌رین وی فارس بوون)، شیخ محمه‌د تاهایی نه‌جه‌فی (پرانی یا چاقلیکه‌رین وی عه‌ره‌ب بوون)، ئوو شیخ هه‌سه‌نی مامقانی (پرانی یا چاقلیکه‌رین وی تورک بوون). لی مامقانی ل ئادارا ۱۹۰۵ئ مر و پشتی چه‌ند هه‌یفان شیخ محمه‌د تاهایی نه‌جه‌فی ژئ مر. ئه‌ف‌جا مه‌رجه‌عیه‌ت بۆ میرزا هه‌سه‌نی خه‌لیلی ما کول وی سه‌رده‌می ژیی وی دگه‌هسته‌ نۆت سالان. پاشی ل پاییزا ساللا ۱۹۰۸ئ، ئه‌و ژئ مر. ل داوی یا روژین خه‌لیلی، هه‌ف‌رکی یا مه‌رجه‌عیه‌تی دنابقه‌را دوو موجه‌هیداندا بوو: مه‌لا کازمی خوراسانی و کازمی یه‌زدی. بابه‌تی هه‌ف‌رکی یا وان یا دژوار ژئ دۆزا مه‌رجداریی بوو، ل ئیرانی.

مه‌رجداری یا ئیرانی و ئاکاما وی ل سه‌ر عیراقی

مه‌رجداری بزافه‌کا میلی بوو ژبۆ چه‌سپاندنا دستووری. ئه‌ف بزافه‌ ده‌مان دهمدا، ل ئیرانی و تورکیی ژئ په‌یدا ببوو. دگۆنتی بزافا مه‌رجداریی چونکو وه‌سا ددانان کو ماده‌ یین دستووری مینا (مه‌رجانن) کو فه‌ره‌ شاه پیگیریی پی بکه‌ت ژبۆ راپه‌راندنا ده‌سته‌لات و حوکمی خوه‌ دگه‌ل ملله‌تی. هزرا قئ بزاقئ ژ گرییبه‌ستا جفاکی (العقد الاجتماعی) هاتبوو وه‌رگرتن کو پشتی شوره‌شا فره‌نسی ل هه‌موو ئورۆپا به‌لاف ببوو. پاشی هاته‌ ئیران و تورکیی ژئ. قئ بزاقئ، شیوازی هه‌ف‌رکی یا دنابقه‌را که‌قناتی و نوویاتییدا وه‌رگرت. ل سه‌دی هه‌ژدی، ئه‌ف هه‌ف‌رکیی ل تورکیی په‌یدا ببوو، لی ل ناقه‌راستا سه‌دی نۆزدی گه‌هسته‌ ئیرانی. ب نه‌مازه‌یی، پشتی شاه ناصرده‌دینی کومه‌کا داهینان و سیسته‌مین نوو ئیناینه‌ دناف ئیرانییدا. شاه ناصرده‌دین ب ئورۆپا سه‌رسام ببوو، سی جارن سه‌ره‌دانا ئورۆپا کر بوو، لی سه‌ره‌رای قان سه‌ره‌دانان ژئ، هه‌ر ل دژی دستووری بوو. وی نه‌ دقیا ملله‌تی وی ئاگه‌هداری پیشکه‌فتنا ئورۆپا ببیت. لی هه‌تاکو ئه‌م بکارین د ره‌هوریشالین بزاقا مه‌رجداریی بگه‌هین فه‌ره‌ بزانیان کا چه‌وا داهینان و سیسته‌مین نوو هاته‌ دناف ئیرانییدا. ل سه‌رده‌می (شاه ناصرده‌دین) دا ئه‌ف کاره‌ هاته‌ کرن:

۱. ل ساللا ۱۸۵۱ئ، کولیزه‌کا نوو ب ناقئ (مالا هونه‌ری) ل ته‌هران قه‌کر کو فه‌رمانبه‌رین دیپلوماسی یین زیره‌ک ژبۆ ب ریقه‌برنا ده‌وله‌تی به‌ره‌هه‌فکه‌ت. ماموستایین ئورۆپی ژبۆ قئ کولیزئ ئینان و قان ماموستایان کومه‌کا کتیبین هه‌مه‌جوړین زانستی ژبۆ

مه‌نه‌جی خواندنن دانان کو بی‌وونه ده‌ستی‌کا سه‌ره‌ل‌دانا ه‌زری ل ئیرانی. ل سالا ۱۸۵۸ی، چل و دوو ده‌رچوویین فی کولیزئی هنارتنه ئوروپا ژبو ته‌ف‌ا‌ف‌کرنا خواندنا خوه.

۲. پشتی دامه‌زاندنا مالا ه‌ونه‌ری ب ساله‌کی، ئیکه‌مین کوربه‌ندا ماسونی ب سه‌رکیشی یا مولکم خان، ل ته‌هران هاته‌ فه‌کرن. نافی کوربه‌ندی کره (فه‌راموشخانه)، ئانکو جهی ژبیرکرنی. ئه‌رکی سه‌ره‌کیی فی کوربه‌ندی فه‌گوه‌ستنا ه‌زری ئوروپی بوو بو روژه‌ه‌لاتی، ب تایبه‌تی بنه‌مایین شوره‌شا فره‌نسی. ده‌می شاه ب مه‌ترسی یا فی کوربه‌ندی حه‌سیایی دائیخست و مولکم خان ژنی نه‌فی کره ژ ده‌رفه‌ی وه‌لاتی.

۳. ل سالا ۱۸۵۸ی، هیلا ته‌لگرافی ل ئیرانی دامه‌زاند. ئه‌ف هیله به‌ره‌به‌ره زیده‌تر لی دهاتن، هه‌تا‌کو ل سالا ۱۸۸۴ی، گه‌ه‌شتینه چواره‌ هیلان ل سه‌رانسه‌ری ئیرانی. ئه‌ف هیله ژلایی هندهک فه‌رمانبه‌ری بریتانیفه دهاتنه ب ریقه‌برن. هندهک فه‌رمانبه‌ران هه‌ف‌ژین و خیزانین خوه و نوژدارین خوه ژنی دگه‌ل خوه ئینا بوون و ل نیزیکی هیلین ته‌لگرافی د ژیان. ئه‌فجا ئه‌ف مالین هه‌ بی‌وونه بنگه‌هین به‌لافکرنا شه‌هرستانی.

۴. ل سه‌رده‌می شاه ناصرده‌دین، ژبلی هندهک هه‌فته‌نامه یین ل بن کونترولا حکومه‌تی، چ روژنامه‌یین دی نه‌بوون. لی ژ ده‌رفه‌ی ئیرانی، کومه‌کا روژنامه‌یین ئوپوزوسیونی هه‌بوون و ب قه‌چاخی دگه‌ه‌شتنه به‌رده‌ستی خوانده‌فانان، وه‌کو روژناما (ئه‌ختر) ل سته‌نبولی، (حبل‌المتین) ل که‌لکه‌تا، (سوره‌یا) ل قاهیره و (قانون) ل له‌ندن، کو ب سه‌ره‌رشتی یا مولکم خان ده‌ردکه‌فت. فان روژنامه‌یان ئاکامه‌کا مه‌زن ل سه‌ر پیشکه‌فتنا ه‌زری ئیرانیان هه‌بوون.

زیده‌باری فان خالین ژینگوتی، هه‌روه‌سا هندهک فاکته‌ری دی یین هاریکار ژنی هه‌بوون، مینا لاوازی و نه‌زانینا شاه موزه‌فه‌رده‌دین کو پشتی مرنا (کوشتنا) بابی خوه ل سالا ۱۸۹۶ی، هاتبوو سه‌ر عه‌رشی ئیرانی. فی شاهی نوو گه‌لهک هه‌ز ژ مه‌زاختن و گه‌ریانی دکر، لی خه‌زینه‌یا وی یا قالا بوو. ئه‌فجا نه‌چار بوو ل به‌رانبه‌ری زیده‌کرنا هندهک رسوماتین گومرکی، پارا ژ روسیا قه‌ر که‌ت. زیده‌باری فی چه‌ندی ژنی، هه‌موو ده‌سته‌لاتین ب ریقه‌برنا ده‌وله‌تی، کر بوونه ده‌ستی زاقایی خوه‌دا (عین‌الدوله) کو نه‌یی خوشتی ل ده‌ف خه‌لکی.

ل سالا ۱۹۰۵ی، بزاقا مه‌رجداریی (مه‌شرووتی) ده‌ستی‌کر. ژبه‌ر هندهک سه‌رپنجی یین روژانه، حکومه‌تی خه‌لکهک ب فه‌لاقه‌دانی سزا دا و ئه‌ف سزایه ل بازاری هاته‌ ئه‌نجامدان. هه‌رچه‌نده، ئه‌فه سزایه‌کی باو بوو ل وی سه‌رده‌می، لی فی جاری خه‌لکی تو‌ره‌بوونا خوه خویا کر و خو‌پیشاندانهک ل دژی ده‌وله‌تی ئه‌نجامدا. هه‌موو خو‌پیشاندهران خوه د مزگه‌فتا شاهیقه ئاسی کر (چونکو که‌سهک نه‌دشیا خه‌لکی د وی مزگه‌فتیغه بگریت). لی ل گوره‌ی فه‌رمانین حکومه‌تی، ئیمامی مزگه‌فتی خه‌لک ب زوری

دهر یخستن. ئەقجا ئازراندن و تورەبوونا خەلکی زیدەتر لئ هات و کۆمەکا خەلکی دی ژى گەهشتى. قى جارى چوونە باژىرکى شاه عەبدلعەزىم (ل نىژىكى تەهرانى) و خوە د مەرەقەدى پىرۆزقە ئاسى كرن. خەلکی سەرەهلادى، دوو داخووزى يىن سەرەكى هەبوون: لادانا (عين الدوله) و دامەزراندنا دەزگەهى دادپەرورەيى (عەدالەتخانە). هەژى گۆتتە كو زانايىن مەزنىن تەهرانى، مينا محەمەدى تەباتەبائى و عەبدلایى بەهەهانى و شىرەتكارى ناقدار ئاغا سەيد جەمالەددىن دگەل خۆپيشاندەران بوون. ل داويى شاه نەچار بوو داخووزى يىن وان ب جە بينيت و خۆپيشاندەر ب سەرکەفتىيانە هاتتە د تەهراندا. پلە و پايە يا هەردوو شىخان ژى ل دەف خەلکی مەزنتەر و بلندتر لئ هات. لئ پشتى ل سالا ۱۹۰۶ئ، شاه توشى فالنجبوونى بووى، (عين الدوله) ئەف نەخوشىيە ب دەرفەت ديت و قيا محەمەدى تەباتەبائى بگريت. دەمى پوليس هاتىنە سەر مالا تەباتەبائى، خەلکی نەهتلا و شەر دناقبەرا خەلکی و پوليساندا چىبوو. د قى شەپىدا، زانايەكى ئايىنى هاتە كوشتن. ئەقجا پىرانى يا خەلکی و زانايان ب هەقرا پشكدارى يا خۆپيشاندانى كر و هەموو موجتەهيد چوونە (قم)، بىريار دان كو ئەگەر شاه داخووزى يىن مللەتى ب جە نەئىنيت، كەسەك ژ وان ل ئىرانى نامىنيت. هەندەك ژ خەلکی بازارى، پەنا بىرنە بەر باليۆزخانا برىتانى و كوئىنن خوە ل ناف باخچەيى باليۆزخانى قەدان. جارەكا دى شاه نەچار بوو داخووزى يىن مللەتى ب جە بينيت، لئ قى جارى ئالا هەلگرەكى بزاقا مەرجداريى دانال شويىنا (عين الدوله) و بىريار دا كو هەلبىزارتنين پەرلەمانى ئەنجامدەت، ئەوا ناقي وى كرىيە جقاتا شورايە مللەتى (المجلس الشورى الملى).

ل ۷ى چرىا ئىكى يا ۱۹۰۶ئ، ئەف جقاتە هاتە قەكرن. ئىكەمىن كارى وان ئەو بوو كو لىژنەيەك ژبو دارشتنا دستوورى پىك ئىنا و ل سالا ۱۹۰۷ئ، شاهى ئەو دستوورە پەسەند كر. دستوورى ئىرانى وەرگىرانەكا تەقافا دستوورى بەلجىكى بوو، ئەوى ل سالا ۱۸۳۰ئ هاتىيە نقيسىن كو ل سەر بنەما يىن ديموكراسيى و مافىن مروقى هاتبوو دانان. لئ لىژنا دارشتنا دستوورى ئىرانى داکوكى ل سەر وى چەندى كر كو دگەل شەرىعەتا ئىسلامى بگونجيت. لئ پشتى چەند روژان ژ پەسەندكرنى، شاه مر و كورى وى شاه محەمەد على هاتە سەر حوكمى. ئەف شاهى نوو كەسەكى ستمكار و خوينرئ بوو. د سەردەمى وى يى كورتدا، هەقركى يىن دژوار دناقبەرا ئالا هەلگرىن دىكتاتورىي و بزاقا مەرجداريىندا هاتتە ديتن. ئوو ئەوا ئەف هەقركىيە توندتر لئ كرى، هەقپەيمانى يا رۇسىا و برىتانىا بوو (ل ۳۱ى تەباخا ۱۹۰۷ئ). ل گورەى قى پىكهاتنى، پشكا باكوروى ئىرانى بو رۇسىا و پشكا باشورى ئىرانى بو برىتانىا هاتە پارقە كرن. ب قى چەندى ژى، رۇسىا و برىتانىا د هەقركىيەكا بەردەوامدا بوون. رۇسىا پالپشتى يا شاهى د كر، ل دژى خەلکی سەرەهلادى. لئ برىتانىا پالپشتى يا خەلکی د كر ژبو ب دەستقەئىنانا مافىن خوە يىن دستوورى و ديموكراسيى. خەلك ژى، د سەرەهلان و خۆپيشاندانين بەردەوامدا بوو، ل

دژی دهسته لاتا شاهي. ئەف هەفرکی يین دناقبەرا خەلکی و حکومەتیدا گەهشتنە وی راددەوی کول تەمموزا ۱۹۰۹ئ، هیزین عەشیرەتا بەختیاری بەرەف تەهراڤه بهین و داگیر بکەن. قی سەرکەفتنا بزاقا مەرجداری، ئیران کرە د ئاژاوهیکا دژوار و کوژەکدا، هەر کەسەکی رۆژەکی پشکاری د سەرەلدانین دژی حکومەتا دکتاتورییدا کری، داخوازا پشکا خوە ژ دەستگەفتین دەستەلاتی دکر. پاشی ل سالا ۱۹۱۱ئ، کۆمەکا هەفرکی يین سەرا مالی و هندهک بابەتین داریی دناقبەرا رۆسیا و ئیرانیدا پەیدا بوون. رۆسیا لەشکەرئ خوە بەر تەبەریزێفە ئینا، داگیر کر و ژبو ترساندن و فەچغاندا خەلکی، کۆمەکا زانا يین ئایینی کوشتن. ب قی چەندی ژئ، خەلکی (ل سەرانسەری ئیرانی) بانگەوازی يین جیهادی ل دژی رۆسیا کافر بلند کرن.

رەنگفەدانا خەلکی عیراقی ل سەر رهوشا ئیرانی، د هەلوێستی موحتههید و زانا يین ئایینیدا هاته دیتن. پرانی یا زانا يین ئایینی دگەل بزاقا مەرجداری بوون، کازمی یەزدی تی نەبیت. ب قی چەندی ژئ، شیعه يین عیراقی بوونە جوین: جوینەک ب سەرکیتشی یا مەلا کازمی خوراسانی، پشتهقانی مەرجداری بوون. جوینی دی ب سەرکیتشی یا هیژا کازمی یەزدی، مەیلدار و پشتهقانی شاهي و دکتاتوریی بوون. هەردوو جوینان گرۆفین عەقلی و نەقلی ژبو پەژاندنا باوهری يین خوە د ئینان. هەردوو جوینان کوشتنا حوسەینی د کرنە نمونە. مەیلدارین مەرجداریی دگۆتن کو حوسەین ب شیرئ دکتاتوریی هاته کوشتن و ئەگەر هینگی مەرجداری هەبا، موسلمان دا حوسەینی کەنە خەلیفە و چ جارن خیلافەت نە دگەهشته دەف کەسەکی وەکو یەزیدی. لی مەیلدارین دکتاتوریی دگۆتن: مەرجداری ئانکو شورا، بریارین جقاتا شورایی خیلافەت ژ بنەمالا پیروژ فەکر و کرە دەستی کەسەکی وەکو یەزیدی.

دەمی بانگەوازی یا جیهادی ل دژی رۆسیا گەهشتیه نەجەف، مەلا کازمی خوراسانی ب گەرمی پیشوازی لی کر و خەلکی خوە ژبو جیهادا کافران تۆمار دکر. لی دەمی خوراسانی مری (۱۹۱۱)، خەلکی دەست ژ حەزا جیهادی بەردا و فەگەرینەفە مالین خوە. پاشی دەمی رۆسیا باژیرکی پیروزی مەشەد ل ئادارا ۱۹۱۲ئ، توپاران کری، جارەکا دی خەلک خوینگەرم بوونەفە و خوە ژبو جیهادی تۆمار دکر. ئەف پاشوپیشکی یا کەسی تاکئ شیعی ل عیراقی، ژ ئەگەرئ فەتوا يین موحتههید و زانا يین ئایینی و هەفرکی يین وان يین بەردەوام بوو. هندهک زانا يین مەژی فەکری و رهوشەنبیر، دگەل بزاقا مەرجداریی بوون. هەروەسا هندهک زانا يین دی يین ب هەمان پلە و پایە ل دژی قی بزاقی بوون. هەردوو لایەنان ژئ گرۆفین خوە يین عەقلی و نەقلی هەبوون، کو خەلک پی قاییل د بوون.

مەرجدارى يا توركى و بۆيەرىن سەردەمى دستورى

ئەم دىكارىن بىژىن كو بزاڧا مەرجدارىن ل توخىيى دەولەتا ئوسمانلى ب دوو قۇناغاندا بۆرىيە: يا ئىكى ئەو بوو ئەوا ب سەركىشى يا مدحەت پاشاى ھاتىيە كرن و سولتان عەبدلحەمىدى ژناقىرى. يا دووي ئەوا ھەر ل سەردەمى سولتان عەبدلحەمىدى سەرھەلدايەڧە و شىاى سولتانى نەچار كەت كو پەسەند بكتە. لى بەرى ئەم بەھسى بزاڧا مەرجدارى يا توركى بگەين، فەرە ژبىرنەكەين كو ژلايەنى جڧاكىڧە، مەرجدارى يا توركى سروسشتەكى جودا ژ يا ئىرانى ھەبوو. ئالا ھەلگىرىن مەرجدارى يا توركى كەسانىن رەوشەنبىر و تەخا ئەفەندىيان بوون، زانايىن ئايىنى و خەلكى ھەچكەھىيى چ پشەتەقانىەكا بەرچاڧ تىدا نەبوو. لى ئالا ھەلگىرىن مەرجدارى يا ئىرانى كەسانىن ئايىنى و موجتەھىد بوون. ھەرەسا نىزىكى يا توركىا ژ ئوروپا، وە كر كو خەلك زووتر ب رۇژئاڧاى سەرسام بىيت. تەخەكا جڧاكى يا مەيلدارىن سىستەمى ئورۇپى پەيدا بوو (بىنى خەلكى و زانايىن ئايىنى)، ئاگرى بزاڧا مەرجدارىن ھەلكر و خەبات بۇ دكر. خالەكا دى يا ھەژى ئامازەپىكرنى، رۇلى لەشكەرى بوو. ئەفسەرىن لەشكەرى توركى، رۇلەكى بەرچاڧ د بزاڧىدا ھەبوو. لى ل ئىرانى، لەشكەرى رۇلەكى لاواز ھەبوو، چونكو پرانى يا ئەفسەرىن لەشكەرى شۇپپارىز و پاشكەفتى بوون. ھەموو ب ھەڧرا دگەل شاھ محەمدە عەلى بوون و ل دژى خەلكى سەرھەلدايى بوون.

ھەرەسا فەرە ژبىر نەكەين كو كۆمەلا (الاتحاد والترقى)، رۇلەكى مەزن و بەرچاڧ د سەركەفتنا بزاڧا مەرجدارىن ھەبوو (د قۇناغا وى يا دوويدا). ئەڧ كۆمەلەيە ل سالا ۱۸۸۹ئ، ل ستەنبۇلى ب ناڧى (تركيا الفتاه) ھاتبوو دامەزئاندىن. ل دەستپىكى كارىن خوە ب نەينى ئەنجامدان داکو نەكەڧنە دەستى سىخورىن سولتان عەبدلحەمىدىدا. وەلاتىن ئورۇپى (ب تايبەتى برىتانىا و فرەنسا)، ھاندان و پشەتەقانى يا خوە ژبۇ قى كۆمەلى نىشا ددا. ل سالا ۱۹۰۲ئ، كوئگرەكى گشتى ل پارىسى بەست و تىدا درووشمى (ئازادى، براىەتى و وەكەڧى) بلند كر، كو ژبنەمايىن ماسۇنىي و شورەشا فرەنسى ھاتبوونە وەرگرتن. قى كۆمەلى ل سالا ۱۹۰۵ئ، بىاڧەكى بەرفرە ژبۇ چالاكى يىن خوە ل مەسىدۇنيا دىت، چونكو دەستى سىخورىن سولتانى نەدگەھشە قى دەڧەرى و ژلايەكى دىڧە ژى، ل بن چاڧدىرى يا نىڧدەولەتى بوو. ھەرەسا ئەڧ دەڧەرە يا پرى كوربەندىن ماسۇنىي بوو، كو ب ئازادى چالاكى يىن خوە لى ئەنجامدان. ئەندامىن كۆمەلا (الاتحاد والترقى) مفايەكى زور ژ فان كوربەندان دىت كو ژ ستەما سولتانى د پاراستى بن. ھەرەسا گەلەك ژ بنەمايىن ماسۇنىي ژبۇ خەباتا خوە بكار دىيان و ھندەك ئەندامىن وى ب خوە ژى ببوونە ماسۇنى. ئەڧچال ل ۲۳ى تەمموزا ۱۹۰۸ئ، ھندەك ئەفسەرىن كۆمەلا (الاتحاد والترقى)، ئاگەھدارىەك بۇ سولتان عەبدلحەمىد ھنارت و تىدا داخواز كر كو

دستووری ښه گهرینه ښه ده. د همدې ډول هېڅ څه یې له شکرې ژ سلا نیک بهر ب سته نیولې څه هاژوتن. دهمې سولتانی هه ست ب مه ترسی یا څی رهوشا نوو کری و پستی شیخی ئیسلامی فه توا ب رهوایه تی یا دستووری دای، سولتان عه بدله مه مید ره زامه ندی ل سه ره څه گه راندنا دستووری و نه جامدانا هه لېژارتان دا. ل روژا ددو یفدا، هه موو روژنامه یان نه ه هه واله به لاکر و خه لک ب خویشاندانین که یفخوشی رابوون و پیرو زباهی ل هه ه دکرن. خالا هه ره گرنگا سه رده مه نوو ل ده ف خه لکی، راگه هاندنا بریاه تی بوو دناقه را موسلمان و مه سیحیانا. خه لکی وه سا هزر دکر کو بریتانیا ل پشت څی بریاری یه، لهوا ب سلوگان و دلخوشی، پیشوازی ل بالیوزی بریتانیا دکرن. هنده کین دی وه سا هزر دکر کو کوربه ندین ماسوئین، هاریکارتین څی بریاری نه، نه څجا بزاقین ماسوئین د چاقین خه لکیدا مه زنتر لی هاتن. سولتان ژی دگل څی دلخوشی یا خه لکی پشکار بوو، خو ه کره نه نامه کی کومه لی و نیف ملیون لیره وه کو باره بوو دانه سندوقا کومه لی و ته لاره کا خو ه ته رخا ن کر کو ببیته باره گای وئ. هه روه سا گولا ره ریری ب قاپیتی خو ه څه کر (کو دروشمی کومه لی بوو). سوپاسی یا نه نامین کومه لی کر کو چاقین وی ل سه ر راستی و دروستی څه کرن، هه روه سا بو خویاکر کو راویژکارین وی یین نه زان گرنگی یا دستووری و سیسته مه نوو بو نه گو ت بوو. ب څی چه ندی ژی هه موو ئوبالا دیکتاتوری یا خو ه ئیخته سه ر راویژکاران و خو ه بیگونه ده رئیخته. جاره کا دی، خه لکی سلوگان ب ناقی سولتانی بلند دکرن و دوعا ژبو مان و سه رکه فتنا وی دخواستن.

نه ه بزاقه ب سی بنه مایین سه ره کیڅه هاته دنا ف مهیدانا حوکمدارییدا (نازادی، بریاه تی و وه که ه څی)، پاشی بنه مایه کی دی ژی ل سه ر زیده کر کو دادپه روه ری بوو. لی سه ره رای دلخوشی یا خه لکی ب باشی یین څی سه رده مه نوو، هه لبه ت هنده ک نه باشی ژی هه بوون. هه ر گوهورینه کا ژنشکانڅه، دی توشی هنده ک ئاسته نگان بیت هه تا کو دکه څیته سه ر سکه یی راسته قینه یی ل ده سته پیکي بو دانای. لی خه لک زوو ژ نه باشی و شاشییان بیزار دبیت و توشی بیئومیدی دبیت. نه څجا دی ب زیده رو یڅه به حس که ت و دی سه رین ریکال بهر به رزه بن. نه م دکارین څان نه باشی یین سه رده مه نوو د پینج خالاندا خرڅه که یین:

۱. که سین څی سه رده مه نوو، شاره زاییه کا باش د بیاقی سیاسه تی و ب ریڅه برنا کاروبارین دهوله تیدا نه بوو. وه سا هزر دکر کو ب خوینگه رمی و گه شیبینی، دی شین هه موو هیڅی و ئومیدین خو ه ب جهینن. لی دهمې که فتینه دنا ف ژیا نا که توار ی یا راسته قینه دا، زانین کو ب ریڅه برنا دهوله تی گرچنتره ژ نه وا وان هزر بو کری.

۲. ژ سروشتی هه ر شوره ش و ئیقلابه کی نه وه کو دی هنده ک که سانین هسکباوه ر و زیده رو هه بن و دی هاندانا خه لکی که ن کو ب دو یف څان هزرین وان یین هسکباوه ر

بکهفن. ل فی سهردهمی ژى هندهک کهس ههبوون بانگهوازی یا ئیلحادی دکر و دگۆتن ههموو ئایین خورافه و درهون، هندهک ههبوون ب کوورایهتی چاقلیکرنا ههموو رهفتارین ئورۆپی دکرن، هندهک ژى ههبوون دگۆتن ئەم تورکن بهری کو ئەم موسلمان بن.

۳. ب هاتنا هه سهردهمهکی نوو، کومهکا خهلکی ژ مفاداری و ئیمتيازاتان زربههر دبن. ل فی سهردهمی ژى ههموو مونهسهویفه و زانایین ئایینی و فهمانبهرین مهزنین دهولهتی و سیخورین سولتانی زهرههمه نده بوون و ههردهم ل دژی دهستهلاتا نوو رادوهستان. هه شاشییهکا دیت با دا مهزن کهن و ب زیدهروییقه بو خهلکی بهحس دکرن. خهلکی ساده ژى، زوو باوهر دکهت و ددهمی فهگیرانیدا، ئەو ژى بههرا خوه دهافینه سهه و مهزنتر لی دکهن. ب فی چهندی ژى بیزارى و بی ئومیدییهکا بهرچاچ دناف خهلیکا بهلاف ببوو.

۴. ههموو بزاقین سهرکهفتی (چ زوو یان درهنگ)، دگههه رهژهکی کو دووبه رهکی دکهفته دناقههرا وان ب خوهدا و دبنه چههه دهستهکین ههقرک و ژ ههقجودا. بهری سهرکهفتنی ئیکگرینه، چونکو یی خهباتی ل هههمبهری یهک دوژمنی ههقپشک دکهن. لی پشتی سهرکهفتنی و وهرگرتنا دهستهکفتان، دووبه رهکی و ههسوودی و ههقرکی دکهفته دناقادا، چونکو ههه ئیک وهسا هزر دکهت کو بههرا وی ژ دهستهکفتان کیمتره ژ یا بههرا ههفکویفی وی. ئوو ههه لایه نهک وهسا هزر دکهت کو شیوازی ب ریفه برنا وی ژبو دهولهتی باشترینه و فهه ههموو یین دی پهیرهو بکهن. ئەقجا ب ههقرکی یین خوڤه مژوول دبن و دوژمنی خوه یی ههقپشک ژبیر دکهن، چونکو ئەو ب خوه دبنه دوژمنین ههف.

۵. دهمی مللهت یان جهماوهر ژ بنه مایین سهرکهفتنا خوه بی ئومید دبیت، کاردانه وهیا وان دی ب ههمان توندی و خوینگه رمی یا ددهمی سهرکهفتنیدا دبیت، ئەگه نه توندتر دبیت. دهمی خه لک پالپشتی یا هندهک بنه ما یین وهکو ئازادی و برایهتی و وهکلهقی و دادپهروهری دکهت، مههرا وان پی ئەوه کو باشترین بهرژه وهندا وان یا پاراستی دبیت. بو نموونه ئازادی ژبو هندیهه کو ئەو ب خوه دئازاد بن، نه خه لکی دی. وهکلهقی دخوازن کو دگه ل کهسانین ژخوه بلندتر وهکلهف ببن، نه دگه ل کهسانین ژ خوه کیمتر. ههز ژ دادپهروهری دکهن کو ههردهم دادپهروهری د بهرژه وهندا واندا دبیت.... هتد.

ئهف خالین ژیگۆتی، کورتی یا رهوشا پشتی راگه هاندنا دستووری بوون کو خه لکی سهتمین و بی ئومیدی یا خوه ب ئاشکرایى خویا دکر. ب شیوهیهکی گشتی، دهمی خه لک ژ سهردهمهکی نوو بی ئومید دبن، ئیکسهه باشی یین سهردهمی بووری دهینه بیرى و نه باشی یین وی سهردهمی نامینه ل پيش چاقان یان ب ئاوایهکی بچووکرى لی دنیرن. ئو ل سهه قی رهوشا مهزکرنه باشی یین سهردهمی بووری دمینن ههتاکو شوره شهکا

دی سهره‌لده‌ت و سهرده‌مه‌کی نووتر به‌ریا دبیت. هینگی، نه دووره ئەف بی ئۆمیدی یا ژ فی سهرده‌می هه‌نۆکه‌یی ببیته بیرهاتنه‌کا خوش!! ئەوا ئەف بی ئۆمیدییه پتر د‌ئازراند و مه‌زن دکر، په‌یدا بوونا کۆمه‌له‌یه‌کا ئیسلامی بوو ب نافی کۆمه‌له‌ یا موحه‌مه‌دی. ئەف کۆمه‌له‌یه ژ سهرقه‌سهرقه ئایینی بوو، لی د‌گه‌وه‌ری خوه‌دا کۆمه‌له‌یه‌کا سیاسی یا دژی سهرده‌می نوو بوو. ئەفجا د‌فی ره‌وشا مشت ژ بیزاریی و دوولیتیدا، خه‌لکی سته‌نبۆلی بوونه دوو جوینین هه‌قدژ و هه‌ق‌کی یین وان گه‌ه‌شتنه راده‌یی شهر و پیک‌دادانان. ل داویی، سهرکردی له‌شکه‌ری مه‌سیدۆنیا (مه‌حموود شه‌وکه‌ت پاشا)، ب هیتجه‌تا گه‌ه‌راندنا ئارامیی، ب له‌شکه‌ریقه خۆقه هاته سته‌نبۆلی و کونترۆلکر. ئەفجا مه‌یلدارین سهرده‌می نوو، ب هه‌مان زولم و سته‌ما شوپپاریزان تولا خوه ژ خه‌لکی بیزار و زانا یین ئایینی فه‌دکر.

ل ۲۶ی نیسانا ۱۹۰۹ئ، هه‌ردوو جقاتین نوونه‌ران و ماقویلان د‌جه‌لسه‌یه‌کا هه‌قیشکا کۆمبوون و بریارا لادانا سولتان عه‌بدلحه‌مید دان. شیخی ئیسلامی گازیکره کۆمبوونی و ل بن گه‌فا لویلی یین تفه‌نگان فه‌توا یا لادانا سولتانی پی دا کرن. پاشی شانده‌کی چوار که‌سی پیک ئینا، کو ژ نه‌ژادین ئه‌رمه‌نی و رۆمی و جوھی بوون (که‌سه‌کی تورکی ره‌سه‌ن تیدا نه‌بوو)، داکو بریارا لادانی بگه‌هینه سولتانی. ده‌می بریار گه‌ه‌شتیی، ب هیمنی وه‌کو سولتان عه‌بدلعه‌زیزی گۆت "قسمه‌ته". سی هه‌ق‌ژین و چوار که‌نیزه‌ک و هنده‌ک یاوه‌رین خوه یین نیزیک دگه‌ل خوه برن و چوو سلانیک. پشتی چوونا سولتان عه‌بدلحه‌میدی، برایی وی محمه‌د ره‌شاد (محمه‌دی پینجی) هاته جهی وی. د‌سهرده‌می فی سولتانی ۶۴ سالی و نه‌زاندا، شه‌ری ته‌رابلوسا رۆژئاڤا (لیبیا) و شه‌ری به‌لقان و شه‌ری جیهانیی ئیکی قه‌ومین. ئەفجا خه‌لکی دگۆت: "ئه‌گه‌ر حوکم دده‌ستی ره‌شاد دا بیت، دی هه‌رده‌م فه‌ساد په‌یدا بیت." ب فی چه‌ندی ژی خه‌لکی خوزیکین سهرده‌می عه‌بدلحه‌میدی راده‌یلان.

ژ ئەنجامی شه‌ری ته‌رابلوسا رۆژئاڤا و بزاقین ئوپوزوسیۆنی و هه‌لوه‌شیانا کابینا وه‌زاره‌تا ئیتیحادییان، ل ۸ی چریا دووی یا ۱۹۱۱ئ، پارته‌کا نوو ژ هه‌موو لایه‌نین ئوپوزوسیۆنی هاته دامه‌زراندن. ئەف پارتا نوو کو کۆمه‌کا پسمیر و سیاسه‌تمه‌دارین که‌قنن ده‌وله‌تی تیدا بوون، ب نافی کۆمه‌لا (ئازادی و ئیتلاف) هاته مه‌یدانی و نوونه‌راتی یا جه‌مسهری راستره‌وا تورکیا (یه‌مینی) په‌یره‌و دکر. فی پارتا نوو، داخوازی یا نه‌مه‌رکه‌زییه‌تی ژبو ویلایه‌تان دکر و دگه‌ل ئیتیحادییان، د‌هه‌ق‌کییه‌کا به‌رده‌وامدا بوون. ل داویی، ئیتیحادی نه‌چار بوون کو جقاتا نوونه‌ران هه‌لوه‌شین و داخوaza ئەنجامدانا هه‌لبژارتان بکن. ل بوهارا ۱۹۱۲ئ، هه‌لبژارتن هاته‌نه‌ئانجامدان و ئیتیحادییان سه‌رکه‌فتن ب ده‌ستقه ئینا و کابینه‌کا نوو یا حکومه‌ته‌کی دامه‌زراند. لی ژبه‌ر ره‌وشا ناله‌بارا وه‌لاتی و

شکه‌ستنین به‌رده‌وام، ئیتیحادی نه‌چار بوون ده‌ست ژ حکومتی به‌رده‌ن و ئیئتلافییان حکومت‌ه‌کا نوو چیکر.

ده‌می وه‌لاتین به‌لقان گه‌ف ل تورکیئ دکرن، ئیئتلافی نه‌چاربوون پیکهاتنه‌کی دگه‌ل ئیتالیا مؤر بکه‌ن کو لیویا بده‌نه ئیتالیا، ل به‌رانبه‌ری وی چه‌ندی کو شه‌ریعت و ده‌سته‌لاتا ئیسلامی لی یا پاراستی بیت. ئەف پیکهاتنه ل ۱۸ی چریا ئیکئی یا ۱۹۱۲ئ، ل سویسرا هاته مؤر کرن کو له‌شکه‌ری تورکی خوه ژبو شه‌ری به‌لقان به‌ره‌ه‌فکه‌ت. لی له‌شکه‌ری تورکی ل هه‌مه‌به‌ری هیزشین بولگاریا و یونان و صربیا و چیاپی ره‌ش، سه‌ره‌نه‌که‌فت و شکه‌ستن ل دویف شکه‌ستنی د خوار. زیده‌باری شکه‌ستنین له‌شکه‌ری یین تورکیا، هه‌ر ده‌قه‌ره‌کا له‌شکه‌ری به‌لقان دگه‌هشتی، ته‌عدایی ل ناموسا خه‌لکی موسلمان دکر و خه‌لکی سه‌ر توخیبی د ده‌رده‌سه‌رییه‌کا مه‌زندا د ژیا.

ل ۳ کانونا ئیکئی یا ۱۹۱۲ئ، ب پشته‌قانی و نافه‌ژیوانی یا هنده‌ک ده‌وله‌تین مه‌زنین ئوروپی، په‌یمان‌ه‌کا ئاگربه‌ستی ل له‌نده‌ن هاته مؤر کرن. ل گوره‌ی قی په‌یمان‌نامی، هیزین به‌لقانی داخوازا باژیرکی ئەدی‌رنه دکرن، هه‌رچه‌نده پرانی یا حکومتا تورکی ل سه‌ر رازی بوو، لی ب دلئ ئیتیحادییان نه بوو. ئەفجا د خۆپیشانده‌کا به‌رفره‌هدا، کو هیزش کرنه سه‌ر جقاتا وه‌زیران و سه‌رۆکی وه‌زیران (کامل پاشا) نه‌چار کر ده‌ست ژ کارکیشانا خوه پیشکیش که‌ت. هه‌روه‌سا د قی هه‌راییدا، نازم پاشایی وه‌زیری به‌ره‌قانیی ب ده‌ستی خۆپیشانده‌ران هاته کوشتن. پشتی ئیتیحادییان حکومت‌ه‌کا نوو دانای، ده‌ست ب شه‌ری کره‌فه. ل ۲۶ئ ئادارا ۱۹۱۳ئ، له‌شکه‌ری تورکی شکه‌ست و بولگاریا باژیرکی ئەدی‌رنه ستاند. ئەفجا ده‌ستپیش‌خه‌رییه‌کا دی یا ئاگربه‌ستی هاته پیشکیش کرن و قی ده‌ستپیش‌خه‌ریی ل مه‌ها گولانی سه‌ر گرت. لی ده‌می هیزین سه‌رکه‌فتی یین به‌لقان، ب دابه‌شکرنا ده‌ستکه‌فتانقه دمژول، ئەنوه‌ر پاشای هیزش کره سه‌ر ئەدی‌رنه و ستانده‌فه. ب قی چه‌ندی ژی، رۆژ بو رۆژی ستیرا ئەنوه‌ر پاشای دبرسقی. ژ ئەفسه‌ره‌کی بچووک دبیته وه‌زیری به‌رگریی و پاشی دبیته داماد (زاقایی بنه‌مالا سولتانی) و ناسناقئ پاشای وه‌ردگریت. له‌شکه‌ری تورکیا ریکخسته‌فه و کومه‌کا شاره‌زا یین ئەلمانی ئینانه سته‌نبولی ژبو راهینان پیکرنا له‌شکه‌ری، ئەو ب خوه ب له‌شکه‌ری ئەلمانی و که‌سایه‌تی یا ناپلیونی یی سه‌رسام بوو. ب به‌رده‌وامی د دانوستاندن دگه‌ل بالیوزئ ئەلمانی دکرن کو هه‌فه‌ییمانیه‌کا له‌شکه‌ری دناقه‌ه‌را هه‌ردوو وه‌لاتاندا مؤر که‌ت.

ئوو ده‌می شه‌ری جیهانیی ئیکئی ده‌ست پیکری، تورکیا چوو دناف چه‌په‌ری ئەلمانی دا و ئەنوه‌ر پاشای باوه‌ریه‌کا موکم هه‌بوو کو دئ سه‌رکه‌فتنی ب ده‌ستقه ئینن و دئ تورکیا به‌ر ب سه‌رده‌مین زیرینین ده‌وله‌تا ئوسمانلیقه زفرینیت.

رهوش و بۆهیرین عیراقی د سهردهمی دستووریدا

۲۴ ی نیسانا ۱۹۰۸ی، فهرمانگههین حکومهتی ل بهغدا، دهست ب گیزانا ئاههنگان کرن کو سولتانی سهردهمی دستووری راگههاند. ل وی چاخی خهلکی چ ژ فی بابتهتی نهذانی، ژبلی هندئ کو دی برایهتی دناقبهرا موسلمان و نه موسلماناندا هیتته ئهجامدان و دهستهلاتین سولتان عهبدلحهمیدی دی کیمتر لی هین. ئهف چهنده ژ ی ب دلئ خهلکی ههچکوههیی نه بوو. تنئ دوو جوینان کهیف ب فی بریاری هات: جوینا ئیکئ تهخا وان ئهفهندی یین بووینه ئهندام د کومهلا (الاتحاد والترقی)دا کو هژمارهکا کیم بوون و پرانی یا وان تورک بوون. جوینا دووی ژ ی مریدین مهلا کازمی خوراسانی بوون، ئهویین مهیلدارین بزافا مهرجداریی، کو هژمارهکا کیم یا شیعیهیان بوون و ژ لایئ پرانی یا خهلکیف ب زهندیق د هاتنه ههژمارتن. ئه م دکارین بیژین کو خهلکی عیراقی گهلهک کهیف ب دستووری نهدهات. ل شوینا کهیفخوشیی و دانانا پلانین دامهزراندنا جقاتا نوونهران، دیاردهکا دی ل عیراقی پهیدا ببوو، ئه و ژ ی بهلاقبوونا چهکی بوو (ب تاییهتی وهروره، تفهنگ، خهنجر). ههروهسا ژ ئهگهرئ پهسهندکرنا دستووری، هژمارهکا زورا مهلهایان هاتنه فهکرن و ئاژاوهیهک کهفته دناف بزافا رۆژنامهفانییدا کو ب مشهیی خهبر و ئاخفتنین کریت د رۆژنامهیاندا د هاتنه بهلافکرن. ل وی سهردهمی ههر کهسهکئ خواندن و نفیسین زانیبا دا خوه ل بابتهتین رۆژنامهفانیی دهت، یان ههر کهسئ هندهک پاره ههبانه، دا رۆژنامهکئ یان کۆقارهکئ دانیت. پرانی یا فان رۆژنامه و کۆقاران پشتی چهند هژمارهکین کیم دا هینه گرتن. ئهفجا خودانین وان دا دهست ب خهبرگۆتنئ و گازندهیان کهن و ل دژی خهلکی و دهستهلاتئ رادوهستان. ب کورتی خهلکی عیراقی وهسا هزر دکر کو دستوور سهربهردایی یا ئازادیی به و بی قانونیییه، ههر کهسهکئ چ بقیت دی وئ کهت. کومهلا (الاتحاد والترقی)، هندهک نوونهرین خوه هنارتنه عیراقی کو لقین فی کومهلی و یلیهت و باژیرین عیراقی فهکهن. ئهفجال بهغدا و مووسل و نهجهف و بهسرا و کهربهلا و هندهک باژیرین دی ژ ی هاتنه فهکرن. لقی بهغدا ژ ههموویان مهزنتر بوو، ههردوو شاعرین عیراقی (جمیل صدقی الزهاوی) و (معروف الرصافی) تیدا ئهندام بوون. ئهندامین ئیتیحادی، د چالاکئ یین خودا، ههردهم هیرش دکرنه سهر سهردهمی بوری و ماقویل و ئهفهندی یین وی سهردهمی ب خائین و تاوانبار ددانه نیاسین. ئهفجا کومهکا ماقویل و زانیین ئایینی، کومهلهیهکا دی ب نافئ (المشور) چیکر کو ئارمانجا وئ یا سهرقهسهرقه بهرهنگاری یا بی دینی و پاراستنا بنه ما یین ئایینی محهمهدی بوو، لی د گهوههرئ خودا ژبو بهرسینگرتنا کومهلا (الاتحاد والترقی) هاتبوو دامهزراندن. ئارمانجین فی کومهلی مینا ئارمانجین ئیتتلافییان بوون. د ههموو چالاکئ یین خودا، دژاتی یا ئیتیحادییان دکر.

ل سال ۱۹۰۸، فرمانا سولتانی گه هشته به غدا کو فهره ههلبژارتین جقاتا نوونه ران بکه ن. ل پاییزا هه مان سالی، ههلبژارتن ل عیراقی هاتنه ئه نجامدان، لی ئه ف ههلبژارتنه مینا دامه زرانندی بوو، چونکو خه لکی چ ژ ئارمانج و سیسته می ههلبژارتنان نه دزانی. یا ژ خه لکیفه ئه فه حیله یه که حکومت لی دکه ت کو ته جنیدکرنا ب زوری ل سهر به سپینیت یان ژبو باج وهرگرتنی بیت. ب ههر حالی هه ی که سه کی باوهر نه دکر کو ئه ف ههلبژارتنه ژبو ده ستیشانکرنا هنده ک که سانه کو دو یفچوونا کارین حکومتی بکه ن و ئه گهر حکومت یا شاش بوو سزا بده ن. ژ لایه کی دیقه ژی، ئیتحادی ل سهر هه موو بنگه هین ههلبژارتنی د زالده ست بوون. هه موو ماقویل و خه لکی هه ژار ژی، ب ئاراسته یا وان ده اتنه ههلبژارتنان و ده نگین خوه ل دو یف حه زا وان ددان. ل چریا دووی ههلبژارتن ب دوماهی هاتن، لی ئه فچاره که سه کی شیعه ب نا فئ عه بدلمه هدی حافز و که سه کی جو هی ب نا فئ ساسون حه سقیل دنا ف سه رکه فتیاندا بوون. هه لبه ت، نه یا ره وا بوو کو شیعه و جو هی (ل سه رده می عه بدلمه میدی) دنا ف نوونه راندا هه بن. لی ئیتحادییان کر نه تیدا دا کو به یانکه ن کو سه رده می کو نوو یی ده ستپیکری. ل رۆژا ۴ کانوونا دووی یا ۱۹۰۹، ئه ف نوونه ره به ر ب سه تنبۆلی ب ری که فتن. پشتی بیست و چوار رۆژان نوونه ر گه هشته سه تنبۆلی، لی هه تا ئه و گه هشتین جقات هاتبوو فه کرن.

ده می راگه هاندنا دستووریدا، نازم پاشا ب وه کاله ت، والیی عیراقی بوو. پشتی چه ند هه یقان بو سه تنبۆلی هاته فه گوهاستن کو بیته وه زیری داد. نه جمه ددین مه لا به گ دانا جهی وی، لی پشتی پینج هه یقان، ئه و ژی فه کیشا سه تنبۆلی کو ل جهی نازم پاشای بیته وه زیری داد (پشتی نازم پاشا هاتیبه کوشتن). ل ۹ ته باخا ۱۹۰۹، والیه کی دی ب نا فئ شه وکه ت پاشا هنارته عیراقی، ئه و ب خوه ئه ندازیاره کی بیافی له شکه ری بوو. لی خه لکی که یف پی نه ده ات و سومعه ته کا باش ژی نه بوو. د سه رده می فی والیدا، گه له ک ئاژاوه و یاخیبوونین عه شیره اتان په یدا بوون و ره وشا ئیمناهیی ژ ده ست والی ده رکه فت بوو. ئه فجا سه تنبۆلی بریار دا کو والیه کی توند و بریارده ر ژ ته رزی فه ریق حسین نازم پاشای فره یکه نه عیراقی. ل ۶ گولانا ۱۹۱۰، فه ریق نازم پاشا گه هشته به غدا. دبیزن گه له ک یی توند و دژوار بوو دگه ل ئه فسه رین له شکه ری، ب نه مازه یی ده می راهیناناندا. لی د هه مان ده مدا ژی، ب نه رمونینانی سه ره ده ری دگه ل خه لکی و ملله تی دکر و گه له ک که یفا خوه ب زانا بین ئایینی د ئینا. هه رده م هه ول ددا کو چاقلیکرنا مدحه ت پاشای بکه ت د ئه نجامدانا کارین ئاقه دانی و نووژه نکرنی و خزمه تگوزاریاندا، له و ل ده ف پرانی یا خه لکی یی خوشقی بوو. ئوو زیده باری خزمه تگوزاری بین ئاقه دانکرنی، وی گرنگی ب ریکخستن و ریکوپیکرنا له شکه ری و پاراستنا ئاساییش و ئیمناهیی ژی ددا. لی ده می تیرا نه کر کو هه موو پلانین خوه ب جه بینیت، چونکو پتر ژ سه له کی نه ما ل سهر حوکمداری یا عیراقی.

ژ وان بویه رین جفاکی بین د سهردهمی نازم پاشایدا روو داین، ئەو ئاژاوه یا ل دژی جه میل صدقی زه هاوی بوو. زه هاوی گوتارهک دهربارهی ئازادی یا ژنی به لافکر، ئەفجا هه موو خه لکی به غدا ب پشته فانی یا زاناین ئایینی ل دژی وی رابوون و شکات ل دهف والی لی کرن. والی ژی پشته فانی یا زانا بین ئایینی گرت، چونکو دبنه رتدا وی هه ز ژ زه هاوی نه دکر، ژبه رکو ئیتحادیه کی هه شکباوه ر بوو (والی ژی مه یلدارئ ئیتلافییان بوو). ئینا زه هاوی خوه د مالا خو فیه حساردا و دهرنه دکهفت. دبیتژن روژه کی سی که سان دهرگه می زه هاوی قوتا و گو تی کا بیژه ژنا خوه، دا دگه ل مه بهیته قه هوه خانئ. دهمی زه هاوی سه رسامی یا خوه ژ فی داخوزا وان دهربری، وان گو تی پا بوچی تو ژ کچین مه داخوزا دکه ی حجابی پافیتژن و دگه ل زه لامان تیکهه ل بین؟!

ل ۱۷ی ئادارا ۱۹۱۱ی، فه رمان ب لادانا نازم پاشای ژ سته نبولی دهرکهفت. پرانی یا خه لکی، خو پیشانین به رفه ره ژبو فه گه راندنا والی کرن. بو ماوی سی روژان برووسکه ل دویف برووسکی دگه هه شته سته نبولی و گه ف ب ده ست ژکارکیشانا ب کو م دکر، ئەگه ر ژ بریارا خوه لیفه نه بن و نازم پاشای نه فه گه رینه فه به غدا. لی فی هه میی چ مفا نه بوو، چونکو لیوا یوسف ئاغا پاشا ب وه کاله ت کره والی هه تاکو والیه کی دی بو ددان، یوسف پاشا، بو پینج هه یقان ب وه کاله ت ما ل سه ر حو کمی، هه تاکو جه مال پاشا ب فه رمی کریه والی عیراقئ.

ل ۲۶ی ته باخا ۱۹۱۱ی، جه مال پاشا گه هه شته به غدا. ئەف والیه ب روخساری، یی سو حبه ت خو ش و به شوش بوو، لی د گه وه ری خوه دا که سانه کی توند و خو نریژ بوو، له وما ب نا فی جه مالی سه فاح هاتبوو نیاسین. ل دهف وی زور سروشتی بوو کو ئەفرۆ ب پویته دان پیشوازی یا که سه کی بکه ت و سو باهی بریارا کوشتنا وی بده ت. چ گرنگی ب ئاییرده بین ئایینی نه ددان و ب مشه یی ل ئاهه نگین سه مایی و ده مبو راندنی به ره هف دبوو، ب نه مازده ی، ئەو ئاهه نگین ره فه ندا ئورۆ پییان دگیران. هه ر ئاژاوه و یاخیبوونه کا د سهرده می ویدا قه ومی، ب توندی و دژواری به رسینگئ وان گرت و پاشقه برن. پاشی دا ده ست ب سه ر مال و مولکی سه روک عه شیره تین یاخیبوویدا گرت.

ده می ل ئیلونا ۱۹۱۱ی، ده نگو باسین هیرشا ئیتالیا بو سه ر ته رابلسا روژ ئاقا (لیبیا) گه هه شته به غدا، جه مال پاشای به یانه ک ئاراسته ی موسلمانین عیراقئ کر کو فه ره پشته فانی و هاریکاری یا برا بین خوه بین موسلمان بکه ن. خو پیشاندانین به رفه ره ژبو پشته فانی کرنا موسلمانین لیبیا هاتنه کرن و لیژنه بین کو مکرنا باره بوویان هاتنه پیک ئینان، زاناین شیعه و سوننه یان فه توا بین جیهادی ل دژی کافران دهرئیتختن. ژ ئەگه ری فی شه ری و کو مه کا ئەگه ری دی بین هه قبه ند ب ره وشا ناله بارا تورکیا فه، ل ۲۵ی کانوونا دووی یا ۱۹۱۲ی، جقاتا نوونه ران هاته هه لوه شاندن و بریار هاته دان کو هه لبژارتین نوو بهینه کرن.

ل بوهارا ۱۹۱۲ئى، ھەلبۇزرتن ھاتنە ئەنجامدان، ئەقە بو جارا ئىككى بوو عىراقى ھەقركىيەكا پارتايەتى دناقبەرا بەرېژىراندا دىيىن. جەمال پاشاى پشتەقانى يا ئىتىھادىيان دكر. ل ھەموو وىلايەتان سەرکەفتن ئىنا، ژبلى بەسرا و ەمارە كو ئىتلافى لى ب سەرکەفتن. لى پشتى ئىتلافىيان ل ۲۲ى تەمموزا ۱۹۱۲ئى، حوكمى ستەنبۆلى ۋەرگرتى، جەمال پاشاى دەست ژ كاركىشانا خوھ راگەھاند و ل ۱۷ى تەباخى ژبەغدا دەرکەفت و بەر ب ستەنبۆلىقە چوو. بەرى دەرکەفتنى گوتارەك بو خەلكى خواند و تىدا خويا كر كو وى نە ژ ترسىن دەستيوەردانا ئىتلافىيان دەست ژكاركىشا، لى ژبەر وى چەندى بوو كو قەگرىتەقە ستەنبۆلى و كار ژبو ھەلوەشاندا حكومەتا ئىتلافىيان بكتە. پشتى جەمال پاشاى كۆمەكا والىيان ب ۋەكالتە يان ب ئەصالەت ھاتنە دانان، يى داويى محەمەد فازل پاشايى داغستانى بوو كو ژ ئىلونا ۱۹۱۳ئى ھەتا ۱۸ى كانوونا دووى يا ۱۹۱۴ئى، ب ۋەكالتە والىي بەغدا بوو. د سەردەمى وىدا چ تشتى گەلەك گرنگ روو نەدا، تنى ھەوالى كوشتنا سەرۆك ۋەزىرىن ئىتىھادىيان تى نەبىت كو كەيفا ئىتلافىيان پى ھات و ۋەسا ھزر كرنا كا چەوا كوشتنا نازم پاشاى ئاكامەكا نىگەتىف كرە سەر حزبان وان، ھەرۋەسا كوشتنا مەحموود شەۋكەت پاشاى ژى دى پىشتا ئىتىھادىيان شكىنىت. لى ئىتىھادىيان ئەف بۆيەرە كرە ھىجەت كو ھەموو سەركردىن ئىتلافىيان پى ژناف بەن. قى فەرمانى ژ سەركردىن ئىتلافى يىن عىراقى ژى گرت. ھەموو گرتن و زىندان كرنا، لى پاشاى ب شەفاعەتا محەمەد فازل پاشاى ھاتنە بەردان. ب قى چەندى ژى، حزبان ئىتلافىيان ھەلوەشيا و ھەر ئەندامەكى وى ب رەخەكىقە چوو. ھندەكان دەست ژ كارى سىياسەتى بەردا و ھندەك گەھشتنە حزبان دەستەلاتدار و ھندەكان ژى خوھ گەھاندە تالىب نەقىب (ل بەسرا)، كو وان وى بپارىژىت.

ل ۱۸ى كانوونا دووى يا ۱۹۱۴ئى، والىيەكى دى ب ناقى جاويد پاشا ھاتە دانان. ئەف پاشايە ئىتىھادىيەكى مەزن بوو، ھەرۋەسا پىسپۆرەكى تايبەتمەند بوو د بياقى ئابۇرىزانى و كاروبارىن دارايىدا، د سەردەمى دستوورىدا، دوو جاران ببوو ۋەزىرى دارايى. ھەر ل دەستپىكا ھاتنا خوھ، بپارى دا كو ھەموو قەرىن ل سەر سەرۆكىن عەشىرەتان ژى ۋەرگرت و ب شىۋەيەكى تايبەت، چاقى وى ل سەر عەشىرەتا ئال فەتلە و ئەبو صەخىر بوو، چونكو دقەرەكا دەولەمەند بوو ب كشتوكالىي. لى، عەشىرەتان قەرىن خوھ نەدقەگەراندن، ئارىشە بو حكومەتى دروست دكرن و ل ھندەك جەھان ھىرش دكرنە سەر فەرمانگەھ و دەزگەھىن وى. ل داويى، جاويد پاشاى پاپۆرەكا باركرى ب چەكى و توپان ژ بەسرا ئىنا سەر عەشىرەتىن قەردار و ياخىبووى و تەراو بەرا كرنا. پاشاى ب كارەكى ئىكجار ناياب رابوو (كو ئىكەمىن كار بوو ژ جۆرى خوھ). دەست ب سەر ھەموو عەرد و زەقى يىن سەرۆك عەشىرەتاندا گرت و ل سەر ھەقوەلاتى يىن عەشىرەتى بەلاقكرن. لى قى كارى گەلەك نە قەكىشا، چونكو شەرى جىھانىي ئىكى ب سەردا ھات و برىتانىا بەسرا

داگیر کر. ئەقجا حکومەتی ھەموو شیخین ئال فەتلە ژ زیندانی بەردان و عەردی وان بو
قەگەراند کو پیشکاریی د جیھادا ژبو خودی تەعالا بکەن.

بزاقا ھۆشیاری یا عەرەبی و ناکاما وی ل سەر عیراقی

ھەتا نیقا دووی ژ سەدی نۆزدی، عەرەبان چ ژ ھۆشیاری یا نەتەوہیی نەدزانی.
وہسا ھزر دکرن کو تورک برا یین وان یین دئاییننە. ل دەستپیکئی، ئەف بزاقە ل شامی و
ژ ناف نافگینین مەسیحیان سەرھەلدا، چونکو ئەو پتر نیزیکی وەلاتین ئوروی بیون.
ئیکەمین بزاقا ریکخستی د دیرۆکا ھۆشیاری یا نەتەوہیی یا عەرەبیدا، ل سالا ۱۸۷۵ئ،
ھاتە دامەزراندن. پینچ گەنجین مەسیحی کو دەرچوو یین زانینگەھا ئەمیریکی بوون،
کۆمەلە یەکا نھینی یا شورەشگیری دامەزراند. ئارمانجا سەرەکی یا قی کۆمەلە ئەو بوو کو
لبنانی ژ بن دەستەلاتا تورکان رزگار بکەن، چونکو ھەردەم خوہ ب بیانی ل سەر ئاخا
وہلاتی خوہ ددیتن. لی وان بریار دا کو ھندەک موسلمانان ژی بکیشنە دناف بزاقا خوہا
داکو مینا چەپەرەکی ئیکگرتی لی بەیت. پاشی کۆمەکا ھەمەجۆرا ئایین و مەسەبین
جوداجودا دناف خوہا ھەمبیزکرن و ھەقەندی ب بزاقین ماسۆنیی کرن کو ھاریکاری یا
وان بکەن یان ب کیمی مفای ژ سەربۆرین وان وەرگرن.

پشتی ئەف بزاقە رابووہ سەر پیا و گەلەک خەلک گەھشتی، لقین خوہ ل دیمەشق
و تەرابلوس و صەیدا ژی قەکرن. ژبلی ژییاتی یا عروبەتی چ ھەقپشکین دی دناف
ئەندامین قی بزاقیدا نەبوون. ھندەک ژ ئەندامان چونە دناف بزاقین ماسۆنییدا و ھەول
دان کو ھندەک عەرەبان ژی بکەن ئەندام تیدا. بۆیەری دلخۆشکەری قی بزاقی ئەو بوو کو
ل سالا ۱۸۷۸ئ، مدحەت پاشا ببوو والیی شامی. مدحەت پاشا (ھەرودەکو مە د رەوشا
عیراقیدا بەحسکری)، والییەکی مەژی قەکری بوو. ھەز ژ پیشکەفتن و ئازادی و
شەھرستانیی دکر. ئەقجا سەردەمی مدحەت پاشای ببوو دەرەفەتەکا زیرین کو چالاکی یین
خوہ بەرفەرەتر لی بکەن و بچنە دناف خەلکی ھەچکۆھیبیدا ژی. پاشی ب ئاشکرای ل
دژی تورکان دئاخفتن و بەلاقۆکین خوہ ب دیوارین بەیروئقە دەھلاویستن و ھەمان
بەلاقۆک د ھنارتە دیمەشق و تەرابلوس و صەیدا ژی، ئوو ھەتا دوماهی یا ۱۸۸۰ئ،
دەستەلاتارین شامی و ستەنبۆلی ژ قان چالاکی یین نھینی ما بوونە ھەبیری، وەسا
ھزرکرن کو ب پشتەقانی یا مدحەت پاشای دەینە کرن، چونکو وی دقیت شامی بو خوہ
ھەلگریت، ھەرودەکو محەمەد علی میسر بو خوہ خوہسەر کری.

ژ ئەنجامین قان گومانین سولتان ل سەر مدحەت پاشای، قەگۆھاستە ویلایەتا
ئەزمیر. ب قی چەندی ژی، بزاقین قی کۆمەلە لاواز بوون، ب نەمازەیی پشتی دووبەرەکی
کەفتیە دناف ئەندامین ویدا. ئەندامین موسلمان داخووا ئوتونۆمی د چوارچۆقی دەولەتا

ئوسمانلىدا دكر. لى مەسىھىيان داخووزى يا خوهسەرى يا ب تەقائى دكرن و د قيان كو توركان ژ ولاتى خوه دەربىخن. ئەقجا كۆمەلە ھاتە ھەلوەشاندىن و ھەموو دو كۆمىتتەن وئ ھاتتە سۆتن.

پشتى برىتانىا مىسر داگىر كرى (ل سالا ۱۸۸۲ئ), كۆمەكا رەوشەنبىرىن شامى مشەخت بوونە مىسرئ. ل وئرى ئازادى يا دەربىرىنى و پىشكەقتنا روژنامەقائى پتر بوو. قان رەوشەنبىران كۆمەكا ككئب و كوڤاران وەشاندىن كو ھوشيارى يا نەتەوھىي پى گەھشتە مىسرىيان ژى. ئەقجا كۆمەكا تىرمىن نوو ھاتتە دناڤ ڤەرھەنگا رەوشەنبىرى يا عەرەبىدا، مىنا: وەلات، نەتەوھ، سەرخواەبوون، مافىن مروقى و.... ھتد، كو ئەڤە ژ تىگەھىن شورەشا ڤرەنسى و بزاقىن نەتەوھىي يىن ئورۇپى ھاتبوونە وەرگرتن. ھەرەوسا رەوشەنبىرىن شامى قەھوەخانەيەك بۇ خوه دامەزراند و ھەردەم ل وئ قەھوەخانى خرفە دبوون و كۆمبوونىن خوه دكرن. قان شامى يىن مشەخت ئىكەمىن كۆمەلا سىياسى ب ناڤى (كۆمەلا شورا يا ئوسمانلى)، ل داوى يا سەدى تۆزدى دامەزراند. ئارمانجا سەرەكى يا قى كۆمەلى بەرھنگارى يا زالەستى يا سولتان عەبدلحەمىد بوو، ھەرەوسا كاركرن بوو ژبۇ دامەزراندنا حكومەتەكا دستورى ل ھەموو وىلايەتەن ئوسمانلى.

ل ۵ تەباخا ۱۹۰۸ئ، ئانكو ۱۳ روژان پشتى راگەھاندنا دستورى، كۆمەكا ناڤدار و ماقولپىن عەرەبان كۆمبوون و كۆمەلەيەك ب ناڤى (كۆمەلەيا براىەتى يا عەرەب و ئوسمانلىيان) دامەزراند. ئارمانجا وئ پىشتەقائىكرنا كۆمەلا (الاتحاد والترقى) بوو، ھەرەوسا خورتكرنا ھەڤبەندى يىن دناڤبەرا تورك و عەرەباندا بوو. لى ژىي قى كۆمەلى نە گەلەك يى درىژ بوو، پىشتى لادانا سولتان عەبدلحەمىد، ئەڤ كۆمەلەيە ژى ھاتە ھەلوەشاندىن. لى پىشتى دەمەكى كورت، كۆمەلەيەكا دى يا گەنجان ب ناڤى (يانا وئزەبىي - المنتدى الادبى) كو ھەمان ئارمانج و دىتن ھەبوون، ھاتە دامەزراندن. لەولەبى دامەزراندنا قى كۆمەلا نوو، گەنجەكى مافپەرورەئ سىيە سالى بوو ژ چىايى عامل، ناڤى وى عەبدلەكەرىم خەلىل بوو. ئەڤ گەنجە شىا نىزىكى ھەشت سەد گەنجىن ستەنپولى ل خوه خرفە كەت. ئوو دەمى عەرەبان دىتەن كو پرائى يا پۆستىن بلند دەستى توركاندانه و زۆربەى روژنامىن توركى ئاماژە ب نەژادى توركى دەن. ھەردەم د گۆتن دستور دستورەكى توركىيە و ڤەرە حوكم دەستى كەسانىن نەژاد توركدان بىت. ناڤىن خوه يىن ئىسلامى، ب ناڤىن توركى گوھارتن و شەھنازى ب ناسناڤىن خوه يىن توركى دكرن. كاردانەوھ يا قان كاران ژى، ئازراندنا ھەستىن نەتەوھىي يىن عەرەبى بوون. ئەقجا ھەڤكى و ھەستداریيەكا كوژەك كەڤتە دناڤبەرا تورك و عەرەباندا. ئوو ئەڤ ھەڤكى و ھەستداریيە، بوونە سەدەمى چىبوونا بزاقا نەتەوھىي يا توركى.

بزاقا نەتەوھىي يا توركى (بزاقا تۆرانى)، ژ ئەنجامى خورتبوونا ھەڤبەندى يىن دەولەتى دگەل وەلاتىن ئورۇپى پەيدا بىوو. پىشتەقائىن قى بزاقى ل سەردەمى سولتان

عەبدلحەمیدی دكیم بوون. لى پشتى شورەشا ئوسمانلى، مەیلدار و پشتەقائىن وى زىدەبوون و دىژن كو ھندەك گروپپىن ئىتىھادىيان پالېشتى يا ماددى و مەعنەوى بۇ پېشكېش دكر. ل ۳ى تەمموزا ۱۹۱۱ئى، ھندەك كەسپىن خوينگەرمىن بزاڤا تۆرانى كۆمەلەيەك ب ناڤى (تورك ئوجاى- وەلاتى توركەن) دامەزراند و لق و يانە ل پرائى يا ويلايەتان بۇ ڤەكرن. ئارمانجا وى ئاگەھداركرن و رەوشەنبىركرنا خەلكى بوول سەر دىرۇكا نەتەوھىيى يا توركى و سەربۇرا قەھرەمانىن وان يىن كەڤن وەكو جەنگىزخان، ئوگۆز، ھولاكو، تەيمورلەنگ... ھتد. د گۆتن كو چل مليون تورك ل رۇسىا و ئاسىيا ناڤەراست و ل قەفقاسىا ھەنە، ئۇڤە ژى دگەل توركىن دەولەتا ئىسلامى، دى نەتەوھىيەكا مەزن پىك ئىن.

لەوا داخواز دكرن كو ڤەرە دەولەت ل سەر شەنگستەيى نەتەوھىيى بەيتە دانان، نە ل سەر شەنگستەيى ئايىنى. ژبۇ ڤى مەرەمى ژى، قورئانا پىرۇز وەرگەراندنە سەر زمانى توركى و ناڤىن توركى ل شوينا ناڤىن عەرەبى دانانە سەر زارۇكىن خوە. ھەرەسا ھەول دان ناڤى خەلىفە يىن موسلمانان ژ سەر مزگەڤتىن خوە راکەن، چونكو ئەو خەلىفە عەرەب بوون و ل شوينا وان ناڤى قەھرەمانىن خوە يىن دىرۇكى داننە سەر. دروشمى وان: "ئەم توركىن، بەرى موسلمان بىن."

ل بەرانبەرى ڤى بزاڤى، عەرەبان ژى شەھنازى ب قەھرەمانىن ئىسلامى دكرن و ل ھەموو ئاھەنگ و بىرەوھىيان ناڤى پەھلەوانىن وەكو صەلاھەددىن ئۇيۇبى، خالدى كورى وەلىدى، تارقى كورى زيادى و گەلەكىن دى د ئىنان. پاشى بەر ب دامەزراندنا بزاڤىن رىكخستى و كۆمەلەيانڤە چوون. كۆمەكا كۆمەلە يىن نەيتى يىن مينا (كۆمەلا قەحتانى) و (كۆمەلا ئالايى كەسك) و (كۆمەلا دەستى رەش) دامەزراندن. ھەرەوسا ھندەك خويندكاران كۆمەلە يا (العربىيە الفتاه) ل پارس دامەزراند.

ل وى سەردەمى ھىژا تاليب ئەلنەقىب ل ستەنبۆلى بوو، ل وەرگرتنا پۆستەكى دگەريا. لى دەمى ئىتىھادىيان چ پۆست و پلە نەداينى، كەربىن وى ژىڤەبوون دەست ب دژايەتيكرنا وان كر. دەمى بەرھەلستكاران حزبەك ب ناڤى (پارتا ميانرەوا ئازاد- الحزب الحر المعتدل) دامەزراندى، تاليب ئەلنەقىب گەھشتە وان و تىدا بۇ ئەندام. ئەڤجا دەمى ل تەمموزا ۱۹۱۱ئى، ڤەگەرەيا بەسرا، لڤەكى حزباً خوە ل بەسرا ڤەكر و نامە بۇ ھەموو رەوشەنبىرىن ويلايەتىن دى ژى ھنارتن (وەكو بەغدا) كو لقىن ڤى حزبى لى ڤەكەن. خەلكى ب دلگەرمى پېشوازى لى كر و كونسولگەرى برىتانى ژى ھارىكارى يا خوە بۇ پېشكېشكر. ھەرەوسا بۇ پېشوازى كر كو ئەگەر ڤيا، ئستۆلى ئىنگلىزى دى دخرمەتا ويدا بيت. لى وى قەبوول نەكر، چونكو دگۆت كو يى بۇ نەتەوا عەرەبى كار دكەت، نە بۇ چ لايەتىن دى. پشتى ل چرىا دووى يا ساللا ۱۹۱۱ئى، حزباً (الحرىيە والائتلاف) ھاتىيە دامەزراندن، ھەرەكو مە د پشكا پىنجىدا ئاماژە پىكرى، ھەموو ئەندامىن حزباً ميانرەوا ئازاد ھاتنە

دناف ئى حزبى نوو دا. تالېب ئەلنەقىب ژى ناڧى حزبى خوه گوهارت و کره لقه کا ئى حزبى نوو، داکو هه لوئىستى ئوپوزوسیونى ل هه مبهرى دهسته لاتا دهوله تى، بى ئىگرتى بیت. ئى حزبى نوو گرنگى ب نه ته وا عه ره بى ددا و دگوت کو ئىتحادى سياسه تا ته ترىکرنى دگه ل عه ره بان بکار دئىنن. فه ره مه دهسته لاته کا لا مه رکه زى هه بیت هه تا کو بکارىن نه ته وا عه ره ب ژ تورکبونى بپارىزىن. ئەڧجا پرانى يا نوونه رىن عه ره ب ژ حزبى ئىتحادىيان ده رکه فتن و هاتنه دناف ئىتتلافىياندا.

ئەم دکارىن بىژىن کو هه ڧرکى يا دناقبه را ئىتحادى و ئىتتلافىياندا ئەگه ره کى کارىگه رى خورتکرنا دوژمناتى يا دناقبه را تورک و عه ره باندا بوو. ههروه سا فاکته ره کى گرنگ و کارىگه ر بوو ژبو وه رارکرن و گه شه سه ندنا هوشىيارى يا نه ته وه بى دناف وىلايه تىن عه ره بىدا.

ل داوى يا سالا ۱۹۱۲ئى، کومه له يه کا عه ره بى يا ئاشکرا ب ناڧى (کومه لا لامه رکه زى) ل مىسرى هاته دامه زراندن. ئەڧ کومه له يه ژلايى وان مشه ختىن شامى بىن ل مىسرى هاتبوو دانان. ئەڧه ژى زهنگا پەيدا بوونا سه رده مه کى نوو بوو، چونکو ئىکە مین کومه له بوو، هه ر ژ ده ستپىکى ب ئاشکرايى ده يته دامه زراندن. باژىرىن به يروت و به غدا و به سرا ژ هه موو باژىرىن دى پتر مه يلدار و داخبارىن ئى کومه لى بوون. هندک سه ره ه لدان و ياخييون ل ڧان باژىرىن ژىگوتى هاتنه ئەنجامدان کو په يامىن خوه پى بگه هىنه ئىتحادىيان. ل به يروت ژى، کومه له يه ک ب ناڧى کومه له يا گشتى ژبو چاکسازى (الجمعيه العموميه الاصلاحيه) هاته دامه زراندن. ئارمانجا وى يا سه ره کى، ب ده ستڧه ئىنانا (لا مه رکه زى) بوو. د سه رده مى حوکمى ئىتتلافىياندا، ره وشا ڧان کومه لى يا باش و چالاک بوو. لى ده مى ئىتحادى هاتينه سه ر حوکمى (ل ۲۳ى کانوونا دووى يا ۱۹۱۳ئى)، دژاتى يا ئى کومه لى کر و پشتى چه ند هه يڧه کىن کىم هاته هه لوه شاندىن.

ل به سرا ژى، تالېب ئەلنەقىب هه موو هه ڧبه ندى بىن خوه دگه ل ئىتتلافىيان پچاندىن و هه ڧبه ندى ب کومه له يا (لا مه رکه زى) يا مىسرى کر. پاشى ل ۲۸ى شباتا ۱۹۱۳ئى، حزبى خوه يا نوو ب ناڧى (کومه له يا چاکسازى ل به سرا) دامه زراندى. ل ئادارا هه مان سالى، ئى حزبى ب به ره ڧبوونا تالېب ئەلنەقىب و شىخ موباره ک ئەلصه باح و شىخ خه زعه ل و گه له کىن دى، کونگره ک ل موحه ممه ره به ست. د ئى کونگره يدا داخوازى يا سه ره خوڧى يا عىراقى کرن. نوونه ر هه نارتنه نه جه ف و که ره لا کو بانگه وازى يا نه ته وايه تى بگه هىنى. ههروه سا برىارىن کونگره ي بو سه رکىشىن بزاقا عه ره بى ل به غدا و سه تنبولى و سوريا و مىسرى هه نارتن.

تالېب ئەلنەقىب، بى ب بزاق و چالاکى بوو ل به سرا و ده ردورىن وى، هه رده م ئاماژه بىن ل دژى ئىتحادىيان د ئاخفتىن خوه دا بکار دئىنان و دگوته که سانىن نىزىكى خوه کو ئىتحادى ل دژى نه ته وه پارىزى يا عه ره بى کار دکهن. خه لکى به سرا د ترسه کا

به‌رده‌وامدا بوو کو دئ شه‌ره‌ک دناقبه‌را نه‌ته‌وه‌خواز و ده‌سته‌لاتیدا چی بیت. ئەف ترسه توندتر لی هات، ده‌می بریتانیا پاپوره‌کا جه‌نگی ئینایه به‌سرا. ده‌می ئیتیحادی ژ بزاف و چالاکي بین تالیب ئەلنه‌قیبی بیزار بووین، والیه‌کی توند ب ناڤی فه‌رید به‌گ ه‌نارته به‌سرا داکو تالیب ئەلنه‌قیبی نه‌هیلایته ساخ. ده‌می گه‌هشتی، ب هاریکاری یا ئال سه‌عدوون و عه‌شیره‌تا مونته‌فق و سه‌روکی به‌نی ئەسه‌د، پلانه‌ک بو ژناقبه‌را نه‌قیبی دانا. لی تالیب ئەلنه‌قیبی هه‌وارا خوه گه‌هاند ه‌شیخ موباره‌ک و شیخ خه‌زه‌لی، وان ژی هاریکاری بو ه‌نارت. ئەف‌جال ۱۹ی خ‌زیرانا ۱۹۱۳ئ، ده‌می فه‌رید به‌گ دگه‌ل موته‌سه‌روفی مونته‌فق چووینه فاو ژبو پشکین و دویف‌چوونا کارین حکومه‌تی، تالیب ئەلنه‌قیب بو‌سه‌یه‌ک د ریکا فه‌گه‌ریانا واندا فه‌دا و هه‌ردوو کوشتن. پشتی قی بو‌یه‌ری، ناڤوده‌نگی تالیب نه‌قیبی ل ده‌قه‌ری به‌ربه‌لافت‌ر لی هات. والی ژی نه‌دویره‌ ریگری ل چ کارین وی بکه‌ت یان چ داخوازی بین وی ره‌ت بکه‌ت.

ئەف بزافا نه‌ته‌وه‌خووزین، ل به‌غدا ژی یا گه‌رم بوو. دیره‌وکفانه‌ک دبیتزیت بزاقین به‌غدا ل سه‌ر چوار گروپان دابه‌ش بیوون: گروپی تالیب ئەلنه‌قیب، گروپی شامی، کو بزاقین شامی ب سه‌رکیش و پشته‌قانی نه‌ته‌وه‌خووزین دبیتن، گروپی هه‌قه‌بند ب میسریتفه کو په‌یوه‌ندی دگه‌ل نه‌ته‌وه‌خووزین میسری هه‌بوون، ئو گروپی خوه‌سه‌ر کو ح‌زبه‌کا به‌غدادی دانا بوو و پشتبه‌ستن ب شیانین خوه و دامه‌زرینه‌رین خوه دکرن. گروپی ئیکی ب هی‌زترین گروپی نه‌ته‌وه‌خووزی یا عه‌ره‌بی بوو ل به‌غدا. کومه‌کا ره‌وشه‌نبیر و ماقولین عیراقی دگه‌ل بوون، یانه‌یه‌ک ب ناڤی (یانه‌یا نیشتمانی یا زانستی) دانا بوو. ئەف یانه‌یه‌د روخساری خوه‌دا وی‌ژه‌بی بوو، لی دگه‌وه‌ری خوه‌دا سیاسی بوو. تالیب ئەلنه‌قیب ب خوه، سه‌روکی فه‌خری قی یانی بوو. ل بوهارا ۱۹۱۳ئ، هه‌موو گروپان بریار دا کو ب هه‌قرا کار بکه‌ن و ره‌نجین خوه دگه‌ل بزاقین به‌سرا و به‌یروت و میسری ریک بیخن و داخووزیه‌کا هه‌قپشک بو سته‌نبولی بلند بکه‌ن. ل نۆزده‌ی ته‌باخی، هاریکاره‌کی تالیب ئەلنه‌قیبی (سلیمان فه‌یزی) ژ به‌سرا هاته به‌غدا و کومه‌کا به‌لاڤوکان دگه‌ل بوون، نه‌ته‌وه‌خووزین به‌غدا ئەف به‌لاڤوکه‌ل هه‌موو گه‌ره‌کین به‌غدا به‌لاڤکرن و بانگه‌وازی ژبو ئوتونومی و (لا مه‌رکه‌زین) بلند دکرن.

ل گوره‌ی ه‌زرا عه‌لی وه‌ردی، دۆزا نه‌ته‌وه‌پاریزی یا عه‌ره‌بی د قان هه‌رچوار باژیراندا یا چوارچۆفه‌کری بوو، چونکو پرانی یا خه‌لکی ب ده‌وله‌تا خیلافه‌تا ئیسلامی د رازی بوون و شه‌هنازی پی دکر. ژ ئەگه‌ری هه‌بوونا داگیرکه‌رین بریتانی ل میسری، وان ب چاقی رزگارکه‌ری ل ده‌وله‌تا ئوسمانلی دنیری. هه‌روه‌سا گه‌له‌ک ژ عه‌ره‌بین مه‌یلدارین ده‌وله‌تا خیلافه‌تی، که‌سانین نه‌ته‌وه‌پاریز ب لایه‌نگرین ئیستعماری دانه‌ نیاسین. ل مووسل ژی، قی بزاقی چ شوین پی بین خوه لی نه‌بوون، ژبه‌رکو خه‌لکی مووسل گه‌له‌ک ب دین و مه‌سه‌بن خۆفه‌ دگریدایی بوون و ده‌وله‌تا ئیسلامی، پاریزه‌ری ئیینی وان یی پیروژ بوو.

ژ لایه‌کی دېڅه ژی، حزبا ئیتیحادییان ل مووسل زالدەست بوو، هەر بزاقه‌کا ژ څی شیوه‌ی سەرهلدا با، دا ب سیخور و لایه‌نگرین کافران گونه‌هبار که‌ن.
ب ه‌ولدان و بزاقا به‌رده‌واما گه‌نجین عه‌ره‌بان (ل ۱۸ ی خزیرانا ۱۹۱۳ع)، کونگرئ پاريس هاته به‌ستن. نیزیکی ۳۰۰ نوونه‌رین عه‌ره‌ب د څی کونگره‌یدا پشکار بوون. ژ دانوستانن دناڤ کونگره‌یدا، سی جوینین بیروبوچوونان په‌یدا بوون:

۱. یی ئیکئ ئەو موسلمان بوون، ئەوین نه‌دقیان ژ ده‌وله‌تا ئوسمانلی جودا ببن، لی داخواری یا مافین وه‌که‌ه‌ڤی یا هه‌ڤوله‌لاتیبوونئ دکرن.
۲. جوینی دووی ئەو مه‌سیحی بوون، ئەوین که‌رب ژ ده‌وله‌تا ئوسمانلی ڤه‌دبوون و داخوازا سهرخوه‌بوونا ب ته‌ڤاڤی دکرن.
۳. جوینی سیی ژی، هنده‌ک هه‌له‌په‌رست و که‌سانین دوودل بوون کو تنی چاڤی وان ل ده‌ستکه‌فت و به‌رژه‌وه‌ندی یین وان بوو (ژ هه‌ردوو جوینین دی کیمتر بوون).

هه‌رچه‌نده ده‌سته‌لاتا تورکیا شیا هنده‌ک سه‌رکیشین څی کونگره‌ی رازی که‌ت و هنده‌ک پۆستین ئیداری بده‌ته عه‌ره‌بان، لی هنده‌ک گه‌نجین دی هه‌ر د نه‌رازی بوون و ئەڤ پاداشته ڤه‌بول نه‌کرن. ئەڤجا کۆمه‌له‌یه‌کا نه‌ینی ب ناڤی په‌یمان (العهد) ل سته‌نبۆلی دامه‌زراند. کۆمه‌کا ئەفسه‌رین عیراقی یین وی سه‌رده‌می، ئەندامین څی کۆمه‌له یا نه‌ینی بوون.

هندەك كارين دەستپيكي يين پەيدا بوونا شەهرستاني يا نوو ل عيراقى

مەرەم ب كارين دەستپيكي، ئەو كار و چالاكينه كو دگەل داھيتان و سيستمين نوو يين جيھانى دگونجان و ھەر ژ سەدى نۆزدى ھاتينه دناڤ عيراقيدا. ئەڤ كارە ژى، ڤان داھيتان و سيستمين ل خوارى ب خوڤە دگرن:

۱. پاپۆر

ئيكەمىن داھيتانا ئورۇپى كو ل سەدى نۆزدى ھاتيه عيراقى پاپۆر بوو. والى عيراقى (رەشىد پاشا گوزگەلى) ئيكەمىن كەس بوو ھزر د ئينانا پاپۆرانا كرى. ل سالا ۱۸۵۵، كومپانيە كا ڤەگواسنا ئاقى يا ھەڤشك دناڤبەرا حكومەتى و بازرگاناندا ھاتە دامەزراندن. ل سالا ۱۸۶۲، ھاتنوچوونا پاپۆران دناڤبەرا بەغدا و بەسرا دا ب ژفانين دياركرى ھاتبوو ريكخستن. پاشى ھيلە كا لاوھكى دناڤبەرا بەغدا و سامەرا دا ھاتە ڤەكرن و ھەر ھەفتى جارەكى كار ل سەر ڤى ھيلى دەھاتە كرن. دوو كومپانيا يين ھاتنوچوونا ئاقى دناڤبەرا بەغدا و بەسرا دا كار دكرن، يەك برىتاني بوو ب ناڤى (بىت لينچ)، يا دووى ژى حكومى بوو كو ڤەرمانبەرين دەولەتى ب ريفە دبر. كومپانيا برىتانيا ھەردەم قازانج دكر، لى ئەوا ئوسمانلى ژبەر گەندەلى يا ب ريفە برنى، ھەردەم يا خوسارەت بوو.

۲. تەلگراف

دەمى شورهشا ھندستانى سەرھەلدايى (ل سالا ۱۸۵۷)، برىتانيا ب ڤەر دىت كو ھيلە كا تەلگرافى ژ لەندەن بگەھينتە ھندستانى، ئەڤ ھيلە ژى دى د عەردى دەولەتا ئوسمانليدا بۆرىت. ھەردوو دەولەت پىكھاتن ژبو كيشانا ھيلين تەلگرافى دناڤبەرا توركييا و عيراقيدا. ل سالا ۱۸۶۱، ئيكەمىن ھيلا تەلگرافى دناڤبەرا مووسل و بەغدا دا ھاتە دانان، ئوو ل ھافينا ھەمان سال ھيلا دناڤبەرا بەغدا و ستەنبوليدا ژى ھاتە دانان. پاشى ھيلين تەلگرافى ل سەرانسەرى عيراقى ھاتە كيشان. ل داوى يا سەدى نۆزدى ھيلين تەلگرافى ھەموو باژير و باژيركين گرنگين عيراقى ڤەگرتن. ئيكەمىن پەيوەندى يا تەلگرافى دناڤبەرا بەغدا و بەسرادا (ل سالا ۱۸۶۵)، ھاتە ئەنجامدان.

خەلكى عيراقى ب كارى ڤان ھيلين تەلگرافى مەندەھوش ببوو، وەسا ھزر دكرن كو نە يا بەرھۆزە ھەوالەك د ئاورەكيدا ژ بەغدا بگەھتە ستەنبولى كو بىست روژين ب ريفەچوونا بەردەوام پى د ڤين. ل دەستپيكي بكارئینانا تەلگرافى يا چوارچوڤەكرى بوو ب ڤەرمانگەھين حكومەتيفە. پاشى بەرەبەرە خەلك ژى ڤيرى بكارئینانا ڤان ھيلان ببوو، ئوو تيگەھشت كو دكارن ب ريكا ڤان ھيلان شكايەت و داخووزى يين خوە بەلزتر بگەھيننە سولتانى. لى سەرەراى ڤى تيگەھشتنى ھەر مولكى حكومەتى بوون و خەلكى دل پيڤە

نه بوو. هه رده می یاخپوونه ک پهیدا ببا ئیکسه ر دا هیلین ته لگرافی پچین. خه لکی هه رده م هیرش دکره سر هر تشته کی حکومتی، ئەف ساخله ته هه تا نوکه ژ ی ل دهف خه لکی عیراقی یی به رده وامه.

۳. عه ربه (ترومبیل)

ب دريژاهی یا سه رده می دهوله تا ئوسمانلی، ئامرازین سه فەر و فه گوهاستنی ئاژهل بوون. ئیکه مین عه ربه هاتییه عیراقی ئەو عه ربه یین (تراموای) بوون، ئەوین مدحه ت پاشای دناقبه را به غدا و کازمیندا داناین کو ژ دوو ته به قان پیک دهاتن و ل سه ر سکه یه کی ب هه سپان دهاته راکیشان. ده می خه لکی ئەو عه ربه یه دیتین، پی منده هوش ببوون. بۆ ماوی بیست سالان ژبلی عه ربه یین تراموای، چ جوړین دی یین عه ربه یان لی نه بوون.

ل سالا ۱۸۹۰ئ، جوړه کی نوو یی عه ربه یین داری ده رکه فتن کو جووته کی هه سپان بیی هه بوونا سکه ی د راکیشان. ئەف جوړی نوو هاتنه ته رخانکرن ژبو فه گوهاستنا دناقبه را به غدا و ئەعه زمییدا. د سالا ددویدا عه ربه یین لاندون ژ ئورپا گه هشته به غدا. دگوتنی لاندون، چونکو ل باژیرئ (لاندو) یی ئەلمانی دهاتنه چیکن. ل ده ستپیک، ئەف جوړی نوو تنی ژبو فه گوهاستنین والی و ماقویل و فه رمانبه رین مه زن بوون. پاشی ژبو خه لکی هه چکوهه یی ژ ی هاتنه بکار ئینان.

ل سالا ۱۹۰۸ئ، ئیکه مین ترومبیل ژ حه له بی گه هشته به غدا. خه لک هه موو دچوونه پیش و سه ح دکره بن ترومبیلی دا وی هه سپی ببینن ئەوئ رادکیشیت! لی ده می ترومبیل ل دهف خه لکی که هی بووی، بازرگانه کی جو هی هیله کا فه گوهاستنی دناقبه را به غدا و به عقوبه دا دامه زراند کو ترومبیلین دریژ (ئو لوړی یین کورسیک ل هه ر دوو لا هه یین) تیدا بکار ئینان. هه تا شه رئ جیهانی ئیک، سه رجه می هه موو ترومبیلین ل عیراقی (۱۲) بوون. پشتی ده مه کی کیم ژ ده رکه فتن ترومبیلی، ماتور ده رکه فت. ماتوره کی وه کو یی ترومبیلی ل ناقه راستا به له مه کا بچووکدا بوو، به له م پی دهاته هاژوتن. ئیکه مین جار ئەف ماتوره د رووباری دیجله یدا هاته بکار ئینان. والیی به غدا (نه جمه دین مه لا)، خه لک هان ددا کو مفای ژ فی داهینانی ببینن و کومپانیایه کا فه گوهاستنا ئافی بۆ بدامه زرینن.

۴. پۆسته و گه هاندن (به رید)

هه تا نیقا ئیک یی سه ده ئ نوژدی، چ پۆسته و گه یاندنا ریخه ستی ل عیراقی نه بوو. خه لکی نامه یین خوه ب ریکا خانا د هنارتن، هنده ک که سین تاییه ت هه بوون ئەف کاره دکر و جهی وان یی دیارکری خان بوو. لی حکومتی پشتبه ستن ب هنده ک که سین تاییه تمه ند د کر دگوتنی (تاتران) یان (ته ته ر) کو هه سپ یان حیشتیرین به زه ک بکار دئینان و ل

هندهک خالین دیارکری یین ریکی د هاتنه گوهارتن. ئیکه مین خزمه تگوزاری یا بهریدی (ل ساللا ۱۸۶۸ع)، ل عیراقی هاتییه دانان، سهر ب حکومه تا هیندستانا بریتانیقه بوو (نه ئوسمانلی بوو). دهزگه هی بهریدی کومه کا به لاقه کران و سندوقین دانایی ل سهر جاددهیان هه بوون، به له مین رووباران و ئامرازین دی یین فه گوهاستنا ل سهر هشکاتیی ژی هه بوون. قی دهزگه هی بۆ ماوی دهه سالان ب ریکوپیکی کار کر. پاشی ل ساللا ۱۸۷۸ع، حکومه تا ئوسمانلی پشکاری د هه قه یمانی یا نیقده وه تی یا پوسته و گه هاندنیدا کر (کول پاریس هاتبوو مؤرکر). ههر ل وی سهرده می حکومه تا ئوسمانلی فرمانگه هین بهریدی ل هه موو باژیرین عیراقی فه کرن و ئاسته نگ بۆ فرمانگه هین بهریدا هندستانا بریتانی پهیدا دکر، هه تاکو ب ته قافی نه هیلا.

۵. مه کینه و کارگه

ئیکه مین کارگه ها نوو ل عیراقی، ل دهه کا شەشی ژ سه دی نۆزدی (ل سهرده می رهشید پاشایی گوزگه لی) هاتییه دانان. ئه و ب خوه نه کارگه هه کا دروست بوو، به لکو جهی چاککران و نووژهنکرنا وان پاپۆر و ئالاقین ژدهر قه ئینایی بوو. تۆرنه یه ک و کونکهره ک و هنده ک ئالاقین دی تیدا بوون. جهی وئ ل لایسی که رخ بوو، دگۆتنی (ده میرخانه)، لی خه لکی به غدا دگۆتی (حه دادخانه). پشتی رهشید پاشایی گوزگه لی مری، ئەف کارگه هه ژی ژ کار که فت. لی ده می مدحه ت پاشا بوویه والیی عیراقی، فرمان دا مه سهوود به گئی به لجیکی کو جاره کا دی بکار بیخه قه (ئه ف که سه نه به لجیکی بوو، لی هنارت بوو به لجیکا کو راهینانی ل سهر پیکه نان و چاککرنا پاپۆران بکه ت). قی کارگه هی خزمه تگوزاری یین مه زن بۆ له شکه ری پیشکیشکران، ب تاییه تی د بیایی نووژهنکران و چاککرنا تهنه گین که قندا.

ل ساللا ۱۸۶۴ع، نامق پاشای ئیکه مین کارگه ها رستن و چینی ل به غدا دانا و دگۆتنی (عه باخانه) یان (قاترخانه)، هنده ک پیدقی یین له شکه ری یین مینا جک و خیفه تان دروست دکر. ههروه سال سهرده می مدحه ت پاشای ژ کارگه هین فره نسای داخوواکر کو ئاشه کی ب هیزا هه قتی هه سپان بۆ عیراقی فریکه ت. لی گه هشتنا کارگه ها ئاشی گیرۆ بوو ژبه ر مژوولبوونا فره نسا ب جه نگا هه قتی سالی یا دگه ل ئەلمانیا. ده می کارگه هه گه هشتیه به سرا، هیگی مدحه ت پاشا ل به غدا نه ما بوو. ئەو کارگه هه ما ل سهر شوسته یی به نده ری هه تاکو ژهنگی گرتی. پشتی هیگی مه کینه یین هیرانا گهنمی و چیکرنا ئاری ل هه موو باژیرین عیراقی به لاقبوون و که فته دناق که رتی تاییه تا.

ل ساللا ۱۸۸۱ع، مه کینه کا چیکرنا به فری ئینانه عیراقی کو به فر ب شیوه یی قالبان دروست دکر، لی ل ده ستیکی هه موو به فر بۆ مالین سهرکرده و بهرپرسان دهاته هنارتن. ل ساللا ۱۸۸۸ع، ئیبراهیم حه ییی هندی دوو کارگه هین فه خوارین غازی ئینانه عیراقی، ئیک

ل بهسرا و یا دی ل عهشار دانا، ئەف قەخوارنە ب ناهەکی هیندی دهاتنە نیاسین (ناملیت).
 ئو دەمی قان هەردوو کارگەهان قازانجەکی باش کری، خەلکی هەمی چاقلیکر و هندەک
 کارگەهین دی ژێ ئینان. ل سالا ۱۸۸۹ئ، کومپانیا لینج دوو ئالاقین پەستکرنا صوفی
 هەبوون (مکبس) کو صوفی نافخویی دکرنە بالە و د هنارتنە ژ دەرڤە. هەروەسا کومپانیا
 ئەندرو ویر دوو ئالاقین ئافی یین مەزن ژبو پەستکرنا صوفی هەبوون. پشتی قان هەردوو
 کارگەهان، مەکبەسین پەستکرنا صوفی، ل پرانی یا باژیر و باژیرکین عیراقی بەلاقبوون.
 ل دوماهی یا سەدی نۆزدی هندەک جوتیار و خودانین بیستانان ماتۆرین هەلمی
 (بوخاری) ژبو ئاقدانا داروباری و کشتوکالیی بکار دئینان. ل سالا ۱۹۰۷ئ، ئیکەمین هیلا
 ئاف و سولینان ل بەغدا هاتە چیکرن. ل دەستیکی سیستەمەکی زۆر سادە و ساکار بوو
 کو ماتۆرەکی پالدانا ئافی ل (شریعیە المیدان) هاتە دانان و بۆری ژێ دکیشانە دناڤ
 مالاندا. ئەف ناهە بئی سافکر و پاڤژکر دگەهشتە مالان.

۶. چاپخانه

ل سالا ۱۸۵۶ئ، دوو چاپخانه یین بەرینی (حجری) ل عیراقی هاتنە دانان: یا ئیکێ ل
 کەربەلا بوو کو کەسەکی ئیرانی ژبو چاپکرنا دوغایان و بەرنامین سەرەدانان و
 دوکیۆمینتین بازارگانی دانا بوو. هەروەسا مەقامین ئەبی سەنا ئەلئالوسی ژێ لئ چاپکر
 بوون. یا دووی ل مووسل بوو کو خودانی وی بابین دومنکیانی بوون. ل دەستیکی
 بەرینی بوو، لئ ل سالا ۱۸۵۹ئ، وەرار پی کرن و کرنە تیپی (حروفی). پاشی پشکەکا
 تاییەت ژبو بەرگکرنی لی قەکر. قی چاپخانی بو ماوی پتر ژ پینجی سالان ب بەردەوامی
 کار دکر. دەمی شەری جیهانیی ئیکێ سەرەلدای حکومەتی دەست ب سەر قی چاپخانیدا
 گرت.

ل سالا ۱۸۶۱ئ، کامل تەبریژی چاپخانه کە جەجەری ژ ئیرانی ئینا بەغدا و کتیب پی
 چاپکر. ل سالا ۱۸۶۹ئ، مدحەت پاشای ئالاقین چاپخانه کە حروفی ژ پاریس ئینان کو
 روژناما زەورا پی چاپکەت. ئەف ئیکەمین چاپخانه یا ئالی بوو کو ب هەلمی کار بکەت و
 نووترین ئالاقین کاری بوو بهینە دا بینکر. پشتی قەکرنا قی چاپخانی، چاپخانا کاملی
 تەبریژی هاتە گرتن. هەروەسا ل سالا ۱۸۷۵ئ، والیی مووسل (تەحسین پاشا)
 چاپخانه یەک بوو ویلا یەتی دانا و ئالاقین وی ژ سەنەبۆلی ئینان. ژلای هونەر یەقە بابین
 دومنکیانی پشکداری د ریفەبرنا ویدا دکر. ل سالا ۱۸۸۴ئ، حاخامی جوھی (یەهوزا
 بیخۆر) ئیکەمین چاپخانا جوھیان ل عیراقی دانا کو کتیبین ئایینی ب تپین عیبری
 دنقیسین و دوکیۆمینتین بازارگانی ب تپین عەرەبی دنقیسین. ل سالا ۱۸۸۹ئ، محەمەد
 عەلی چەلەبی زادە ئیکەمین چاپخانه ل بەسرا دانا کو روژناما (الفیحاء) پی چاپ بکەت. ل
 سالا ۱۸۹۱ئ، ئیبراهیم پاشای چاپخانه یە کە گرنگ ل بەغدا دانا و ناڤی وی کرە چاپخانا

(دار السلام) کو کۆمهکا کتیبان لی هاتنه چاپکرن. ل ساللا ۱۹۰۲ئ، حاخامی جوھی (عزرا دهنگۆر) مهزنترین چاپخانه ل بهغدا دانا و گرنگی ب چاپکرنا کتیبین جوھیان و دوکیومیتتین بازرگانی ددا. پاشی ل ساللا ۱۹۰۷ئ، مەحمود شاهه ندر مهزنترین چاپخانه ئینا عیراقی کو ب دوو مهکینهیان کار دکر و دکاری د یهک دهمزمتیردا سی ههزار دانهیان چاپ بکته. د سهردهمی دستووریدا کۆمهکا چاپخانین دی ل بهغدا و هندهک باژیرین دی یین وهکو نهجهف و مووسل و کهربه لا هاتنه دانان.

۷. رۆژنامه و کۆفار

دبیژن کو ئیکه مین رۆژنامه داود پاشای (ل ساللا ۱۸۱۶ئ)، ب ناڤی (جورنال العراق) یا دانای. لی ئەف هزره یا ب گومانه، چونکو دبیت ئەوا داود پاشای دانای وهکو به لاقوکین دهوری بیت داکو فه رمانبه رین پایه دارین دهوله تی ب هزر و پلانین خوه ناگه هدار بکته. ئەگه ئەف جورناله ب رۆژنامه نه هیته نه حسیتکرن، ئەم دشیتین بیژین کو عیراق ههتا هاتنا مدحه ت پاشای (ل ساللا ۱۸۶۹ئ)، یا بی رۆژنامه بوو. ل ۱۵ خزیرانا ۱۸۶۹ئ، هژمارا ئیککی ژ رۆژناما زهورا (الزوراء) ب ههردوو زمانین تورکی و عه ره بی دهرکهفت. بهروارا دهرکهفتنا رۆژنامی ب رۆژهمیری یا رۆژههلاتی ل سه ر دهاته نفیسین و ماوه یین (۱۲-۱۳) رۆژان بهری رۆژههمیری یا رۆژئاڤایه. ئەف رۆژنامه یه بو ماوه یی ۴۸ سالان بیی راههستان دهرکهفت. ل ساللا ۱۸۸۵ئ، ل مووسل ژی رۆژنامهک ب ناڤی (الموصل) دهرکهفت کو مینا زهورایی فه رمی بوو. ل ساللا ۱۸۸۹ئ، ل بهسرا ژی رۆژمهک ب ناڤی (الفیحاء) دهرکهفت کو کهسهکی بهغدادی ئاکنجیوی بی بهسرا ب ناڤی محمه د عه لی چه له بی زاده دهردئخست. ئەف ههردوو رۆژنامه یین ل مووسل و بهسرا ههتا ب دوماهی هاتنا سهردهمی دهوله تا ئوسمانلی ب بهردهوامی دهاتنه وه شاندن.

ل ساللا ۱۹۰۲ئ، بابین دومنکیانی کۆفارهکا ئایینی ل مووسل دهرئخست ب ناڤی قهفتا گولا (اکلیل الورد) کو وهکو ئیکه مین کۆفار ل عیراقی د هیته هژمارتن. ئەف کۆفاره ههتا سهردهمی راگه هاندنا دستووری ئوسمانلی یا بهردهوام بوو. ل ساللا ۱۹۰۵ئ، بابین کهرمه لی ژی دوو کۆفارین ئایینی دهرئخستن: ئیک ب زمانی عه ره بی ل بن ناڤی (زهیر بغداد)، یا دووی ژی ب زمانی فره نسی ل بن ناڤی کار و باوهرداری (الایمان والعمل). ئەف ههردوو کۆفاره بو ماوی سالهکی د بهردهوام بوون، پاشی هاتنه گرتن.

پشتی راگه هاندنا دستووری، فه وه رانهکا رۆژنامه قانی و راگه هاندنی ل عیراقی پهیدا بوو. ل وی سهردهمی ئیکه مین رۆژنامه ل بهغدا رۆژناما بهغداد بوو کو ژ لای کۆمه لا (الاتحاد والترقی) قه دهاته وه شاندن. پاشی ب له زاتییهکا سهیر کۆمهکا رۆژنامه و کۆفارن دهرکهفتن و د ماوی سی سالاندا هژمارا وان گه هشته ۷۰ رۆژنامه و کۆفارن. ژ وان رۆژنامه یین ب نافودهنگ و کارا د سهردهمی دستووریدا: رۆژناما (الریقب) یا خودانی وی

عەبدوللە تیف ئەلسەنیان، رۆژناما (بین النهرین) یا خودانی وی محمودە تەبەقچەلی، رۆژناما (مصباح الشرق) یا خودانی وی عەبدلحوسەین ئەلئەزدی، رۆژناما نەهزە (النهضة) یا خودانی وی موزاحم پاچەچی، رۆژناما (الرصافه) یا خودانی وی هیژا صادق ئەعەرەجی..... هتد. هەر وەسا کۆقارا (لغة العرب) ئەوا ئەبونا ئەنستانس ماری یی کەرملی ل بەغدا دەردئێخست و کۆقارا (العلم) ئەوا هیبەتەددینی شەهرستانی ل نەجەف دەردئێخست، ب ناڤۆدەنگترین کۆقارین سەردەمی دستوری بوون. ب دلی زانا یین ئایینی و ئۆلدارین هسکباوەر نە بوو کوخەلک رۆژنامە و کۆقاران بخوینیت، وان دگۆت خواندنا قان بەلاڤۆکان کاری کافرانه، چونکو خواندنا کەسی موسلمان تنی قورئانا پیروزه.

۸. نەخۆشخانە

ئیکەمین نەخۆشخانە ل عیراقي هاتییه دانان، ل سەردەمی مدحەت پاشای هاتبوو ئافاکرن. ئەف نەخۆشخانە ل سالا ۱۸۷۲ئ، ب ناڤی خەستەخانا بیانیان هاتبوو ڤەکرن. مینا مالا ب نافسالڤه چوویان (پیران) بوو، چونکو عیراقيیان نەخۆشین خوه ل چ نەخۆشخانە یین حکومەتی نەدناڤندن. یا ژ وانڤه حکومەت نەخۆشان دکۆژیت، چارەسەر ناکەت. ئەڤجا ئەف نەخۆشخانە بۆ خەلکی بیانی و ئەوین کەسی خوه نەیی بوو. هەر وەسا پشکەک بۆ زیندانیان و ئیک بۆ ئەوین بیڤام و لەشفرۆشان تەرخان کر بوو. پشتی مدحەت پاشای، چ پویته ب ڤی نەخۆشخانە نەهاته دان و ئافاهی و ئی ژی بەر ب دەرژین و تیکچوونیڤه چوو. ل سالا ۱۸۷۹ئ، عەبدلرەحمان پاشای بریارا نووژەنکرنا وی دا و ئالاف و پیداوێستی و دەرمان بۆ دابینکرنا و ڤەکرهڤه. ل سالا ۱۸۹۶ئ، حکومەتی ب تەڤاڤی دەست ژ ڤی نەخۆشخانە بەردا و ئافاهی و ئی ژی دا ڤەرمانگهها پیزانیان کو نڤیسینگهها مەلەکی یا بەرههڤکاری چوو دناڤدا.

نەخۆشخانا دووی نامق پاشایی بچوو ل (باب المعقم) دانا و گرنگیه کا مەزن پی دا، د ڤیا ژ نەخۆشخانە یا مدحەت پاشای باشتر و هەژیتەر بیت. دەرمان و پیداوێستی یین نەشتەرگهیری بۆ ژ ئورۆپا ئینان و ل ۷ی نیسانا ۱۹۰۱ئ، ب ڤەرمی هاته ڤەکرن. نەخۆشخانا سیی ل عیراقي، نەخۆشخانا (المجیدییه) بوو. ل ئافاهی و ئی تەلاری هاته دانان ئەوا مدحەت پاشای ل بیستانی نەجیبیی ژبۆ میڤانداری یا شاه ناصرهددینی ئافاکری. ل سالا ۱۸۹۷ئ، ل سەردەمی موشر رهجەب پاشایدا هاته ڤەکرن. ل ۲۶ی تەباخا ۱۹۱۰ئ، دەمی نازم پاشا والیی عیراقي، نەخۆشخانەیهک ژبۆ جوھیان ژ دەرڤهی (باب المعظم) ڤەکر و ب دەزگههی (مونیر ئیلیاس) هاته ب ناڤکرن.

٩. مهلهایان سه ماخانه

ههتا دوماهی یا سه دی نۆزدی چ مهلهایان سه ماخانه (جهی سه ما کرنی) ل عیراقی نه بوون. ل دهستیپیکا سه دی بیستی شیوازهکی ساکاری مهلهایان ل به غدا دهرکهفت. کهسهک ب ناڤی (سهبع) ئیکه مین دامه زرینه ری مهلهایان بوو. وی ل گوره پانا (المیدان) قه هوه خانه یهک هه بوو. ل دهستیپیکی جۆقهکی نافخۆیی مهزیقی ئینا و مهقامین عیراقی لی دگۆتن (ئه لچالغی یا به غدادی). ل سالا ١٩٠٧ی، هندهک گهنجین سنیه (غولمان) ئینانی کو چلکین ژنان بکه نه بهرخوه و سه مایی بکه ن. پشتی راگه هاندنا دستووری، سهبع سه ما فانه کا ژن ب ناڤی (ره حلو) ژ حه له بی ئینا و هه ر ئیڤار ل قه هوه خانه سه ما دکر. ئەف سه رکهفتنا سهبع ببوو هاندەر کو خه لکی دی ژی چاڤلیکرنا وی بکه ن و سه ما فانا ن بیننه قه هوه خانه بین خوه. ئیکه مین که سهی چاڤلیکرن کری که سهک بوو ب ناڤی حه سه ن سه فو کو قه هوه خانه یه کا ناقدار ب ناڤی (قه هوه یا شه تی) هه بوو. وی ژی سترانیژ هه کا میسری ب ناڤی (تهیره یا میسری) ئینا و هه ر ئیڤار ل قه هوه خانه وی ستران دگۆتن و سه ما دکر. ل سالا ١٩١٣ی، شه ههرداری یا به غدا بریار دا کو جهه کی نوو ژبو سه ما و سترانگۆتنی دانیت، دا کو خه لکی به غدا ده مین خوه لی ببۆرین. ئەف جهه ژ دهرقهی به غدا هاته ئاڤا کرن و سترانیژ به دیعه لاتی و خووشکا وی خانم لاتی ستران لی دگۆتن. ههتا هه لگیرسانا شه ری جیهانی ئیکی یا به ردهوام بوو. ل سه ردهمی شه ری دهرگه هین هه مو مه لهایان (ژبلی مه له عزاوی) هاتبوونه گرتن. هه ژی ئاماژه پیکرنیته کو ل سالا ١٩٠٩ی، ئیکه مین سینه ما هاتبوو قه کرن. ل وی سه ردهمی خه لک ب مشه یی دچوونه سینه مایی.

١٠. شانۆ

ئیکه مین که سین پویته ب نواندن و شانۆیی کرین، قه شه بین مه سیحی بوون. مه ره ما وان یا سه ره کی ب قی گرنگی پیدانی خورتن کرنا باو هرداری و عه قیده یی بوو کو خه لکی ب عورف و ئاییرده بین مه سیحی ئاگه هدار و ره وشه نییر که ن. هه موو بابه تین وان ژ ئنجیل و ته وراتی هاتبوونه وه رگرتن. ل سالا ١٨٨٠ی، ئیکه مین شانۆ ل عیراقی هات بوو نواندن. د وی سالیئا کتیبه ک ژ لایی قه شه یه کی مووسلیقه (ئه بونا حه نا حه به ش)، ل لبنان هاتبوو چاپکرن کو سهی شانۆنامه ب خۆقه دگرتن: کومیدیا ئاده م و حه وایی، کومیدیا یوسفی لاو، کومیدیا توبیا. ئارمانج ژ فان شانۆنامه یان ئه و بوو کو ل خواندنگه هین مه سیحی بین مووسلی بهینه نمایشکرن. ل سالا ١٨٨٨ی، خواندنگه ها ئه کلیریکی ل مووسل شانۆیا (نه بوخه نه سر) پیشکیتشکر، نفیسه ری قی شانۆنامی خوری هورمز نورسو یی کلدانین ماردینی بوو. ئەف شانۆنامه ژ لایی که نیسه یا کلدانیه ل لبنان هاتبوو چاپکرن.

ل سالا ١٨٩٣ی، بزاقا وه رگیژانا شانۆنامه یان دهستیپکر و ئیکه مین وه رگیژان نه عوم فه تحوالله سحر پین رابوو کو شانۆنامه یا (له تیف و خۆشابا) ژ فره نسی وه رگیژا و ل دیرا

بابین دومنکیانیان چاپکر. پاشی هر هه مان وهرگیری ل سالا ۱۸۹۵ئ، شانۆنامهیهکا دی ب ناڤی (پسمیری ئیخسیر) ژ فرهنسی وهرگیرا کول هه مان خواندنگههی هاته نماییشکرن. پاشی کۆمهکا وهرگیرانا شانۆنامهیان هاتنه ئهجامدان و ل خواندنگههین مهسیحی یین مووسل دهاتنه نماییشکرن. ل سهردهمی دستوری ئهڤ چالاکیه بهرهف بهغداڤه ژی چوون. ل سالا ۱۹۰۸ئ، خواندنگهها سریان یا کاسولیکی شانۆیا (شههیدئ دستوری مدحهت پاشا) نماییشکر، ئهڤ شانۆیه ژ زمانی تورکی هاتیوو وهرگیران. هر دهه مان سالدا خواندنگهها کلدانی شانۆیا (سلسترا) پیشکیشکر کو ژ نفیسینا نفیسهری تورکی ناکدار نامق کهمال بوو. بهری شهری بزاقا شانۆی ل عیراقی خورتتر لی هات، لی هر ژ ناڤ دیوارین خواندنگههین مهسیحی دهر نه دکهفت. موسلمانان چ گرنگی ب شانۆی نهدا ههتاکو پشتی شهری.

ههژی گۆتته کو شیعهیان ژی ل مهها موحهرهمی (ب نهمازهیی ل رۆژا دههی موحهرهمی)، گرنگی ب نواندنن ددا. د قی رۆژیدا، شیعه بویهری کوشتنا حوسهینی ل گورهپانین بهرفهه یان د ئیوانین مهرقهدانڤه نماییش دکهن. ئهڤ ئاییره یین نواندنن ل داوی یا سهدی نۆزدی ژ ئیرانی هاتنه دناڤ عیراقیدا. ئهو ب خوه نه نواندنه ب واتهیا نواندنا قی سهردهمی، بهلکو جوړهکی دیمهن و میناکین ئایینییه ژبو ئازراندنا خهم و گریانن د هیته ئهجامدان.

ههروهسا موسلمانان (بهری شهری) جوړهکی دی یی نواندنا ههزهلی (نه هونهری) ههبوو دگۆتنن (ئهخباری) کو کهسهک دا ههوالان ب ئاوایهکی پیکه نوکی و ههزهلی بو گوهداران ڤهگیریت. ل سهردهمهکی ئهڤ نواندنا ههوالین ههزهلی ببوو پیشکهک ژ ئهجیندا یا ههموو سهماخانه یین بهغدا. پشتی برکه یا سترانگۆتنن یان سهماییه تهڤاڤ ببا، کهسهک دا هیته و دا ههوالان ب ئاوایهکی ههزهلی ڤهگیریت یان دا هندهک لڤین و رهفتارین پیکه نوکی بو بینهران کهت.

۱۱. فونوگراف

ل دهستیپکا سهدی بیستی داهیتانهکا سهرسورهینهر گههشته بهغدا کو بو ماوهیهکی دریز خهک پی دناخت. ئهڤ داهیتانه فونوگراف بوو، یان ئهوا خهکی دگۆتنن (سندوقا سترانان). کاری قی فونوگرافی کارهکی دوولایهه بوو، ژ لایهکیڤه دنگ تومار دکرن و ژ لایهکی دیڤه ژی دنگ بهلاف دکرن یان ڤه دگنیراڤه. دنگ ل سهه قاونهکا تاییهتا (ئهستوانهکا) ب قی ئالاقیڤه د هاته تومارکرن و پاشی دانا سههراکو دنگ ژی دهرکهڤیت. ل وی سهردهمی ههڤرکییهکا ئایینی دناڤهرا نووخواز و شوپپاریزاندا ههبوو، ئهری ئهڤ ئالاقی فونوگرافی ههلاله یان ههرامه؟! ئهوین پاشکهفتی و ههسکباوهر د گۆتن هر تشتهکی ژ دهف فرهنگان بهیت ههرامه، ئهوین ڤهکریت و نووخواز د گۆتن ئهگهر ژبو

سترانگوتنی بهیته بکارئینان هه‌رامه، لی ئەگەر ژبو خواندنا قورئانی و ته‌رتیلین ئابینی بهیته بکارئینان، هینگی هه‌لاله.

به‌ری شه‌ری جیهانی ئیک، ئالافه‌کی دی ل جهی فونوگرافی هه‌بوو د گوتنی (گرامفون) کو ل شوینا ئەستوانه‌یان کاسیت بکار دئینان. ئەف ئالافه‌ نه‌دشیا ده‌نگان تۆمار که‌ت، لی کاسیتین مشتێ ستران ژ ده‌رفه‌ ده‌اتن و دانا‌نه‌ سه‌ر کو ئەو سترانین تیندا بهیته گوتن. ئەف ئالافه‌ ئاسانتر و ئەرزانتر بوو، له‌وا به‌لز دنا‌ف خه‌لکیدا به‌لاقبوو، خه‌لکی ل مالین خوه و ل قه‌وه‌خانه‌یان ژێ ب کار دئینا.

۱۲. خواندنگه‌ها نوو

مه‌سیحی ئیکه‌مین که‌سین عیراقی بوون کو پویته ب کۆفار و شانۆیی کری، هه‌روه‌سا ئیکه‌مین که‌س بوون کو گرنگی ب فه‌کرنا خواندنگه‌هین نوو دای. ئیکه‌مین خواندنگه‌هین نوو ل عیراقی ئەو بوون ئەوین ل مووسل، ل سه‌ر ده‌ستی بابین دومنکانیان هاتینه‌ فه‌کرن. قان خواندنگه‌هین نوو، نه‌ تنی قوتابی یین مه‌سیحیان وه‌ردگرتن، لی هه‌روه‌سا هنده‌ک زارۆکین موسلمانان ژێ وه‌ردگرتن. قی چه‌ندی ژێ حکومه‌ت هاندا کو خواندنگه‌هه‌کا میری فه‌که‌ت. ب هه‌ولدان و تیکوشینا جه‌جی فه‌می ئەفه‌ندی یی عومه‌ری (ل سالا ۱۸۶۱ئ)، خواندنگه‌هه‌کا میری ل مووسل هاته‌ فه‌گرن. ئەفه‌ ژێ ئیکه‌مین خواندنگه‌ها میری بوو ل عیراقی. ل سالا ۱۸۶۵ئ، جوھیان ئیکه‌مین خواندنگه‌ه ل به‌غدا فه‌کر، ئەو ژێ خواندنگه‌ها ئەلیلیانس بوو کو ب سه‌ره‌رشتی یا ئیکه‌تی یا ئیسرائیلی-فره‌نسی هاتبوو فه‌کرن. هه‌ژێ گوتنه‌ کو دبیافی خواندنگه‌ه و شانۆ یین ئابینیدا، بابین که‌رمه‌لی ل به‌غدا هه‌رده‌م چا‌لیکرن بزا‌ف و چالاکی یین بابین دومنکیانی یین مووسل دکرن.

ل سالا ۱۸۶۹ئ، ده‌می مدحه‌ت پاشا هاتییه‌ عیراقی، وی سی خواندنگه‌هین فه‌رمی فه‌کرن: خواندنگه‌ها پیشه‌کاریی ژبو هیتیمان، خواندنگه‌ها روشدی یا مه‌له‌کی و خواندنگه‌ها روشدی یا له‌شکه‌ری. خواندنگه‌ها روشدی ل هه‌مه‌به‌ری خواندنگه‌هین نا‌قنجیی بوو، لی ل وی سه‌رده‌می ده‌رچوو یین حوجره‌ و مزگه‌فتان ژێ وه‌ردگرتن. پشتی سه‌رده‌می مدحه‌ت پاشای، ل سه‌رانسه‌ری عیراقی و ب تاییه‌تی ل با‌ژیرین مه‌زن، خواندنگه‌هین هه‌مه‌جو‌ر هانته‌ فه‌کرن. ل داوی یا سه‌رده‌می ده‌وله‌تا ئوسمانلی ه‌ژماره‌کا زۆر یا خواندنگه‌هین میری ل عیراقی هه‌بوون. لی ئاستی زانستی و راهیتانا پراکتیکی ل قان خواندنگه‌هان یا نزم بوو. زمانێ فه‌رمیی قان خواندنگه‌هان تورکی بوو، مشه‌ جارن هه‌ر خواندنگه‌هه‌کی یه‌ک ماموستا هه‌بوو، دبیت ئەو ژێ نه‌ که‌سه‌کی په‌روه‌رده‌کار با. هه‌روه‌سا نه‌ دوور بوو کو بۆ ماوی چه‌ند هه‌یفان ماموستا یین خواندنگه‌هان، مۆچه‌ یین خوه‌ وه‌رنه‌گرت بان، ئەقجا

قوتابی ژى دپيگير نه بوون. لى خواندنگه هين نه هلى (بين مه سىحى و جوهيان) ريکخستتر بوون و پرۆسه يا پهروه رده يى ژى تيدا خورتتر بوو.

ځان خواندنگه هين نه هلى گرنگى ب پيشه کار يى ددا کو قوتاب يى وان ل ئايينده ي فترى پيشه يه کى بيت و کاره کى ژبو داينکرنا ژيانا خوه بکته. لى پرانى يا قوتابيان ل خواندنگه هين حکومى، زاروکين فه رمانبه ران بوون و وان ژى د ځيان ببنه فه رمانبه ر. ل وى سه رده مى، زانينا زمانى تورک يى و خواندن و نفيسين به س بوون کو که سه ک پى بيته فه رمانبه ر. خواندنگه هين ميرى دوو جوړ بوون: له شکه رى و مه له کى (مه دهنى). حکومه تى پتر گرنگى ب بين له شکه رى ددا، چونکو وه سا هزر دکرن کو زيانا نه فسهرى نه زان پتره ژ زيانا فه رمانبه رى نه زان. نو نه ځ خواندنگه هين له شکه رى پتر ل وان ويلايه تان د هاتنه دانان نه و يى نوردى يى له شکه رى نوسمانلى لى. پترترين هژمارا قوتابى يى ځان خواندنگه هان خه لکى به غدا بوون، چونکو نوردى يا له شکه رى به غدا ژ هم ميا مه زنتر و گرنگتر و هه ستدارتر بوو. هه ژى گوته کو خواندنگه هين له شکه رى به شين نافخو يى ژى تيقه هه بوون.

هه ر قوتاب يى کى ژ ځان خواندنگه هان ده رچوو با، دا هنيرنه سته نبولئ کو خواندنا خوه ل په يمانگه ها جهنگى ته څاڅ بکن. نه څجا خه لکى هه چکوه يى عيراقى زاروکين خوه د هنارتنه ناماده يى يى له شکه رى. لى ده وله مند و که سين پيچيو ويى زاروکين خوه دهنارتنه خوانگه هين مه له کى (ميرى) داکو پاشى فريکه نه سته نبولئ ژبو خواندنا ل په يمانگه هين نوژدار يى يان خواندنگه هين مافه روه ر يى يان ماموستايى... هتد. لى نه څ که سانه گه له ک دکيم بوون ل چاڅ نه و يى د ځيان بچنه خواندنگه هين له شکه رى. هه ر که سه کى سه حکه ته ناقين سه روک وه زيرين عيراقى دناقبه را سالين (۱۹۲۳ - ۱۹۴۱) تيدا، دى بينيت کو پرانى يا وان نه وون يى ل خواندنگه هين له شکه رى خواندين.

خواندنگه ل دهف مهسهبی شیعی

دهمی خواندنگههین میری یین نوو هاتینه فهکرن، شیعیان ژبه ر دوو ئهگه ران، زارو کین خوه نهدهنارتنه فان خواندنگههان: ئهگه ری ئیککی ب حکومه تیغه یی گریدایی بوو، چونکو حکومه تی نهدفیا شیعه ل خواندنگههین نوو بخوینن داکو ل ئاییندهی داخووا چ وهزیفه یین حکومی نهکن. یی دووی ب خوهییی شیعیانغه گریدایی بوو کو وان هزر دکر ئهف خواندنگههین نوو دبنه ئهگه ری تیکدانا سنج و ئایینی مروقی. کامل چادرچی دبیژیت: "حکومه تی ل سهردهمی دهولهتا ئوسمانلی ب چاقی دوژمنان سح دکره فی مهسهبی و وهکو پیشکهک ژ دهوله تی نه د هژمارتن. ههروهسا شیعیان ژ ی خوه وهکو پیشکهکا دهوله تی نهدهژمارت، ئهفجا نهدهیلان شیعه ل خواندنگههین جهنگی بخوینن یان پلهیهکا وهزیفی د حکومهتیدا وهرگرن." لی ل سهردهمی دستووری (ساللا ۱۹۰۸ع)، بهریخودانا حکومه تی بو شیعیان هاته گوهارتن و ب زوری زارو کین وان ژ ی ددانانه بهر خواندنا د خواندنگههین نوووه. ئیکه مین کهسی هزرا دامهزراندنا خواندنگههین نوو یین تایبهت ب شیعیانغه کری، چهجی سهلمان ئه بو ئه لتهمن بوو کو بازارگانهکی ناقداری بهغدا بوو. د سهردهمی سولتان عهبدلحه مید دا، فی بازارگانی هندهک سهماوهر ژ روسیا ئینان، رهواجا فان سهماوهران یا باش بوو، قازانجهکی زور ژ ی ددیت. گوته نقیسه ری خوه یی جوھی کو وهجهکا دی بو داخواز کهت، لی ئهوی جوھی داخواز نهکر و جوھییهکی دی پی ئاگه هدار کر کو بو خوه داخواز کهت. ب فی چهندی ژ ی زیان ب بازارگانی یا چهجی سهلمانی کهفت. ئهفجا هزر د هندیدا کر کو خواندنگهههکا تایبهت ب شیعیانغه ل بهغدا فهکهت. داخواز ژ هندهک موجههیدین شیعه کر کو فهتوایهکی ب حالکرنا خواندنگههین نوو ده ریخن. ل مهها چریا دووی ژ ساللا ۱۹۰۸ع، کومهکا موجههید و ماقویلین شیعیان کومبوون و یاداشتنا مهیهک ئاراسته ی والین بهغدا کر ژ بو فهکرنا خواندنگهههکا چهغفری. ب فی چهندی ژ ی ئیکه مین خواندنگهها ژ بو شیعیان ب ناقی (مکتب الترقی الجعفری العیمانی) ل عیراقی هاته فهکرن.

ههژی ئامازه پیکرنییه کو مهیلدار و ئالاهه لگرین بزاقا مه رجداریی ل نهجهف، ئیکه مین کهس بوون داخووا فهکرنا خواندنگههین نوو ژ بو شیعیان کرین. پشتی راگه هاندنا دستووری دوو خواندنگههین ئه هلی هاتنه فهکرن: یا ئیککی ب ناقی (خواندنگهها عهلهوی) و یا دووی ب ناقی (خواندنگهها مورتهزهوی). ژ بو فی چهندی ژ ی مهلا کازمی خوراسانی و دوو سی کهسین دی یین موجههید هاریکاری یا وان دکر. هندهک ماقویلین کازمیجی ژ ی چاقلیکرنا وان کر و ههروهسا هندهک زانا و ماقویلین حله ژ ی پاره کومکرن کو خواندنگهههکا ئه هلی فهکن. لی شهر ب سهردا هات و پشتی شهری، کهسهکی گیتولی فهکرنا خواندنگههان نهما بوو.

پاشکوی ئیکې: جهماله ددینې نه فغانی

ژياناما جهماله ددینې نه فغانی یا مشته ژ مژداری و نهینیان، ئو نهوا پتر گومانې بؤ مروقی پهیدا دکهت نهو نفیسین، نهوین ل سهر وی هاتینه نفیسین. پرائی یا وان نفیسینان ب شیوازین گوتارکی هاتینه نفیسین و وهسا ددنه خویاکرن کو نه فغانی کهسهکی سهر و نمونه بییه، چ جارن بهر ژهوه نندا خوه ل بهر چاف وهرنه گرتییه، نارمانجا وی یا ههردهم و بهر دهوام، هوشیار کرنا ملله تان و بهر هنگاری یا سته مکارانه. گرنکترین نهینی یا وی، نه ژاد و جهی ژ دایکبوونا وییه. دیر وکشان ل سهر قی خالی بووینه دوو جوین: جوینی ئیکې وهسا بؤ دچیت کو نه فغانی نه کهسهکی نه فغانییه، لی ئیرانییه و ل گوندی نهسه د ئاباد ژ دایکبوویه (کو گونده که ژ گوندین هه مه دان). جوینا دووی دبیزیت، نه فغانییه و ل گوندی نهسه د ئاباد ژ دایکبوویه (کو دهقه ره که ل نیزیکی کابل). لی د. عهلی وهردی پتر مه یلدارئ بؤ چوونین جوینا ئیکتییه. میرزا له تف الله خان دکتبا خوه دا دبیزیت کو نه فغانی ل ساللا ۱۸۳۸ئ، ل گوندی نهسه د ئاباد ژ دایکبوویه و دهمی ژیی وی گه هشتییه دوازه سالیی دگه ل بابی خوه هاته عیراقی و سهره دانا مه رقه دین پیروز کر. بابی وی نهو ل نه جهف هیلا داکو خواندنا خوه ل خواندنگه هین ئایینی یین وی ته قاف بکهت. دهمی خواندنیدا کهسهکی ژیرمه ند و زیرهک و مه یلدارئ گینگه شه و فه لسه فه کرنی بوو. هه موو گروڤ بؤ وی چه ندی دچن کو نه فغانی بؤ ماوی چه ندین سالان ما بوو ل نه جهف، ژبلی سالهک و چه ند هه یقان کو سه فه را هندستانی کر بوو.

ل ساللا ۱۸۵۴ئ، چوو هندستانی داکو فیری هندهک زانستین نوو یین دهر باره ی زانستی ئایینان ببیت. سه لیمی مه نخوری دبیزیت: "نه فغانی هند ب کووری چوو بوو دناق زانستی ئاییناندا هه تا گه هشتییه ئاستی ئیلحادی". ل داوی یا ساللا ۱۸۶۵ئ، بهر ب ته هرائیقه چوو. پشتی شهش هه یقان مایه ل ته هرائی، به رهف خوراسانیقه چوو کو سی هه یقان مال و ویرئ و پاشی بهر ب نه فغانستانیقه توخیب به زانندن. ل وی سه رده می، نه فغانستان د رهوشه کا ناله بارا مشتی هه قرقی و ململانیدا دبوری. هه قرقیه کا توند دناق به را روو به رین دهسته لاتداری یا روسیا و بریتانیا دا هه بوو. دهمی نه فغانی گه هشتی، هه قرقیه کا دژوار دناق به را دوو میرین نه فغانیدا هه بوو: شیر عهلی خان کو لایه نگرئ بریتانیا بوو، ئوو برایی وی محمه د نه عزم خان کو لایه نگرئ روسیا بوو. نه فغانی شیا خوه بگه هینته میر محمه د نه عزم خانی. میری گه لهک گرنگی پی ددا و د هه موو پلان و بپارین خوه دا پرسیارا وی دکر. لی پشتی دهمه کی کورت محمه د نه عزم خان ل هه مبه ری برایی خوه (شیر عهلی خان) شکه ست و ره قی. نه قجا نه فغانی سی هه یقان ل

کابل ما و پاشی روخسه ت ژ شیر عهلی خانی خواست کو بچپته حه جی. میری روخسه ت دایی ب مهرجه کی کو دئیرانی را نه چیت داکو میر محهمه دئه عزم خان نه بینیت. ئه قجا به رده هندستانیه چوو، پاشی ژ ویری هاته سویس و ژ سویس به رده قاهره قه چوو. پشتی چل روژان ل قاهره مای بهر ب سته نبولیه قه چوو.

دهمی ئه فغانی گه هشتیه سته نبولی، جلکین ئه فغانیان دهر بوون، سه رنجا خه لکی ب نک خو قه راکیشا و شیا سه روک وه زیرین سولتانی (عهلی پاشا) بینیت. عهلی پاشای گه له ک که یف پی هات و کره ئه ندامی جقاتا بلندا پیزانینان (مجلس المعارف الاعلی). ل سته نبولی، ئه فغانی خوه فیزی زمانی تورکی کر هه تاکو شیای پی بخونیت و بنفیسیت. ل هه یقا رهمه زانا ۱۸۷۰ی، دهمی کومه کا زانا و دهسته لاتدار و روژنامه قانین وی سه رده می، ل ناهه نگه کا مالا هونه ران کومبووین، ئه فغانی گوتاره ک خواند و تیدا به حسی جوداهی بین دناقه را پیغه مبه ر و هه یله سو فاندنا کر. ئه و پیزانینان پیشکیشکرین ژ هه لسه فه یین ئین روشد و ئین سینا وه رگرت بوون. ژ بهر قی گوتاری، شیخی ئیسلامی (حه سه ن هه می ئه فهندی) ژ ئه فغانی غه ییدی و وه سا هزر کر کو ئه و ئیهانه یا پیغه مبه ران دکه ت، دهمی دبیزیت کو پیغه مبه راتی ژ ی پیشه یه که ژ پیشه یان. مه لاین مزگه فتان ژ ی ئه ف پیزانینه وه رگرتن و هه موویان هیرش کرنه سه ر ئه فغانی. لی ل شوینا ئه فغانی ته سلیم بیت، داخو ازا دادگه هکرنا شیخی ئیسلامی کر. ئه قجا دهسته لاتدارین دهوله تی نه چار بوون ژ ئه فغانی بخوازن کو بو دهمی ژ سته نبولی دوورکه قیت هه تاکو رهوش ئارام دبیت. ئه قجا جاره کا دی قه گه راقه وه لاتی میسری.

جه ماله ددینی ئه فغانی ل میسری

ل ۲۲ی ئادارا ۱۸۷۱ی، گه هشته قاهره و سه روک وه زیرین میسری (ریاز پاشا) ب ریزگرتنه پیشوازی یا وی کر و گه له ک که یفا خوه پی ئینا. موچه یه کی مه زن بو ته رخان کر و هه روه سا ئه فغانی ریزه کا تایبه ت ل ده ف خدیوی ئیسماعیل ژ ی هه بوو. ئه ف ریزگرتنا خدیوی بو زانایه کی وه کو ئه فغانی نه گه له ک یا سه ی بوو، چونکو خدیوی ئیسماعیل، هه رده م پشته فان و هانده ری زانایان و به لاکرنا زانستان بوو. ژ لایه کی دیقه ژ ی، حکومه تا وی مونافه سا سته نبولی ل سه ر پایه و دهسته لاتداری یا سیاسی دکر. هاتنا ئه فغانی ده رفه ته کا باش بو وی کو بیژته خه لکی ئه و زاناین جهی وان ل سته نبولی نه بیت، هه مبیژین میسری بو ده کرینه. ل قاهره، ئه فغانی و خولامی خوه (عارف ئه بو توراب)، هه ر روژ د چوونه قه هوه خانا که سه کی یونانی ب ناقی (مه تاتیا). ل ویری هه قالدین خوه بین زانا دبیتن و گینگه شه ل سه ر هه لسه فا که شن و هنده ک بنه ما بین زانستی نوو دکرن. هه روه سا دانوستاندن ل سه ر هه ر بابه ته کی دی یی گرنگ و هه قبه ند ب ژیانیه دکرن. ئه فغانی شیانین سه رنجراکیشانا خه لکی هه بوو، ب تایبه تی ژ ته خا گه نجان. شیخ مه حهمه د

عہدہ، ژ کہ سین ئیکی بوو چوویہ دناف بازنہیی دانوستاندنن ویدا، پاشی روژ بو روژئ
ئہف بازنہیی دانوستاندنن وی بہرفرہتر لی دہات. ئہفجا دوژمن و نہحز بو پیدا
بوون، ب نہمازہیی ژ لایئ شیخین ئہزہرہیفہ. دگوتن کو داخویانی یین ئہفغانی، دی
باوہرداری یا موسلمانان تیکدہت و دی خہلکی ژ دونیا و ئاخرہتی کہت.

ل دوماہی یا گولانا ۱۸۷۵ء، داخوازیہک پیشکیشی کوربہندا ماسوئی یا قاہیرہ کر
کو وہکو ئہندام بہیتہ قہبوولکرن. ہاتہ قہبوولکرن و پیشکہفتنہکا بلہز دناف ریزین
ماسوئینیدا ب دہستقہ ئینا و ل دہستپیکا ۱۸۷۸ء، گہہشتہ پلہیا سہروکی کوربہندی.
ئہندامہتی یا ماسوئینی و پیشکہفتنا وی یا بلہز، ببوونہ ئہگری پایہ بہرزی و
بہرفرہہبوونا دہستہلاتا وی. گہلک ژ ئہندامین ماسوئینی ژ ببوونہ مریدین وی،
ہرودہسا کومہکا مریدین وی ژ چوونہ دناف ماسوئینیدا. ہہژی گوتنہ کو گہلک ژ
رہوشہنبیر و ماقویلین وی سہردہمی ئہندامین ماسوئینی بوون، وہکو وہلی عہدی
خدییوی، سہعد زہغلول، محہمد عہدہ، بوترس عالی پاشا، محہمد شہریف پاشا و
ہندک ئہندامین جقاتا شورایی و ہندک ئہفسہرین لہشکری و گہلکین دی. لی ل وی
سہردہمی، حکومہتا میسری کہفت بوو دبن قہرین ولاتین بیانفہ و نہدشیا قہرین خوہ
ئہدا کہت. ئہفجا ژبو پاراستنا ہہقوہلاتی یین خوہ یین قہردہر، حکومہتین بریتانیا و
فرہنسا دہست د کاروبارین حکومہتا میسری وہردا.

ل سالا ۱۸۷۸ء، کابینہیہکا وہزاری ب سہروکاتی یا نوبار پاشای ہاتہ دانان و دوو
وہزیرین بیانی تیدا بوون: ئیک بریتانی و یی دی فرہنسی بوو. میسرییان ئہقہ ب
ئہہانہکرنا ولاتی خوہ ہژمارت، ہرودہسا خدیوی ئیسماعیل ژ ب توندی ل دژی فی
دہستیوہردانی راوہستا و جقاتا شورایی ہان ددا کو ل دژاہتی یا فی کابینہ بکن. ل فی
سہردہمی مشت ئالوزی و ہہفرکی، ئہفغانی ژ مایی خوہ دسیاسہتی کر. لی د
کومبوونہکا کوربہندا ماسوئینیدا، ئہندامہکی ژ خواست کو مایی خوہ دسیاسہتی نہکہت،
چونکو نابیت کوربہندین ماسوئینی مایی خوہ دسیاسہتیدا بکن. ئہفغانی رابووقہ و ب
مجدی گوت: "ئہوا بہری من دایہ فی کوربہندی تایتلہکی مہزنی سہرنجراکیش بوو:
ئازادی، وہکھفی، براہتی، ئارمانجا بہرژوہندی یا مروقان، خہبات ژبو ہرفاندنا
بورجین ستمی، ئافا کرن و بہرپاکرنا دادپہروہریہکا رہایی... ل دہف من ئہقہنہ
ساخلہتین سہرہکی یین ماسوئینی. لی ب مخابنقہ ئہز یی دبینم ترس و خوہپہرستی و
حہزا سہروکاتی چاقین وہ یین تاری کرین...". پشتی فی گوتاری خوہ ژ وی کوربہندی
قہکیشا و وی ب خوہ کوربہندہکا دی یا ماسوئینی (ب سہروکاتی یا خوہ) دانا.

فی کوربہندا وی یا نوو، بلہز گہشہ کر و ئہفغانی ب کہسایہتیہکا سیاسی ہاتہ
نیاسین. ئہفجا گوتارین سیاسی ل روژنامہیان دنقیسین و گوتار بو جہماوہری دخواندن،
پاشی پارتہکا سیاسی ب نافئ "پارتا نیشتمانی یا ئازاد" دامہزراند. ب فی چہندی ژ شیا

وهزير و كونسولگر و پهيامنځريڼ روژنامه يين بياني بينيت و ب نافي پارتا خوه دگهل باخفت. گهلهك ژ گوټن و ئاخفتنن وي دهاتنه وهرگيران و هندهك وهزيرين بریتانيا ب مجدی ل سهر رادوهستان و دانوستاندن ل سهر دكرن. لی پرسيارا گرنګ ئهوه: ئهري ئهفغانی د قی خهباتا خوه یا سیاسیدا دگهل خدیوی بوو یان ل دژی وی بوو؟ پرانی یا ئهوین ل سهر ژياناما ئهفغانی نفیسین، وهسا بو دچن کو ئهفغانی ل دژی خدیوی ئیسماعیل بوو. هه ردهم ههول ددان کو خدیوی لا بدهت. داخواز ژ بالیوزی فرهنسا کر کو هاریکار بیت ژبو لادانا خدیوی. ههروهسا دهمی شریف پاشای کابینه یهکا نوویا وهزاری دانای، ئهفغانی ژی خواست کو حهزا خه لکی میسری بگه هیته خدیوی و بیژتی کو دهست ژ کار بکیشیت، چونکو هندی ئهول سهر حوکی بیت، چ چاکساز ل وهلاتی ناهینه کرن. ئه فجا بریتانیا و فرهنسا هه موو شیانی خوه ل دهف سولتان عه بدله میدی بکارئینان کو خدیوی ئیسماعیل ژ سهر عه رشی میسری لا بدهن.

ل ۲۶ خزیرانا ۱۸۷۹ئ، برووسکه یهك ژ سته نبولی گه هشته میسری کو خدیوی ئیسماعیل بهیته لادان و تهوفیق پاشای کوری وی بهیته دانان. ب قی چهندی جهماله ددینی ئهفغانی وهسا هزر کر کو هه موو میسر کهفته دبن دهستی ویقه، چونکو تهوفیق پاشا ماسونی بوو. ههروهسا ژی گهلهك حهز ژ ئهفغانی دکر. ئهفغانی دهست ب چالاکی یین چاکسازین کرن و کومه کا گروپان پیک ئینان و ئه رکی دویفچوونا هه ر وهزاره ته کی کره ددهستی گروپه کا دیارکریدا. هه ر گروپه ک، دا تینی یی یین خوه نفیسیت و پاشی دا هه قبه ندیی ب وهزیری تابه تمه ند کهت و دا حه زین خوه ب شیوازه کی مجد و بریارین ئیکلاکه ر پی راگه هینن. د. ئه حمه د ئه مین ل سهر قی رهوشی دنفیسیت و دبیزیت: "ب قی ئاوی، بازنه یی دهسته لاتا ئهفغانی، روژ بو روژی ل میسری بهرفره هتر لی دهات. ل دهستیکی د حوجره یه کیفه دخواند و پاشی ل قه هوه خانه یه کی گینگه شه دکرن و نوکه ژی ب کوربه ندا خوه یا ماسونی، زالدهستی یا وی ل سهر هه موو وهزارهت و بهرژه وهندی یین حکومتی دیاره". لی ئهفغانی ل ئاستی قان چالاکی یین چاکساز ل یا دهزگه هین حکومتی نه راوهستا، به لکو داخوازا دستوری و دانانا سیسته می په رله مانی ل میسری کر. ب قی چهندی ژی، تیقه لی دناقبه را ئهفغانی و خدیوی یی نوودا په یدا بوون. تهوفیق پاشای ژی خواست کو دهست ژ قان گوټار و خوتبه یین دهرباره ی دستوری و په رله مانی به ردهت. لی ئهفغانی گوهداری یا وی نه کر، ئه فجا که ربین تهوفیق پاشای ژ ئهفغانی قه بوون. ل شه قا ۲۶ ته باخا ۱۸۷۹ئ، دهمی ژ قه هوه خانی قه دگه ریا مال، هاته دهسته سه رکرن و هه تا سپیدئ هاته زیندانکرن. ل سپیده یا ددویفدا، ل ترینی سوار کر و بره سويس، پاشی ل بن چاقدیرییه کا موکم، ل پاپوره کی سوار کر و بهر ب هندستان یقه هنارت. ژبلی کونسولگر ئی رانی و هندهك بازرگانین ئیرانی که سه کی دی ل خاتر خواستنا وی به ره هف نه بوون. وان بازرگانان مه بله غی سه د جونیهان دانی کو ب ریقه

ل خوه بمه زځيخت، لى وى ره تکرڼ و گوټى هه ر جهه کى شير بچيتى دى نيچيرا خوه لى بينيت. عارف نه بو تورايى خولامى وى، بو ماوى چهنډ روژان ما دزيندانيفه و پاشى هاته بهردان. نه و څى به روهف به يروتى چوو کو ل ويړى ټاکنجى بيت.

هه لبهت نه فیکرنا ژ نشکاڼه ببوو جهى سه رنجراکيشانا کومه کا ديروکفان و فه کوله ران. نه يا به ره وزه حکومته ک ب سه رکيشى يا خديوى ته و فيق و وه زيړه کى مينا مه محمود پاشا سامى نه لباروډى تيدا بيت (کو ټيک ژ مريدن نه فغانى بو)، هوسا بله ز نه فى کهن و ژ وه لاتی دهر بيخن. هندهک دبيژن، سه ده مى نه فيکرنا وى ژ نه گه رى وان تيفه لى يين وى بوو دگه ل ته و فيق پاشاى، ب تايه تى نه وين دهر باره ي دستوورى و سيسته مى په رله مانى ل ميسرى. لى هنده کين دى دبيژن، ل بن فشارا (مستره فافيانى) يى کونسولگه رى بریتانيا، نه ف برياره هاته دان. لى فه کوله رى ميسرى د سامى عه زيز بوچوونه کا دى پيشکيش دکهت و دبيژيت: "ژ ليکولينا ديروکا نه فغانى خوياه کو ده مى نه و نه دماى کوربه ندا ماسونى يا ټينگليزى، چاڅين خوه لى دنقاندن و چ نه دگوټى. لى ده مى ژى دهرکه فتى و کوربه ندا خوه يا هه فبه ند ب روژه لاتا فرهنسيقه دانى و ب ټاشکرايى هيرش دکره سه ر سياسه تا بریتانيا ل ده فه رى. نه فجا بریتانيا ژ ته و فيق پاشاى خواست کو خوه ژى خلاسکهت". ده مى گه هشتيه هندستانى، ل باژيړى هه يده ر ټاباد ټاکنجى بوو. ل وى سه رده مى، موسلمانين هندستانى د هه فکريه کا دژواردا بوون. نه ف هه فکريه ژ نه گه رى جوداهى يين دنافه را که لتورى ټايينى که فن و به ها يين شه رستانى يا نوروپيدا په يدا ببوون. هه رچه نده نه ف هه فکريه ل هه موو وه لاتين ټيسلامى هه بوو، لى ل هندستانى به رى هه ميا ده ستپکر و ژ هه موويان دژوارتر بوو. نه ف هه فکريه ل سه دى نوزدى په يدا بوو، هه رمه نده کى ټيسلامى ب نافي (نه حمه د خان) ل هندستانى دهرکه فتى و قياى هه فسه نگيه کى بيخته دنافه را هه ردوو جه مسه رين هه فکدا. نه حمه د خانى سه ح د کره ره وشا موسلمانان کو د که تواره کى مشت هه ژارى و نه زانين و ټالوزيډا دژين. ژبلى روخسار و ټايبرده يين ټايينى، ټولدارين وان چ ژ گه وه رى ټايينى خوه نه دزانين و هه رده م هه ول ددان کو خه لکى باوه ردار بيخنه دبن کونترولا هه رين خوه يين به رته نگه ف. نه فجا خواندنگه هين نوى و هه ر تشته کى هه فبه ند ب شه رستانى يا نوروپيغه هه رام کرن. نه حمه د خانى بانگه وازى يا گرنگيدانى ب زانست و شه رستانى يا نوو بلند کر و دگوټ کو نه ف زانسته دراستى يا خوه دا نه دژى ټيسلامينه.

نه حمه د خانى ل سالا ١٨٧٥، شه نگستى خواندنگه هه کى ل باژيړکى (عه ليکره) دانا داکو بکه ته زانينگه هه کا ټيسلامى ژبو به لاقرنا ره وشه نبيرى يا نوو دناف موسلمانين هندستانيدا. قى بزافى شلقه ک ب ره وشا موسلمانان ټيختست، گه له ک خه لک ب دويف که تن و گه له ک ژ خه لکى هه چکوه يى و زانايين ټايينى ل دژ راوه ستان. نه هه زين نه حمه د خان نافي (نيچهرى) دانا سه ر بزاقا وى کو ژ په يغه کا ټينگليزى يا ب رامانا (سروشتي) هاتيه

وهرگرتن. ئەحمەد خان تاوانبار دكرن كو باوهريى ب سروشتى دئىنيت و هه بونا خودى تهعالا ماندا دكەت. ههروهسا دگوتن كو ئەف بزافه چيكرى يا ئىنگليزىن كافره و مه ره ما وان هه لوه شاندا ئايىنى ئىسلاميه. ئەفجا ژبه ر فان گون هباريان، ژيانا ئەحمەد خان كه فته دمه ترسييدا. لى ئەو هه ر يى به رده وام بوو ل سهر بانگه وازى يا خوه و ژ كه سه كى نه دترسيا. ئەفغانى ل وى سه رده مى گه هشته هندستاني، كو ئەف هه فركييه دكوپيتكا خوه دا بوو. وه سا دهاته چافه ريكرن كو ئەفغانى پالپشتى يا ئەحمەد خان بكهت، چونكو وى ژى باوهرى ب وى چه ندى د ئينا كو زانستين نوو نه دژى بنه مابين ئايىنيه. لى وى پشته فاني يا ئەحمەد خان نه كره، بهلكو ل دژى وى راوهستا و هيرش كرنه سهر و ب ئيلحادي گون هبار كره. ئەفغانى دگوت كو ئەحمەد خان و كه سانين دگل وى ب روخسار موسلمانن، لى د راستيدا دژى ئىسلامينه و يا خوه فروتويه ئىنگليزى. ئىنگليز وان بكار دئىنيت ژبو كيمكرنا بهايى ئىسلامى و تيكدانا ئىكگرنا موسلمانان. ئەفغانى ل هندى نه راوهستا كو هيرشى بكهته سه ر ئەحمەد خان و هه قابله ندين وى، لى ههروهسا هيرش دكرنه سه ر هه ر كه سه كى باوهريى ب بنه ما بين نوو بينيت وهكو داروهنيى و سوشيا ليزمى و شيوعا تىي. لى ئەفغانى د قى كاري خوه دا نه يى بابه تى بوو، بهلكو پشتبه ستن ب شيوازي خوه يى گوتاركى و دهنگفه دانا په يقان و ئاستى نه زانينا خهلكى دكر. ب قى چه ندى ژى وهكو وى كه سى بوو ئەو وى ره سمى ماره كى نه خشاندى ل به رانبه رى نفيسينا په يقا مار، پاشى نيشا هندهك نه خوينده وارن داي كا كيژان ميناك ده ربرينى ژ ماري دكەت.

ل سالا ۱۸۸۲ى، ئەفغانى ژ هندستاني ده ركه فته و ب مه ره ما وه رگرنا ره گه زناما ئەميريكى، به ر هه ف ويلايه تين ئىكگر تى بين ئەميريكاهه چوو. چه نده ه يقه كا مال ئەميريكى و پاشى (ل بوهارا ۱۸۸۳ى)، قه گه راقه له ندهن. گه له ك نه مال له ندهن، چوو پاريى و ل ويري ئاكنجى بوو. ل پاريى، ئەفغانى ده ست ب هيرش ين خوه يين ل سه ر برى تانيا و سيا سه تا وى ل روژ هه لاتى كرن. داخواز ژ شيخ محمه د عه بده يى قوتابىي خوه كر كو بگه هته وى. شيخ محمه د عه بده ل وى سه رده مى، يى نه فيكرى بوو ل به يروت، لى ل دويف داخوازا وى به ر هه ف پاريى سه فه چوو. هه ردوويان ب هه قرا كو قاره ك ب نافي (العروه الويقى) ده ر ئىخست و قى كو قارى ل هه موو وه لاتين ئىسلامى دهنگفه دانا خوه هه بوو. هژمارا ئىكى يا قى كو قارى (ل ۱۳ ئادارا ۱۸۸۴ى)، ده ركه فته. ئەف كو قاره ب هزرين ئەفغانى و دارشنتين محمه د عه بده ي ده ركه فته. ژبو هه موو وه لاتين ئىسلامى، ب به ريدى د هاته هنارتن. ل ئيرانى، گه له ك ژ گوتارين وى وه رديگرانه سه ر زمانى فارسى. سيا سه تا كو قارى ئەو بوو كو تنى هيرش بكه نه سه ر ئىستعمارا برى تانيا و چ جاران به حسى ئىستعمارا فره نسى و هولهندى و روسى نه كهن. برى تانيا ب چافى دوژمنكارى و گومانى سه ح دكره قى كو قارى، له وا هاتنا وى بو نافي موسته عمه راتين خوه قه دهغه كر. هه ژده هژمار ژ قى كو قارى ده ركه فتن و پاشى ژ ئەگه رى چىبوونا تىفه لىي دناقه راءه ئەفغانى و

قوتابیی ویدا هاته راگرتن، چونکو محمهده عهده ژ کارئ سیاسی بیزار بیوو، وی ژی دقیا مینا ئەحمده خان دگهل بریتانیا پیک بهیت و ب ریکا فیرکرن و شیره تکرني، خه لکی موسلمان بهر ب چاکسازییقه ببهت. پشتی محمهده عهده نه شیای ئەفغانی ب هزر و پلانا خوه قاییل بکهت ژ پاریس دهرکهفت و فهگه راقه به بیروت.

ئەفغانی هه قاله کئ بریتانی ب نائفی (ویل فهدر سکاون بلینت) هه بیوو. که سهه کئ ئیرستقراتیی دهوله مهنده بیوو، ههز ژ عه ره ب و روژ هه لاتیبیان دکر و هه فسوزی دگهل شوره شین هندستانی و ئیرله ندا و میسرئ هه بیوو. ل سالا ۱۸۸۵ئ، ئەف که سهئ بریتانی شیا راندولف چه رچه ل قاییل کهت کو ئەفغاندی ده عوهت که ته له ندهن (وی ده می چه رچه ل وه زیرئ کاروبارین هندستانی بوو). بلینت وه سا هزر دکر کو هه رچه نده ئەفغانی دژئ بریتانیایه، لی ئەف دژاتییه نه یا ره هاییه و ئەگه ر مومکین بیت دئ شین وی بهر ب لایئ خو فقه کیشن. ده می ئەفغانی ل میثاندارئ یا بلینت، گه هشته وئ باوه رئ کو مه ترسی یا روسیا ل سه ر ئیسلامی پتره ژ یا بریتانیا، ئەفجا ژ نه و پاشقه دئ کار ل سه ر ژ هه ف نیزی کبونا بریتانیا و وه لاتین ئیسلامی کهت. ب فئ چه ندئ ژئ، هاته ته کلیفکرن کو دگهل سیر هنری دراموند وولف بچیته سته نبولئ داکو مفاوه زئ دگهل سولتان عه بدلحه میدی بکه ن ژبو چیکرنا هه فیه یمانیه کئ ل دژئ روسیا، کو بریتانیا و ترکیا و ئیران و ئەفغانستان د فئ هه فیه یمانیدا پشکدار ببن. لی ل داویئ سه رو کئ شاندی قه بوول نه کر ئەفغانی دگهل شاندى وی بیت، فئ بریارا ژ نشکانقه دلئ ئەفغانی شکاند و گه له ک که ربین وی قه بیون. ئەفجا بریار دا بچیته روسیا داکو کار ل سه ر چیکرنا هه فیه یمانیه کا روسی- تورکی بکهت ل دژئ بریتانیا. ده می خوه به ره هف دکر کو ژ له ندهن دهرکه فیت و به ره ف روسیا بچیت، برووسکه یه ک ژ نک شاه ناصرهددین بو هات کو سه ره دانا ئیرانی بکهت. ئەفغانی ده عوه تا شاهی قه بوولکر و ل ۲۰ئ گولانا ۱۸۸۶ئ، گه هشته بوشه هر و پشتی چه ند روژان گه هشته ئەصفه هان. حاکمئ ئەصفه هان مه سعوود میرزا (کورئ شاه ناصرهددین)، روخسه ت ژ بابئ خوه وه رگرت کو ئەفغانی بو ده مه کی ل میه فانداری یا وی بمینیت. پشتی ژ هه یفه کئ پتر مایه ل ئەصفه هان، حاکمئ وئ ده قهرئ، هه موو خه رجی بین سه فه را ئەفغانی بو روسیا ب ستوویئ خو فقه گرتن. ل ته باخا ۱۸۸۶ئ، گه هشته ته هرانی و پیشوازییه کا ژ هه زئ بو هاته کرن. ل ویرئ خوارزایی خوه (له تف الله خان) دیت. ل ئیرانی، ئەفغانی جلکین خوه بین ل تورکی و میسرئ ئیخستن و جلکین زانابین شیعه یان کرنه بهر خوه. ناسناقئ خوه ژئ کره حوسه ینی وه کو نامازیه ک کو ژ نه ژادئ ئیمام حوسه ینی کورئ عه لی یه.

پشتی چوار هه یفان مایه ل ته هران، روخسه ت ژ شاهی وه رگرت کو بهر ب روسیا قه بچیت. ده می گه هشتییه پیترسبورگ، پرانی یا ئیرانی بین وی باژی ری د هاتنه ده ف ئەفغانی ژبو سه ره دان و دانوستاندان و پرسیارکرنئ. ئەفغانی بو بهر پرسین روس خویا کر کو

نارمانجا وی دانانا پلانه کینیو ژبو هه فگرتنا وهلاتین ئیسلامی و رزگار کرنا وان ژبن دهستی ئیستعمارا بریتانی، ئەقجا داخوازا هاریکاری و پشتهفانی یا روسیا دکهت. لی روسیا تازه ژ شه رهکی دگهل ئوسمانلییان تهفأف ببوو، رهوشا وان یا دارایی نه یا باش بوو کو هاریکاری یا پرؤژی وی بکهت. د ههمان دهمدا ژی، رهوشا مهسعوود میرزایی کورئ شاهی ژی تیکچوو بوو، ئیدی نه دشیا خهرجی بین ئەفغانی ل روسیا بو دابین بکهت، ئەقجا پلانا وی سه رنه گرت و ل سالا ۱۸۸۹ئ، ژ روسیا ده رکهفت و فه گه راقه پاريس. د ههمان دهمدا، شاه ناصرهددين ژی ل ئورؤپا بوو، ژبو دیتنا پیشانگه ها نیفدهوله تی یا پاريس هاتبوو. هه ردوویان ل فییه نا ئیکودو دیت. شاهی ژئ خواست کو بچیته روسیا و هه فبه ندی بین هه ردوو وهلاتان ساخکه ته فه، ژونکو ژ ئەگه ری پیکهاته کا شاهی دگهل بریتانیا، روسیا ژئ دلگران ببوو. پشتی ئەفغانی خوه ئه رکئ ب سه رکه فتیانه ب جهنئیایی، ل داوی یا ۱۸۸۹ئ، فه گه راقه ئیرانی و شاهی ب ریزگرتن و دلخوشیفه پیشوازی لیکر و بو جهن باوه ری یا وی.

پشتی ماوه یه کئ کیم، تیقه لی و ژیکدووربوون دناقه را شاهی و ئەفغانیدا پهیدا بوون. ئەفه ژی کاره کئ سروشتییه، چونکو نه یا به رهؤزه شاه که سه کئ مه غروورئ وهکو ئەفغانی ب حه بینیت، یان ئەفغانی که سه کئ توند و سه تهمکارئ وهکو شاهی قه بوولکهت. ئەف ژه هقدووربوونه بو ئەگه ری وئ چه ندئ کو ئەفغانی د هه موو گو تار و سو حبه تین خوه دا ل دژی شاهی باخفیت و هیرشان بکه ته سه ر که سایه تی یا وی و شیوازی حوکمداری یا وی. داروده سه تهم کین ئیرانی ژی کومه کا تاوانان دئخسه تنه پال ئەفغانی: جار دگوتن بابییه و جارنا دگوتن یئ نه سونه تکرییه. ل داویئ شاه ژئ بیزار دبیت و کومه کا ره شه کین خوه د ده نیرته سه ر ئەفغانی و ب ته عدایی ژ توخییی ئیرانی ده ردئخن. ل ده سته پیکا سالا ۱۸۹۱ئ، کو زه قستانه کا ب سر و سه قه م بوو، ده ربازی توخییی عیراقی دکهن. پولیسین عیراقی ژی ئەفغانی وه رگرتن و به ر هف به غدا ه نارتن.

ژیا نا ئەفغانی ل عیراقی و سه نه نبؤلی

دهمئ ئەفغانی گه هشتییه به غدا، ل خانا عه بدلصه مه دئ ئەصفه هانی ئاکنجی بوو. بو ماوی سئ هه یقان ما ل به غدا و دقئ ماوهیدا والیی به غدا (سری پاشا) و نه قیبی ماقویلان هیزا سه لمان گه یلانی و گه له ک پله دارین دی بین عیراقی دیتن. هه رچهنده حکومه تا ئیرانی ژ سری پاشای داخواز کربوو کو نه هیلیت ئەفغانی سه ره دانا مه رقه دین پیروژ بکهت، داکو په یوه ندیی ب زانا و موجه ته هیدین شیعه یان نه کهت. لی ب دزیقه سه ره دانا نه جهف کر و محمه د سه عیدئ حه بوبی دیت بوو. هه روه سا سه ره دانا سامه را کر و ل وئری ژی میرزا محمه د حه سه نی شیرازی دیت بوو. پاشی بهر ب به سراقه چوو، والیی به سرا (هیدایهت پاشا) گه له ک که یفا خوه پئ ئینا و ریزگرتنه کا تابییهت بو دگرت. ل وی سه رده می ئیران د

که لینه کا ترسناکدا بوو دهر باره ی شورده شال دژی دوزا تنباکي. ئیک ژ سه رکيشين وي شورده شي ب نافي (عہلی ئە کبەر شیرازی) هاته به سرا و دگهل ئە فغانی کومبوو. پاشی ههردوو یان نامه یه کا دريژ بو ميرزا محمه د حه سه ني شیرازی (ل سامه را) هنارت داکو تنباکی حه رام کهت. پشتی دهمه کی کورت ئە فغانی روخسه ت ژ سولتانی ئوسمانلی وهرگرت کو له ندهن بکهت.

ل پاییزا ۱۸۹۱ئ، ئە فغانی گه هشته له ندهن و ل ویري هه قاله کی خوهی ماسونی دیت (مولکم خان). ئە قی داوی ژی گه له ک دژی شاه ی بوو. روژنامه یه ک ب نافي (قانون) ب زمانی فارسی ل دژی شاه ی دهر دئخست. ئە فغانی هاریکاری یا وی کر و بوونه هه قالبه ند ژبو دژایه تیکرنا شاه ی ئیرانی. ههروه سا روژنامه کا دی ژی ل له ندهن هه بوو ب نافي (چیاو الخاقین)، کو بابه تین ل دژی شاه ی به لاف دکرن. ئە ف روژنامه ب ههردوو زمانین عه ره بی و ئینگلیزی دهر دکه فت. ب ناسنا فی (السید)، ئە فغانی بابه ت د قی روژنامیدا به لاف دکرن. هنده ک بابه تین توند ل دژی شاه ی دنقیسان، هه تاکو جاره کی بالیوزی ئیرانی هاتیه ده ف ئە فغانی و ژی خواستی کو قی هیرشا توند ل سه ر شاه ی راگریت. لی ئە فغانی داخوازا ره تکر و هه ری به رده وام بوو ل سه ر دژایه تیکرنا شاه ی ئیرانی. ل داوی یا سالا ۱۸۹۲ئ، روسته م پاشایی بالیوزی ئوسمانلی ل له ندهن، ئە فغانی ئاگه دار کر کو سولتان عه بدله میدی یی داخوازکری سه رهدانا سته نبولی بکهت. پشتی دکاره کا زور، ئە فغانی ئە ف داخوازییه قه بوولکر. دیرۆکفانان گه له ک سه ده م و شروقه کرنین هه مه جور ژبو قی دکاری (ئیلحاحی) داینه خویا کرن. لی د. عه لی وهردی وه سا بو دچیت کو نه دووره سولتانی قیا بیت ئە فغانی ژبو قایلکرنا زانایین شیهه بکار بینیت داکو هزرا وی یا دهر باره ی چیکرنا کوربه ندا ئیسلامی بیه ژرین و په سه ند بکهن.

هه رچه وا بیت، دهمی ئە فغانی گه هشتیه سته نبولی ب ریژگرتن هاته پيشوازیکرن و بره ته لارا میقانیین گرنگ (موسافر خانی) و مۆچه یه کی هه یقانه ب مه بله غی ۷۵ لیره یان بو ته رخانکر. ئە ف مۆچه یه ل وی سه رده می گه له ک بوو، کیم ژ فه رمانبه رین ده وله تی مۆچه یه کی ب قی مه بله غی وهر دگرت. ئە فغانی جهی میقانداری یا خوه کر بوو جهی هه قبین و دیدارا شاگرد و مریدان، هه ر روژ کومه کا خه لکی ل ده ف وی بوون و دانوستاندنن هه مه جورین دهر باره ی ئایینی و سیاسه تی دکرن. ده موو روونشتن و دانوستاندنن خوه دا، هه رده م هیرشین توند دکرنه سه ر شاه ی و مه دحین سولتانی دکرن.

هه ر ژ روژا گه هشتتا وی بو سته نبولی، کار ل سه ر نیژیکبونا زانا بین شیهه و سونه یان دکر و هه ول ددا کو شیهه یان بینته دنا ف کوربه ندا ئیسلامیدا. ژبو قی چه ندی ژی، پشتبه ستن ب سی که سین ئیرانی یین ل سته نبولی دکر: میرزا حه سه ن خان (خبیر الملک)، شیخ ئە حمه د روحی که رمانی و میرزا عه بدله وسه ین که رمانی. ئە فغانی و فان هه رسی که سان نامه بو زانا و موجه هیدین شیهه یان دنقیسین کو هه قکی یین خوه یین

دەربارەى خىلافەتى دگەل سوننەيان نەهيلىن و ھەموو وەرن ل دۆر سولتان عەبدلحەمىد خرڤە بىن داکو کوربەندا ئىسلامى ل دژى کافران ب ھىز بىخن. د نامەيىن خوەدا ئەفغانى ئاماژە ب ئىمام عەلى ددا کول دويف عومەر نقيژ دکر و کچا خوەژى دا بوويى... ئەف کارە ژپىخەمەت بەرژووەندا بلندا ئىسلامەتیی بوو. ھەروەسا ئىمام زەينولعابدین خەلک ھان ددا کو پشتەفانى يا وان کەسین ل ناف چەپەران بکەن، مەرەم پى چەپەرين لەشکەرئى ئومەوييان بوون کو دەولەتا ئىسلامى ژ ھىرشين کافران د پاراست.

وہسا دياره قان نامەيان کاریگەرئەکا مەزن ھەبوو. رۆژناما تايمز يا لەندەنى ل ۳ تەباخا ۱۹۰۲ئ، خويا کر بوو کو ھندەک ژ زانايين ناقدارين ئيراني داخوازا دانپيداني ب خىلافەتا سولتانی ئوسمانلى دکەن. ھەروەسا ھندەک نامەيىن ئەفغانى بۆ شىعەيان گەھشتە دەستى کونسولگەرئى ئيراني ل بەغدا، ئەفجا ئیکسەر شاھ ناگەھدار کر کو ھندەک ھەقوہلاتى يىن ئيراني دگەل ئەفغانى کار دکەن و ل بن پەردەيا ئیکگرتتا موسلمانان پيلانان ل دژى ئيراني دگيرن کو تەسليمى سولتانی ئوسمانلى بکەن. دەمى ئەف نامە گەھشتیہ شاهی، فەرمانەک بۆ باليوژئى خوە يى ل ستەنبۆلى ھنارت کو ب زووترين دەم وان کەسان بگريت و فریکەتە ئيراني. وی ژى مەحموود پاشايى سەرۆکئى پۆليسان قاييلکر کو فى ئەرکى بۆ ب جە بينيت. سەرۆکئى پۆليسان ژى، ئەو ھەرسى کەس ب تاوانا کوشتتا ئەرمەنان گرتن و ھنارتتە تەرابزۆن، داکو پاشى فریکەتە ئيراني.

ئەفغانى گەلەک ھەول دان کو ھەقالبەندين خوە رزگار کەت، داخواز ژ سولتانی کر داکو شەفاعەتئى ل دەف شاهی بۆ بکەت. لئى سولتان نە گەھشت وان رزگار کەت، چونکو ل وی سەردەمى شاھ ناصرەددین ب دەستى مریدەکئى جەمالەددینئى ئەفغانى ھاتبوو کوشتن (ل ۱۷ تەمموزا ۱۸۹۶ئ). پشتى ليکۆلين دگەل بکوژى ھاتییە کرن، دان پيدا کو وی ب ھاندانا ئەفغانى و سولتانی ئەف کارە يى کرئى. حکومەتا ئيراني ب فەرمى داخواز ژ سولتانی کر ئەفغانى تەسليمى وان بکەت، چونکو ھەقوہلاتییەکئى ئيرانيیە. لئى بەرى ئەفغانى خوە ل بەرسقا سولتانی بگريت، ترسيا (وہکو ھەرسى ئيراني يىن بەرئى) وی تەسليم بکەت. لەوا پەنا برە بەر باليوژخانا بریتانى و ژئى خوەست کو ژيانا وی بپاريزن. ل وی سەردەمى باليوژخانا بریتانى يا ستەنبۆلى کاروبارين ئەفغانیيان ژى ب ريقە دبرن، چونکو چ باليوژخانە يىن ئەفغانستانئى ل ستەنبۆلى نەبوون. حکومەتا ئيراني يا مجد و بەردەوام بوول سەر دکارى يا خوە ژبۆ تەسليمکرنا ئەفغانى و ياداشتەکا ئيمزا کرئى ژ خەلکئى ئەسەد ئاباد بۆ ھنارت. ھەموويان ئەو شەھدەيى ددا کو ئەفغانى کورئى باژيرکئى وانە. ھەرچەندە سولتان رازى نەبوو ئەفغانى تەسليمى ئيراني بکەت، لئى ئەو ريزگرتتا جاران بۆ ھەى بەرەبەرە ل کيمیى ددا. ئەبولھودايى صەيادى (ئەويى گەلەک حەز ژ ئەفغانى نەدکر) ئەف دووربوونە ب دەرفەت ديت و رۆژ بۆ رۆژئى ئەفغانى ل پيش چاڤين سولتانی رەش دکر. دەمى خەلکى ب تیکچوونا ھەقبەندى يىن سولتانی و ئەفغانى زانين، ئەفجا نەدچوونە

دیوانا وی و وان ژى خوه ژى دوور کر بوو. دبیژن دهمی مری تنی خزمه تکاره کی وی دگهل بوو، ئەو ژى نهصرانی بوو.

ئەفغانی دهردهک د چەنا خوهدا ههبوو، ل دهستیکی ددانی وی دئیشا، نوژداری بو ئینا بوو دهر. لی ئیشانا وی کیم نهبوو. دبیژن په نجه شیر لی بوو. هه رچه نده نهشته رگه ریههک ژى بو هاتبوو کرن، لی وهسا دیاره کو هه موو خانه بین په نجه شیرى بنبر نه کر بوون. ب قى چەندى ژى (ل ۹ى ئادارا ۱۸۹۷ى)، ئەفغانی خاترا خوه ژ قى دونیا یا فانی خواست و چوو بهر دلوقانی یا خودی. دهمی خزمه تکارى وی زانی کو مر، هه قبه ندى ب هندهک هه قالین وی کر، لی تنی دوو کهس به رههف بوون. ئینا چوار کریکار ئینان و جهنده کی وی برنه گورستانا شیخان کو ل ویرى ته سلیمی ئاخى بکن. پشتی مرنا ئەفغانی، هندهک گوتگوتک به لاقبوون کو ب فه رمانا سولتانی یى هاتییه کوشتن. ئەقجا نه حه زین سولتانی ئەفغانی ب شه هیدى ریبازا ئیسلامی هه ژمارت و چیروک و چیقانوکین سهیر ژیرا د رستن.

گورى ئەفغانی بی پویته پیکرن ل ستهنبولی بوو. لی ل سالا ۱۹۲۶ى، کهسه کی ئەمیریکی ب ناڤى چارلس کراین هاته ستهنبولی و خوه گورى ئەفغانی ل سهر حسیتیا نووژهنکر و په رژانه کی ئاسنین بو چیکر. ل سالا ۱۹۴۴ى، حکومه تا ئەفغانی هه ول دان کو جه نازى ئەفغانی بقه گو هیژنه کابل. ئەقجال ۱۰ى کانونا ئیکى یا ۱۹۴۴ى، جه نازه د عیراقى را بره کابل، ل دهستیکی جه نازه ب ریکا مووسل ئینا به غدا و کره د مزگه فتا شیخ عه بدلقادری گه یلانیه. ل سپیده هی یا ۱۵ى کانونا ئیکى، جه نازه ب فروکه یه کا تاییه ت گه هانده به سرا و ژ به سرا (ب ریکا ده ریایی) به رهف هندستانیه بر. پاشی ژ هندستانی بره کابل. خه لکی کابل پیشوازییه کا ب هه ییه ت و مه زن بو جه نازى وی کر، مه لیک محمه د زاهر شاه دگهل وه زیرین خوه به رهه قى قى پیشوازیی ببوون. وی ب خوه ژى سندریکا وی دانا سهر ملین خوه هه تا گه هاندىیه مزگه فتا کابل کو مه رقه ده کی ژ هه ژى بو به رهه فکر بوو.

ساخه تین که سایه تی یا جه ماله ددینى ئەفغانی

ئەفغانی یى به ژن کورت و ئەسمه ره کی مه یله و زهر بوو. دگهل میقانیین خوه یى سو حبه ت خو ش بوو، پیش میقانیین خو قه رادبوو قه و دگهل دهرده کفته ژ دهرقه، کا چه وا خه لکی سه ره دانا وی دکر، وی ژى سه ره دانا هه موو نیاس و هه قالین خوه دکر. هه رده م یى به شووش و دهف ب که نی بوو. هه کو د ئاخفت د شیا ب ساناهى کاریگه ریى ل سهر گوهدارین خوه بکه ت. ب مشه یی جگاره دکیشان و وی پتر هه ز ژ جورى سیگاران دکر، ل وی باوه رى بوو کو جگاره کیشان مه ژیهى مرو قى قه دکه ت. هندهک دبیژن ئەف جگاره کیشانا وی یا زیده رق ببوو سه ده می په یدا بوونا په نجه شیرى.

هه‌رده‌می ژ وه‌لاته‌کی چوو با وه‌لاته‌کی دی، ناسناڤی خوه دگوهارت، ل میسرئ و تورکیا ناسناڤی وی "ئه‌فغانی" بوو. ل ئیرانی ناسناڤی خوه کر بوو "حوسه‌ینی". ژ شینوارین وی دیار بوویه کو کومه‌کا ناسناڤین دی ژی هه‌بوون، مینا: "ئه‌لکابلی" و "ئه‌لرۆمی" و "ئه‌لتۆسی" و "ئه‌له‌سه‌ه‌ه‌ ئابادی". ل گوره‌ی ره‌وشا وان وه‌لاتین د چووین، ناسناڤی خوه ژی دگوهارت، هه‌رده‌م ئه‌و ناسناڤه د هه‌لیژارت کو خوه پی نیژیکی خه‌لکی بکه‌ت. هه‌روه‌سا جلکین خوه ژی ل گوره‌ی وان ده‌قه‌رین د چووین، دگوهارتن. ل ئیرانی عه‌مامه‌یه‌کا ره‌ش دکره سهرئ خوه کو نیشانا زانایین شیعه‌یانه، ل میسر و تورکیا عه‌مامه‌یه‌کا سپی دکره سهرئ خوه. هنده‌ک جارن ب تهر‌بۆش و جارنا بی تهر‌بۆش د هاته دناڤ خه‌لکیدا. ل ئورۆپا ژی تنی تهر‌بۆش ددانا سهر سهرئ خوه. لی ل حیجازی کوفی و عه‌گال دکرئی.

ل قاهره، دگه‌ل هه‌قالین خوه د چوو ئه‌زه‌کیی و ل یانه‌یه‌کا فرۆشتنا بیرئ د روونشتن. ده‌می ل سته‌نبۆلی ژی دچوو (کاغه‌دخانئ)، دگه‌ل قهره‌چان روودنشت و به‌خشیش ددایین. که‌سه‌کئ نه‌جه‌فی دبیزیت: وی ب چاڤی خوه دیت بوو کو ئه‌فغانی ل عه‌شقباد چوو بۆ د له‌شفرۆشخانا گشتیڤه. ئه‌فغانی چ جارن ژن نه ئینا بوو، ده‌می پرسیار ژئ کرین کا بۆچی ژنی نا ئینیت: وی دگۆت کو هه‌رده‌م ل وه‌لاتان دگه‌ریبت و ب سه‌فه‌رکرنیڤه یئ مژووله، له‌وا نه‌قیټ بیته بار ل سهر ملین چ ژنان. لی عه‌لی وه‌ردی دبیزت، ئه‌فه به‌هانه‌یه‌کا قابیلکه‌ر نینه، نه دووره یئ نه‌میر بیت، یان ژئ دبیت شه‌هوه‌ته‌کا لاواز ل هه‌مبه‌ر ژنان هه‌بوو بیت. لی دناڤ شینوارین ویدا، هنده‌ک گرۆڤ هاتینه دیتن کو وی په‌یوه‌ندی دگه‌ل هنده‌ک تورینن ئورۆپی هه‌بوون، ئیک ژ وان ب ناڤی "کاتی" بوو. لی ئه‌م نزاینن کا کئ حه‌ز ژ کئ دکر و کا ئه‌ف عشقا وان عشقه‌کا ئه‌فلاتۆنی بوو یان کوورتر بوو. د عه‌قیده و هزرکرنا خوه‌دا (هه‌روه‌کو د ره‌فتارا خوه‌دا)، نه‌یی هه‌شکباوه‌ر بوو. مرید و هه‌قال ژ هه‌موو ئایین و مه‌سه‌بان هه‌بوون. وی هه‌قه‌بندی دگه‌ل که‌سین مه‌سیحی و جوهمی و به‌هائی و ئه‌زه‌لی و سوننی و شیعی و مه‌جۆسی و مولحیدان ژئ هه‌بوون. ئه‌و ب خوه ب عه‌قیده‌یا قوتبی صوفیی ناقدار (محمی الدین بن عربی) یئ داخبار بوو، کو دگۆت: "هه‌موو ئایین ب جوداه‌ی یا عه‌قیده یین خۆڤه ئیک ئایینه، شه‌نگستی وی ئه‌قینیه. لی خه‌لک ل گوره‌ی مه‌ژئ و تیگه‌هشتنا خوه، ب ئاوا یین جوداجودا ل مه‌عبۆدئ خوه دینرن." هه‌روه‌سا سهره‌رای نه‌ژادئ وی یئ شیعی، چ جارن ب هه‌شکباوه‌ری و زی‌ده‌رۆییڤه نه‌بوویه لایه‌نگرئ شیعیانئ. ل وی ده‌می ره‌خنئ ل سوننه‌یان دگریت ژبه‌ر نه‌هیشتنا ده‌رگه‌می ئیجتیهادی، هه‌روه‌سا ل سهر جڤاتین به‌هیئ و مه‌وکبین حوسه‌ینیی و له‌تمکرئی و زی‌رینکرنا مه‌رقه‌دین پیروژ و بکار ئینانا وان ژبۆ شه‌فاعة‌تکرئی، ره‌خنئ ل شیعه‌یان ژئ دگریت. ئه‌و ل وئ باوه‌رئ بوو کو د قئ سهرده‌میدا، زیانین ئازراندنا بابه‌تی خیلافه‌تا پشتی مرنا پیغه‌مبه‌ری پترن ژ مفا یین وئ. دگۆت ئه‌گه‌ر سوننه دانپیدانئ ب خیلافه‌تا

عہلی بکہن ژبو شیعہ یان، ما شیعہ دئ تشتہ کی ژئ قازانچ کہن؟! یان ئەگەر شیعہ دانپیدانی ب ره‌وايه‌تی یا خیلافه‌تا ئەبو به‌کر بکہن، دئ چ گه‌هته سوننه‌یان. پاشی گازی دکه‌ت: "ما نه دهمی هندیه کو ئەمین موسلمان ژ ئی غه‌فله‌تی و ژ ئی مرنا به‌ری مرنئ هشیار ببین؟!"

ب نسبت به‌ری خودانا وی ل سهر بابه‌تین هه‌مه‌جوړین ژيانا که‌تواری، وی ب نیرینه‌کا ریژه‌یی سهرده‌ری دگهل هه‌موو بابه‌تان دکر. محهمه‌د مه‌خزومی دبیتیت: ئەفغانی شیانین قایلکرنا خه‌لکی هه‌بوون، هه‌تا وی راده‌ی کو د شیا د هه‌مان دهمدا، بابه‌ته‌کی ل ده‌ف خه‌لکی ب ئەفینیت و ب قهرفینیت ژئ. دهمی ژئ هاتیه پرسیارکرنا کا نه‌ینی یا ئی شیانئ چیه، گو‌ت: هه‌ر تشته‌کی دوو روو هه‌نه، هه‌ر مرو‌قه‌کی ژئ ساخه‌تین باش و خراب هه‌نه، ئەگەر ئەم سه‌حکه‌ینه ساخه‌تین وی بین باش دئ مه‌دحین وی که‌ین، لئ ئەگەر ئەم سه‌حکه‌ینه ساخه‌تین وی بین خراب دئ غه‌بیه‌تا وی که‌ین.

ب نسبت مه‌سه‌بی وی بی ناقنجیژی، ئەو د سهرده‌مه‌کیدا دژیا کول هه‌موو وه‌لاتین ئیسلامئ، هه‌فرکیه‌کا توند دناقبه‌را که‌فن و نووویاتییدا هه‌بوو. لایه‌نگرین که‌فنا‌تیی نه‌دیان خوه پینگه‌قه‌کی ژ ری‌بازا باب و باپیران ده‌رکه‌فن و ب هه‌شکباوه‌ری سهرده‌ری دگهل بابه‌تان دکر. لایه‌نگرین نووخوازیی ژئ هه‌موو تشتین که‌فن ره‌ت دکرنا و ب هه‌شکباوه‌ری سهرده‌ری دگهل نه‌ دکر. ئەفغانی ب په‌یامه‌کا ناقنجی و هه‌قسه‌نگ دناقبه‌را هه‌ردوو جه‌مه‌سراندا هاته مه‌یدانی. ب ئی مه‌سه‌بی ته‌وفیقی، ئەفغانی شیا گه‌له‌ک ژ موسلمانین دوو‌دل رزگار بکه‌ت. ل وی سهرده‌می، نه‌ یا ب سانا‌هی بوو کو که‌سئ موسلمان ده‌ست ژ ئایینی خوه به‌رده‌ت. د هه‌مان دهمدا ژئ، یا ب زه‌حمه‌ت کو هه‌موو داهینانین زانستین نوو ب کووره‌یی ره‌ت بکه‌ت. لئ ئەفغانی هات و د گو‌ت، ئایینی ئیسلامئ نه‌ تنئ گیانی و ئاخره‌تیه، به‌لکو گیانی و جه‌سته‌یی یه (ئانکو د هه‌مان دهمدا ئاخره‌تی و دنیا‌یی یه‌ ژئ). ب ئی مه‌سه‌بی خوه، ئەفغانی مینا ئەحمه‌د خانئ هیندی بوو، لئ هه‌لوئستی وان هه‌ردوو‌یان ل به‌رانبه‌ری بریتانیا جودا بوو، له‌وا هه‌قدژ بوون. ئەحمه‌د خان د ئیا پیکه‌هاتی دگهل بریتانیا بکه‌ت و ته‌رکیزی ل سهر هه‌شیارکرنا و ره‌وشه‌نییرکرنا موسلمانان بکه‌ت، لئ ئەفغانی ل هه‌مبه‌ری بریتانیا، پتر مه‌یلداری توندوتیژی و شوره‌شی بوو. د ئی بیافیدا ژئ، کاریگه‌ری یا فه‌لسه‌فا ئیین روشد ل سهر مه‌سه‌بی ئەفغانی یا ئاشکرایه. ئیین روشدی فه‌لسه‌فه‌کا ته‌وفیقی هه‌بوو دناقبه‌را ئیین و فه‌لسه‌فیدا، دگو‌ت، ئیین و فه‌لسه‌فه‌ هه‌دوو ئالا هه‌لگرین راستیینه و راستی نابیه‌ته‌ دژئ راستی. ئەگەر جوداهیه‌ک هه‌بیت، ئەوه کو دین بو هه‌موو خه‌لکیه و فه‌لسه‌فه‌ تنئ ژبو که‌تا بژاره ده‌یته ئاراسته‌کرنا. ب ئی چه‌ندئ جوداهئ د شیوازی‌دایه، نه‌ د ناقه‌رو‌کیدا.

پاشکۆیی دووی: ماسۆنیهت چیه

بزاڤا ماسۆنیی ژ وان بزاقین مژدار و مشت نهینیه، چونکو ئەندامین ماسۆنیهتی ههردهم نهینی یین کوربهندا خوه ئاشکرا ناکهن و دبیت ئیک ژ مهرجین سه رهکی یین ماسۆنیی ئەو بیت کو نابیت چ نهینی یین وان بهینه ئاشکرا کرن. ههروهسا ژیدهرین ل سه ماسۆنیی ژی دکیمن، پرانی یا وان ژیدهرین ل سه هاتینه نفیسین، ب ئاوایهکی نه زانستی و ب زیدهروییقه هیرش کرینه سه کوربهندن ماسونیهتی. ئەڤجا دناڤ ڤان نفیسین مشتت دژین و کهربوکیندا، راستی بهرزه دبیت. لئ ئەڤا د. عهلی وهردی نفیسای پشتبهستن ب دوو جوړه ژیدهران کریه: ئەو گۆتارین ڤهکۆله رین مهیلدارین زانستی نفیسین و جوړی دووی ژی ئەو نفیسین، ئەوین کهسین ماسۆنی ب خوه به لاقکرین. ب نه مازهبی ئەو کتیبین ماسۆنیی ناڤدار (شاهین مهکاریوس) نفیسین و به لاقکرین. مهکاریوس ژ لوبنای یین ئیکه م بوو کو ل داوی یا سه دی نۆزدی چوو به دناڤ ماسۆنییدا و پاشی چوو به میسرئ و کۆڤارا (له تائف) دهرئیخستی. ههروهسا گه له ک کتیبین دی ژی ل سه ماسۆنیی نفیسینه و به لاقکرینه.

ماسۆنیهت ژ په ڤا (ماسۆن) یا ئینگلیزی هاتیبه وهگرتن کو ب راما نا ئاڤاهی یان ته لارسازی دهیت. دیرۆکڤان ل سه ره هوریشالین سه ره تایی یین ماسۆنیی پیک نه هاتینه، لئ هندهک ماسۆنیی دبیژن کو ره هوریشالین وان ڤه دگه رنه ڤه سه رده می سه ندیکا یا ئاڤاکهران، ئەوین هه یکه لئ سلیمان پیغه مبه ر ل ساللا ۱۰۱۲ پ. ز، ئاڤاکرین. هندهک ژی ڤه دگه رینه به ری ڤی سه رده م. لئ ڤه کولینین زانستی ڤان بوچوونان په سه ند ناکهن. چونکو پرانی یا ڤه کۆله ران، ماسۆنیی دزڤرینه سه ر وان سه ندیکا یین بریتانی یین ل سه دی دوازدی هاتینه دانان. ل بریتانیا یا وی سه رده می، بزاقه کا مه زن و به رفه ها ئاڤاکرنا دیر و که نیسه یان سه ره هلا بوو. دبیژن کو د ماوه یی بیست سالاندا نژیکی پینج سه د که نیسه یان ئاڤاکر بوون. هه ژی گۆتنه کو ئاڤاکرنا ته لارین مه زن پیدڤی ب زانینه کا هوور یا دهرباره ی بیرکاری و ئەندازه یی و سیگۆشه یان و هندهک زانستین دی ژی هه یه. خه لکی به ری شارهبازی یین خوه یین پیشه یی ژبو خه لکی ئاشکرا نه دکرن و د گۆتنی (نهینی یا پیشه یی). ههروهسا سه ندیکا یین که فن ژی، هندهک ئیشارهت و ئاماژه یین نهینی هه بوون کو ئیکودو پین دنیاسین. چونکو ل گوره ی جهی ئاڤاهییان، نه چار دبوون ل گه له ک جهان بگه ریین و ل هه ر جهه کی چووبانی، ل هه ڤال و هه ڤیشه یین خوه دگه ریان.

روژا ۲۴ خزیرانا ۱۷۱۷ئ، روژه کا گرنگه د دیرۆکا ماسۆنییدا، چونکو ئەڤه ئەو روژه کو ماسۆنی ژ قوناغا خوه یا که فن بهر ب قوناغه کا نووترڤه چوو. ل ڤی روژی کۆمه کا ماسۆنی یین که فن، ل له ندهن کۆمبوون و بریاردان کۆمه له یه کا نوو دامه زرینن کو ب ئارمانج و سروشتی ئەندامین خوه ڤه، ژ هه موو سه ندیکایین که فن یا جودا بیت. ب ڤی چه ندی ژی ماسۆنیهت ب شیوازی خوه یی نوو ها ته دامه زراندن. ماسۆنیهت که فن، تنی

ئافاكەر تىدا دېوونە ئەندام. لى ماسۇنيەتا نوو دەرگەھى ئەندامەتئى بۇ ھەموو كەسان قەكر، ب مەرجهكى يى رىزدار و رەوشەنكەر بيت، ئانكو مەژى و تېھزىنەكا قەكرى ھەبىت. قەكۆلەرەك قى قەگۇھاستنا ماسۇنيى ژبۇ دوو ئەگەرەن قەدگەرەنيت: يى ئىكى كىمبوونا ئافاكەرەن كەنيسە يىن مەزن، يى دووى ژى پەيدابوونا ھندەك ھزرىن نوو يىن مرؤقايەتئى و برايەتئى و دىمؤكراسى يا نوو. لى سەرەراى دەستپىكرنا قۇناغا نوو يا ماسۇنيەتئى، گەلەك ژ ئايبردە و جەقەنگىن خوە يىن كەقن پاراستن. درووشمى وان ھەر پەرگال و گۇشە بوو، ھەرەسا گەلەك جەقەنگىن دى يىن ژبۇ ئافاكەرنى دەتائە بكارئىنان وەكو شاقۇلى و مالنجى و كەرەستە يىن دى ژى، ھەر ما بوون. ماسۇنى ب چاقەكئى پر ھەبىتە و رىزگرتنەكا مينا پىرؤزىي ل ھەيكەلئى سلیمانى دنیرن، كو ئىكەمین ئافاھىيە ژبۇ عىبادەتكەرنە خودئى ھاتىيە ئافاكەرن. ھەرەسا رىزى ل كەسەكى دگرن كو خەلكئى باژىرى (صور) يا كەقن بوو دىبىژنى (حیرام ئەبى). قى كەسى كاری فافونى دكر و سلیمانى ژبۇ جوانكەرنە ھەيكەلئى خوە بكار ئىخستبوو. ژبەر قى چەندئى ژى، ماسۇنى دىبىژنە خوە (كورىن بىژنى)، چونكو ئەف حیرامە د تەوراتىدا ب كورئى بىژنى يى ھاتىيە وەسفرکن.

ئايىن و ماسۇنيەت

پشتى چەند سالەكەن كىم ژ دامەزراندنا ماسۇنيى ل لەندەن، كوربەندىن وئ ل سەرەنسەرى برىتانيا و وەلاتىن ئورؤپى بەلاقىبون. پاشى ل سەرەنسەرى جىھانى بەلاقىبون. ھندەك قەكۆلەر وەسا ھزر دكەن كو ئەف لەزاتى يا بەلاقىبون وئ، كاردانەو ھە يا وئ ھەقركى يا دژوار بوو، ئەوا دناقبەرا ئايىن و مەسەبىن ھەمەجۇردا ھەبى. قى چەندئى ژى وەكر كو ماسۇنيەت ھەموو ئايىنان دناف خوەدا ھەمبىز بەكەت. د ھەر كوربەندەكىدا ئەندامىن مەسىحى و جوھى و موسلمان و مەجووسى و بۆزى و كونفوشىؤسى و بەھائى و گەلەك مەسەب و ئايىن دى ژى تىدا بوون. فەلسەفەيا ماسۇنيى، پشتبەستنى ب وئ ھزرى دكەت كو ھەموو ئايىن ل سەر ھەبوونا خودئى و نەمرى يا گىانى پىك دەين. ھەر كەسەكئى باوهرى ب قان ھەردوو خالان ھەبايە، دا ھىتە قەبوولكرن و پاشى يى ئازاد بوو كا چ عەقىدە و ئايىن ھەبىت. ئەم دكارىن بىژىن، ماسۇنيەت وەكو بانگەوازىھەكئى بوو ژبۇ براىەتى يا دناقبەرا ئايىناندا. بنەما يىن وئ يىن ناقدار ژى ژ قى چەندئى دەرەكەفتن: ئازادى، براىەتى و وەككەقى. د ماسنىوتەدا كەقندا، يا فەر بوو ئەندام ل سەر ئايىنى وى وەلاتى بن ئەوئ لى كار دكەن. لى د دستورئى ئىكى يى ماسۇنى يا نوودا (ئەوئ جىمس ئەندورسن ل ساللا ۱۷۲۳ئ) دانائى، فەرە ئەندامىن ماسۇنيى ل سەر وى ئايىنى بن، ئەوئ ھەموو خەلك د پەژرىنيت و ھەر كەسەك د بۆچوون و عەقىدە يا خوەدا يى ئازادە، ئانكو فەرە مرؤف يى جوامىر و راستى بىژ و پاقر و شەرىف بىت. ھەرەسا فەرە باوهرى ب ئازادى و براىەتى و وەككەقى بىنيت ھەتاكو د

شیت بیته ئەندامی کوربەندەکا ماسۆنی. ب قی چەندی ژى، ماسۆنیەت دبیتە لاندکا ئیگرتتی و ریکەکا قەکرى ژبو هەقالینی و برایه تی و وهکەه قی یا دناف هەموو مروقاند. هەر وهسا دکتیا (ئادابین ماسۆنی) دا هاتییه کو ماسۆنیەت مهژی روهن دکەت و دەمارگیرین کیم دکەت، هەر دەم باوهشا وى یا قەکریه ژبو هەمبیزکرنا هەر مروقەکی باوهردار ب برایه تی و وهکەه قی. ئەوا خرابی و کەربوکین و دەمارگیرى یا ئاینان د سەرى خەلکیدا چاندی، ماسۆنیەت ب ئەقینی و برایه تی و هەف قەبوولکرنی چاک دکەته قە. لەوا ئاین ترسیان کو جهی هەموو ئاینان بگرت، ئەقجا کۆمه کا قەشەیان (ب تاییه تی یین کاسۆلیک)، وهسا ددا زانین کو ماسۆنیەت کار ژبو نه هیلا مەسیحیه تی دکەت. ب قی چەندی ژى، گومان ل سەر ماسۆنی چیبوون. ئوو ئەوا ئەف گومانە خورتر لیکری، سیستەمی نهینی و جهقەنگ و ئامازە یین تاییه تین ماسۆنی بوون کو نه دبوو کەسەک ئاشکرا بکەت.

ل ۲۷ی نیسانی سال ۱۷۳۸ی، ئانکو پشتی بیست و ئیک سالان ژ دامەزراندنا وى- پاپا کلیمەنتی دوازی بەیانەک دەرئیخست و ماسۆنیەت تیدا حەرامکر، ئوو دا خویا کرن کو هەر کەسەکی بگەهتی هەر وهکو ژ ئایینی خوه قاری بووی. ئەف بەیاننامە دەستپیکا پەیدا بوونا هەقکی بوو دناقەرا کاسۆلیک و ماسۆنییدا. ئەقجا دەستەلاتدارین کاسۆلیک ل ئیسپانیا و پورته گال ب دویف ماسۆنییان دکەفتن و تەپەسەر دکرن. ژ لایى خو قە، ماسۆنییان ژى ل دژی پاپا و مەسەبی کاسۆلیکی کار دکر.

لئ سەرەرای قی حەرامکرنی و هەقکی یا بەردەوام، هژمارا کوربەندین ماسۆنی ل گورەى فرمانگەها پێزانینن نیقدهوله تی ل سال ۱۹۶۴ی گەهشتبوونه سیه و دوو هزار کوربەندان و هژمارا ئەندامین وان دگەهشتنه نیزیکی پینج هەتا شەش ملیون کەسان ل سەرانسەری جیهانی. ماسۆنی چ بنگەهین جیهانی یین گشتی نین، لئ کۆمه کا کوربەندین سەرەکی یین خو سەر هەنە و هەر کوربەندەکا سەرەکی کۆمه کا کوربەندین دی یین هەچکوهی یین پیقە گریدایی هەنە. نا قین وهکو (کوربەندی هەرە مەزن) یان (رۆژهلایى سامی) یان (جقاتا سامی) یان هەر نا قەکی دی یین دامەزرینەر ل سەر کوربەندی سەرەکی دهیتە دانان. هەر دەمی کوربەندەکی ب قی شیوهی ژبو جهەکی بهیتە دامەزراندن، فەرە رەزامەندی یا کوربەندین سەرەکی یین وهلاتین دی ژى هەبیت. د هەموو کوربەندین ماسۆنییدا، سى ئاستین سەرەکی یین ناساندنا ئەندامان هەنە: دەستپیکەر، هۆگر، سەیدا. ئەف پۆلینکرنه ژ پلەیین ئافاکەرین کەفن هاتییه وەرگرتن. پاشی هەندەک پلە و ئاستین دی هاتنە ئافراندن کول گورەى شیوازین پەیره وکرنی ژ هەقجودانە، وهکو: پلەیا هەژدی و سیه و سین د شیوازی ئوسکوئەندی یا کەقندا، پلەیا دارقەسپی و صەدەفی د شیوازی ئەمیریکیدا، پلەیا شەشى و نۆتی د شیوازی مەفیسیدا، پلەیا پەیمانا مەلیکی و سواری هەیکەلی و سەیدای هەلبژارتی د شیوازی یۆرکدا... هتد. د دەمی دامەزراندنا هەر

کوربهندهکا ههچکوههبيدا، فەرە ههفت ماسۆنى يان پتر ژ پلهيا سهيداي يان بلندتر کۆم بين و روخسه تى ژ کوربهندى سهرهکيى وهلاتى بخوازن (ئهگهر ههبيت)، لى ئهگهر نهبيت فەرە روخسه تى ژ کوربهندى سهرهکيى وهلاتهکى دى بخوازن. پشتى دامهزاندنى، قى کوربهندى ههچکوههبي ل گورەى بنه ما يين پهيرهوکرى، مافى وهرگرتنا ئەندامين نوو ههيه.

ل گورەى پيزانينين بهردهست، ئەم د کارين ماسۆنى ل سەر دوو جهمسهران پۆلين بکهين: شوپپاريز و نووخواز. ماسۆنى يا شوپپاريز ئەوه ئەوا ل بریتانيا و ئوسکوتلهندا و ئەلمانيا و ئەميریکا بهربهلاڤ، داخواز دکهت کو گوهدارى يا حکومه تى بکهن و ههماهنگيى دگهل سيسته مئ ههيه بکهن و خوه دگهل بگونجین. لى ماسۆنى يا نووخواز ئەوه ئەوا ل فرهنسا و باشورى ئورؤيا و ئەميریکا لاتينى بهربهلاڤ، کول دژى دهستلاتا ئايينى و دکتاتورى يا سياسى کار دکهت. قهکۆلەر وهسا ددهنه خوياکرن کو جوداهى يا دناقبهرا قان ههردوو جهمسهرين ماسۆنييدا ئەوه کو جهمسهرى ئيکى ل وان وهلاتانه ئهويين تا رادديهکى ئازاد و چ ههڤرکى يين توند و دژوارا دناقبهرا کاسۆليک و بروتستاناندا نينن. لهوا نهقين مايى خوه د بابه تين ئايينى و سياسيدا بکهن. لى جورى دووى ل وان وهلاتانه ئهويين د رهوشهکا ئايينى و سياسى يا جودا دا د ژين، ئەقجا ب ههلويس تين شوره شگيرى سهردهريى دگهل کاودانين وهلاتى دکهن. ب قى چهندى ژى دى بينين کو ماسۆنى يا شوپپاريز پلهيهکا مشت ريزگرتن ل وهلاتين خوه ههيه و يا ئاشکرايه. لى ماسۆنى يا نووخواز نهينتيره و خهک ب چاقى گومانى و تاوانباريى لى دنيريت. ل وان وهلاتين ماسۆنى يا شوپپاريز تيدا، کومهکا کهسين ناڤدار و مهليک و زانا و نفيسهر و سياسه تمهدار و سهرکردين لهشکهرى دگهلدانه. بۆ نموونه: ل ويلايه تين ئيکگرتى يين ئەميریکا، ماسۆنيهت تهخهکا بزاره و ريزداره دجفاکيدا. ل ههر ويلايه تهکى کوربهندهکا سهرهکى ههيه کو کومهکا کوربهندين ههچکوههبي پيڤه گریدايه. ههر کهسهکى د کوربهندهکا ماسۆنييدا بيته ئەندام، دى پهراختر و ريزدارتر و دهستلاتدارتر بيت، چونکو ههردهم هۆگرين وى يين ماسۆنى هاريکارى يا وى دکهن. ئەڤ هاريکارى کرنا ئيکودو نه تنى دناق يهک وهلاتيدا ههيه، بهلکول ههر جهى ماسۆنيهکى ئەندامهکى دى يى ماسۆنى ديت (خۆ ئهگهر نه نياسيت و ژ نه ژاد و ئايينهکى دى بيت ژى)، فەرە هاريکارى بۆ پيشکيش بکهت. بۆ قى چهندى ژى هندهک ئاماره بين تاييهت ههنه، وهکو شيوازي تهوقه کرنى، يان سلاق کرنى يان ههر ئامارهيهکا دى کو ئەندامين ماسۆنى ئيکودو پى بنياسن. ههروهسا ماسۆنى هندهک ئاييرده بين سهر و سهمه ره ههنه، ددهمى قه کرنا ههر کوربهندهکى نوودا يان ددهمى وهرگرتنا ئەندامهکى نوودا ئەنجام دهن. ئەڤ ئاييردهيه ل گورەى جوداهى يا شيوازين پهيرهوکرى يين کوربهندان ههमे جورن. لى د شهنگستهين

خودا ھەر يەك جۆرى ئاييردەيانن. ئەف ئاييردەيە ب ئاوايەكى نواندىن دەينە ئەنجامدان و ھەر كەسەك ل گورەى پلە و پاىە يى خوە، دى رۆلى گىریت.

بریتانیا و ماسۆنیەت

ھەقەبەندى يا دناقبەرا بریتانیا و ماسۆنییدا، ھەقەبەندییەكا ب ھیزە و ژ ھەقەبەندى يا ماسۆنیى و ھەموو وەلاتین دى يین جیھانى ب ھیزترە. ماسۆنیى ژ بریتانیا دەستپیکرییە و بەر ب ھەموو وەلاتین جیھانیفە چووویە. ل بریتانیا چ جارن ماسۆنیەت نەھاتیە قەدەغەكرن و تەپەسەركرن. دەمى پەرلەمانى بریتانى ل سالا ۱۷۹۸ئ، بریارا قەدەغەكرنا ھەموو كۆمەلەیین نھینی دای، ماسۆنیەت ژى ئاقەرتە كر. پینچ مەلیكىن بریتانیا بوویە ئەندامین ماسۆنیى: جۆرجى چوارى، وەلیەمى چوارى، ئەدواردى حەفتى، ئەدواردى ھەشتى، جۆرجى شەشى. بریتانیا گەلەك ھاریكاری يا ماسۆنیى كر و دەمان دەمدا ژى گەلەك مفا ژى دیت. ھەر جھەكى چووبانى دا ماسۆنیى لى بەلاقكەن. پاشى ھەردەمى سەركردەكى لەشكەرىی بریتانى چوو با ھەر جھەكى دونیایى، دا ھندەك ھەقالین ماسۆنى (ب رىكا ئاماژە يین كار پیکرى) بینیت و دا ھاریكاری يا ئەنجامدان ئەركین وى يین لەشكەرى كەن.

ماسۆنى گەلەك شەھنازیى ب مەلیك ئەدواردى ھەفتى دكەن و ریزگرتنەكا تاییەت بۆ دگرن، چونكو وى گەلەك حەز ژ ماسۆنیى دكر و گەلەك خزمەتین دەربارەى بەلاقكرن و ب ھیزئىخستنا وى بۆ پيشكیشكرینە، سەردەمى قى مەلیكى ژى ئەو سەردەمە بوو كو رۆژ ئیمپراتورى يا بریتانیا ئاڤا نەدبوو. ئەف مەلیكە ھیشتا وەلى عەھد بوو دەمى ل سالا ۱۸۷۰ئ، بوویە ئەندامى ماسۆنیى. پشتى چوار سالان ژ ئەندامەتى يا وى شیا پلەيا سەیدایى ھەرە مەزن ب دەستقە بینیت. ل ئاھەنگا پینجى سالی يا روونشتنا شاژن فیکتوریایى ل سەر عەرشى بریتانیا (ل ۱۳ى خزیرانا ۱۸۸۷ئ)، ھەفت ھزار ماسۆنى ژ ھەموو جیھانى بەرھەف ببوون كو نوونەرىن ھەزار و ھەفت سەد كوربەندین ماسۆنییان بوون. ل ھۆلەكا بەرھەف ھەلەندەن، ئاييردەيەكى تاییەتى ماسۆنییان پيشكیشكرن كو ھەر ئىك ل گورەى پلە و پاىەيى خوە روونشت بوو. وەلى عەھدى پەیفەك بۆ خواند و گەلەك پاىەدارین دى يین بریتانى پەیف پيشكیشكرن و ھەموویان ئایەتین مەدح و سەنایى بۆ بزافا ماسۆنیى ئاراستە دكرن. لۆرد كارنافون د پەیفا خوەدا ئاماژە ب وى چەندى كر كو ھەقدە پسمیرین بنەمالا دەستەلاتدار ل بریتانیا (د دەمین جوداجودا دا) سەرۆكاتى يا قى كۆمەلى كرىنە، ئوو شاژن ب خوە ژى كچا كەسەكى ماسۆنییە و پړانى يا بنەمالا جەلالەتا وى ماسۆنییە.

دەمى ل سالا ۱۹۰۱ئ، شاژن مری و وەلى عەھد بوویە مەلیك، وى دەست ژ پلەيا (سەیدایى ھەرە مەزن) بەردا و برایى خوە (دوق كئوت) ژبۆ قى پۆستى ھەلبژارت، ئەو ب

خوه ژى بۇ پاريزهري ماسوښي. دوق كنوت بۇ ماوي سيه و ههشت سالان سهروكي ماسوښي بو. سهردهمي وي ب سهردهمي زيړيني ماسوښي د هيتته هژمارتن، چونكو گهلهك پيشكهفت و ل پراني يا ولاتين جيهاني بهربه لاقبوو. دهمي ل ساللا ۱۹۲۹، دوق كنوتي (ژبه هندهك نهگهريڼ ساخلمين) دهست ژ كاري بهرداي، دوق كنيت دانا جهي خوه. ب قئ چهندي ژي، سهروكاتي يا ماسوښي تي بۇ ماوهيهكي دريژ ما ددهستي نهنامين بنه مالا مهليكين بریتانيا دا.

بوچي خهلكي حهز دكر ببیته ماسوښي؟

شاهين مهكاريوس دببزييت، پالينهريڼ د بوونه نهگهري پالدا نا خهلكي بهر ب ماسوښيغه هه مهجور بوون، لي سئ سهدهمين سهرهكي هه بوون: (۱) خهلكي دقيا نهيني يين ماسوښي بزائن. (۲) خهلكي دقيا مفای ژ وي هاريكاري وهرگرن، نهوا ماسوښي ژبو نهنامين خوه پيشكيش دكته. (۳) خهلك ب ماسوښي و بنه ماين وي سهرسام و داخبار ببوون.

پاشي ددهته خوياكرن كو نهوين ژبو زانينا نهيني يين وي يان ژبو مفاوه درگرتنا ژ هاريكاري يين وي هاتينه دناقدا هژمارهكا كيم بوون. بههرا پتر يا خهلكي ژبه نهيني يا وي و بنه ما يين وي يين مروښايه تي دهاتنه دناقدا. لي دهمي هم ل سروشتي مروښان دزقريڼ، دبیت نهف گوتنا مهكاريوس نه گهلهك نيژيكي راستي بيت، چونكو هه ركارهكي خهلك دكته مه رهم ژي مفا وهرگرتنه (چ بهرجهسته يي بيت يان مهعنه وي و پايله داري بيت). د هه مو سهرده ماندا و ب شيوهيهكي گشتي مروښ ب دويف بهرژوه وندين خوه يين ماددي يان مهعنه وي دكثيت و پاشي دببزييت كو نهو كاره ژبو بهها و بنه ما يين هه ژي يين مروښايه تي يي كري. نهگه ماسوښي نهو هاريكاري يين هه مهجور ل سهرانسهر ي جيهاني ژبو نهنامين خوه پيشكيش نه كريان، خهلك ب قئ بهرفره يي نه دبوونه نهنامين وي.

هه ژ دهستپيكي بزاقين ماسوښي داكوكي ل سهر وي چهندي دكر كو كه سانين دهوله مند و پايله دار و سهركيشين جفاكي بهينه دناقدا. مروښ ژي ب سروشتي خوه مهيلداری وي چهندي كو بچيته دناف ته خهكا ژ ته خا خوه بلندتردا. نوو ب هزرا عهلي وهردي، نهفهيه كليلا وي سيحرا ماسوښي هه ي. نهوين بچووك و بي پايله د ماسوښي دا دئ شين كه سانين مهن و پايله دار بينن. نهوين پايله دار ژي، ب ريكا ماسوښي دئ بازنه يين هه قبهندي يين خوه يين دگه ل پايله داريڼ دي، بهرفره تر لي كه ن. ب قئ چهندي ژي، ماسوښيهت مفاداريه كا ئالوگور ددهته هه مو جوړ و تهخين مروښان. مشه جارن ماسوښيهت خوه ب عهشيره تي ددهته نياسين، ئانكو نهف كو مهليه مينا عهشيره ته كييه و هه مو خهلك تيڼا ب خوشي و نه خوشيان هه كاري يا هه ف دكهن. ههروه سا ب برا

غازی ئیکودو دکهن (کو هموو براین ئیکن د چوارچوئی عه شیره تا مه زندا- ماسۆنیهت)،
ئه فجا ده می برابه که جه فنگ و ئاماژه بین ماسۆنی ل جهه کی بکار دئینیت، فره براین
وی بین ماسۆنی، د هوارا وی بهین و هاریکاری بۆ پیشکیشکهت.

گرنگترین مفایی ئەندامین ماسۆنی ژ ژبیاتی یا کوربه ندا خوه دبینن، ئەو هاریکارینه،
ئەوین دده می سه فه رکنی و غه ربییدا بۆ دهینه پیشکیشکرن. کوربه ندین ماسۆنی ل
هموو جیهانی هه نه، ده می که سه ک ل وه لاته کی بیانی بیت و که سه کی لی نه نیاسیت، دی
چیه جهین گشتی وه کو پارک و به خچه و سینه ما یان نیفه کا بازاری و دی وان ئاماژه
بین کار پیکری بین ماسۆنی ئەنجامدهت. ئەگه ر دناف وی قه له بالغییدا که سه کی ماسۆنی
هه بیت، ئیکسه ر دی خوه ژئ نیزیک کهت و دی ده ستی هاریکاری بۆ دریز کهت. ئەف
رهفتارا هاریکاری ئیکه ژ ساخله تین هه ره گرنگین ماسۆنی کو فره هه ر ماسۆنیه کی
شه ریف پیگیری پی بکهت. ههروه سا د هینه فی رکن کو نابیت هه موو ده مان و ل هه موو
جهان قان ئاماژه یان بکار بینن، لی تنی دده مین پندفی و جهین هه ژی و ب ریزدا بکار
بینن. چونکو ئەف ئاماژه یه ب شیوه یه کی ئاشکرا ل هه موو جهان به ره لاف بوون،
نه دووره خه لکه کی نه ماسۆنی ژبو مه رمین تاییهت و نه د به رژه وه ندا ماسۆنییدا بکار
بینن. د کتیبین ماسۆنیاندا ب دهان چیرۆک و نمونه بین فی جورئ هاریکاری هاتینه
خویاکرن.

ب فی چه ندی ژی، ماسۆنیهت ئیک ژ وان فاکته رین کاریگه ر بوو کو وه لاتین
رۆژه لات و رۆژئا فایی ژ هه ف نیزیک کرین. نا هیته ماندلا کرن کو ماسۆنیه تی توندی یا
رۆژه لاتییان نه رمتر و ده مارگیری یا وان کیتر لی کرییه. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو
ماسۆنی، شه رستانی یا رۆژئا فاییان ل ده ف رۆژه لاتییان که هی کر و کا چه وا
رۆژه لاتی شیان ل هه مبه ری رۆژئا فاییان نه رمتر بن، ههروه سا رۆژئا فایی ژی شیان ب
بسته هی بهینه دناف جفاکین رۆژه لاتیدا و مفای ژ کلتور و خیرین وان وه رگرن. د پرانی
یا به لافۆک و کتیبین ماسۆنیاندا، ئاماژه ب فی ژ هه ف نیزیکرنا دناقه را رۆژه لاتی و
رۆژئا فایدا هاتییه دان. ئەف ژ هه ف نیزیکرنه و ژبیاتی یا ب هیزا دناف ماسۆنییدا، ببوو
ئه گه ری وی چه ندی کو خه لک پیشوازیه کا گه رم بۆ بکهن. لی ژ لایه کی دیفه ژی، ئەوین
هشکباوه ر د ئاین و مه سه بین خوه دا، یان ئەوین ده مارگیر و ب توندی ب نه ته وه یا خو فیه
گریدایی، خوه ژئ ددانه پاش و هه لویسته کی دوژمناتی ل هه مبه ر وه ردگرت. هزر دکرن،
ماسۆنیهت هه فه ندی بین مرو فی دگه ل ئایینی و نه ته وه ی تیکده دت و دکه ته که سه کی
قاریبووی. ب شیوه یه کی گشتی، ئەم د کارین بیژین کو ماسۆنیهت جوره کی ژبیاتییه کا ب
هیزه دژی هه ر ژبیاتییه کا دی یا مرو ف هه ست پی دکهت. ئو ئەفه یه بوویه ئەگه ری
قه ده غه کرنا وی ل گه له ک وه لاتان.

ژ دهر دین ماسونیه تی

هر دهر دزگه هه کی مروڤایه تی، هندی یی باش و هه ژی بیت، دئ هر هندهک دهر د و ناریشه هه بن. ئو هر دئ هندهک ئەندام هه بن کو زهرگه هان بگه هیننی و ژبو بهر ژه وهندا خوه یا تایهت ئیستیغلالکهن. ماسونیه تی نه یا زهره ره ژ فی چهندي، گهلهک دهر د و ناریشه کهفتینه دریکا ویدا کو لایه نگرین وی، بهری دوژمنین وی بهحس کرینه و رهخنه لی گرتینه. لی هه ژی ئاماژه پیکرنیه کو ناریشه بین ماسونیی ل گوره ی وان وهلاتین تیدا، هه مه جوړن و ژ هه قجودانه. دهرگه هین ماسونیی ل وهلاتین عهره بی، وهکو هه موو دهرگه هین د مشتت ژ بهه ایین واسته بیی و خزمانی و بهرتیلخوارنی و بکارئینانا دهسته لاتی ژبو بهر ژه وهندی تایهت و هه ڤکی یا ل سهر سهروکاتی. کا چهوا ئەف رهفتاره د جفاکین موسلماندا د به لاف بوون، ب هه مان ئاوی هاتنه دناف ماسونیدا ژی.

ئیکه مین ناریشه کهفتیه د ریکا ماسونیدا، وهرگرتنا ئەندامان بوو. ل وهلاتین روژئاقایی کهسهک ناهیهته وهرگرتن هه تاکو دویفچوون بو نه هیته کرن و پشتراست نه بن کو کهسهکی هه ژی و ژیهاتییه. لی ل وهلاتین عهره بی، بیی دویفچوونا هه ژیتی د هاتنه وهرگرتن، ئەفجا ژ ئەگه ری خزمانی و عه شیره تگه ری، گهلهک کهس تیدا هاتنه قه بوولکرن کو نه هه ژی ئەندامه تی یا ماسونیی بوون. ژبو وهرگرتنا هر ئەندامه کی نوو فهره دوو ئەندامین کهفن ته زکیا وی بکن، لی ل وهلاتین عهره بی دیت ئەندامی نوو تنی کهسهکی بنیاسیت و ئەو کهسه دئ هه قاله کی خوه قاییکهت کو ته زکیا ئیکی دی بکهت بیی بنیاسیت، ئەفجا ئەگه ر ئەندامی نوو مفایه کی ماددی ژ ئەندامه تی یا خوه وهرگرت، دئ بو وی و کهسی واسته بیی بو کری ب نیفی بیت. ل ۲ خزیرانا ۱۹۱۰ی، به لاقوکهک ژ روژه لاتا سامی یا فره نسی دهر کهفت، تیدا هاتبوو: "ناپیت جفا تا گشتی یا هه موو کوربه ندین ماسونیی، چ ئەندامین نوو وهرگرن ئەگه ر مه رهم پی خورتکرنا بازرگانیی بیت یان ب دهسته ئینانا هر بهر ژه وهندییه کا دی یا تایهت بیت".

دوه مین ناریشه ماسونیی (ب تایهت لی وهلاتین عهره بی) ئەوه دهمی هندهک ئەندام دگه هه پله یین بلند، دئ هه قال و براین خوه ژبیر کهن و دئ خوه ل سهر وان مه زن کهن. مه کاریوس دبیرت: دهمی هندهک ژ ئەندامین ماسونیی ب زیره کی و خوینگه رمی و ژیرمه ندی یا خوه دگه هه پله یین بلند یان سهروکاتی، دئ دهستا ژ خوه به ردهن هه روهکو ئرکی وان ب وهرگرتنا پۆستی نوو ته قاف بووی، یان ئیدی ماسونیی کار پی نه مایه. ژلایه کی دیفه ژی، چ پویته ب هه قالین خوه بین بهری وهرگرتنا وی پۆستی نادهن. ئو دهمی هه قاله کی وان پیدفی ب هاریکاری دیت، دهستی هاریکاری بو دریز ناکه ن و سه ردهری یا سهروکی و خزمه تکاری دگه ل برا یین خوه یین ئەندام دکن. لی د. عه لی وهردی و هسا دبینیت کو بهر پرسین مه زنین ماسونیی، ژ ئەگه ری داخواری یین به ردهوامین ئەندامان خوه مه زن دکن و مه غروور دبن. ئانکو ئەم د کارین بیژین کو

ئەندامىن بچووك ب داخووزى و خوھ بچووككرنا خوھ يا بەردەوام، ئەندامىن مەزن و پايەدار مەغرور دكەن و بەر ب دكتاتورىيە دەن .

سىيەمىن ئارىشا ماسۆنىيە كو نەحەزىن وى بەحس ئى دكەن و وەكو چەكەكى دژايەتلىكن و كىمكرنا رۆلى وى بكار دئىنن، بابەتى گەندەلىيىيە. گەلەك ژ ئەندامىن مەزنىن ماسۆنى يا عەرەبى د گەندەل بوون و دەستكارى د مالى كوربەندىدا دكرن. يان ئى پلەدارى يا ئەندامان د فرۆشتن. بۆ نمونە: پشتى رۆژەكى ژ وەرگرتنا پلە يا سىي، پلە يا ھەژدى ب شەش لىرەيان د ھاتە كرىن. ئەو ب خوھ ئى ل گورەى دستوورين ماسۆنىيە، فەرە دنابقبەرا ھەردوو پلەياندا سىيە و دوو ھەيف بپۆرن. ئارىشەكا دى يا ماسۆنىيە كو ئارىشە يا ھەموو كۆمەلە و رىكخراوانە، ھەر ژ ئەزەلدا ھەبوويە و ھەتا ب ئەبەد ئى دى ھەر مېنىت، ئەو ئى ھەسوودىيە. دەمى كەسەك ب سەردكەفیت و ناڤودەنگى وى بەلاڤ دبىت، دى ھەڤالين وى گردارىيە ئى راکەن و دبىت ھەسوودىيە پى بېن. ئەڤجا دى ل سەر ياخى بن و بنە مونافسىن وى، ئەڤجا دى پلانين ھەمەجۆر ژبو لادانا وى دانن.

بزاڤىن ماسۆنىيەتى ل وەلاتين عەرەبى

دەستپىكا ھاتنا ماسۆنىيە بۆ ناڤ جفاكى مىسرئ، ل سەردەمى داگىركرنا فرەنسى ل داوى يا سەدى ھەژدى بوو. ل مىسرئ، جەنەرال كلىبەرى كوربەندەكا ماسۆنىيە ب ناڤى (ئىزىس) دانا و گەلەك ژ كەسايەتى يىن مىسرئ تىدا بوونە ئەندام. لى دەمى كلىبەر ھاتىيە كوشتن، كوربەندا وى ئى ھاتە گرتن. ل سالا ۱۸۳۰ئ، ھندەك ئىتالى يىن ئاكنجى ل ئەسكەندەرىي، كوربەندەكا سەر ب كوربەندا سەرەكى يا ئوسكوتلەندىڤە دانا. پاشى كوربەند ل دويف كوربەندى ھاتنە دانان، لى پرانى يا ئەندامىن وان بىانى بوون. دەمى ئىسماعىل پاشا (خدىيوى) ل سالا ۱۸۶۳ئ، عەرشى مىسرئ وەرگرتى، ماسۆنىيەت بەر ب پىشڤە چوونىڤە بر. گەلەك ژ كەسايەتى يىن ماڤويل و پايەدارين مىسرئ ئى ھاتنە دناڤدا. ل ۸ى گولانا ۱۸۷۶ئ، كوربەندا سەرەكى يا نىشتمانى يا مىسرئ ل سەر شىواوزى ئوسكوتلەندى بى كەڤن ھاتە دامەزراندن. ئەڤ كوربەند ژ لايى ھەموو كوربەندىن سەرەكى يىن جىھانىڤە ھاتە پەسەند كرن. دەستەلاتا پىدانا پلە يىن بلندىن ئەندامان و دەستەلاتا ڤەكرنا كوربەندىن سەر ب وىڤە دانى. پاشى ل سالا ۱۸۸۷ئ، كوربەندا سەرەكى يا مىسرئ برپار دا كو خدىيوى تەوفىق ژبو پلەيا سەيدايى ھەرە مەزنى ڤى كوربەندى بەلبژىرتى. لى ل سالا ۱۸۹۰ئ، خدىيوى داخووزا لىبۆرىنى ژ سەرۆكاتىي كركەسەكى دى پىشنىياز كركو ڤى پلەيى وەرگرتى.

ل ۹ى كانوونا دووى يا ۱۸۹۱ئ، ئەندامىن كوربەندا سەرەكى كۆمبوون و ئىدىرىس بەگ راغب وەكو سەرۆكى ھەرە مەزن ھەلبژارت و خدىيوى تەوفىق ئى كره (رئىس شرف) بۆ ھەتا ھەتايى. ئىدىرىس بەگ ژ بنەمالەكا دەولەمەند بوو، گەلەك ژ مالى خوھ د

ریکا پیشکهفتنا ماسۆنییدا مهزاخت. ل سهردهمی وی ماسۆنیهت گهلهک پیشکهفت و هژمارا کوربهندی سهر ب ویفه گههشتنه نیژیکی پینجی و چوار کوربهندان. سهروکاتی یا ئیدریس بهگی نیژیکی سیه سالان فهکیشا. لی ئەف سهرکهفتنا وی یا بهردهوام، بۆ سهدهمی هندئ کو کۆمهکا ئەندامان ل سهر یاخی ببن و مونافهسا وی بکهن، پاشی ژیفه ببن و کوربهندهکا دی یا سهرهکی ب نافی (کوربهندا سهرهکی یا ئورشهلیمی) بدانن. محهمهده سهعید ئەلمهراغی دکتیبا خوهدا (ئەوال سالان ۱۹۱۰ئ دهرکهفتی)، دبیتیت: "ل گورهی یاساین ماسۆنی، ناییت دوو کوربهندی سهرهکی یین مهزن ل وهلاتهکی ههبن. ئوو ئەفه پتره ژ سیه سالان چ کوربهندی سهرهکی یان روژهلایتی یین ههره مهزن ل میسری نین. تنی کوربهندا سهرهکی یا نیشتمانی یا میسری ههیه، ئەوا برایی مشت ریزداری سهیدایی ههره مهزن (ئیدریس راغب بهگ) سهروکاتی یا وی دکهت. ئەفه کوربهندا شهرعی یا ئیکانهیه و نا بیت چ کوربهندی دی، بیی دستووری یا وی بهینه فهکرن. ئەفه ب تنی خودانا دهستهلایتا شهرعییه و چ کوربهندی دی یین نیشتمانی و روژهلایتی ل میسری نههاتینه دامهزراندن. راسته هندهک ئەندام ژبهر هندهک مهزمین تایهت ژئ یاخی بوینه و ئەفه سئ ساله خوه ب کوربهندا سهرهکی یا ئورشهلیمی دایه نیاسین، لی نهشیاینه دهستهلایتا شهرعی ژ کوربهندا سهرهکی یا نیشتمانی یا میسری وهگرن." قئ ههفرکیی گهلهک فهکیشا و گهلهک ژ روژنامه یین میسری ئاماره پی دکر. پاشی ئەف ههفرکییه ل سالان ۱۹۲۲ئ، گههشته کوپیتکی و سهدهمی سهرهکی ههفرکی یا وان ل سهر سهروکاتی بوو. پرانی یا ئەندامان ههز دکرن میر محهمهده (وهلی عهده) ل شوینا ئیدریس راغب بهگ ببیته سهیدایی ههره مهزن. لی ئیدریس بهگی قهبول نهکر، دگهل جیگری خوه و ههفده ئەندامین دی ژ کۆمبوونی دهرکهفتن و مۆرا مهزن و هندهک تۆمارین گرنگ ژئ دگهل خوه برن. لی ئەندامین مایی بریارا ههلبژارتنان دا، د ئەندامدا میر محهمهده علی ب پرانی یا دهنگان دهرکهفت (۱۸۲ دهنگ)، ئیدریس بهگی تنی سئ دهنگ برن و سئ کاغەز ژئ د قالا بوون. هههچهنده ئیدریس بهگی ئەندامین ههلبژارتنان قهبول نهکرن و شکایهتهک ل دادگههی تۆمار کر، لی بریارا دادگههی ژئ نه دبهرژهوهندا ویدا بوو. زیدهباری قئ چهندی ژئ پرانی یا کوربهندی سهرهکی یین جیهانی شهرعییهتا قان ههلبژارتنان پهسهند کرن.

پشتی میر محهمهده علی بوویه سهیدایی ههره مهزنی (سهروکی) کوربهندا سهرهکی یا میسری، رهوشا کوربهندی بهر ب پیشترقه چوو. پرانی یا ئەندامان ژ میر محهمهده علی د رازی بوون، چونکو دگهل ههموو ئەندامان روودنشت و خوارن دگهل دخوار و دهرگههین تهلارا وی ههردهم بۆ ههموو ئەندامان د فهکری بوو. ههروهسا یی پیگیر بوو ب بنهما و فهرومانین عهشیرهتی. ماسۆنی یا میسری کۆفارهک ب نافی لهتائف ههبوو، ل سالان ۱۸۸۶ئ، دهرکهفت بوو. بۆ ماوی بیست و پینج سالان یا بهردهوام بوو. لی پشتی ل

سالا ۱۹۱۰ئى، خودانى وى (شاهين مهكاريوس) مرى، كوشار ژى هاته گرتن. ل سالا ۱۹۱۵ئى، ئەسكەندەرى كورئ شاهين مهكاريوس كوشارا لهتائيف يا رهنگاورهنگ دهرئىخست كو بو مائ چەند سالان بەردەوام بوو، پاشى ئەو ژى هاته گرتن. ل سالا ۱۹۴۲ئى، كوشارەكا دى يا ماسونىي ب نائى (الايام) دەرکەفت كو خودانى وى (شفيق المصرى) بوو. فان كوشاران دهنگوباس و چالاكى بين ماسونيه تى به لاف دكرن.

ب شيويهكى گشتى (ل ميسرى)، ماسونيهت جهى ريزگرتنى بوو، چونكو كومهكا پاشا و پسمير و زانايين ئايىنى دناقا بوون. سهعهه زهغلول ئيك ژ ئەندامين ماسونىي بوو، بىي كو هيچ ئاكامهكى بكهته سەر رولئ وى يئ سهركىشى يا مللهتى، ههتا مرنئ ل سەر ئەندامهتى يا خوه يئ بەردەوام بوو. ماسونيهت ل ميسرى يا بەردەوام بوو ههتاكو ل سالا ۱۹۶۴ئى، ب فرمانهكا حكومهتا ميسرى هاتيهه قهدهغهكرن.

ل سالا ۱۸۶۲ئى، ئيكهمين كوربهندا ماسونىي ل وهلاتين شامى (سوريا و لبنان و فهلهستين و ئوردون)، ل بهيروت هاته دامهزراندن. نائى وى كوربهندا فهلهستينى بوو كو ب كوربهندا سهرهكى يا ئوسكوتلهنديقه يا گرئداى بوو. دامهزرينهري قئى كوربهندئى كونسولگهري برىتانى (مستر ئەلدرج) بوو. رسوماتين ئەندامبونئى نيزيكى سيه ليرهيين ئوسمانلى بوون، ئەفجا هندك ژ ماقويل و كهسايهتى بين شامى چونه دناف ريزين قئى كوربهنديدا. لئ پشتى مستر ئەلدرج ل سالا ۱۸۶۸ئى، زفريهقه وهلاتى خوه، رولئ قئى كوربهندئى ژى لاواز بوو. ل سالا ۱۸۶۹ئى، كوربهندهكا دى ب نائى (كوربهندا لبنان) هاته دامهزراندن كو سەر ب كوربهندا سامى يا فرهنسيقه بوو هاته. پرانى يا ئەندامين كوربهندا فهلهستين هاتنه دناف قئى كوربهندا نوودا. پرانى يا ئەندامين وى روم و پروتستان و موسلمان و جوهى بوون، لئ ئەندامين ماروونى و ئهرمن تيدا دكيم بوون. ماسونى يا شامى شههنازى دكر كو عهبدلقادري جهزائيرى (ل سالا ۱۸۶۴ئى)، ببوو ئەندامى وئ. لئ دهمى زفريهقه ديمهشقى، كوربهندهكا دى ب نائى (كوربهندا سوريي) دامهزراندن كو سەر ب كوربهندا سهرهكى يا ئيتاليقه بوو. ل سالا ۱۸۹۱ئى، شاهين مهكاريوس شيا روخسهتى ژ كوربهندا سهرهكى يا نيشتمانى يا ميسرى وهرگريت كو كوربهندهكا دى يا لوهكى ب نائى (كوربهندا فينيقيا) ل بهيروت دانيت. لئ ل داوى يا سالا ۱۸۹۲ئى، ب فرمانهكا سولتان عهبدلحهמיד ئەف كوربهنده هاته گرتن. ديروكفان وهسا دهنه خويا كرن كو ژ بلى قئى كوربهندئى، سولتانى چ كوربهندين دى قهدهغه نهكرن. سهدهمى وئ ژى ئەو بوو، چونكو سەر ب كوربهندا سهرهكى يا ميسريقه بوو.

بهرهلاقبوونا كوربهندين ماسونىي ل شامى، ببوو سهدهمى پهبابوونا ههقركى بين دژوار دناقبهرا ئەندامين ماسونىي و دوژمينن ويذا. ئيكهمين كتيبى دژى ماسونىي ل شامى دهركهفتى، يا زانايهكى شيعى بوو ب نائى (الحاج عزالدين محمد بن على الشامى العاملى) كول سالا ۱۸۷۲ئى، دهركهفت بوو. ههروهسا يهسوعيان ژى ب توندى دژايهتى يا

ماسۆنئىي دىكر. ل ساللا ۱۹۱۱ئى، كىتئبەكا ناقدار ب ناڧى (السر المصون فى شىعه الفرسون) ل بهىروتى دەرکهفت، كو (الاب اویس شیخو الیسوعى) نڧىسى بوو. ڧى نڧىسهرى گهلهك ب توندى هیرش دكره سهر ماسۆنئىي و ئەندامئىن وى ب تاوانئىن ههمهجوړ گونهبهار دكرن. گهلهك گرۆپئىن دى ژى پەيدا بوون كو ب توندى هیرش دكرنه سهر ماسۆنئىي. ب ڧى چەندى ژى، خەلكى ب قەرفىن سەح دكره كەسئىن ماسۆنى. د گۆتن ئەڤه كۆمهلهیهكا كوفرىیه و ئەندامئىن وى باوهرىی ب هەبوونا خودى تەعالا نا ئىنن، ئانكو فاكتەرەكى هەرە كارىگەرئى نەهیلانا ئایىنانه. هەر كەسەكى بچیتە دناڧدا، هندی یى باش بىت، دى بىتە كەسەكى خرابكار و كافر. ئەڤجا دپرانى یا جاراندان، كەسئىن ماسۆنى دناڧ جڤاتئىن گشتى بئىن خەلكى هەچكوه بىیدا، د ڤهشارتى و شەرمكرى بوون. لئى پشتى وەرگەریانان ئوسمانلى یا ساللا ۱۹۰۸ئى، ئىدى ماسۆنى شیان سەرئىن خوە بلند كەن و ب شەهنازیڤه بئىژن كو وان شورەش یا كرى و نۆكه دەولەت یا ددەستئىن واندا. پشتى راگەهاندا دستوورى ئوسمانلى، ماسۆنیەت ب ئاوايهكى بەرفرەه بەلاقبوو. عەرەبئىن موسلمان و مەسىحى ب هەڤرا دچوونە دناڧ ماسۆنییدا و شەهنازی ب ئەندامەتى یا خوە دكر. د هەلبژارتئىن هەموو وەلاتئىن ئوسمانلىدا، ماسۆنىی رۆلەكى كارىگەرئى ڤهشارتى د ئالیسەنگكرنا ئەنجامئىن هەلبژارتاندا هەبوو. لئى ڧى پەرلاخى و كارىگەرى یا ماسۆنیەتئى، هەڤركى یا وان دگەل زانایىن ئایىنى دژوارتر لئى كر و خەلك كره دوو تا، تايەك دگەل ماسۆنىی بوو، تايى دى دگەل قەشەیان و زانایىن ئایىنى بوو.

د سەردەمى شەرى جیهانىی ئىكئىدا، بزاقئىن ماسۆنىی (ل شامئى)، بەر ب لاوازی و سىسبونئىڤه چوون. لئى پشتى شەر ب داوى هاتى، ب هاندانا ئىنگلیز و فرەنسىيان، جارەكا دى ڤهگەریانەڤه سەر بزاق و چالاكى بئىن خوە. ل ساللا ۱۹۳۹ئى، ماسۆنى بئىن شامى كۆمبوون كو كوربەندەكا مەزتر دابمەزرىن ژبو ب خوڤهگرتنا هەموو كوربەندئىن وەلاتئىن شامى. داخاوازا وان ب جە هات و عەتایى ئەیۆبى وەكو سەیدایى هەرە مەزن بو هاتە هەلبژارتن. هەموو كوربەندئىن سەرەكى بئىن جیهانىی ئەڤ كوربەندە پەسەند كر. لئى پشتى دەمەكى كئىم، ژبەر هەلگىرسانا شەرى جیهانىی دووئى، بزاقئىن وى هاتتە راگرتن. ل ساللا ۱۹۵۰ئى، جارەكا دى هەموو ئەندامئىن ماسۆنیەت شامى كۆمبوونەڤه ژبو چالاككرن و ڤهژاندنا كوربەندئى سەرەكئى وەلاتئىن شامى.

ل عىراقا سەردەمى ئوسمانلىيان، گهلهك پىزانئىن باوهرپىكرى ل سەر ماسۆنىی نىنن. ئەوا هەبى تئى ئەوه كو شىخ خەزەل (مىرى موخەممەرە) ماسۆنییهكى چالاك بوو. لئى پشتى شەرى جیهانىی ئىكى و ب هاندانا بەرپرسئىن برىتانى، ل عىراقى ژى، بزاقئىن ماسۆنىی سەرەلدان و بەلاقبوون. د. عەلى وەردى وەسا هزر دكەت كو باژئىرى بەسرا دەستپشخەر بوویه دڤى واریدا، چونكو پتر سەرەدەرى دگەل خەلكى بىانى دكر. هەبوونا بەندەرى سەر دەریایى و هەرەسا زالدەستى یا شىخ خەزەل ژى، رۆلەكى بەرچاڤ د

په یادابوونا ماسۆنی یا به سرا دا هه بوو. ل سالا ۱۹۲۵ئ، هندهک رۆژنامین عیراقی به لافکر بوون کو کوربه ندین ماسۆنی ب دانانا به ری بنیاتی ئافکارنا کوربه ندی ماسۆنی ل سه ر ریکا رووباری، ئاههنگ دگیران. مستر مۆر ئەف کوربه نده فه کر و دا بوو خویاکرن کو هه ر ژ سالا ۱۸۳۹ئ، کوربه ندین ماسۆنی ل به سرا هه بووینه و نوکه نیزیکی ههفت سه د ئەندامان لینه. لی خه لکی (ب تایبه تی ئۆلدارین هه ردوو ئاینین سه ره کی ل عیراقی) ل دژی ماسۆنی بوون و هه رده م ب کافر و سه رداچووی ددانه نیاسین.

ل سالین سیهان، ماسۆنیه ت د قوناغه کا نهینیدا دپۆری کو که سین ماسۆنی، خوه ل هه مبه ری خه لکی ئاشکرا نه دکرن. نه دووره ئەف ترسا ماسۆنیان ژ ئەگه ری گوتگوتکین نازی و شیوعیان بیت، نازی و شیوعی ل سه ر دژایه تیکرنا ماسۆنیه تی هه قرا بوون. نازیان وه سا ددانا کو ماسۆنیه ت چیکری دهستی بریتانیا و فره نسایه. شیوعیان ژ ب چاخی ریکخراوه کا بورجوازی سه ح دکره ماسۆنیه تی. ئەفجا یا ب زه حمه ته کو پیزانین باوه رپیکری ل سه ر ماسۆنیه تا عیراقی ب ده ست بکه ئن. ل ۲۹ی ته باخا ۱۹۲۹ئ، رۆژناما (العرب) یا به غدایی هه واله ک به لافکر بوو. تیدا هاتبوو خویا کرن کو هژمارا کوربه ندین ماسۆنی ل عیراقی دگه نه هه ژده کوربه ندان و سی یان چوار ژ ل به سرانه. لی نزانین کا هه تا چ راده ئەف هه واله راسته یان باوه رپیکریه. عه لی وه ردی دده ته ئاشکرا کرن کو وی ب خوه سه ره دانا باره گایه کی ماسۆنی ل که راده یا رۆژه لاتی ل به غدا کریه و وه سا بۆ دیار دبیت کو سی کوربه ندین ماسۆنی ل به غدا هه بوون: کوربه ندا به غدا ژماره ۴۰۲۲، کوربه ندا عیراقی ژماره ۴۴۷۱، ئوو کوربه ندا (دار السلام) ژماره ۵۲۷۷. هه روه سا ئاماژه یه ک بۆ تشته کی چواری ژ هه بوو ب ناخی (فصل بغداد)، لی وی نه زانی مه ره م پی چیه. هه روه سا ناخی سه رۆکین کوربه ندان ل سه ر دیواری هۆلا باره گای هاتبوونه نفیسین، کو دناقه را سالین ۱۹۱۹-۱۹۵۷یدا بوون. کته کا کیم تی نه بیت، پرانی یا وان بریتانی بوون. هه روه سا پارچه کا مه ره مری ل بن هه ردوو ستونین به رده رگه هی نهینیی هۆلی، سه رنجا فه کۆله ری راکیشا بوو. ب ئینگیزی ل سه ر هاتبوو نفیسین: "ئه فه به ری بنیاتی هۆلا به غدا یا ماسۆنی یه، ژ لای خودانی فه خامه تی سیر هنری دوس و ب هه قکاری یا برای ریزدار کولونیل جۆن چاپلوارد (ل ۲۵ی ته مموزا ۱۹۲۵ئ) هاتیبه دانان." ل سه ر لای دی یی ستوون پارچه کا دی هه بوو، ل سه ر نفیسی بوو: "ئه فه به ره دووباره ژ لای برای ریزدار سیر جۆن چاپلوارد- پشکنه ری هه ره مه زنی عیراقی هاتیبه دانان (ل ۳۰ ته مموزا ۱۹۴۰ئ) هاتیبه دانان." لی ل سالا ۱۹۵۸ئ، ده می شوره سا ۱۴ی ته مموزی سه ره لدای و ب سه رکه فتی، حکومه تی بریارا گرتنا هه موو کوربه ندین ماسۆنیان دا. ب قی چه ندی ژ عیراق دبیه ئیکه مین وه لاتی عه ره بی کو بریارا گرتنا کوربه ندین ماسۆنیان دای.

چهند په یقین داویځ ل سهر ماسوڼیه تی

ل مه ها نیسانا ۱۹۶۴ع، حکومتا میسری برپارا گرتنا هه موو کوربه ندین میسری یین ماسوڼی دا. پاشی ل مه ها گولانی روژنامه و کوڅارین میسری، سه ده می گرتنا څان کوربه ندان بو خه لکی به هانه کرن. هر ده زگه هه کی روژنامه قانی، ب ئاوایه کی جودا، راستی و دروستی یا قی برپاری په سه ند دکر و ددانه خویاکرن کو برپارا نه هیشتنا ماسوڼی ژبو بهر ژه وه ندا گشتی و پاراستنا خوه سه ری و هه بیه تا میسرئ هاتیبه دان. کوڅارا (آخر ساعه) د ریپورتاژ هکا خوه دا ئماژه ب وئ چهن دی دا بوو، کو سه رکرده یین زایونیزمی څان کوربه ندان ژبو بزاف و چالاکی یین خوه بکار دئین. دپه ره گرافه کیدا دبیژتیت: "د کومبوونه کا فه رمی یا سه رکر دایه تی یا زایونیزمیدا (ل جنیف)، داخواز ژ هه موو لایه نگرین خوه کر بوون کو بچنه دناف ریژین څان کوربه نداندا و ل بن په رده یا چالاکی یین وان، ئه رکین خوه ب جه بین، چونکو نهینی یین کوربه ندان ب موکمی د پاراستینه و ناهینه ئاشکرا کرن. هه روه سا ئه گه ر بهینه ئاشکرا کرن ژ، ئه ندامین کوربه ندان (خو ئه گه ر ل وه لاتین دوژمن بن ژ)، ب ساناهی ده ست ژ براین عه شیره تی به رناده ن".

لی داکو هه موو که سین ماسوڼی ب هه مان گونه ها لایه نگرین زایونیزمی نه هینه گونه هبار کرن، ئه نوهر ئه حمه د (ریقه به ری کاروبارین جفاکی ل قاهره - ئه فه ئه و که سه یین برپارا هه لوه شاندا کوربه ندین ماسوڼیان دای) راگه هاند: "گه لک ژ ئه ندامین څان کوربه ندان که سانین باش و وه لاتپاریز و جوامیرن، لی ئه و نهینی یین د چالاکی یین کوربه نداندا هه یی، دهر فه ته کا زیړینه ژبو دوژمنان کو خوه ل بن په رده یا وان فه شیرن. هه روه کو ئه م هه موو د زانین، زایونیزما جیهانی قی دهر فه تی ژبو چالاکی یین خوه ئیستغلال دکه ت".

گه لک کار دانه وه یین هه مه جوړ ژ قی برپاری په یدا بوون، هنده ک ژ ماسوڼی یین میسری ژ وه لاتی دهر که فتن و ژ تر سادا بهر ب غوره تیغه چوون. کار دانه وه یین برپاری ل هنده ک وه لاتین عه ربه یی ژی ره نگفه دا، بو نمونه: ماسوڼی یین ئوردون به یان نامه یه کا دریژ به لافکر و تیدا خویا کر کر کو راسته کوربه ندین ماسوڼی ب ئاوایه کی نه مرو قایه تی ژ لایین زایونیزمیغه هاتینه ئیستغلال کرن، لی نابیت عه رب ژ کوربه ندین ماسوڼی دهر که فن و گوره پانی بو زایونیزمی بهیلن، کو ب دلی خوه و ل گوره ی بهر ژه وه ندین خوه بکار بین. وه کو ئه رکه کی ئایینی و نه ته وه یی، فه ره ل سهر عه ربه بان قی مه یدان ژ دهنگی بلندی عه ربه یی څالا نه کن. ژبو قی چهن دی ژ، ماسوڼی یین ئوردونی برپار دان کو ری کخراوه کا ماسوڼی یا تایبه ت ب عه ربه بانغه دانن و ناقی وئ بکه نه (بزاقا ماسوڼی یا عه ربه یی)، ئارمانجا وئ یا سه ره کی دی هه فکاری کرن بیت دگه ل وان کوربه ندین هه فسوز ژبو گه هاندنا پیزانین ل سهر ره وایه تی یا دوزا فه له ستینی و کاره ساتا په نابه ران.

ئەف بەياننامە ژ لایى قوتىن ھەرە مەزن (عبدالمجيد مورتەزا) و سكرتيرى ھەرە مەزن (د. سلیمان بوستانی) ۋە ھاتبو ئىمزا كرن. ۋەكو بەرسفدانا ۋى بەياننامى، موفتیی گشتی ئوردون، ۋەتوایەكا دريژل سەر ۋى بابەتى دا (كو دييت ئەۋە ئىكەمىن ۋەتوا يا ئايىنى و شەرعى بيت دەربارەى ماسۆنىي ھاتىتە دان). د ۋى ۋەتوا يا دريژدا، موفتیی گشتى ئاماژە ب گەلەك ئىشارەتین ماسۆنىي دان كو بیدعەيەكە ژ بیدعەيىن جوھيان، مينا بكارئىنانا ستيرا سلیمان كو تنى جوھى بكار دئىنن و بەلاڤ دكەن. ھەرۋەسا ئاماژە دا ۋەشارتن و نھنىكرنا بنەما و مەسەب و باوھرى يىن وى، كو نايىت ۋەتوا ب پەسەندكرنا تىشتەكى نە ئاشكرا بھيتە دان. خالەكا دى يا رەتكرنى ئەو بوو كو براىەتى يا ماسۆنىي ب سەر براىەتى يا ئايىنى و نەتوھى دەھتە ئىخستىن، ئەۋجا ماسۆنىيەتى پىش ئايىنى دئىخن، يان ل سەر ئايىن و نەتوھى دچىترىن، ئەۋە ژى د خوھيىن خوھدا كوفرە. ژ بلى ۋان خالان، گەلەك خالين دى ژى كرنە گرؤڤ ژبو ۋەدەغەكرن و ھەرامكرنا رىكخراوين ماسۆنىي ل ئوردون.

پشتى ۋەتوايا موفتیی ئوردون، ل ۹ى تەباخا ۱۹۶۵ئى، ھكومەتا سورىا ژى ھەموو كوربەندىن ماسۆنىي و يانە يىن روتارى ل ۋەلاتى خوھ ۋەدەغە كرن. ب نەسبەت لوېنانى، پىرانى يا دەولەمەند و سىياسەتمەدارىن ۋەلاتى ماسۆنى بوون. پىيار دا بوون كول داوى يا تەباخا ۱۹۶۵ئى، كۆنگرەكى جىھانىي ماسۆنىي ل بەيروت بكەن. ۋەسا تەخمىن كر بوون كو دى نىزىكى دوو ھزار ماسۆنىيان ژ ھەموو جىھانى لى بەرھەڤ بن. لى د چركەساتىن داويىدا، ھكومەتا لوېنانى پىيارا گریدانا كۆنگرەى ئىلغا كر. جىگرى پەرلەمانى لوېنانى (ئەدىب ۋەرغەلى/ كو قوتبەكى ماسۆنىيەتى بوو)، راگەھاند كو وى ب خوھ ئەڤ پىيارە داپە، چونكو دترسن ب رىكا ۋى كۆنگرەى، ھندەك ماسۆنى يىن زايۇنى بھيتە دناڤ لوېناندا. رايان گشتى يا خەلكى و ۋەلاتىن دەردۆر، ھكومەتا لوېنانى نەچا ر كر كو ماسۆنىي ۋەدەغە كەت و ۋەكو سورىا و مىسرى، كوربەندىن وى دايىخىت. لى ئەڤ ۋەدەغەكرنە نە گەلەك يا مجد و توند بوو، گەلەك ژ كوربەندىن ماسۆنى يا لوېنانى، بىي ھكومەتى كۆمبوونىن خوھ دكرن و ھكومەتى ژى مايى خوھ تى نەدكر.

لى ل ۱۹ى كانوونا دووى يا سالا ۱۹۷۲ئى، ئاژانسا دەنگوباسىن فرەنسى ھەوالەك بەلاڤكر كو سەرؤك ۋەزىرىن لوېنانى (صائب سەلام) پىيارەك ب ئىلغاكرنا ھەموو پىيارىن بەرى وى دەدەرھەقى ۋەدەغەكرنا كوربەندىن ماسۆنىيدا دەركەفتىن، دەرتىخست. دەقى پىيارى ئەۋە بوو: "جڤاتا ھىژايىن لوېنانى ژ پلەيا سىيە و سىيى و لىژنەيا بلندا پلەدارىن بلندىن ماسۆنىي ل لوېنان، ل گورەى ماددەيى شەشى ژ قانونا رىكخراوان، ژ ئەڤرؤ پىڤە د كارن ب ئازادى چالاكى يىن خوھ ئەنجامدەن".

ژ سالا ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ی

د قی بهرگیدا دی بهحسی بویهر و روودانین چوار سالین شهرئ جیهانیئ ئیکی کهین.

بهری دهستیکرنا شهرئ، دهولتا ئوسمانلی ل بن دهستهلاتا ئیتیحادیان بوو. ل وی سهردهمی سی کهسین ب هیز ل سهرانسهری دهولتا ئوسمانلی دهستهلادارین رههایی و زالدوست بوون: ئه‌نوه پاشا کو وه‌زیرئ جه‌نگئ بوو (وزیر الحربیه)، ژ هه‌موویان دهستهلادارتر و زالدوستتر بوو. ته‌لعهت پاشا کو وه‌زیرئ وه‌زاره‌تا نافخو بوو، پاشی جه‌مال پاشا دهیت کو وه‌زیرئ ده‌ریایی بوو. سه‌روکین وه‌زیران (سه‌عید ه‌لیم پاشا) و هه‌موو وه‌زیرین دی، وه‌کو سیبه‌را قان هه‌رسی وه‌زیران ل سه‌ر شاتویا بویه‌ران دلقلین. سه‌رکرده‌یه‌کئ تورک ب نافی ع‌لی فوئاد به‌گ د بیرهاتتین خوه‌دا دبیزیت: "دهولت د دهستی ئیتیحادیاندا بوو، ئیتیحادی د دهستی بنگه‌هی گشتیدا بوون. بنگه‌هی گشتی ژئ ددهستی هه‌رسی وه‌زیرین دهستهلاداردا بوو. ئه‌ف هه‌رسییه‌ ژئ داردهستی ئه‌نوه پاشای کو بوون ل گوره‌ی گینول و هزرین خوه ئاراسته دکرن. سولتان و دهستهلاتا ته‌شریعی و پارتا (الاتحاد والترقی) و حکومه‌تا فه‌رمی و به‌لافوک و راگه‌هاندن و رایا گشتی مینا سیبه‌ر و هه‌پاره و خه‌یالین میناککری بوون.

ل دهستییکا ته‌باخا ۱۹۱۴ی، شهرئ دهست پیکر. تورکیا بیلایه‌نی یا خوه راگه‌هاند، لی د هه‌مان دهمدا ژئ نه‌فیر عام (ئه‌وا دگوتنی سه‌فه‌ربه‌لیک) راگه‌هاند کو گه‌نج و کهسین خوار ژیی چل و پینج سالیئ، ب زوری دکیشانه دناف ئه‌رکین له‌شکه‌رییدا. هه‌روه‌سا هه‌موو ئاژهلین خه‌لکی و دان و دکاکئ وان ژئ دستاند کو فه‌ره ژبو پیدقی بین له‌شکه‌ری بهینه ته‌رخانکرن. لی کهسین ئه‌ف کاره دکر، نه تنی پیداویستی بین له‌شکه‌ری ژ خه‌لکی دستاندن، به‌لکو هه‌ر تشته‌کئ دهستی وان گه‌هشت باین، دا به‌ن. خو گوره بین ئافریشی و پینلاقین زاروکان ژئ دبرن. زیده‌باری قئ چه‌ندی ژئ باج و زه‌ریبه‌کا مه‌زن دانا سه‌ر بازرگانان و هه‌موو قه‌رین خه‌لکی ل ده‌ف بانکان راوه‌ستاندن هه‌تا پشتی شهرئ. بالیوزئ ئه‌میزیکی یئ وی سه‌ردهمی ل سته‌نبولی دبیزیت: "کریارا خوه به‌ره‌فکرنا دهولته‌تا ئوسمانلی مینا نه‌هیئ بوو، هه‌موو تشتین خه‌لکی ژئ دستاندن و روژا پاشتر دفروشته خه‌لکی ده‌ردور." هه‌لبه‌ت، ئه‌ف خو‌به‌ره‌فکرنه یا جودا بوو ژ خو‌به‌ره‌فکرنا وه‌لاتین ئوروی. ژبو دابینکرنا هه‌ر پیداویستی‌ه‌کا له‌شکه‌ری، وان پشتبه‌ستن ب کارگه‌ین خوه دکر

و ئەگەر تشتەك ژ خەلكى وەرگرت با ژى، ب پارەيىن خوه ژى دكرين. ب ناڤى شەپرى و پاراستنا وەلاتى، چ زولم و ستم ل خەلكى سڤيل و هەژار نەدكر.

ڤى سەفەر بەلليكى، بۆ ماوى سى مەهان ڤەكيشا. د ڤان هەرسى مەهاندا، سەركرده و دەستەلاتدارين ئوسمانلى دوو جوين بوون: جوينه كئى حەز ژ بيلايەنى و ئاشتىين دكر، جوينا دى دگەل شەپرى بوون. ئەنوەر پاشا مەيلدارى ئەلمانيا بوو، بەرى شەپرى (ل ۲) تەباخا (۱۹۱۴ئ)، پەيمانەكا هەڤكارى يا لەشكەرى دگەل ئەلمانيا ئيمزا كر بوو. ل دەستپيكي ئەلمانيا نەڤيا توركيا پشكداريى د شەپيدا بكت، داکو غەنيمە و بەرهمى سەرکەفتنى بۆ ئەلمانيا ب تنى بيت، ژ لايى خۆڤه ژى ئەنوەر پاشاى د ڤيا پشكداريى د شەپيدا بكت داکو بياڤى دەولەتا خوه پى بەرفرەهتر لى بكت و پشكداريى ددەستكەفتين ئەلمانيدا بكت. هەردوو د پشتراست بوون كو دى سەرکەفتنى ب دەستڤه ئينن. لى دەمى ل ۱۹ئ ئيلوئى، لەشكەرى ئەلمانيا د شەپرى (ئەلمارن)دا شكەستى، غەليۆمى فەرمان دا باليوئزى خوه ل ستنەبۆلى (ڤۆن وەنگهايم) كو ب هەموو شيانين خوه هەولدهت توركيى بکيشيته دناڤ شەپيدا. هەر د ڤى رهوشيدا دوو پاڤورين شەپرى بين ئەلمانى ب ناڤين (گۆبن) و (برسلاو) ب سەركرديەتى يا ئەدميرالى ئەلمانى سوشون ژ دەستى لەشكەرى بریتانيا ڤەرستن و گەهشتنه دناڤ ئاڤا (دەردەنيل)دا. ئەنوەر پاشاى نە د ڤيا ڤان هەردوو پاڤوران تەسليمى لەشكەرى بریتانى بكت، لەوا راگەهاند كو وى بين ژ ئەلمانيا كرين. ئەفسەريى ئەلمانى ژى جلكين ئوسمانلى كرنه بەرخوه و تەربۆشين سور كرنه سەرين خوه، ب ڤى چەندى ژى مينا ئەفسەريى فەرمى بين توركى لى هاتن.

ل ۲۹ئ چريا ئيكي، سوشون دگەل هندهك پاڤور و بەلەمين لەشكەرى توركى چوونه دناڤ دەريا رەشدا و هندهك بەندەرين رۆسى توپباران كرن. ب ڤى چەندى ژى هاته راگەهاندن كو ئستولى ئوسمانلى هيرش كره سەر ئستولى رۆسى ل ئوديسا و شەپهكى دژوار دناڤ دەريا رەشدا هاتتیه كرن. ل وى دەمى سەرۆكى وەزيران ل چاره سەريه كى د گەريا (كو كەسەكى ئاشتيوخواز و نە د ڤيا وەلاتى وى توشى شەپرى ببیت)، بەيانەكا فەرمى ژ حكومه تا ئوسمانلى دەرکەفت كو ئستولى رۆسى يا دەست ب هيرشكرنى كرى. ب ڤى چەندى ژى توركيا (وەكو هەڤالبەندا ئەلمانيا)، كەڤتە دناڤ شەپرى جيهانى ئيكيڤدا. هەرچەندە ئەنوەر پاشا ئەگەرى سەرەككى ڤى پشكداريى بوو، لى فەرە نەهيتە ژبيركرن كو دەمى وى وەزارەتا حەريى (ل سالا ۱۹۱۳ئ) وەرگرتى، ب هەموو شيانان كار دكر هەتاكو لەشكەرى توركيا ريكخستى و هيزهكا گەنج و خوينگەرم ئينايە دناڤدا. لى دەمى ب فەرمى چووینه دناڤ شەپيدا، ئيدى بياڤى پاشگەزبوونى نەما و فەرە تەحەمولا بەرپرسيارى بكن. ئەڤجا هزر د راگەهاندنا جيهاديدا كرن كو دى هەموو موسلمانين جيهانى پالدهت داکو د هەوارا وان بهين و شەپرى كافران بكن.

ههردوو حکومتين ئوسمانلى و ئەلمانى، هېقى يېن مەزن ب ئان قەتوايىن جيهادى
 ههبوون كو هه موو موسلمانين جيهانى دى رابنه سەر خوه و دى پشكدارىي د شه پيدا
 كەن. باليوژى ئەميرىكى (هنرى مورغنتۆ) قەدگيريت كو باليوژى ئەلمانى ب ئاشكرابى
 گۆتبوويى: "توركيا ب خوه نه تشته كى گرنگه د شه پيدا، لى پالدا نا موسلمانين جيهانى بو
 وان گرنگه". ههفتى مليون موسلمان ل هندستانى و شازده مليون ل ميسر و سودانى و
 بيست مليون ل ئەفريكايى دى گرنگيه كا مەزن دهنه شه رى و ئەف موسلمانە دى ئاريشه و
 ئاژاوه يان بو حكومه تين خوه يېن ئيستعمارى چيكنە. ب قى چەندى ژى، دهوله تين
 هه قه پهمانان دى نه چار بن كو داخوازي يا پيكهاتنى بكەن. ههروه سا بيست مليون
 موسلمانين رۇسيا ژى دى رهوشا نافخۆيى يا رۇسيا تيكدهن. لى بايى فهله كى ل دويف
 دلئى وان نه هات. دوو ئاريشين سهره كى مينا سترىبه كى تير دبنى پيى حكومه تا
 ئوسمانليان چوون: يا ئىكى تراژيديا ئەرمه نبيان بوو، يا دووى ژى برس و كولبا ل لبنانى
 بوو.

ل دهستپىكا شه رى نيزىكى مليون و نيّف ئەرمه نبيان ل تركيا د ژيان و ل ده قهرين
 ئەرزهرۆمى، وانى، به تليسى، ئامه دى، ته رابزوئى، سيواسى، ئەدنه، حه له بى و گه له ك جهين
 دى به لاقه بيوون. دگه ل تورك و كوردان د ژيان. ل سالا ۱۸۹۵ئ، توشى كوشتاره كا
 مەزن بيوون (ل به رگى سى به حس ژى هاتيه كرن) و پاشى ل سالا ۱۹۰۹ئ، جاره كا
 توشى كوشتن و دهرده سهرى و تالانكرنى بوونه قه. ئەقجا سروشتيه كو مه يلدارين رۇسيا
 بن. ب قى چەندى ژى، ل ئەنادۆلى خرغه بيوون و ده ست ب ئاژاوه ييى و خرابكرنا گوندان و
 كوشتنا خه لكى و په قاندنا پر و سكه يين ترينى و هيلين ته لگرافى كرن. ل ۲۰ئ نيسانا
 ۱۹۱۵ئ، نيزىكى ۲۵۰۰ چه كدارين ئەرمه نى ده ست ب سهر ده قه را (وانى) دا گرتن و
 حكومه ته كا به روه ختا ئەرمه نى لى دانا. د هه مان ده مدا، ئەو ئەرمه نى يين ژ ته جنيدا ب
 زۆرى ره قين، ل دهر دۆرين ديار به كر و سيواسى و هنده ك جهين دى خرغه بوون و
 هنده ك ميليشيا يين چه كدار پيك ئينان. ئان ميليشيا يين چه كدار ژ پشتقه هيرش دكرنه
 سهر له شكه رى ئوسمانلى. ئەقجا ل بهر سينگى توركان، له شكه رى رۇسى و ل پاشى يا
 وان ژى ميليشيا يين ئەرمه نى بوون. حكومه تا ئوسمانلى د جه لسه يا ۱۱ئ خزيرانا
 ۱۹۱۵ئ، دانوستاندن ل سهر دۆزا ئەرمه نان كر و به يانه كا فهرمى پى ده ريخت.
 هه رچه نده د روخسارا خوه دا، به يان يا بيگونه ه و سروشتي بوو، لى د ئاقه روكا خوه يا
 پراكتيكيدا تراژيديا به كا جينوسايدى پيغه بوو. به يانا فهرمى يا حكومه تى ب شيوه به كى بوو
 كو هه موو ئەرمه نان ل ههردوو ويلايه تين مووسل و سوريا و ويلايه تا ديره لزوور خرغه
 كەن، لى فه ره مال و ناموس و گيانى وان يى پاراستى بيت ژ هيرشكه ر و ته عداكه ران،
 فه رمانين پيذقى هاتينه دان ژ بو به ره قكرنا جهواركرن و پاراستنا ئارامى يا وان هه تاكو
 شهر ب داوى ده يت.

پشتی قی به یانی کریارا فه گوهاستنا ئه رمه نان ده ست پیکر، ئیلچی یین حکومه تی دا چنه ده قهرین ئه رمه نان و دا بیژنی د ماوی دوو روژاندا خوه به رهه ف بکن، دی بارکن. پاشی ژن و زاروک و کاله پیر ب پیا د ریکین چیاپی و نه خو شدا دبرن و هه ر که سه کی ب ریقه ما با د کوشتن. هنده ک ژ زه لامین ئه رمه نان چاره نفیسی خوه ل پیش چاقتن خوه ددیت، ئەقجا چهک هه لگرتن و خوه ل چیا دان کو شه ری مان و نه مانئ دگه ل سه ربازین تورکی بکن. هه لبه ت ته عداپی یا سینکیسی دگه ل ژن و کچ و هه تا زاروکان ژی، کاره کی سروشتی له شکه ری تورکی بوو. مشه گه نج و زاروکین جوان ژ برساندا ب ریقه د مرن. ژیده ری تورکی، قوربانی یین قی جینوسایدی ب ۲۰۰-۳۰۰ هزار که سان ته خمین دکن، لی ته خمین کرنا ژیده ری روژناقی، هژمارا قوربانیان دگه هینه ۵۰۰-۶۰۰ هزار که سان. گه له ک نفیسه ر و گه ریده و سه رکرده یان به حسی قی تراژیدیایی کریبه، لی هه ر نفیسه ره ک ل گوره ی دیتن و قالبی خوه یی هزری به حس ژی دکه ت. بۆ نموونه ته لعه ت پاشا د بیره وه ری یین خوه دا، ئوبالا قی تراژیدیایی د ئیخته د ستووی ئه رمه نان و له شکه ری رو سیدا. کو ب هاندانا له شکه ری رو سی، وان ژ پشتقه زه رگه ل له شکه ری تورکی دان. هه روه سا هه موو که نیسه یین خوه ژبو جیبه خانه یین له شکه ری رو سی ته رخان کر بوون. جه مال پاشا ژی ب هه مان شیوه، به ره قانیی ژ خوه دکه ت و دبیزیت: "من دهستی هاریکاری بۆ وان ئه رمه نین گه هشتینه سوریی دریزکر بوو. هه روه سا فه ره ئامازه ب قوربانی یین کورد و تورکان بکه ین کو دده می هیرشین له شکه ری رو سیدا، ل سه ر دهستی ئه رمه نان هاتبوونه کوشتن و ژناقبرن. فه ره ژ بیر نه که ین کو هژمارا قوربانی یین کورد و تورک، ئەوین ب دهستی ئه رمه نان هاتینه کوشتن، گه له ک پیترن ژ کوشتی یین ئه رمه نان ب خوه. لی به لی خه لک تنی به حسی قوربانی یین ئه رمه نان دکه ت و که سه ک به حسی موسلمانین کورد و تورک ناکه ت، چونکو روژناقیایی بهایی می شه کی ژی ناده نه کورد و تورکان..... هتد." هه ر چه وا بیت، ده می خه لک بویه ری دیروکی فه دگیرن، هه ر ئیک ل گوره ی گوشه نیگایا دیتنا خوه فه دگیریت و وان هوقاتییان دبینیت، ئەوین دوژمنی وی ب سه ری ئینان، لی ئەوین وی ب سه ری هه قریکی خوه ئینان، نابینیت.

ئاریشا دووی بابه تا کولبا لوبنانی بوو. ئەو ب خوه برسا دژوار (کولب) ل چوار ده قهرین سه ره کی په یدا ببوون: کووت، خانه قین، مووسل و لبنان. ل هه رسی ده قهرین عیراقی، بۆ دهمه کی کورت فه کیشا. لی ل لوبنانی، هه موو ده قهرین دهر دوری سوریاپی فه گرت بوو. ده می کولب ب سه ر ده قهره کی دادده ت، هه موو تشت گران دبن و خه لک په نا بۆ خوارنین نه خواستی و هه رامکریقه دبه ت. هه روه سا کۆمه کا نه خو شی یین ب فه گر و به رژه نگین به دخوراکیی ژی به لاف دبن. ئامار وه سا دده نه خویا کرن کو هژمارا قوربانی یین کولبا لوبنانی گه هشتبوونه نیزیکی ۳۰۰ هزار که سان. ئەف ئاریشه یه ژی مینا ئاریشا ئه رمه نان، هه ر لایه نه کی ژ لای خوقه، لایه نی دی پی گونه هبار دکر. حکومه تا ئوسمانلی

دگوت کو دوورپیچا دهریایی یا دژوار ژ لایئ لهشکهرئ ههڤهیمانغه ریك ل وان گرتیه کو خوارنی و هاریکاری بگههینه لوبنانی. ههڤهیمانان ژئ دگوت کو گندهلی و ئیدارهکرنا ئوسمانلی یا شاش، سهدهمی ئی کولبیته و ئه و گرنگیئ ب ههڤهولاتی یئین خوه نادهن.

قان ههر دوو ئاریشهیان و گهلهک ئاریشه یئین دی، ههسپئ هیقی یئین سههرکهفتنی ل دهف لهشکهرئ ئوسمانلی سهتمان و بهره بهره سهربازین لهشکهرئ تورکی دهست ب فیلار بوون و رهڤینی دکر. ههچهنده سهربازئ ئوسمانلی ب خوینگهرمی و قههرهمانی شهر دکر، لی ههر تشتهکی توخیبئین خوه ههنه. ل داوی یا ساللا ۱۹۱۶ئ، سهرباز ژ شهړی و شکهستان و برسی و گندهلی یا کارگیری بیزار ببوون و ههر دهرهتهکا ب دهست کهفت با، دا چهپهرین خوه هیلن و رهڤن. ئامار وهسا ددهنه خویاکرن کو ل داوی یا ساللا ۱۹۱۷ئ، هژمارا فیلارین لهشکهری تورکی گههشتبوونه ۳۰۰ هزار سهربازان و ل هافینا ۱۹۱۸ئ، هژمارا فیلاران گههشته نیڤ ملیون کهسان. ئاریشه یا مهزنتر ئه و بوو کو پپانی یا قان فیلاران نه دچوونه مالین خوه، لی دا چنه چیا و قول قوله دا هیرش کهنه سهه سکه یئین ترینی و ریکیئن کاروانییان و گوندان و باج و خهراج ب زوری ژ خه لکی د ستاند. خه لکی ژ مهجبووری ددایئ، چونکو حکومهت نه دشیئا وان ژ هیرشین یاخیبوویان بپاریزیت. ئه و سهربازین حکومهتی د هنارتن کو ریکیئن هاتنوچوونی بپاریزن، ل شوینا پاراستنا ریکی دگههشتنه قولین یاخیبوویان هه تاکو هیزهکا مهزن ژئ چیبووی. ئی هیزا یاخیبووی یئین تورک گهف ل تهلعهت پاشای د کرن، ئه گهر نه هیته سهه میزا پیکهاتنی، دی هیرش کهنه سهه ستهنبولی و دی تالان کهن. ل ۲۰ ته مموزا ۱۹۱۸ئ، حکومهتا ئوسمانلی لیبورینهکا گشتی بو هه موو یاخیبوویان دهریختست و داخواز ژئ کر که ڤه گهرنه ڤه جهین خوه دروست، دناڤ لهشکه ریدا.

د ئی رهوشا ناله بارا حکومهتا ئوسمانلیدا، سولتان محهمه دی پینجی مر و برایی وی شازاده وحید الدین (ب ناڤی سولتان محهمه دی شهشی) هاته جهی وی. ئی سولتانئ نوو، ههز ژ تهلعهت پاشای و ئه نوهر پاشای نه دکر، ههروهسا ههز ژ پارتا (الاتحاد والترقی) ژئ نه دکر. ئه ڤجا سهه رکدهیی ناڤدار عیززهت پاشایی ئه رنائوتی کره راویژکاری خوه کو ئه و ژئ ل دژی ئیتیحادیان و سهه رکده یئین وی بوو. ل ئیلونا ۱۹۱۸ئ، حکومهت توشی دوو کاره ساتین مهزن بوو: یا ئیکئ ل ۲۱ئ ئیلونی جه نه رال ئه لله نبی شیا لهشکهرئ ئوسمانلی ل فهلهستینی بشکینیت و فهلهستینی بیخته بن دهسته لاتا لهشکهرئ ئینگلیزیه. یا دووی ژئ ل ۲۹ئ ئیلونی بولگاریا خوه ته سلیمی ههڤهیمانان کر. ب ئی چه ندئ ژئ ریکا ههڤه بندی یا تورکیا دگه ل ئه لمانیا هاته برین و ههڤهیمان د کارین ژ لایئ روژناڤایه هیرش بکهنه سهه ستهنبولی. ئه ڤجا ل ۷ئ چریا ئیکئ وهزارهتا ئیتیحادی نه چار بوو دهست ژ کار بکیشیت. پشتی دوو روژان، سولتانئ عیززهت پاشایی ئه رنائوتی ته کلیم کر

کو وهزارهتهکا نوو دامه زرينيت. ئوو پشتی دامه زراندا حکومه تی، ئیکسه ر عیززه ت پاشای نووهر هنارتنه دهف هه قه پهمانان و داخوذا ئاگر به سستی ژئ کر. ل ۳۰ چریا ئیکئی، مه رجین ئاگر به سستی ل گزیرته یا (موردوس) هاتنه ئیمزا کرن و ل ۱۱ چریا دووی پاپورین هه قه پهمانان ب سه رکه فتی گه هشتنه دناف سته نبولیدا. ئهرمه ن و یونانیان پیشوازییه کا هه ژئ بؤ کر و خه لکی وول دکره ئه فسه رین ئوسمانلی و ل سه ر جاده یان ئیه انه د کرن. ئه فسه ر نه چار بوون کو جلکین خوه یین له شکه ری بیخن، یان ژئ نه هینه دناف خه لکیدا.

هه ژئ گوته کو سه رکرده یین شه ری خوه ته سلیمی له شکه ری هه قه پهمانان نه کرن، هه فته سه رکرده ل مالا ئه نوهر پاشای کومبوون و بریار دان کو ب ره قن. هه ر هه فته (ئه نوهر پاشا، ته لعه ت پاشا، جه مال پاشا، به دری، عه زمی، د. به هائه ددین شاکر و د. نازم) ره قینه گزیرته یا قه رم و ژ ویرئ ب ترینئ به ر ب به رلیتفه چوون. دبیزن کو سه رکوکی وه زیان ده ست د ره قاندا قان هه ر هه فته که ساندا هه بوو، چونکو نه د قیا چ سه رکرده یین ئوسمانلی ته سلیمی هیزه کا بیانی بکه ت (خو ئه گه ر دگه ل بؤ چوونین وان نه بیت ژئ). دبیزن ژبه ر قئ چه ندئ ژئ کورسیکا خوه ژ ده ستدا و سولتانی ته وفیق پاشا ته کلیف کر کو وهزاره ته کا نوو دانیت. ئه ف سه رکرده یین ره قئ، ئیک ل دویف ئیکئی هاتنه کوشتن: ل ۱۵ ئادارا ۱۹۲۱ئ، ته لعه ت پاشا ب ده سستی که سه کئ ئهرمه نی هاته کوشتن. هه روه سال سال ۱۹۲۲ئ، کومه کا ئهرمه نییان شیان هه ردوو هه قالین ته لعه ت پاشای (عه زمی و د. به هائه ددین) بکوژن. ل ۱۸ ته مموزا ۱۹۲۲ئ، جه مال پاشا د گه ل دوو یاوه رین خوه ل ته فلیس هاتنه کوشتن. ئه نوهر پاشای هه ول دان کو کاره کی بکه ت و دیروکا خوه یا له شکه ری پی گه ش بکه ت. هه ولدا موسلمانین رۆسیا ل دژئ ئینگلیزان ب ئازرینیت، لی ل سال ۱۹۲۱ئ، هه قبه ندی یین وی دگه ل به لشه فییان تیکچوون و به ر ب ترکستانیفه چوو. ل ویرئ چوو دناف حزبا ئه میری یا ل دژئ به لشه فییان، چه ندین سه رکه فتن ب ده سته ئینان و گه له ک ب ناقوده نگ که فته، هژماره کا زور یا شه رقانان ل دور خرغه دبوون. لی ل ئی ته باخا ۱۹۲۲ئ، هنده ک سوارین رۆس هیرش کره سه ر ئوردی یا وی ل گوندئ (بالجوان/ ل رۆژه هلاتا بوخارا)، ئوو پشتی شه ره کئ دژوار هاته کوشتن.

چه پهرین شهرى

دهمى شهرى دهست پيكرى، ئوسمانلييان چوار ميحوهرين سهرهكى هه بون: ميحوهرى قهفقاسيا، دهردهنيل، سينا و عيراق. ژ ئه گهرى پشتراستبونا وان ژ سهرهكفتنى، لهوا ههردهم مهيلدارين هيرشكرنى بون ژ بهرهفانكرنى. ئوو چونكو پتر چاڤى وان ل غه نيمه و دهستكهفتان و بهرفرهكرنا بياڤى دهسته لاتداریي بوو، تهركيز كره سهر هيرشكرنا سهر قهفقاسيا و دهقرا سينا ل ميسرى. چ گرنكى ب ههردوو چه پهرين دى (عيراق و دهردهنيل) نه ددا. ل داويين ژى، د ههردوو هيرشخين خوه بين ل سهر قهفقاسيا و سينايندا شكهستن. ژ لايهكى ديڤه ژى عيراق ژ دهستدا، چ نه ما بوو دهردهنيل ژى ژ دهست بدن ئه گهر زوو ڤيرا نه گه هشت بان.

ميحوهرى سينا

ژبو ميحوهرى سينا و ميسرى، جه مال پاشا كره سهركردي لهشكهري چوار ل شامى. ل ۲۱ى چريا دووى، جه مال پاشا ژ ستهنبولى دهرهكفت و ل ۵ى كانونا ئيكنى (۱۹۱۴) گه هشته ديمه شقى. جه مال پاشاى لهشكهرك ژبو قهكرنا ميسرى بهره فكر. ل ۱۴ى كانونا دووى يا ۱۹۱۵ى، ژ فهلهستينى ب رى كهفت و بهر ب كه نالا سويسقه چوو. بو ماوى بيست روژان، ب لهشكهري خوڤه، بيا بانا سيناين برين. ب شهڤى ددانه رى و ب روژى رادوهستان. ل دهستيكا شواتى گه هشته جهه مهره مى، لى سهر باز د ههلكان بوون ژ وهستينى و برسى و تيهنيوونى. ل ده مژمير دووى بهرى سپيدهيا ۳ى شباتا ۱۹۱۵ى، ههول دان كو ژ كه نالى بيورن، لى سهرنه كهفتن. بو جارا دووى، ل ده مژمير نهه و نيڤى سپيدهيا هه مان روژ هه ولدانه قه، لى هه سهرنه كهفتن. تنى ۶۰۰ كهس، ب زيرهكى و قههره مانى يا خوه شيان دهر بازى لايين دى بين، دهنگى الله اكبر ژ هه موو لايان بلند بوون، لى پشتى ده مكه كورت بيدهنگ بوون. هندك ژى هاتنه كوشتن و ئه وين مايى ته سلميى لهشكهري ئينگليزى بوون. ل ئيقارى يا هه مان روژ، كومبوونهك دگهل سهركردين خوه و ههردوو سهركردين ئه لمانى بين دگه لدا كر و پشتى زانين كو چ هيڤى بين سهركهفتنى نين، بريارا قه گهرى دان داکو لهشكهري وى ژ دهست نه چيت. خوڤه كيشانى ب هه مان شيوه يى هاتنى دهست پيكر، كو ب روژى رادوهستان و ب شهڤى ددانه رى، لى ل ديمه شقى خهلكى ئاههنگين سهركهفتنى دگيران و ههلبهستين شههنازى و خوڤى بو خواندن. ده مى جه مال پاشا گه هشتيه ديمه شقى شههنازى ب وى چهندي د كر كو ددهمى خوڤه كيشانيدا، چ شهرفانين خوه ژ دهست نه دان. ئوو چوو بوو كو مزگينى يا سهركهفتنى بينيت، لى قههره مانى يا خوه يا د رهڤين و خوڤه كيشانيدا بو خهلكى قه دگيرا.

میحوهری دهرده نیل

دهربه ندی دهرده نیل گرنگترین میحوهری شه ری بوو، چونکو ئه وئ بکاریت فی دهربه ندی بگریت، دی شیت سته نبولی کونترۆلکته. ژ روژه ه لاتیقه پهراتی تورکیا ئاسیایی بوون، ژ روژئا قایقه گزیرته یا (گالیبولی) بوو کو دریزاهی یا پهراتی وی ۵۲ میله و عهردی وی مشتی دۆل و نهال و چپانه. قه لاتهک ب ناقی (جهناق قه لهه) د که قیته سه ر ته نگترین جهی دهربه ندی. ههروه سا کومه کا قه لاتان ل هه ر دوو لایین دهربه ندی هه بوون کو سولتانین ئوسمانلی ژبو به ره قانیکرنا ژ سته نبولی دانا بوون. ل ده سته پیکی سه رکر دایه تی یا له شکه ری چ گرنگی ب فی میحوهری نه دا بوو، چونکو تنی هه زرا هیرشکرنی د مه ژیی و اندا بوو. لی ده می ئسته ولی هه قه پهمانان (ل ۳ چریا دووی ۱۹۱۴ئ- پشتی دوو روژان ژ راگه هاندا شه ری)، ئه ف میحوهره توپپارانگری، ئیکسه ر سه رکر دایه تی یا له شکه ری ب شاشی یا خوه هه سیا و بله ز و به ز هیزه کا به ره ه فکری هنارته وی میحوهری. لی ره نگه دانا فی توپپارانگری ل سه ر خه لکی سته نبولی گه لهک یا خراب بوو. ترسه کا دژوار ل ناف خه لکی به لاقبوو، وه کو هه موو ده قهرین د بن گه فیقه، خه لک ببوونه دوو جوین: هنده کان هه ز دکر له شکه ری هه قه پهمانان زوو سه رکه قیت داکو وان ژ زولم و سته ما سولتانی و دهرده سه ری یین جه نگی رزگار که ت. هنده کین دی ژی هه ز دکر کو له شکه ری کافران دی مزگه فتان ویران که ت و دی ته عدایی ل ناموسا وان که ت. ده می پا پورین هه قه پهمانان (ل ۱۹ ی شواتی) که فتینه دناف دهرده نیلدا، ترسا خه لکی دژوار تر لی هات. ریقه به ری پۆلیسین سته نبولی دوو ترین به ره ه فکرن، ئیک ژبو قه گوهاستنا سولتانی و ئه ندامین حکومه تی، یا دی ژی ژبو قه گوهاستنا بالیوزین ئه لمانی و نه مساوی. ل ده سته پیکا ئاداری، خه لک ژ سته نبولی د ره فی و فه رمان هاتنه دان کو هه ر که سه کی بشیت مال و سامانی خوه ژ سته نبولی دهر بیخیت، بلا بکه ت. حکومه تی ژی هه موو تۆمار و دوکیۆمیتتین خوه قه گوهاستن. هه موو خه لک گه هشتبوونه وی باوه ری کو سته نبول دی که قیت، تنی ئه نوهر پاشا تی نه بیت. وی دگۆت، ئسته ولی بریتانی نه شیت ژ دهرده نیل دهر باز ببیت. ژبو فی چه ندی ژی، وی سه رکر ده کی ئه لمانی ب ناقی جه نه رال فۆن ساندرز ته کلیف کو سه رکر دایه تی یا فی میحوهری بکه ت. پشتی هه قه پهمانان ژی زانی کو تنی ب توپپارانگری، نه شین دهرده نیلی کونترۆلکه ن، جه نه رال هاملتون ته کلیفکر کو سه رکر دایه تی یا فی میحوهری بکه ت و ب هه ردوو هیزین په یاده یی و دهر یاییقه هیرشی بکه ت.

ل ۶ ته باخی، جه نه رال هاملتونی سه ربازین خوه ئینانه که ندافی سو فلا. فۆن ساندرز ژی سه ربازین خوه برنه وان بلنداهی یین ل هنداف که ندافی (ئانا فۆرتا). ل قیره مو فاره قه یه کا له شکه ری دناقه برا هه ردوو سه رله شکه راندا چیبوو. ده می هاملتون گه هشتیه که ندافی، دیت سه رکر دی وی هیزا ل ویرئ، یی نفستی بوو، سه ربازان ژی خوه ب ئاغا

دەريايى د شووشت و د بيهتفه دانيدا بوون. دەمى سەر قۆل هشار بووى هاملتۆنى ژى پرسى كا بۆچى راوه ستاينه و پيشقه نه چووينه، سەر قۆلى گۆتى، مه دەم گه له ك ههيه و هيشتا زوو به. سەر هراى قى به رسقا سهيرا فه مانده كى له شكه رى، جه نه رال ژى بۆرى و چ نه گۆته وى سەر قۆلى. لى دەمى سەر قۆلى ئوسمانلى سەر باز درهنگ گه هاندينه جهى مه رهمى، جه نه رال فۆن ساندرز ژ سەر قۆلى له شكه رى (ميرئالاي فه يزى به ك) پرسى كا بۆچى سەر باز درهنگ گه هاندنه جهى مه رهمى، گۆتى كو ژ بهر ريكا دريژ و مانديبوونا سەر بازان بوو. جه نه رالى ئيكسه ر فه يزى به گ لادا و مسته فا كه مال به گ كره سەر قۆلى وى له شكه رى. مسته فا كه مال به گى قه هره مانيه كا مه زن د وى شه ريدا كر و پلا پاشاتين وه كو پاداشتا قه هره مانى يا خوه وه رگرت. هه روه سا ده زگه هين راگه هاندنى و خه لكى سته نبۆلى ژى، مسته فا كه مال به گ ب رزگار كه رى ده رده نيل دادنا.

پشتى شه ره كى دژوار و دۆمدریژ كو قه هره مانى و پلانين له شكه رى يين موكم ژ هه ردو لايانقه ده اتنه ئەنجامدان، له شكه رى هه قه يمانان نه شيا چ سهر كه فتنين به ره سه ست ب ده سته قه بينيت. ئەقجال مه ها كانوونا ئىكى يا ۱۹۱۵ئى، بريارا خو قه كيشانى دان و ل ۹ى كانوونا دووى يا ۱۹۱۶ئى، ب ته واوى خو قه كيشانا له شكه رى هه قه يمانان ل ده رده نيل ب دو ماهى هات. ئەف خو قه كيشانه، سهر كه فتيترين پرۆسه يا له شكه رى يا هه قه يمانان بو ل ميحوه رى ده رده نيل. ل سته نبۆلى ژى ئەف چه نده ب سهر كه فتنه كا مه زن ديت و ئاهه نكين هه ژى بۆ گيران و شاندين هه موو ويلايه تان د هاتنه سته نبۆلى ژبو پيرۆزباهى يا ئەنوه ر پاشاى. هه روه سا نا قوده نكى حزبا وان ژى گه له ك بلند بوو، ده سته لاتين پتر وه رگرتن و په رلاختر لى هاتن. ب قى چه ندئ ژى، چه ندين گوهورين ئەنجامدان. بۆ نمونه: سفوركرنا ژنى كو به رى هينگى هه رام بوو. قه گوهاستنا دادگه هان ژ شىخاتى يا ئيسلامى بۆ وه زاره تا داد و هه روه سا ته تريكرنا سو ريبى و نه هيلانا ساخه لت و كلتورى عه ره باتين ل وئ ده قه رى. هه ژى گۆته كو زيانين گيانى يين قى ميحوه رى ژ كوشتى و برينداران نيزىكى ۲۵۰ هزار كه سان بوون. زيانين له شكه رى ئينگليزى ژى ۱۲۰ هزار كه س بوون، زيانين له شكه رى فه رهنسى ۲۵ هزار كه س بوون، زيانين له شكه رى توركى نيزىكى ۲۰۰ هزار كه سان بوون. لى زيانين له شكه رى ئەلمانى تنى چل و چوار كه س بوون.

ميحوه رى قه فقا سىا

مه رهم ب قه فقا سىا ئەو ده قه ره يه، ئەوا دكه قيته باكوورى رۆژه لاتا توركيا كو ده قه ره كا چيائى يا مشت دۆل و نهاله. بلنده يى يا وئ ل هنده ك كوپيتكان دگه هته (۱۰) هزار پيشان. كۆمه كا نه ته وه يين هه مه جو رين مينا ئەر مه ن، كورد، گورجى، ئازهر بيجانى و داغستانى لى د ژيان. قان نه ته ويين هه مه جو ر، كۆمه كا ئايينين هه مه جو ر هه بوون، ئانكو ده قه ره كا فره نه ته وه و فره ئايينه. ئەقجا يا مشتى هه قركى و مملانى يين نه ته وه يى و

ئايىنى بوول قى دەقەرى، يا فەر بوو تورکيا هەلوئىستەكى بەرەقانىي وەرگريت، داکو بکارت تەركيزى بىختە سەر ميوهرين دى. ئەلمانيا د قيا ل قى دەقەرى ھيرشان بکەت، داکو پەستا ھيرشېن رۇسيا ل سەر ميوهرى رۇژھەلاتا ئوروپا سۆك بېيت. سەرکرده يىن تورک ژى د قيان ل قى دەقەرى ھيرشى بکەن داکو بياقى ئيمپراتورى يا خوہ فرەھتر لى بکەن و بگەنە وەلاتى تورانيان کول بن دەستەلاتا رۇسيا قەيسەرى بوو. لەشکەرى تورکى نيزىكى ۱۵۰ ھزار شەرقان ل دەقەرى ھەبوون، لى لەشکەرى رۇسيا ژى ۱۰۰ ھزار شەرقان ھەبوون. ل ۱۳ چريا دووى يا ۱۹۱۴ئى، لەشکەرى رۇسى ھيرشەک کرە سەر لەشکەرى تورکى، لى ھيرشا وان سەرئەکەفت و پاشفە زقرى. قى سەرکەفتنى تورک پالدان کو ئەو ھيرشى بکەن. ل کانوننا ئىکى يا ھەمان سالى، ئەنوەر پاشا گەھشتە قى ميوهرى کو ئەو ب خوہ سەرکرديەتى يا لەشکەرى بکەت. لى ل ۳ کانوننا دووى يا ۱۹۱۵ئى، لەشکەرى رۇسيا زەرگەھەكى مەزن ل لەشکەرى ئەنوەر پاشاى دا و پرائى يا سەربازين وى ژ نابقرن.

ل ئيلونا ۱۹۱۵ئى، رۇسيا گراندوف نيقولا ھنارتە ميوهرى قەفقاسيا کو سەرکرديەتى يا لەشکەرى وى ميوهرى بکەت. ھەژى گوتنە کو قى سەرکردهى گەلەک شەستن ل رۇژھەلاتا ئوروپا خوار بوون، ئەقجا د قيا گەرەوا شەستنا خوہ ل قى ميوهرى قەکەت. گراندوفى پلانەک دانا کول زقستانى ھيرش کەتە سەر لەشکەرى تورکى (ئانکول وى دەمى ئەو ھزرا چ ھيرشان نەکەن)، ئەو دى ھيرشا خوہ کەت. ئەف پلانە ب نەينىيەکا موکم دارىشت و ل ۱۷ کانوننا دووى يا ۱۹۱۶ئى، ھيرشەکا بەرەلاک کرە سەر چەپەرین تورکى و سەرکەفتن ل دويف سەرکەفتنى ب دەستقە ئينان. ل ۱۶ شواتى، باژيرى ئەرزەرۆمى ستاند و پاشى بەندەرى تەرابزون (ل سەر دەريا رەش) ستاند و د دويفدا ھەردوو باژيرين مۆش و بەتليس (ل رۇژئاقايا وانى) ستاندن. لى بېھنا وى ب قى سەرکەفتنى نەھات، سوارين قوزاقى يىن شەرقان بەر ب ئيرائىقە ھنارتن ھەتا گەھشتينە ئەصفەھان و پاشى توخيبى عيراقى ژى بپين. ژ لايى باکووريقە بەر ب رەواندزقە چوون و ژ لايى ناقەرەستيقە بەر ب بەعقوبەقە ھاتن.

ل وى دەمى لەشکەرى رۇسيا، سەرکەفتن ل دويف سەرکەفتنى ب دەستقە د ئينان، شورەشەک ل پيترىسبۇرگ ھاتە کرن و سەرۋەرى لەشکەرى ژى ب دەنگوباسين قى شورەشى تىکچوو. ئەف بۇيەرە مينا رزگارکرنەکا خودايى بوو، بۇ تورکان ژ ئاسمانى قەپستى. ئەقجا ژ لاوازی و بەرەقانىي، بەر ب ھيرشکرنيقە چوون. ھەژى گوتنە کو ژ ئەنجامى سەرھەلدانا خەلکى رۇسيا، قەيسەرى ژبۇ ميخائيلى براىى خوہ، دەست ژ کارى خوہ قەکيتشا، لى براىى وى ئەو پۆستە قەبوول نەکر. ئەقجا بۇ ماوہ يى ھەشت ھەيقان، رۇسيا ب حکومەتەکا بەرۋەختا لاواز و مشتى ئاژاۋە و ھەقپكى، ب سەرۆکاتى يا کەسەكى ب ناقى کرنسكى د ھاتە ب ريقە برن. پاشى ب ھاريکارى يا ئەلمانيا، کەسەكى

به ژن كورت ب نافي ئوليانوف (لينين)، ژ سويسرا گه هشته پيتريسيبورگ. مه رهما ئه لمانيا ب قى هاريكاريين ئه و بوو كو هه قركى و ئاژاوهيى ل روسيا دژوارتر لى بكهت. لى نه زانى كو ئه ف كه سى به لشفه فيك دى ريرهوا ديروكى گوهوريت. هه قركى يا سه ره كى دناقه را لينين و كرنسكيدا، بابه تى دوامندا شه رى بوو. كرنسكى كو گو تاربيژه كى زي ره ك و شاره زا بوو، ئاكام و كاريگه ريبه كا مه زن ل سه ر خه لكى هه بوو، دگه ل به رده وامى يا شه رى بوو. چه ندين هيرش كرنه سه ر ئه لمانيا و سه ره كه فتن ب ده سته ئينان، لى پاشى پاشفه زقوى و شكه ستن خوار. لينين نه دگه ل به رده وامى يا شه رى بوو. داخواز دكر كو ده ملده ست پيكه اتنى دگه ل ئه لمانيا بكه ن. كرنسكى، ژبو ب ده سته ئينانا سه ره كه فتنه كا ئانى، ل سه ر ئاستى چه په رى ده رقه يى كار دكر. لينين، ژبو ب ده سته ئينانا پلانه كا ستراتيزى يا نووژه نكرن و دووباره ئافاكرنا جفاكى روسى، ل سه ر ئاستى چه په رى نافخوبى كار دكر. ل ۷ چريا دووى يا ۱۹۱۷ئى، ئه وا لينين قىاى هاته كرن و شوره شه كا مه زن ب نافي (شوره شا ئه كتوبه ر) هاته كرن. ب قى شوره شى، سيستمى حوكمى ل روسيا هاته گوهارتن. هه رچه نده شوره ش ل نوقه مبه رى هاته كرن، لى ديژنى شوره شا ئه كتوبه ر، چونكو ل وى سه رده مى روسيا پشتبه ستن ب روژه ژمييرا روژه ه لاتى دكر كو ۱۳ روژان ب پيش روژه ژمييرا روژن ئاقاى دكه فته ت.

به رى شوره شا لينين سه ره كه فتنى ب ده سته بينيت، ره وشا چه په رين روسيا د بى سه روبه ريبه كا دژواردا بوون. توركيا سه ركرده كى ده سته پاقر و په له وان (قه هره مانى ده رده نيل - مسته فا كه مال) فه گوهاست بوو قى ميحوه رى. به رى هه ر تشته كى، وى ريژين له شكه رى ريكخستن و له شكه ر ژ دز و گه نده لچى و بازركانين شه ران رزگار كر، سزا يين توند ددانه سه ر هه ر كه سه كى گو مانه كا گه نده لى ل سه ر هه با. ئه فجا دده مه كى قياسيدا، شيا روژه ه لاتا ئه نادولى فه گه رينيت و پاشى باژيړى وانى و به تليس و مؤش ستاندى و به ر ب (باتومى) فه چوو. پشتى قان سه ره كه فتنين به ل، مسته فا كمال پاشا، بو ميحوه رى فه له ستنى هاته فه گوهاستن دكو به رهنكارى يا له شكه رى ئينگليزى بكه ت. ل قيره گو تنه كا جه نه رال فون ساندرز هه يه ديژيت: "پيشفه چوونا توركيا به ر ب ئيرانيقه به غدا ژ ده سته دا، ئو پيشفه چوونا ل قه فقا سىا دى وه لاتين عه ره بى بين شامى ژى ژ ده سته ده ت."

ل ئادارا ۱۹۱۸ئى، روسيا به لشفه فى پيكه اته كا ئاگر به ستنى دگه ل ئه لمانيا مؤركر و ل گوره وى وى پيكه اتنى، روسيا رازى بوو كو له شكه رى خوه ژ هه موو ده قه رين توركيا فه كنيشيت. ئه نوهر پاشاى ئه ف پيكه اته ب ده رفه ت ديت و به رى له شكه رى خوه دا باژيړى باكؤ. پشتى قى پيكه اتنى و ژ ئه گه رى فره نه ته وه يى و فره ئايينى يا ده قه را قه فقا سىا، ئاژاوه و بى سه روبه ريبه كا مه زن كه فته دناف قى ده قه ريندا. له شكه رى توركى هات و پاشى يى ئينگليزى و پاشى يى ئه لمانى... قان هه موو له شكه ران ژى سه روبه رى وى خرابتر لى كر. لى هه رچه وا بيت، له شكه رى توركيا شيا هه موو ده قه رين خوه بين ژ ده سته داى (ل جه نكا

١٩١٤ئى و ل شهري ١٨٧٧ئى) قهگه رينيت. ديرؤكفانهكى ئه مييريكي دبيژيت: "ئهنوهه پاشا، ل قهفقاسيا شيا ئارمانجا خوه ب جه بينيت، لئ ل بهرانبهري زهريبيه كا مه زن بوو، ئه و ئى ژ دهستانا وهلاتين عه ره بي بوو، ههروهكو جه نه رال ساندرز پيشيني بو كرى".

ميحوهري عيراقى

ل سپيدهه ي يا ٣ى ته باخا ١٩١٤ئى، خه لكئ عيراقى ل سه ر لئدانا دههولا شهري و راگه هاندنا سه فه ره به لئيكئ هشير بوون. ديتن هندهك پؤسته ر ب ديوارنقه هه لاويستينه، ره سمى تهنه كئ و توه كئ ل سه ر نه خشاندييه و دبندا نفيسييه "سه فه ره به لئيك وار". ل وى سه رده مى چوار فرقين له شكه ري ل عيراقى بوون: مووسل، كه ركووك، به غدا و به سرا. لئ چونكو عيراق ميحوه ره كئ لاوه كى بوو ل ده ف سه ركردايه تى يا شه ري ل سه ته نبؤلى، له وا بريار هاته دان كو فرقه بين مووسل و كه ركووك بچه شامى داکو پشكداريى د ئوپه راسيؤنا سينايندا بكن. فرقا به غدا ئى هنارته ميحوه ري قه فقاسيا و چ نه ما بوو فرقا به سرا ئى فريكه ن. لئ جاويد پاشاى قه بوول نه كر و دگوت كو وى ژبو پاراستنا ئيمناهى يا ده قه ري، پئدقئ يا ب له شكه ري هه ي. قئ نه گرنگيدانا ب به ره قانيكرنا ژ عيراقى، شاشيه ك بوو سه ركردايه تى يا تورك كه فتويه تيدا و باجا وئ ئى دا. لئ له شكه ري ئينگليزى ئى كه فته د هه مان شاشييدا ده ما ب هيزه كا بچووك، قئاي هه موو عيراقى داگير بكه ت. عيراق د ره وشه كا ئاژاوه و گه نده لى و بي سه روبه رييدا بوو، له وا د ماوه بي ٣٤ روژاندا، له شكه ره كئ بچووكئ ئينگليزى (كو قه بارى وى تنى ٤٥٠٠ سه رباز بوون)، شيان هه موو ده قه ر و ده ردؤرين شه تى عه ره بي كونترول بكن (دگه ل به سرا و قورنه). ئه ف شاشى بين تورك و ئينگليزان ل هه مبه ري هه ف كرين، خه لكئ عيراقى ئيخسته دئا ف سنسله كا ده رده سه ري بين ئيك ل دوي ف ئيكا.

ههروهكو مه گو تى كا چه وا سه ربازين تورك ل دوماهى يا ١٩١٦ئى ژ به رؤكين شه ري د ره قين، ههروه سا خه لكئ عيراقى ئى ژ ته جنيدكرنى د ره قين. حكومه تى ب توندى دوي فچوونا فيلاران د كر و ئه گه ر ده ستى وان نه گه هشت با فيلاره كى دا برايى وى يان بابئ وى گرن و بهر نه ددان هه تاكو كه سئ فيلار خوه ته تسليم دكر. ئهنوهه پاشاى بريار دا كو نيقه كا فيلاران ل سيدارى بده ت و نيقا دن بهر ب به رؤكين شه ري قه بهاژوت. ل داوى يا شواتا ١٩١٥ئى، ئيكه مين سيداره دانا ب كؤم ل به غدا هاته ئه نجامدان. ل وى ده مى خه لك كؤم ب كؤم ژ پروسه يا ته جنيدكرنى د ره قين، ده زگه هين راگه هاندنا حكومه تى ددا خوياكرن كو خه لك كؤم ب كؤم ده ين و خوه ته جنيد دكن داکو به ره قانيى ژ وه لاتى خوه بكن. ل قئ سه رده مى ره وشا عيراقى گه له ك يا بي سه روبه ر بوو، چونكو گه نده لين هه موو به روبياقين ژيانا روژانه قه گرت بوون. دده مى سه فه ره به لئيكيدا، گه نده لى و سه تمكارى و ته عدايى پتر لئ هات و پرانى يا ئه فسهر و سه ربازين تورك، مفايه كئ مه زن

ژ فئ گندهلین ددیت و بهریکین خوه پی پر دکرن. دهمی دویفچوونا مالان د کرن کو گهنمی و پیداویستی یین لهشکری ژئ بستین، دا هه موو تشتین مالی ژئ ستین و نیقه کا وان تشتان ژئ، هر ل هه مان گوند یان باژیر د فرۆشتنه خودانین وان و پاره بی وان تشتان بو خوه هه لادگرتن. ههروه سا دا خه لکی کریکه ن کو گهنمی و پیداویستی یین دی بو فه گو هیزن، لی ئه فسه ران پارئ خه لکی نه ددایی و دکره د به ریکا خوه دا. به هرا عیراقئ ژ دهرده سه ری یین شه ری، ژ هه موو ویلایه تین دی پتر بوو. ئوو زیده باری هه موو دهرده سه ری یین شه ری و برسی، ل دوماهی یا چریا دووی یا ۱۹۱۴ئ، له هبی خوه ل ئاڤا دیجله ی دا، خانی و خه لکی هه ژاری به غدا دناڤ لیه مшта ئاڤا رابوویدا دخه ندقین.

لی به ری بچینه دناڤ تیروته سه لی یا میحوه ری عیراقیدا، کو دی ب دریزئ ل سه ر راوه ستین. فه ره پیچه کی ل سه ر شوپه شا عه ره بی یا ل حیجازئ راوه ستین، چونکو رۆله کی گرنگ هه بوو د ئیکلاکرا گه لک شه ران و ئه نجامین گشتی یین جه نگا جهانی یا ئیکیدا. ئوو ئه ف شوپه شه ب پالده ری سه ره کی سه ره خویی یا گه لک وه لاتین عه ره بی دهیته دانان، ئانکو ئه م د کارین بیژین ئه ف شوپه شه، هیقینی گه شه سه ندنا هزرا نه ته وه بی و نیشتمانی بوو.

شوپه شا عه ره بی

ل ۱۰ی خزیرانا ۱۹۱۶ئ، شه ری فی مه که هی (الحسین بن عه لی)، ب هه قکاری و هه ماهه نگی یا لهشکری ئینگیزی، شوپه شا خوه ل دژئ دهوله تا ئوسمانلی راگه هاند. ل وی سه رده می تورکان ۱۲ هزار سه ربازین نیزامی ل حیجازئ هه بوون کو ل سه ر مه ککه ه و مه دینه و تائف و جه ده د به لافکری بوون. شه ری ف حسینی تنی کومه کا شه رڤانین به ده وییان هه بوون، کو ل به رانه ری زیر و غه نیمه یان شه ر بو دکر. ئیکه مین ئوردی یا تورکی هاتییه ستاندن، جه ده بوو کو ل ۱۶ی خزیرانا ۱۹۱۶ئ، خوه ته سلیمی شه رڤانین شوپه شی کر. پاشی ل ۹ی ته مموزئ، هه ردوو قه لاتین (جیاد) و (جرو ل) ل مه ککه هی هاتنه ستاندن. ل ۲۲ی ئیلوئئ ژئ، تائف ته سلیم بوو. د قان شه راندا، لهشکری ئینگیزی ب هنارتنا چه کی و ته قه مه نی و ئه فسه رین میسری، هاریکاری یا شوپه شی د کر. ههروه سا به ری هیرشکران ژئ، ب توپ و بومبه یان جهین مه رهم توپاران د کرن. ئه فسه ره کی ئینگیزی ب ناڤی کاپتن لورانس گه هشته ناڤ ریزین شوپه شی و مل ب ملی شه رڤانین به ده وی شوپه شی تورکان د کر و سکه یین ترین دپه قاندن و ریکن هانتوچوونا لهشکری دوژمنی د گرتن. ل ۲۴ی کانوونا دووی یا ۱۹۱۷ئ، شه رڤانین شوپه شی باژیرکی ئه لوه جه ل سه ر ده ریا سوور ستاند و به دویان کره نه هبیه و تالانکر. ب فئ چه ندئ ژئ، عه شیره تین به دویان ئیکه ئیکه و کوم ب کوم دگه هشته شوپه شی، چونکو مه رما وان یا سه ره کی نه هبیه و غه نیمه بوو. هر جهی غه نیمه لی هه بیت و هر لایه نه کی بیافئ

تالانکرنی بۆ بره‌خسینیت، ئەو شەری بۆ دکن. ل ۵ نیسانا ۱۹۱۷ئ، شیخ عوده ئەبو تایه، شیخی عەشیرەتا حەوایتات (ل دەردۆرا عەقەبە)، ب شەرقانین خۆڤه گەهشتنه شوره‌شی. کەیف لورانس و میر فەیسەل گەلەک پێ هات، ب ۵۰۰ شەرقانین خۆڤه هێرش کره سەر عەقەبە و ل ۶ تەمموزی، چوونه دناڤ عەقەبەدا. ب سەرکەفتان، پلەیا لورانس ژ کاپتن بۆ کولونیل هاتە بلند کرن.

پشتی بریتانیا ژ سەرکەفتن بەدۆیان پشتراست بووی، ئەڤا تەرکیزا خوه ئیخسته سەر فەله‌ستینی و جەنەرال ئەللەنبی کره سەرکردی وی میحوەری. ل ۷ چریا دووی، ئەللەنبی شیا غەززه بستینیت و ل ۱۱ کانوونا ئیک، قودس ژێ ستاند. ب ڤی چەندی ژێ، حەزا لوید جورج (سەرۆک وەزیرین بریتانیا) ب جە هات کو قودسی بکەتە خەلاتی جەژنا ژ دایکبوونا مەسیحی. وەکو کاردانە وەیه‌کا لەشکەری، تورکان سی لەشکەر ل هەمبەری لەشکەری ئینگیزی بەره‌فکرن. ل وی سەرەمی شاپەری راستی بی لەشکەری ئینگیزی، عەرەب بوون. ل ۱۹ ئیلونا ۱۹۱۸ئ، جەنەرال ئەللەنبی ب پلانەکا لەشکەری یا شارەزایانە هێرشەکا بەرەلاڤ کره سەر لەشکەری تورکی و تیکوپینک کر. ئەڤا لەشکەری ئینگیزی کێبەرکێیه‌کا توند دگەل شەرقانین عەرەبان دکر کو بچنە د دیمەشقیڤا. ل ۱۱ چریا ئیک یا ۱۹۱۸ئ، سوارین ئوسترالی ژ لایه‌کیڤه و شەرقانین عەرەب ژ لایه‌کی دیڤه گەهشته دناڤ دیمەشقیڤا.

ئەفسەرین عیراقی ژێ پشکداریه‌کا بەرچاڤ د شوره‌شیدا هەبوو. ئیکەمین ئەفسەری عیراقی پەیوه‌ندی ب شوره‌شی کری ئەفسەرەکی شەری دەردەنیل بوو ب ناڤی شەریف ئەفەندی ئەلفاروقی ژ ئال ئەلوعومەری ل مووسل. ئەڤ ئەفسەرە ژ دەردەنیل ره‌ڤی و خوه تەسلیمی ئینگیزان کر، ئەوان ژێ ئەو بره قاهیره و هەڤه‌یماننا خوه یا دگەل شەریف حسینی نیشادا، ل ۶ کانوونا ئیک یا ۱۹۱۵ئ، نامەیه‌ک بۆ شەریف حسینی هنارت کو وی دناڤ ریزین شوره‌شیدا قەبوول بکەت، شەریفی ژێ قەبوولکر و کره نوونەری خوه ل قاهیره. ئەفسەری دووی نوری ئەلسەعید بوو، بەری دەستپیکرنا شەری ژ تورکان ره‌ڤی بوو دەڤ تالیب ئەلنەقیب ل بەسرا. دەمی بەسرا ژ لای ئینگیزیڤه هاتییه ستاندن، نوری سەعید هاتە ئیخسیرکرن و بەره‌ف هندستانیه‌ ره‌وانه‌کر. گرتیگه‌ه‌کا ئیخسیران ل هندستان هەبوو ب ناڤی (سەمەر بۆر) ل نیزیکی بومبای. د سەرەمی هەلگیرسانا شوره‌شا عەرەبیدا، ۳۰۰ ئەفسەر و ۴۰۰ سەربازین عیراقی ل وێری دئیخسیر بوون. کەسەک ب هەلگیرسانا شوره‌شی بی ئاگەهدار نەبوو. ل ناڤه‌راستا خزیرانی، ئینگیزان دەه ئەفسەر و ۱۵۰ سەربازین تۆچی ژێ هەلبژارتن و ب هێجەتا گوهارتتا وان دگەل هندەک ئیخسیرین لەشکەری ئینگیزی ئینانە میسری. ل میسری، نوری سەعید راستی یا بابەتی بۆ وان شروڤه کر و بۆ روهنکر کو یین هاتین، دا پشکدارین د شوره‌شا عەرەبیدا بکەن. ل چوار ئەفسەر و پازده سەربازان قەبوول نەکر پشکدارین د شوره‌شیدا بکەن و ئیخسیری

ل سەر پشكدارى يا شورەشى چيتراند. ئەو ب خوه گەلەك كەس ھەبوون نەدقیان پشكدارىن د شورەشىدا بکەن، چونکول گورەى ھزرا وان نە يا دروست بوو، ب ھەقالبەندى يا كافرىن بيانى، شەرپى برا يين خوه يين موسلمان بکەن.

ھەر چەوا بيت، ئەوين رازى بووين ل ۲ى تەباخا ۱۹۱۶ئى، گەھشتە جەددە. ھەروەسا ئەفسەرەكئى عىراقىي مەزن ب پلەيا بەكباشى (مقدم) ب ناڤى (جەعفەر ئەلەسكەرى) ل ميسرى بوو، ھەز دكر پشكدارىن د شورەشىدا بکەت. ل ۱۱ى كانوونا ئىكئى يا ۱۹۱۶ئى، نامەيەك بۆ شەريف حسين ھنارت و ھەزا خوه يا پشكدارىكرنى د شورەشىدا بۆ خويا كر، لئ شەريفى ب رىكەكا ديپلوماسى داخوازا وى رەتكر و گۆتى كو لەشكەرى وى نە يى بەرھەقە پيشوازي يا ئەفسەرەكئى مەزنى وەكو وى بکەت. لئ مير فەيصل ل سەر بەرپرسیارى يا خوه، داخوازا وى قەبوولكر و ژئ خوەست كو لەشكەرىكئى نيزامىي رىكخستى و راھىناپيكرى بۆ دروست بکەت. دەمى جەعفەر عەسكەرى د ئەركئى خوەدا سەرکەفتى، لورانسى خويا كر كو ھاتنا جەعفەر عەسكەرى خەلاتەكئى خودايى بوو گەھشتىيە شورەشى.

ب ئى چەندى ژئ، شەرئانين شورەشى شيان پرانى يا دەفەرىن گزيرتەيا عەرەبى كونترولكەن، ژبلى ئوردى يا ل مەدينى كو ئەفسەرەكئى تورك ب ناڤى فەخرى پاشا ل ويړى بوو، مينا ئەفسەرىن دى يين ل جەددە و مەكەھى و تائف، خوه تەسليمى شەرئانان نەكر و شەرى مان و نەمانى دگەل شورەشقانان دكر. وى وەسا ھزر دكر كو شورەش موئامەرەيەكە ل سەر دەولەتا ئيسلامى و خيانەتەكە عەرەب ل ئايينى خوه يى پيروژ دكەن. ل سەر ئى ھەلوپستى خوه يى بەردەوام بوو، خو پشتى مۆركرنا ئاگرەستى ژئ (ل ۳۰ چريا ئىكئى ۱۹۱۸)، فەخرى پاشاى خوه تەسليم نەدكر. پشتى ب دومامى ھاتنا شەرى، دوو قولين لەشكەرى ل دورماندورى مەدينى بوون، ئىك ب سەرکردايەتى يا مير عەبدلای و يا دى ب سەرکردايەتى يا مير عەلى بوو. ھەردوو قولين لەشكەرى گەلەك ھەول دان كو فەخرى پاشا خوه تەسليم بکەت، لئ وى خوه تەسليم نەدكر. حاكىمى سياسىي ميسرى (المندوب السامى ريجنالد وينجيت)، نامەيەك بۆ ھنارت و تيدا ديار كر كو شەر ب داوى ھاتىيە و تورك شكەستينە. لئ ھەر خوه تەسليم نەكر.

ل ۲۲ى كانوونا ئىكئى يا ۱۹۱۸ئى، شەريف حسينى كورى عەلى نامەيەك بۆ حاكىم ئىنگليزى ل ميسرى ھنارت و نەرەھەتى يا خوه بۆ خويا كر. ستەنبۆلى ژئ ل سەرداخوازا برىتانيا، نوونەرەكئى خوه ھنارتە دەفەرى و مەرچين خوه تەسليمكرنى دگەل ئەفسەرەكئى شورەشى بۆ برن. ھەروەسا حكومەتا ستەنبۆلى، گەف لئ كرن كو ئەگەر فەرمانان ب جە نەئىنيت، دئ توشى دادگەھكرنەكا لەشكەرى بيت. لئ وى ھەر ئىمزا نەكر و قەبوول نەكر خوه تەسليمى عەرەبان بکەت. ل روژا ۱۰ى كانوونا دووى يا ۱۹۱۹ئى، ئەفسەرىن وى خوه ھافىتتە بەر پى يين وى و ژئ داخوازكرن كو ئى دەردەسەرىن ب دومامى بينيت و خوه

تەسلىمى لەشكەرى سەرکەفتى بکەت. ئەڭجائەو ئى زى ژبەر پارانەو و رجا يىن سەربازىن خوە رازى دبیت و خوە تەسلىم دکەت. دەمى گەهشتییه ناڤ ئوردى يىن لەشكەرى عەرەبى، ب ریز و سلاڤىن لەشكەرىڤه پیشوازی لى ھاټە کرن. د ھەمان رۆژدا، میر عەبدلا و ھندەك یاوەرین خوە، چوو دناڤ باژیریدا و دگۆتە ئەفسەرین تورک: "ھەو ھەو چەوا شەرى مە دکر و ھوون رۆژى پینچ جاران ل سەر نڤیژى دبیزن خودیوو نڤیژى ل سەر محەمەد و ئالى محەمەد بکە، ما ئالى محەمەد کینە؟ ما نە ئەمین ئالى محەمەد؟" ئەفسەرین تورک ل ھەڤ دنیرىن و ب ئیستەزاڤە د گرنژین. ئەڤ دانوستاندنا كورت تیڤەلى یا تیھزرىن و دیتنن عەرەب و تورکان بۆ مە خویا دکەت. تورکان وەسا ھزر دکر ئەون خودانین دەولەتا خیلافەتا ئىسلامى و عەرەب خائین و سەرداچووینە. عەرەبان زى ھزر دکر کو ئەو ئالى محەمەدن و ھەژیترن ژبو ئایینی ئىسلامى!

دەسپىكا شەرى ل میحوەرى عىراقى

ل ۱۶ى چریا ئىكى یا ۱۹۱۴ئ (ئانكو بەرى راگەھاندنا شەرى ب پازدە رۆژان)، کاروانەكى پاپوران ب سەرکردایەتى یا جەنەرال دیلامین ژ بومبای بەر ب کەندافى عەرەبىڤه ھاټ. سەدەمى ئاشکرا یى ھاټنا فى لەشكەرى، ژبو پاراستنا بیرىن نەفتى بوو ل عەبادان. لى سەدەمى ڤەشارتى، ژبو ھندى بوو ئەگەر تورکیا کەڤتە دناڤ شەرىدا، داکو ھىرش بکەنە سەر بەسرا و كونترۆل بکەن. ل وی سەردەمى شیخی مەحەممەرە (شیخ خەزەل) و شیخی کویت، ھەردوو مەیلدار و ھاریکارین لەشكەرى ئینگلیزی بوون و پیزانینن دەربارەى دەڤەرى ددانى. دەمى ھیزا دیلامین گەهشتییه کویت، برووسکەک بو ھاټ کو تورکیا ھاټە دناڤ شەرىدا، ئەڭجال ل ۱۶ى چریا دووی، ڤەلاتا فاو ستاند و ھەموو ڤەرمانبەرىن وی دەڤەرى بەر ب بەسراڤە رەڤین. ل ۱۱ى چریا دووی، ھیزین ئوسمانلى ھىرشەک کرە سەر ئوردى یا دیلامین، لى وی ئەو ھیز تیکشکاند و بەر ب بەسراڤە چوو. ل ۱۴ى چریا دووی، ھەڤدە پاپورىن دی یىن شەرى ب سەرکردایەتى یا جەنەرال باریت گەهشتنە ھیزا دیلامین. ب ڤى چەندى زى، ھەموو لەشکەر کەڤتە د بن سەرکردایەتى یا جەنەرال (باریت)ڤە و ئارمانجا خوە کرە ستاندنا بەسرا. پشتى شەرىڤەکى دژوار دگەل ھیزین ئوسمانلى یىن ب سەرکیشى یا عادل بەگى ل (کووت الزین)، لەشكەرى تورکان شکەست و ئینگلیز بەر ب پیشڤە چوون. ل ۲۱ى چریا دووی یا ۱۹۱۴ئ، پشتى شکەستن کەفتییه دناڤ لەشكەرى ئوسمانلىدا، ژ بەسرا رەڤین و خۆڤەکیشانە دەڤەرىن دەرڤورا بەسرا. ئەڭجا دز و جەردەچیان ڤەرمانگەھین حکومەتى تالانکرن و ئازاوەچیان بۆ خوە کرە دەرڤەت کو تەعدایین ل خەلکى بکەن و مالى وان زى بستینن. خەلکى بەسرا داخواز ژ لەشكەرى ئینگلیزی کر کو بلەز بەسرا بستینن و ئارامین تیدا بەرپا کەن. ل ۲۳ى چریا

دووی، جەنەرال باریت ب هیزین خوه بین لهشکه ریڤه (دگه ل راویژکاری سیاسی سیڤ برسی کوکس) گه هشته به سرا و ستاند. پاشی ل ۹ کانونا ئیکئی یا ۱۹۱۴ئ، باژیرکی قورنه ژی هاته ستاندن. جوینه کئی خه لکی، ب ئی سه رکه فتنا لهشکه ری ئینگیزی د دلخوش بوون کو ژ بن سته ما ئوسمانلییان رزگار بوون. جوینه کئی دی پی نه خووش بوو کو لهشکه ره کئی کافران ب سهر دهوله تا ئیسلامیدا بگریت. جوینه کئی سیی ژی هه بوو وهکو ده ره بهگ و ماقولیل و سه روک عه شیره تان کو خودانین خوه و بهر ژه وهندا خوه بوون، هه ر لایه نه کئی بیته ده سته لات، خوه ژئ نیزی ک دکهن و مه لاقیی بۆ دکهن.

ب ئی چه ندی ژئ، حکومه تا ئوسمانلی که فته د ئاسته نگه کا مه زندا. هه موو هیقی یا وئ ئه و بوو کو خه لک ل دویف بانگه وازی یا جیهادی بین (ب تاییه تی شیعه)، لی شیعه جیهادی نا که ن هه تا کو ئیمامه کئی وان فه توای بی بۆ نه ده ت. ئه فجا هه موو هه ول هاتنه دان کو شیخ کازمی یه زدی بهیته قاییلکرن داکو فه توایه کئی ژبو جیهادی بده ت. لی شیخی یه زدی هه ز ژ ئیتیحادییان نه دکر و دناقه را واندا یا نه خووش بوو. شیخ حه میدی که لیدار ژ کازم یه زدی خواست کو ژپیخه مه ت پاراستنا ئیسلامی، هه موو هه فڤکی بین خوه بین دگه ل ئیتیحادییان ژبیر بکه ت و ئی فه توایی بده ت. ب ئی چه ندی ژئ، ل رۆژا ۱۶ئ کانونا ئیکئی یا ۱۹۱۴ئ، کازمی یه زدی خوته به یه ک ل سه حنا نه جه فی خواند و داخواز ژ موسلمانان کر کو بهر ب جیهادیڤه بین. ئی فه توایی وه کر کو گه نجین موسلمان کۆم ب کۆم ژ هه موو ده فهرین عیراقی بهین و خوه ژبو جیهادا د ریکا خودیدا به ره ف بکه ن. عه بدعه زیزی قه صاب (کو ل وی سه رده می قایمقامی سه ماوه بوو) دبیزیت: "هیزه کا موجه دین کورد ب سه رکیشی یا شیخ کاکه ئه حمه د گه هشته سه ماوه. هه ر د هه مان ده مدا، هادی موقه و ته ر ژئ ب هیزه کا مه زنه گه هشته سه ماوه و ژ ئان قۆلین به ره ه فبووی، هیزه کا مه زن ب سه رکیشی یا شیخ به ربۆتی سه لمان پیک ئینا. دبیزن ل وی سه رده می خه لکی سه ماوه هوسه یه کا (سلوگانه کا میلی) ناقدار هه بوو ب ئی شیوه یی ل خوارئ:

دوو سیک ژ به هه شتی بۆ هادی بی مه

و سیکا دی بۆ کاک ئه حمه دی وه

ئوو هنده ک جاران بۆ شیخ به ربۆتی

هه له به ت ریزا سیی دگه ل نه بوو، لی ده می شیخ به ربۆتی ئه ف سلوگانه بهیستی کو هه موو به هه شت بۆ هادی موقه و ته ری و کاکه ئه حمه ده، ل دلی گران بوو. ئینا خه لکی به ره ه فبووی ریزا سیی ژئ هاقیته سه ر.

هه ر ل وی سه رده می، شیخ محه مه دی خالصی و هنده ک هه قاله ندین وی ل کازمی، بانگه وازی ژبو جیهادی دکر و خه لک ژبو هنارتنا به روکین شه ری خرڤه دکرن. پاشی ل ۱۹ چریا دووی یا ۱۹۱۴ئ، هژماره کا گه نجین کازمی ب خو پیشاندا نه کئی بهر ب به غداڤه چوون و ب ریڤه ده می که ساین جوهی ددیتن، عه مامه یین وان ژ سه ری دکرن و ته عدایی

لئ دکر. ل به غدا ژی، پرۆسه یا کۆمکرنا خه لکی ژبو جیهادی نه کیمتر بوو ژ کازمی و نه جهف.

پشتی ژ دهستانا به سرا و دهقهرین دهر دور، د ئیکه مین کاردانه وه یا حکومه تا ئوسمانلیدا، جاوید پاشا هاته لادان (کو حاکمی سیاسی و لهشکه ری عیراقی بوو). دوو کهل شوینا وی دانان: سلیمان نه زیف وه کو والی و سلیمان عهسکه ری ژی وه کو سه رکرده یی لهشکه ری هنارتن. سلیمان عهسکه ری هیزا خوه یا نیزامی و قولین موجهان کورنه سی میحوهر: شوعیبه و قورنه و عهره بستان. ل وی باوهری بوو کو ژ ههرسی میحوهران، دئ هیرش که ته سه ر ئینگیزی و پشتی ب سه ر دکه فن، دئ ل موجه ممه ره که هنه ئیک. مه زنترین هیزل میحوهری قورنه کۆمکر و سلیمان عهسکه ری ب خوه سه رکردایه تی یا وی دکر. ل ۱۸ ی کانونا دووی یا ۱۹۱۵ ئ، جه نه رال باریت ژ به سرا به ر ب قورنه فه چوو داکو رهوشا دهقهری بزانیته. ل بیستی هه مان هه یف هیرشه ک کره سه ر (رۆته) و پشتی شه ره کی چوار ده مزمیری کو سلیمان عهسکه ری ب خوه تیدا بریندار ببوو، لهشکه ری ئینگیزی خوه فه کیشا و هه ستا سه ره کفتنی ژبو تورکان په یدا بوو.

میحوهری عهره بستانی، ژ به ره هه بوونا بیرین نه فتی و ئاستی وی یئ ئابوری، جهه کی گرنگ و ستراتیژی بوو. هه ره چنده سه ر ب ئیرانیقه بوو، لئ حاکمی وی دهقهری (شیخ خه زه ل)، هه فه بندی یئ ب هیز دگه ل ئینگیزی هه بوون. ده می بزاقین جیهادی ل عیراقی ده نگفه دایی، که نجین عهره بستانی ب خوینگه رمی خوه کیشانه دنا ف ئی بزاقیدا. ژ لایه کیفه ل دو یف بانگه وازی یا شیخین خوه یئ ئایینی دچوون و ژ لایه کی دیقه ژی، د فیان تولا خوه ژ شیخ خه زه لی فه که ن، چونکو که سه کی توند بوو د وه رگرتنا باج و خه راجیدا. ب ئی چه ندی ژی، خه لکی هه ژار و هه چکوهه یی دهقهره ممه ره چه ز ژ شیخ خه زه لی نه دکر. ئه فجا پرانی یا عه شیره تین دهر دورا دهقهری، ل دژی وی راوه ستیان و دگه ل موجهان و لهشکه ری نیزامی حکومه تا تورکی بوون. ل داوی یا کانونا دووی یا ۱۹۱۵ ئ، هیزه کا دی یا سه رباز و موجهان ب سه رکیشی یا ته و فیک به گی خالدی که هه شته عه ماره. ب ئی چه ندی ژی، شیخ خه زه ل نه شیا هه موو گوند و دهقهرین ژیر دهسته لاتا خوه کونترۆل بکه ت. ل ۱۵ ی شواتا ۱۹۱۵ ئ، جه نه رال باریت هیزه ک (ب سه رکیشی یا جه نه رال روبنسۆن) هنارته دهقهره عهره بستانی کو به رسینگی هیز و هیرشین تورکی بگریته. ل ۲ ی ئاداری، جه نه رال روبنسۆن هیرش کره سه ر دهقهره (غه دیر)، داکو سوپرایه زه کی بو لهشکه ری تورکی چیکه ت، لئ موجهان و شه رفانین عه شیره تان د ریکا ویدا بوون و شه ره کی دژوار دگه ل کر. د ئی شه ریدا، سه ربازین لهشکه ری ئینگیزی شکه ستن و ب ره فا خوه را نه که هه شتن.

میحوهری شوعیبه دکه فته باشوری رۆژه لاتا به سرا، قه لاته ک و چه ند خانی یئ سه یرانان لئ بوون. جه نه رال باریت، خه نده ک ل ئی میحوهری کولان و سیمه کر کو بیته

چه پهري پاراستنا به سرا. له شکهري تورکي ژي ب شهس هزار سهربازين نيزامي و بيست هزار شرفانين موجهده، فيا ژ في دههري هيرش که ته سر به سرا. سلیمان عهسکهري، پلانا خوه يا هيرشي دانا کو سهربازين نيزامي ژ سينگيغه و موجهده ژ هردوو لايين چه پي و راستيغه هيرشي بکن. ههچهنده هندک شارهزا بين له شکهري بين مينا عهجهمي سهعدون و هندک نهفسهري نهلماني ژي، پيشنيار کر کو هيرشا راستهوخو يا بي مفايه. لي سلیماني عهسکهري يي رژد بوو ل سر پلانا خوه و ب برينداری يا خوځه ل سر خالين چهپهراڼ د گهريا. ل سپيدههي يا ۱۲ي نيسانا ۱۹۱۵ي، هيرشا له شکهري تورکي دهستپيکر. سهرباز و موجهدين موسلمانان، قههره مانیهکا کيم وينه د في شهريدا تومار کرن. ههروهسا سهربازين ئينگليز ژي ژ خهندهکين خوه نهدهرکهفتن و بهرگري دکر. في شهري دوو روژان فهکيشا بيي کو لايه نهک سرکهفتني ب دهسته بينيت. ل روژا سيي جهنرال مليس ژ ميسري گههسته بهرؤکين شهري و فهريمان دا سهربازين خوه کو ژ خهندهکان دههرفتن و هيرشي بکن. ل گهلهک جهان شهري ب چهکي سپي د هاته کرن. ب دريژاهي يا في روژي ژي، چ لايه نان خوه نهفهکيشا. جهنرال مليس فهريمان دا بهرپرسين دهوار و ئالافين فهگوهاستني کو بلهز بگههنه مهيداني ژبو فهگوهاستنا بريندار و کوشتيان داکو ل ئيفاريهکا درهنگ خوه فهکيشن. دهمي دهوار بهر ب مهيدانا شهريغه د هاتن، له شکهري تورکيا وهسا هزر کر کو نهغه هيزهکا مهزنه، يا د ههوارا دوژمني هيت. ل دهستپيکي شرفانين عهشيرهتان و موجهدان خوه فهکيشا، پاشي بهره بهره سهربازان ژي خوه فهکيشا. تني ۴۷ خوگوريهري، مانه د مهيدانا شهريدا و خوه گريدا بوون کو ههتا مرنی شهري بکن. لي کهسهک ژي نهما ساخ. سلیمان عهسکهري، هه موو نهفسهري کو مکر و بو ديار کر کو عهشيرهتان خيانهت ليکر و خوه فهکيشانا وان ژ شهري، بو سهدهمي شکهستني. پاشي ب دهبانجا خوه گوللهيهک ل سهري خوهدا و خوه کوشت. دهمي سهربازين ئينگليز گههشتينه سر کهلهخي سرکردهيي خوه کوشتي، سلافا له شکهري بو فهدان و جهنازي وي ب ريزگرتن تهسليمي ئاخي کر. شهري شوعيهي ژ شهري گرنک و مهزين عيراقی دهيته هژمارتن. ههچهنده تني سي روژان فهکيشا لي زيانين له شکهري ئينگليزي ژ کوشتي و برينداران گههشت بوونه ۱۲۰۰ کهسان، زيانين تورکان دووجاران هند بوون، زيانين موجهدان ژي ب سي هزار کهسان د هاتنه تخمينکرن. ههروهسا ۷۰۰ سهربازين تورک، ئيخسیر بوون و بهر ب بهسرافه هاتنه هنارتن.

ل نافهراستا ئاداري، سرکرديهي يا تورکيا نهفسهريکي دي ب نافي محمه د فازل پاشا داغستاني ل جهي تهو فيق بهگي خالدي هنارته (غهدير)، کو هيرشين بهردهوام بکهته سر دههرا نه هواز و بوري بين نهفتي، داکو فشارا له شکهري ئينگليزي ل سر شوعيهي سفک بکهت. ل روژين ۱۱، ۱۲ي نيسانا ۱۹۱۵ي، دوو هيرش کرنه سر نوردی بين

ئینگلیزی، لى د ھەر دوو جارانداسەرنەكەفت. سەدەمى قان شەكەستان ژی ئەو بوو كو شەرقانىن عەشیرەتان د نەرازی بوون ژ شیوازی دابەشكرنا پارا، ھەر عەشیرەتەكی ھزر دكر كو فەرە بەھرا وى پتر بیت. ھەر وەسا شەرقانىن ھەچكۆھەبى ژی، ھزر دكرن كو پارى وان دەھیتە خوارن و بو بەرپرسان دچیت. قى ئاژاوەبىن لاوازیبەكا بەرچاڤ ئیخستە دناڤ ریزین لەشكەرى توركیدا. پشتى نەمانا گەفین توركیا ل سەر بەسرا، ب فەرمانەكا فەرمى ژ لەندەن، لەشكەرى ئینگلیزی بەرەف ئەھوازقە چوون، داکو بووری یین نەفتى بپاریزن و وى دەقەرى كونترۆلكەن. د ھەمان دەمدا، سەنئۆلى ژی بریار دا جارەكا دی، دەستەلاتا سیاسى و لەشكەرى بكەتە دەستى كەسەكیدا، ئەڤجا نورەددین بەگ ل شوینا سلیمان نەزىف بەگى دانا و سەركرایەتى یا ھیزین لەشكەرى ژی دانه قى (ھەلبەت پشتى خۆكوشتنا سلیمانى عەسكەرى). دەمى نورەددین بەگ (ل ۱۹ى گولانا ۱۹۱۵ى)، گەھشتیبە بەغدا، ئیکەمین كاری وى كرى، رۆژنامە دائیخستن و ھندەك ژ ماقولین جوھیبان نەفیکرنە مووسل، چونكو وەسا ھزر دكر كو جوھى، تابووری پیتجینە ژبو ئینگلیزان.

ھەژى گۆتە كو ل دەستپىكا ھاتنا لەشكەرى ئینگلیزی، تنى فرەقیەك (فرەقیە ۶) بوو، ب سەرکیشى یا جەنەرال باریت. لى بەرى شەرى شوعیبە دەست پى بكەت، فرەقیە ۱۲ ژى ئینانە عیراقى و فەرماندەكى گشتى ب ناڤى جەنەرال نیکسۆن ژبو ھەردوو فرەقیان دانا. دەمى جەنەرال باریت، ژبەر ھندەك ئەگەرین ساخلەمىن قەگەراییە ھندستانى، جەنەرال تۆنزەند كره فەرماندەبى فرەقیە یا شەشى. قى جەنەرالى پلەیا ميجەر جەنەرال (لواء) ھەبوو، ل ھیڤى بوو پلەیا لیفتنننت جەنەرال (فریق) ب دەستقە بینیت، لەوا گەلەك یى بلەز بوو سەرکەفتنى ب دەستقە بینیت. ل بەرانبەرى وى، فەرماندى تورک (میرئالای ھەلیم بەگ)، ل باکوورى قورنە بوو. قى فەرماندە یى تورک، بازارگانى ب گەنمى دكر و دبیزن یى گەندەل بوو. بارەگایى نورەددین بەگ ژی ل كووت بوو، وەكو سلیمان عەسكەرى نەدھاتە دناڤ چەپەرین شەرىدا. تۆنزەند بریار دا ب بەلەمان ھیرش كەتە سەر ھیزین ھەلیم بەگى، ئەڤجا ل ۳۱ى گولانى، پینچ سەد بەلەم بەرھەڤ كرن. ھەر بەلەمەكى ۱۰ سەرباز كرنە تیدا و بەر ب ئوردى یا لەشكەرى توركیقە چوو. لى ھەلیم بەگى بى شەر جەھى خوە بەردا و لەشكەرى خوە بەر ب عەمارەقە قەكیشا.

سەرکەفتنا ئینگلیزی د (شەرى بەلەمان) دا، تۆنزەند پالدا كو بەردەوامى ب ھیرشا خوە بدەت و بەرەف عەمارەقە بچیت، داکو بیاڤى نەدەتە لەشكەرى توركى بەرھەڤى یین بەرگری بکەن. ھەر گوندەكى لەشكەرى تۆنزەند گەھشت با یى دا ئالا یین سپى ل سەر بینیت، ھەتاكو گەھشتیبە نیزیكى عەمارە، وەسا ھزر كر كو لەشكەرى ھەلیم بەگى دى بەرگری كەت. لى ل ۳ى خزیرانى، ھەلیم بەگى خوە تەسلیم كر و عەمارە ژی تەسلیمى لەشكەرى تۆنزەند كر. قان سەرکەفتنن بلەز و ئیک ل دویف ئیک، جەنەرال نیکسۆن پالدا كو بریارا ستاندنا ناسریب بدەت، داکو ھەرسى لیوا یین ویلیەتا بەسرا كونترۆلكەت. ئەڤ

ئەرکە ب جەنەرال گونج راسپارد و ل ۲۷ی خزیرانا ۱۹۱۵ئ، لەشکەرئ وی ب ری کەفت. ب ریڤه پرا عەکیکه پەقاندن و بەرەف باژیرکی (سوق ئەلشیوخ)ڤه چوون و ل ۶ی تەمموزئ، ئەڤ باژیرکە ستاند. ئینگلیزان وەسا هزر کر کو دی ناسریئ ژئ ب هەمان شیوہیئ ستاندنا عەمارە ستینیت. پشتی شەرەکی مەزن و بەرگریه کا قەهرمانانە ژ لایئ هیزین تورکی بیئ ب فرماندەبی یا (ئەحمەد بەگ ئەوراق)ڤه، زیانین لەشکەری بیئ مەزن ب هەردوو لایان کەفتن. ل ۲۴ی تەمموزئ، باژیر هاتە ستاندن و پرانی یا سەربازان بەر ب شەترەڤه رەڤین و پاشی گەهشتنە بارهگایی هیزین سەرەکی ل کووت. سەرەرای سەرکەفتنا لەشکەرئ ئینگلیزی، لی ئوپەراسیون ب خو، شاشیه کا لەشکەری بوو جەنەرال نیکسون کری، چونکو باژیرئ ناسریئ چ گرنگیه کا لەشکەری ل دەڤه را جەنگی نەبوو. ژ لایهکی دیڤه ژئ، ل شوینا وی چەندی کو لەشکەری ل سەرئیک خرڤه کەت و بەرەف کووت و بەغداڤه ببەت، پەرت و بەلاڤ کر. ئەڤجا ببوو جەهئ نەرازیبوننا فرماندئ گشتی ل هندستانی.

ل میحوەرئ عەمارە، جەنەرال تۆزەند پلانەکا لەشکەری یا ل سەر شیوازی پلانین ناپلیونی دانا کو ب مەزنترین هیز هیرش کەتە سەر لاوازترین خالا چەپەرین دوژمنی. ل چەپەرئ کووت هیزین تورکان ل دوو خالین سەرەکی د خرڤه کری بوون، ئیک ل رەخی راستی بی دیجلەدی دگوتنئ (سن)، یا دی ل رەخی چەپی بی دیجلەدی بوو. خالا لاواز ل رەخی چەپی بوو. ژبو ب جەئینانا پلانا خو یا لەشکەری، تۆزەندی ل ۲۷ی ئیلوونئ هیزین خو کرە دوو پشک: ئیک بەر ب (سن)ڤه چوو کو هیزەکا لاواز بوو، لی یا مشت دەوار و ب ئاژاوە بوو داکو تورک هزر بکەن ئەڤه هیزا سەرەکیه. هیزا سەرەکی ژئ بەر ب رەخی چەپیڤه هاژۆت. ب ئی چەندی ژئ سەرکەفتنەکا مەزن ب دەستڤه ئینا و هیزین نورەددین بەگی نەچار کرن بەر ب سەلمان پاکڤه بچن. نورەددین بەگی، سەلمان پاک بەرەڤهڤ کربوو کو ل وی چەپەری بەرەڤانئ ژ بەغدا بکەت.

حکومەتا تورکیا، جارەکا دی بانگەوازی یا جیهادی بلند کر. جارا ئیکئ ل داوی یا سالا ۱۹۱۴ئ، هاتبوو بلند کرن و ئاوایهکی ئیسلامیئ گشتی ب خوڤه گرت بوو. لی پشتی شکەستین بەردەوامین لەشکەرئ تورکی، بانگەوازی یا ئی جاری ب ئاواپی بانگەوازی یا شیعیان و بکارئینانا بەیداغی حەیدەری بوو. د گوتن ئەڤه بەیداغی حەیدەر ئەلکەرراره، ئەوی هەردەم سەردکەڤیت. ئەڤجا حکومەتی شاندهک پیک ئینا کو بەیداغی حەیدەری ژ مەرڤەدی عەلەوی بی ل نەجەف دەربینخن و ل دەڤەرین فوراتی ناڤه راست ب گیرین. پشتی دەریخستنا بەیداغی کو ناڤی وی کرە بەیداغی ئەمیرئ موسلمانان، گەلەک شیخ و موجتەهیدین شیعیان ب دویف کەتن و گەلەک خەلکی شیعه ب دویف ئی بانگەوازی کەفتن کو جیهادی ژبو پاراستنا دەولەتا ئیسلامی بکەن. د دەمی دوورپیچکرنا (کووت)دا، وەزیرئ جەنگی (ئەنوەر پاشا)، محەمەد فازلئ داغستانی کرە فرماندئ هیزا موجاهدان،

لئى ل ۱۱ى ئادارا ۱۹۱۶ى، مر و نهگه هشت هيزين خوه يين موجهان بهر ب شهريقه بيهت.

كاردانهويا عشيرتان و ههلويسى ئهفسهريين عيراقى

ب شيويهكى گشتى، ئهفسهريين عيراقى د سهردهمى شهريدا دوو جوين بوون: جوينهكى شههنازى ب ئوسمانليهتا خوه د كر و بريار دا بوون كو ههتا دوماهيه، بهرهقانيچ ژ دهولهتا ئوسمانلى بكن. جويني دووى وهسا هزر دكرن كو دهولهتا ئوسمانلى يا بهرهف نهمانيقه دچيت و فهره كار ژبو بهرژهوهندى يين نهتهوهيى و خوهسهرى يا وهلاتى خوه بكن. د سهردهمى شهري ناسرييدا، سى ئهفسهريين عيراقى رهقين و خوه تهسليمى لهشكهرى ئينگليزى كرن، دكو هندهك پيشنيازين دهربارهى خوهسهرى يا عيراقى و دانپيدانا ب مافين نهتهوهيى بدهنه ستر برسى كوكس و جهنهرال نيكسون. لئى نيكسون پيشنيازين وان رهتكرن و ژى داخوازكر كو بنه ئهفسهري د لهشكهرى ئينگليزىدا، لئى وان ژى پيشنيازا نيكسون رهتكر. ئه ب خوه، سياسهتا ئينگليزى ل هه مبهرى عهره بان، دوو خواندنگه بوون: خواندنگهها قاهيره و خواندنگهها هندستانى. خواندنگهها قاهيره باوهرى ب مافين نهتهوهيى يين عهره بان و سه ره خوڤى يا وهلاتين وان هه بوو، دكو عهره بان ژ برايه تى يا ئايينى يا توركان دوور بيخن و بينه هه فكارين وان د شهريدا. خواندنگهها هندستانى وهسا هزر دكر كو لهشكهرى ئينگليزى، بيى هاريكارى يا عهره بان دى شيت سه ركهفتنى ب دهستقه ئينيت و نه قيت چ سوزان بدهتى دكو داخوازى يين زيده ژى نهكهن. بهرى داگر كرنا ناسرين ژى، هندهك ئهفسهريان دگهل عه جمى سه عدون ئه ف بابه ته دگهل جهنه رال گونج فه كر بوو، لئى وى ژى مينا نيكسون داخوازى يا وان رهتكر بوو. ب قى چه ندى ژى هندهك ئهفسهري گه هشتنه شوره شا عهره بى يا ل حيازى و هنده كين دى خوه دناف شهرقانين عه شيره تاندا فه شارتن و هاريكارى يا عه شيره تان د كرن.

عه شيره ت ب خوه ژى، ب حوكمى پيگيرى يا وان ب ئايينى و فهتوايين جيهاديقه، ب شيويهكى بهر فره كه فتبوونه دناف لهشكهرى ئوسمانليدا. لئى ددهمى شكه ستاندا، وان ئهفسهريين خوه فه كيشايى د شه لاندن و هندهك جاران زهرگه هين ژ پشتقه، ل لهشكهرى توركى ددان. ههر جار ب هيجه ته كى، چ ماددى بيت يان مينه قى و عه شيره تگه رى بيت. ههروهسا زانا يين ئايينى ژى د شه لاندن كو د هه مان دهمدا ريز و حورمه ته كا مه زن ژى بو دانا. دبيژن جاره كى هندهك به دوو چوونه د مالا زانايه كى ئايينيقه، ل سهر نقيژى بوو، دهمى ته قاقبووي شه ملكا وى ژ بن كيشا و بر. دهمى وى شيخى موجهت هيد خوه ژى توپه كرى، تالانكه ران گوتى: "يا شيخ خوه توپه نهكه، ئه گهر ئه م نه به يين دى ئيكى بهت." ئه فه يه تيگه هى سه ره كى عه شيره تين عهره ب. ههر ئيكى تشتهك ب دهست بكه قيت، فهره

دهملدهست ببهت، ئەگەر نه بر دى ئىكى دى بهت. پالدهرى قان نمونەيان نههيبه و غەنيمەيه، لى رهفتارا وان يا شەلاندا ئەفسەرىن تورک و فهريمانگههين حڪومهتى، غەنيمەيه و تۆلفهكرنه ژى، چونكو دژاتيهكا كهقن دناقبهرا فهريمانبهرين حڪومهتى و خەلكى عەشيرهتانا هەبوو. خوہ دەمى ل دويف بانگهوازي يا جيهادى ژى هاتين، مهريم و ئارمانجا وان يا دەستپيكي، نههيبه و غەنيمە بوو. لى دەمى ديتين كو غەنيمە د قان شەراندانينە و حڪومەت يا بەر ب شكەستنيقە دچيت، ئيكسەر پاشقە زقرين و سەرباز و ئەفسەرىن حڪومەتا خوہ تالان دكرن. تيگههى غەنيمى، نه تتى د بهايى وى يى مادديدايه، بەلكو بهايهكى مهعنوى و كلتورى ژى هەيه. ب قى چەندى ژى، لەشكەرى توركى باوهرهكا موكم ب سۆز و پشكدارى يا عەشيرهتان نهبوو. ل بهرانبهري قى بى باوهرين ژى، حەزا ياخييونى ل دەف عەشيرهتان خورتتر لى د هات. سياسهتەدار و ئۆلدار و نهتەوهپاريزان ئەف رهفتار و ياخييونين عەشيرهتان ژبو مهريمين خوہ يين سياسى و نهتەوهيى بكار دئينان، لى نەد شيان ب ئاوايهكى ريكخستى كونترولكەن.

پشتى شەرى شوغيه، بياقى ياخييونان بهرفرهتر لى هات و پرانى يا دەقەرىن عيراقى قەگرت. ئەم د كارين ناقى "سەردەمى ياخييونى" بدانينه سەر وان هەردوو سالىن پشتى شەرى شوغيه. قى ياخييونان بهرفره دوو ئەگەرىن سەرهكى هەبون: يى ئىكى، حڪومەتا توركىا ب شەرىن ديجهقه يا مژوول بوو، ئەقجا هەموو لەشكەرى خوہ ژ دەقەرا فوراتى ناقەراست قەكيشا بوو بەرۆكين شەرى، ل پەراقين ديجهى. قى قالاتى يا دەقەرى ژ لەشكەرى فهرمى، عەشيرهت و باژير پالان كو ل سەر حڪومهتى ياخى ببن. يى دووى ژى ئەو بوو كو ياخييونى ل نهجەف دەستپيكر و پاشى ل كەربهلا. حڪومهتى ژى، ژبهر پيروژى يا قان هەردوو باژيران ل دەف جيهانا ئيسلامى، نه د قيا شەرى وان بكت. ئەقجا باژيرين دى ژى ب جورئەت كهفتن و چاقليكرنا قان هەردوو باژيران كرن.

ل ناقەراستا ئادارا ١٩١٥ئ، رۆژ بو رۆژى هژمارا فيلارين شەرى زيده د بوون و ئەف شەرقانين رهقيايى پالدهرىن سەرهكى يين ياخييونى بوون. ل شەقا ٢٢ى گولانا ١٩١٥ئ، كۆمهكا فيلاران ژ لايى (ميشراق) قە هيرش كرنه سەر نهجەف و جاده و كولانين وى كونترولكرن. پشتى ئاژاوهگيران فهريمانگههين حڪومهتى و مالىن وان و بازار تالانكرين، سەروكين هەر گەرەكهكى (ل گورەى سيستهمى عەشيرهتيني) حوكم ل گەرەكا خوہ د كر و هەر ئىكى ئاساييش و ئيمناهى يا دەقەرا خوہ د پاراست. ل وى سەردەمى نهجەف ببوو پهناگهها هەموو فيلاران و بازاري چەكى لى گەرم ببوو. هەروهسا كرياتا بازرگانين دناقبهرا نهجەف و بەسرا و باژيرين ديدا ژى خورت ببوو. حەجى عەتية ئەبو قەلەل پهيوەندى ب سيز برسى كوكس كر و ژى داخواز كر كو نهجەف ژى وەكو بەسرا بيخنه د بن كونترول و حوكمى ئينگليزيفه، ب مەرجهكى كو ريزى ل مەرقهدين پيروژ بگرن. هيژا كازمى يەزدى ژى ل سەر قى پهيوەندى يا ئەبو قەلەل يى رازى بوو. برسى

کوکس د بهرسفا خودا بۆ دیار کر کو ئه و نه دژی ئاییننه و هر هاریکاریه کا وان بقیت دئ بۆ هنیرن.

ل ۲۷ی خزیرانا ۱۹۱۵ئ، باژییری که ربه لا ژئ قبا چاقلیکرنا نه جهف بکهت، چونکو گه له ک سه ربازین فیلا ر ل ویری ژئ خرغه ببوون. ئه قجا هیرش کر نه سهر فرمانگه ها حکومه تی و گهره کا ئیرانیان تالان کر. سه رکرده بین قئ یاخیبوونی، شیخ محمه د عه لی که مونه و برایی خوه یی بچووک فه خری که مونه بوون. شیخ محمه د عه لی ئاقلمه ندئ پرۆسی بوو، فه خری که مونه ژئ فه رماندئ له شکه ری بوو. د قان هه ردوو یاخیبووناندا حکومه تی دانوستاندن دگه ل یاخیبوویان کرن و چه ند سه رباز و فه رمانبه رین بی دهسته لات هنارتنه قان هه ردوو باژییران، تنئ ژبۆ پاراستنا هه یبه تا حکومه تی. مس بیل دبیره وه ری یین خودا فه دگیریت: "سه رۆکی که ربه لا (شیخ محمه د عه لی که مونه)، په یوه ندی ب برسی کوکس کر و ژئ داخواز کر کو وی بکه ته حاکه مکئ میرانگری یی ویلایه ته کا پیروژ (ژ سامه را هه تا نه جهف)، لی هیزین ئینگیزی د مژوولی شه ری بوون. ئه قجا نامه یه کا نه ئاشکرا و هنده ک پاره بۆ هنارتن. ئو ده می ب پارا رازی بووی، ئه قجا ب به رده وامی پاره بۆ د هنارتن".

باژییری سیی کو یاخیبوون راگه هاندی (حله) بوو. یاخیبوونی ل ۲۳ی ته باخی ده ستپیکر، پشتی کومه کا سه ربازان ژ نه جهف ب پیا ره قینه حله. فه رماندئ هیزا تورکی ل حله (عاکف به گ) بوو، هه رده م ب دویف سه ربازین فیلا رقه بوو. ل ۲۷ی ته باخی، شه ره کی مه زن دناقبه را له شکه ری تورکی و خه لکی حله دا چیبوو، گه له ک ژ عه شیره تین ده ردۆر ژئ د هه وارا خه لکی حله هاتن. پشتی عاکف به گی زانی کو هیزا خه لکی یا به ر ب زیده بوونیقه یه، په نا بره به ر پیکه اتنی (ئه قه شه ری ئیکی یی عاکف به گی بوو). ل ۲۵ ته مموزئ، ره وشا سه ماوه یا ئارام بوو، سه رۆکی هه ردوو گه ره کین هه قپک بۆ قایمقامی سویند خوار بوون کو به ره قانیی ژ سه ماوه بکه ن. لی ل ۲۸ی هه یقی، هه واله ک به لاقبوو کو به له مین ئینگیزی یی نیزی ک دبن، ئه قجا خه لکی هیرش کره سه ر فه رمانگه هین حکومه تی و هه رچ سه ربازئ تورکی هه یه شه لاندن. ده می قایمقام و سه ربازین مایی ژئ ژ باژییری ده رکه فتین، هه قپکی یا هه ردوو گه ره کان فه گه را بووقه، چونکو سه رۆکی گه ره کا رۆژ ئاقایی (شیخ ره باتی سه ممان) مه یلدارئ تورکیا بوو، لی سه رۆکی گه ره کا رۆژه لاتئ (سه یه ته فار) مه یلدارئ ئینگیزی بوو. ئینا خه لک نه چار بوو په شیمانی یا خوه راگه هینن و داخواز بکه ن کو دهسته لاتا تورکیا فه گه ریته فه باژییری وان.

ژ بلی قان هه ر چوار باژییران، گری یاخیبوونی کوفه و شامیه و ته ویریج ژئ فه گرت بوو. ده قه را ئیکانه یا یاخیبوون و ئاژاوه لی نه بووی باژییری دیوانی بوو، ئه و ژئ ژبه ر هندئ بوو کو موته سه روفه کی ژیرمه ند و زیره ک ب ناقئ عیزه ت به گ هه بوو. به ری ئاژاوه بگه هیته دیوانی، عیزه ت به گی هه قبه ندی یین باش دگه ل هه موو ماقولیل و شیخین

عەشیرەتان ھەبوون، وەکو ھەفالان سەرەدەری دگەل خەلکی دکر و جھێ ریزگرتنا دەقەرئ ھەمیئ بوو. دەمی دیتی کو پرانی یا باژیر و باژیرکین فوراتئ ناڤەراست یین رابووینە سەرخوا و یین ل سەر دەولەتئ یاخیووین. وی حوکمی دەقەرئ کرە دەستی عەشیرەتین دەقەرا خودا و تنئ دەمین پیندقیدا مایی خوە تی دکر.

لەشکەرئ تورکی ژ بەره‌فانیئ بو ھیرشکرئ

ژ شەرئ سەلمان پاک بو دوورپچکرنا کووت

سەلمان پاک گوندەکە ب دووری یا بیست کیلومەتران د کەفتە باشووری بەغدا و گۆرئ سەلمان فارسی یی لی. نوردەدین بەگئ ھیلین خوە یین بەرگریئ ل ویری دانان بوون. ھەرەسا بەری ئینگلیز ھیرشی بکەتە سەر، کۆمەکا بەلاڤوکان ل ناڤ موسلمانین ھندی بەلاڤ کر بوون کو یی شەرئ صەحابیەکی پیغەمبەری دکن. گەلەک ژ سەربازین ھندی یین موسلمان دوودل بوون کو ھیرشی بکەنە سەر فی گوندئ پیروژ. ئەڤجا جەنەرال تۆنرەند نەچار بوو ناڤئ سەلمان پاک ژ سەر ھەموو خەریتەیان راکەت و ناڤئ وئ یی کەڤن بدانیئە سەر (تەیسفۆن). ل ۲۲ی چریا دووی یا ۱۹۱۵ئ، شەرئ ل سەلمان پاک دەستپیکر و بو ماوئ سئ روژان ڤەکیشا. ل روژا ئیکئ سەرکەفتن بەھرا لەشکەرئ ئینگلیزی بوو، ل روژا دووی تورکیا ھندەک جھین ژ دەستدایئ ڤەگەراندن. پاشی ھەوالەک گەشتە نوردەدین بەگئ کو لەشکەرئ ئینگلیزی گەشتە رووباری دیالا، وی ژئ سەربازین خوە بەرەف وی جھیفە ئاراستەکرن. لی ھیشتا زوو پی حەسیا کو چ راستی ژبو وی ھەوالی نین، ئەڤجا لەشکەرئ خوە بلەز زفراندەڤە جھین بەرئ. دەمی فرۆکە یین ئینگلیزی ئەڤ لڤینا لەشکەرئ تورکی دیتی، وەسا ھزر کر ئەڤە ھیزەکا نوویە د ھەوارا وان ھاتی. ئەڤجا کا چەوا ل شەرئ شوعییە، لەشکەرئ تورکی ژبەر ھزرکرنەکا نە راست خوە ڤەکیشا، ب ھەمان شیوہ جەنەرال تۆنرەند ژئ لەشکەرئ خوە ڤەکیشا و بەرەف (کوفە)ڤە چوو. پشٹی ھەشت روژان، ل ۲ی کانوونا ئیکئ یا ۱۹۱۵ئ، لەشکەرئ تۆنرەند گەشتە کووت و ژبەر ماندییوونا سەربازان، لی راوہستا. راوہستانا ل کووت، ئیک ژ شاشی یین مەزنین جەنەرال تۆنرەند بوو، چونکو کووت د کەڤیتە سەر وەرپچەکا رووباری دیجلە کو فرەھی یا وی میلەکە و دریزاھی یا وی دوو میل. ب ڤئ چەندی، ژئ دوورپچکرنا وئ یا ب ساناهی بوو. لی چونکو تۆنرەند چ حسابەکا گرنگ بو لەشکەرئ تورکیا نە دکر، لەوا گەلەک خوە ب ڤئ بابەتیڤە مژوول نە کر.

سەرکردایەتی یا ئوسمانلی، ڤەرماندەھیکئ ئەلمانیئ ناڤدار ب ناڤئ مارشال غولتز کر بوو ڤەرماندئ لەشکەرئ شەشی کو بیافئ عیراقئ ژئ ب خۆڤە دگرت. ئەڤ ڤەرماندەھیک د ژئ ۷۲ سالییدا بوو، ل ۶ی کانوونا ئیکئ یا ۱۹۱۵ئ، گەشتە بەغدا و سەرەدانا کووت

ژى كړ. نه يې هه څراڼو بوو دگهل نوره ددين بهگى كو هيرش كه ته سهر كووت، وى پيشنياز كړ كو تنى دوورپيچ بكن هه تاكو ئينگليز خوه ته تسليم دكن. لى نوره ددين گوهدارى يا پيشنيازين وى نه كړ، نه د قيا كه سه كى نه موسلمان سهر كړدايه تى يا له شكه ره كى موسلمانان بكت. چه ندين هيرش كړنه سهر كووت، لى هه موو هيرشيين وى سهر نه كه فتن. ئه قجا سهر كړدايه تى يا ئوسمانلى ئه و هنارته ميوهرى قه قاسيا و خه ليل بهگ دانا ل جهى وى. فه رماندى نوو، پيشنيازا مارشال غولتز په سهند كړ و كووت ئيخسته د بن دوورپيچه كا دژوارفه. قى دوورپيچ كړنى بو ماوى پينج هه يقان قه كيشا، هه ر ژ ده ستيپكا كانوونا ئيكى يا ۱۹۱۵ئ، هه تا دوماهى يا نيسانا ۱۹۱۶ئ، قه كيشا. د قى ماوه يى دريژدا، خه لكى كووت گه لك نه خوڅى و دهرده سهرى ديتن. ئاريشا ژ هه ميه مه زنتر و دژوارتر برس بوو. ده مى دوورپيچ كړن دريژ بووى، خه لكى قويتى خوه يى هه لگرتى هه موو خوار بوو، ئه قجا مانه برسى و هه ر كه سه كى قيا با ژ رووبارى دهر باز بيت، دا ب گولله بارانكرنا توركان يان ئينگليزان هيه ته كوشتن. زيده بارى ئاريشا برسى، كومه كا ئاريشين دى بين وه كو كيمبوونا ئافا قه خوارنى ژى هه بوون. به رى دوورپيچ كړنى، خه لكى ب راسته و خوڅى ئاف ژ رووبارى د ئينا، لى پشتى چوونا به رليفا رووبارى بوويه جهى ته قه كړنى و كوشتنى، ئيدى خه لك نه دويرا بچيته سهر رووبارى. ئاريشا سوتهمه نيى ژى ئاريشه كا دى بوو كو خه لكى هه موو دارين هه يى، ژبو لينانى و خوه گه ر مكرنى و هه ر پيدقبيه كا دى سوتبوون، خو دارين په نجر و دهر گه هين مالان ژى، ژيقه كربوون و ژبو سوتهمه نيى بكار ئينا بوون. يا ژ فان هه ردوو ئاريشه يان ب ترستر ژى، بريارين فه رماندى ئينگليزى و توپبارانكرنا توركى بوون. تونزه ندى هه رده م هزر دكر كو خه لكى كووت دى خيانه تى لى كه ت و هه رده مى بياف بو هه لكه قيت دى ل دژى وى رابن. ئه قجا هه رده مى گومانه كا بچووك ژ كه سه كى يان ژ بنه ماله كى يان ژ گه ره كه كى بر با، ئيكسه ر دا ب خيانه تى گونه هبار كه ت و دا ئيعدامكه ت. ئه ف كړيارا گولله بارانكرن و سيداره دانا خه لكى، مينا كاره كى روژانه لى هاتبوو.

ژ لايه كى ديقه ژى، توپبارانكرنا له شكه رى توركى خه لكى كووت ئيخستبوونه د ترسه كا مه زندا. ل ده ستيپكى نه د ترسيان، چونكو توپبارانكرن به ر هف چه پهرين ئينگليزى د هاتنه ئاراسته كړن. لى دگهل بو رينا وهختى، قى توپبارانكرنى شينوازه كى عه شوابى وهرگرت و ب مالين خه لكى سفيل ژى د كه فتن. هه روه سا ئوردى يا له شكه رى ئينگليزى ژى، ژ ئاريشين خوارنى و قه خوارنى و سوتهمه نيى بى به ر نه بوو. ل ده ستيپكى تونزه ند يى گه شين بوو كو دى دوورپيچ ته قاف بيت و دى هيزه كا دى يا ئينگليزى د هه وارا وان هيت، خوارن ب ته قافى ل سهر له شكه رى خوه به لاف دكر. پشتى پينجى روژين دوورپيچ كړنى، به هرا خوارنا هه ر سهر بازه كى ب نيقى كړ، قى قوناعى ژى هه تا ۹ى ئادارى قه كيشا. پاشى ل قوناعا سيب، خوارنه كا كيم ژبو هه ر سهر بازه كى ترخان كړ بوو (تنى

کو پی بمینتہ ساخ). ب فی چہندی، برس ل ناٹ لہشکەرئ ئینگلیزی ژئ بہ لاقبوو. ئەڤجا ہەر تشتہکی کہفتبا بہر دەستی وان، بیئ دووولی د خوارن. ل دەستپیکئ ہندی یئن موسلمان گوشتئ ہەسپان نہدخوارن، لی فەرماندہی فہتوا یا خوارنا گوشتئ ہەسپان، ب ریکا بیتہلی ژ زانا بین وان بین ئایینی وەرگرت.

د فی رەوشا نالہبارا لہشکەرئ ئینگلیزیدا، تورکان بہ لاقوکین ب ناڤئ ئیسلامی و نیشتمانپەرورہیی دناڤ سہربازین ہندیدا بہ لاق دکرن کو ئەگەر ئەفسەرین خوە بکوژن و بگہنہ لہشکەرئ ئیسلامی دئ خیر و خزمہتہکا مەزن بو ئایینی خوە کەن. ہەر وەسا سۆز ددانی کو دئ پارہیکئ زۆر و پۆستین بلند د لہشکەرئ ئیسلامیدا وەرگرن. بیگومان قان بہ لاقوکان کارتیکرنہکا مەزن ل سەر سہربازین ہندی ہەبوو. ئەڤجا ہەردەم دەڤ ب گازندہ بوون و لاوازی و بیباوہری کہفتہ دناڤ ریزین لہشکەرئ ئینگلیزیدا. ہەرچەندہ، جەنەرال نیکسون کۆمەکا ہیرشین بەردەوام کرنہ سەر ئوردی بین لہشکەرئ تورکی داکو دوورپێچئ ل سەر کووت سڤک بکەت. لی ہەموو ہیرشین وی، شکەستن ب دەستڤہ دئینا. شارہزایین لہشکەری دبیزن کو ژبەر دکارا تۆزەند ژبو ہنارتنا ہەواری، نیکسون بەری خوە بہرہڤکرنین تہڤاڤ، لەز د ہیرشاندا د کر. لەوا ہەمی ہەولدانین وی سەرنہکەفتی بوون.

ل ۱۸ی کانوونا دووی یا ۱۹۱۶ئ، جەنەرال نیکسون مۆلہتہکا نہخۆشیی وەرگرت و ڤہگہرافہ ہندستانئ. جەنەرال لیک ل جہی وی بوو فەرماندہ. ل مەہین دوماہی یا دوورپێچئ، ب دزیکیفہ پاپۆرہکا قویتی و خوارنئ بو ہنارت، ناڤئ وی پاپۆری (گولنار) بوو، بلەزترین پاپۆرا وی سەردەمی بوو. لی لہشکەرئ تورکی پی حەسیا و دەست ب سەر پاپۆریدا گرت و پرانی یا دەریاقانین وی ئیخصیر کرن. پاشی وەزیری جەنگا بریتانی لۆرد کیچنەر برووسکەکا نہینی بو لۆرانس ہنارت (کو ہینگئ ئەفسەرئ ئیستخباراتا بریتانی بوو ل قاہیرہ)، داکو بچیتہ عیراقئ و ہەردوو فەرماندین لہشکەرئ تورکی (خەلیل پاشا و نەجیب پاشای)، رەشوہ کەت و دەستەلات دایی کو د شیت ہتا ملیۆن جونہیہان بو فی مەرہمی خەرچ بکەت. ل ۵ئ نیسانئ، لۆرانس گەہشتہ بەسرا و دەست ب دیراسەتکرنا رەوشا عەشیرەتین عیراقئ کر داکو یاخیبوونہکی یان شورہشہکا دژئ تورکان ل دەڤ وان بنازرنیت. د ہەمان دەما ژئ، ل کەسەکی ناڤگین دگەریا کو ببیتہ قاصدئ وی بو دەڤ نەجیب پاشای یان خەلیل پاشای.

لی دەمی تەحەمولا تۆزەندی بہر ب دوماہینڤہ چووی، ل ۲۶ئ نیسانا ۱۹۱۶ئ، نامەیک بو نەجیب پاشای (فەرماندئ ہیزا دوورپێچکرنا کووت) ہنارت کو بو ماوی شەش رۆژان ئاگرہستہکی مۆر بکەن. نامەیکە دی ب ہەمان داخوازی، بو خەلیل پاشای (فەرماندئ گشتیی ہیزین تورکی ل عیراقئ) ہنارت. رۆژا ددویدا خەلیل پاشا و تۆزەند کۆمبوون و تۆزەندی پیشنیاز کر کو دئ ملیۆن پاون و ہەموو تۆپین ئینگلیزی دتہ

تورکان و دئ سۆزى دەتى کو ئەف لەشکەرئ دوورپيچکرى هەتا دوماهى يا شهري پشکداريى د شهريدا نه کهت. خهليل پاشاي مؤله تا رۆژهکئ ژئ خواست هه تاکو پرسيارا خوه ب ئەنوهه پاشاي بکهت. لئ بهرسفا ئەنوهه پاشاي نه يا پۆزه تيف بوو، گۆت: "مه چ پاره نه فئين، ئەو ۱۰ ههزار سه ربازين مه ل کووت هاتينه کوشتن، نه ژبو مليون پاونان بوو. لئ دئ رازى بن ئەگه ر ئەف پيشنيازه بو بەردانا تۆزنه ند ب تنئ بيت، هه موو لەشکەرئ وى ب ئالاف و توپ و جبه خانه فه ته سلیمی لەشکەرئ تورکی بيت."

تۆزنه ندی برووسکه ک بو سه رکردايه تی يا خوه هنارت و پيشنياز کر کو مه بله غى پاره ی بکه نه دوو مليون و ب هژمارا لەشکەرئ کووت، ئيخسيريئ لەشکەرئ تورکی به رده ن. د هه مان دهمدا ژئ، لورانس دگه ل دوو که سان شيا بگه هته ده ف خه ليل پاشاي و ئەف پيشنيازا نوو بو پيشکيشکر. لئ خه ليل پاشاي هه موو پيشنيازين وان ره تکر. گۆتئ: "پشتی ته سلیمبوونئ دئ موفاوه زئ ل سه ر ليکگوهارتنا ئيخسيران که ين: ئيخسيريئ هندی ل به رانبه ري عه ره بان و ئيخسيريئ ئينگليزي ل به رانبه ري تورکان." لئ پاشاي ل ئاخفتنا خوه فه گه راقه و گۆتئ مه نه قيت ئيخسيريئ عه ره ب فه گه ري نينه فه، چونکو خائين و ترسنوکن. ئەگه ره هوه هنارتن ژئ، دئ هه ميا گولله بارانکه م.

ل ۲۹ئ نيساني، هيشتا لورانس و هه قالين خوه د موفاوه زي دا بوون، ئالايين سپي ژ سه ر چه په ريئ تۆردی يا له شگه ري ئينگليزي بلن د بوون. هه لبه ت پشتی هه موو ره شاشه و توپين خوه شکاندين يان خراب کرين، هه ر تشته کئ لەشکه ريئ مفادار پويچکر، ل داويئ ژئ، پشتی دوماهیک برووسکه ژ به سرا وه رگرتی (کو برووسکه يين به هيداريئ و سه ره خو شبي بوون)، ئاميريئ بيته لئ ژئ پويچکر. خه ليل پاشاي فه رمانده ک ب نا ئي نيزام به گ (پله يا وى عه قيد بوو)، ته کليف کر کو بچيته کووت و ئەفسه ريئ ته سلیمبووي وه رگريت. تۆزنه ند يئ نه خو ش بوو، نه شيا به يته پيشوازي يا نيزام به گئ، جه نه رال ديلا مين پيش خو فه هنارت. ئەفسه ريئ لەشکه ري ئينگليزي، ئيک ئيکه هاتنه پيش و شير و ده بانجه يين خوه ته سلیم کرن. رۆژا پاشتر ده مئ خه ليل پاشا گه هشتيه کووت، تۆزنه ندی پيشوازي يا وى کر و شير و ده بانجا خوه ته سلیم کرن. لئ وه کو ريزگرتن، خه ليل پاشاي ژئ نه وه رگرتن و گۆتئ کو ئەو دئ مي قانئ حومه تا تورکی بيت. لئ لەشکەرئ وى دئ هيته هنارتن بو ئەنادولئ.

خه ليل پاشاي گه له ک موجامه لا تۆزنه ندی دکر و ئاماژه ب زيره کی و په هله وانى يا وى ددا. ئينا تۆزنه ندی داخواز ژئ کر سه يئ وى نه کوژن و بو به نيرنه به سرا. خه ليل پاشا رازى بوو. پشتی ب دوماهى هاتنا شه ري، ده مئ تۆزنه ند فه گه رايه فه مالا خوه، سه يئ وى (سپوت) ب ساخ و سه لیمی ل مال بوو. هژمارا وان ئيخسيريئ ل کووت ته سلیمبووين نيزيکی ۱۳ هزار که سان بوون (۲۸۷۰ ئينگليز بوون و ۱۰۴۴۰ هندی بوون). ئەفسه ر ب به له مان يان ب تريئى فه دگوه استن، لئ سه رباز ب پيا ددانه ري و

سهردهه ریه کا گه له ک خراب دگه ل دکر. گه له ک سهربازان ژبه ر برسی و زهحه تی یا ریکی، ب ریقه گیانی خوه ژ ده ستدا. ریژه یا مرني ل دهف سهربازین ئینگلیز ۷۰% بوو، لی ژبو سهربازین هندی، تنی ۲۷% بوو. دبیت ژبه ر وی چه ندی بیت کو هندی د شیان پتر تهحه مولا نه خویشی و برساتی بکن. تونزه ند ژی مینا پسمیران ل سته نبولی د ژیا و مشه جارن داخواز دکره سهر میزین خوه بین خوارنی و په سنن ئیکودوو د کرن، چ جارن به حسی سهربازین خوه نه دکر. ئه قه ژی جهی نه رازیوونا به پرسین وی بوو، کو پتر ب خوه و صهی خوه قه یی مژوول بوو، چ جارن داخوازا هاریکاری ژبو سهربازین خوه نه دکر. لی به روفاژی وی، جه نه رال مه لیس (قه هره مانی شه ری شو عیبه)، هه رده م دکره هه وار کو پویته ب ئیخسیران بهیته دان، وی ب خوه ژی ل گوره ی شیانین خوه هاریکاری یا ئیخسیرین لاواز و نه خویش دکر.

سهردهمی غروورا تورکان

دناقههرا ته سلیمبوونا کووت و کهفتنا به غدا دا یازده هه یف بوون. ئه م د کارین نافی فی وهختی بکهینه (سهردهمی غرووری)، چونکو پشتی قه گه راندنا کووت و سهرکهفتنا خلیل پاشای، فه رمانده و سهرکرده تی یا لهشکه ری تورکیا هه ست ب غرووره کا مه زن دکر و وه سا ددانان کو ئیدی سهرکهفتن دی بههرا وان بیت (ب نه مازهی پشتی سهرکهفتنا لهشکه ری تورکی ل میحوه ری دهرده نیل). لی ل وی ده می فه رماندین لهشکه ری ب ئاهه نگین سهرکهفتنا خوه و چاره سهرکرنا ئاریشین نافخویقه د مژوول، گه فین لهشکه ری روسی ل دوو خالین توخیبی عیراقی خویا بوون. لهشکه ره کی روسی ب سهرکرده تی یا جه نه رال باراتوؤف گه هشتبوو نیژیکی خانه قین. لهشکه ره کی دی ژی ب سهرکرده تی یا جه نه رال جیرنازوبوؤف ژ رهخی رایات بهر ب عیراقیقه د هات و ل ۱۳ی گولانا ۱۹۱۶ی، رهواندز کونترولکر.

ل روژا ۱۹ی گولانی، ئه نوهر پاشا ب ترینه کا تاییه ت گه هشته به غدا، هه می فه رماندین لهشکه ری و زانایین ئایینی ل پیشوازی یا وی بوون. تنی شهش روژان ما ل عیراقی و هه می ده می خوه ب دیتنا فه رمانده یان و سهروک عه شیره تان و زانا یین ئایینی و کومبوون و سهره دانین فه رمیقه بو راند. ل ۲۵ی گولانی، ئه نوهر پاشای ب ئاماده بوونا فه رمانده کی لهشکه ری ئه لمانی ب نافی فون لوسون کونگره کی لهشکه ری به ست و تیدا پلانه کا لهشکه ری ب نافی پلانا (ئه نوهر- فون لوسون) دانا کو ئه ف هه رسی خاله ب خو قه گرت بوون:

- فه یله قه ۱۳ ب سهرکرده تی یا عه لی ئیحسان به گ دی ژبو به رسینگررتنا لهشکه ری (جه نه رال باراتوؤف) بیت و پاشی دی به رهف که رمانشاه و هه مه دان و قه زوینیه په پیشکه قیته.

- لهشکهرئ سلیمانین کو لیوایه کا په یاده یان و دوو فهوجین پاراستنا توخیی بوون، دئ بهر هف ئیرانیفه پیشکه قیت (بهره ف باژیرئ سنه).
- لهشکهرئ مووسل (فرقا ٤)، دئ بهر هف رهواندزفه چیت و پشتی دستینیت دئ بهر ب مه هاباد و ئورمیی و ته بریزئ و خویفه پیشکه قیت.

پشکا ئیکئ یا پلانی کو ژ هه موویان گرنگتر بوو، ئیکسه هاته ب جهننان. ل سپیده هی یا ٣ خزیرانا ١٩١٦ئ، فیه لقا ١٣ ژ کووت دهرکه فت و بهر ب خانه قینه چوو. شه ره کئ دژوار دناقه را هه ردوو لهشکهرئ علی ئیحسان به گئ و جه نه رال باراتوقدا قهومی، سه رکه فتن ب ده ست لهشکهرئ تورکیفه هات. ل ٣٠ خزیرانی، که رمانشاه ستاند و ل ١٠ ته باخی ژئ، هه مه دان کونترؤلکر. گه لکه شه رقائین ئیرانی ب ناقئ موجه دین ریازا خودئ گه هشته دناق ریژین لهشکهرئ تورکیدا. ئەف موجه دین ئیرانی کو نیژیکی ١٥٠٠ شه رقائین په یاده و ١٢٥٠ سواران بوون، ب سه رکر دایه تی یا سه ردار ناصر خان و سه ردار ره شید و شازاده ئەسه عد بوون. ده می ئەف سه رکه فتنین ئیک ل دو یف ئیک دناق خه لکیدا به لاقبووین، شه رقائین عه شیره تان کوم کومه ژ عیراق و ئیرانی دگه هشته دناق ریژین لهشکهرئ ئوسمانلیدا. علی ئیحسان به گئ بریار دا کو زه یا به گ بیته فه رماندئ شه رقائین عه شیره تین عیراقی و حه جی عارف به گ کره فه رماندئ شه رقائین عه شیره تین ئیرانی.

هه ردوو پشکین دی یین پلانا (ئه نه ور- فون لوسون)، چ سه رکه فتنین بهرچا ف ب ده سته نه ینان، چونکو گه لکه کیماسی یین فه گو هاستنی و ئاهین خواری و سه رباژین فه رمی هه بوون. فان هه ردوو لهشکهران پشتبه ستن ب شه رقائین عه شیره تان د کرن، عه شیره ت ژئ تنی د سه رکه فتناندا خوینگه رم و مجدن. هه رده می دیتن کو دئ نیژیکی شکه ستنی بن، ئیکسه ر دئ ل سه ر لهشکهری وه رگه ریین و ل دژئ لهشکهرئ خوه، دپنه ئاژاوه چی. شاره زا یین لهشکهری یین ئەلمانی ره خنه ل پلانا (ئه نه ور- فون لوسون) دگرت و د گو تن کو پلانه کا شاعری یا نه دیراسه تگری بوو. هه رده م ئاگه هدارئ یا سه رکر دایه تی یا تورکی د کر کو لهشکهرئ ئینگلیزی، ژبو هیرشه کا بهر به لاق یئ خوه بهر هف دکه ت و دئ ژ میحوه رئ کووتفه هیت. لئ که سه کئ گوهداری یا وان نه دکر و ب غروورا خوه فه بوون. هه روه سا چ گرنگی ب شوره شا حسینی کورئ علی ژئ نه ددان. وه سا هزر دکرن کو ئیدی نه ما لهشکهرئ ئینگلیزی بشیت سه رکه فتنه کئ ل سه ر وان بینیت. هه رده م د گو تن کو عه ره ب ل بهر انبه ری هنده ک پارا، زه رگه هین ژ پشتفه ل خیلافه تا ئیسلامی دهن و ئەفه بو وان نامینیت.

دهمى خهليل پاشا ژ کهرمانشاه و ههمه دان فهگه رایه به غدا، قیا جاددهیه کا به رفره و مودیرن ل به غدا چیکهت. ل وی سهردهمی چ جادده یین نوو ل به غدا نه بیون، ژ بلی ئهوا نازم پاشای ل سالا ۱۹۱۰ئ، فهکری. بریار هاته دان کو ئه و جاددهیه بهیته به رفره هکرن و راستفه کرن، ژ باب ئه لشه رقی ههتا باب ئه لموعه زهم بهیته کیشان. سی فاکته ران خهليل پاشا پالدا کو ب زووترین دهم قی جادده یی فهکتهت: فاکته ری له شکه ری: ژبو تیرا بۆرینا توپ و ئامیرین جهنگی به رفه چه پهرین شه ری. فاکته ری ئابوری: د سهردهمی شه ری، دى بودجه یه کا کیمتر خه رجکهت، چونکو ژ بهر شه ری، هه رفاندنا خانى یین خه لکی قه ره بوو ناکهت. فاکته ری سیی ژى فاکته ره کى که سوکی بوو کو خه لیل پاشای د قیا پشتی فان سهرکه فتنین ب ده سته ئیناين، جادده یه کى ل سهر نافی خوه فهکتهت. ل مه ها گولانی ده ست ب کارى کر و ل ۲۳ى ته مموزا ۱۹۱۶ئ، جادده هاته فهکرن و نافی وى کره (خه لیل پاشا جادده سی). لى جادده نه هاته قیرکرن هه تاکو ئینگلیز هاتین و نافی وى کریه جادده یا نوو. دهمى ئه مانه تا پایته ختی نافی وى کریه (جادده یا ئه لره شهید)، هینگی نافی خه لیل پاشای ژى ژ سهر راکر.

هه ژى گوته کو د قى سهردهمیدا، هنده ک ئاریشه یین یاخیبوونا باژیران پهیدا بیون، مینا یاخیبوونا خه لکی حله دگه ل قایمقامی. میرئالای عاکف به گ، ب بی رحمانه سزاین خه لکی حله دا و نیژیکی ۱۵۰۰ کهس ژى کوشتن. قى کوشتارا مه زن، وه کر کو باژیرین دى یین دهردور خوه بیده نگ بکه ن و یاخی نه بن. هه چه نده عاکف به گى فه مراندنا قى یاخیبوونی ب سهرکه فتن ل قه له م دا و چ ئاریشین دى یین یاخیبوونی ل دهردوا حله روو نه دان. لى زیانا تورکیا گه له ک پتر بوو ژ مفایى وى. دوژمنکاری یا عه ره بان ل به رانه برى تورکان توندتر لى هات.

له شکه ری ئینگلیزی ئه ف دهرفه ته ژبو ب ده سته ئینانا دلینی یا عه ره بان ئیستغلال کر. ههروه سا حسینی کورئ عه لی ژى، ئه قیویه ره کره به هانه ژبو شوره شا خوه یا ل دژی دهوله تا خیلافه تا ئیسلامی. ماده م خیلافهت یا سته مکار و نه دادپهروه بیت، ره وایه کو موسلمانین دروست ل دژی وى راوه ستین. ب قى چه ندی ژى، هه رده م خه لکی موسلمان پالدان کو ل دژی ده سته لاتا ئوسمانلی راوه ستین و بگه هنه دنا ف ریزین شوره شا ویدا.

کہفتا بہغدا

لہشکەرئ ئینگلیزی بہرہہقی یین ہیرشہکا مہزن د کرن کو بہرہف بہغداقہ بہیت۔
فرماندہکی نوو ب ناٹی جہنہرال ستانلی مؤد سہرکیشی یا قی لہشکہری دکر۔ ل چریا
دووئ، جہنہرال مؤد بارہگایں خوہ ل نیزیکی کووت دانا و دەست ب بہرہہقی یین خوہ
کرن۔ ژ لایئ تورکیاقہ، کازم بہک قہرہ بہکر فرماندئ فہیلہقا ۱۸ بوو، برووسکک بؤ
خہلیل پاشای ہنارت و ناگہدار کر کو ئینگلیز دئ ہیرشی کہن۔ لی خہلیل پاشای، ب چ
قہ وہرنہگرت و یئ پشتراست بوو کو لہشکەرئ ئینگلیزی نہشیت ژ چہپہرین وان
ببؤریت۔ ہہروہسا وہ دانا بوو کو دہمی پیدقیدا، لہشکەرئ سہرکہقتی ل ئیرانی، دئ ب
ریکا بہدرہ و جہسان ئینتہ دناف عیراقیدا، داکو ریکا قہگہرئ لی بگرن و کتہکی ژ
ئینگلیزان نہہیلن۔

لہشکەرئ ئینگلیزی دوو فہیلہق بوون۔ ہیژا لایئ چہپی ژ دیجلہی ب سہرکردایہتی
یا جہنہرال کوؤب بوو، فہیلہقا رخی راستئ ژ دیجلہی ب سہرکردایہتی یا جہنہرال
مارشال بوو۔ پلانا ئینگلیزی ئوہ بوو کو ل گورہی پلانہکا ناپلیونی، ب مہزنتترین ہیژ
ہیرشکہنہ سہر لاوازترین چہپہر۔ ئہقجا وان د قیا ہیرشی بکہنہ سہر لایئ راستئ ژ
دیجلہی، لی وان ب توندی توپارانندن ئیخستہ سہر چہپہرین فہلاحیئ (ل لایئ چہپی)۔ ل
۱۲ی کانونا ئیکئ، فہلاحیہ ب توندی توپارانکر، کازم بہگی وہ ہزر کر کو ہیرشا وان
بؤ سہر لایئ چہپیہ، لہوا ہہموو لہشکەرئ خوہ قہکیشا جہئ چہپہرین فہلاحیئ۔ ب
شہقی ہندک سواران ہیرش کرہ سہر بہسروقیی (ل سہر رووباری غراف)، ل بہرئ
سپیدئ ئوہ دہقہرہ ستاند و دوو پر دانانہ سہر رووباری غراف و پی دہربازبوونہ لایئ
راستی کو پاشی بہرہف باکووریقہ بچن۔ ل داوی یا سالا ۱۹۱۶ئ، جہنہرال مؤد شیا
ہہموو دہقہرین رخی راستئ ژ دیجلہی کونترۆلکەت، ژبلی دوو جہان (دہورا خہزیری)
و (صہدر ئہلغہراف)، چونکو سہربازین تورک ل قان ہہردوو جہان بہرہقانیہکا مہزن
دکر و قہہرہمانییہکا دیروکی بؤ خوہ توہمار دکر۔ ل جہئ ئیکئ بؤ ماوئ سی ہہفتیان
پیقہ مان ہہتاکو ہاتیہ ستاندن۔ ئو ل ۲۵ی کانونا دووی یا ۱۹۱۷ئ، ہیرش کرہ سہر
جہئ دووی (صہدر ئہلغہراف) و بؤ ماوئ دہہ روژان قہکیشا، د قان ہہردوو جہاندا،
تورکان نیزیکی سی چواریکین سہربازین خوہ ژ دەستان۔ پشتی ہہموو دہقہر ہاتینہ
کونترۆلکرن بہر ب رخی دی یئ دیجلہیقہ چوون کو ریکا قہگہرئ ل سہر لہشکەرئ ل
کووت بگرن۔ ل سپیدہہی یا ۲۲ی شواتا ۱۹۱۷ئ، جہنہرال کوؤب ہیرشہک کرہ سہر
چہپہرین پینشی یین فہلاحیئ و ہہر زوو لہشکەرئ تورک ہاتہ تیکشکاندن۔ کازم بہگی
زانی کو یئ ہہولدہن ریکئ لی بگرن، ئہقجا ئیکسہر بریارا خوہقہکیشانا بہرہف بہغداقہ
دا۔ دہمی لہشکەرئ تورکی گہہشتییہ بہغدا، ژ نوو خہلیل بہگ ب راستی یا کارہساتی
حہسیا۔ بہری ہینگی ہہردہم ئہنوہر پاشا (ل ستہنبولی) و جہمال پاشا (ل شامئ)

پشتراست د کرن کو له شکه ری وان یی ب سهلامت و سهرکه فتييه. ئه قجا بله ز پرووسکهک بو على ئیسان به گی هنارت کو فهيله قا ۱۲ ژبو پاراستنا وان دهقهرين مايي، فهگهرينته فه عيراقی.

ل ۲۷ شواتی، ده می له شکه ری ئینگلیزی گه هشتییه ئه له عزیزیی، خه لیل پاشای فرمانه کا نهینی ده رکر کو هه موو پیداویستی بین له شکه ری ژ به غدا فه گو هیزنه سامه را. ل هی ئادارا ۱۹۱۷ی، ئینگلیز ژه عزیزیی بهر ب رووباری دیالافه چوون و پر ددانانه سهر رووباری کو ده رباز بین. ل به غدا ژی بریار هاته دان کو هه موو فرمانه برین حکومه تی ژ به غدا ده رکه فن و به ر هف سامه رافه بچن. ل روژا ۱۰ی ئاداری، پشتی هه موو کو گه هین فیشهک و چه کی په قاندين، به غدا هاته بهردان و ل ۱۱ی ئادارا ۱۹۱۷ی، به غدا ب فه رمی که فت و هاته داگیر کرن. پشتی جه نه رال مؤد گه هشتییه به غدا، برووسکین پیرو زباهیی ژ هه موو وه لاتین هه قه یمانان بو ده اتن و فره نسا ناسناقی فرماندی له شکه ری شه ر هفی داین. پله یا وی ژ میجر جه نه رال (لیوا) بو لیفتینتت جه نه رال (فه ریق) هاته بلند کرن. دده می که فتنا هه ر ده قه ره کیدا یان نه مانا دهسته لاتا حکومیدا، پرانی یا خه لکی بهر ب تالان کرن و هه رفاندنا ده زگه هین دهسته لاتا بو ریقه دچیت. هندهک ژبو تولفه کرنی و هندهک ژی ژبو ب دهسته ئینانا غه نیمه و تالان کرنی یان فه ره ود کرنی. پشتی دهسته لاتا تورکی ژ به غدا ده رکه فتی، خه لکی ده ست ب تالان کرن و دزیا مال و فرمانگه و بازاران کر. لی ل کازمیی خه لکی تنی فرمانگه هین حکومه تی تالان کرن، که سه کی خوه نیزیکی مال و مولکه تی خه لکی نه کر. پشتی باژیرین فوراتی نا قه راست ب که فتنا به غدا ئاگه هدار بووین، خه لکی هه ر باژیره کی هیرش دکر نه سهر فرمانگه هین حکومه تی و تالان دکر ن. عه شیره تین ده ردورا باژیران ژی، ده اتن کو بهه را خوه یا نه هبیبی و تالانی بهن. ئه قجا مشه جاران شه ر دنا قهه را خه لکی ب خوه دا پهیدا دبوو. دهسته لاتا ئینگلیزی فرمان دا هه موو عه شیره تان کو ئیمناهی یا ده قه رین خوه بیارین هه تاکو حاکم و بهر پرسین سیاسی بو ده قه رین وان دهینه دانان. لی ژبه ر کو عه شیره ت ژبه ر ئیکودوو نادانن، ئه قجا شه ر و دوژمنکاری دنا قهه را عه شیره تان و گه ره کین باژیراندا یا بهر دهوام بوو هه تاکو حاکمین سیاسی و له شکه ری بو هاتینه دانان. ب قی چه ندی ژی، هه موو لایه نین هه قه رک ل دوژ بهر پرسی نوو خر قه دبوون و خوه ژی نیزیکی دکر ن.

ب که فتنا به غدا، جو هی ژ هه ر لایه نه کی دی دلخو شتر بوون، چونکو ل سه رده می دهسته لاتا ئوسمانلی ده اته پاشقه برن و ته په سهر کرن و ل وی هیقیی بوون کو ل سه رده می ئینگلیزان دی ره وشا وان باشتر لی هیت. هه ر چ بازارگانی و کاره کی باش هه بوو، کر نه دده ستی جو هیاندا و باوه ری دداین. لی ده ه مان ده مدا ژی، ئینگلیزان خوه نیزیکی عه ره بان د کر، گرنگی ب سونه یان ددا و پله و پایه بین مه زن ددانن. هه ره وسا گرنگی ب حوسه یینیان ژی ددا و ریزه کا تابه ت ل زاناین ئایینی و موجهه دیدن شیعه یان

دگرت. لی ئهوا خه لک بیزار کری هندهک گوهورینین سفک بوون، دسته لاتا نوو دکه لتور و که توارئ ژیا نا خه لکیدا چیکر بوون، بۆ نمونه:

- حکومتی گرنگیه کا مه زن ب پاقرئی ددا، نه دهیلا که سهک ل سه ر ریکا بمیزیت یان ده ستافا ستوور خوشکته، بۆ قئ مه رهمی ژئ سزایه کی مالی دانا سه ر. هر که سه کی ل سه ر ریکان و ل کولانان ده ستافی خوشکته سزایی وی دهه روپی بوون و ئه وی ژ ده رفه بمیزیت سزایی وی پینچ روپی بوون.

- ده می هافین هاتی و کولیرا به لاقبووی، هندهک ریکارین توند گرتنه بهر وهکو فاکسینکرا ب زوری ژبو هه موو که سان و فه ده رکرا نه وی توشبووی ل نه خوشخانین تایبهت و نه دهیلا که سهک بی کارتا فاکسینی سه فهرئ بکهت.

- هه وهکا مه زن و به رفه ل دژی شه قاوه و ئیفه لی یین سه ر جاده و چه کدارین بی روخسه ت نه نامدا، داکو ئیدی که سهک خوه نه که ته به ره قانی که سی و بیته کوخا، هه موو که س ل هه مبه ری یاسایی وه که هف بوون. سیداره ل گوره پانین گشتی چکلاندن و هر که سی پینگری ب یاسایی نه کر با، دا ل پیش چافین خه لکی خه ندقین.

- فرمانبه رین حکومتی ره شوه ژ خه لکی وه رنه دگرتن، ههروه سا ب وه که هفی سه ره ده ری دگه ل هه موو خه لکی دکر، ب قئ چه ندئ ژئ هندهک هشکاتی ل ده ف هه بوو، ب نه مازه بی دگه ل شیخین عه شیره تان.

هه لبه ت خه لکی به غدا فیتری شان کاران نه بیوو، وه سا هزر دکرن کو نه فه چوارچو فه کرنا ئازادی یا وانه. شیخین عه شیره تان ژئ فیتر نه بیوو کو سه ره ده ریه کا تایبهت دگه ل نه هیته کرن. ئه و که سین پله و پایه یین خوه ژ ده ستداین (ب تایبه تی ته خا نه فه ندییان)، ئه ف بابه تین ژئگوتی ب زیده رو ییقه مه زن دکرن کو دلئ خه لکی ژ ئینگلیزان سار بکه ن و خوزیکین سه رده می تورکان ب راهیلن. ههروه سا ده سته لاتا ئینگلیزی، به روفاژی تورکان سه ره ده ری دگه ل پاره ی کر. وان پینداویستی یین خوه ب روپی و زیفی دکرین و ژبو زه ری بی یان هر معامه له یه کا فه رمی، پارئ کاغه زی ژ خه لکی وه ردگرت. وه لی هات کو نه و پارئ کاغه زی یی خه لکی نه دفیا و باوه ر پی نه دکر، نه و ب خوه لی دگه ریان. ب قئ چه ندئ ژئ، چه نداتییه کا زور یا پاره ی که فته دنا ف بازاریدا و خه لک ژئ ب پاره که فت. لی سه ره رای هه بوونا پاره ی، ئاهین خوارنی ل بازاری کیم بیوو یان نه بوون. حکومتا تورکی ده می ژ به غدا ده رکه فتی، هندی شیای ئاهین خوارنی دگه ل خوه برنه سامه را، ههروه سا ئینگلیزان ژئ ب هر بهایه کی هه بیت هه موو ئاهین خوارنی ژبو له شکه ری خوه ژ بازاری کرئ بوون. ژبه ر کرینا وان ب بهایه کی گران، هندهک خه لکی قویتی خوه بی مال ژئ فروشت بوو.

سیاسه تا ئینگلیزی ئه و بوو کو پله و پایه یین بلند بدهنه که سین ماقویل و شیخین عه شیره تان و زانا یین ئایینی. ژبو هندئ کو خوه نیزیکی خه لکی بکه ن و گو تگوتکین تورکیا ب دره و دره بیخن، دهمی دگوتن، ئینگلیز ژبو خرابکرنا مزگه فتان و ئیستغلالکرنا خه لکی و دزینا خیروبیرین وه لاتی یی هاتی. جه نه رال مؤد، به یاننامه یه که در یخست و مینا به یانین رۆژه لاتییان، یا مشت بوو ژ په یقین ته ییسۆک و په سندان و شه هنازی پیکرنا بووری. ب دریزی به حسی عه ره بان و رابردویی وان تیدا کر بوو، ئاماژه ب شوره شا شه ریف حسینی دا، کا چند ده سته که فت ژبو عه ره بان ب ده سته ئیناینه و پاشی گوت: "ئم وه کو رزگار که هاتینه، نه وه کو داگیر که ر." ئه فه ژی وی رامانی دده ت کو پشتی ستاندا به غدا، ده سته لاتارین ئینگلیز د سه ره ده ریکرنا دگه ل عه ره باندا، به ر ب خواندنگه ها قاهره فه دچوون. لی پرانی یا وان که سین وه زیفه بو پیشکیش دکرن، ئه و وه زیفه رت دکرن و قه بوول نه دکرن. خه لک د ترسیا تورک فه گه رنه فه و تۆلین خوه ژ عه ره بان فه که ن، وه سا هزر دکرن کو ب هاریکاری یا ئەلمانیا دئ به غدا هه ر بو تورکان زقریت، خوه ئه گه ر ل به رانه ری پیدانا به لجیکا بیت. ژ لایه دهر وونیه فه ژی، هیشتا خه لک ل بن کاریگه ری یا جیه ادیفه بوو، وه سا هزر دکرن قه بوولکرنا وه زیفه یان دئ بیته هاریکاری یا کافران و ئه فه ژی ژ لایه شه رعیفه ب هه رامی ده یته هژمارتن. لی لایه نی ژ هه موویان به ره ووتر ئه و بوو، کو ره وشا بازاری یا گه رم بوو، ئه قجا خه لکی کارکرنا دناف که رتی تاییه تدا ل سه ر وه زیفه یین حکومی دچیتراندا.

ئیکه مین که سی وه زیفه قه بوولکری، عه بدله زیزی موزه فه ر بوو، کو وه کو وه رگیر د حکومتا به روه خندا هاته دامه زراندن. پاشی به ره به ره خه لکی وه زیفه قه بوولکرن و دهمی دریز بووی و هزرین نه ته وه یی و نیشتمانی به لاقبووین، ئیدی بی ترس خه لک دچوونه دناف حکومتیدا و دپشتراست بوون کو ئیدی تورک نا فه گه رنه فه. دهمی خه لک نیزیکی ده سته لاتی بووی، وی ژ لایه خو فه هه ولدا خوه نیزیکی خه لکی بکه ت. رۆژنامه ک ب نا فی (العرب) ل به غدا در یخست. ئیکه مین هژمارا قی رۆژنامی ل ئی ته مموزا ۱۹۱۷ئ، دهر که فت و ل بن تایتلی وی نفیسی بوو: "رۆژنامه یه کا سیاسی و ئه ده بی و ئاقه دانی و ده نگوباسین دیرۆکی یا عه ره بییه، عه ره ب ژبو عه ره بان دهر دئ یخن." مه ره ما وی ئه و بوو کو هزر و بیروبوو چوونین عه ره بان به لاقکه ت و گرنگی ب زانست و دیرۆکا عه ره بان بده ت. فیلبی سه ره رشتی یا وی د کر و ئه بونا ئه نستاس ماری ئه لکه رمه لی هاریکاری یا وی دکر. پاشی دهمی فیلبی (ل چریا دووی ۱۹۱۷ئ)، کاری قی رۆژنامی هیلا، مس بیل سه ره رشتی یا وی د کر. وان ئه دیب و نفیسه رین پیشتر ل رۆژناما (صدی الاسلام)، ل دزی ئینگلیزان د نفیسن، نوکه ل رۆژما ئه لعه ره ب دنفیسن و مه دح و په سندانین ئینگلیزی دکرن.

شهرین دوماهی

دناقبه را که فتننا به غدا و راگه هاندنا ئاگر به ستا جه نگا جیهانی یا ئیکیدا، کۆمه کا شهرین لاوهکی دناقبه را له شکه ری ئینگیزی و تورکیدا قهومین. گرنگترین شهر ل سئ میحوهران هاتنه کرن، میحوهری دیجله و میحوهری دیالا و میحوهری فورات.

ل میحوهری دیجله، هیشتا فهیله قا ۱۸ ب فرماندهیی یا کازم بهگ قهره به کر خوه نه فه کیشا بوو ئه صته بتلات ل سامهرا، چونکو فرماندی گشتی (خهلیل پاشای) دکار لی دکر، خوه نه فه کیشیت و چه پهر بۆ چه پهری بهرگریی بکته. هه رچه نده کازم بهگ یی مجد بوو ل سهر خو فه کیشانی، چونکو ددیت چ بیاقین سهرکه فتنی نینن، لی دکارا فرماندی گشتی نه چار کر کو ل ۲۲ی ئاداری، بهردهوامیی ب شهری بدهت و شکه ستن ب دهسته ئینا. وی دهست ژکار کیشانا خوه، پیشکیشی فرماندی گشتی کر و داخوازا وی هاته قه بوولکرن. که سهکی دی ب نافی شه وکته بهگ کره فرماندی فهیله قا ۱۸ (ل میحوهری دیجله). هیزین ئینگیزی ب بهردهوامی د پیشقه چونیدا بوون، ل ۸ی نیسانی، باژیرکی بهله د اگیر کر. پاشی بهر ب ئه صته بتلانقه چوون و پشتی شهرهکی مهزن و دژوار، ل ۲۴ی نیسانی، له شکه ری ئینگیزی شیا سامهرا داگیر بکته. شارهزا یین له شکه ری ئاماژه ب دروستی یا پلانا کازم بهگی دهن و دبیزن کو خهلیل پاشا یی چهوت بوو د بریارا خوهدا، چونکو ئه گهر کازم بهگی له شکه ری خوه فه کیشا با ئه صته بتلات، دا هیلین بهرگری یا وان ب هیزتر لی هین.

ل میحوهری دیالا، فهیله قا ۱۳ ب فرماندهیی یا علی ئیحسان بهگی، ژبو پاراستنا به غدا، ژ ئیرانی قه گهرا بوو. لی بهری بگه هیت، به غدا کهفت بوو. ل ۱۵ی ئادارا ۱۹۱۷ی، گه هشته خانه قین و پرهک ژ دهرگه هین مالان ل سهر رووباری ئه لوه ند چیکر و له شکه ری وی ل سهر دهر باز بوو. جه نه رال مؤد، له شکه رهک ب سهر کردایه تی یا جه نه رال کیری هنارته به راهیی هه تاکو علی ئیحسان بهگ بکه فهیته دناقبه را ههردوو له شکه ری رۆسی و ئینگلیزیدا. لی فرماندهیی فهیله قا ۱۳، شارهزایی و سهر بۆره کا مهزن د شه پاندا هه بوو. شیا شهرهکی دژوار و قه هرمانانه دگه له شکه ری ئینگیزی بکته و پاشی خوه به رهف (دهلتاوه) فه کیشیت، داکو بگه هته فهیله قا ۱۸ و بهردهوامیی ب شهری بدهت. د قی شه پیدا زیانین له شکه ری ئینگیزی نیزیکی ۱۲۰۰ کوشتی و برینداران بوون. پشتی ههردوو له شکه ری تورکی گه هشتینه ئیک، گه لهک شهرین دی یین بچووک ل ده قه را دناقبه را ههردوو میحوهرین دیجله و دیالادا هاتنه کرن، لی د هه موو شه راندا سهرکه فتن به هرا له شکه ری ئینگیزی بوو.

هه ژی گوته، پشتی له شکه ری تورک ژ خانه قین هاتییه فه کیشان، له شکه ری رۆسی ل ئیکی نیسانا ۱۹۱۷ی، بۆ جارا دووی خانه قین کونترۆلکر، لی قی جاری زۆرداری و ته عدا بییه کا مهزن ل خه لکی ده قه ری کرن. هیرش د کر نه سهر مالان و هه می تشتین وان

تالان دکرن و خەلک ب ئاشکرای ل سەر جاددهیان د کوشتن. لەشکەرئ رووسی ژى یى ئالۆز و دوودل بوو ژبەر وی شورەشا ل پیترسیۆرگ قەومی، ئەفجا هەموو تۆرەبوون و قەلەقا خوہ ژ دفنن خەلکی دەقەرئ دئینا دەر. ل خزیرانی، تورک شیان قەگەرئەقە خانەقین. لی تورکان ژى دەردەسەری و ئازارین خەلکی خانەقین زیدەتر لی کرن. دبیت ژبەر هەمان سەدەمین لەشکەرئ رووسی بیت، چونکو لەشکەرئ تورکی ژى د ئالۆزی و شکەستەکا بەردەوامدا بوو. پشتی چوار هەیفان ژ تەعدایی و ستەما تورکان، لەشکەرئ ئینگلیزی گەشتە خانەقین کو خەلک ژ برسئ و هەژاریئ و نەخۆشی یا تیفوسی دنالین. سەرکردایەتی یا ئینگلیزی، میجەرسۆن کو هەر سئ زمانین کوردی و فارسی و تورکی ب باشی د زانین، کرە حاکمئ دەقەرا خانەقین. میجەرسۆنی خیفەتگە و نەخۆشخانە بۆ نەخۆشان بەرھەفکرن و هەولدا ئیمناھی یا دەقەرئ بپاریزیت و هاریکاری یا خەلکی بکەت، بەلکو پیچەکی ژ ئازارین وان کیم بکەت و ئومیدەکی د چاقین واندا بچینیت.

ل میحوەرئ فورات، لەشکەرەکی پیکهاتی ژ سئ فەوجان ب فەرماندەیی یا ئەحمەد بەگ ئەوراق بوو (ل رەمادی). ژبەر دژواری یا گەرما هاقینی چ شەر نەدھاتتە کرن. لی سەرکردایەتی یا ئینگلیزی وەسا هزر دکر کو هەر هیرشەکا بکەن، دئ لەشکەرئ تورکی ترسیت و دئ رەقیت. ئەفجا ل ۷ تەمموزا ۱۹۱۷ئ، هیزەک ب فەرماندەیی یا کولونیل هالدا نەنار تە رەمادی. بەرۆقاژئ پیشبینی یا ئینگلیزان، وان هەر سئ فەوجان بەرگرییەکا قەهرمانانە ل هەمبەری هیرشا ئینگلیزی کرن. پاشی ھۆرەبایەکی رەملی و مشت تەپوتۆز ب سەر لەشکەریدا هات و ل ۱۳ تەمموزی، هالدا نەچار بوو، هیزا خوہ قەکیشتیت. پشتی قئ سەرکەفتنا لەشکەرئ تورکی، چوار فەوجین دی ژى بۆ هاتنە نەنارتن و هژمارا فەوجین قئ میحوەری بوونە هەفت فەوج. د هەمان دەمدا، ئەنوەر پاشا و جەنەرال فون فالکنهاین د کۆنگرئ لەشکەرئ (حەلەب)دا، بریار دان لەشکەرئ برووسیئ (یەلدرم) چیکەن و بەغدا پئ قەگەریننەقە. عزت پاشا و مستەفا کەمال و جەمال پاشا ل کونگرە ی بەرھەف ببوون و د گەل قئ پلانی نەبوون. جەمال پاشای د قئا بەرەقانیئ ژ میحوەرئ فەلەستین بکەت، مستەفا کەمال ژى، وەسا دبیت کو سەرکەفتنی ب دەستقە نا ئینن. لی هەردوو فەرماندین گشتی یین تورکی و ئەلمانی، ل سەر پلانا خوہ د مجد بوون. دەمی سەرکردایەتی یا ئینگلیزی ب قئ پلانی حەسیایی، لەشکەرەکی دی ب فەرماندەیی یا جەنەرال بروکینج بەرھەفکر کو بەرەف رەمادیقە بچیت، داکو نەبیتە بنگەھی ئوپەرادیونین لەشکەرئ برووسیئ. ئەحمەد ئەوراق وەسا هزر کر، وەکو شەرئ رەمادی یئ ئیکئ، دئ سەرکەفتنی ب دەستقە ئینیت، ب نەمازەیی هژمارا فەوجین وی ژى زیدە ببوون. لی جەنەرال بروکینج (ل ۲۷ئ ئیلونا ۱۹۱۷ئ)، ب کۆمەکا سوارین شەرقان هیرش کرە سەر رەمادی و ریکا رەقینی لی گرت. قئ لقینا بلەزا ل دۆر زفرینی، فەرماندەیی یا لەشکەرئ تورکی شەپلاند و نەشیا چ بریارین ئیکلاکەر بەدت. ل ۲۹ئ ئیلونی، کۆمەکا ئالاین سپی ل

سەر بانئین رهمادی هاتنه دیتن کو ئاماژە یا خوہ تەسلیمکرنی بوو. ۳۴۰۰ سەربازان و ۱۴۵ ئەفسەران (کو ئەحمەد ئەوراق ژێ دگەلدا بوو)، خوہ تەسلیمی لەشکەرێ ئینگلیزی کەرن. ب ئی چەندی ژێ، رهمادی کەفتە دەستی لەشکەرێ داگیرکەردا.

پشتی ئی شەستەستە مەزن، سەرکردایەتی یا لەشکەرێ تورکی، هیزەکا دی ب فەرماندەیی یا شوکری نایلی بەگی ئەرنائۆتی هەنار تە هیت، ئەف فەرماندەییە (ل رۆژا ۱۸ چریا ئیکی ۱۹۱۷ئ)، ب لەشکەرێ خۆفە گەهشتە هیت. دەمی جەنەرال مارشال ب ئان بزاقان حەسیایی (ل شواتا ۱۹۱۸)، فەرمان دا جەنەرال بروکینج کو هیت داگیر بکەت. لئ پشتی توپباراندنەکا توند و دژوار ب فرۆکەیان، نایلی بەگی، فەرمانا سەرکردی خوہ یی گشتی شکاند و خوہ فەکیشا دەفەرا خان بەغدادی. ل ۹ ئاداری، لەشکەرێ ئینگلیزی گەهشتە هیت و داگیر کە. خەلیل پاشای، نایلی بەگ ژ فەرماندەیی لادا و نەزمی پاشا دانا جەمی وی. ل ۲۶ ئاداری، شەرەکی دژوار ل خان بەغداد چیبوو. جەنەرال بروکینج، هەمان پلانا رهمادی ل خان بەغداد ژێ بکار ئینا و سوارین شەرکان ل دۆر چەپەرین شەری زفرین و ریکا رهقینی ل لەشکەرێ تورکی گرت. ل رۆژا ددویدا هەموو لەشکەرێ تورک کو نیزیکی پینج هەزار سەربازان بوون، خوہ تەسلیمی لەشکەرێ ئینگلیزی کە.

کولب ل دەفەرا مووسل

ل دوماهی یا سالا ۱۹۱۷ئ، بەرهمی دان و دکاکی ل دەفەرا مووسل نە وەکو هەرسال بوو. هەندەک بەرپرسی ئیعیاشی ئاگەهداری یا خەلیل پاشای (فەرماندی گشتی لەشکەرێ شەش) کە کو بەری بیته برس، فەرە داخواری یا هاریکاری ژ سەتەنبۆلی بکەت. لئ خەلیل پاشای چ پویته ب ئی چەندی نەکر و گوئی: "مووسل ژیدەری دان و دکاکی هەموو دەولەتا ئوسمانلییە، دی چەوا تۆشی برس و کولبی بیت."

ل دەستپیکا سالا نوو بەرەژەنگین برسی پەیدا بوون و دەفەرا باکووری مووسل هەتا وانێ فەگرت. خەلک ژ ئەنادۆلی بەر ب دەفەرا مووسلفە، ژ برس دا د رهقین. ب ئی چەندی ژێ رهوشا دەفەری خرابتر لئ هات و گەهشتە ئاستی کولبی. ئەفجا ژ بلی خواری، چ تشتی دی ل بیرا خەلکی نەما بوو، دزی و ب سەرداگرتتا مالان مشە ببوو، خەلکی گوشتی صە و پشیکان دخوار، هەتا گەهشتییه وی رادەدی کو گوشتی مروغان ژێ بهینتە خواری. فەرمانبەرین شارەوانی هەر رۆژ ئیقاری ل کولانان د گەریان، تەرمین مروغان خرّفە دکرن و د ئینانە شارەوانی.

ئی برس و کولبی ئاکامەکا نیگەتیف کەرە سەر لەشکەرێ شەشی، بەهرا خواری سەربازان گەلەک کیمتر لئ هاتبوو، تۆشی نەخۆشی و بی تاقەتی ببوون، چ گرنگی ب فەرمانین لەشکەری نەدان و پیگیری یا وان لاواز ببوو. ب ئی چەندی ژێ، ببوو

لهشكهرهكى لاواز و ل بهر ههلوهشيانى. لى پرسيارا گرنگ ئهوه، بۆچى د شان كاوانين نالهباردا، ئىنگليزى هيرش نهكره سهر دهقرا مووسل. چونكو ژ ئهگهرى وى برسا دژوار و بى سهروبهرى يا لهشكهرى، ئهگهر خوه نيزيك كرا ژى، دا لهشكهرى توركى خوه تهسليمكته، لى ئهف هيرشه نههاته كرن. هندهك ديرۆكفان و شارهزا يين لهشكهرى سهدهمى قى هيرش نهكرنى ژبو سى فاكتهران قهدهگرين:

۱. ل وى سهردهمى ئىنگليز ژ عيراقى بينزار ببوون. ل داوى يا سالا ۱۹۱۷ئى، ئهوه گههشت بوونه وى باوهريى كو قوربانى يين مهزنىن ب مالى و گيانى مروفان ل عيراقى مهزاختن و ئهوه ب خوه، نه دهقهرهكا سهرهكيبه ژبو دهستيشانكرنا چارهئيسى جهنگى. وهسا هزر دكرن كو ئهف قوربانيدانه، بى مفايه.

۲. ل كانوونا دووى يا ۱۹۱۸ئى، وهزارهتا جهنگى، جهنهرال سمتس هنارته ميسرى كو دانوستاندنى دگل جهنهرال ئهلهنبى بكته ژبو دووركرا توركىا و كونترولكرنا فهلهستينى. ئهفجال گورهى راسپارده يين جهنهرال سمتس، فهره عيراق بكهقيته د رهوشا بهرهقانييدا و هندهك هيزا خوه فريكهته فهلهستينى. بهرى قى سهرهدانى، فرقهكا سهربازين هندى هنارت بوو فهلهستينى، لى سمتس خواست كو دوو فرقه يين سواران ژى فريكهت .

۳. ل ۱۸ى چريا دووى يا ۱۹۱۷ئى، جهنهرال مؤد ب نهخوشى يا كوليراى مر و جهنهرال مارشال ل جهى وى هاته دانان. ئهف فهرماندئى نوو، كهسهكى پيگير بوو ب فهرمانيه لهندهن و بى وان چ ئوپه راسيونين لهشكهرى نهكرن. ئهگهر جهنهرال مؤد بى ساخ با، ئهف دهرفته رهوشا مووسل ژ دهست نه ددا و دا ههر ستينيت.

ئهفجال گورهى فهرمانيه بو هاتين كو هيلين لهشكهرى كورت بكته، جهنهرال مارشال لهشكهرى خوه ژ قهرهتهپه و تكريت قهكيشا و بهر ب حهمرين و سامهراقه قهگهريان. فهرماندئى فهيلهقا ۱۸ يا لهشكهرى توركى، وهسا هزر كر كو ئىنگليز دى ههموو عيراقى بهردته، ههروهكو ل ميحوهرى دهردهنيل كرى. خوه بهرهقكر كو هيرشهكى بكته سهه، لى فهرماندهبى يا گشتى يا توركى، ئهوه راوهستاند ههتاكو بزنان كا پشتى قى خو قهكيشانى، دى چ قهوميت.

پشتی سەرکەفتنا لەشکەرئ ئینگلیزی ل هیت و خان بەغداد، جەنەرال مارشال وەسا دیت کو فەرە جارەکا دی دەست ب هێرشان بکەتەقە. ل دەستپیکا نیسانا ۱۹۱۸ئ، فەرمان دا جەنەرال ئیگرتن (فەرماندئ فەیلەقا سیئ ل هیلا حەمرین) کو بەر ب کفری و تۆزخورماتوقە بچیت. هیزین جەنەرال ئیگرتن (ل ۲۶ی نیسانی)، قەرەتەپە ستاندهقە و پشتی دوو رۆژان کفری ژئ ستاند، رۆژا ددويف ستاندنا کفریدا تۆزخورماتوق ستاند. ئەف سەرکەفتنن بلەز و ل دويف ئیک، نیشانا رهوشا لاوازا لەشکەرئ تورکیا بوو. د قان هەرسی چەپەراندان نیزیکی ۱۳۰۰ سەربازین تورکی خوه تەسلیمی ئینگلیزان کر. ل ۷ی گولانا ۱۹۱۸ئ، هیزین ئینگلیزی گەهشتنە کەرکوک، لی ب بپارایا جەنەرال مارشال، ل ۲۴ی گولانئ، ژ کەرکوکئ دەرکەفتنەقە.

ل ۲ی چریا ئیکئ، سەرکردایەتی یا گشتی یا ئینگلیزی، برووسکەک بۆ جەنەرال مارشال هنارت و تیدا خویاکر کو دبیت تورک داخوازا ئاگر بەستی و پیکهاتنی بکن، لەوا فەرە بلەز بەرهف دەقەرا مووسلفە بچیت و هندی د شیاندا بیت عەردی بستینیت. ل ۵ی چریا ئیکئ، کونگرەکی لەشکەری بەست و جەنەرال کوب کرە فەرماندئ وئ هیزا بەرهف مووسلفە دچیت. وی سەرەمی فەیلەقا ۱۸ ب فەرماندەیی یا ئیسماعیل حەقی بەگ بوو (ل دەقەرا دنابقبەرا تکریت و شەرگاتادا)، ئەف فەرماندەییە کەسەکی دوودل بوو، ژ بەرپرسیاریی د ترسیا (بەروقاژی جەنەرال کوب). ژ ۱۸ی چریا ئیکئ و هتا ۲۹ی هەیفئ، کۆمەکا شەرین دژوار و ئیکلاکەر دنابقبەرا هەردوو لەشکەراندان هاتنە کرن. ل سپیدەهی یا ۳۰ی چریا ئیکئ، فەیلەقا ۱۸ ب فەرماندئ خوقە تەسلیمی ئینگلیزان بوون کو دوماهیك شکەستنا لەشکەرئ تورکی بوو. ل رۆژا پاشتر (هیشتا لەشکەرئ ئینگلیزی ل گەیارە بوو)، پیکهاتنا ئاگر بەستی هاتە مۆر کرن. لی سەرەرای نەرازییوونا فەرماندئ تورک، لەشکەرئ ئینگلیزی چوونە د مووسلدا و کولونیل لیجمن کرە حاکمی مووسل. حاکمی نوو، هەر زوو راگەهاند کو حکومەتا وی دانپیدانی ب دەستەلاتا تورکی یا ل فئ دەقەرئ ناکەت. ئوو ژ فەرمانبەر و دەستەلاتارین تورک خواست کو ب زووترین دەم ژ مووسل دەرکەفن. ب فئ چەندئ ژئ مووسل کەفتە د بن دەستەلاتا حکومەتا ئینگلیزقە.

ل دوماهی یا فئ پینداچوونا بلەز ژبو هندهک بۆیەرین جەنگا جیهانی یا ئیکئ ل عیراقئ، هەژئ ئاماژە پیکرنییە کو سەرکردایەتی یین هەردوو لەشکەرین تورکی و ئینگلیزی نە د قالا بوون ژ هندهک چەوتی یین لەشکەری و دیرۆکی و جفاکی. چەوتی یا ئینگلیزان ئەو بوو کو وان هیرش کرە سەر عیراقئ، گەلەک دیرۆکفان و شارەزا یین لەشکەری دبیزن کو فەر بوو ئینگلیزی هیرش نە کربا سەر عیراقئ ب فئ شیوهین هەیی. هەرەوسا ددەنە خویا کرن کو تورکیی دوو خالین لاواز هەبوون: کەنداقئ

به سرا و كهدافئ ئەسكەندەروونە. لئ وان پلانا ناپلئونی ل هەردوو خالان ب كار نه ئینا (كو مه زنترين هئز بهر ب لاوازترین خالقه ببهن). هئزهكا بچوك ئینا به سرا، ئەجامین وئ شكەستنا وان ل كووت بوو. ژبو خالا دووئ ژئ، وان تنئ تەركیز كره سەر میحوهروئ دەردهنیل، یا ژ وانقه دئ زەرگههكا بهزل ل تورکیا دەن، دا زوو چاره نقیسئ شه پئ ئیكلا بییت.

چهوتی یا تورکیا ژئ ئەو بوو كو وهسا هزرکرن عه شیره تین عیراقئ هئزهكا مه زنن و ژیکفه قه تیاینه، ئەگەر ب نافئ جیهادئ خرغه کهن دئ مفایه کئ زور ژئ بینن. لئ ژبیر کرن كو جیهاد ژئ وهکو هەر بانگه وازیه کا دی یا ئیدیالی (نموونه یئ) ب سه رناکه فیت ئەگەر دگه ل سروشت و بهایین جفاکی و عورفین په روه ده یئ نه گونجیت. مرؤف ب سروشتئ خوه، هه ز ژ پاداشتا هه نوکه یئ دکهت، ل جهئ پاداشتا پاشئئخستی. هه ر ژ ئەزهدلا، مرؤف پتر گرنگی ددهته پاداشتا دونیای و پاداشتا ئاخه رته بؤ رحم و دلوقانی یا خودئ دهیلت. مرؤف وئ لایه نی ئایینی وه ردگریت ئەوئ د بهر ژه وهندی یا ویدا، ئانکو ئەو لایه نی مفایه کئ دونیای تیدا هه بییت. لایه نین باوه رداری و عیباده تی، ژبو راحه تا خوه یا دهروونی بکار دئینیت. لئ دهمئ دهیته سه ر لایه نی سنج و رهفتاری یئ ئایینی (کو هه قبهندی یا دناقه را که ساندا و خزمه تکرنا خه لکی و دلوقانی و قوربانیدان ب خوڤه دگریت)، هینگی دئ د وئ چوارچوڤه یدا بییت، ئەوئ بهر ژه وهندی یا وئ یئ د هیته پاراستن و پایه داری یا وئ دناف جفاکیا یئ بهرچاڤ بییت.

هه ر د بیافئ ئایینیدا، ئەم د کارین جفاکی نه جه ف بکه ینه نموونه كو بنگه هه کی جیهانی مه سه به کی ئایینی یه. دوو جوړین سه رکر دایه تی ل قئ جفاکی هه بوون، **عه مامه دار** (مه لائییه) و **چه کدار** (مه شه ده ییه)، جوړئ ئیکئ ئایینی یه و جوړئ دووئ ژئ جفاکییه. سه له کی ژ سالان هژمارا عه مامه داران گه هشتبوو ۱۲ هزار که سان و هژمارا چه کداران شه ش هزار بوون. هه موو ب هه قرا ل سه ر دوو جوینان د هاتنه دابه شکرن: زه قه رت و شه مرهت. قئ جفاکی رۆله کئ مه زن د جه نگیدا دیت، بؤ چه ندین جارن ل دژئ حکومه تی راوه ستا و یاخیبوون ل سه ر کر. ل ده ستپیکا شه پئ، سه رکیشئ یا بزاقا جیهادئ کر، پاشئ سه رکیشئ یا یاخیبوونئ کر. دهمئ ئینگلیز هاتین ب گه رمئ پیشوازی یا له شکه رئ ئینگلیزی کر. پاشئ ئیکه مین باژیر بوو شوره ش ل سه ر ئینگلیزی کرئ، ئوو دهمئ شکه ستین و هاتینه پاشقه برن، ئاهه نگه کا مه زن ژبو سوپاسکرنا له شکه رئ ئینگلیزی ل نه جه ف گیران، کو زارو کئ شوره شا وان ژبه ر بر بوو. پشته دوو سالان ژ قئ ئاهه نگا سوپاسداری، نه جه ف ببوو بنگه هه کی گرنگئ شوره شا بیستی.

ئەڤ پیشقه هاتن و پاشقه زقرینه یان ئەڤ سه ره هلدان و سه رچه ماندنه، نیشانا هندییه کو بهر ژه وهندی دنویای یین خه لکی، بهری بهر ژه وهندی نئاخه رته ل بهرچاڤ دهیته وه رگرتن. زانا یین ئایینی ژئ ل گوره ی هه ز خه لکی فهتوا یین ئایینی ددهن، ئەگەر

ته ڦايا خه لکي دگهل پشته ڦانکړنا لايه نه کي بيت، هينگي دئ بانگه وازين ئاييني ژي پشته ڦاني يا وي لايه ني کهن. پاشي ئه گهر هه مان خه لک ل دژي هه مان بابته تي راوه ستان (کو بهري نهؤ پشته ڦاني بؤ دکر)، زانايين ئاييني ژي دئ پشته ڦاني يا وان کهن. نه دووره د هندک بابته تاندا زانايي ئاييني بيده نگي به له بژيريت، لي هه نه شيت يان نه ڦيت دژاتي يا به رژه وهندي و عورفين جفاکي بين خه لکي بکه ت. چونکو پايه داري يا هه زانايه کي ئاييني ژ باوه رداري و ريزگرنا خه لکي پهيدا دبیت، ل دهف شيعه يان نه تني پايه داري، به لکو ژيانا وي يا روژانه ژي ل سهر مريدانه و حکومت چ موجه بين ڦه بري ناده تي. ئه ڦجا ئه گهر ژ بهر چ نه بيت، ژ بهر پاراستنا ده رگه هي رزقي خوه، دئ عورف و به رژه وهندي خه لکي ل بهرچاڦ وهرگريت.

ب نسبت سوننه يان ژي، هه رچه نده زانا بين ئاييني فه رمان بهرين حکومتينه و موجه يه کي ڦه بري بؤ دهيت. لي هه رده م ل گوره ي هه ز و سياسته تا حکومتي کار دکه ت، سياسته تا حکومتي ژي ل گوره ي هه ز و به رژه وهندا خه لکي ده يته دانان. ژ لايه کي ديڦه ژي، هه تاکو که سه ک د بيته زانايه کي ئاييني پايه دار کو حکومت حسابه کي بؤ بکه ت و پوسته کي بده تي، فه ره ل ده ستپيکي خه لک ژي رازي بيت و دناڦ خه لکيدا يي پايه دار بيت، ئه ڦجا ده مي د بيته لايه نگر و ئالا هه لگرئ سياسته تا حکومتي، دئ ژبو رازيکرنا هه ڦوه لاتييان بيت.

هه رچه و بيت، ئه ڦا ل بهر ده ستی وه ڦه ريژا هزر و ديتنن ڦه کوله ره کي زانستيه دبيژني د. عه لي وهردي. نه گوتار و بهرنامه يي بانگه وازه کي ئاييني، فه ره ئه م ڦه کوله ر و بانگه وازان ژ هه ڦجودا بکه ين هه تاکو بکارين مفاي ژ بويه رين ديروکي و دبراسه تکرنا جفاکي وهرگرين. ڦه کوله ر بيلايه نه و سه ح دکه ته هه مي لايه نين بابته تي (ئهوين ئه و دگله دا و بين نه دگله دا). لي بانگه واز تني نيرين و ديتنا بهرنامه يي خوه پيشکيش دکه ت.

شورپه‌شا نه‌جهف

شورپه‌شا نه‌جهف ئيکه‌مين شورپه‌شا عيراقی بوو. پشتی جه‌نگا جيهانی یا ئيکی، ل دژی ده‌سته‌لاتا له‌شکه‌ری ئینگلیزی هاتییه کرن. سه‌ره‌رای کورتی یا ژیی فی شورپه‌شی، لی گرنگییه‌کا زور ژ لای جفاکیفه هه‌بوو. له‌وا مه پاشکویه‌کی جودا بو ته‌رخانکر. ژبو تیگه‌هشتنا جفاکی نه‌جهف و ب سه‌ره‌لبوونا فاکته‌ری ریحوشکه‌ری فی شورپه‌شی، فه‌ره ئەم هندهک پیزانیان ل سه‌ر که‌سایه‌تی یا عه‌تییه ئەبو قه‌له‌ل بزانی.

عه‌تییه ل سالا ۱۸۷۲ی، ل نه‌جهف ژ دایک بوویه. پشتی پیگه‌هشتی و بوویه زه‌لام، پشکداری د هه‌موو شه‌ری دنابقه‌را گه‌ره‌کین نه‌جهف و وان شه‌ری دنابقه‌را خه‌لکی نه‌جهف و عه‌شیره‌تین ده‌دوردا کرییه و ب میزانی د هاته نیاسین. هه‌موو ساخله‌تین که‌سایه‌تی یا وی، به‌ر ب به‌ها یین به‌ده‌ویقه دچوون، چونکو یی تالانکه‌ر و ده‌سته‌کری بوو دگه‌ل خه‌لکی. د ژیی هه‌فده سالییدا شیا سه‌رۆکاتی یا گه‌ره‌کا خوه ب ده‌سته‌کری بینیت و میفانخانه‌یه‌ک ل ده‌ریه‌ فکه‌ر، هه‌ر رۆژ خوارن و فه‌خوارن بو خه‌لکی پیشکیش دکر. ژبو ب ده‌سته‌کری ئینانا پاره و مالی ژی، ریکا کاروان و سه‌ردانه‌ری نه‌جهف دگرت و باج و خه‌راج ژ خه‌لکی ده‌ستاند داکول سه‌ر خه‌لکه‌کی دی خه‌رج بکه‌ت (وه‌کو ساخله‌تین هه‌ر به‌ده‌وییه‌کی). ل وی سه‌رده‌می نه‌جهف ژ چوار گه‌ره‌کین سه‌ره‌کی پیک ده‌ت: ئەلعه‌ماره و ئەلحه‌ویش و ئەلبه‌راق و ئەلمه‌شراق، عه‌تییه ئەبو قه‌له‌ل سه‌رۆکی گه‌ره‌کا ئەلعه‌ماره بوو. لی ئەو ب سه‌رۆکاتی یا گه‌ره‌که‌کی ب تنی نه‌ی رازی بوو، هه‌رده‌م هه‌ول ددان کو سه‌رۆکاتی یا هه‌ر چوار گه‌ره‌کین نه‌جهف ب ده‌سته‌کری بینیت. مه‌زنتری هه‌فرکی وی د فی بیاقیدا، مه‌هدی یی سه‌ید سه‌لمان بوو (سه‌رۆکی گه‌ره‌کا حه‌ویش).

ل ده‌سته‌پیکا سالا ۱۹۱۴ی، هندهک مالی حکومتی ده‌می فه‌گوه‌استنیدا هاته دزین و هه‌فرکی عه‌تییه‌ی ئەو گونه‌هه‌بار کر کو ده‌سته‌کی د فی دزیکرنیدا هه‌ی، ئەفجا حکومتا ئوسمانلی عه‌تییه و هندهک هه‌قالین وی گرتن و بو ماوی یازده هه‌یفان کره د زیندانی به‌غداقه و ب به‌رده‌وامی د هاته ئەشکه‌نجه‌دان. مس بیل دبیزیت: "فی ئەشکه‌نجه‌دانی کارتیکرنه‌کا مه‌زن ل سه‌ر گیول و که‌سایه‌تی یا عه‌تییه ئەبو قه‌له‌ل هه‌بوو، چونکو پشتی زیندانی دبیته که‌سه‌کی توره‌بووی و یاسا شکین."

ده‌می شه‌ری دگه‌ل ئینگلیزی ده‌سته‌پیکری، عه‌تییه و هه‌قالین خوه ژ زیندانی هاتنه به‌ردان ب مه‌رجه‌کی کو بینه مواهید دناف ریژین له‌شکه‌ری ئوسمانلیدا. عه‌تییه و کومه‌کا هه‌قالین وی ب فی مه‌رجی قایل دبن و به‌ر ب میحوه‌ری شوعه‌به‌فه د هینه هه‌نارتن. دبیزن ئيکه‌مین که‌سی په‌یوه‌ندی ب له‌شکه‌ری ئینگلیزی کری و هندهک پاره ژی وه‌رگرتین و چه‌په‌ر به‌ردای، عه‌تییه بوو. ب فی چه‌ندی ژی، له‌شکه‌ری ئوسمانلی ل شوعه‌به‌شکه‌ست و

رهڻي. ڊمڻي ڦه گهرايه ڦه نه جھف، بڙاڦه ڪا ياخيپوئي ل ڊڙي تورڪان ٿه نجامدا ڪو ريڙدار ڪازمي يه زدي پشته ڦاني يا وي ڊڪر و په يوهندي پين موڪم ڊگه ل ه شڪهري ٿينگليزي ڙي هه بوون. پشتي ٿينگليزي به غدا ستاندي، گرنگيه ڪا مهن ب عه تييه ي دا و ه ڪاله تا ٿينان و برنا ٿاهين خوارني داي، ڪو عه تييه ي سامانه ڪي مهن پي قازانجڪر. عه تييه جهي باوهري يا ٿينگليزي بوو، وي ڙي گهله ڪو نيزيڪي وان ڊڪر. لي ڦي هه ڦالبهندي بؤ ماوهيه ڪي ڊريڙ ڊوم نه ڪر. ٿينگليزي پي هه سيا، عه تييه يي بزرگانئي ڊگه ل تورڪان ڊڪهت و مادده يين قهده غه ڪري يين مينا جيوه و فافوني بؤ دهنيريت. ٿه ڦجا ٿه و باوهري يا جاران پي نه ما و هه ردهم ههول ڊدان ڪو دهسته لاتا وي ڪيمتر لي بڪن. وي ڙي هه ست ب ڦي ڊووربووني ڪر، ٿينا دناڦ هه لڪيدا به لاف ڊڪر ڪو ٿينگليز ڪافرن و فهره باڙيرڪي خواه ڙ نه جاسه تا وان پاڦڙ بڪن. ل ٢٨ ته مموزا ١٩١٧، ڪاپتن به لڦور وه ڪو حاڪمي سياسي ده ڦهرا شاميه و نه جھف هاته دامه زرانڊن. پشتي سي روڙان هه ميد خان ڪره جيگري خواه ل نه جھف.

ل دهسٽيڪا چريا ٿيڪي يا ١٩١٧، بهايي گه نمي ل بازارين نه جھف گران بوو، ڙ بهر ڦي چه ندي خه لڪي خواه نه رازيڪر و ڇوپيشانڊان ٿه نجامدان. ڙ لايه ڪيڦه، عه تييه ٿه بو قهله ل پشته ڦاني يا ڦي نه رازيپووني ڊڪر و ڙ لايه ڪي ڊيڦه ڙي، لايه نگرين وي هيرش ڪرنه سه ڪارواني ڪرين و فروشتا گه نمي و مالي وان تالانڪر. ل ١٩ چريا ڊووي، ڪاپتن به لڦور و ميجهر بولي (حاڪمي حله) هاتنه نه جھف ڪو ڊويڦچوونا بابه تي بڪن و مالي ڪارواني گه نمي بؤ ڦه گه رينن. لي ل قشلي، جرهيه ڪ دناڦه را به لڦور و عه تييه ي دا پهيدا دبيت و ڙ ٿه گهري وي جرهه، عه تييه ده رڪهفت و ٿيشارهت دا لايه نگرين خواه ڪو هيرشڪه نه سه ڪشلي و تالان بڪن. ڊمڻي بوويه ٿاڙاوه و خه لڪي ده ست ب سه ڪشليدا گرتي، ميجهر بولي به ردهف حله چوو، به لڦوري ڙي خواه ل مالا ڪازم يه زدي ڦه شارت.

روڙا پاشتر بانگدير ل گه ره ڪين نه جھف گهريا ڪو ٿينگليزي فه مانا ليپوريني ڙبو هه موو خه لڪي نه جھف دايه و ڪه سه ڪ ناهيته سزادان. پاشي ل ٢٥ هه مان هه يڦي، بانگدير ديسا ل ڪولانين نه جھف گهريا و گازي ڊڪر ڪو ٿينگليز دي گه نمي ڙ حله و ديوانئي بؤ نه جھف ٿينيت و نا هيليت چ گه نم ڙ فوراتي نافه راست بؤ به غدا بچيت. ب ڦي چه ندي ڙي، گه نم و هه موو ٿاهين دي يين خوارني ٿه رزان بوون و خه لڪ ب ٿارامي ڦه گه رافه مالين خواه. پاشي سيڙ برسي ڪوڪس، داخواز ڙ سه روڪين هه چوار گه ره ڪين نه جھف ڪر ڪو بهينه دهف وي ل ڪوفه. لي عه تييه ٿه بو قهله ل ڊگه ل هه ڦالي خواه (ڪازم سه بي) نه چوون، ٿه و ڊ ترسيا ڪوڪس وي نه فيڪه ته هندستاني. ڊ هه مان ده مڊا ڙي، له شڪهري ٿينگليزي بريار دا، هنده ڪ ٿوردي يين له شڪهري ل ده ڦه رين فوراتي نافه راست به لاف ڪهت.

ل سپندهه ي يا ١٢ ڪانوونا ڊووي يا ١٩١٨، نيزيڪي ٣٠٠ سواران راهينانين خواه يين له شڪهري ڊڪرن. ڊمڻي نيزيڪي گه ره ڪا عه تييه ي بووين، وه سا هزر ڪر ڪو ڙبو گرتنا

وی یین هاتین. هه قالبه ندین وی رهمی لی کر، لی وان سواران به رسقا گولله بارانکرنا وان نه دا. ل ئیقاری فرۆکه یه ک ل ئاسمانی نه جهف هاته دیتن، دیسا هه قالبه ندین عه تییه ی ئه و فرۆکه ژ ی گولله بارانکر. پاشی خه لکی هیرش کره سهر قشلی و همید خان نه چار کر، ژ قشلی دهرکه قییت و بره قییت. سه روکین گهره کین دی ژ نه جهف دهرکه فتن و به رهف کوفه چوون، ههروه سا هه قالی عه تییه ی (کازم سه بی) ژ ی چوو کوفه و هه میا خوه ژ قی کریاری به ری کر و به ره قی یا خوه دهربری کو دی گره وا زیانین له شکه ری ئینگیزی دهن. لی زیده باری گه ره وته ژیکرنا زیانان (کو پینجی هزار روپی بوون)، ئینگیزی داخووا ته سلیمکرنا عه تییه ئه بو قه له ل ژ ی دکر. لی ل شوینا خوه ته سلیمکرنی، عه تییه دگه ل کوری خوه یی یازده سالی (ل ۱۸ ی کانوونا دووی)، ژ نه جهف دهرکه فتن و به رهف بیابانیقه چوو.

ل وی سه رده می، کو مه له یه ک ب نافی کو مه لا فه ژاندنا ئیسلامی (ب سه روکاتی یا محمه د علی به حر ئه لعلوم) هه بوو، ل دژی ئینگیزی خه بات دکر. ههروه سا گه له ک که سین دی ژ ی هه بوون، یه ک ژ وانا حه جی نه جمی به قال و کوری خوه بوون. قی حه جی نه جمی، کو مه کا خه لکی ل خوه خرقه کر بوو کو ل روژا ۱۹ ی ئاداری، هیرش بکه نه سه ر خان عه تییه (کو کاپتن مارشال کر بوو باره گایی خوه پشتی ل شوینا حه مید خانی بوویه حاکمی نه جهف). ههروه سا هنده ک گو تگوتک هه بوون کو تورکیا دی به رهف به غداقه هییت و دی ژ ئینگیزان ستینیت، چونکو هیشتا هنده ک ژ له شکه ری تورکی ل فوراتی بلند ما بوو.

ئه فجا ل ۱۸ ی ئاداری، نه جمی به قال دگه ل ۲۰۰ که سان شه هیانه کا ژ دره و چیکر کو ب وی هیجه تی کو م ببن و هیرش بکه نه سه ر خان عه تییه. ده می روژا پاشتر به رهف خانیه چووین، هژمارا وان ببوونه ۷۵ که س، ئوو ده می گه هشتینه نیزیکی خانی، هژمارا وان کیتر بوون ژ ۲۷ که سان. هه ر چه وا بیت، ب هیجه تا پۆسته برنی چوونه د خانیه، چه ند سه رباز و کاپتن مارشال کوشتن و فه گه رانه فه. ده می هه والی کوشتن کاپتن مارشال گه هشتیه بلفور، بریار دا کو هه ر چپکه کا خوینا مارشالی به رانه ری ۴۰۰ که سین نه جهفی بیت. هیزه ک دگه ل خوه بر و به رهف نه جهف فه چوو، هه ردوو کورین سه عه دی حه جی رازی رهمی ل پولیسان کر و دوو که س ژ ی کوشتن. گه له ک ژ ئولدار و ماقولین نه جهف نافژیوانی کرن، نه د قیان ئه ف بویه ره به رفرهه ببیت، ژ سه عه دی حه جی رازی خواستن کو هه ردوو کوریت خوه ته سلیمی ئینگیزی بکه ت. ئه فجا سه عه دی خوه ل به رانه ری دوو هه لبژارده یان دیت، یان هه ردوو کورین خوه ته سلیمکه ت دا کو ئینگیز وان سیداره بده ت، یان ژ ی شوره شی ل دژی ئینگیزی بکه ت. وی هه لبژارده یا دووی هه لبژارت.

ده می هیزه کا ئینگیزی (ل روژا ۲۱ ی ئاداری)، نیزیکی شویرها نه جهف بووی. گه نجین هه موو گه ره کان ب هه قرا به ره قانی ژ باژی ری کر و ل به ر سینگی وی هیزی

راوهستان. لی ئینگلیزی پیگه و پایه یی پیروزی یا نهجهف ل دهف شیعهیان ب تایهتی و ل دهف موسلمانان ب گشتی د زانی و نه دثیان ب که نه بههانه ژبو تورک و ئەلمانان کو کار ل دژی وان بکه، ئەهجا وان سیاسهتا (فرق تسد) دگه ل سهروک و ماقولین نهجهف بکار ئینا. ئینگلیزی سی مهرج بو خه لکی نهجهف هنارتن و گوتنی ئەگه مرهجن وان ب جه نه ئین، دی وان ئیخنه د بن دوورپیچهکا دژواردا (کو ئاف و خوارنی دی ژ باژیی قهدهغهکهن). ئەو ههرسی مهرج ژی ئەفین ل خوارنی بوون:

۱. بی قید و شهرت هه موو بکوژان ته سلیمی له شکه ری ئینگلیزی بکهن.

۲. هزار تفنگ و پینجی هزار روپیان ژ گه ره کین سه ره له دای کومکه ن و بو

ئینگلیزی فریکه ن.

۳. سه د که سان ژ گه ره کین سه ره له دای (وه کو ئیخسیرین شه ری) ته سلیمکه ن، دا کو

ژ نهجهف دوور بیخن.

ب قی چهندی ژی، دوورپیچهکا دژوار ئیخسته سه ر نهجهف کو ئاف و خوارن ژی هاته برین. هه ر که سه کی هه ول دابا ژ شویرها نهجهف ده رکه فیت، دا که فیت به ر ئاگری گولله باراندنا ئینگلیزی. قی دوورپیچی چل روژان فه کیشا، د قی ماوهیدا هه موو تشت گران بوون و ئیدی خه لک نه د شیا ب شیوهیه کی سروشتی بژیت. گه له ک هه ول هاتنه دان کو چاره سه رییه کی بو قی ئاریشی بینن، لی هه موو هه ولدان ب سه رنه که فتن. هه روه سا کومه کا گه نجان قیان ب شه قی ده رکه فن و خان عه تییه بسوژن، لی هه ولدانا وان ژی ل بن ئاگری ئینگلیزی سه ر نه گرت. هه لو یستی مه لاییان نه گه له کی پشته قان بوو، چونکو ئەف شوره شه شوره شا چه کداران (مه شاهدان) بوو. مه لایی ب پشته قانی یا کازمی یه زدی، نه دگه ل شوره شی بوون. تنی که سه ک ب ناقی میرزا عه باسی خه لیلی ل گه ل بوو (کو که سه کی دووانی بوو ژ مه لائی و مه شاهدی)، هه روه سا دوو که سین دی بین مه لائی، ب پالده ری ئایینی دگه ل قی شوره شی بوون: سه ید عه زیز الله ئەستر ئابادی و شیخ ئیبراهیم کاشی. ئەفین دی هه موو ل دژی شوره شی بوون و ئەف بزاقه ب یاخیبوون و د سه رداچوون ل قه له م ددا.

کازمی یه زدی ب خوه (کو مه رجه عی سه ره کیی شیعهیان بوو)، سه رکیشی یا قی هه لو یستی دکر و چ جاران شه فاعهت بو چ شوره شفانین مه شاهدی نه دکر. لی هه رده م مه لاییان داخواز ژ ئینگلیزی دکر کو ره ممی ب خه لکی هه چکوهه یی نهجهف بهت و لی ببوریت. کازمی یه زدی ژی پشته قانی قان بزاقان بوو کو خه لکی هه چکوهه یی و مه شاهدی بین چه کدار تیکه ه ل نه که ن. هه رده م دگو ت، نه یا به ره وزه کو خه لکی هه ژار د ئاگری یاخیبووی بین مه شاهیدا بسوژن.

لی پلانا به لڦوری ٿو ٻو ٻو ٻو ٻو به ره کی بکفته دناڻ خه لکی نه جه فدا. له وا دوور پيچا خوه سست نه کر هه تا کو ل ۳ ی نيسانا ۱۹۱۸ ی، ٿه ٿه دووبه ره کي به دناڻ سه روکين گه ره کانا چييو ويی. سياسه تمه داری زیره ک، ٿو که سه به یی د سروشتی جفاکی دگه هیت و دزانیټ کا دی چه وا ٿیو مه ره مین خوه بکار ٿینیت. لی د هه مان هه یقیدا، سیڙ برسی کوکس بو ٿیرانی هاته فه گوهاستن و کاپتن ویلسون ب وه کالهټ ل جهی وی بو حاکی عیراقی. هه ولدانین مه لائیان دگه ل ویلسون ٿی د به رده و امبوون کو دوور پيچی ل سهر نه جهف سستکته. لی به لڦور یی مجد بوو ل سهر سياسه تا خوه و ناگه هداری یا خه لکی نه جهف دکر کو خوه ٿ شویره یی دوور بیخن. ٿه گهر نه، دی باٿیری توپباران که ت. ل روٿا ۷ ی نيسانی، سه ربازین ٿینگیزی مه قلاب گرت (ٿو گری ل نیزیکي گه ره کا هه ویش کو هه موو باٿیر پی دکفته دبن کو تروٿا ناگری تفته نگین وانقه). ٿه ٿجا هه ر که سه کی ٿ مالا خوه دهر که فت با، دا که فته بهر گولله بارانکرنا سه ربازین ٿینگیز. ویلسون ب تهله فونٿی دگه ل کا زمی یه زدی ناخفت و پرسیارا رهوش و ساخله می یا وی دکر. ٿه ٿه روٿه ب روٿا ٿیکلاکه ر و ب دوماهی ٿینانا شوره شا نه جهف دهیته هٿمارتن.

دهمی سه ربازین ٿینگیزی هاتینه دناڻ باٿیریدا، دهست ب توپبارانکر و خرابکرنا مالین خه لکی کر، ب نه مازهی ٿی، مالین گه ره کا ٿه لعماره. لی بهری خرابکرنا که هه ر خانیه کی، دا بهایی خانی دهنی و پاشی دا خرابکه ن. ههروه سا کومه کا ماقویل و دیندارین نه جهف ٿینانه پیش پروسا توپبارانکرنی داکو بزنان کو مه رما وان تنی شویره یه و چ زهرگه هان ناگه هینه جهین پیروٿ. خه لکی شوره شقان هه میا چه کین خوه دانان و خوه فه شارتن، سهید مه هدی سه لمان ب کریارا دویفچوون و گرتنا شوره شقانان رابوو، هه ر که سه کی دیت با، ٿیکسه ر دا ته سلیمی له شکه ری ٿینگیزی که ت. ب ٿی چه ندی ٿی، سهید مه هدی یی سهید سه لمان گه هشته خه و نا خوه و دبیته سه روکی ٿیکانه یی هه موو نه جهف، خه لکی هه موو گه ره کان گوهداری یا وی دکر. پاشی ٿینگیزی دورماندوری باٿیری سیمه کر کو که سه ک ٿ باٿیری دهر نه که فیت، چونکو وان د ٿیا بکوٿین مارشال و هه ٿالین وی بگرن و ل سیداری بدنه. خه لکی نه جهف ٿی د ٿیان دوور پيچ ل سهر وان رابیت و خه لکی هه ٿار بشین ب رومه تی بٿین، له وما هه موو خه لکی ب هه ٿرا هاریکاری یا ٿینگیزی دکر ٿیو گرتنا ٿه وین داخواز کری.

ل ۱۲ ی نيسانی، چه جی نه جم به قال هاته گرتن، پشتی خوارزای وی (ل به رانه ری لیبورینا خوه)، جهی وی بو ٿینگیزان ٿاشکرا کری. ل روٿا پاشتر سه هدی چه جی رازی خوه ته سلیمکر، چونکو وی نه ٿیا که سه ک وی بگریټ. ل ۱۴ ی هه یقی، هه ردوو کورین وی هاتنه دیتن و دهسته سه رکرن. ل روٿا ۲۴ ی نيسانی، ٿی عه باس ره ماحی خوه ته سلیمکر. ل روٿا ددویفدا، کوردی ٿه بو قه له ل (کوردی ٿه بو قه له ل) خوه ته سلیمکر. پرانی یا خه لکی جهی کوردی دزانیټ، لی ٿبه ر توندی یا بابی وی، که سه ک نه دویرا جهی وی ٿاشکرا که ت.

لی وی، ژبو ب دوماهی ئینانا مهینه تا ل سهر باژیری، خوه ته سلیمکر. دبیزن دهمی ئه و گهنجی بیست سالیی جوان و ههژی بیی ترس و ب سهر بلندی، به رف خوه ته سلیمکر نیقه د چوو. خه لک ل ههردوو لایین جاددی دگهل دچوون و بو دکرنه گری. هه تا ۲۷ی نیسانی (کو د بوو روژا چلی یا دوورپیچکرنی)، ژبلی کازم صه بیی و که ریمی کوری سه عد، هه موو که سین داخوازکری هاتنه گرتن. پاشی وان ههردوووان ژی، ل بن فشار و پارانه وه یا خه لکی، خوه ته سلیمکر.

پشتی ئینگلیز ژ گرتتا هه موو شوره شقائین مه شاهدی (چه کدار) ته قاقبووی. ب ره زامه ندی یا کازمی یه زدی، ده ست ب گرتتا وان مه لائی بین داخوازکری کرن. هه رچه نده خه لکی هه ز دکر کازمی یه زدی شه فاعه تی بو مه لائیان بکه ت، لی وی هیجه ت دگرتن و شه فاعه ت بو که سه کی نه کر. لی فه تحوللایئ ئه صفه هانی، شه فاعه ت بو شیخی جه زائیری کر، لی هه ر بی مفا بوو. تنی به لفوری سۆز دایی کو دده می ده سته سه رکر نیدا، ریزی لی بگریت و ئیها نه نه که ت. ل داوی، ژ بلی میرزا عه باسی خه لیلی و شیخ محه مه د عه لی یی دیمه شقی، هه موو مه لائی بین داخوازکری هاتنه گرتن. یی ئیکی ره فی بوو ئیرانی، یی دووی ژی، که سه کی نه دنیا سی و ما بوو د مالا خو فیه.

ب نسبه ت عه تییه ئه بو قه له ل، دهمی زانی کو شوره ش شکه ست و پرانی یا شوره شقان هاتنه گرتن، وی ژی بریار دا خوه ته سلیمکه ت. ئه فجا دچیه شه نافیی و ل میقانانا سه ید هادی موقه وته ر دبیه میقان و ب هاریکاری و شه فاعه تا سه ید هادی، خوه ته سلیمی کاپتن فلچه ر دکه ت. پشتی سی روژان دبه نه ئوردی یا له شکه ری ئینگیزی و ژ وی ری فه دگو هیزنه کو فیه. دادگه هه کا له شکه ری ژ سی ئه فسره رین ئینگلیز ب سه رو کاتی یا میجه ر لیجه م هاته دانان و فی دادگه هی (ل ه ی گولانی)، ده ست ب کاری خوه کر و (ل ۲۵ی گولانی)، ته قاف بوون. ل گوره ی ئیفادین هه ر گرتیه کی و ئیفادین شاهدان، حوکم هاته دان کو یازده که س بهینه سیناره دان و ئه وین دی ژی هه ر ئیک ل گوره ی تاوانا خوه هاته زیندانکرن، هنده ک ژی هاتنه نه فیکرن بو هندستانی. ب فی چه ندی ژی، پرانی یا که سین داخوازکری هاتنه گرتن و چ هیجه ت ژبو به رده وامی یا دوورپیچکرنی نه مان.

ئه فجا ل ۴ی گولانی، سیمی ل دورماندوری باژیری هاته راکرن و کاپتن به لفوری ب ده سته ی خوه، به ربه سته ی به ر ده رگه هی باژیری راکر. ل ۲۳ی گولانی، حاکمه کی نوو ب ناقی کاپتن گرینه وۆز ل شوینا کاپتن مارشال هاته دانان. دبیزن پرانی یا ره شه ک و سه ربازین فی حاکمی نوو کورد بوون. ههروه سا پله یا کاپتن به لفور ژی هاته بلندکرن و بو لیفتینینت (ئانکو ژ نه قیب بو رائید).

ئینگلیز وه سا هزر دکن کو فی شوره شی دوو ئه نجام هه بوون: ژلای سیاسیقه، وه ل خه لکی نه جه ف کر کو ئیدی نه ویرن خوه ل حکومه تی بدن و ل دژ راوه ستین. باشته رین گرو ف ژی نه به ره له سته ی یا وان بوو دده می ریفرا ندومیدا، ههروه سا ل دوماهی یا هه موو

باڙيرين عيراقن پشڪداري د شورهشا بيستيدا كر بوو. ڙ لايئ جفاڪيفه ڙي خوينگه رمي و
 چهزا بهردهواما ياخيپووني ل دهف مهشاهدان هاته كزكرن و ڦهمراندن.
 ٺهگه ٺه ڙ لايئ جفاڪيفه سهڪهينه نهجهف, دي بينين كو د ماويههڪي كورتي نه
 پتر ڙ شهش سالاندا, ب چوار بزاقين جودا جودا راببوو. بزاقا ٺيڪي, بزاقا جيهادي بوو (ل
 سال ۱۹۱۴ع), ڙبو پشتهفاني يا دهوله تا ٺيسلامي هاتبوو كرن, كو مهلائيان سهركيشي يا
 ڦي بزاقن دكر. يا دووئي, بزاقا ياخيپووني بوو ل دڙي توركان كو مهشاهده پي راببوون.
 بزاقا سيئي, شورهشا نهجهف بوو (ل سال ۱۹۱۸ع), مهشاهده پي راببوون. بزاقا چواري
 ڙي, پشڪداريكرنا د شورهشا بيستيدا بوو مڪو مهلائي و مهشاهده پيڪه پي راببوون. ب
 ڦي چهندي, ٺه ڊ كارين بيڙين كو بزاقا ٺيڪي و پشڪداري يا د شورهشا بيستيدا, ب
 سهركيشي يا مهلائيان هاتبوونه كرن. لي ياخيپوونا ل دڙي توركان و پاشي شورهشا ل
 دڙي ٺينگيزي ب سهركيشي يا مهشاهدان هاتبوونه كرن. ٺانكو ههردهمي دهستلالت مايي
 خواه د ڙيانا روڙانه يا خهلكي (مهشاهده- چهكار) نهڪهت, وان چ ل گهل دهستلالت ناييت.
 لي ههردهمي مايي خواه د ڙيانا وان كر, هينگي دي ب دڙي دهستلالت رابن, چ تورڪين
 موسلمان بن يان ٺينگيزين كافر بن. ٺه ڦه ڙي وي ههڦدڙي يا د ههلويسئين خهلكيدا ههيي
 خويا دڪهت, چ ل سهردهمي شهرين نافخويي يين گههركان بيت, يان ل شهرين دڙي
 دهستلالتا حڪومه تي بيت.

دەربارەى شورەشا بیستی

گەلەك نقیسین ل سەر شورەشا بیستی ھاتینە بە لاقکرن (ئەو شورەشا ل سالال ۱۹۲۰ئ ل عیراقی ھاتییە کرن)، پرانی یا نقیسەران داکوکی ل سەر لایەنن پۆزەتیقین شورەشی کرینە و پەسندانا خوینگەرمی و قەھرەمانی یا شورەشقانن شورەشا بیستی بەرچاقکرینە. لی ئەز دئ ھەولدم کو ب بیلاپەنی سەرەدەریی دگەل بۆیەرین قی شورەشی بکەم، چونکو شورەشا بیستی ژى وەکو ھەر بۆیەرەکی دی یی مرۆقچیکەر، باشی و خرابیان ب خۆفە دگریت. ھەلبەت ئەفە رامانا وئ ئەو نینە کو ناییت شەھنازیی ب شورەش و رابردوویى خوە یی دیرۆکی بکەین، لی مەرەما مە ئەوہ کو شیوازی پەسندان و ناقتیدانئ، نە بیته شیوازی ھەموو نقیسینن مە بین ھەلسەنگاندنەیی.

پرانی یا نقیسەران ل سەر وئ چەندئ پینک دەین کو ئەف شورەشە ژبەر دوو سەدەمین سەرەکی ھاتە کرن: یی ئیکى زۆرداری و ستەما ئینگیزی بوو، یی دووی ژى ھەلوئست و سروشتی کەسایەتی یا کەسی عیراقی بوو، کو چ جارار زۆرداری و ھوکی بیانیان قەبوول نە کرییە. ئەگەر ئەم پیدچوونەکی د نقیسینن وان دیرۆکفاندا بکەین، ئەوین دەربارەى شورەشا بیستی نقیسین، دئ بینن کو پتر نیزیکی شیوازی گۆتار خواندنئ و ھەلبەستانە ژ قەکۆلینن چقاکی یان قەگیرانا بۆیەرین دیرۆکی. پرانی یا نقیسینان ب پەسندانا قەھرەمانی یا کەسی عەرەب و زۆرداری و ھۆقاتی یا ئینگیزی د بارکرینە. لی ئەگەر ئەم ب چاڤی قەکۆلەرەکی ل رەوشا وی سەردەمی بنیرین، دئ بینن کو تورکان (دەولەتا ئوسمانلی) مالئ خەلکی ژئ دستاند و زۆرداری ل جوتیار و بازگانن بازاری دکر و چ بیاڤی ئازادی یا ھزرکرن و دەربرینن نە ددا خەلکی. ئەگەر کەسەکی دەربرین ژ ھزرەکا نە ب دلئ دەستەلاتئ کر با، دا ب سەرداچووی و دوژمنی حکومەتا ئیسلامی ھیتە ل قەلەمدان. لی دەمی لەشکەری ئینگیزی ھاتی و بەغدا ستاندی، بۆ جارا ئیکى بوو خەلک دبینیت کو لەشکەرەکی سەرکەفتی مالئ خەلکی ژئ نا ستینیت، بەلکو ھەر تەشتەکی بقیت ب مالئ خوە ژ خەلکی دگریت. ھەر وەسا بابەتی ئازادی یا ھزرکرن و دەربرینئ ژى گەلەك پتر بوو ژ سەردەمی تورکان (ئوسمانلیان).

ھەر وەسا ئەگەر ئەم سەحکەینە ئەدەبیاتین ئینگیزی (کو دژى شورەشی بوون)، دئ بینن کو شروڤەکرنا وان ژبو قى شورەشی، یا جودایە ژ ھەموو شروڤەکرینن عەرەبی. ئەو وەسا ھزر دکن کو ئەف شورەشە بەردەوامی یا شەرپین عەشیرەتان بوو، ئەوین ل دژى تورکان د ھاتنە کرن. ئینگلیز قى شورەشی ب شەرپین یاخیبوونا ل سەر حکومەتی و

شهرستانی د هه ژمیرن، چونکو عه شیره تیڼ عیراقی د فیږ بوون د ژایه تی یا هه موو حکومتان د کرن. ئو ژبه ر به ها یین خوه یین به داوه تی، هه رده م حز ژ تالان کرنی و نه هیبی و غه نیمی دکر. ئه ویڼ دژی شوره شی و مه یلدارین وی (گوتارخوین)، هه ردو و جوین (ئه ویڼ ل دژی شوره شی و مه یلدارین وی ژی)، هه ول ددن شوره شی ژ چوارچوئی وی یی دیروکی دهر بیخن و ل گوره ی تیدیتین خوه شروقه بکن. هه تاکو ئه م نیزیکی هنده ک راستی یین دهر باره ی فی شوره شی ببین، فهره ل ده ستپیکئ هنده ک ساخه تین وی بدهینه خویا کرن:

۱. ب دریزاهی یا سه رده می تورکی، چ جار ان چ شهر نه بووینه کو خه لکی باژیر و عه شیره تان پیکفه تیدا پشکار ببن. هه رده م ژ هه قدوور بوون و قهر فینه ک دناقه را هه ردو و لایه ناندا د هاته دیتن. لی د فی شوره شنیدا، ئه ف مملانی یا قه شارتی نه ما و هه ردو و جوینان ب هه قرا پشکاری تیدا کر.

۲. زانا یین ئایینی مای خوه د چ شه رین به ری فی بویه ریدا نه کر بوو (یان گه لک یا کیم بوو). لی د فی شوره شنیدا، زانا یین ئایینی هاتنه دناقدا و مالی خوه ژی بو دمه زاخت، زیده باری فه توا یین ره وایه تی یا شوره شی و بانگه وازی یین جهادی کو روله کی مه زن هه بوو د خوینگه رمکرنا شه رقاناندا.

۳. به ری شوره شی تیگه هیڼ وه کو ئازادی و سه ربه خوویی و وه لاتپاریزی و مله تینی ل ده ف خه لکی نه بوون، یان د سه رده ری یین خوه یین روژانه دا، بکار نه دئینان. لی د سه رده می شوره شنیدا ئه ف تیگه هه ل ده ف پرانی یا خه لکی و شوره شقانان که هی دبوون. ئه قه ژی ده ستپیکا هوشیاری یا نیشتمانی و نه ته وه یی بوو ل عیراقی.

۴. چ شه رین به ری شوره شی، هه موو ده قه رین عیراقی ب خو قه نه گرت بوون. لی د فی شوره شنیدا، پرانی یا ده قه رین عیراقی تیدا پشکار بوون. ئه ویڼ نه پشکارین راسته قینه ژی، پشته قانین وی بوون. د شیاندایه بیژین کو شوره شا بیستی، ئیکه مین بویه ر بوو د دیروکا عیراقیدا کو خه لک ب هه موو ته خ و نه ته وه و مه سه بین خو قه تیدا پشکار بووین.

سهدهمىن هه لگيرسانا شوره شى

لهشكه رى ئىنگليزى، خهلكى عيراقى ژ زولم و ستهما توركان رزگار كرن. هه ردهمى دهسته لاتا كا نوو دهپته سهر حوكمى، خهلك ب دلخوشى پيشوازيى لى دكهت و هه دكهت كو ژ يا بهرى خوه باشتر بيت. پاشى دى بؤ خويا بيت كو ئه فا نوو ژى، هندهك كيماسى و نه باشى هه نه. چ جاران، چ دهسته لات نه شين هه موو خهلكى رازيكه ن، ئه فا چ خهلكى نه رازى دى شوره ش و سه ره لدانان ل دژى دهسته لاتا نوو ئه نجامدهن. لى چ جاران، چ شوره ش ژ نشكه كيڤه رانابن، فه ره هندهك فاكتهر و سهدهمىن ريخوشكه ر بؤ هه بن. ل قيره ژى دى هه ولدهين دانوستاندنى ل سهر هندهك ئه گهر و فاكتهرين ريخوشكه رين شوره شا بيستى كهين:

دوو سيسته ميين ژ هه فچودا:

ل سه ردهمى توركان، سيسته مهك هه بوو، ئه م د كارين بيژينى (سيسته مى سه ربه ردايى)، ئانكو ژ بلى وه رگرتنا باج و خراجى، وى مايى خوه د ژيانا خهلكى نه دكر. قى چه ندى ژى، وه كر كو به ها بين به داوه تى و عه شيره تگه رين ل ناڤ خهلكى خورت ببين، چونكو هه ر كه سه كى ژ بؤ پاراستنا ژيان و به رژه وه ندا خوه، د قيا خوه ب هيزه كيڤه گریدهت. خهلكى عيراقى، بؤ ماوه يه كى دوور و دريژ ل سهر قى شيوازيى حومكدارين راهات بوون و وه سا هزر دكرن كو ئه قهيه سيسته مى سروشتى ژيانى. هه موو ئاريشه ل ديوانين سه روڤك عه شيره تان دهاتنه چاره سه ركرن، يان ژى خهلكى ب دهستين خوه مافى خوه دستاند و تولا خوه قه دكر. خهلكى شه رم دكر، شكايه تين خوه ل نك حكومه تى تومار بكهت، چونكو په نا برنا بهر حكومه تى (ل دهف خهلكى وى سه ردهمى)، نيشانا لاوازيى و بى كه سوكارين بوو.

ژ لايه كى ديڤه ژى، پرانى يا فه رمانبه رين تورك به رتيلخور بوون و هيسانكارى بؤ ماقويل و سه روڤك عه شيره تان پيشكيش دكرن. لى ده مى ئىنگليز هاتين، ياسا و سيسته مه كى جيگر، جهى سيسته مى سه ربه ردايى گرت و خهلك هه موو ل هه مبه ر ياسايى وه كه هڤ لى هاتن. فه رمانبه رين ئىنگليز دگه ل خهلكى د هسك بوون و واسته يى و به رتيل قه بوول نه دكرن. ئه و ريزا بهرى هينگى بؤ ماقويل و سه روڤك عه شيره تان دهاته گرتن، نه ما بوو. هه ره وه سا كومه كا خهلكى نه نياس و نه پايه دار (ل گوره ي شيانين وان)، ئينانه دناڤ ده زگه هين فه رمى بين حكومه تيدا، ئه قه ژى ب دلئ خهلكى نه بوو. هه ردهم وان ديت بوو كو تنى ماقويل و پايه داران، ل ده زگه هين حكومه تى كار دكر. ژ لايه نى ئايينڤه ژى، كومه كا هندى و ئه رمه ن و جو هيبان كر بوونه دناڤ وه زيفه بين حكومه تيدا كو ب دلئ موسلمانان نه بوون.

ههروهسا ژ ئهگهري ئه نجامدانا پرۆژه بين خزمه تگوزاري و ئافه دانبي و زيده بوونا پيداويستي بين له شكهري، پارهبى نهختينه، ب شيويهكي بهرچاڤ دناڤ بازاريدي زيده بوو. ب قى چهندي ژى، كومهكا جهين دهمبوراندني، مينا سه ماگه و يانه بين مه قه خواري هاتنه قه كرن. ئه قجا بهايي تشتي گران بوو، ههروهسا بازركانان كومهكا شتومهكين بياني هاوورده كرن كو ژ پيندقي يا خهلكي دهقهري زيدهتر بوو. ب نه مازهبي، پشتي ئينگليزي هژمارا ئوردى بين خواه بين له شكهري كيمكرين.

د ئه نجامدا، بازاري كريني كيمتر لى هات و شتومهكين عماركري زيدهتر لى هاتن، لهوا زيانهكا ئابوري يا مهن ب هندك بازركانين عيراقى كهفت. بهروفاژى توركان (كو ههردم خوين و خوا ههژاران دميتت)، ئينگليزي ههول ددا هاريكاري يا ههژاران بكهت، سى عمارين به لافكرنا ئارى دانان كو ب فورمهكا به رهه فكري ل سه ره خهلكي ههژار به لاف دكر. ئه ف هه سى عماره ل ره سافه و كه رخ و كازمى بوون. ئه قه جارا ئيكي بوو، ئار ب قى شيويه ريخكستى ل سه ره ههژارين عيراقى دهيته به لافكرن.

ب نسبت سه ره دهري يا دگهله شيره تان ژى، ئينگليزي سياسه ته كا جودا ژ يا ئوسمانلييان په يره و كر. بو هه ره دهقه ره كي، وان شيخه كي پيگير و گوهدار ههلبژارت و پشته قاني يا وي كر كو ئاسايش و ئيمناهي يا دهقرا خواه پاريزيت. ب قى ريكي ژى، دهقهرين گهلهك عه شيره تان كونترول كرن. لى ئه و شيخين نه هاتينه ههلبژارتن، ههلويسه كي دژ ل هه مبه ر ئينگليزي وه رگرت. د سه رده مي شوره شيديا، دژاتي يا گهلهك شيخان ژبو شيخين دارده ستي ئينگليزي توندتر بوو ژ دژاتي يا له شكهري ئينگليزي ب خواه. لى حكومه تا توركي (ل گوره ي وي دوژمنا تي يا به رده واما دناقه را عه شيره ت و حكومه تيدا هه بي)، سياسه تا ژ هه قديووركرنا عه شيره تان په يره و دكر (فرق تسد)، دكوچ جاران شيانين هه قگرتني ل دژى دهسته لاتا ئوسمانلي بو په يدا نه بن.

ب قى چهندي ژى، سياسه تا ئينگليزي نه ل گوره ي سروشتي عه شيره تين عيراقى بوو. ب نه مازهبي، ده مي بانگه وازي يا دادپه روه ريي ژبو هه موو هه قوه لاتيان بلند كرى. جووتياران سه را عه ردى و به ره مه مي، شكايه ت ل ده ره به گ و سه روكين خواه دكرن. د پراني يا جارندا ژى، فه رمانبه ران پالپشتي يا جووتياران دكر و ل دژى سه روكين وان رادوه ستان. شيخين عه شيره تان ژ قى سه ره ده ريي بيزار ببوون و ب توندى ره ت دكرن.

سەرەدەری یا توند و بی ریزی یا حاکمین ئینگلیز:

سەرەدەری یا هسک و توندا حاکمین سیاسی یین ئینگلیز دگەل خەلکی عەشیرەتان و شیخین وان، سەدەمەکی دی یی ژ هەقدوور بوونی بوو. ئەو ب خوە پرانی یا قان حاکمان، گەنجین کیم سەر بۆر بوون کو ژیی وان دناقبەر ۳۰- ۴۰ سالییدا بوون، چ شارەزایی دەربارە ی سروشتی جفاکی عیراقی و پیکهاته یین وی نەبوون. پرانی یا وان ژ هندستانی هاتبوون کو زیندە هیقە پلە یا کاپتن (نقیب) یان کولونیل (رائد) هەبوون. ئەو سەرەدەری یا دگەل خەلکی هندستانی دکرن، دگەل خەلکی عیراقی نەدگونجی. جەنەرال هالیدین وەسا ددەتە خویاکرن کو سەرەدەری یا توند و زالمانه یا قان حاکمان، ئاگرئ شورهشی هەلکر. لئ مس بیل نە هەقرايه دگەل هالیدین و دبیزیت: "تنن دوو حاکم ناقدار بوون ب بی ریزی و توند سەرەدەری کرنا دگەل سەرۆکین عەشیرەتان، ئەو ژ ی میجەر دیلی (حاکمی دیوانی) و کولونیل لیجمەن (حاکمی مووسل، کو پاشی دبیتە حاکمی رەمادی) بوون. سەرەدەری یا قان هەردوو حاکمان، جەیی نەرازیبوونا خەلکی و عەشیرەتان بوو. شیخ عەجیل ئەلیاوەر (شیخی شەممەران)، دبیزیت کو ئەو ب خوە مەیلداری ئینگلیزی بوو، لئ ژبەر توندی و ئیھانە کرنین بەردەوامین کولونیل لیجمەن گەهشتە شورهشی.

رۆلی ئاراستەکاران:

سەدەمەکی دی یی گرنگ و کاریگەر، رۆلی ئاراستەکاران بوو. مەرەم ب ئاراستەکاران ئەو کەسن یین کاریگەر یەکا بەرچاڤ ل سەر جەماوەری هەیی و ب شیانین خوە یین خوەزایی، د کارن جەماوەری بلقینن و بەر ب ئاراستە یین دیارکریقە پالدەن. ئەف کەسانین هە، وەکو زانایین ئایینی، شیرەتکارین عەشیرەتان و دەستەلاتداران، گۆتاریبیز، شاعر و حیکایەتبیژ، ماموستا و نقیسەرین کتیبان، نوکتەبیژ و هەر کەسەکی دی کو بشیت سەرنا خەلکی ب نک خۆقە راکیشیت. ئەف جۆری مروقان، د کارن ب ئەزمانی خوە یی خۆش و شیوازی سەرنجراکیشی ئاخفتنی، کاریگەر یی ل سەر خەلکی بکەن و وە لئ بکەن کو ب ئاخفتنن وان داخبار ببن. حاکمین ئینگلیز، هەول ددان قان جۆرە کەسان بکیشنە دناڤ خوەدا. رۆژناما (العرب) بۆ دەریخست کو بەرەم و هەلبەستین خوە تیدا بە لاقکەن و ژبۆ هەر بەرەمەکی بە لاقکری پاداشتین مەزن ددانئ. ب قئ چەندئ ژئ، شیان گەلەک ژ قان ئاراستەکاران بەر ب لایئ خۆقە راکیشن. لئ ئەو نە شیان کاریگەر یی ل سەر دوو جوینین ئاراستەکاران بکەن، ئەو ژئ تەخا ئەفەندییان و مەلانییان (زانایین ئایینی) بوون، ئانکو رەوشەنبیرین دونیایی و رەوشەنبیرین ئاخەرەتی.

ب راستی ژئ، کاریگەری یا قان هەردوو جوینان ژ کاریگەری یا هەموو ئاراستەکارین دی موکمتەر و ب هیزتر بوو. تەخا ئەفەندییان ئەو کەسە بوون کو د سەر دەم ئوسمانلیدا فەرمانبەر یان ئەفسەر بوون و ب هاتنا ئینگلیزی پۆست و پایە یا

خوه ژ دهستا بوون. ئەقجا د رهوشهكا دارايي يا خرابدا بوون و ههردم ل چايخانه و قهوهخانا گوتگوتك ل دژي ئينگليزي به لاف د كرن. وان رۆژنامه د خواندن و هندهك پيزانينين دهربارهي سياسي و جيوگرافي و دبروكي هه بوون. ئەف پيزانينين قاليكي (بو وي سهردهمي)، رهوشه نيبيرييهكا وهسا بوو كو پي د شيان ئاكامي بكه نه سهر هزر و ئاراسته يين خهلكي ههچكوهيي. ههژي گوتنه كو وان ريزهكا تاييهت ل دهف خهلكي هه بوو كو ژ سهردهمي ئوسمانلييان بو ما بوو. لي مهلا، زانايين ئاييني ئيسلامي بوون (ب سوننه و شيعهفه). ههروهكو مه د بهرگي سييدا ئاماژه دايي كو مهلا يين سونني سهر ب حكومهتيفه بوون و موچهيهكي قهبري ژ حكومهتي وهردگرتن. لي موچهيي مهلا يين شيعي، ژ وان سهدهقان دهات ئهويين خهلكي دداني، ئەقجا چهند پتر نيزيكي خهلكي بيان و مريدن وان پتر بان، دا داهاتي وان ژي پتر بيت.

ب قئ چهندي ژي، ئينگليز شيا گهلهك مهلا يين سونني بكيشته لايي خوه، لي ئه و سهركهفتن دگه ل مهلا يين شيعي نهئينا. د سهردهمي داگيركريد، ههقگرتن و ههقكارييهكا موكم دناقبهرا شان ههردوو تهخاندان چييوو، ئەفهندييان رۆژنامه دخواندن و ههوالين دونيايي دگهاننده مهلايان، وان ژي ب شيوازي خوه يي كاريگه، ل ناف خهلكي به لاف دكرن داكل دژي ئينگليزي راوهستين و كه رب و كينا وان ل سهر لهشكهري داگيركه ر زيدهتر لي بهيت.

ئه م ما ب نسبهت شاعران، بابهتي وان جودايه، چونكو زوو ب زوو چهپه ر و ههلويستين خوه د گوهارتن و ل گوره ي بايي رهزامه ندي يا جفاكي، ههلبهستين خوه قههاندن. ههلبهت ئه و ژي مروفن و مينا هه ر پيشهكارهكي، ئه و ژي رزقي خوه ژ قههاندنا ههلبهستان پهيدا دكه ن. ئه و ي ژ هه موويان بهرچاقتر ئەف كاره كرى، جهميل صدقي زههاوي بوو. ل بهري شهري ب باشي پهسنين توركان د كرن، ددهمي شهريدا ل دژي توركان د نقيسي، ل سهردهمي داگيركرن، مه دحين ئينگليزي دكرن. ل سهردهمي شورهشي ژي، ههلبهست ب قههره ماني يا شههيدن رومي سه دههاندن و ب نهباشي بهحسي ئينگليزان د كر. ئوو دهمي برسي كوكس، قهگهرايه بهغدا، ههلبهستهكا ب خيرهاتني بو نقيسي بوو.

لي سهرهراي شان ههلويستين گوهور، فه ره رۆلي وان يي كاريگه ر د خوينگه ر مكرن و هاندانا جهماوهريدا نههيته ژبيركرن (چ ب باشي يان ب خرابي بيت). ئه و د كارن د سهردهمي سولتاناندا خهلكي بهنج بكه ن و پاشي د سهردهمي ملله تاندا، ل دژي هه مان سولتانان راوهستين و دگه ل مله تي خوه خهباتي بكه ن!

کاریگری یا سۆز و پهیمانین بریتانیا:

د سهردهمی شهردیا، بریتانیا گهلهک سۆز و پهیمان دانه عهرهبان کو دی وان ژ بن زولم و ستهما تورکان رزگارکهن و دی دانپیدانی ب سهربهخویی یا وهلاتین وان کهن. عهرهبان ژی باوهر ژی دکر و خهون ب ښان پهیمانانقه ددیتن. پشتی داگیرکرنا بهغدا، گوتارا جهنهرا ل "مؤد" کاریگریههکا مهزن ههبوو، دهمی گوتی: "ئهم وهکو رزگارکهر هاتینه نک ههوه، نه وهکو داگیرکهر". ئهگهر ئهف داخویانی یا مؤد، ب فیلهکا لهشکهری بهیتته هژمارتن کو ژ دهقی سهرلهشکهرهکی تازه سهرکهفتی دهرکهفت بیت، دانهزانی یا بریتانی-فرهنسی (ل چریا دووی ۱۹۱۸ئ)، کو ب دهمهکی کورت، پشتی ب دوماهی هاتنا جهنگا جیهانی هاتبوو راگهاندن، کومهکا هیقی و ئومیدان بو مللهتین عهره ب چیکرن. ب نهمازهیی دهمی دبیزیت: "مهردما سهرهکی یا فرهنسا و بریتانیا ژ فی شهری ل روژههلاتی، رزگارکرنا عهرهبانه ژ زولم ستهما دؤمدریژا تورکان و تهماهی بین ئەلمانیا، ئوو چیکرنا هندهک حکومهتین نیشتمانی بین ههلبژارتی یه کو ژ لای خهلکی دهقهریقه بهینه دانان." فی دانهزانی، کاریگریههکا مهزن کره سهر خهلکی و چاښین ئهفهنديان و مهلايان ل سهر هندهک بابتهتین نوو بین مینا خوهسهری و حکومهتا نیشتمانی څهکرن. دبیت فرهنسا و بریتانیا هندهک مهردمین سیاسی پی ههبن، مینا تهناکرنا رهوشا سورین یان کارتیکرنا ل سهر ئه میریکیان د کونگری پیکهاتنیدا، لی کاریگریههکا مهزن کره سهر گهسههندنا ههستا نهتهوهیی و نیشتمانی یا عهرهبان و ئیدی ل سهر وی تهوهری کار د کرن.

گوتگو تکین دهرقهیی:

ئهو گوتگو تکین ژ دهرقه د گههشتنه عیراقی، ئاکامهکا مهزن ل سهر خوینگهرمی و مجدی یا خهلکی ههبوو. ل سورین حکومهتهکا عهرهبی ب سهروکاتی یا فهیصهلی کوری حسینی ههبوو، پرانی یا ئەندامین حکومهتا وی ژ ئهفسهرین عیراقی پیک دهات. سورینان ژی ههردم تانه لی ددان و دگوتن "سوریا یا سوریهانه". ئهفسهرین عیراقی ژی تی دگههشتن کو پاشهروژا وان نه ل سوریهه و نهچارن کو روژهکی څهگهرنهقه عیراقی، ئهفجا ههردم چاښی وان ل وهلاتی وان و ل څهگهری بوو. فهیصهلی ژی هاریکاری یا وان دکر و پالپشتی یا ههمی بزاقین وان دکر. ههروهسا شورهشا سهعهه زهغلوول ل میسرئ (۱۹۱۹)، ههلدانین (الحسین بن علی) و کورین وی ل حیحازئ ژبو چیکرنا دهولهتهکا ئیکگرتی یا عهرهبی، خهونهکا دی بو ئهفسهرین عیراقی ل سوورین پهیدا کر. دهنگوباسین دیمهشقی و شورهشا میسرئ و حیحازئ، ب ریکا روژناما (العقاب) د گههشتنه عیراقی و ئهفهنديان ژی د گههاندنه مهلايان و ب ههقرا دناف خهلکیدا بهلاف دکرن. دهمی فهیصهلی کوری حسینی (ل ۸ ئادارا ۱۹۲۰ئ)، بوویه مهلیکی سورین، ئهفسهرین عیراقی ل

دیمه شقی، ئەف بۆیەرە کرە دەرفەت، خۆسەری یا عیراقتی راگەھاند و شازادە عەبدلایی کورئ حسینی وەکو مەلیکی عیراقتی پێشنیاز کر. پاشی نامە بۆ شیخین عەشیرەتین فوراتی ناڤەرست ھنارتن و ئالایی چوار رەنگی یی عیراقتی ژێ دگەل دھنارت. خەلکی پێشوازی ل ئی پێنگاڤی کر و موبایەعا شازادە عەبدلای کرن.

ل تورکیا، ھەموو ھەولین وان تینگەھاندنا عەرەبان بوو کو بابەتێ نەتەوہییی و خۆسەریی، بەھانە یەکا ئینگلیزییە ژبۆ ھەرفاندنا خیلافەتا ئیسلامی. بەری شەری و د سەردەمی شەپیدیژی، تورکیا ب توندی ل دژی خۆسەری یا عیراقتی راوہستا و د گۆت کو عیراق دەفەرکا موسلمانە د چوارچۆڤی دەولەتا خیلافەتا ئیسلامیدا. لی پشتی شەری و پشتی ب سەرکەفتنا بزاقین مستەفا کەمال، ب ئاویەکی دی ھاتتە عیراقتی و د گۆتن کو ئەو ژێ پشتەفانی یا خۆسەری یا عیراقتی دکەن و دەمی خۆسەر دبیت، دئ ب ھەموو راویژکارین خوە یین شارەزاقە فەگەرەنەفە، داکو ب ھەفرا بەر سینگی ھەمان دوژمنی بگرن. چونکو ھەردوو وەلات ئیسلامن و دوژمنی وان ئیکە. داکوکیکرنا ل سەر ئی تیلی، سەرنجا گەلەک موسلمانین عیراقتی ب نک خوڤە رادکیشا و حەز دکرن بلەز ژ کافرین نە موسلمان رزگار بین.

ل ئیرانی، ھیشتا خەلک ل بن وان فەتوا یین جیھادی بوون، ئەوین موحتەھیدین شیعیان د سەردەمی جەنگیدا داین. ئەلمانیان ب ھەموو شیانی خوە یین ماددی و مەعنەویفە، ھەول ددان ئان فەتویان ب پەژرینن و بەلاف بکەن، ھەتا گەھشتییە وی راددەوی کو بیژنە ئیرانیان، ھەموو خەلکی ئەلمانیا یی ھاتیبە دناڤ ئیسلامیدا و قەیسەری ژێ ناڤی خوە یی کرییە "حەجی ولیەم". پشتی ب دوماھی ھاتنا جەنگی، بەلشەفییان ئەف دژاتی یا ل ھەمبەری بریتانیا ل دەف خەلکی ئیرانی د چاند و گەشە پی دکر. ب نەمازیی، دەمی رۆسیا ل کانوونا دووی یا ۱۹۱۸ئ، دەست ژ ھەموو ئیمتیازین خوە یین ل ئیرانی بەردای، ئەفجا ئیرانیان داخواز دکر کو بریتانیا ژێ وە بکەت. لی بریتانیا رەتکر و ل تەمموزا ۱۹۱۸ئ، وەزارەتا ئیرانی ھەلوہشیا و وەزارەتەکا مەیلدارا ئینگلیزی ھاتە سەر حوکمی. ب ئی چەندئ ژێ، دژاتی و کەربوکینا ئیرانیان ل دژی بریتانیا و وەزارەتا نوو، توندتر و دژوارتر لی ھات. ھەروەسا پشتی جەنگی ھژمارا سەردانەرین ئیرانی بۆ جھین پیروژین عیراقتی زیدەتر لی ھاتن و ھەموو دژاتی و کەربوکینا خوە یا ل دژی بریتانیا، دگەل خوە دئینانە عیراقتی و بەلاف دکرن.

ل رۆسیا، شورەشا بەلشەفی ب سەرکردایەتی یا لینین (ل ۷ی چریا دووی یا ۱۹۱۷ئ)، ھاتە کرن. ئەف شورەشا نوو ب ھەموو شیانی خوە ل دژی ئیستیعمارا رۆژئاقایی راوہستا. ھاریکاری یا بزاقین کەمالیستی دکرن و بانگەوازین خوە دھنارتە عیراقتی و سوریا و حیزازی و وەلاتین دی یین عەرەبان کو دژایەتی یا بریتانیا و ھەفەیمانی و یی رۆژئاقایی بکەن. ل بوھارا ۱۹۲۰ئ، بەلشەفییان باژیری "باکو" ژ

دهستی ئینگیزی ئینادهری کو باژیره کی دهوله مند بوو ب نهفتی، ههروه سال گولانا هه مان سال شیان بهندهری "ئه نزلی" یی ئیرانی ل سهر ده ریا خه زهر کونترۆلکه ن. قان سه رکه فنتین رۆسیا، باوه ری یا عیراقیان ب هیژ و شیانین به لسه فییان موکتر لی کر. هه ژی ئاماژه پیکرنیه کو باژیره مووسل، بنگه هی سه ره کی ره و اجکر و به لافکرنا گوگوتکین به لسه فی و تورکی و عه ره بی بوو. سه ده می قی رۆلی گرنگ ژی ژبه ر وی چه ندی بوو کو مووسل دکه فته جهه کی ستراتیژی دناقهه را قان هه رسی وه لاتاندا. ئه فه ندی یین مووسل رۆله کی گرنگ د به لافکرنا گوگوتکین تورکیدا هه بوو، هه رده م رۆژناما (العقاب) ب ریکا جه زیری دگه هشته مووسل و ژ مووسل به رده ف به غداقه د هاته هنارتن. ژبو رۆسیا ژی، نیزیترین و ئه مینترین جه بوو کو کاری خوه یی ل دژی ئینگیزی تیدا بکه ن، چ ب نهینی بیت یان ژی ب ریکا بازرگانان بیت.

سی که سایه تی یین گرنگ:

ل وی ده می هه موو بویه ره به ر ب دژایه تیکرنا له شکه ری ئینگیزیفه دچوون، سی بویه رین گرنگ ئه گه رین ریخۆشکرنا شوره شی موکتر لی کرن: بویه ری ئیکی، سی برسی کوکس بو تههرانی هاته فه گوهاستن و ئارنولد ویلسون ل جهی وی هاته دانان. یی دووی، جه نه رال ماکمۆن بو هندستانی هاته فه گوهاستن و ل جهی وی، جه نه رال هالیدین دبیته فه رماندی گشتی هیژین ئینگیزی ل عیراقی. بویه ری سین، سه ید کازمی یه زدی مر و میرزا محمه د ته قی شیرازی هاته جهی وی ژبو رابه رایه تی یا مه رجه عیبیه تا شیعی. سی برسی کوکس (ل نیسانا ۱۹۱۸ئ)، هاته فه گوهاستن بو تههرانی کو ببیته وه زیری مفه وه زی بریتانیا ل ئیرانی. ئارنولد ویلسون ل جهی وی ب وه کاله ت هاته دانان و ل وی سه رده می ژیی ویلسون ۳۴ سال بوون. ل سال ۱۹۰۳، کولیژا له شکه ری ته قاف کر بوو، پاشی ل هندستانی هاتبوو دامه زراندن. هه له به ت سه ربؤرا وی ل هندستانی و شیوازی سه ره ده ری یا وی و به ریخودانین وی بو مله تین رۆژه لاتی، دگه ل سروشتی عیراقی نه دگونجین. ئه وه کو برسی کوکس د جفاکی عیراقی نه دگه هشت و ههروه سا گیانی سه رده می وی وه ختی ژی ل به رچاف وه رنه دگرت، یان نه دزانی د سه رده می خوه بگه هیت. ب توندی دژی وان سۆز و په یمانان بوو، ئه وین بریتانیا ددانه وه لاتین عه ره بی و هه رده م دگوت کو عه ره بان شعر هه یه، لی کارکر نینه. وی باوه ری ب وی چه ندی هه بوو کو فه ره حکومه ته کا بریتانی ل عیراقی به یته دامه زراندن و راهینانی ب خه لکی عیراقی بکه ت هه تاکو بکارن خوه ب ریقه ببه ن.

لی ل هه مبه ری قی سیاسه تی (خواندنگه ها هندستانی)، لۆرانس ل سه ر په یامه کا دی کار دکر (خواندنگه ها قاهیره). لورانس وه سا ددیت کو فه ره سوریا بده نه فه یسه لی و عیراقی بکه نه دوو پشک (باکوور و باشۆر)، شازاده عه بدلا ببیته میری باشۆری و شازاده

زهید بیته میری باکووری عراقی. لی ویلسون ب ته قاشی ل دژی قی پلانی راوهستا و برووسکهک بو له‌ندهن هنارت، تیدا خویا کر بوو: ئەگەر مەرهما وان به‌خته‌وه‌ری و خوشگوزهرانی یا ملله‌تی عراقی بیت، فەرە ژ هەر پرۆژە‌یه‌کی شه‌ریفی یان هەر پرۆژە‌یه‌کی دی یی وه‌لاتین دهر‌دور به‌یته جودا‌کرن.

ل دوماهی یا سالا ۱۹۱۹ئ، پشتی جه‌نه‌رال ماکمۆن بو هندستانی هاتییه فه‌گوه‌استن، جه‌نه‌رال هال‌دین ل جهی وی هاته دانان و ل ۲۵ی ئادارا ۱۹۲۰ئ، گه‌هسته به‌غدا. هال‌دین سه‌ده‌مین شوره‌شا بیستی د ئیخته د ستووی حاکمین سیاسیدا کو پرانی یا وان گه‌نج بوون و ب دلی خه‌لکی نه‌بوون. هه‌روه‌سا ئەو راپۆرتین ل سه‌ر ره‌وشا ده‌فه‌ران دگه‌هشتنی، هه‌موو د هه‌قدژ و بی سه‌روبه‌ر بوون.

ب کورتی جه‌نه‌رال هال‌دین ئوبالا شوره‌شی دکه‌ته د ستووی ویلسوندا. لی ویلسون د بیره‌وه‌ری بین خوه‌دا دده‌ته خویاکرن کو هال‌دین ل ژیی ۵۸ سالیی گه‌هسته عراقی و ساخله‌می یا وی ژیی نه‌گه‌له‌ک یا باش بوو. وی چ گرنگی ب راپۆرتان نه‌دا و هه‌رده‌م دگۆت کو ره‌شبینیه‌کا زیده‌رو پینه‌ دیاره. هه‌روه‌سا ب مشه‌یی مۆله‌ت ددا ئەفسه‌رین له‌شکه‌ری کو بچنه ئیرانی، ئەو ب خوه ژیی (ل ۲۴ی گولانا ۱۹۲۰ئ)، دگه‌ل جه‌نه‌رال ستیوارت و جه‌نه‌رال هامبرۆ به‌ر ب که‌ره‌نده‌فه‌ چوو بوون داکو ژ گه‌رما به‌غدا دوور ببن. ئەف گه‌وه‌ه‌بارکرنین ئالوگور دناقه‌ه‌را هه‌ردوو حاکمین سیاسی و له‌شکه‌ریدا ژبو هندینه کو هەر ئیک خوه بیگونه‌ه ده‌ریخت، دبیت ژیی هه‌ردوو راست بیژن، چونکو هەر ئیک ژ لایی خۆفه‌ سه‌ح دکه‌ته بابه‌تی.

د سه‌رده‌می داگیرکرنیدا، سه‌ید کازم یه‌زدی ل کوپیتکا مه‌رجه‌عییه‌تا ئایینی بوو، مه‌یلدار و پشته‌قانی ئینگلیزان بوو. د هه‌مان ده‌مدا، میرزا محه‌مه‌د ته‌قی شیرازی وه‌کو که‌سی دووی یی مه‌رجه‌عییه‌تا ئایینی د هاته هژمارتن. ل سه‌ر داخوازا هنده‌ک مریدان (ب تایه‌تی ئەوین هه‌ز ژ یه‌زدی نه‌دکرن)، شیرازی ل ۲۳ی شواتا ۱۹۱۸ئ، مالا خوه ژ سامه‌را فه‌گوه‌استه که‌ربه‌لا. یه‌زدی (ل ۳۰ی نیسانا ۱۹۱۹ئ) مر و شیرازی د ژیی ۸۰ سالییدا دبیه‌ مه‌رجه‌عی سه‌ره‌کیی شیعیه‌یان. ل ناقه‌راستا ۱۹۱۹ئ، شیرازی داخوازا شیخ محه‌مه‌د خالصی کر کو به‌یته که‌ربه‌لا داکو هاریکاری یا وی بکه‌ت د هنده‌ک بابه‌تین ئایینیدا. محه‌مه‌د خالصی یی ناقدار بوو ب دژاتی یا ئینگیزی.

ب قی چه‌ندی ژیی، ئینگلیزان زانی کو ئەف مه‌رجه‌عی نوو وه‌کو یه‌زدی نابیت د پشته‌قانیکرنا واندا. ئەو ب خوه ژیی وه‌سا بوو، چونکو محه‌مه‌د ته‌قی شیرازی ب هاریکاری یا کورئ خوه‌یی مه‌زن (میرزا محه‌مه‌د ره‌زا) و محه‌مه‌د خالصی، هه‌رده‌م پالپشتی یا بزاقین عه‌ره‌بی ل دژی ئینگیزی دکرن.

بابه تی ريفراندمۆم:

حکومه تا بریتانی نامهیهک بۆ ویلسون هنارت کو سى پرسىاران ژ خه لکی عیراقی بکهت و ريفراندمۆم ل سهر فان ههرسى پرسىاران ئەنجام بدهت. پرسىار ژى ئەقین ل خوارى بوون: "ئەرى خه لکی عیراقی دقینت دهوله تهکا عهره بى یا خوهسه ر هه بیته کو توخیین وى ژ دهقەرا مووسل دهست پى بکهت و ب دهقەرا کهندا قى ب دوماهى بهیت؟ پاشى ئەرى خه لکی عیراقی دقینت سهروکی قى دهوله تی شازادهیهکی عهره ب بیت؟ ئوو ئەو کییه ئەو وى وان دقینت بیته سهروک یان مهلیکی عیراقی."

ههلبهت ئەقە ب دلخ ویلسون نه بوو، وى ههول ددا کو ئەنجامین ريفراندمۆم ل گورهی حهزا وى بن و هه موو خه لک بریاری بدهت کو حکومه تا بریتانیا سه ره رشتی یا عیراقی بکهت. چونکو وى هه ردهم هزر دکر ئەگه ر حکومه تهکا خوهسه ر ل عیراقی بهیته دامه زراندن، دى ئاژاوهی و بى سه روبه رى هه موو دهقەری عیراقی قه گریته. ئەق ريفراندمۆم، تشتهکی نوو بوو هاتییه دناق ژيانا خه لکیدا. ئەقە بۆ جارا ئیکتییه دهست لاتهک ژى دخوازیت کو ب ئازادی ده برینی ژ حهز و هزرین خوه بکهن و سهروکی خوه ل دويف حهز و پیدقی یا خوه ههلبژیرن. ل وى سه ردهمی، عیراق ل سهر ۹ دهقەران یان لیویان یا دابه شکرى بوو. ل پرانی یا دهقەران، ویلسون شیا وان ئەنجامان ب دهسته بییت کو داخووا حکومه تا راسته وخۆ یا بریتانیا بکهن. لى ل چوار دهقەران (بهغدا، نهجف، که ره لا و کازمیه)، ئەق ئەنجامین وى د قیان ب دهستقه نه هاتن.

ژبه ر هه بوونا هژمارهکا زۆر یا ئەفه ندییان و گه لهک به ره لهستکارین حکومه تا ئینگیزی ل بهغدا، ویلسون ريفراندمۆم بهغدا دوا ئیخت و قیا ل نهجف دهست پى بکهت. ل ۱۳ کانوونا ئیکى یا ۱۹۱۸ئ، ب ئاماده بوونا حاکمی دهقەرى (میجهر تۆبری) و ویلسون و کازمی بهزدی، ريفراندمۆم ل نهجف هاته کرن. د ئەنجامدا، بیست و ئیک کهسان یاداشتا حوکمداری یا راسته وخۆ یا بریتانیا ئیمزا کر. لى دهه که سین دى پین به ره لهستکار، یاداشتهکا دى ئیمزا کر و بۆ حاکمی گشتی بلند کر کو حهز دکهن عیراقهکا خوهسه ر، ب سهروکاتی یا میرهکی عهره بى بیت.

ل ۱۶ کانوونا ئیکى یا ۱۹۱۸ئ، ب ئاماده بوونا حاکمی دهقەرى و میجهر تیلهر، ريفراندمۆم ل که ره لا هاته کرن. د ئەنجامدا، پرانی یا خه لکی دگه ل وى هزرى بوون کو کورهکی شه ریف حسین حوکمی ل عیراقی بکهت، لى هنده کین دى، یاداشتهکا پالپشت بۆ حوکمداری یا ئینگیزی ئیمزا کرن. ل ۸ کانوونا دووی یا ۱۹۱۹ئ، ب به ره لهقبوونا کولونیل بلفۆر و کۆمهکا ماقویل و زاناین ئایینی، ريفراندمۆم ل کازمیی ژى هاته کرن. پرانی یا خه لکی دگه ل حکومه تهکا خوهسه ر عهره بى بوون کو کورهکی شه ریف حسین بن علی سهروکاتی یا وى بکهت (هژمارا وان گه هشته ۱۶۳ ئیمزایان). لى دهمی بهلفۆر ب

تووړه بېقه ژ کوموونئ دهرکهفتي، هندهک بازارگان و ماقويلين کازمیی یاداشتهکا پالپشت ژبو حکومتا ئینگلیزی ئیمزا کر.

ل دهف ویلسونی، بهغدا گرنگترین دهقر بوو. ل ۹ کانونا دووی یا ۱۹۱۹ئ، ویلسونی ژ نهقیب عهبدلرهحماني گهیلانی و شیخ شوکور (قازیی جهعهفهری) خواست کو هر ئیک ۲۵ نوونهران ژ مهسهبی خوه ههلېژیریت ژبو دهنگدانی و بهرسفدانا پرسیارین ئاراستهکری. ههروهسا ژ حاخامی جوھیان خواست کو بیست نوونهران ههلېژیریت و داخواز ژ مهسیحیان ژی کر ده نوونهران ههلېژیرن. لی شیخ عهبدلرهحماني گهیلانی ئەف ئهرکه رهتکر و خواست کو قازیی سوننهیان (شیخ عهلی ئالوسی) ب قی کاری رابیت. ئەفه ئیکهمین داکهفتنا دیپلوماسیهتا ویلسون بوو. داکهفتنا دووی ئو بوو، دهمی ههردوو قازییان ههلېژارتنا نوونهران بو جقاتین ههردوو مهسهبان فهگهراندین. کومبوونین سوننهیان ل تهکیا خالدیه هاتنه کرن و یین شیعیان ل خواندنگهها جهعهفهری هاتنه ئەنجامدان. پشتی ههلېژارتنا نوونهران، ههفت نوونهرین سوننهیان و کهسهکی شیعه خوڤهکیشانا خوه راگههاند. ئالوسی پینچ کهس دانانه ل شوینا وان ههفت کهسین خوڤهکیشایی، لی قازیی شیعه چ کهس نه دانا جهی وی کهسی خوڤهکیشایی. ل داوی، هژمارا نوونهرین سوننه ۲۳ کهس و یین شیعه ۲۴ کهس بوون. ب بهرهقبوونا کولونیل بهلفور و روژههلاتناسی ناقدار مهرغلیوت، پرانی یا نوونهرین شیعه و سوننهیان داخوازا حکومتهکا عهرهبی (ب سهروکاتی یا کورهکی شهریف حسین بن عهلی) کر. لی جوھی و خرستیانان ئیمزا ل سهر وی یاداشتئ نهکر و ئیکا دی یا پالپشت بو حوکمی راستهوخوی بریتانیا ئیمزا کر. پاشی هندهک موسلمانان ژی یاداشتهکا دی یا پالپشت بو حوکمی ئینگلیزی ئیمزا کر. ب قی چهندی ژی، موسلمانان سی یاداشت ههبوون: دوو یین سوننهیان و ئیکا شیعیان. دوو یاداشتین دی ژی، ژ لایئ جوھی و خرستیانان هاتبوونه بلند کرن.

بهیدا بوونا بزافا نیشتمانی ل بهغدا و کهربهلا:

بهری ريفراندومی، تهخا ئەفهندیان و مهلائییان ل دژی بنه مالا شهریف حسین بن عهلی بوون. لی پشتی ريفراندومی و ژ کهربین ویلسون و حوکمی ئینگلیزیدا، بانگهوازی بو وی چهندی دکر کو ئیک ژ بنه مالا شهریف حسین بیته حاکمی خوهسهری عیراقی. ژ ئەگهری قان ههردوو تهخین گرنگین جفاکی، بزاقهکا نیشتمانخوازی ل بهغدا و کهربهلا پهیدا بوو. سهرکیشین قی بزاقی، ل بهغدا ئەفهندی بوون و ل کهربهلا ژی مهلائئ بوون. شیرازی و کوری خوه (میرزا محمه د رهزای) پالپشتی یا مهلائئ یین کهربهلا دکر.

ل داوی یا شواتا ۱۹۱۹ئ، کومهکا نیشتمانپهروههین بهغدا خوه دناف ریکخواههکا ریکخستیدا کومکر و نافی وی کره زیرهفانین خوهسهری (حرس الاستقلال). دهمان

دهمدا پارتەکا دی یا نهینی پهیدا بوو، کو لقهک بوو ژ پارتا (العهد). دهنگوباسین فان هەردوو پارتان و لقین وان، ل هەموو دەرەین عیراقی بەلاقبۆون. لی دەمەکی درێژ قەنەکیشا هەتا هەفرکی دنایهرا هەردوو پارتاندا پهیدا بووی و وەکو هەموو بزاقین رۆژهلەتی، ئیدی ئەندامین فان هەردوو پارتان ب دژایهتیکرنا هەقودووه مژوول بوون. عەهدییان، حەرەسی گونەهبار دکرن کو دویقه لانکین تورکانن. پارتا (حرس الاستقلال) ژی، ئەندامین عەهدییان گونەهبار دکرن کو دویقه لانکین بریتانیانە. پاشی حەرەسییان، خواندنگەهەکا ئامادهی یا ئەهلی ل بەغدا دامەزراند و ل دوماهی یا ۱۹۱۹ئ، کره بارهگایی سەرەکی کۆمبۆونین خوه. ل دەستیکی ئەندامین پارتا (حرس الاستقلال)، تنی ژ تهخا ئەفەندیان پیک دهات. لی پشتی خواندنگە قەکری و دووباره خوه ریکخستییه قە، دەرگههی ئەندامبوونی بۆ هەموو تهخین دی یین جفاکی ژی قەکرن. ئەقجا بازرگان و کاسبکار و ئۆلدار و خەلکی هەچکوهی ژی هاتنه دناف ریزین پارتا (حرس الاستقلال) دا. د هەمان دەمدا، کۆمهلهیهکا رهوشهنبیری ب ناچی "کۆمهلا لۆین جهعفری" هەبوو، کو پارتا (حرس الاستقلال) شیا ئەندامین وی بینته دناف ریزین خوهدا.

ل گورهی راسپارده یین سان ریمۆ (ل ۲۵ی نیسانا ۱۹۲۰ئ)، بریار هاته دان کو عیراق و فەلهستین بکهقنه دبن ئینتیدابا ئینگلیزیه، سوریا و لبنان ژی ل بن ئینتیدابا فرهنسی بن. ل ئیکی گولانی ئەف بریاره گههشته ویلسۆن و وی ژی وەکو هاتی، ل سەر خەلکی عیراقی بەلاقکر. لی ریکخراوین نیشتمانپهروهان ئەف بریاره قەبوول نهکر و داخواز دکرن کو ئینتیدابا تورکی ل سەر بیت یان ژی خوهسەرییهکا تهقاف هەبیت.

ل کەرەبەلا، بزاقهکا مینا بزاقین بەغدا هەبوو. میرزا محەمد رهزا، سەرکیشتی قی بزاقی بوو کو شیرازی یی بابی وی پشتەقانی لی دکر. میرزا محەمد رهزای، ب پالپشتی یا مەرجهعیهتا شیعی، کۆمهلهیهک ب ناچی (کۆمهلا ئیسلامی) ل کەرەبەلا دامەزراند. پرانی یا ماقویل و زانا یین ئایینی و سەرۆکین عەشیرهتان ب خوڤه گرتن، ئارمانجا وی یا سەرەکی رهتکرنا حوکمی ئینگلیزی و دامەزراندنا عیراقهکا خوهسەر بوو. ئەوا رهوایهتی و خوینگەرمی دایه قی کۆمهلی، فهتوایهکا مەرجهعیهتی بوو دەمی گۆتی: "بۆ چ موسلمانان نینه کهسهکی نه موسلمان ژبۆ ئیمارهتا وهلاتهکی موسلمان ب هەلبژیریت." قی فهتوایی کاریگەرییهکا مەزن ل سەر گههسههنا هزرا وهلاتینی هەبوو، چونکو بۆ جارا ئیکی بوو ئۆلدار و نیشتمانپهروهی کهفتینه دناف ئیک چهپهردا. ب قی چهندی ژی، کهسین ئۆلدار بوونه نیشتمانپهروه و ئەوین وهلاتپاریز ژی بوونه ئاییندار. ئەقجا وەکو هەموو بابەتین ئیسلام پالپشتی لی دکەت، فهرموودهیهک بەلاقکر، کو پیغهمبەری یا گۆتی: "ئەقینی یا وهلاتی ژ ئیمانیه." لی سەرەرای پالپشتی یا مەرجهعیهتا شیعی بۆ وهلاتپاریز و نیشتمانپهروهان، هژمارهکا زۆر یا خەلکی کەرەبەلا، هەر مهیلدارئ ئینگلیزی بوو. ل ۱۳ شواتا ۱۹۱۹ئ، شیرازی و پاشی شیخ فهتحوولا ئەصفههانی ژی داخواز ژ ئەمیریکا کر کو

عیراقی ژ زولم و ستهما ئینگلیزی رزگار کهن و دهوله ته کا خوه سه را عه ره بی، ل عیراقی بۆ دابمه زریمن. ده می ئینگلیز ب ئان هه ولدانان حه سیایی، کومه کا وه لاتپاریزان دهسته سه رکرن و نه فی کرن. محه مه د ته فی شیرازی هه ول دان کو ئان که سان به رده ت و فه که ریخته فه که ره لا. لی هه موو هه ولین وی سه ر نه گرتن، ئه فجا ب تو ره بوونقه بریار دا کو ژ عیراقی ده رکه فیت و به ر ب ئیرانیفه بچیت. ل بن فی که فی، ویلسون نه چار بوو هه موو گرتیمان ئازاد بکه ت و فه که ریخته فه که ره لا. ئه ف که سین فه که رایسی د چاقین خه لکیدا بوونه په له وان و هه موو خه لکی د قیان چاقلیکرنا وان بکن. ب فی چه ندی ژی، هژمارا نیشتمانپه روه ر و دوژمنین ئینگلیزی، روژ بۆ روژی پتر لی ده اتن.

هزرا شوره شا چه کداری ل فوراتی نافه راست:

وه لاتپاریزین به غدا و که ره لا، چ جارن هزرا شوره شه کا چه کداری نه دکرن، هه رده م د قیان مافین خوه ب ریکن ئاشتیخوزانه ب ده سته بینه. لی هزرا شوره شا چه کداری، ل ناف عه شیره تین فوراتی نافه راست که شه کر و پاشی باژیر و باژیرکین دی ژی فه گرت. ل ده سته پیکن ل مه شخاب به لاقبوو، پاشی به ره به ره که هشته باژیران هه تاکو چریسکا شوره شی ل ره میسه هه لبووی.

دیروکقان وه سا دده نه خویاکرن کو ئیکه مین که سی بانگه وازی یا شوره شی کری، سه ید عه لوان ئه لیاسری بوو. ئو ئیکه مین که سی پشته قانی یا فی هزری کری، مه حه مه د ره زا ئه لصافی بوو. هه ردوو ل بوهارا ۱۹۱۹ئ، که هشته ئیک و بریار دان کو شوره شه کا چه کداری ل فوراتی نافه راست ئه نجام بده ن. پشتی فی هه قدیتنی، سه ید عه لوانی یاسری هه فه ندی ب سه روکین عه شیره تان د کر کو ئیک بگرن و ب هه قرا ل دژی ئینگلیزی سه ره له دن. پاشی سه ید قاتع عه وادی و سه ید نور ئه لیاسری (کو پسما می مه زنی عه لوانی یاسری بوو)، باوه ری ب هزرا شوره شا چه کداری ئینا و به ره به ره دناف خه لکیدا به لاف دکر. خه لکی که له ک گوهداری یا نور ئه لیاسری د کر و ب پیروزی لی د نیرین. هه رچه ندی ئینگلیزان (ب تاییه تی کاپتن لایل)، که ز ژ نور ئه لیاسری نه دکر. یا ژ ئینگلیزیه کو که سه کی ساده و ساویلکه یه، ئاخفتن قالا ژ ره وشه نییری دکه ت و نه که سه کی گرنگه. لی د راستیدا ئاخفتن و گو تارین وی، کاریگه رییه کا مه زن ل سه ر خه لکی هه بوو. پشتی قان هه ردوو پسما مین سه ید، عه بدلو احد حاجی سوککه ر هاته دگه لدا (کو سه روکی عه شیره تا ئال فه تله بوو). ئه ف هه رسی ستوونین شوره شی (ل ته مموزا ۱۹۱۹ئ)، ل نه جه ف کومبوون و نامه یه ک بۆ مه لیک حسین بن عه لی هنارت کو وان بریارا سه رخوه بوونا عیراقی دایه و دی خه باتی که ن ژبو ب ده سته ئینانا فی سه رخوه بوونی. هه روه سا تیدا خویا کر بوو کو که ن شانزاده یه ک ژ بنه مالا شه ریف حسینی ببه مه لیک عیراقی و دی موبایه عا وی که ن.

بۆيەرین بهری هه لگیرسانا شورەشا بیستی:

بهری هه لگیرسانا ئیکه مین چریسکا شورەشی (ل ۳۰ی خزیرانا ۱۹۲۰ئ)، چوار بۆیەرین گرنگ قەومین کو ریخۆشکەرین هه لگیرسانا فی شورەشی بوون. ئەو بۆیەر ژی (بۆیەرین دیرئەلزور، شەری تەلەغەر، بۆیەرین رەمەزانی ل بەغدا و نەفیکرنا کوری شیرازی) بوون.

۱. بۆیەرین دیر ئەلزور:

پشتی پیکهاتنا لایەنین هه فیک د جەنگا جیهانی یا ئیکیدا (۳۱ی چریا ئیکی ۱۹۱۸)، حکومەتا تورکی خوە ژ دیر ئەلزور فەکیشا. عەشیرەتین دەقەری داخواری ژ حکومەتا دیمەشقی کر کو دیر ئەلزور ژی بیخنە دناف بازنەیی حکومەتا خوەدا. حکومەتا دیمەشقی مەری پاشا کرە مۆتەسەرۆفی باژیری و مەفرەزەیهک ژبو پاراستنا دەستەلاتداری یا حکومەتی ب سەرکیشی یا شەریف عەلی بن ناصر بو هنارت. لی پشتی دەمەکی کورت خەلک ژ حوکمداری یا دەقەری بیزار بوو، چونکو شەرکان و رەشەکین شەریف عەلی بن ناصر، نە د باش بوون و تەعدایی ل خەلکی دکر. ئەقجا نامەیهک بو حاکمی (عانە) هنارت، ژی داخواری کو دیر ئەلزور ژی بیخنە دبن حوکمداری یا بریتانیقە و لەزی ل داگیرکنا وی بکن. لەشکەری ئینگلیزی (ل دەستپیکا کانوونا ئیکی یا ۱۹۱۸ئ)، کاپتن کارفەر دگەل قۆلەکی سەربازان هنارته دیر ئەلزور. لی مەری پاشای ب سەرسوورمانیقە گۆتی، کو وی ئاگەه ژ فی بابەتی نینە. لی پشتی حاکمی لەشکەری یی حەلەب پی ئاگەهدار بووی، باژیر تەسلیمی لەشکەری ئینگلیزی کر.

ل هافینا ۱۹۱۹ئ، بنگەهی گشتیی پارتا (العهد) ل دیمەشقی، بریار دا کو دیر ئەلزور فەگەریننەقە و بکەنە بنگەهەک ژبو شورەشا عیراقی. ژبو فی مەرمی ژی رەمەزان شەلاش کرە حاکمی لەشکەری یی رەققە (کو دکەقیتە باکووری دیرئەلزور). رەمەزان شەلاش پلانەکا لەشکەری یا مومک ژ شەرکانین عەشیرەتان بەرەفکر و شیا ل رۆژا ۱۱ی کانوونا ئیکی یا ۱۹۱۹ئ، دەست ب سەر باژیریدا بگریت و کاپتن جامییری حاکمی دیری ژی دەستەسەر کەت (کو ل جەهی کاپتن کارفەر هاتبوو دانان). ل وی سەردەمی فەیسەل بن حسین ل پاریس بوو، برووسکەک بو شازادە زەیدی برا و جیگری خوە هنارت کو ئەف هیرشە بئی حکومەتی هاتییه کرن و وان نەقیت چ ئوپەراسیونین لەشکەری ل دژی بریتانیا بکن. ب فی برووسکی سەرۆک عەشیرەت و سەرکردین پارتا (العهد) بوونە سی جوین: جوینەک ژ کارین شەلاش نە د رازی بوون، ژبەر وی هەقەندی یا باش دناقەرا عەرەب و ئینگلیزیدا. جوینا دی پشتەقائین شەلاش بوون و هەردەم هان ددا کو بەردەوامی ب ریبازا خوە بدەت ژبو ب دەستقە ئینانا خوەسەریین. جوینا سین ژی، ژ سەرەسەرەقە خوە نەرازی دکر، لی ژبنقە بنقە و دللی خوەدا پشتەقائین شەلاش بوون.

حکومتا دیمه شقی، وهکو نیاز پاکیه ک ل همبهری له شکه ری ئینگیزی، حاکی
 حله ب لادا و جه عفره عه سکه ری دانا جهی وی. ههروه سا که سه ک ب ناڤی مه ولوود
 موخلیس ل جهی رهمه زان شه لاش ژی هاته دانان. ئەف حاکی نوو، وهکو شه لاشی ل
 دژی دهسته لاتا له شکه ری ئینگیزی بوو، د هه ولدانین بهرده و امدا بوو کو شه رفانان
 به ره هه فکه ت و بهرده و امیی بده ته ئارمانجین خوه یین نه ته وهیی و وه لاتپاریژی. ستاندا
 دیر ئەلزوور و عانه و شه رین ل سهر ئەلبوکه مال، عه شیره تین فوراتی ناڤه راست و
 دهر دۆرین مووسل ژی هان دان کو هزری د ئوپه راسیۆنه کا له شکه رییدا بکن. ههروه سا
 هنده ک گو تگوتک ل ناف عه شیره تان به لاف بیوون کو له شکه ری ئینگیزی لاوازه و
 شه رفانین به دهوی یین عه ره بان د کارن سهرکه فتنین مه زن ب ده سته بین و ئەو ب خوه
 حوکی خوه بکن.

۲. شه ری ته له عفره:

پشتی فه یسه لی کوری حسینی بوویه مه لیک سیوریا (ل ۸ی ئادارا ۱۹۲۰ی)،
 ئەفسه رین عیراقی ژی تیگه هشتن کو پاشه روژا وان نه ل سورینییه و فره ب فه گه رنه فه
 عیراقی. ئەڤجا سی ئەفسه رین ژ بنه رت عیراقی (عه لی جه وده ت ئەیۆبی و جه میل
 مه ده فه عی و سابت عه بدلنوور)، چوونه ده ف مه لیک و ژی خواستن کو شوره شه کی دژی
 له شکه ری ئینگیزی بکن (ل دیر ئەلزوور). مه لیک ره زامه ندی ل سهر شوره شی دا، لی نه
 هیلا برایی وی (شازاده زهید) بیته جه فه نگه شوره شی، چونکو نه دڤیا ب ئاشکرای
 دژایه تی یا بریتانیا بکه ت. ل وی سه رده می که سه ک هه بوو ب ناڤی عه بدلحه مید ده بوونی
 (جیگرئ حاکی سیاسی بوو ل ته له عفره)، کولونیل لیجه من ب توندی سه ره ده ری دگه ل
 دکر و ئەو ب گه نده لی گه نه هبار کر بوو، ئەڤجا وی ژی ده ست ژ کارکیشانا خوه
 پیشکش کر و هات بوو دیر ئەلزوور. ژ ویری عه بدلحه میدئ ده بوونی ئەفسه رین عیراقی
 هان دان کو ل دژی ئینگیزی سه ره له دن و په یوه ندی ب پرانی یا سه روک عه شیرین
 ته له عفره کر بوو.

ل ده سته پیکا گولانا ۱۹۲۰ی، له شکه ره ک به ره فه ک کو هیرش بکه ته سهر ته له عفره. ل
 خزیرانا ۱۹۲۰ی، خه لکی ته له عفره و عه شیره تین دهر دۆر شیان باژیریکی ته له عفره
 کونترۆلکه ن. که یفخۆشی یا خه لکی ب سه ره که فتنی وه ل عه شیره تان کر کو کۆم کۆمه
 بگه هه له شکه ری یاخیووویی شوره شی و بریاری بدن کو به ره ف مووسلقه بچن. لی
 هیزا عه شیره تان ل به رانه بری هیزین کاپتن کاوون شکه ستن و پاشقه زقرین، گه له ک ژ
 خه لکی ته له عفره ژ باژیری دهرکه فتن و ره قین. ل ۹ی خزیرانی، کاپتن کاوون گه هشته
 ته له عفره و پاشی کولونیل ساریل هات و فره مان دا کو خانی یین هنده ک سه روک
 عه شیره تان و که سین یاخیووویی به ره فینن. کولونیل ساریل ری دا سه ربازین خوه، بو

ماوهیی سی روژان، باژیرکی تالان بکه‌ن. پشتی قی بویه ری ته‌له‌عفر شه‌ر و پیکدادانین به‌رده‌وام دناقه‌را له‌شکه‌ری ئینگلیزی و عه‌شیره‌تین عه‌ره‌باندا د هاتنه‌ کرن.

۳. بویه‌رین مه‌ها ره‌مه‌زانی ل به‌غدا:

گرنگترین بویه‌رین ره‌مه‌زانا ۱۹۲۰ئ، نیزیکیونا شیعه و سوننه‌یان بوو. مس بیل دبیزیت: "قی نیزیکیوونی، ب ئاماده‌بوونا هندک سوننه‌یان د بیره‌وه‌ری یا محمه‌د کازمی یه‌زیدا ده‌ست پیکر و پاشی ب ئاوایه‌کی به‌رده‌وام، هر روژ کۆم دبوون و ئاهه‌نگ دگیران، ئەف ئاهه‌نگه‌ ب شیوازی مه‌ولیدین به‌هیداریی دگیران، ئانکو سوننه‌یان ب ئاواپی مه‌ولیدین پیغه‌مبه‌ری و شیعه‌یان ب ئاواپی جقاتین به‌هیداریی، د هه‌مان دهم و جه‌دا ئەنجام ددان." فان ئاهه‌نگان ل مه‌ها ره‌مه‌زانی ده‌ست پیکر، پشتی فتاریی ب دۆر ده‌اتنه‌ گیران، جار ل مزگه‌فتین سوننه‌یان و جار ژ ل خواندنگه‌هین شیعه‌یان د هاتنه‌ کرن. ئیکه‌مین ئاهه‌نگ (ل ۱۴ی گولانا ۱۹۲۰ئ)، ل مزگه‌فتا (القبلائییه) ل بازارا به‌زازان هاته‌ کرن کو جه‌ماوه‌ره‌کی زۆر ژ سوننه و شیعه‌یان لی به‌ره‌ف ببوون. ل ده‌ستپیکری شیخه‌کی سوننه‌یان خوتبا هه‌ینیی خواند و پاشی شیخ مه‌هدی ئەلبه‌سیر، مه‌ولیدا پیغه‌مبه‌ری و بویه‌ری کوشتنا حوسه‌ینی پیکه‌ خواندن. قی بویه‌ری کاریگه‌ری و کارتیکنه‌کا مه‌زن کره‌ سه‌ر جقاتین شیعه و سوننه‌یان، کو بو جارا ئیکه‌یه ئەف هه‌ردوو مه‌سه‌بین ژ دیر زه‌مان وه‌ره‌هه‌فکر، ب هه‌فرا کاره‌کی ئایینی ئەنجام‌ده‌ن. ب قی چه‌ندی ژ، نیزیکیوونه‌کا ئاشکرا که‌فته دناف جه‌ماوه‌ری هه‌ردوو مه‌سه‌باندا، چونکو هه‌ردوو هه‌مان ئارمانج و مه‌رامین سیاسی و وه‌لاتپاریزی و نه‌ته‌وه‌ویی پی هه‌بوون.

۴. بزاقین کورئ شیرازی و نه‌فیکرنا وی:

هه‌روه‌کو به‌ری نه‌و مه‌ به‌حس کری، کورئ شیرازی هه‌رده‌م پشته‌قانی یا وه‌لاتپاریزان دکر و بابی وی ژ چاقین خوه‌ ل بزاقین وی دنقاندن. میرزا مه‌حه‌مه‌د ره‌زای پالپشتی یا ئاهه‌نگین به‌غدا (مه‌ولیدین به‌هیداریی) دکر و هه‌قه‌ندی بین موکم د گه‌ل سه‌رۆک عه‌شیره‌ت و وه‌لاتپاریزاندا چیکر بوون. ل ۳ی خزیرانا ۱۹۲۰ئ، کۆمبوونه‌ک ل که‌ربه‌لا هاته‌ کرن و هه‌فت نوونه‌ر هه‌لبژارتن کو داخوازی بین ملله‌تی عیراقی بگه‌هینه‌ ده‌سته‌لاتداری یا ئینگلیزی. پاشی ل ۵ی هه‌مان هه‌یقی، ل نه‌جه‌ف ژ شه‌ش نوونه‌ر هه‌لبژارتن کو داخوازی بین ملله‌تی بگه‌هینه‌ میجهر نوربری (حاکمی شامیه). ل ۱۶ی خزیرانی، به‌رسقا ویلسۆن گه‌هسته‌ وان کو سیژ برسی کوکس دی ل پاییزی فه‌گه‌ریته‌فه‌ عیراقی و دی جقاته‌کا شو‌رای ب سه‌رۆکاتی یا که‌سه‌کی عه‌ره‌ب دانیت، هه‌روه‌سا دی هه‌لبژارتنان ژبو پیکننا جقاته‌کا په‌رله‌مانی ئەنجام‌ده‌ت. لی فان په‌یمانان خه‌لک ئارام نه‌کر. ل کۆمبوونه‌کا که‌ربه‌لا، کۆمه‌کا گوتارین توند و هه‌لبه‌ستین نیشتمانی هاتنه‌ خواندن.

ل حله به لاقوڪ ب ديوارانڦه هاتنه هه لايستن و ل روڙا دووڙي يا جهڙني (۱۹ي خزيرانا ۱۹۲۰ع)، ڪومبون هڪا به رفرهه ل مزگهفتي هاته ڪرن ڪو دي پياما شيرازي ب هيتته خواندن. ده مي ميجهر بولي (حاکمي سياسي باڙيري حله) ب ڦي ڪومبون ٿاگه هدار بو، هندهڪ ڙ چالاڪڻان و چيڪه رين ڪومبون دهسته سر ڪرن و ب تريني ره وانهي به سرا ڪرن ڪو ڙ ويڙي ڙي ببهنه گزيرته يا هنجام. هه ڇهنده ڪومبون ڦه ره ڦي و ترسهڪ كهفته دلي خه لڪيدا، لي بزاف و چالاڪي بين ل دڙي ٿينگيزي هه ردهوام بوون.

ب ڦي چهندي ڙي، بو ولسون ٿاشڪرا بوو ڪو ڪوري شيرازي لڦينه ر و لهوله بي ٿازراندنا ڦان هه موو بزاقين ده ڦهرا فوراتي نافه راسته. ٺه ڦجال ل ۲۱ي خزيراني، ميجهر بولي دگه ل هيزهڪا مه زن به رهف كه ره به لاقه چوون، ل ده مي ٿيڦاري ڪوري شيرازي دهسته سر ڪر و به رهف گزيرته يا (هنجام) ڦه هنارت. لي تني هه ڦهڪي مال مه نفايي، چونڪو شاهي ٿيراني شه فاعهت بو ڪر و ٿينگيزي ل ۲۸ي ته موزي ڦه گه رانده به ندره عه باس. پاشي ڙ ويڙي به رهف ته هراڻه چوو، ڪو ڙيانا خواه يا مايي ل ته هراڻ بوړاند.

نه فيڪرنا ڪوري شيرازي، ٿاڪامهڪا مه زن ڪره سر ده ڦهرا فوراتي نافه راست و رهنگه داتين توند و دڙوار ل دڙي ٿينتيدابا ٿينگيزي ڙي ڦه په شين. ميرزا عه بدلحسين، نامه بو هه موو سه روڪ عه شيره تان د هنارتن و هان ددان ڪو ل دڙي حڪومه تي سه ره هلدن، هه ردهم د نامه بين خوددا دگوت: "روڙ روڙا وهيه!" مه رهم پي ٺه بوو ڪو روڙا وه يه ڙبو سه ره هلدانا ل دڙي ڪافران و رزگار ڪرنا عيراق. لي ل هه مبهري ڦان بزاقين به ردهوامين عه ره بان، ٿينگيزان وه سا هزر دڪر ڪو ته ڦايا خه لڪي ڙ وان رازيه و ٺه ڦ بو يه رين د قه ومن تني هندهڪ يا خيبويي و دسه رداچو ويينه پي رادبن. ٺه وان ب لوڙيڪا ڪلتور و ره وشه نبيري يا خواه هزر دڪر: ل سه ردهمي داگير ڪرني به ره مه مي ڪشتوڪالبي خه لڪي زيده تر لي هاتبوو، هه موو هه ڦرڪي و شه رين عه شيره تان نه ما بوون يان گه لڪ ڪيم ببوون. ريڪ و سڪه بين تريني ل سه رانسهري عيراق هاتبوونه چيڪرن و ڦه گوهاستن ب ساناهيتر لي هاتبوو. هه ر سته م و زورداريهڪا به ري سه ردهمي ٿينگيزان، نوڪه نه ما و هه موو خه لڪ د ڪارين ب ته ناهي و ٿارامي ڪارين خواه بڪهن. ٿانڪو مانا ٿينگيزي به ردهوامي يا شه رستاني و پيشه ڦه چوون و باشتر بوونا ره وشا ٿابوري يا خه لڪي بوو. ٺه ڦجا خواه و بوچي دي ل دڙي به رڙه وهندا خواه روه ستين؟ لي وان نه دزاني و تي نه دگه هشتن ڪا خه لڪي عيراق چهوا هزر دڪهن.

ئىگەمىن چرىسكا شورەشئى

ل ۳۰ ى خزيرانا ۱۹۲۰ئى، مىلازم ھەيات (جىگرى حاكمى سياسىي رەمىسە بو) ب ھىچەتا نە ئەداكرنا دەينەككى حكومەتى، شەعلان ئەبو ئەلجۆن (سەرۆكى عەشیرەتا زەوالم بو) - لھەكە ژ عەشیرەتا ھەچىم) گازی كرە قشلىە یا رەمىسە. دەمى شەعلان ئەبو ئەلجۆن گەھشتىيە قشلى، مىلازم ھەيات ب توندى دگەل ئاخفت و وی ژى ب توندى بەرسقا وی دا، ئەفجا بریارا دەستەسەركرنا وی دەریخست كو ب ترینى دئ ھنیرتە دیوانىي. شەعلانى گۆتە پاسەوانەككى خوە: "ھەرە بیژە پسمامى من (غەسیس ئەلھەرجان)، بەرى ژفانى ترینى دەە لیرەیان بۆ من فریکەت." پسمامى وی تىگەھشت كو مەرەم پى دەە زەلامن. ھیزەكا كىم ل بەر قشلى بوو، زەلامىن شەعلانى گەھشتەنە بەر دەرگەھى قشلى و كرە شەر، چەند پولیسەك كوشتن و شەعلان رەفاند. دەمى شەعلان گەھشتىيە ناف عەشیرەتا خوە، بریارا دۆماندنا شەرئى حكومەتى دا و ھەموو عەشیرەتا وی دگەلدا بوو. یا ژ مىلازم ھەياتیفە بۆیەرەككى ھىسانە و دئ شىت كوتتۆلكەت، ب وەرورەا خوە چوو سەربانى قشلى كو ژ ویرى بەرەفانىي ژى بكەت. لى دەمى خەلك دىتى كو قشلىە یا دوورپىچكرى و دئ ھىرشكەنى، ھىنگى زانى كو د شىانا ویدا نینە فى ئاگرى بەر بوویە پویشى، راوہستىنیت.

ئىنگلیزى ۵۲۷ سەرباز ژ ئوردى یا رەمىسە خرڤە كرن و كرنە دبن فەرماندەبى یا (كاپتن بەراك) دا. ب شەف عەشیرەتىن دەررۆر ب سەر رەمىسەدا گرت و كونترولكر، ئوردى یا لەشكەرى ئىنگلیزى ژى دوورپىچكر. ئىنگلیزى مەفرەزەبەك ب فەرماندەبى یا مىلازم مارپۆت ھنارتە گوندەككى ئەلبوحسان (ل نىزىكى رەمىسە) ژبو زانىن و ھەلسەنگاندنا رەوشا دەفەرى، لى مىلازم ھەيات گۆتى فەرە گوندى بسۆژن. قى بریارا چەوت، زىانەكا مەزن گەھاندە مەفرەزا ئىنگلیزى. دەمى وان گوند دسۆت، خەلكى دەررۆرا گوندى خرڤە بوون و بووسەبەك دانا د رىكا مەفرەزىدا. د شەرەككى توند دا، لەشكەرى ئىنگلیزى شكەست و ژبلى كۆمەكا چەك و تەقەمەنىيان، گەلەك كوشتى يىن خوە ژى ھىلانە د مەيدانا شەپىدا. پشتى چەند روژىن دى، مەفرەزەبەكا دى یا ئىنگلیزى ب فەرماندەبى یا كولونىل مەفىان گەھشتە عارزىات (شەش مىلان ژ رەمىسە دوورە)، ب مەرەما رزگاركرنا ئوردى یا رەمىسە ھاتبوون. لى ھیزەكا شەرقانىن عەشیرەتان (پتر ژ ۳۰۰۰ كەسان) د رى دابوون و د قى شەپىدا ژى لەشكەرى ئىنگلیزى شكەستن خوار. ب قى چەندى، خوینگەرمى یا شەرقانىن شورەشگىر بلندتر لى ھات و خەلكەككى پتر گەھشتە دناف رىزىن شورەشىدا. ل رەمىسە ژى، كاپتن بەراك بەرگرى ژ خوە دكر و خوە ب دەست ھىزا عەشیرەتانقە بەرنەدا.

ھیزەكا ئىنگلیزى ب فەرماندەبى یا جەنەرال كانىنگھام، ژ دیوانىي بەرەف رەمىسەقە ھات. ل ۱۶ى تەمموزى، گەھشتە سەر فوراتى كو ۱۶ مىلان ژ رەمىسە یا دوور بوو. سەركرەدە يىن شورەشگىران قىان مفاوہزى دگەل ھىزا ئىنگلیزى بكەن، لى دەمى داخوازى

بین خوه داینهف چه نه رال کانینگهامی کو ئیک ژ مه رجین پیکهاتنی، دهرکهفتنا له شکه ری ئینگیزی و سه رخوه بوونا عیراقی بوو، کاغز ها قییت و ب پیاقه چوو سه ر، گوئی: "ئه ز نه مه ئمووری سه رخوه بوونیمه، ئه ز مه ئمووری شه ریمه، دی وه هیرما" پاشی ب ری کهفت، هه تا گه هشتیه گوندی عارزیات، ل ویری دیت کو عه شیره تان یا خوه به ره فکری ژبو به رسینگرتنا له شکه ری ئینگیزی (نیزیکی ۵۷۰۰ شه رفانان بوون). پشتی جه نه رالی ده قه ر ب توندی توپبارانگری، هیرش کره سه ر هیزا شه رفانان، لی هه تا ئیقاری چ سه رکهفتن ب ده ستقه نه ئینان و کهفته د ره وشه کا خرابدا. ئه قجا فه رماندی گشتی (جه نه رال هالیدین)، هیزه کا دی ب سه رکیشی یا کولونیل سکوت ژ ده قه را سه راقا فوراتی بو هنارت و قی هیزا نوو ته رازوو یا شه ری نالیسه نگ کر. ب شه قی، شه رفانین عه شیره تان خوه فه کیشا و ل روژا ۲۰ ته مموزی، له شکه ری ئینگیزی ره میسه ستاند.

عه شیره تین ل ره میسه (بیی کو چ عه شیره ته کا دی د هه وارا وان بهییت)، بو ماوه بین دوو هه فتیان به رگری کر. هه لوئستی شیرازی یی ئاشکرا بوو، دلج وی دگه ل شوره شفانان بوو، لی ژبو کیمکرنا هژمارا کوشتیان، ب ریکا کونسولگه ری ئیرانی، هه ول ددا پیکهاتنه کی دگه ل ویلسون بکهت. لی ویلسون دگه ل نوونه رین وی کوم نه بوو، گوئی: "ئه فه ئه و توقه یی وی چاندی و نه و ده می بهر دورینییه." ل نه جهف ژی، شیخ فه تحوللا ئه صفه هانی هه ول ددان کو شه ری راهه ستینیت، لی هه ولا وی ژی سه ر نه گرت. چونکو نه عه شیره تان شه ر دراوه ستاند و نه ئینگیزی گوئی خوه ددایی. عه شیره تین دووره شه ر ژی، نه دویران د هه وارا ره میسه بچن چونکو ژ عه شیره تین هه فرکین خوه د ترسیان کو مژوولبوونا وان ب شه ریقه بکه نه ده رفهت و هیرشین ژ پشتقه بکه نه سه ر. ژبو قی ژ هه قده وورکرنا عه شیره تان ژی، کاپتن مان (جیگری حاکمی سیاسی ئوم ئه لبه عروور) رو له کی مه زن و کاریگه ر هه بوو. ل مه شخاب، سه ید عه لوان ئه لیاسری و عه بدلو احد حاج سوککه ر بریار دان کو ئه و ژی ژ لایی خوه فه شوره شی ب راگه هینن داکو عه شیره تین دی نه چار ببن بریارا خوه بدهن. هه روه سا کومه کا پارا کومکران کو بدهنه وان عه شیره تین دوو دل وه کو به رسفدانه ک ژبو هه ولدانین کاپتن مان. ل ۱۱ ته مموزی، سه روک عه شیره تین مه شخاب ل مالا عه بدلو احد حاج سوککه ر کومبوون و شوره شا چه کداری ل مه شخاب راگه هاند. هه ر ده ملده ست هیزین وان به ره ف ئه بو سه خیره چوون و ل ۱۳ ته مموزی دوورپیچکر. ل شامیه ژی خه لکی خوه به ره فکر کو د هه وارا هه قایلین خوه بچن و ئه بو سه خیر بستین. ل ۱۹ ته مموزی، خه لکی کوفه هیرش کره سه ر قشله یا کوفه و کونترولکر. ئه قجا ئه ف روژه، ب روژا ده ستپیکرنا شه ری جیددی دهیته هژمارتن، چونکو شوره شفان گه هشتنه وی باوه ری کو ئیدی پاشقه زفرین نینه و فه ره به رده وامیی ب شوره شا خوه بدهن. ب قی چه ندی ژی، شه رفانان خوه کرنه دوو پیشک، ئیک به ره ف (کوفه) فه چوو کو ئوردی یا ئینگیزی دوورپیچکهت، یا دی ژی به ره ف (کهفل) فه چوو کو

بستینیت. ل ۲۲ی ته مموزی، له شکه ری ئینگیزی خوه ژ که فل فه کیشا و عه ره ب چوونه تیدا. پشتی قان خو فه کیشانین ئیک ل دو یف ئیکین له شکه ری ئینگیزی، میجر بولی و هسا هزر کر کو فوره هیز و هه بیه ته کی نیشا شه رقانین عه ره بان بدهت، دکار ل کولونیل لوکن (فه رماندی هیزین حله) کر کو هیزه کا له شکه ری ژبو هیزه کا سه رکه فتیانه به ره فه که ت. لوکن، هیزه کا پیکهاتی ژ ۸۰۰ که سان به ره فه فکر و روژا ۲۳ی ته مموزی ژ حله دهر که فتن و ب پیا دانه ری، روژا پاشتر که هشتنه که نالا روسته میه ل ناف عه ردی رارنجیه دا، ل فی جهی پیقاژویا هیزی ژبو بیهنقه دانی راوه ستا. ری نیشاندهری هیزی (کو عه ره به کی خه لکی سه ماوه بو)، بو ماوه یی چهند دهمژمیره کا خوه فه دزی و هه والی فی هیزی که هانده شور ه شگیران داکو ناگه ژ خوه هه بیت هو به ره فه فی یا خوه بکن.

ل روژا ۲۴ی ته مموزی، به ری روژ نا فا ببیت، شه رقانین عه ره بان ژ سی لایانفه (باشور، روژه هلات و روژ نا فا) هیرش کر نه سه ر فی له شکه ری. دبیزن مه رزوق عواد (ئه وی به ری هینگی هه قالی کاپتن مان)، میرانیه کا مه زن د فی شه پیدا نیشا دا. بو ماوی شه ش دهمژمیران، شه ری فه کیشا و مشه جار ان ژی شه ر ب چه کی سپی دهاته کرن. له شکه ری ئینگیزی شکه ست و غه نیمه یا عه ره بان ۵۲ ره شاشه و تو په کا عیار ۱۸ رتل و کو مه کا ته فه مه نی و ئاهین خوارنی و پاره بوون. پشتی ب دوماهی هاتنا شه ری، عه بدلواحد حاجی سوککه ر دفیا ره شاشه یان ژبو هیژا خوه هه لگریت، ئه قجا مه بله غی ۱۵ لیره یین زیری ب هه ر ره شاشه کی ددان، دده مه کی کورتدا ۴۰ ره شاشه بو هاتن. زیانین ئینگیزی، نیزیکی ۲۰ کوشتی و ۶۰ بریندار و ۳۱۸ که سین به رزه بووی بوون. فی شه ری خوینگه رمیه کا مه زن دا شور ه شگیران و ئه و عه شیره تین مایی ژی، نه چار بوون بگه هنه ری زین شور ه شی، چ ژبه ر دکار و فشارا ملله تی بیت یان ژی ژبه ر غه نیمه یان بیت، شور ه ش به ره ف پیشکه فتنه کا مه زنفه چوو.

به ره به لاقبونا شور ه شی ل سه رانه ری عیراقی

ل دیوانی:

پشتی سه رکه فتنین شه رقانان (ل رارنجیه) ده نگفه دای، هه ر سی عه شیره تین دیوانی ل دهر دو را رووباری ئه لده غاره (ئه قره و عه فه ک و به دیر) رابوونه سه ر خوه و ل دژی ئینگیزی راوه ستان. شینخی عه شیره تا به دیر (که سه کی پیره میز و لاواز بو)، ب پشته قانی یا ئینگیزی حو کم ل عه شیره تا خوه دکر، وی پیشکداری د شور ه شیدا نه کر. لی گه له ک ژ خه لکی عه شیره تا وی، مه یلدارین شور ه شی بوون. سه ره لدانا قان عه شیره تان گه فه کا مه زن ل سه ر ئوردی یا له شکه ری ئینگیزی چیکر، ئه قجا هیزین ئینگیزی به ره ف حله فه خوه فه کیشا. لی ل ۳۰ی ته مموزی، شه رقانان سکه یی ترینی تیکشکاند و له شکه ری

ئینگلیزی گەلەك گیرۆ بوو هەتاكو گەهشتییە حە. د هەمان دەمدا ژى، شورەشقانان كارى خوە دكر كو هیرش كەنە سەر باژیری حە، وەسا هزر دكرن كو دى ب ساناهى حە ستین. ل ۳۱ى تەمموزی، ژ هەردوو لایین روژئاڤا و باشوری هیرش كرنە سەر باژیری و چوونە دناڤدا، لى بەرگری یا هیزین ئینگلیزی هند یا ب هیز بوو، شەرقانین عەرەب نەچاركرن كو خوە فەكیشن. د دەمى خوڤەكیشانیدا فرۆكە هاتن و توپاران كرن. ب قى چەندى ژى، لەشكەرى شورەشى شكەستەكا مەزن خوار و گەلەك ژ شەرقانین خوە ژ دەستان.

پشتى قى شكەستنى، شەرقانین عەرەبان بەر ب پرا ئەلەندى فە چوون و ل ۵ تەباخى، ئەو دەڤەرە ستاندى. پاشى موسەيەب ژى بى بەرگری ستاندى. جەنەرال هالدىن ب ستاندا قان هەردوو جەهان تىكچوو، چونكو هزر كر ئەڤە دى بىتە گەفەكا راستەقىنە ل سەر بەغدا. دەمى لەشكەرى دیوانى (ل ۹ تەباخى) گەهشتییە حە، بپیار هاتە دان كو ئىكسەر بەرەف قان هەردوو جەهانفە بچیت. ئەڤ لەشكەرى وەستىایى ب فەرماندەبى یا جەنەرال ووكر، شیا ل ۱۲ى تەباخى، موسەيەب بستینتەڤە و پاشى بەرەف پرا ئەلەندى فە چوون. روژا پاشتر رەتلەكا دى یا لەشكەرى ب سەرکیشى یا كولونیل سكوت گەهشتى و لەشكەرى ئینگلیزى بەرەف كەربەلاڤە چوو. لى ب ریفە توشى شورەشگیران بوو. ل ۱۴ى تەباخى، ب سەرکیشى یا مەرزوق عەواد، شەرەكى گران (ل حوسەينى)، دناڤبەرا ئینگلیزى و عەرەباندا هاتە كرن و ئینگلیز نەچار بوو خوە فەكیشیت. پشتى قان هەردوو شەران (موسەيەب و كەربەلا)، شەرقانین عەرەبان خوە ل ناڤبەرا موسەيەب و كەربەلا خرفە كر و چەپەرى ئەلوهند ل وى دەڤەرى، پىك ئینا.

ل سەماوہ:

عەشیرەتین بەنو حەچیم ل سەر شەرى خوە د بەردەوام بوون، دەڤەرا رەمیسە ژى سەر ب قى باژیفە بوو (ئەو دەڤەرا ئىكەمىن چرىسكا شورەشى لى هەلبووى). عەشیرەتین قى دەڤەرى جودانە ژ عەشیرەتین مەشخاب و شامیە و فوراتى ناڤەرەست، چونكو پتر ب بەهائین بەداوەتیڤە گریداینە و توندترن د شەراندا. ل وى دەمى چەپەرىن ئەلوهند و تەویرىج و كوفە د تەنا و بى شەر، ل قى دەڤەرى شەر بى بەردەوام بوو. دەمى شەرقانین عەشیرەتان گەفین هیرشكرنى دكرن، فەرماندى گشتى بپیار دا كو هیزین خوە ژ گوندى خەزر فەكیشیت و بەرەف ناسرى فە بەت. ل ۱۳ تەباخى، كرىارا خوڤەكیشانى دەستپىكر. لى ب ریفە ترینا مودەرەع ب ترینەكا دى یا هەچكوهەبى كەفت و هندەك عەرەبە بىن وى ژ سەككەى دەرکەفتن. شەرقانان ژى هیرش كره سەر و گەلەك زیان ب لەشكەرى ئینگلیزى ئىخستن، هەروەسا توپەكا عیار ۱۳ رتل ستاندى.

ل سه ماوه، له شکه ری ئینگلیزی ژ دوو پشکان پیک دهات: پشکا ئیکی ب سه رکیشی یا کولونیل های بوو (ب دووری یا میل و نیقان ل باکووری سه ماوه). یا دووی ب سه رکیشی یا کاپتن رسل کول دهر دورا ویستگه هی بوو (ب دووری یا ۱۸۰ میتران ژ شویرها باژیری). چ فه رمانبه رین ئینگلیز نه ما بوونه ل سه ماوه، خه لکی سه ماوه ب خوه حوکم ل خوه دکر (ل سه ر شینوازی عه شیره تگه ری): شیخ ریبات نه لسه لمان حوکم ل لای رۆژ ئاقایی دکر و سه یه ته فار حوکم ل لای رۆژه لاتی دکر. پشتی خوه فه کیشانا له شکه ری ژ گوندی خه زر هه ردوو پشکین ئوردی یا ئینگلیزی ل سه ماوه د دوور پیچگری بوون.

فه رماندی گشتی قیا هنده ک نازوخه و هه واری ژ ناسری بۆ وان فریکه ت. پینچ پاپور به ره فه کرن، سی پاپورین جه نگی (غرین فلای، سو فلای، ستون فلای) و دوو پاپورین هه چکوه هی بوون. نه ف پاپوره ب سه رکیشی یا کاپتن سفولک (ل ۲۶ ته باخی)، به ره ف سه ماوه ب ری که فتن. لی ده می گه هشتینه نزیک گوندی خه زر، ژ هه ردوو لایانه هاتنه گولله بارانکرن. ستون فلای نه چار بوو فه گه ریته فه ناسری و هه ردوو پاپورین هه چکوه هی که فتنه دده ستی شوره شگیراندا، پاپورا غرین فلای ما د ته قنیرا و پاپورا دی به رده وامی ب ریکا خوه دا هه تا گه هشتیه ئوردی یا له شکه ری. گه هشتا فی پاپور ب سه رکه فتن هاته ل قه له مدان و مه عنه ویاتین له شکه ری ئینگلیزی پی بلند بوون. پاپورا غرین فلای به رگری ژ خوه دکر هه تا خوارنا وان کیم بووی و سه ربازین هندی نه چار بووین خوه ته سلیمکه ن. لی شوره شقانان خوه ته سلیمکرنا وان ب مه رجه کی قه بوولکر، نه گه ر سه ربازین ئینگلیز و پاپورقانی بکوژن، وان ژی وه کر و خوه ته سلیمکرن (دبیژن ژه هر بۆ وان کر بوو دناف خوارنیدا).

پشتی شه ری پاپوران، شه رقانین هه چیم هیرشه کا توند کره سه ر ویستگه هی و پشتی شه ره کی گران و قوربانکرنا نه کی متر ژ ۴۰۰ شه رقانان، ویستگه هه هاته ستاندر و تنی دوو که س ژی قورتالبوون. ل وی سه رده می، نه فسه ره کی به غدادی بی نه ژاد تورک ب نافی مه حموود ترکی (نه فسه ری ره شاشی بوو) گه هشته شوره شی و ل ده فه را سه ماوه بوو. نه و هه ردوو توپین ستاندرین، ب سه ره ره شی یا مه حموود ترکی دانانه باکووری سه ماوه (ل به رانبه ری ئوردی یا هه سیجه)، داکو له شکه ری ئینگلیزی پی توپ بارانکه ت. هه روه سا هه ول ددا کو شه رقانان فیتری ب کار ئینانا نارنجو کین ده ستی بکه ت، لی عه ره بان دگوتن نه فه چه کی شه ی تانییه و خوه فیتر نه کری. پاشی هه زره کی خوه ل سه ری دا کو فان نارنجو کان ژبو کوشتنا ماسییان بکار بینیت. ده می عه ره بین عه شیره تان دیتین کو ب ساناهی چه نداتییه کا زور یا ماسییان پیقه دهیت، پرانی یا وان خوه فیتر کر و ئیدی د شه راندا ژی بکار دئینان.

ل کەربەلا:

د سەر دەمی شۆرە شیدا، کەربەلا گرنگیهه کاتایهت هه بوو، چونکو میرزا محەمه د تهقی شیرازی (مەرجه عییه تا ئایینی)، ل وێری بوو. ههروهسا یا نێزیک بوو ژ میحوهرین ئەلوهند و تهویرییج، سه رکردین شۆرەشی کۆمبوونین خوه ل کەربەلا دکرن. ب ئی چهندی ژی، مینا پایتهختی شۆرەشی دهاته هژمارتن. ل ۲۵ی ته مموزی، خه لکی کەربەلا ژی بریارا شۆرەشی دا و دهست ب سهر ریقه بهری یا پۆلیساندا گرت و تالانکر. ل روژا ددویدا، ل مالا شیرازی کۆمبوون و دوو جقات پیک ئینان: جقاتا زانستی کو ئه رککی وئ به لافکرنا ئایینی و هاندانا شۆرەشی بوو. جقاتا دووی جقاتا میلی بوو کو ئه رککی وئ کاروبارین ئیداری و وهگرنا باج و خهراجی بوو. لی پشتی مرنا شیرازی، هه فێرکی و کتیه رککی یا سه روک عه شیره تان سه ره له داغه و جقاتا میلی هاته هه لوه شاندن. ب ئی چهندی، ئاژاوه و نه ئارامی ل باژیری کەربەلا به لاقبوو.

ژبو قه گهراندنا ئاساییش و ئیمناهی، بریار هاته دان کو سهید محسن ئەبو ته بیخ بکه نه موته سه رو فی کەربەلا. ل ۶ی چریا ئیککی یا ۱۹۲۰ی، ئیکه مین حکومه تا نیشتمانی پیک ئینا و بو جارا ئیککی ئالایی عیرا قی ل سهر فه رمانگه هین میری بلند کر. لی ئی حکومه تی، بو ماوه یی چهند روژان ب تنی قه کیشا، چونکو پشتی شهش روژان ژ راگه هاندانا حکومه تی، تهویرییج که فته ددهستی ئینگلیزیدا و خه لکی کەربەلا شانده ک هنارته دهف له شکه ری ئینگلیزی و ته سلیمبوونا خوه راگه هاند. محسن ئەبو ته بیخ ژی ژ کەربەلا ره فی.

ل نه جهف:

ژبو راگه هاندانا شۆرەشی ل نه جهف، دوو بوچوون هه نه: یا ئیککی دبیژیت، پشتی شۆرەشی ل ره میسه ده ستپیکری، خه لکی نه جهف ژی ژ لایی خو قه بریارا شۆرەشی دا. بوچوونا دووی دبیژیت، ده می شۆرەش به ره لاقبووی، ئینگلیزی پرانی یا له شکه ری خوه ژ نه جهف قه کیشا و بهر ب فوراتی ناقه راستقه بر. دهسته لاتا وی ل نه جهف لاواز ببوو. پۆلیسه کی ژ خوینگه رمی و وه لاتپاریزی یا خوه (ههروه کو وی گو تی) سه روکی خوه کوشت. ئەقجا خه لک هه موو بهر ب ئاژاوه یی و ب سه رداگرنا فه رمانگه هین میریقه چوون. ههروهسا هاتنا مەرجه عییه تی بو نه جهف (شیخ فه تحوللا ئەصفه هانی)، خه لک پالدا کو حکومه ته کا بهروهخت ل سهر شیوازی حوکمداری یا عه شیره تان ل نه جهف دانن. دوو جقات دانان (جقاتا ته شریعی و جقاتا راپه راندنی - ته نفیزی). جقاتا ته نفیزی ژ چوار که سان پیک دهات کو هه ر گه ره که کی نوونه ره ک تیدا هه بوو. جقاتا ته شریعی ژ هه شت که سان پیک دهات کو هه ر گه ره که کی دوو نوونه ر تیدا هه بوون. لی ژ بهر هه فێرکی یین ئەندامان و

ناسته نگین جقاتا ته نفیزی، جقاتا ته شریعی نه شیا کاروبارین خوه ب ریڅه بیهه. هه ژی گوته کو جقاتا ته شریعی ل ۲۵ی ته باخا ۱۹۲۰ی، ب هه لېژارتن هاتبوو دانان. ههروهسا شیخ باقر ئەلشهبی هندهک به لافوک ل نه جهف چاپ دکرن و دهنگوباسین شوره شی و شهران تیدا به لاف دکرن. لی وهکو هه موو روژنامه فانی یا ناراسته کری، مشه جاران دهنگوباس ب زیده روئیقه د وه شانندن. جارنا هندهک دهنگوباس به لاف دکرن کو چ بنه رت بؤ نه بوون. ل ۶ی ته باخی، هژمارا ئیکی یا هه فتیناما (ئه لفورات) دهرکهفت کو ئورگانا فه رمی یا شوره شی بوو. سه رنقیسه ر و خودانی وئ شیخ باقر ئەلشهبی بوو. ئەف هه فتینامه ژی د بابه تی زیده روئی یا دهنگوباساندا، مینا به لافوکین دی بوو. پشتی چوار هژماران هه فتیناما ئە لفورات هاته راگرتن و روژنامه کا دی ب نافی (الاستقلال)، ل چریا ئیکی هاته وه شانندن. خودان و سه رنقیسه ری وئ، محمه د عه بدلحسین سه رکه شیکی کازمی بوو. لی شیواز و ناراسته یا سیاسی یا فی روژنامی، یا جودا بوو ژ بین به ری خوه. لی دهمی له شکه ری ئینگلیزی نیزیکی نه جهف بووی، روژنامه هاته راگرتن و خودانی وئ ره فی به سرا.

ل کو فیه:

نیزیکیبونا وئ ژ نه جهف (تنی ۹ کیلومه تران ژئ دووره) و هه بوونا هیزه کا مه زنا له شکه ری ئینگلیزی (ب فه رمانده یی یا میجه ر نوربری)، گرنگیه کا تاییه ت دا بوو کو فیه. ههروهسا هیله کا ترۆمای لی هه بوو مینا وئ هیلا دناقبه را به غدا و کازمییدا. ل ۲۱ ته مموزی، شهرقائین شوره شی ب سه رکیشی یا عه لوان حاجی سه عدوون (سه روکی عه شیره تا به نو حه سه ن)، له شکه ری نوربری دوورپیچکر، کو بؤ ماوه یی سی هه یقان فه کیشا. د فان سی هه یقاندا، سه ره رای کیمبونا خوارنی و هه بوونا کومه کا عه ره ب و هندی یین موسلمان (کو هه رده م د دوودل بوون و دل و وان دگه ل شوره شی بوو)، له شکه ری ئینگلیزی شیا به رگریی ژ ئوردی یا خوه بکه ت و ته سلیم نه بیت. ئەو توپا عیار ۱۸ رتل (ئه و ل شه ری رانجیه ب ده ست شهرقائان که فتی)، گه هاندنه کو فیه کول دژی ئینگلیزی بکار بینن. ل وی سه رده می، سی ئەفسه رین تاییه تمه ندین توپچیاتیی دگه ل شوره شی بوون: حسین عه لوان دوری و مه حمود سامی و زه کی ئەمین کوردی. فان هه ر سی ئەفسه ران هه ول ددان توپی بکار بینن، لی سی تشت ژئ د کیمبوون: دهرزیک و میغلاق و عه ته لا ره میکرنی. له شکه ری ئینگلیزی دهرزیک و میغلاق ژیه کر بوون داکو بکار نه هیته فه. لی عه ته لا ره میکرنی، ژبه ر ره نگی وئ یی زه ر هاتبوو دزین، عه ره بان وه سا هزر کرن کو زیره. پشتی هه ولدانین بی راوه ستان ژ لایی هه رسی ئەفسه رانقه و په یداکرنا دهرزیکه کی (کو موسلمانه کی هندی ژ کو گه هه کا له شکه ری ئینگلیزی بؤ دزی بوو)، شیان وئ توپی بده نه کاری.

لئ دلخوشی یا هر سئ ئه فسه ران دوّم نه کر، چونکو سه رکردایه تی یا شوره شی و زانا بیّن ئایینی ل کووفه، ژئ داخواز کرن کو توپین ببه نه نیژیکی ئوردی یا له شکه ری ئینگیزی و ژ نیژیکیه توپبارانکه ن. هر چه نده هر سئ ئه فسه ران گه له ک هه ولدانین شروقه کرنی ژبو شیخ فه تحولا ئه صفه هانی کرن کو ئه فه بابته کی هونه ریبه و فه ره توپ ل جهه کی دوور بیت، لئ وان هر سئ ئه فسه ر، ب سیخورین ئینگیزی ل قه له مددان. ل داویی و ل بن داخوازی و دکارا خه لکی، توپ نیژیکی له شکه ری ئینگیزی کر. له شکه ری ئینگیزی ژئ توپ و ئه و که سین دگه لدا، ب ره شاشی گولله باران کرن و گه له ک خه لک ژئ کوشتن. ههروه سا دهقی توپین ژئ مشت گولله بوو و ژ کار که فت. ئه فجا ب شاشی یا خوه سه سیان و توپ دوور کره فه. ئه فسه ران توپ چاککر و ل ۲۸ ته باخی ده ست ب توپبارانکرنا له شکه ری ئینگیزی کره فه. لئ به ری شه رقانین شوره شی بشین ئوردی یا ئینگیزی بستین، ره تله کا له شکه ری ژ که فل هات و کووفه ژ بن گه فین شوره شا عه ره بان رزگار کر. د قان هر سئ هه یقاندان زیانین له شکه ری ئینگیزی ۲۵ کوشتی و ۲۷ بریندار بوون، کاپتن مان ژئ ئیک ژ کوشتیان بوو.

ل دیالا:

گرنگی یا دیالا د وئ چه ندیدا بوو کو دکه فته سه ر ریکا دناقه را به غدا و ئیرانیدا. ئه گه ره شوره شی لئ سه ره له ده ت، هینگی ئینگیز نه شیته له شکه ری خوه ژ ئیرانی بینته عیراقی. ههروه سا ژ به غدا یا نیژیک بوو، ده نگوباس بله ز دگه هشتن و ب مشه یی سه ره دانین ئالوگور دناقه را به غدا و دیالادا ده اتنه کرن. ل ۶ ته باخی، ئیکه مین چریسکا شوره شی ل دیالا هه لبوو. پشتی دوو روژان عه شیره تا که رخیه هیرش کره سه ر فه مانگه ها دارایی ل مه هروت (کو ۱۱ میلان ژ ویستگه ها به عقوبه یا دوور بوو)، روژا ددویفا هیرش کره سه ر ویستگه ها ئه بو هه وا (کو دکه قیته باکووری به عقوبه). ب قئ چه ندی ژئ، فه گوهاستنا دناقه را به غدا و خانه قیندا هاته راوه ستانن.

پشتی قان هه ردوو هیرشین ژ لایح عه شیره تا که رخیه فه، فه رماندی گشتی (جه نه رال هالین) بریار دا کو ئاگری شوره شا دیالا بقه مرینیت. هیزه ک ب سه رکیشی یا جه نه رال یانگ به ره فه کر و ل ۱۰ ته باخی، گه هشته به عقوبه. ل روژا پاشتر، قئ هیزئ خوه کره دوو پشک: پشکا مه زن ب سه رکردایه تی یا جه نه رال یانگ، ئارمانجا وئ ستاندنا مه هروت بوو. پشکا بچوو کتر ب سه رکردایه تی یا کولونیل ویلیامز بوو، ئارمانجا وئ ترساندن و پاشقه برنا وان گونین ده ردورا ویستگه هئ بوون. ده می جه نه رال یانگ هه موو هیزین خوه ژ گه هشتنا ئارمانجین دانایی فه کیشاین، عه شیره تین مینا که رخیه و زه کووک و به نی ته میم یاخیبوونا خوه راگه هاند و ل ۱۲ ته باخی، به عقوبه گرتن. هه لبه ت مینا هه موو حاله تین ده ست ب سه رداگرتن، خه لکی عه شیره تان ده ست ب تالان کرن و نه هیهه کرن و

فهره و دى كړ. پاشى حكومه ته كا ده قهر و كى دانا و فهرمانگه ها پوس ته گه هى كره باره گايى
حكومه تى و نالايى عه ره بيى چوار رهنكى ل سهر بلند كرن.

شوره شى ل دهل تاوه ژى (الخالص) سه ره هلا. ل ۱۲ى ته باخى، ب هاريكاري يا
خه لكى باژيركى و عه شيره تا كه بيشتات شيان دهل تاوه كونترولكه ن. پشتى دوو روژان
(ل ۱۴ى ته باخى)، عه شيره تا به نى ته ميم هيرش كره سهر باژيركى شه هره بان
(المقداديه) و ب هاريكاري يا خه لكى شه هره بانى هاته ستاندى. ل وى دهمى خه لكى دهل تاوه
و شه هره بان، د مه ستى يا سه ركه فتنيدا. هيزه كا هه وار هاتنى ژ هندستانى گه هشته به غدا.

ل ده ستيكى جه نرال هالدين د قيا، قى هيزى فريكه ته ده قه را فوراتى نافه راست داكو
تولا ۲۴ى ته مموزى فه كه ت (مه رهم پى شه پى رانجيه بو)، لى پاشى هزارا خوه گوهورى
و ته ركيز كره سهر ديالا. جه نرال كانينگهام هيزين خوه بهر ب ديالا فه هاژوتن و ل ۲۷ى
ته باخى، شيا به عقوبه به سستينيت، چونكو خه لكى به عقوبه به چ بهرگريه كا بهرچا ف ژ
باژيركى خوه نه كړ. پاشى بهر هف شه هره بان چوو، ژ بهر زورى يا بيستان و دارستانان
درنگ گه هشته در دورا شه هره بانى و ل ۹ى ئيلونى، باژير ستاندى. ههروه سال ۲۵ى
ئيلونى، فروكه يان باژيركى دهل تاوه توپيارانكر و پشتى قى هيرشا ئاسمانى، هيرشا
په يادى د دويف را هات و دهل تاوه ژى هاته ستاندى. هه له بت، دهمى له شكه رى ئينگليزى
ژى ئه ف ده قه رين هه ستاندينه فه، تولين خوه ژ سه ركردين شوره شى و شه رقانين
عه شيره تان فه دكرن.

هه ژى ناماژه پيكر نيته كو د سه رده مى شوره شا ديالا دا، كه سه كى ياخيوويى ل
ده قه رى هه بوو دگوتنى ئيبراهيمى كورى عه بدكى. ئه فه كه سه كى كورد بوو ژ گوندى زياب
يا سهر ب شه هره بانئيه، پشتى كه سه ك ل به غدا كوشتى (ژبو تولفه كرنا براين خوه)، ره قى
و خوه ل ناف بيستانين ديالا فه شارت. شيا كومه كا كه سين فيلار و شه رقان ل خوه
كومكه ت و هيزه كا نه نيزامى و نه عه شيره تگه رى ژى چيكر (ئهم دكارين بيژينى هيزا
ئيفه ليمان يان صلغووكان). لى چ جار ان وى هيرش نه دكره سهر كه سين بيهيژ و هه ژار، چ
جار ان ژى ته عدايى ل زاروك و ژنان نه دكر.

ب قى چه ندى ژى نافوده ننگه كى مه زن بو په يدا ببوو، هه موو خه لكى ده قه رى
حسابه ك بو دكر. ژ لايه كى ديغه ژى، ب هيز ترين شه ر و بهرگري ل دژى ئينگليزى
ئه نجامدان. دهمى ئينگليزى دهل تاوه ستاندى، ئه و ل گوندى خه رنابات بوو، بهرگري دكر.
ل ۲۸ى ئيلونى، هيزين ئينگليزى بهر ب گوندى خرناباتفه چوو، كورى عه بدكى بگريت.
هه رچه نده گوند ستاندى، لى نه شيان كورى عه بدكى بگرن .

به‌لافه‌بوونا شورەشی ل ده‌قەرین کوردستانی

ل کوردستانی (سالا ۱۹۱۹ئ)، سالا شورەشان بوو. شورەشا شیخ مەحموودی حەفید، گرنگترین شورەشا سلیمانی بوو کول ۲۲ی گولانا ۱۹۱۹ئ، دەست پی کر و ده‌قەرین هه‌له‌پچه و چه‌مچه‌مال و رانیه و کویی ژێ قه‌گرت بوو. ل ۱۸ خزیرانی، ل شه‌ری ده‌ره‌ندی بازیانی، له‌شکه‌ری ئینگیزی ب سه‌رکه‌فت، شیخ مەحموود گرت و نه‌فی کره هندستانی. ئەقجا دەمی شورەشا عەرەبی ل ده‌قەرا فوراتی نافه‌راست سه‌ره‌لدا، ژ بلی وان ده‌قەرین کوردی بین ده‌ردۆرا دیالا، کاریگه‌ری ل سه‌ر چ ده‌قەرین دی نه‌کر، ژبه‌رکو سالا بۆری هه‌می هیژ و قه‌ژه‌نا خوه ژ دەستدا بوو. لی ئەم د کارین پیداپوونه‌کی ب وان بۆیه‌راندا بکه‌ین، ئەوین ل سالا ۱۹۲۰ئ ل کوردستانی قه‌ومین. ب تاییه‌تی ژێ ئەو بۆیه‌رین ل ده‌قەرین خانه‌قین و قزلبیات و کفری و ئالۆزی بین ل هه‌ولێری چیبوین:

۱. شورەش ل خانه‌قین:

دەمی دەنگوباسین شورەشا فوراتی نافه‌راست گه‌هشتیه‌ عه‌شیره‌تا دهلو ل ده‌ردۆرا خانه‌قین، هه‌رده‌م د به‌ره‌قه‌بوون کو یاخیبوون و شورەشی بکه‌ن. ل هه‌مان رۆژا شورەشا شه‌ه‌ره‌بانی (۱۴ی ته‌باخی)، هیزه‌کا عه‌شیره‌تا دهلو ب سه‌رۆکاتی یا که‌ریم خسرو به‌گ هیرش کره سه‌ر خانه‌قین و ستاند، ئالایی ده‌وله‌تا ئوسمانلی (نه‌ یی عه‌ره‌بی) ل جه‌ئ ئالایی بریتانی بلند کر. پشتی تالانکر و فه‌ره‌وودی، حکومه‌ته‌کا ده‌قه‌رۆکی دامه‌زراند و خورشید به‌گ (کول سه‌رده‌می ئوسمانلیان، سه‌رۆکی کۆمه‌لا موجاهیدان بوو)، کره حاکمی باژیری و بریار دان کو دی سه‌رده‌ری بین بازرگانی ب پارهی ئوسمانلی بکه‌ن. پشتی دوو رۆژان (ل ۱۶ی ته‌باخی)، هیزه‌کا مه‌زن ب سه‌رکیشی یا که‌ریم خسرو به‌گ ژ خانه‌قین ده‌رکه‌فت و به‌ره‌ف (باوه مەحموود) ب ری که‌فت. لی ل وی سه‌رده‌می، هه‌واره‌کا له‌شکه‌ری ب فه‌رمانده‌یی یا کولونیل ئیدواردز کو ژ ۱۵۸ سه‌ربازان و پینج ره‌شاه‌شهیان پیک ده‌ات، گه‌هشتبوو باوه مەحموود. د شه‌ره‌کی توند و گراند، له‌شکه‌ری ئینگیزی ب سه‌ر که‌فت و ژیده‌رین ئینگیزی دبیزن، شورەشگێرین کورد ۱۵ کوشتی بین خوه هیلا بوونه ل مه‌یدانا شه‌ری. د هه‌مان دەمی ستاندنا خانه‌قیندا، عه‌شیره‌تین عه‌ره‌بین ده‌ردۆرا قزلبیات (جیوور و ره‌بیعه و به‌نی وه‌یس)، یاخی بوون و هیرش کره سه‌ر قزلبیات و ستاندن. پشتی تالان کرن و فه‌ره‌وودکرنا باژیری، به‌ر ب ئوردی یا (قرغان) قه‌ چون. لی وی ئوردی (ب فه‌رمانده‌یی یا میلانم هنته‌ر)، به‌رگری کر و خوه ته‌سلیمی شه‌رفانان نه‌ کر. ژ لایه‌کی دیقه و ل ۱۸ی ته‌باخی، هیزه‌کا ئینگیزی ژ قه‌زوینی به‌ره‌ف خانه‌قینقه ده‌ات، ب ریفه‌یه‌که‌یا توپان ژ که‌رند گه‌هشتی، هه‌روه‌سا ۲۵۰ شه‌رفانین عه‌شیره‌تا سنجاب و ۲۰۰ سوارین عه‌شیره‌تا که‌له‌ور گه‌هشتنه دناف ریزین له‌شکه‌ری ئینگیزی. ل ۱۹ی ته‌باخی، بی هیچ به‌رگریه‌کا به‌رچاف، ئەف هیزا ئینگیزی گه‌هشتنه ده‌ردۆرا خانه‌قین و ل

۲۴ ته باخی، چوونه دناښ باژيړيدا. هر د هه مان روژدا، ئوردى يا (قرغان) ژ بن دوورپيچى رزگار كړ. پاشى ل ۲۷ى هه يقى، قزلبيات ژى ستانده شه.

۲. شورهش ل كفرى:

ل كفرى ژى، سه رو كى لقه كا عه شيره تا دلو (ئيبراهيم خان) دگه ل شهرفانين خوه و هنده ك ژ شهرفانين عه شيره تا جاف ب سه ر چي ايي بابا شاسوار كه فتن و ژ سه رى چي اي قشله يا حكومه تى گولله باران دكر. جيگرى حاكمى سياسى كاپتن سالمون، ب سه ر چي اي كه فت دكو دانوستاندى دگه ل ئيبراهيم پاشاى بكه ت. لى وان كاپتن سالمون ده سته سه ر كر و هيرش كرنه سه ر كفرى، ئيكسه ر قشله يا حكومه تى ستاند و ئالايى بري تانيا ئينانه خوارى. ژنا كاپتن سالمون ل باژيړى بوو، ب ريز و حورمه ت گه هاندنه ويستگه ها كنكربان كو هنده ك ژ له شكه رى ئينگليزى ل ويړى بوون. دهمى دهنكو باسئ كفرى گه هشتمينه ميجه ر لونكريك (ل كه ركوك)، هيزه ك ژ شهرفانين هه ردوو عه شيره تين تاله بانى و زهنگه نه به ره هڅ كړ، ئەف هيزه گه هشته ويستگه ها كنكربان و ژ ويړى هيرش كره سه ر شوره شگيړين كورد. د شه ره كى توند و دژواردا، سه ركيشه كى كوردان ب نايى كويخا عه بدلره حمان كه هريزي هاته كوشتن. شهرفانين شوره شگيړ ژى، كاپتن سالمون كوشت (وهكو تولفه كرن). ل داويى له شكه رى لونكريك ب سه ركه فت و كه سه ك ب نايى حه ميد تاله بانى كره قايمقامى كفرى.

۳. رهوشا ناله بار و ئالوز ل هه وليړى:

هه رچه نده شوره ش و سه ره له داني ن راسته قينه ل هه وليړى روونه دان، لى رهوشا ناله بارا خه لكى و ئالوزى يا ئوردى يين له شكه رى ئينگليزى، مينا شوره شى بوو. ل وى سه رده مى، كاپتن هى حاكمى هه وليړى بوو. ئەف پيزانين د قى په ره گرافيدا، ژ بيروه رى يين وى و بين ولسون هاتينه وه رگرتن. كاپتن هى ديژيت، ل ده ستيكا ته باخى هه ولدانا كوشتنا وى هاته كرن، كو گه له ك ب زه حمه ت ژى رزگار ببوو. پاشى هه ولا سوئنا مالا وى هاتبوو دان. ل ۱۵ى هه يقى، گو تگوتك ل هه وليړى به لاقبوون كو شوره ش دى ل كه ركوكو كى سه ره له ده ت و فهره خه لكى هه وليړ ژى خوه به ره هڅ كه ن. ل روژا پاشتر، به لاقو كه كا بى ئيمزا هاته به لاقكرن، تيدا داخواز كر بوو كو ده سته لاتا توركى فه گه ريت و مه ژ حوكمى كافران رزگار كه ت. ل ۵ى ئيلوئى، هنده ك گو تگوتك به لاقبوون كو عه شيره تين سورچى و خوشناو دى به ره ف باژيړى هين و دى داگير كه ن. لى سه رو ك عه شيره ته كى مه يلدارى ئينگليزى (ب نايى خورشيد ئاغا)، ب دوو هزار شهرفانانقه د هه وارا كاپتن هى هات كو به ره فاني نى ژ وى و ژ هه وليړى بكه ت.

ل ۸ی ئیلۆنی، ویلسۆن ب فرۆکهکی گههشته ههولیرێ داکو هاندانا عهشیرهتین پالپشتین حکومهتی بکهت ژبو دۆماندنا بهرگریکرنی ژ ههولیرێ. رۆژا ددويفدا کۆمهکا شهرفانین خوشناو گههشته دهف کاپتن هی. داخوازی یین وان ئەو بوون کو ژ هه تشتهکی بهری نهۆ کرین بهینه عهفوکرن و هاریکاری یین ماددی یین بهری نهۆ ددانی، بو بهینه فهگه راندن. کاپتن هی، ژ نه دل رازی بوو. وان ژێ شهرفانین خوه فهگه راندنه دهفه رین ژێ هاتین. ل ۱۴ی ئیلۆنی، رهتلهکی لهشکهری ژ کهرکووک و ئیکی دی ژ مووسل گههشته ههولیرێ، ئەفجا ئارامی و ئیمناهی ل ناف باژیری بهرپا بووئه.

سه ره لدانا عه شیره تا زوبع (فه لوجه و ره مادی):

زوبع پشکهکه ژ عه شیره تا شه ممر، ل ناقبه را به غدا و فه لوجه د ژیان. ب درهنگی ژ بیابانی هاتبوون، لهوا هیشتا به هابین به داوه تی ل دهف وان د به لاف بوون. ل سه رده می هاتنا ئینگیزی، نیزیکی چوار هزار شهرفانان هه بوون (۷۰۰ ژێ سوار بوون). ئینگیزی ب شیوازی (ساندمان) سه رده ری دگه ل عه شیره تان کر. ل گوره ی قی شیوازی، دا که سه کی ژبو هه ر عه شیره ته کی هه لبژیرن و دا که نه سه رۆکی عه شیره تی و هه موو دهسته لات دکره ددهستی وی که سی هه لبژارتیدا. ژبو عه شیره تا زوبع، ئینگیزی شیخ زاری ئەلزا هر هه لبژارت کو ببیته سه رۆکی عه شیره تی هه می. پشتی سه رکه فتنین عه ره بان ل شه ری رارنجیه و ئەوین ددويفدا، هه فه ندی ب عه شیره تا زوبع هاته کرن کو پشته فانی یا شوره شی بکهت. شیخ زاری ئەلزا هر ژێ سۆز دایی کو ب هه موو شیوه یان پشته فانی یا وان بکهت. ئەو ب خوه ژێ ژ حاکمین ئینگیزی (ب تابه تی ژ کولونیل لیجمن) یی تیر بوو، چونکو هه رده م شیخین عه ره بان پاشقه دبرن و ل دهف هه فوله لات یین وان ئیهانه دکرن. مشه جارن لیجمن سه خه را شیخ زاری ل دهف سه رۆک عه شیره تین دی بر بوو. ئەفجا عه شیره تا شیخ زاری دهست ب سه ر ریکادا دگرتن و ریبار د شه لاندن، جار جاره ژێ هیرش دکره سه ر فه رمانگه هین حکومه تی. جار هکی، لیجمن قیا کومبونه کی دگه ل شیخ زاری بکهت، لی ده می وه کو هه رجار ئیهانه کری و پاشقه بری، کورئ شیخ زاری لیجمن گولله باران کر و کوشت. پشتی کوشتنا لیجمن، پرانی یا عه شیره تین ده فه را فه لوجه و هنده ک ژ عه شیره تین ده فه را فوراتی بلند، گه هشته شوره شی. یا ژ وانقه ب کوشتنا لیجمن، بریتانیا هه موو دی شکیت. ئەف عه شیره تین یاخیبووی، دا شین ره مادی گرن. لی شیخ عه لی سلیمان (سه رۆکی دلیم)، نه هیلا و گوته شیخ زاری کو هه تا داوی دی پالپشتی یا حوکمی ئینگیزی کهت.

د هه مان دهمدا، جه نه رال هالدین هیزه ک ب سه رکر دایه تی یا جه نه رال ساندرز ژبو فه کرنا ریکا دناقبه را به غدا و فه لوجه دا به ره فه فکر. ل ۳ی ئیلۆنی، ئەف هیزه ب ری کهفت و سه ره رای به ره فانییه کا مجد ژ لای شهرفانانقه، لی نه دشیان خوه ل بهر توپ و

فرۆکه‌یان بگرن. ل ۲۰ی هه‌یڤی، چه‌نه‌رال ساندرز گه‌ه‌شته ده‌قه‌را شیخ زاری، ئاڤ ژ سه‌ر عه‌ردی وی بری و قه‌لاتا وی هه‌رفاند. پاشی ل ۲۴ی ئیلوونی، له‌شکه‌ری وی گه‌ه‌شته فه‌لووجه و ستاند. شیخ زاری، عه‌شیره‌تا خوه کره دوو پشک، پشکا مه‌زنتر دگه‌ل کورئ خوه ه‌نارته نصیبینی، ه‌نده‌ک ژئ دگه‌ل وی مان و به‌ره‌ف میحوه‌ری ئه‌لوهندقه‌ چوو. پاشی به‌ره‌ف که‌ره‌بلا و نه‌جه‌فقه‌ چوو، لی ده‌می سه‌رکه‌فتنن ئینگیزی وه‌کو سنسلی به‌رده‌وام بووین، ژ نه‌جه‌ف ژئ به‌ر ب بیابانیقه‌ ره‌قی هه‌تا گه‌ه‌شتیه نصیبینی و دگه‌ل عه‌شیره‌تا خوه ما هه‌تا‌کو ل سالا ۱۹۲۷ی، هاتیه‌ گرتن.

ل لیوایا مونته‌فق:

لیوایا مونته‌فق (ئه‌وا نه‌و دبیرنی ناسریه / زیقار)، یا مشتی هه‌ڤکی بین نافخوی بوو. ه‌ژمارا چه‌کدارین ئی ده‌قه‌ری، نیزیکی بیست هزار چه‌کداران بوون. لی ژبه‌ر هه‌ڤکی بین دناقبه‌را عه‌شیره‌تاندا نه‌ د ریکخستی بوون. هه‌رچه‌نده شیخ محمه‌د ته‌قی شیرازی نامه‌یه‌ک بۆ ه‌نارتبوو کو ل دژی دوژمنی هه‌ڤشک هه‌ڤ بگرن، پاشی شیخ فه‌تحو‌للا ئه‌صفه‌هانی ژئ (ده‌می بوویه مه‌رجه‌عییه)، نامه‌یه‌ک بۆ وه‌کیلی خوه ه‌نارتبوو کو بۆ شیخین عه‌شیره‌تان بخوینیت، لی هه‌ر هه‌ڤکی یا وان نه‌ گه‌ه‌شته وی ئاستی کو ب له‌شکه‌ره‌کی هه‌ڤگرتی به‌ینه دناڤ شوره‌شیدا.

گه‌له‌ک که‌س و شیخین عه‌شیره‌تان، مه‌یلدار و پشته‌قانیین شوره‌شی بوون. پشتی ناسریی، ده‌قه‌را ژ هه‌موویان گرنگتر باژیریکی شه‌تره بوو، چونکو هیزه‌کا مه‌زن یا شه‌رقانیین عه‌شیره‌تان هه‌بوو. ده‌می ده‌نگوباسین شوره‌شی ل وی ده‌قه‌ری به‌لاقبووین، فه‌رماندی گشتیی هیژین ئینگیزی ب فه‌ر دیت کو جاره‌کا دی، کاپتن برترام توماس فریکه‌ته شه‌تره، چونکو به‌ری ساله‌کی ل ئی ده‌قه‌ری حاکمی سیاسی بوو. ویلسون وه‌سا ه‌زر دکر، ئه‌گه‌ر شوره‌شی ل ئی ده‌قه‌ری سه‌ره‌ه‌لدا، دی هه‌موو عه‌شیره‌تین دیجله‌ فه‌گریت و دی ریکا دناقبه‌را به‌غدا و به‌سرادا هیته‌ گرتن. توماس د زانی، که‌سه‌ک دشیت شوره‌شی هه‌لکه‌ت و د کاریت ری ل هه‌لبوونا وی ژئ بگریت، ئه‌و ژئ خه‌یون ئه‌لعه‌بید بوو (سه‌رۆکی عه‌شیره‌تا عه‌بووده). هه‌رچه‌نده، هه‌قبه‌ندی بین کاپتن توماس دگه‌ل خه‌یون نه‌ گه‌له‌ک د باش بوون. لی ژبۆ به‌رژه‌وه‌ندا وه‌لاتی خوه، هه‌قبه‌ندی بین خوه دگه‌ل باش کرن و کره نیزیکتین هه‌ڤال و راویژکاری خوه.

هه‌ر ژ ناغه‌راستا ته‌مموزی، خه‌لکی (قلعه‌ سکر) مه‌یلا شوره‌شی هه‌بوون، لی کاپتن کراوفورد هه‌رده‌م ل دژی وان رادوه‌ستا و خه‌لک ب فرۆکه‌یان دترساند. لی ل ۱۲ی ته‌باخی، کاپتن کراوفورد نه‌چار بوو قه‌لاتا سوکه‌ر به‌رده‌ت و بجیته شه‌تره، ئه‌ڤا خه‌لکی هیرش کره سه‌ر قشلی، بله‌ز ستاند و فه‌رمانگه‌هین حکومه‌تی تالان کرن. پاشی شیخین عه‌شیره‌تان ل جه‌ه‌کی ب ناڤی (مه‌صیفی) کۆمبوون، د ئی کۆمبوونیدا په‌یمانک به‌ست و

ل سەر پینج خالان پیک هاتن، کو فەرە ھەموو عەشیرەتین شورەشگەر پیگیری بکن: داوکیکر ل سەر سەر بە خۆیی یا عیراقتی، پاراستنا دەزگەھین مفادارین حکومەتی، پابەند بوون ب ھەموو فەرمانین موجتەھیدین ئایینی، ھەر عەشیرەتەک دی ئیمناهی یا دەقەرە خواہ پاریزیت، خالا داویی ژی ئەو بوو کو ھەر دەقەرەکا بەیتە ستاندن، فەرە حکومەتەکا دەقەرۆکی لی دامەزرینن و ئەرکی پاراستنا مال و گیانی خەلکی ب ستووی خۆفە بگریت.

پشتی ئەف پەیمانە (پەیمانە ئەلمەصیفی)، ھاتییە ئیمزاکرن. سوارین شورەشی بەر ب شەترەفە چوون، داکو ب پشتەقانی یا عەشیرەتین شەترە، بەرەف ناسرییە بچن. لی خەيون ئەالعەبید و عەشیرەتا خواہ، نەھیلا شەترە بەیتە ستاندن و ھەفکاری دگەل خودانین پەیمانە ئەلمەصیفی نەکر. لی سەرەرای ھەلویتستی خەيونی، ھندەک کەسین عەشیرەتا وی مەیلدارین شورەشی بوون و ب شەف گولە ل سەر مالا کاپتن توماس را ھەفایشتن. ل ۱۵ تەباخی، ھیلا پەیوھندی یین دناقەرا شەترە و ناسرییدا برین. ئەفجا ژبو ئینان و برنا پوستە، کاپتن توماس پشتبەستن ب کەسین پوستەچی دکر. ب فی چەندی ژی، شەترە د رەوشەکا نە ئارام و ئالۆزدا بوو. دەمی نوونەرئ شیخ فەتحوللا ئەصفەھانی (ل ۲۵ ی تەباخی)، گەھشتییە شەترە. خەلک ھەموو رابوونە سەر خواہ و سلوگانین شورەشی ل دژی ئینگلیزی و کاپتن توماس بلند کرن. فی ئاژاوە یا ب شیوہ یی پیشوازی، کاپتن نەچار کر داخووا فرۆکەکی بکەت کو پی بچیتە ناسریی. رۆژا دویدا، فرۆکە گەھشت و ل بن چاقدیری و زیرەقانی یا خەيون ئەالعەبید گەھشتە نک فرۆکا خواہ. ھەرچەندە نوونەرئ ئەصفەھانی گەفین ژن ژی بەردانی ل خەيون ئەالعەبید کرن، ئەگەر کاپتن توماسی نەگریت، لی خەيونی ھیلا توماس بفریت و رزگار ببیت. پشتی چوونا کاپتن توماس، خەلکی دەست ب سەر ھەموو فەرمانگەھین حکومەتیدا گرت و ھەموو تالان کرن. خەيون ئەالعەبید ریگری ل فی فەرھوو دکرئی نەگرت.

د ھەمان رۆژا خواہ کەشانا کاپتن توماسدا، حاکمی سیاسی ناسریی (میجەر دیجبرن) سەرەدانا سوق ئەلشیوخ کر. وەسا دیت کو پرانی یا خەلکی خوینگەرمن و مەیلدارین شورەشینە. جیگری حاکمی سیاسی ل شوق ئەلشیوخ (کاپتن بلاتس)، ل وی باوهری بوو کو ئیدی ئەو نەشین رەوشا دەقەرئ کونترۆلکەن. لەوا دگەل ھەقالین خواہ، باژیرک ھیلا و بەرەف ناسرییە چوون. ل سوق ئەلشیوخ تالانکرن و فەرھوو دکرن ب شیوازی باژیرکین دی نەھاتە کرن، بەلکو خەلکی و ھندەک زانا یین ئایینی، شیان مال و مولکەتی حکومەتی بپاریزن. ئەگەر ھەموو عەشیرەتین سەرھەلادی ئیکگرتی بان، شورەشگیرین شەترە و سوق ئەلشیوخ، دا شین ناسریی ستین. تنی سی فەصیلین لەشکەری لی بوون و نە گەلەک ب ھیز بوون. لی ژبەر ھەفرکی یین دناقەرا عەشیرەتاندا و دوودی یا ھندەک سەرۆک عەشیرەتان و ھەلویتستی خەيون ئەالعەبید، چ ھیزین شەرقاتان بەرەف ناسرییە نەچوون و نەھاتە گرتن.

ل هندەك دەڤەرىن دى يېن جودا جودا:

پشتى شورهشى ل دەڤەرا فوراتى نائفەراست دەستپىكرى، گەلەك دەڤەرىن دى يېن مينا كوردستانى و دىالا و فەلوجە و مەحموودىي و لىوايا مونتهفق ژی ڤهگرتن. هەروەسا ب شىوہيىن جوداجودا، هندەك دەڤەرىن بچووكتر ژی ڤهگرتبوون و هەر دەڤەرهكى ل گورەى تايبەتمەندى و هەڤبەندى يېن عەشيرهتگەرى يېن خەلكى دەڤەرى سەرەدەرى دگەل ڤى رهوشا نوو دكر. بۆ نموونە ل مەندلى كو باژىركەكى توخىبى بوو (نيزىكى ۶۰ كيلومەتران ژ شەهەربان دوورە). ل ۱۴ى تەباخى، دەمى شورهش گەهشتىيە شەهەربانى، خەلكى مەندلى خوە بەرههڤكر كو ل هەمبەرى هيرشېن عەشيرهتان، بەرگرىي ژ باژىرى خوە بكەن.

ل سپىدەهەى يا ۱۵ى تەباخى، قشله يا حكومەتى ستاند و داخواز ژ حاكمى وى كر كو دەستەلاتى تەسلىمى خەلكى دەڤەرى بكەت. پشتى حاكمى مەندلى (عەلى شاه) بوويه دەخىلى كەسەكى ب ناڤى موسا ئەفەندى، وان ئالايى برىتانىا ئىنا خوارى و ئالايى دولەتا ئوسمانلى بلندكر. حكومەتەكا دەڤەرۆكى چىكر و سەيد صالح ئاغايى نەقىب كره سەرۆكى حكومەتى. ژبو هەر گەرەكەكى ئەفسەرەك دانا كو ئىمناهى يا وى بپارىزىت و سەيد عىزەددىنى نەقىب كره بەرپرسى ئىمناهى يا هەمى باژىركى. ل وى سەردەمى ۱۵۰ خىزانين جوھى ل مەندلى بوون، لى حكومەتا دەڤەرۆكى نەهئىلا كەسەك تەعدايىن لى بكەت. دەمى ئىنگلىزى خانەقىن و شەهەربان ستاندىنەڤە، بەرهف مەندلىڤە نەچوون و حكومەتا وى ل سەر كارى خوە يا بەردەوام بوو. مەندلى ل سەر ڤى حالى ما، هەتا چرىا دووى يا ۱۹۲۰ى، كو ئىنگلىز هاتە مەندلى و بىي بەرگرى وەرگرتەڤە.

هەروەسال دەڤەرا حەيى (كو دكەڤىتە سەر رووبارى ئەلغەراف- ل نائفەرا قلعه سكر و كووت)، ب شەرى براكوژىيڤە دمژوول بوون، هەرسى كورين ئال ياسين هەڤركى ل سەر سەرۆكاتى يا هەموو عەشيرهتى دكر. ل عانە و راوہ، پشتى شورهشگىران دەست ب سەر ڤان هەردوو باژىركاندا گرتين، تالانكرنەكا مەزن چى ببوو. ل باكوورى بەغدا ژی، شىخ محەمەد صەدر، ب هارىكارى يا عەشيرهتین دەڤەرى، هيرشەك كره سەر سامەرا. هەرچەندە نەشیا بستىنيت، لى ئىخستە دبن دوورپىچكرنا لەشكەرىڤە، هەتاكو ل ۲۰ تەباخى، هیزەكا ئىنگلىزى ژ شەرگات د هەوارى هاتى و دوورپىچكرن ب دوماهى ئىناى.

ب دوماهی هاتنا شورہشی

ل ۲۶ی تہ باخی، چہرچل برووسکک بؤ جہنہرال ہالیدین ہنارت کو دوماہی ب فی شورہشی بینیت و ہر ہاریکاریہہ کا بقیہ، دی بؤ ہنیریت۔ ئەفجا ئینگلیزی گوتگوتک ل عیراقی و ل ناٹ عہشیرہتان بہلاف دکرن کو بریتانیا دی حکومہتہکا نیشتمانی ل عیراقی دانیت۔ ل ۲۱ی ئیلونی، روژناما (العراق) بہلافکر کو بریتانیا سیر برسی کوکس وکو (المندوب السامی) ل عیراقی دامہزراند و دەمی دەیتن دی پشتہقانی یا عہرہبان کہت۔ کوکس ل دەستپیکا چریا ئیکئی، گہشتہ عیراقی و راگہہاند کو دی کار ژبؤ دامہزراندنا حکومہتہکا نیشتمانی کہت۔ ہہروہسا دہاتہ گوتن کو شورہش ژ ئەنجامی چہوتی بین ویلسون چی ببوو، ئەفہ ئەو نہما و ہہقالہکئی عہرہبان دی ہیت، ہر شاشیہکا ویلسون کری، دی چارہسہر کہت۔ شیخین عہشیرہتان و خەلکی ہہچکوہیہی باوہر ژ فان گوتگوتکان کر و مانہ ل ہیفا ئەنجامین بزاف و ہہولدانین برسی کوکس۔

ژلایہکئی دیفہ، جہنہرال ہالیدین بہرہقی بین خوہ دکرن کو ہہموو دہقہرین شورہشگیران ستاندین، فہگہرینتہفہ و پاشی بریارین چارہنقیسی عیراقی بکہتہ ددہستی سیاسیہتیدا۔ ژبؤ فی چہندی ژئی، ہیزہکا مہزن ب سہرکردایہتی یا جہنہرال لیزلی، ل (حلہ) بہرہفکر کو ژ دوو لیوایان پیک دہات: لیوایا ۵۲ ب سہرکردایہتی یا ئەلبریگادیر ساندرز و لیوایا ۵۵ ب سہرکردایہتی یا کولونیل ووکہر۔ ل ۶ی چریا ئیکئی یا ۱۹۲۰ی، ئەف ہیزہ ژ حلہ بہر ب باشوریفہ ب ری کہفت۔ ل ۱۲ چریا ئیکئی، ہیزا خوہ ل سہر دوو رەتلان دابہشکر: رەتلا ئیکئی (لیوایا ۵۲) بہرہف (تہویرج)فہ چوو، رەتلا دووی (لیوایا ۵۵) بہرہف (کەفل)فہ چوو۔ ئوو ہر د ہمان روژدا، رەتلا تہویرج گہشتہ بنہجہی۔ پشتی ستاندنا تہویرج، شاندہک ژ کەربہلا ہاتہ دہف جہنہرال ساندرز کو کەربہلا تہسلیم بکہن، لی ساندرز چ بہرسف نہدانی و ہنارتنہ دہف برسی کوکس ل بەغدا۔ مہرجین کوکسی، ژبؤ تہسلیمکرنا کەربہلا ئەو بوون کو د ماوہی ۲۴ دەمژمیراندا، ہر ۱۷ کەسین داخوازکری تہسلیمی حکومہتی بکہن۔ ہہروہسا ۴۰۰۰ تہفنگان و ۱۰۰ فیشہکان (بؤ ہر تہفنگہکئی) بدہنہ لەشکەرئ ئینگلیزی، ہہموو مال و مولکەتی وان بری ب تہقافی فہگہریننہفہ۔ ئوو فہرہ ہہردہم پیگیری ب فہرمانین حکومہتی بکہن و نا بیت چ فیلاران ل کەربہلا قہبوول بکہن۔ پاشی ہر ۱۷ ناٹین تاوانبار بؤ دیار کرن۔ کەفتنا تہویرج دەستپیکا پاشفہ زفرینا شورہشی بوو، گہلک عہشیرہت فہگہرانہفہ مالین خوہ و ہندہک ژئی چووونہ کەفل ژبؤ بہرگری و بہرہقانی کرنی۔

ل ۱۵ی چریا ئیکئی، ہیزا کولونیل ووکہر گہشتہ نیزیکی کەفل، پشتی چیکرنا پرہکی ژبؤ دہربازبوونا لەشکەری، ل سپیدہی یا ۱۷ی چریا ئیکئی، ہیزین لیوایا ۵۵ چووونہ دناٹ کوفہدا۔ روژا پاشتر شاندہک ژ نہجہف ہات و دگہل کولونیل ووکہر کۆمبوون کا دی چہوا نہجہف تہسلیمکەن۔ ئیکہمین مہرجی ووکہری ئەو بوو کو ہہموو ئیخسیرین خان

شیلان ل نهجف بهردن. ههروهسا بۆ دا خویا کرن کو مهرجین دی ژی، ددهمی خودا دی بۆ هیته هنارتن، چونکو وی وهختی ب شهپری عهشیرهتانه د مژوول بوون. پشتی هیز بهرف نهجف هه چووی (ل ۱۶ ی چریا دووی)، هه موو زاناین ئایینی و ماقولین نهجف داخوازکرنه باره گایی لهشکه ری ل دهرفه ی شویرها نهجف، داکو مهرجین ته سلیمبوونی بۆ بخوینن. مهرجین وان ژی وهگرنتا کومه کا چهکی و تهقه مه نیان بوون و ههروهسا ته سلیمکرنا پینج که سین تاوانبار (سه رکردین شوره شی) بوو. پاشی بۆ ماوی ۲۴ رۆژان ده رگه هین شویره ی گرتن و نه هیلان که سهک بیی حکومه تی ب ده رکه قیت یان بهیته ژوور. ئەفه دوورپینچا دووی بوو (پشتی دوورپینچا سالا ۱۹۱۸ ی، ل سه ره خه لکی نهجف دهیته سه پاندن کو رهوشا وان یا ئابوری و خوارن و فه خوارنی پی بی سه روبه ر ببوو. پشتی کهفتنا کوفه و نهجف، شکهستن و هه لهاتن کهفته دناف ریزین شوره شیدا و هندهک ژ سه رکردین شوره شی و سه رۆک عه شیره تان خوه ته سلیمی لهشکه ری ئینگیزی کرن. ل ۲۶ ی چریا دووی، به یانه کا رسمه ده رکه فت کو پشتی خوه ته سلیمکرنا پرانی یا سه رکردین شوره شی، شهر ل قی ده فیه ری هاته راوه ستاندن.

ل سه ماوه، جه نه رال کانینگهام ب ۱۶ فه وجین لهشکه ریفه ئیخستنه بهرپرسی قی میحوه ری بوو. ل ۱۶ ی چریا ئیکی، لهشکه ری کانینگهام گه هشته گوندی خه زر کو پشتی بهرگرییه کا توند هاته ستاندن و کومه کا سه ربازان هنارتنه گوندین بهرلیقا ئای داکو تولا تا قمی پاپورا (غرین فلا ی) ژئ فه که ن. ل ۱۲ ی هه یقی، هیزین کانینگهام گه هشته نزیک سه ماوه و پشتی دوو رۆژان چوونه دناف سه ماوه دا کو ژ بلی ۲۵ عه ره ب و ۲۵ جو هییان که سه کی دی ل باژیری نه ما بوو. لی شهر ب دو ماهی نه هات بوو، چونکو کومه کا شهرفانان ل سویر و ره میسه، خوه ئاسی کر بوون و بهرگرییه کا مان و نه مانی ژئ دکرن. پشتی جه نه رال کانینگهام نه شیای قی ده فیه ری کونترۆل که ت، فه رمان بۆ هات کو مفاوه زی دگه ل شوره شقانان بکه ت.

ل ۳۱ ی چریا ئیکی، مفاوه زاتان ده ست پیکر، لی هندهک مه رجین شوره شقانان ب دلی جه نه رالی ئینگیزی نه بوون. ئەفجا ده می ل ۱۲ ی چریا دووی، بهرف چه په رین عه ره بانقه چووی، کهفتنه دکه مینه کا هیزا شهرفانین (برجس ئەلجیاد) دا و گه لهک زیان ب هه ردوو لایان کهفتن. قی شه ری دو ماهین (شه ری سویر)، دیره کهک بۆ خوه تو مار کر و ب مه زنترین شه ری شوره شی هاته هژمارتن. جه نه رال کانینگهام، جاره کا دی نه چار بوو موفاوه زی دگه ل شوره شقانان بکه ت. ژیده رین ئینگیزی چ ئیشاره تین تیرو ته سه ل ناده نه قی شه ری، تنی هندهک ئامازه یین بچووک پی دده ن. ئەفه ئیکه مین چه په ری شه ری بوو کو خوه ته سلیمی لهشکه ری ئینگیزی نه کری، لی ل گوره ی مفاوه زاتان پیک هاتبوون. چ

شیخین به نو چه چیم نه هاتنه گرتن و چ شهرفانان ژى تفهنگین خوه ته سلیمی هیژین ئینگیزی نه کرن.

دهفهر فوراتی بلند (کو ژ هیت دهست پی دکهت)، د ئاژاوه و سه به رادایندا یا به ردهوام بوو. هه ره شیرده ته کئ ل گوره ی هیژ و هژمارا شهرفانین خوه، حوکم ل دهفهرین توخییی خوه دکر. ب فی چهندي ژى، به هایین به داوه تی و عه شیرده تگه ریج، ل فی دهفهری خورتتر لی هاتن. خه لک پتر ب عه شیرده تین خوه فه یی گریدایی بوو، چونکو چ هیژین مه زن ل دهفهری نه بوون و حکومت ژى ب فوراتی نافه راستقه یا مژووول بوو. هه فرکی یین عانه و راوه د به ردهوام بوون. ل داویئ ئینگیز نه چار بوو هه فرکیان چاره سه رکهت و دهفهری کونترۆلکهت، ئه فجا هیژهک ب سه رکردایه تی یا نوری ئه لسه عید بهر ب راوه فه هنارت. پشتی نوری سه عید سه رکه فتن ب دهستقه ئینای، چ دهفهرین یاخیبووی نه مان و عیراق هه موو تا راددهیه کی هاته کونترۆلکرن.

چاره نقیسی وان سه رۆک عه شیردهت و ماقولین سه رکردایه تی یا شوره شی کرین، جودا جودا بوون. هندهکان خوه ته سلیمی له شکه ری ئینگیزی کرن و ل زیندانا حله هاتنه زیندانکرن. هندهک ژى بهر ب حیجازیقه ره فی بوون، کول خزیرانا ۱۹۲۱ئ دگه ل مه لیک فه یسه لی فه گه رانه فه عیراقی، ئه وین نه دگه ل هاتنا فه یسه لی ژى هه ر ئیکی بو خوه ریکهک دیت. هندهک چوو بوونه دهف میر عه بدلی، ل رۆژه لاتا ئوردون. هندهک ژى به رهف دیر ئه لزورقه چوو بوون. شیخ زاری ژى، هه ر وهکو مه گوئی چوو دناف ئاخا تورکییدا هه تاکو که سه کی ئه رمه نی ب فیلبازی گرتی و گه هاندییه مه خفه را شنغال داکو خه لاتى خوه وهرگریت. هندهک ژ زانا یین شیعه، به رهف ئیرانیقه ره فی بوون. که سانین وهکو کورج عه بدکی ژى، خوه دناف عه شیرده تین دیدا فه شارته بوو. ئه وین نه دهاتنه عه فوکرن، هاتنه گرتن و دادگه هکرن، ئه وین دی ژى هندهک هاتنه عه فو کرن و هندهک ژى د زینداندایندا مان.

ب نسه بهت عه بدلواحد حاجی سوککه ر (کو ب ریبه ر و سه رکیشی سه ره کیی شوره شی دهاته نیاسین)، ل کوفه، خوه ته سلیم کر، پاشتی هنارته زیندانا حله، ل نه جهف هاته دادگه هکرن و پاشی بره زیندانا به غدا. ده می هاتییه بهردان، وهزیری نافخو (تالیب ئه لنه قیب) نه فی کره به سرا کو د بن کونترۆلا حکومتیقه بیت و ژيانا خوه ل ویری ب دو مینیت.

چەند تېيىنى يېن داويى

ھەلبەت دەمى شۆرەشەك دىيىتە دىرۆك يان ھىندەك دەستكەفتان ب دەست خۆڧە دىئىت، ھەر لايەنەك دى وەسا دەتە خوياكرن كو ئەگەر ئەو نەبا شۆرەش نەدھاتە كرن و رۆلى خوە دى ب زىدەرۆيىڧە بەحس كەت. ھەموو دىرۆكڧان و ڧەكۆلەر، ل سەر وى چەندى پىك دەين كو دەڧەرا فوراتى ناڧەرەست لەولەب و لڧىنەرى شۆرەشى بوو، لى ل سەر وى چەندى پىك ناھىن كا كى يان كىژان لايەنى دەستپىشخەرى بو كر بوو، بو نمونە:

- خەلكى نەجەف وەسا ھىز دكەت كو شۆرەشا وان يا سالا ۱۹۱۸ئى، ئىكەمىن چرىسكا شۆرەشى بوو كو ل خزىرانا ۱۹۲۰ئى ھەلبووى.
- خەلكى دەڧەرا فوراتى بلند وەسا ھىز دكەن كو بۆيەرەين دىر ئەلزور و ئەلبوكمال و بۆيەرەين ئازرىنەرىن عانە و راوہ، فاكتەرىن گرنىن ھەلبوونا ئاگرى شۆرەشا فوراتى ناڧەرەست بوون.
- تەخا ئەفەندى يىن ل سورىي وەسا ددانە خوياكرن كو وان ل سورىي بانگەوازى يا سەر بەخۆيىي بلند كر و ئەو ل پشت بۆيەرەين دىر ئەلزور و تەلەعفەر بوون، ھەر وەسا ھارىكارى يىن ماددى ژى د ھنارتن كو شۆرەشى پى بكن.
- تەخا ئەفەندى يىن بەغدا، ھەلكرنا چرىسكا شۆرەشى بو بزاقىن خوە يىن وەلاتپارىزىي دزڧرىن.
- خەلكى دەڧەرا فوراتى ناڧەرەست وەسا ددەنە خوياكرن كو وان ب سەرى خوە شۆرەش كر بوو، چ فەرمان و شىرەت ژ چ لايەنەين دى وەرنەگرتبوون، چ ل بەغدا بن يان ل سورىي بن.

ھەر چەوا بىت و كى ئازرىنەرى ھەلبوونا ئىكەمىن چرىسكا شۆرەشى بىت، شۆرەش ھاتە كرن و كۆمەكا فاكتەرىن رىخۆشكەر ھەبوون كو شۆرەش بەيتە كرن. د پىڧاژوياً خوەدا، شۆرەشا بىستى د سى قۇناغاندا بۆرى بوو:

قۇناغا ئىكى: قۇناغا وان بۆيەرەين بووینە رىخۆشكەر بو شۆرەشى وەكو بۆيەرەين بەغدا و كەربەلا و دىر ئەلزور و تەلەعفەر و مووسل. قان بۆيەرەن خەلك پالدا كو بگەھنە ئىك و ئارمانجەكا ئىكگرتى بو خوە بدانن.

قۇناغا دووى: قۇناغا شۆرەشا چەكدارى بوو (كو ل ۳۰ خزىرانا ۱۹۲۰ئى)، ل رەمىسە سەرھەلدا و ھەموو دەڧەرا فوراتى ناڧەرەست ڧەگرت.

قۇناغا سىي: قۇناغا بەربەلاقبوونا شۆرەشى بوو ل سەرەنسەرى عىراقى (ب تايبەتى ل دىالا، بەعقوبە، كوردستانى، دەڧەرا مونتەڧق و دەڧەرىن دى).

شوره‌شا چه‌كدارى يا فوراتى نافه‌راست ل مه‌ها ته‌موزى ده‌ستپىكر و ل مه‌ها ته‌باخى گه‌هسته ده‌قهرين دى ژى. لى ئەوا هه‌موو ل سه‌ر پىك ده‌ين، ئەوه كو ده‌قهر فوراتى نافه‌راست به‌هرا پتر سه‌ركه‌فتن ب ده‌ستقه ئينان و ژ هه‌موو ده‌قهران پتر زيانين ماددى و گيانى دان و ژ هه‌موويان پتر و ژبو ماوه يين دريژتر به‌رگرى و به‌رخودان كر. له‌وا ئەم د كارين بيژين كو شوره‌شا بيستى، شوره‌شا فوراتى نافه‌راست بوو. هه‌ر ياخيوون يان سه‌ره‌لدانه‌كال ده‌قهرين دى يين عيراقى قه‌ومى، ره‌نگه‌دانا شوره‌شا فوراتى نافه‌راست بوو. گه‌له‌ك ديروكفان و قه‌كوله‌ر، فاكته‌رى و له‌تپاريژى و هوشيارى يا نه‌ته‌وه‌بى دكه‌نه ئەگه‌رى سه‌ره‌كئى هه‌لگيرسانا شوره‌شى. وه‌سا دياره كو پرانى يا فان قه‌كوله‌ران، هه‌ولدده‌ن ديروكه‌كا مشت و له‌تپاريژى و نه‌ته‌وه‌پاريژى بو عيراقى تومار بكه‌ن. لى ئەگه‌ر ئەم ب چاقى قه‌كوله‌ره‌كى بيلايه‌ن سه‌كه‌ينه فاكته‌رين به‌ربه‌لافبوون و شه‌ستنا شوره‌شى، دى شينين ب ئاوايه‌كى كه‌تواريينى و زانستين دوور ژ دلينى يا هه‌زكرن و ژيياتى يا وه‌لاتى بينين. د پرانى يا جاراند، بو‌يه‌رين ديروكى ره‌نگه‌دان و به‌ره‌مى قه‌ريژين جفاكى يين سه‌رده‌مى خوه‌نه.

أ. فاكته‌رين به‌ربه‌لافبوونا شوره‌شى

١. ده‌مى شوره‌شى سه‌ره‌لدايى، هيزين ئينگليزى د په‌رش و به‌لاف و د لاواز بوون (ئه‌فه ژى ئيك ژ شاشى يين فه‌رماندى گشتى بوو). ب قى چه‌ندى ژى، چه‌ندين سه‌ركه‌فتين به‌زين ب ده‌ست عه‌ره‌بان كه‌فتن و هه‌ر سه‌ركه‌فتنه‌كى هژمارا شه‌رقانين شوره‌شى زيده‌تر لى دكرن. زيده‌بارى قى چه‌ندى ژى ئينگليزان نه‌دزاني كو شه‌رقانين عه‌شيره‌تان (ژ ئەگه‌رى شه‌رين نافخويى)، شاره‌زاييه‌كا زور د ريفه‌برنا شه‌راند هه‌يه.
٢. هژماره‌كا زورا تفه‌نگ و ته‌قه‌مه‌نى و چه‌كين دى يين هه‌مه‌جور، ده‌ستى عه‌شيره‌تاندا هه‌بوون، كو ژ ئەگه‌رى ئوپه‌راسيونين شه‌رى جيهانى ئيكى ب ده‌ست كه‌فتبوون. هه‌روه‌سا زيده‌بوونا پارهى و گه‌شه‌سه‌ندنا بازارى د سه‌رده‌مى داگيركريد، ببوو ئەگه‌رى وى چه‌ندى كو خه‌لك د شيا ب ساناهى چه‌كى بو خوه ژ بازارى بكرىت.
٣. هه‌ر سه‌ركه‌فتنه‌كال فوراتى نافه‌راست ب ده‌ستقه هاتبا، ب شيوه‌يه‌كى زيده‌رويفه‌ دگه‌هسته ده‌قهرين دى يين عيراقى. هه‌روه‌سا گوتگوتكين نافخويى ژى روله‌كى كاريگه‌ر د قى چه‌نديدا هه‌بوو. ل ناف خه‌لكى به‌لاف ببوو كو كومه‌كا له‌شه‌رين مه‌زن و چه‌كدار (ژبو ده‌ريخستنا ئينگليزى)، دى د هه‌وارا شوره‌شى هين، وه‌كو: له‌شه‌ره‌كى توركى ب سه‌ركردايه‌تى يا مسته‌فا كه‌مال پاشاى،

لهشکه ره کئی عه ره بی ب سه رکردایه تی یا عه بدلایئ کورئ شه ریف حسین، لهشکه ره کئی به لشفه فی ب سه رکردایه تی یا جه نه رال بلانؤف... هتد. یان دگوتن کو ئینگلیز ب خوه (ل بن فشارا جقاتا مله تان)، دئ ژ عیراقی دهرکه قیت. هه لبه ت خه لکی باوهر ژ فان گوتگوتکان د کر. هه رچه نده، حکومه تی ب به یانین دژ ماندلا دکرن، لی هه رده م خه لک باوهر ژ حکومه تی ناکه ت و باوهر ژ ناخفتن و گوتگوتکین خه لکی دکه ت.

۴. ل ده سته پیکئ گه لک ژ شه رفانین عه شیره تان ژبو ده سته کف و غه نیمه و فه ره وودئ گه هشتبوونه شوره شی، نه ژبو رزگاری و وه لاتپاریزیئ. ل ده فه را دیالا خه لکی روژانین شوره شی ب (جه هجه هوون) ب ناف کر بوون، ئانکو روژانین سه ره رداپی و ئاژاوه تیئ. لی هنده ک پیغه بوون و دگه ل شوره شگیران مان و به رده وامی ب خه باتی ددا.

۵. فاکته رئ ئایینی، گرنگترین فاکته رئ به ره به لاقبوونا شوره شی بوو. هه ر که سه کی نه گه هشت با شوره شی، دا ب کافر و مه یلدارئ خریستیانان هیته تاوانبارکرن. ئەو ب خوه، خه لک پتر گرنگی ب ژيانا خوه یا که تواری دده ت ژ یا ئایینی، لی ده می ئایین دگه ل به رژه وه ند و باوهری و عورفین جفاکی یین وان دگونجیت، هینگی ل به ر سیبه را ئایینی کار دکن. ئانکو بابه تی هه ر بانگه وازه کا دونیایی یا ب ناڤئ ئایینی، پتر جفاکیه ژ هندئ کو بابه ته کی بیگه ردئ ئایینی بیت. ئەڤه سروشتی هه موو مروڤانه ل هه موو جه و سه رده مان.

ب. فاکته رین شه ستنی:

۱. عه شیره ت ب خۆبه خشی دگه هشتنه شوره شی و چ سه رکردایه تی یین ئیکگرتی نه بوون کو هه موو عه شیره تین شوره شگیر بیخته دناڤ پلانه کا ریکخستی یا شه ریدا. هه ڤرکی و کتبه رکی یا دناڤه را سه روک عه شیره تاندا، ئاسته نگین به رچاڤ بوون د ریکا چیکرنا سه رکردایه تیه کا ئیکگرتیدا. هنده ک دبیتژن کو مه رجه عیبه تا ئایینی سه رکردایه تی بوو، لی راویژکار و کاربه ده سته تین مه رجه عیبه تی هنده ک مه لا بوون کو چ ژ پلانین شه ر و شوره شان نه درانین. بابه تی ڤه گه هاستنا توپن باشترین نمونه یا ڤی چه دنیه.

۲. ئەو مال و پارهی ژبو شوره شی دهاته خه رچکرن، روژ بو روژئ به ر هه ف کیمبوونیه دچوو، چونکو چ ژیده رین دهره کی و جه گیر ژبو دابینکرنا پاره ی نه بوون. نه مانا پارئ هنده ک سه روک عه شیران گه هشته وی راده ی کو نه دشیان خوارنا خوه و شه رفانین خوه دابین بکن.

۳. کا چهوا پاره کیم بیوو، ههروهسا چهک و تهقه مهنی ژى روژ بۆ روژى کیم د بوون. ههچهنده دگوتن کو چهک و تهقه مهنی ژ کویتی د گههشته شهرقانا، لی گهلهک یی گران بوو. د پرانی یا شوره شاندا، که سین ههلهپرست ههوجهی یین شوره شی ژبو بهرژهوهندین خواه یین تایبهت و دهوله مهند بوونا بلهز بکار دئین.

۴. دهقه رین شوره شی ژبو مهیلدار و سیخورین ئینگیزی د فهکری بوون، چ چاقدیری و زیرهقانی ل سهر نه بوو. دهقهرا فوراتی نافهراست (ژبهه هه بوونا جهین پیروژین)، ل بهر هه موو سهردانهران یا فهکری بوو. ئه قجا سیخوران پیزانین ددانه ئینگیزی، ههروهسا گوتگوتکین پاشقه زفرینی دناف شهرقانا دا بهلاف دکرن. دا ب زیده روئیقه بهحسی مه زناهی یا هیژین ئینگیزی که ن و دا که سین دوو دل شیرهت که ن کو زوو ب خیزان و مالا خوهرا بگه هیت، بهری ژ دهستی ده رکه قیت، چونکو ئینگیز دئ مال و مولکه تی وان تالان که ت.

۵. زیانین گیانی یین شوره شی گهلهک د مه زن بوون، ب راددهیه کی کو دشیاندا نه بوو، بۆ ماوهیه کی دریزتر خواه ل بهر بگرن. پشتی ب دوماهی هاتنا شوره شی، جهه رال هالدين زیانین شهرقانا ب ۸۴۵۰ بریندار و کوشتیان ته خمین کربوون. پرانی یا قان زیانان ژ دهقهرا فوراتی نافهراست بوون.

۶. هندهک ژ سه روک عه شیرهتان، ل بن فشارا خه لکی گههشتبوونه شوره شی داکو ب کافر و ترسیووک نه هینه ل قهلهمدان. وهکو هه موو که سین ژ نه چاری کاره کی دکهن، ب زیده روئیقه بهحسی سه رکه فتنان دکرن و ددهمی لاوازییدا ژى زوو هه لو یستین خواه دگوهورین، داکو بگه هیت خواه دگه ل هیژا نوو بگونجینیت. ددهمی نوونه رین ئاگر بهست و پیکهاتنی دگههستن، هه ردهم پشتهقانی یا پیکهاتنی دکرن و گازنده ژ هندهک سه رکردهیان دکرن کا بۆچی پیکهاتنی رهت دکهن. قی چه ندئ ژى ئاکامه کا نیگه تیف ل سهر گیلوی شهرقانا هه بوو.

ب شیوهیه کی گشتی، ئه م د کارین بیژین کو شوره ش زوو ب سه رکه فت و زوو شکهست، چونکو وهکو شوره شین جه زائیر و کوبا و قیتنامی، وی په نا نه بره بهر شه رین پارتیزانیی. هه ردهم پشتبهستن ب روو ب روو بوونا راسته وخویا لهشکهری دکرن. ئه ری ما بۆچی شه ری پارتیزانیی نه دکرن؟ ژبو بهر سفدانا قی پرسیارئ فره ئه م ل مه رجین شوره ش و شه رین پارتیزانیی فه گهرین. ژبو هه ر شه ره کی پارتیزانیی فره دوو مه رج هه بن: یی ئیکی هه بوونا جهین ئاسییه (وهکو چیا و دارستان و بهر بهستین دی یین سروشتی)، کو دوژمن نه شیت بگه هتی. یی دووی ژى هه بوونا ژیده ره کی دهره کی (یان نافخوی) یی بهر دهوامه ژبو هاریکاری یا شوره شی. شوره شا بیستی ئه ف هه ردوو مه رجه تیدا نه بوون، لهوا نه شیا په نا ببه ته بهر شه رین پارتیزانیی.

زیددباری فی چندی ژی، فہرہ ژ بیر نہکین کو شہرقانین نہ ریکخستی یین
عہشیرہتان، نہشین بہرسینگی لہشکہرہکی ریکخستی چہکدار بگرن. ئەگەر جارہکی ب
صودفہ یان ژبەر ہەر ئەگہرہکی ہہیی، سہرکہفتنی ب دەستفہ یین، ئەفہ رامانا ئەو نینہ
کو سہرکہفتنا وان دئ یا بەردہوام بیت. ہەرودکو ناپلیون دبیتیت: "شکہستن ہیتیمہ
کہسہک خوہ لی ناکہتہ خودان، لی سہرکہفتنی ہزار باب ہنہ." ئەف گوتنہ ژبو شورہشا
بیستی ژی راستہ، دەمی چہپہرہکی سہرکہفتن ب دەستفہ ئینا با، ہەر عہشیرہتہک دا وی
سہرکہفتنی کہتہ مولکی خوہ ب تنی (نہ یی شورہشی). لی دەمی چہپہرہک د شکہست،
ہەر عہشیرہتہک دا ئوبالا شکہستنی ئیختہ ستووی عہشیرہتہکا دی.

ئەف شورہشہ د ہہموو سہرکہفتن و شکہستین خوہدا، نہ ب ئیرادہیا چ کہسان
بوو. لی ئەنجامی کاودانین دہردؤرا ژیاناکہتواری یا خەلکی بوو. مروّف د ہہموو
بۆیہرین ژیاناکہتواری، ل گورہی رەوش و کاودانین ژیاناکہتہ ئاراستہ کرن، ہەرودکو
کہنگرپہرہک ل بہر بای. لی ئەو وەسا ہزر دکەت کو یی ئازادہ د ہەلبژارتنا بپیارا خوہدا.

پاشکوی ئیکې: کولوف و شورەشا بیستی

ل سال ۱۹۵۸ئ، کتیبەک دەر بارە ی شورەشا بیستی ل روسیا دەر کەفت. ئەو ب خوه، نامە یەکا دکتورایی بوو ژ لایئ کەسەکی ب نافی کولوف هاتبوو پیشکیشکرن. جقاتا زانستی یا پەیمانگەها مللەتین ئاسیا، ئەوا سەر ب ئەکادیمیا زانستین سوڤیەتیڤه، ئەڤ نامەیا دکتورایی چاپ و بەلاڤکر. وەسا دا خویا کرن کو نامە یەکا دەولە مەندە د ناڤەرۆکا خوه دا و شروڤه کرن و دەرئەنجامین زانستی بین کوور تیدا هەنە. دکتور عەبدلواحد کەرەم وەرگەراندە سەر زمانی عەرەبی و چاپا ئیکې (ل سال ۱۹۷۱ئ)، ل بەغدا هاتە چاپکرن و چاپا دووی (ل سال ۱۹۷۵ئ)، ل بەیروت هاتە کرن.

ئەڤ کتیبە ب مەدح و پەسندان هاتە پیشوازیکرن، گەلەک نڤیسەران ددانە خویا کرن کو کتیبەکا باش و هەژ ی خواندنییه، چونکو ب شیوازی ڤه کولینەکا زانستی یا نوو هاتییه دانان و مللەتین عەرەبان، ژبو شروڤه کرن و هەلسەنگاندنا دیرۆکا خوه، پیدڤییه کا فەر ب ڤی شیوازی لیکولاندنی هەیه. وەسا د گوتن کو ئەڤ کتیبە هەڤبەندی بین جفاکی و ئابوری و سیاسی ب کووری شروڤه دکەت و ددەتە خویا کرن کو هەرچەندە سەرکردایەتی یا وی ژ شیخین عەشیرەتان و ئولداران و بورجوازین نیشتمانپەرور پیک د هات. لی جوتیار و کارکەرین باژیران و عەشیرەتین بە دەوی ب شورەشی رابووون.

لی عەلی وەردی وەسا نابینیت کو ئەڤ کتیبەکا هەژ ی خواندنی و ل سەر راوہستانی یه، چونکو نڤیسەری وی یا هەولدا ی کو بۆیەرین شورەشا بیستی بیختە دناڤ وان قالبین پیشوہختین وی هەبیدا، ل دەستپیک، وەسا ددەتە خویا کرن کو شورەش ژلای جوتیارین هەژار و ئیستغلاکریڤه هاتییه هەلکرن. ل ڤیرە پرسیارەک سەرەلدەت، ئەری یا بەرەۆزە جوتیار هەلگرسینەرین شورەشی بن و سەرکردایەتی یا وی ددەستی شیخین عەشیرەتاندا بیت؟ ب نەمازەیی، ئەو شیخین هەردەم جوتیاران ئیستغلال دکەن. ئەو ب خوه یا فەر بوو جوتیارین هەژار و ئیستغلاکری، شورەش ل دژی شیخین خوه کربا. کولوف بەرسڤا ڤی پرسیار ددەت و دبیزیت کو شیخ ب نەچاری و ل بن فشارا هەڤولاتی بین خوه هاتنە دناڤ شورەشیدا، لەوا هەردەمی هەست دکر کو شورەش سەرناگریت، ب دزیکڤه هەڤبەندی ب لەشکەری ئینگیزی دکرن.

کولوف ئاماژە ب هەولدانین سەید محەمەد سەید محموود ددەت، پشتی دەنگوباسین مەزناهی یا لەشکەری ئینگیزی بەیستین، خوه تەسلیمی لەشکەری ئینگیزی دکەت. لی ئەڤ هەولانا ژیکۆتی (ل ۱۸ئ تەموزا ۱۹۱۸ئ)، ل رەمیسه بوو کو داخوژەکا فەرمی ژ سەرکردە بین شورەشی گەهانده فەرماندی لەشکەری ئینگیزی (کانینگهام) و

تیدا داخوازا سەر بە خۆیی یا عێراقی کر بوون. ئەو شیخێن کۆتۆف ب هه‌له‌په‌رست و ره‌قۆک دده‌ته‌ نیاسین، شیخێن به‌نو چه‌چیم بوون کو ژ هه‌موو میحوه‌رین دی یێن شه‌ری، پتر به‌رخودان و به‌رگری ژ شه‌ره‌شی دکرن. هه‌روه‌سا شیخێن فی میحوه‌ری چه‌کێن خوه‌ نه‌دانان هه‌تا کو ئینگلیزی دانپێدان ب سەر به‌خۆیی یا عێراقی کری.

ل جه‌هه‌کی دی کۆتۆف دبێژیت: "پشتی شکه‌ستنا شه‌ره‌شی، مله‌تی ب ریکا شه‌ری پارتیزانی، به‌رده‌وامی ب شه‌ره‌شی ددا." هه‌روه‌سا دده‌ته‌ خویا کرن کو مله‌ت ل دژی هه‌لوێستی هه‌له‌په‌رستی و ره‌قینۆکی یا شیخێن خوه‌ راوه‌ستان، بۆ نمونه‌: ل ٢٤ چریا ئیکی یا ١٩٢٠، ل سهر ریکا (به‌غدا- شه‌رگات)، ده‌می هیرش کرینه‌ سهر سکه‌یا ترینی، شه‌ره‌شقانان شه‌ریف فارۆقی ل ویرئ کوشت، لئ ل گوره‌ی وان ژیده‌رین به‌رده‌ست، چ به‌حسی شه‌ری پارتیزانی نه‌هاتییه‌ کرن و پشتی ب دوماهی هاتنا شه‌ره‌شی، ئارامی ل هه‌موو ده‌قه‌رین عێراقی به‌لاف ببوو، ژبلی ده‌قه‌را جه‌زیره‌ یا بیابانوی، چونکو ئەف ده‌قه‌ره‌ یا مشتی عه‌شیره‌تین به‌ده‌وی بوو. قان عه‌شیره‌تان ریک دگرتن و خه‌لک د شه‌لاندا، مه‌رهما وان یا سه‌ره‌کی نه‌هیبه‌ و تالانکرنا خه‌لکی بوو (کو ئەفه‌ ژێ ساخه‌ته‌کی به‌رچاخی عه‌شیره‌تین به‌ده‌ویییه‌).

ب نسه‌ت کوشتنا شه‌ریف فارۆقی ژ، ب ده‌ستی ریکه‌کی ب ناخی بلییل ئاغا هات بوو کوشتن. ئەف بلییل ئاغا یه‌ ل سهر ده‌می ئوسمانلییان کۆله‌یه‌کی عه‌شیره‌تا ئەلبو چه‌مه‌د بوو، گه‌له‌ک یی زیره‌ک و شه‌رکه‌ر بوو، ژبه‌ر هندی دبیته‌ ره‌شه‌کی سلیمان نه‌زیف به‌گ (والیی مووسل یی وی سه‌رده‌می). ئوو پشتی په‌رلاخ بوویی و ب ناڤوده‌نگ که‌فتی، خوه‌ کره‌ سه‌رۆکی عه‌شیره‌تا ئەلبو چه‌مه‌د. د سه‌رده‌می شه‌ره‌شیدا ب ناخی جیهادی و شه‌ری کافران، ری و ریبیار دگرتن و خویک ژ خه‌لکی د ستاندا. پشتی ب دوماهی هاتنا شه‌ره‌شی، ب تاوانا کوشتنا فارۆقی بره‌ دادگه‌هی. لئ بیگونه‌ه‌ ده‌رکه‌فت و وی ب خوه‌ گۆتیوو: "هنده‌ک که‌سان فارۆقی کوشت و ئەز پی گونه‌ه‌بارکریم داکو دوو چوچکان ب به‌ره‌کی بکوژن، ئانکو من و وی هه‌ردوو یان تی ببه‌ن."

هه‌روه‌سا ده‌می کۆتۆف به‌حسی دیرۆکا سه‌رکرده‌ یێن شه‌ره‌شی و ره‌وشا عێراقی (ل سه‌رده‌می ئوسمانلییان) دکه‌ت، دیسا دکه‌قیته‌ دناف هنده‌ک شاشی یێن دیرۆکی یێن به‌لگه‌نه‌ویستدا. دبێژیت کو سه‌رۆک عه‌شیره‌تین ل به‌غدا دژیان مینا سویدی و هاشمی و جه‌میل زاده، رووبه‌ره‌کی مه‌زنئ عه‌ردی هه‌بوون و جوتیار ل سهر ددانه‌ کاری، کور و خزمین وان و زارۆکێن پرانی یا سه‌رۆک عه‌شیره‌تان دناف جه‌ندرمه‌یین نافخویدا (شه‌بان) کار دکرن کو دده‌مین پیدفیدا، پالپشتی یا ده‌سته‌لاتی بکه‌ن.

ئهو ب خوه‌، پرانی یا خه‌لکی عێراقی دزانیت کو ئەف ناڤین ژینگۆتی، نه‌ سه‌رۆک عه‌شیره‌ت بوون و که‌سه‌کی ژ وان رووبه‌رین به‌رفه‌هین عه‌ردی (وه‌کو ئەملاک) نه‌بوون. هه‌روه‌سا ده‌می ئەم سه‌ح دکه‌ینه‌ جه‌ندرمین نافخوئی، ژ ئیقه‌لی و بیکار و هه‌ژارین بی

خودان پیک دهات و چ کهس ژ تهخین دهسته لاتدار یان ژ بنه مالین ناقدار دناقدار کار نه دکرن. ئەگەر ئەم ل لیستا وان ژیدەرین کوتلۆف بکار ئینان بنیرین و پیدای بچینه قە، دئ گەلەک شاشی و نهوه بیان بینین کو د پرانی یا جاراندای نه ئەمین بوویه د قەگواستنا هندەک بۆیه ر و پەرەگرافاندا. مشه جاراندای قەگواستنا نفیسەری و ژیدەرین وی دگەل هەف ناگونجن. هەر دەم هەولدایه بۆیه رین ژیدەراند ل گورە ی قالبی تیگه ه و زوهنیه تا خوه قەگیریت و شرۆقه کەت.

دەمی کوتلۆف بەحسی سیستەمی دەرەبەگایه تی و دەرەبەگان (کومپرادور) دکەت، وەسا ددەته خویاکرن کو ل سەردەمی ئوسمانلیان عیراق دناف سیستەمه کی دەرەبەگاتیندا دژیا، دەوله مەندی و خوشگوزەرانی یا دەرەبەگان ل سەر حسییا هەژاری و دەرەسەری یا جوتیار و بەرەمه پنه ران بوو. ئوو دەمی ئینگلیز هاتی، سیاسه تا سەرکوتکرنا ملله تی عیراقی و پاراستنا دەرەبەگان بکار ئینا، داکو دەست ب سەر هەموو مال و سامانی عیراقیدا بگریت. لئ قئ سیاسه تا ستمکارانه و دژی بەرژوهندا ته قایا ملله تی، نه شیا رئ ل بەر بەرخودانا ملله تی بگریت. ب نه مازەیی، ل بەر جوتیار و کارکەر و بەدوویان کو هیزا سەرەکی یا بزاقا رزگاربخوازی یا نیشتمانی پیک دئینا.

هەلبەت کوتلۆف رهنجه کا مەزن یا کیشای کو راستی یا قئ بۆچونا خوه بپه ژرینیت. پشتبەستن ب بیرهاتنن هندەک گەرۆکان کرییه، وەکو گەرۆکی روسی زاخاو (کو ل سالو ۱۸۸۰ئ)، سەرەدانا عەشیره تا شه مەر کر بوو. ل گورە ی دیتنن قئ گەرۆکی و هندەک گەرۆکین دئ، بەحسی سیستەمی عەشیره تی و دەرەبەگاتی دکەت. کوتلۆف، سەرۆک عەشیره تین بەدویان ب دەرەبەگ ددەته نیاسین و ساخله تی وان یئ تالان کرن و ب سەرداگرتنی، ب یاخیبوونا خەلکی هەژار ل دژی دەرەبەگین ستمکار شرۆقه دکەت. دبیزیت: "هەموو دەسته لات و پیروزی ل دەف سەرۆکی عەشیره تی و خواها هەژارین عەشیره تی دخۆت (دەرەبەگه). ئەقجا دەمی هەژاری یا وان دگه هته ئاستی برس و کولبی، دەست ب سەر مالی دەوله مەنداندا دگرن و تالان دکەن!! لئ راستی یا سیستەمی دەرەبەگاتی و عەشیره تان نه وەسایه وەکو وی گۆتی، چونکو ل عیراقی سیستەمی عەشیره تی هەبوویه و ئەف سیستەمه جودایه ژ سیستەمی دەرەبەگاتی. ل قیرە ژ دئ هەولدهین چەند تیرۆرکین رۆناهیی بەردەینه سەر جوداهی یئ دناقه را هەردوو سیستەماندا.

سیستەمی دەرەبەگاتی هندەک مەرچ و ساخله ت هەنه، مارکس د نفیسینن خودا ئامازە ددەته فان مەرچان و دبیزیت کو فەرە عەرد گرنگترین ئەگەری بەرەمی بیت و فەرە نه مولکی جوتیاران بیت- لئ مولکی دەرەبەگان یان دەوله تی بیت. ئەگەر ئەف عەردە بهیته فرۆشتن، دئ ب جوتیاره هیتە فرۆتن کو د گۆتنی (ئەقنان). ب قئ چەندی ژ، ژبلی وان دەرمانه و متایی دەرەبەگ (ژ دل پیقه مان یان ژ لایی موقایه تییه) ددەتی، جوتیاران

چ مافین دی نینن. لی ئەگەر ئەم سەحکەینە رەوشا عەشیرەتین عیراقی، دی بینین کو هەقەندی یا سەرۆکی عەشیرەتی ب ئەندامین عەشیرەتا ویقە نە وەکو هەقەندی یا دەرەبەگانە ب ئەقنانتین خوڤە. زیدەباری قی چەندی ژێ، هەقەندی یا جوتیاری ب عەردیقە، نە هەقەندیەکا دەرەبەگاتییە، بەکو پتر نیزیکی مەشاعیەتییە. عەشیرەتین عیراقی ل سەر دەمی دەستەلاتا تورکیادا دوو جوور بوون: عەشیرەتین بەدەوی کو ب ریژەیا ۳۵% بوون و عەشیرەتین گوندان کو ب ریژەیا ۴۱% بوون. عەشیرەتین بەدەوی دوورتر بوون ژ سیستەمی دەرەبەگاتی، چونکو هەردەم رەقەند و مەشەختین بیابانی بوون. نە چ عەردین دیارکری هەبوون و نە ل چ جهان خووجە د بوون. حەز ژ غەزۆکری و ب سەرداگرتنی دکر، هەردەم شەهنازی ب قی ساخەتی دکر و ب میزانی و قەهرەمانی ل قەلەم ددان.

دەمی مەدحەت پاشای (ل سالا ۱۸۷۰ی)، هەولدا ی کو عەشیرەتا شەممەر فییری کشتوکالیی بکەت، د هەولدا نا خویدا ب سەرنەکەفت و هەتا نوکە ژێ هەندەک ژ عەشیرەتا شەممەر ب کوچەرانی د ژین. ئەقجا قی نە خووجەیی، مەرجی دەرەبەگاتی ل دەف عەشیرەتا شەممەر (ئەوا کوتلۆف ئاماژە پیکری) نەهیلایە، ب نەسبەت زۆرداری و توندی یا شیخی، ئەوا زاخاوی گەرۆک گۆتی و کوتلۆف ژێ قەگواستی، گەلەک دوورە ژ وان ساخەتین ئەم دەربارە ی شیخین بەدەوی دزانین. قەهرەمانی و مەردینی، دوو ساخەتین سەرەکی یین هەر شیخەکیە. فەرە یی زیرەک و قەهرەمان بیت د تالانکرنا عەشیرەتین دیدا و پاشی یی مەرد بیت دگەل هەقەولاتی یین عەشیرەتا خو، ئانکو فەرە غەنیمەیان ب دادپەروەری ل سەر خەلکی بەلاقکەت. راستە پشکا شیخی عەشیرەتی ژ هەموویان پترە، لی ئەو نەشیت زولم و زۆرداری ل خەلکی عەشیرەتا خو بکەت. چونکو سەرۆکاتی یا وی نە یا سەپاندییە، بەکو ژ ساخەتین وی یین میزانی و مەردینی و ریژگرتنا خەلکی وی دەیت. هەموو دەستەلات و بابەتین هەقەند ب ژیا نا عەشیرەتیقە، ژ بارکر و دانان و پیکهاتن و بریارا شەری و دابەشکرنا غەنیمەیان و سزادانا کەسین تاوانبار، دەستی شیخی عەشیرەتیایە. لی سەرەرای قان دەستەلاتین رەهایی ژێ، هەر راویژکاری ب ریهسپی و ماقولین عەشیرەتا خو دکەت. ئەگەر وە نەکەت، خەلک دی خوە ژێ دوورکەت و دی ل دۆر کەسەکی دی خرڤە بیت.

دبیت هەندەک سەرۆک عەشیرەتان هژمارەکا زیدەتر یا کۆلە و خزمەتکار و شەرڤانان هەبیت. لی هەر نەشیت وەکو دەرەبەگان زولمی بکەت و بکەفتە دناڤ خوشی و مەزاحتین مالی خویدا، چونکو هەردەم مال و سامانی وی د بن گەفین هیرشا عەشیرەتین دی دایە. زیدەباری قی چەندی ژێ، چ قەلاتین بلند (مینا یین دەرەبەگان نینن) و ئەو عەردی ل سەر د ژین ژێ، ل سەر ناڤی وی و بنەمالا وی نە یی تاپۆکرییە. لەوا هەردەم پیدڤی ب هاریکاری یا عەشیرەتا خوێە.

عەشیرەتیی گوندان ب کشتوکالی و خووجەیی، ژ عەشیرەتیی بە دەوی جودانە. پرسیار ئەو: ئەری ئەم د شیی بیژین سەرۆکین ئان عەشیرەتان ب هەبوونا عەردی و جوتیاران و کاری کشتوکالی بەرەف دەرەبەگاتیقە چوو بوون؟ ژبو بەرسفدانا قی پرسیار، فەرە بزانی کو هەموو عەردی کشتوکالی ل سەر دەمی تورکیادا، نە یی پیقاندی و تومارگری بوو (هەندەک حالەتیی کیم تی نەبن)، ئەقجا عەشیرەتان ب هیزا شەرقتان خوە دەست ب سەر عەردی کشتوکالییدا دگرت و هەردەم د شەرین بەر دەوامدا بوون. دبیت حکومەتا ئوسمانلی ژی حەز دکر ئەف شەرە د بەر دەوام بن، داکو هەموو عەشیرەت د لاواز و ژیکفە قەتیایی و نە ئیکگری بن.

ژ لایەنی هەقەندی یا سەرۆکی عەشیرەتی ب ئەندامین عەشیرەتیقە، پتر نیژیکی شیخین بە دەوی بوون ژ دەرەبەگان. ئەف هەقەندیی، پتر نیژیکی کارلیکرنەکا ئالوگورە ژ دەرەبەگاتی و ئیستغالیکنی. هەموو دەستەلاتین هەقەند ب ژیان عەشیرەتیقە، وەکو شیخی بە دەوی دەستی سەرۆکیا یە. لی هەردەمی قی سەرۆکی دەستەلاتار و ب هەیبەت، دەست ب زولم و ستەم و زۆرداری کر، خەلک دی ژ قەرەقیت و دی ل دۆر کەسەکی دی یی بنەمالا وی یان ژبنەمالەکا دی خرڤە بیت.

هەژی گۆتتە کو د سەرەدەریکنا خوە یا دگەل خەلیدا، نە هەموو سەرۆک عەشیرەت وەکەهف بوون. بۆ نمونە: ل دەقەرە عەمارە، حکومەت یا زالەست بوو. ب ریکال سەرێک زیدەکنی، عەرد ددا شیخ و سەرۆکین عەشیرەتان. ب قی چەندی ژی، شیخان ب ریکا رەشەکین خوە (کو د گۆتنی حۆشیە)، زۆرداری ل خەلکی هەژار دکر و ژیانەکا پر مەزاختن و حۆش ل دووری هەقەلاتی یین خوە دبۆراند.

ئەقجا ب سەدان خەلکی هەژار (شەرۆکی) بەرەف بەغدا و باژیری دی یین مەزقە هاتن و مشەخت بوون. هەرچەندە ژیوەرین دەرەبەگاتی و ستەم و زۆرداری یا تەخایەتی ل قی دەقەرە پەرقتین دیجەلی پتر بوو، لی چریسکین شورەشا بیستی ل دەقەرە فوراتی نافەرەست هەلبوو. هەروەسا بەرگری و بەرخودان ژی، پتر ل دەقەرە فوراتی نافەرەست هاتە کرن. ئەقە ژی گروڤەکی دییە ل دژی قەکولینا کوتلۆف کو شورەشا بیستی بزاقەکا تەخایەتی بوو ل دژی ئیستعمار و دەرەبەگان. هەرچەوا بیت، ئەف نقیسینە یا بەری مە دەتە بابەتی مارکسیزمی کو دی د پاشکویی بەیتدا بەحسکەین.

پاشکوی دووی: دانوستاندنهک دهر باره ی مارکسیزمی

د قه کولینا خوه یا دهر باره ی شوره شا بیستیدا، کوتلوی ل گوره ی تیگه هشتنا خوه، بنه مایین تیورا مارکسیزمی پهیره و کرینه. پرانی یا مارکسیی یین عیراقی (مینا کوتلوف)، دیارده یین جفاکی و بویه رین دیرۆکی ل گوره ی بنه مایین تیورا مارکسیزمی شرۆقه دکهن. ل قیره ژی، دی چهند بۆچوونین خوه ل سهر تیورا مارکسیزمی دهر برم.

بیگومانه کو تیورا مارکسیزمی گوهورینهکا مهزن د دیرۆکا مرۆقایه تیندا چیکریه، لی مادهم ئەف تیوره ژ لای مرۆقه کیه هاتییه دانان، ههلبهت دی شاشی و کیماسی ژی ههبن. فهره ژبیر نهکهین کو تیورا مارکسیزمی نه وهحیهکه ژ ئاسمانان بۆ هاتی، لی ل سهر شهنگستی پیزانینین ههیی بین ژيانا کهتواری دانایه. د پرانی یا جاراند، دهمی هندهک پیزانینین نوو ب دهست خودانی تیوری دکهن، ل گوره ی پیزانینین نوو، گوهورینان دئیخته دناف تیورا خوهدا. ئەگهر مارکس ژی، ههتا نوکه ما بایه ساخ، نه دووره گهلهک گوهورینین دی ل سهر تیورا خوه کر بان و تیورهکا جودا ژ ئەفا ههیی پیشکیش کر با. هندهک مارکسیی یین هسکباوهر وهسا هزر دکهن کو تیورهکا کاملانه و ساخهتی زانستیوونیی پیغه گریددن. ئوو مادهم تیورهکا زانستییه، فهره یا کاملان بیت و نا بیت کهسهک ب گومان سهردهریی دگهل بکهت. لی ئەو ژ بیر دکهن کو زانست ب خوه یی د گوهورینهکا بهرهوامدا و دبیت ئەفه دهستیپیکا پیقاژویا زانستی بیت، نه دووره پاشهروژ هندهک بهرهمین دی یین سهرسورهینهر بۆ مه پیشکیشکهت .

ئەو ب خوه، گهلهک لایه نین گهشدار د تیورا مارکسیزمیدا هه نه کو سهرنجا مرۆقی ب نک خوڤه راکیشن. دهمی مرۆف لیگولینا وهلاتین سوشیال دکهت، دی کومهکا خهونین خوڤ ببنیت و دی وهسا هزر کهت کو ئەفهیه پاشهروژا جیهانی. بۆ نمونه: (تۆ نا بینی کو کومهکا کهسین بیکار ل کاری دگه ریین و کار ب دهست نا کهفیت، یان کومهکا خیزانین هه ژار ل گهرهکا نهههژی و نه ساخهلم بژین، یان کومهکا خه لکی ل بهر سپر و سهقهما زفستانی یان گهرما هاقینی ل هیقی یا پاصی یان ترینی بن، یان کومهکا خه لکی نهساخ بی نه خوڤخانه و دهرمان بن، یان ژی زاروک ل شوینا چوونا خواندنگههی، کارین گران و ب زهحمهت بکهن.... هتد). ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو مه ره ما سهرهکی یا مارکسیزمی نه هیشتنا ئیستغلالکرنا مرۆقییه ب دهستی مرۆقهکی دی و ئاراسته کرنا بهرهمی گشتیه بهر ب بهرزه وهندی یا گشتی یا ههقه بند ب ههمی خه لکی وهلاتیه. هه ره چهنده مارکسیزمی کومهکا پینگافین بهرفره بهرفه فان ئارمانجانقه برین، لی مایین خوه د هندهک بابه تین دی یین زیده باردا کر، وهکو ماندلا کرنا هه بوونا خودی و دژایه تیکرنا ئایینان. ههروهسا ههول ددا، دیرۆکی و جفاکی و سروشتی مرۆقی ل گوره ی چوارچۆفهکی نهگور شرۆقه کهت. ب قی چهندی ژی، مارکسیزمی هندهک دوژمن بۆ خوه پهیدا کرن کو دشیاندا بوو ههقال بان.

ماركس ل سەردەمەكى د ژيا، مەيلا ھزرى يا وى سەردەمى ئەو بوو كو ھەموو تىشتىن كەونى يىن مينا سىروشتى كەونى و مرقى و دىرۆكى و جفاكى، ب يەك تىۆر شروڤە بكن. ھىگل ل سەر قى رەوتى ب رىڤە دچوو، ماركس ھات و دا دەوسا وى. لى ماركسىي، تىۆرا ھىگل يا دەربارەى دىالىكتى، ژ نەزەعيا وى يا ئىدىيالى رويىتىر و كرە دىالىكتەكا ماددى. ئەف گەلەنپەرى يا (شمولىتە) د تىۆرا ماركسدا، ل وى سەردەمى ساخلەتەكى ب ھىز بوو. ئەگەر تىۆرا وى، نە يا شمولى با، نە دوورە ئەو سەر كەفتنا ھەيى ب دەستقە نە ئىنابا و ب قى شىووزى بەرفرە. بەلاف نە ببا. لى دەمى ماركسىي يىن ھىكباور، ئەف گەلەنپەرىيە (شمولىتە) كرىيە عەقىدەيەكا مينا عەقىدە يىن ئايىنى و كرىيە كلىلا قەكرنا ھەمى دەرگەھان و ھەموو بابەت پى شروڤە كرىن، ئەو ھىزا خوە يا دەستپىكى نە ما. ھەر كەسەكى ب كوورى بچىتە دناڤ ماركسىزمىدا، دى بىنىت كو ماركسىزما پراكتىكى و ماركسىزما تىۆرى ژ ھەف جودانە. ماركسىزما پراكتىكى ژبەر وان بىياڤىن دابىنكرى ژبۇ كاركرنى و خۇشگوزەرانى يا خەلكى، جەھى سەرنجراكىشانانا مرقىيە. لى ماركسىزما تىۆرى، يا مشتە ژ دەقەن ھىك و قابلىن ھزرى يىن دووبارەكرى، ھەرۋەكو مەرەما وى نە خويا كرنا ھندەك راستى يىن نوو بىت. سەدەمى قى جوداھىڤ ژى، ژبۇ سەر كرده يىن ماركسىزمى دزقرىت. د بىياڤى كاركرنىدا، ئەو ل چارەسەرى يىن پراكتىكى دگەرىن ژبۇ خۇشگوزەرانى يا خەلكى، لى د بىياڤى تىۆرىدا، ئەو پىشتەستنى ب دەقەن خوە يىن پىرۆز دكەن. ئەفجا ئەم د كارىن بىژىن كو تىۆرا ماركسىزمى تىۆرەكا مەزن و ناقدارە، لى نە قالايە ژ چەوتىيان (ب كىمى ل گورەى تىگەھشتنا من بو قى تىۆرى). ئەف شاشىيە ژى دوو جۆرن: يى ئىكى ئەو شاشىيە يىن دامەزىنەرىن ماركسىزمى مينا ماركس و ئەنجلز و لىنن كرىن. جۆرى دووى ژى، ئەو شاشىيە يىن مريدن وان كرىن. د قى پاشكۆيى و پاشكۆ يىن ددويفدا، دى ھەولەدەين كو ھندەك ژ فان شاشىيان (ل گورەى تىگەھشتنا خوە) بەرچاڤكەين.

۱. دەربارەى فاكترى ئابۆرى:

ماركس ئىكەمىن كەس بوو گرنگى ب فاكترى ئابۆرى دای و ھەسا نىشا خەلكى دای كو تەوهرى سەرەكى جفاكىيە و لىنەرى ئىكتىيە ژبۇ دىرۆكى. قى تەركىزكرنا خەست ل سەر فاكترى ئابۆرى، ۋە ل مريدن ماركسىزمى كر كو سەنگەكا پتر ژ قەبارەيى وى بدەنى و بكنە فاكترى شەنگستەيى و ئىكانە د ھەموو بىياڤىن ژيانىدا. ئەنجلز ھەست ب قى زىدەرۆيى كر و د گوتارەكا خوەدا گوتبوو: " ئەز و ماركس پىشكەكى ژ بەرپرسىارى يا قى زىدەرۆيى يا گەنجان ھەلدگرىن، دەمى مە بەرەقانى ژ تىۆرا خوە دكر، مە داكوكى ل سەر وى بنەماى دكر ئەوى ئەو ماندلا دكەن (بنەمايى ئابۆرى). ئەفجا مە دەمى پىدقى نەبوو كو سەنگا فاكترىن دى ژى خويا كەين." ئەنجلز گرنگى يا فاكترىن دى يىن مينا

فاکتەرى شەرى و سىياسەتى و ئايىنى و ھىزان و گەلەكىن دى ژى خويادەكتە و دىبىژىت:
"ھەر كەسەكى قى ھەلوئىستى پىشلىكەت و بىژىت، فاكەتەرى ئابورى بىراردەر و
ئاراستەكارى ئىكانەيە، ھەروەكو ھەقۇكەكا ئالا و ساويلكە گوتى."

۲. دەربارەى وەرارا جفاكى:

جفاكى مروفايەتەى (ل گورەى ھىزا ماركس)، ل سەر بنستەركەى ماددى يى ئابورى
ھاتىيە دانان. دەمى مروف ژبۇ دابىنكرنا پىدقى يىن ژيانى كار دكەن، دكەنە دناف ھندەك
ھەقەندى يىن رىكخستنا بەرھەمىدا، كوما فان ھەقەندىيان، شەنگستەيەكى پىنك دەينىن كو
جفاك ل سەر دەيتە ئاكارن. ماركس ناقى (ئاقاھىي سەرخان) ددانئە سەر قى شەنگستەى
كو ھەموو كلتورى جفاكى ب خۇقە دگرىت، مينا عورف و عەدەت و ترادىسيون و باوهرى
و عەقىدە و ياسا و بنەما يىن سىنجاتىي و ھونەران و فەلسەفە... ھتە. ئاقاھىي سەرخان
رەھىن خوە ژ بنسترا ل سەر ھاتىيە ئاقا كرن وەردگرىت و ب گوھورىنا بنستىرى، دەيتە
گوھورىن. ل گورەى ھىزا ماركس، دىرۇكا مروفايەتەى بەرھەمى ھەقۇكى يىن تەخايەتەينە،
ئو ئەف ھەقۇكىيە ژ ئەگەرى ھەقۇدى يا دناقەرا ھىزىن بەرھەمەينەر و ھەقەندى يىن
بەرھەمىدا پەيدا دەيت. ھىزىن بەرھەمەينەر ژ مروفان پىنك دەيت كو ژبۇ دەستقەئىنانا
بەرھەمى، دگەل ئالاقىن خوە يىن كارى، كار دكەن. دگەل بورىنا وەختى و ژبۇ باشتىرلىكرنا
بەرھەمى، ئەف ھىزە دى د وەرارەكا بەردەوامدا بىت. لى ھەقەندى يىن بەرھەمى نەشەت
ب ھەقتەرىيى دگەل قى وەرارا ھىزا كارى، وەرارى بكەت و د ئەنجامدا دى ھەقۇدى
دناقەرا ھەردوواندا پەيدا بىت. ئەقجا ب دىرۇكەى يا دىرۇكەى ھەردوو تەخىن ئىستغلالكەر
و ئىستغلالكەرى، دى د ھەقۇكىيەكا بەردەوامدا بن.

ماركس وەسا ھىز دكەت كو جفاكىن مروفايەتەى د دىرۇكا خوەدا، ب پىنچ قوناغان
را دبورىت: "مەشاعى يا دەستىكى، كۆلەياتى، دەرەبەگايەتى، سەرمایەدارى و سوشىالى."
ھەر قوناغەك ژ فان قوناغىن ژىگوتى، دىتە قوناغەكا پىشكەفتى ژبۇ قوناغا بەرى خوە كو
تىدا ھەقۇنجانەك دناقەرا ھىزىن بەرھەمەينەر و ھەقەندى يىن بەرھەمىدا پەيدا دەيت، لى
ئەف ھەقۇنجانە بۇ ھەتا ھەتايى دۇم ناكەت، چونكو رۇژ بۇ رۇژى كىمقە دەيت، ھەتاكو
دگەھتە ئاستى ھەقۇدى و ھەقۇكىي. نە دوورە ژى بىتە ئەگەرى سەرھەلدانا شورەشىن
تەخايەتەى، كو قوناغەكا نوو يا پىشكەفتىترە ژ يا بەرى خوە. ماركس ناقى (ماددىەتا
دىرۇكى) دانا سەر قى تىورى، داکو بىتە رىئىشانەر ژبۇ كاركرنى و بەرھەمى. ل وى
سەردەمى، مەزنترىن و گرنگترىن تىورا جفاكى بوو. لى ئارىشا قى تىورى، نە د خوەيىن
تىورى ب خوەدا بوو، بەلكو د مرید و ئالا ھەلگرىن ویدا بوو. ئالا ھەلگرىن وى ب ئاواين
عەقىدەيەكا گومانېر و نەگوھور، سەردەرىن دگەل دكەن كو مگرتى يا ھەر پىنچ قوناغان
ژبۇ لىكۆلىنا ھەر جفاكەكى دونىايى، دكەنە مەستەرىەكى بەلگەنەويست. كوتلوف ژى، ژبۇ

قه‌كۆلينا خوه يا دهرباره‌ى شورەشا بيستى، هەمان مەستەرە ب كار ئينا بوو. وى وەسا دانا كو جفاكى عيراقى د قوناغا دەرەبە‌گايە‌تينا بوو. شورەشا بيستى ژى، دەرئەنجامى هە‌فركى يا دناقبەرا تە‌خا جوتياران و تە‌خا دەرەبە‌گاندا بوو. هەرچە‌ندە ئەم رۆلى هە‌فركى يا تە‌خايە‌تيا ژبو ئەنجامدانا شورەش و شرو‌فە‌كرنا بۆيەرەين دىرووكى ب كيم نابيين، لى نا بيت هە‌موو بۆيەر و هە‌موو جفاكان ب هە‌مان پىقەر بپيئين. جفاك د شىوازى هە‌فركى يين خودا نە‌ وە‌كە‌ه‌فن، هە‌روه‌سا بۆيەر و رووداوين هەر جفاكە‌كى جودانە ژ جفاكە‌كى دى. ئە‌فجا ئەم د كارين بيژين كو سەرەراى گرنكى يا تيؤرا ماركس، لى نە‌ مەرجه ب وە‌كە‌ه‌فى ل سەر هە‌موو جفاكان بهيتە‌ پەيرە‌وكرن و هە‌موو بۆيەرەين دىرووكى پى بهينه شرو‌فە‌كرن.

٣. دهرباره‌ى سروشتى مرؤفى:

هەر ژ سەرەدمى گريكان، هزرمە‌ندين جفاكى و سروشتى مرؤفياە‌تيا، ل سەر وى ساخلە‌تى مرؤفى ژ ئازەلى جودا دكە‌ت، هە‌ردەم د تىفە‌لييه‌كا بە‌ردە‌وامدا بوون. هە‌ندە‌كان بە‌هره‌ يا هزركرنى كره ساخلە‌تى جوداكرى مرؤفى، ئە‌فجا مرؤف ب "ئازەلى ژيرمە‌ند" دا نياسين. هە‌ندە‌كان شىانين ئاخفتنى كره ساخلە‌تى جوداكرنى و نافتى مرؤفى كره "ئازەلى ئاخفتنەر". هە‌ندە‌كين دى، سروشتى وى يى جفاكى كره ساخلە‌تى جوداكر و نافتى "ئازەلى جفاكى" دانا سەر مرؤفى. ل داويى ژى، ماركسيان شىانين پيشە‌يى و چيكرنا ئالاقان كرنە ساخلە‌تى جوداكر و نافتى "ئازەلى صنە‌تكار" دانا سەر مرؤفى، يان ژى هە‌روه‌كو بليخانوف دبىژيت: "ئە‌و ئازەلى ئالاقان چى دكە‌ت". هەر د فى بيافيدا ئە‌نجلز ناميلكە‌كا بچووك ب نافتى: "رۆلى كاركرنى و پرؤسە‌يا قە‌گواستنا مە‌يمونكى بؤ مرؤفى" بە‌لا‌فكر بوو. كورتى يا ديتنا ئە‌نجلز (د فى كتييدا) ئە‌وه كو مرؤف ل دەستپيكنى مينا مە‌يمونكى بوو يان مە‌يمونك ب خوه بوو، پاشى شىانين چيكرنا ئالاقان بؤ پەيدا بوون و بؤ پالده‌رك كو هە‌فكارى يا جفاكى پەيدا بيت. هە‌فكارى ژى شىانين ئاخفتنى ل دەف وەراركرن كو ل داويى دبیتە ئە‌گەر وەراربوونا شىانين هزركرنى. لى چ بە‌لگە يين زانستى ل بەر دەست نينن كو مرؤفى دەستپيكنى د قان قوناغان را بۆريه، لە‌وما دبیت ئە‌ف تيؤره تى ئە‌خمينكرن بيت. ئە‌فە مينا وى نوكتە يا جە‌حايە دەمى ل جە‌هە‌كى راوەستيايى و گۆتى ئە‌فە ناهە‌راستا گۆيا زە‌مينە و هەر كە‌سە‌كى باوەر نە‌كە‌ت بلا بهيت و بپيقت. ئە‌و ب خوه، قە‌كۆلە‌ران گە‌لە‌ك ژ بە‌ره‌مين مرؤفى ئيكنى ديتينه و مۆزه‌خانه پى پر كرينه، لى نزانن كا شىانين چيكرنا ئالاقان بە‌رى وەرارا شىانين دى بوو، يان هە‌موو شىان ب هە‌فرا هاتينه وەراركرن.

يە‌ك ژ رە‌خنە يين دى يين ل ئە‌نجلز هاتيه‌ گرتن ئە‌وه كو ئە‌و ب باشى د تيؤرا داروين نە‌گە‌هشت بوو (ئە‌و تيؤرا نو‌كە ل پرانى يا زانينگە‌هين جيهانى ب هەر دوو بالين خوه يين سوشىالى و سەرمايه‌داريفە دەيتە خواندن). داروين وە‌سا ددە‌تە خويا كرن كو

مرۆف و مهيمونك ژ يهك رښتن، لى وى نه گوتيه كو ئەندامين مهيمونكى- مرۆفى ژ ئەنجامى ب كارئينانى وەرار كرينه. لى داکوځيى ل سهر وى چهندي دكته كو وەراركرنا ڤان شيانان ژ ئەگهري "ههلبژارتنا سروشتى" پهيدا بووينه.

۴. ستايلى ئاسياىى:

ل سالا ۱۸۵۳ج، هندهك ڤهكولينين نوو يين دهربارهى هندهك جڤاځين روژههلاتى كهفته بهر دهستى ماركس. ستايلى بهرهه مهينانا ڤان جڤاځان، سهرنجا ماركس راځيشا كو نه وهكو ستايلى بهرهه مهينانا جڤاځين روژناتاييه. ماركس ناڤى "ستايلى ئاسياىى" دانا سهر ڤى ستايلى كو قوناغا كا ناههراسته دناڤهرا مهشاعيه تا دهستپيځى يا ڤالا ژ ههڤرځى يين تهخايه تيبى و قوناغا كوله ياتيبى يا مشت ژ ههڤرځيه كا توند. ددهته خوياكرن كو ڤى ستايلى هندهك ساخهه تين جودا هه نه، وهكو: (جڤاځه كى گوندى و كشتوكالييه، هندهك پيشه كارى يين دهستى دناڤ خيزانيدا هه نه كو پيدڤى يين خوه يين روژانه پى دابين دكهن. مولكيه تا تاييه ت نينه. كيمي يا تهخان و لاوازي يا ههڤرځى يين تهخايه تيبى كو دبسته ئەگهري لاواز بوونا و هارا جڤاځى. يا ل بن دهستلانا حكومه ته كا بنگههين (ب هيژ و زوردار)، كو هه موو عهر د و سيسته مين ئاڤداني كونترۆلكرينه.

ماركس ستايلى ئاسياىى و قوناغا كوله ياتيبى ب رۆلى كوله يان ژ ههڤ ڤادڤيريت. د قوناغا كوله ياتيبدا، پرانى يا خهلكى كوله نه و ئەون ب كارى بهرهه مهينانى رادبن. لى د ستايلى ئاسيايدا كوله بهشه كن ژ خيزانى و رۆلكى گرنگ د بهرهه مهينانا كشتوكالى يان پيشه ييدا نينه. ههڤى ئاماژه بيكرن بيه كو ل سهردهمى ستالين ئەڤ ستايلى ئاسياىى ماركس دانايى هاته ڤهشارتن و پرانى يا ڤهكوله رين ماركسيى ژبو شوڤه كرنا ديروځى و بويه رين وى، بهرهڤ هيتلا ئيك سهمتى يا پينج قوناغه ييڤه چوون. هزرمه ندى ماركسيى (سيگال) كتبهك ب ناڤى "وهرارا جڤاځى ژ دهستپيځا ديروځى" بهلاڤكر و پاشى ستالين ژى كتبهك ب ناڤى "ماددى يا ديالكتى و ديروځى" بهلاڤكر. ئەڤ ههر دوو كتبي يين ل سهر هيتلا ئيكسهمتى يا ماركسيزم، ل دهڤ ماركسيان وهكو كتبي يين پيروژ لى هاتن كو نابيت چ گومان ل سهر هه بن و فهره هه موو ڤهكوله ر (ڤى هيتلا پينج قوناغه يى) د ليكولينين خوه دا پهيره و بكن. لى دهمى سهردهمى ستالين ب دوماهى هاتى، بابه تى ستايلى ئاسياىى كهفته دناڤ هندهك ڤهكوليناندا و هندهك ئەنجامين نووتر ژ ليكولينا جڤاځين ئاسياىى بو پهيدا بوون. ب ڤى چهندي ژى، ڤهكوله رين ماركسيى بوونه دوو جوين: يين ئيځى پيځيرى ب هيتلا ئيكسهمتى دكر مينا كوتلۆڤ. جوينى دووى ژى، شوڤه كرين خوه ل گورهى ستايلى ئاسياىى ماركسيى پيشكيش دكرن. لى چ جوينين سبب نه دهركه فتن كو جڤاځان ل گورهى بويه رين وان يين نافخويى شوڤه بكن.

۵. دناقبەرا سوشىيالىزمى و كومۇنىزمىدا:

ماركسىيە دەسە دەنە خويىكرن كو قۇناغا سوشىيالىزمى ئەوا ددويف قۇناغا سەرمایەدارىندا دەيت، هەتا هەتايى دۆم ناكەت و دى قۇناغەكا دى ددويفدا هەيت كو دى بىژنى قۇناغا كومۇنىزمى. لىنن د كىتبا خوەدا "دەولەت و شورەش"، جوداهى يىن دناقبەرا سوشىيالىزم و كومۇنىزمىدا خويا دكەت، كا دى چەوا قۇناغا ئىكى بەر ب يا دووئە چىت. ل گورەى هزرا وى، سوشىيالىزم قۇناغەكا فەگواسستىنە ژ سەرمایەدارى بەرەف كومۇنىزمىقە. ل قۇناغا سوشىيالىزمى، مولكدارى يا تايەت نا مىنىت و هەموو پىرىنە يىن بەرەمەيتانى دى بنە مولكى دەولەتى، كو مولكدارىيەكا گىشتىيە. ب قى چەندى ژى، ئىستغلالكرنا تەخايەتى، ئەوا د سىستەمى سەرمایەدارىندا هەيى، نامىنىت. لى وەكەقى و دادپەرورەى يا كاملان، د قى قۇناغىدا ژى بەرپا نا بىت، چونكو كرى يا خەلكى ل گورەى شىانن وان يىن كاركرنى و بەرەمەيتانى دەينە دان. ئەو كەسى زىرەكتر و بەرەمدارتر بىت، دى كرى يا وى پتر بىت.

لى د قۇناغا كومۇنىزمىدا، كرى ل گورەى پىدقى يا هەر كەسەكى دى هەيتە دان، نە ل گورەى هیز و شىانن وى. ب قى چەندى ژى، دى وەكەقى و دادپەرورەى يا كاملان بەرپا بىت. ئەقجا تەماحى و هەلپەرسىتى دناق خەلكىدا نامىنىت و هەموو كەس، دى ب ئارامى ژىن، چونكو ژيان و پاشەرۆژا وان يا دابىنكرىيە، پىدقى ب هندى ناكەت كو دراقتىن سىپى بۆ رۆژا رەش هەلگرىت. د قى قۇناغىدا دەولەت ژى نامىنىت، چونكو دەولەت ل گورەى دىتتىن تىورا ماركسىزمى ئالاقى سەركوتكرن و چەپاندنا خەلكىيە. د سەردەمى سەرمایەدارىندا، دەولەت دەستى بورجوازاندایە ژبۆ ئىستغلالكرنا تەخا كاركرە. دەمى قۇناغا سوشىيالىزمى دەيت، دى دەولەت كەقتە دەستى كاركرەراندا و دى تەخا بورجوازان ژ ناقبەن. ب نەمانا تەخا بورجوازان، چ هەقركى يىن تەخايەتى نامىن و هەموو خەلك دى وەكو برا، ب هەقرا ژىن. هەموو كەس دى رىزى ل ياسا و رىنمايان گرن، تاوان ژى دى گەلەك كىمتر لى هەين. د پرانى يا جاراند تاوان ژ ئەگەرئ هەژارى و هەوجەبىيى و ئىستغلالكرنى دەينە كرن، ئەقجا ئەگەر هەژارى نەمىنىت، تاوان ژى نا مىن. د سەردەمى كومۇنىزمىدا، جفاك دى ژ كاركرەران ب تنى پىك هەيت، هەموو كەس دى ژبۆ دابىنكرن و پاراستنا بەرژەودەندى يا هەموویان كاركرەن. هەروەسا دەمى هەموو كەس كار دكەن، دى دەمى قالا ژبۆ دەمبۆراندن و بابەتتىن رەوشەنبىرى ژى هەبىت. ئەقجا دىالىكت دناقبەرا خەلكىدا نامىنىت و ل شوینا هەقركى يا مروقى و مروقى، مروقى دى هەقركى يا سروشتى كەت. ئەقەيە پوخەتەيا هزر و دىتتىن ماركسىيان ژبۆ قۇناغا كومۇنىزمى.

ئەف هزر و بۆچوونىن دەربارەى پاشەرۆژا مروقى د سەردەمى كومۇنىزمىدا، پتر نىزىكى ئاشۆپەكا تۆباوینە ژ تىهزرىنەكا زانستى. وەكو هزرا وى عاشقى شەيدایە، دەمى هزر دكەت كو ئەگەر بگەهتە دلبرەا خوە، دى هەتا هەتايى د خوشىندا ژىت. پاشى دەمى

ئەو دلبەر دېتە ھەقزىنا وى، نە ئەو خۆشى يا وى دقيا بۇ دەيت و نە ھەقزىنا وى ژى ئەو ملياکەتە ئەوا وى ھزر كرى. گەلەك يا ب زەحمەتە ب تىربوونى و دابىنكرنا پىدقى يىن ماددى و رەوشەنبىرى، مرؤف دەست ژ ململانى و تەماحى و ھەسوودى يا خوە يا بەردەوام بەردەت. ب دريژاھى يا ديروكى، ھەردەمى پىدقى يىن مرؤفى ھاتىنە دابىنكرن، دەست ژ سروشتى خوە يى تەماحى يا پتر بەر نەدايە، چونكو ھەردەمى پىدقىيەكا مرؤفى دەيتە تىركرن، پىدقىيەكا دى سەرھەلدەت. ھەرچەندە ماركسىي دېيژن كو ئەف سروشتى ھەيى ژ ئەگەرئ ئىستغلالكرنا تەخان بۇ مرؤفى پەيدا بوويە. ھەردەمى ئەو ئىستغلالكرن نەمىنىت، سروشتى مرؤفى ژى، دى راست بىتەقە. لى ژبىر دكەن كو ئەف سروشتە د بنەرەتدا ھەيە و دگەل مرؤفى دبىت و مەزن دبىت. ھەبوونا "ئەز" ل دەف مرؤفى، وى ھەستى دەت كو ببىتە گياندارەكى جفاكى، ئانكو ب ھەبوونا "ئەز" مرؤف ژ ئازەلى دەينە جوداكرن. مرؤف ھەردەم د ھەولدانەكا بەردەوامدايە ژبۇ بلند كرنا "ئەز" خوە، ھەموو كارىن باش و مفادار دكەت كو د چاقىن جفاكىدا يى بلندتر و ھەژىتر بىت. ئەگەر ئەم ھەموو پىدقى يىن وى يىن ماددى و رەوشەنبىرى بۇ دابىن كەين، ھەر دى د خەما ھندىدا بىت، كا دى چەوا ژ ھەقالىن خوە بلندتر و ھەژىتر بىت.

شيان و بەھرە يىن سروشتى يىن ھەر مرؤفەكى جودانە ژ ئىكى دى، كەسىن داھىنەر و سەرکەفتى ھەنە، ھەروەسا كەسىن ساويلكە و نەسەرکەفتى ژى ھەنە. چ سىستەم نەشىن ھەموو مرؤقان بىخنە د ئاستەكى وەكھەقى داھىنانى و سەرکەفتىدا. وەلات پىدقى ب كاركەرىن مەنجمان دبىت، د ھەمان دەمدا ژى پىدقى ب داھىنەر و ئىدارى يىن زىرەك ژى ھەيە، ئەفجا چەوا دوو قوتابى يىن دەرچوو يىن ھەمان خواندنگەھا سەرەتايى، دوو كارىن ھوسا ژىكدوور بكن. ما نە رەوايە كو كاركەرى مەنجمى گازندەيان ژ كارى خوە يى ب زەحمەت بكەت و ل داويى ژى ھەمان كرى يا (ل گورەي پىدقى يا ھەر كەسەكى) وەرگرىت.

ھزرمەندى ماركسىي (شارل رابؤرا) بەرسقا ئان رەخنەيان دەت و دبىژىت: "ھەقركىن مە، وەسا ھزر دكەن كو ئەم نە كەتواريانە ھزر دكەين و ھەردەم د وان خەواناندا د ژىن، ئەويىن چ جاران ب جە نەھىن." ھەروەسا دەتە خويا كرن كو سروشتى مرؤفى د گوھورىنەكا بەردەوامدايە، كا چەوا فەيلەسووفىن كەقنىن مينا ئەرستوى و پلاتوى بەرەقانى ژ ھەبوونا كۆلەيان دكر كو پشكەكا سروشتى مرؤقىيە، نوكە ژى ھندەك دبىژن ھەسوودى و ململانى و نە وەكھەقى ژ سروشتى مرؤقىيە. لى سىستەمى كۆلەياتىن ھاتە ئىلغا كرن و كەسەك ل وى سروشتى نە زفرييەقە. ب ھزرا من، د قىرەدا ژى شارل رابؤرا نەيى سەرکەفتى بوويە د نمونەيا خوەدا، چونكو سىستەمى كۆلەياتىن چىكرىن دەستى مرؤفى ب خوە بوويە و ھەر ب دەستى مرؤفى ھاتىيە ئىلغا كرن. لى سروشتى

خوهیښی مروځی، نه چټکریږی دہستی وییہ، بہ لکو چټکریږی هیژہکا دییہ، دہستی چ کہ سین تاک یان چ تہخین دیارکری تیدا نینہ.

ل داوی یا ځی پاشکووی، ہز دکہم ہہ ځہرکر نہکی دناځہرا ئاخفتنین مارکسیان (دہربارہی سہردہمی کومونیزمی) و ئاخفتنین موسلمانان (دہربارہی سہردہمی دہرکہفتنا مہدی) بکہم. د کتیا (خریدہ العجائب) دا ہاتیہ کو پیغہمبہری خودی ب ځی ئاواپی بہحسی سہردہمی مہدی دکہت: "کہرب و کین و ہسوودی نا بن و عہرد دی ځہگریتہ ځہ سہر تہرز و بہرہکەتا خوہ یا سہردہمی ئادہمی. ئہگہر کہسہک حیشترا خوہ بہردہت، کہسہک نا دزیت، پەز و گورگ دی پیکځہ چہرن، زاروک دی یاریا دگہل ماران کەن و مار پیغہ نادەن...ہند." ہہلبہت ہہردو دیتن، مینا خہونین ځوشن ژبو پاشہروژہکا نمونہیی، موسلمان ب عہقیدہ یا خوہ، وہسا ہزر دکہن کو خودی د کاریت ځی کاری بکہت و جځاکہکی ہوسا بہرپا کەت. لی مارکسیان باوہری ب ہہبوونا خودی نینہ و ہزر دکہن کو مروځ ژ رفیشتا مہیمونکانہ و ب تیورا مارکسیزمی دی جځاکي کومونیزمی بہرپا بیت.

پاشکووی سی: دانوستاندہنک دہربارہی ماددیہتی د مارکسیزمیدا

تیورا مارکسیزمی ل سہر دوو ستونین سہرہکی ہاتیہ ئاځاکرن: ئہو ژی ماددیہت و دیالیکتن. د سہردہمی مارکسیدا، ماددیہت و دیالیکت دوو تیرم یان فہلسفہ یین ہیی بوون. ہہردوو فہلسفہیان مرید و ئالا ہہلگرین خوہ ہہبوون. لی ہہردوو فہلسفہ ہہځدژی ہہځ بوون، چونکو دیالیکتی ناځہروکەکا ئیدیالی یا نہ ماددی ہہبوو. مارکس ہات، ہہردوو پیکځہ گریدان و ناځی وی کرہ "ماددیہتا دیالیکتی". فہلسفہا ماددیہتی دناځ رەوشہنبیرین پیشکەفتنخواز و ب نہمازہیی دناځ تہخا کریکاراندا یا بہلاځبوو. نہ مارکس و نہ چ کہ سین دی، نہدشیان ہزرین خوہ دناځ تہخا کارکہراندا بہلاځکەن، ئہگہر ل سہر بنہمایئ ماددیہتی نہہاتبانہ ئاځا کرن. ئہځجا وی ماددیہت و دیالیکت گہہاندنہ ئیک و ئاخفتنا خوہ یا ناځدار بہردا: "دیالیکت ل سہر سہری خوہ بوو، من راستځہکر و دانا سہر پی یین وی."

تیگہہی ماددہی (د سہردہمی مارکس و ئہنجلزدا)، نہ وکو تیگہہی ماددہی د ځی سہردہمیدا. ل وی سہردہمی، ماددہ ئہو تشتت بوو یئ ئہم دہست د کہینئ یان ب ہہستہوہرہکی خوہ ہہست پی بکہین. ہندہک زانایان ماددہ وہسا پیناسہ دکر کو "ہہر تشتتہک سہنگہک ہہبیت و جہکی د بوشایییدا بگریت." ل گورہی تیگہہی وی سہردہمی، ماددہ ژ ہندہک گہردیلہ یین بچووک پیک دہات، لی پاشی زانستی خویا کر کو ئہځ گہردیلہ ب خوہ ژی، ژ ہندہک ئہلکتروناتان پیک دہین و ل دؤر نافکہکی دزځرن،

هه موویان ژى هندک پیلین که هروموگناتیسى هه نه. ئو فان پیلین که هروموگناتیسى زانا چهیراندن، نه د زانین کا کارهبا یان موگناتیس چیه، پاشى نه د زانین کا ئەف پیله د چ ناڤگیندا دهینه ئەنجامدان. ئینا زانایان تیرمی "ئەسیر" بۆ وى ناڤگینى دانا، لى پاشى بۆ وان خویا بوو کو قى ئەسیرى چ هه بوون بۆ نینه. ئو دەمی (ئەنیشتاين) تیرمی دەمجه (زەمکان) ل شوینا تیرمی ئەسیر ئافراندى. بۆ زانایان دیار بوو کو تیگه هشتا زەمکانى ب زەحمه تتره ژ تیگه هشتا چییاتی یا که رهبا و موگناتیسى.

بهرى ئەف پیزانینین نوو یین ئەتومی دهرکه فن، مارکس و ئەنجلز ههردوو مر بوون. یى ئیکى ل سالا ۱۸۸۲ى، مر و یى دووی ژى (ل سالا ۱۸۹۵ى)، مر بوو. ئەفجا تیگه هشتا وان یا دهربارهى ماددهى، ل گورهی پیزانین و زانینین سهدى نوزدى بوون. لى لینین گه هشته سهردهمی فان پیشکه فتنین زانستی، ئەفجا تیگه هسى مادده و ماددییه تی ل سهردهمی لینین وهرار کر. ب ئاوايه کی کو دگه ل وهرارا زانستی بگونجیت. ماموستایه کی فهلسه فی ب ناڤى نارسکی (ل زانینگه ها موسکو) دبیزیت: "هه موو تشت دهینه گوهورین، ئەفجا نه یا سهیره کو لینین هندک هزرین نوو یین جودا و هه قدژ دگه ل ئەنجلز خویا کهت، بۆ نمونه مادده ل دهف ئەنجلز بابه ته کی هه سته پیکرنیه، لى ل دهف لینین گوتنه کا فهلسه فییه، مه رهم یى که توارى ماددییه ژ دهرقه ی خوهیى مروڤى." لى هندک مارکسیی هه بوون، هه ر د ئەتموسفیرى هزرى یى سهدى نوزدیدا د ژیان و ئەو وهرارا لینین د تیگه هى ماددییه تیدا کرى، ب دروستى وهرنه دگرتن. ئەفجا هه ردهم ل دژى هه ر تیگه ه یان بابه ته کی دراوه ستیان، ئەگه ر نه دگه ل ماددییه تا ده سته پیکى با. ئەف هزرین نوو یین دهربارهى ماددییه تی، ب میتافیزیکی (ئانکو غه ییى یان نه ماددییه تی) گونه هبار دکرن. هه روه سا ل دژى تیورا ریژه یى یا ئەنیشتاين ژى راوه ستان و ب ئیدالیی و میتافیزیکی گونه هبار دکر. ئو هه مان هه لویتست ل هه مبه رى تیورا مه ندل یا بۆماوه ییى ژى نیشا ددان. هزرمه ندی مارکسیی دکتور مومجیان د قى بیاقیدا دبیزیت: "ئەف نه شاشى یین مارکسیزمینه، لى شاشى یین هندک تاکه که سین مارکسینه کو نه شیاينه جوداهى بیخه دناقهه را تیرامانین صوفى (یین دهربارهى تیورا ریژه ییى و داهینانین بۆماوه ییى) و گه وه رى فان داهینانین زانستی یین نوو."

بابه تی دى یى مارکسییان ب توندی ره تکرى کو چ بنه ما یین ماددى بۆ نه بوون، پاراسایکولوژیا بوو. پاراسایکولوژیا: زانسته که، لیکولینا دیارده یین مینا خواندنا هزرین مروڤى و چاقیداننى (چاقینکرنى) و دیتنا ژ دوور یان ل پشت به ربه سته کی و ته نه بوئا بۆیه رین پاشه روژى دکهت.

ئەف زانسته، هه ر ژ سالا ۱۸۸۲ى، ئیخسته بن دویفچوون و لیکولینیفه، هه تاکو ل سالا ۱۹۳۰ى، که فتیه دناڤ بیاقى خواندنین زانینگه هیدا، د. راین پشکه کا تاییه ت (ل زانینگه ها دیوک یا ئەمیریکى) بۆ ته رخانکر. پاشى کۆمه کا زانینگه هین دى یین ئەمیریکى و

ئورۇپى چاقلىكرنا قى پىنگاڭنى كرن. لى ماركسىيان ب توندى رەت دكر، چونكو چ شەنگستە يىن ماددى بۇ نەبوون. ل سەردەمى ستالين، ھەلوئىستەكى فەرمىيى حكومەتا سوڧىيەتى ل دژى قى بابەتى دەرگەفت و ھەر لىكۆلېنەك يان پىداچوونەكا ل سەر قى بابەتى، ھاتە قەدەغەكرن. قى قەدەغەكرنى ھەتا سالا ۱۹۶۰ى، قەكىشا كو ژنشكەكىڧە حكومەتى زانايى كارئەندامزانىي (فسىولوژىي) تەكلىف كر، داکو لىكۆلېنا قى بابەتى بگەت و ل دويف بچىت. سەدەمى قى گوھارتنا ژ نشكانڧە ئەو بوو دەمى ھندەك پىزانىنن نھىنى گەھشتىنە رۇسىا كو ئەمىرىكى، قى زانستى ژبو مەرەمىن لەشكەرى بكار دىنن. ل سالا ددويفدا (د. فاسىلىف)، سىمىنارەكا بەرفرەھ ل سەر تىلپاسىي پىشكىشكر و كۆمەكا ماموستا يىن زانىنگەھى ژى داخواز كىبوونە سىمىنارى. مەرەم ب تىلپاسىي ئەوھ كو كەسەك بكارىت بزانىت كا چ د ھزرا كەسەكى دىدا ھەيە، ئانكو ئەوا دىيژنى خواندنا ھزرىن كەسەكى دى يان خەلكەكى دى. لى زانا و رەوشەنبىرىن ماركسىي، نەدشيان چ تىشتەكى نە ماددى قەبوول بگەن، ئەڧجا ھەولدىان كو بابەتى ئىلپاسىي ل سەر بنەمايىن فسىولوژىي شروڧە بگەن. پاشى زانا يىن رۇسى گەلەك لىكۆلېن ل سەر ئاژەلان كرن و گەھشتە وى باوھرى كو ھندەك پىلېن كەروموگناتىسى ھەنە، ژ مەژىيەكى بەر ب مەژىيەكى دىڧە دچن. ھەرچەوا بىت، سەرەراي نەگونجانا تىلپاسىي دگەل تىگەھى ماددىيەتى، لى ماركسىيان ئەڧ بابەتە قەبوولكر.

پىشتى بابەتى تىلپاسىي كۆمەكا بابەتىن دى يىن پاراسايكولوژىيەكى كەفتنە بەر لىكۆلېن و بەھس و خەبەرەن، وەكو بابەتى چاقلىدانى (چاقلىكرنى) و بابەتى تەنەبوئى ب روودانىن ھاتى... ھتەد. دبىت ماركسىيان ئەڧ زانستە ژبو بابەتىن لەشكەرى و ئەزمۇنگەرىي بكار ئىنا بن، لى ئەو گەنجىن ل سەر فەلسەفا ماددى و ماددىيەتى ھاتىنە پەرورەدەكرن، ب زەھمەت د كارىن قەبوول بگەن كو تىشتەك يان بۇيەرەك ژ دەرڧەى ماددىيەتى دھىتە شروڧەكرن.

ماركسىي وەسا ھزر دگەن و باوھرىيەكا موكم ھەيە كو عەقلى مروڧى د كارىت د ھەموو نھىنى يىن كەونى بگەھىت، ئەگەر ئەڧرۇكە نەشيان تى بگەھن يان ل گورەى فەلسەفا ماددىيەتى شروڧە بگەن، بىگومانە كو دى روژەك ھىت كو بشىن شروڧە بگەن و تى بگەھن. لى ھەر ژ كەڧندا، بابەتى توخىبىن شىانا مەژىي مروڧى بىاڧى دانوستاندنا فەيلەسووفان بوون. گەلەك وەسا ھزر دگەن كو عەقلى مروڧى ھندەك شىاننن توخىبىدایى ھەنە و نەشىت د ھەموو نھىنى يىن كەونى بگەھىت. ئەڧە گەوھەرى فەلسەفا نزانم (اللا أدرىە) يە كو ماركسىي ب توندى رەت دگەن. چونكو ئەڧ فەلسەفەيە باوھرىي ب راستى يا رەھايى نائىنىت و بىاڧەكە ژبو لىدانان ماددىيەتى.

پاشکوی چواری: دانوستاندنهک دهربارهی ئایینی د مارکسزمیدا

مارکس، گوتنهکا نافدارا دهربارهی ئایینی ههیه، دبیزیت: "ئاین ئەفیوئە مللەتانه"، ئەنجلز ئەف بۆچوونە پەژراند و پاشی لینین هات و هندهک پینگافین پراکتیکی ژبو دژایهتیکرنا ئایینی دانان. ئەو ب خوه، مارکس د ژینگهههکا نه ئایینیدا هاتبوو پەروردهکر. ئەفجا وهسا هزر دکر کو ئاین بابتهکئ ب ساناهیه و ب ساناهی دئ ژئ دهر باز بیت. لئ وی ژبیر کر بوو کو ئاین نه کارهکه یان باوهریههکه ژ نشکافیه هاتییه دناف پیکهاتهی سروشتی مروفیدا، بهلکو پیندقییهکا کووره ژبو ئارامی و دواماندا ژیانئ، دناف ناخ و دهروونئ مروفیدا شینبووی. مشه جارن د هیته گوتن کو پیندقی یا مروقی ژبو ئایینی، و وهکو پیندقی یا لهشی وییه ژبو خواری. ب شیوهیهکئ گشتی، ئایینداری یان باوهرداری.. دیاردهیهکا جفاکی یا گشتیهی، دناف هه موو جفاک و مللەتین دونیاییدا هه بوویه و ههیه. فهکوله ران چ مللەتین سهر گویا زهمین (خوه ئەوین گهلهک ساویلکه و دهستپیکي ژئ)، نه دیتینه کو چ ئاین نه بن. سه ده می قئ چهن دئ ژئ ئەوه، کو مروف هه ردهم د بن گه فین مه ترسیدار و ئاریشه یانفه دژیت، ئەفجا پیندقی ب عه قیدهکئ یان باوهریهه کئیه کو بهرسینگرتنا وان مه ترسی و ئاریشه یان پی بگریت و ههست ب ئارامی بکهت. ئازلهی پیویستی ب ئایینی نینه، چونکو ژبو له حزه یا خوه دژیت و شیانین هزر کرنئ و دهرئه نجامان دئ نین. لئ مروقی ئەف شیان هه نه، ده می مه ترسی و مرنئ ب چافین خوه دبینیت، تی دگه هیت کو دئ روژا وی ژئ هیت. ئەفجا بۆ خوه ل عه قیده و هندهک ئاییرده یین ئایینی دگه رییت، کو هاریکاری یا وی بکهن و ئومیدا ژیانه کا دی یا خوشر (پشتی مرنئ) بۆ پهیدا کهن. ده می مروف توشی مه ترسی و ئاریشه یان دبیت، وهکو ئازلهی هزر د وئ له حزه ییدا ناکهت، لئ هزرئ د ریکین رزگار بوونیدا دکهت. ئەگه نه شیا، دئ په نا به ته بهر ئاییرده یین ئایینی کو ترس و ئالوزی یا وی کیمتر لئ بکهن و ئارامتر لئ بهیت.

دبیت کهسهک بیژیت، هزرمه ندین ژیرمه ند و مه زن هه ردهم هزرئ د چاره سه ری یین زانستی و کهتواریدا دکهن و نهشین ئارامی ژ هندهک ئاییرده یین نه به رهوژ وه رگرن. هه له بت ئەفه ره خنه یه کا راسته و د جهی خوه دایه. لئ فه ره ژبیر نه که یین کو ریژه یه کا کیم ژ خه لکی، هزرمه ندین ژیرمه ندن. پرانی یا خه لکی که سانین هه چکوه یی و ساده نه د هزر کرنا خوه دا، هه ردهم ریژه یا خه لکی هه چکوه یی پتره ژ خه لکی ژیرمه ند و داهینه ر. ئەفجا دئ هه ر پیندقی ب ئایینداری هه بیت. ره خنه یه کا دی ژئ هه یه، دبیزیت کو نه دووره ل پاشه روژئ مللەت ب ریکا سیسته م و داهینانین نوو، بکارن هه موو ئاریشه یین خوه چاره سه رکه ن. هه رچه نده ئەفه خه ونه کا دووره، لئ ئەگه ر چیووو، ئەو سیسته مه نه شیت مروقی ژ ئاریشه یین نه خو شیان و که مه نده می یین زوه نی و دا که فتنین ئەفینیی و نه گه هشتنا ئارمانجان رزگار کهت. ده می مروف ب نافسالفه دچیت، ئەوین ئاییندار پتر خوه

نیزیکی خودی دکهن و ب هیڤینه کو دی ته لارین بلند و رووبارین شیري و هنگڤینی و حوری یین به هه شتی ل هیڤی یا وان بن. لی که سین نه ئاییندار. دی ل هیڤی یا فه نابونا خوه بن و وه هزر دکهن کو له شی وان یی جوان دی بیته خوارنا ئادی یین بن عه ردی. جوړی ئیکی ئارام و دلخوشن، جوړی دووی بیزار و بوغومی و خه مگین. دڤی بیاقیدا، سه لاهه موسا راست دبیژیت ده می گوئی: "ئه ز هه سوودی ب ئایینداران دبه م."

هه لویستی لینین ده رباره ی ئایینی، ئاشکراتر بوو ژ هه لویستی مارکس. ئه وی که سین مارکسی هان ددان کو ئیلحادی بکن و بهر سینگی هه ر ئاراسته یه کا ئایینی بگرن. د قی بیاقیدا دبیژیت: "ب شیوه یه کئی گشتی، بهر نامی مه ل سه ر فه لسه فا زانستی یا ماددی رادوه ستیت. ئو ژبو به لاقرنا قی بهر نامه ی، فره ل سه ر مه ره هوریشالین دیروکی و ئابوری یین مژداری یا ئایینی بو خه لکی شروقه بکه یین..... شه نگستی فه لسه فین مارکسیزمی هه روه کو مارکس و ئه نجلز که له ک جارن دووپاتکری، ماددی تا دیالکتیکیه. ئه ف ماددی ته ئیلحادییه و ب مجدی ل دژی هه موو ئایینان رادوه ستین. مارکسیزم وه سا دبینت کو که نیسه و هه موو ریکخراوین ئایینی ئالاقن دده ستی بورجوازی یا پاشکه فتیدا داکو بهر قانیی ژ ئیستغلالکرنی بکن و ته خا پاله و جوتیاران پی د سه ردا ببه ن."

وه سا دیاره، زیانین قی هه لویستی مجد و ئیکلاکه ر ل سه ر بهر نامی مارکسیزمی پتر بوون ژ مفایین وی. لینین ب خوه ژی هه ست ب قی زیانی کر، له وا د بانگه وازه کا خوه دا دبیژیت: "فهره گه نجی مارکسی ب هوشیاری سه ره ده ری دگه ل هه ستین ئایینی بکه ت، چونکو بنیات و ره هوریشالین هه پاره یا ئایینی، هه ژاری و نه زانینه. ئه قجا فره ئه م شه ری هه ژاری و نه زانینی بکه یین." ئانکو ل قیره، لینین دڤیت به ری مارکسیزمی ژ دژایه تیکرنا ئایینی بهر ب دژایه تی یا هه ژاری و نه زانین و ئیستغلالکرنیقه ببه ت کو دئه نجامدا دی بیته دژایه تیکرنا ئایینی ژی. ماده م بهر نامی مارکسیزمی ژبو رزگارکرن هه موو مله تین جیهانییه، یا فره بوو ب قی شیوازی توند، دژایه تی یا ئایینی نه کر با، چونکو پرانی یا خه لکی و پرانی یا مله تان ئاییندارن. ل شوینا بریندارکرن هه ستین ئایینداران، باشتر بوو راکیشابانه دناف چه په رین خوه یین دژایه تیکرنا نه زانین و هه ژارییدا. ئه و ب خوه، مارکسیزمی ژبه ر دوو سه ده مان دژایه تی یا ئایینی دکر: سه ده می ئیکی ئه وه کو فه لسه فه یا مارکسیزمی ل سه ر شه نگسته کی ماددی هاتییه ئافاکرن کو تنی باوه ری ب ماده دی دبینت و هه ر تشته کی دی یی ژ ده رقه ی بابه تی ماده دی رت دکه ت. لی ئایین ل سه ر باوه رکرنی ب هیزه کا نه ماده دی یا وه کو خودی و ملیاکه تان و وه حی هاتییه ئافاکرن. سه ده می دووی ژی ئه وه کو مارکسیزم وه سا هزر دکر، ئایین بابه ته کی بیهوشکهره و بزاقین ته خا کارکه ر ل هه مبه ری هیژین ئیستغلالکه ر لاواز دکه ت کو نه سین شوره شی ل دژی سه رمایه داران و ئیستغلالکه ران بکن.

دەربارەى سەدەمى ئىككى، مە د پاشكۆيى بۆرىدا ھندەك تىرۆژك بەردابوونە سەر. لى ئەگەر ئەم ل سەر سەدەمى دووى راوەستىن و سەحكەينە دىرۆكا ئايىنان، دى بىنين كو نه ھەموو دەمان بېھۆشكەر بوو. ھەر بزاڤەكا ئايىنى دەستپىكا خوەدا، شورەشەك بوول سەر دەستەلاتا سەردەمى ھەيى د ھاتە كرن. ل گورەى بەلگەيىن دىرۆكى يىن ھەموو ئايىنان، ل دەستپىكا دەرکەفتنا ھەر پىغەمبەرەكى نوو، خەلكى دەر دۆر و دەستەلاتارىن جفاكى وى بووینە ئاستەنگ د رىكىدا. ل سەردەمى دەرکەفتنا مەسىحیەتى، دەولەتا رومانى بەرسىنگى وى گرت و ئۆلدارىن وان تەپەسەر دكرن. ئىسلام ژى ل دەستپىكا خوە، شورەشەك بوول سەر تەخا رباخۆر و ئىستغلالكەر، قى تەخى ب توندى بەرسىنگا وى گرت و ئۆلدارىن ژ تەخا كاركەر تەپەسەر دكرن. لى ناھیتە قەشارتن كو ئەف ئايىنى شورەشگىر و نووخواز، دگەل وەختى و پىشتى سەرکەفتنى ب دەستفە دئىنىت، ل بن ئاكاما ھەزىن سولتانان و خەونىن خەلكى سادە و ھەچكۆھەيى، بنەما يىن شورەشگىرى ژ دەستدەت و بەرەف سىستەمەكى دۇنيادارىنقە دچىت. ئەجبا كەسى ئۆلدار دى نەچار بىت، چاڤلىكرنا سولتانان بکەت د زۆردارى و مەزاختىن واندا، يان ژى دى دگەل خەلكى ھەچكۆھەيى بىت كو ھەپارە و ئايىردە يىن وان يىن نەبەرھۆز بپەژىنىت.

لى دەم بۆ دەمى ھندەك بزاڤىن دى يىن شورەشگىر ژ ناڤ ئايىنى دەرکەڤن و ھەول دەن كو ئايىنى قەگەرینەڤە سەر رىكا وى يا راست و دروست. قارىكرنا ئايىنى ژ سروشتى وى يى شورەشگىرى، نە شاشى يا ئايىنى ب خوەيە. لى شاشى يا ئۆلدار و زانا يىن ئايىنى يە. فەرە ژبىر نەكەين كو كەسى ئايىندار ژى مروڤە وەكو ھەموو مروڤان، ئايىنى وەكو پىشە ژبۆ دابىنكرنا رزقى ژيانا خوە يا روژانە بكار دئىنىت. وەكو ھەر پىشەكارەكى دى، نەچارە ژىدەرئى رزقى خوە بپارىزىت. دبىت ئەم زولمى ل زانايى ئايىنى بکەين، ئەگەر ژى بخوازين كو ببىتە شورەشگىر، ئەڤە وەكو وى چەندىيە كو ژ پىشەكارەكى بخوازين كارەكى بکەت ژبۆ قەرەڤاندنا مەعمىلین خوە. لى ئەگەر ژىدەرئى رزقى كەسى ئايىندار (چ دەستەلات بىت يان خەلك)، ب شورەشەكى راببىت، ئەو دى ل بەراھى يا وان بىت و دى بانگەوازيى بۆ كەت. بۆيەرین دىرۆكى بۆ مە خویا دكەن كا چەوا سولتانین زۆردار و ستەمكار و ئىستغلالكەر، دەستەلاتا خوە ب پىشتەڤانى يا ھندەك زانا يىن ئايىنى دۆماندىيە. ھەر وەسا دى بىنين ھندەك زانايىن دى يىن ئايىنى دگەل خەلكى خوە يىن ھەچكۆھەيى، كۆمەكا ئايىردە يىن ساويلكە و نەبەرئاقىل و دەستپىكى ئەنجامدەن. دبىت گەلەك ژ ڤان ئايىردەيان زىانبەخش و بى رامان بن ژى، لى كەسى ئۆلدار ژبۆ رازىكرنا خەلكى و مریدین خوە ئەنجامدەت.

يا فەر بوو ماركسىي د قى راستى يا ئايىنى و عەقىدە يىن مللەتان بگەن، ل شوينا دژايەتىكرنا وان، كىشا بانە دناڤ رىزىن خوەدا. لىنين دبىژىت ، ھەموو كەنىسە و

ریکخراوین ئایینی ژبو د سهدا برنا ته خا کارکر، ئالافن ددهستی بورجوازین پاشکهفتیدا. ما نه باشر بوو ئەف ئالافه ددهستی مارکسیزمیدا با، داکو ته خا کارکر پی هوشیار کربا. بابەتی ژبیاتی و پالپشتی ئەوه، کا کی پتر ددهت و کی پتر ریزئی ل باوهری یین خەلکی دگریت. ئەگەر مارکسیزمی پیشوازی ل زانا یین ئایینی کربا، دا ل ریزین پیشی بن و دا ب دهران گروفتین عەقلى و نهقلى ژبو په ژراندنا بهرنامی مارکسیزمی ئینن و دا بو خەلکی شروقه کەن.

پاشکۆیی پینجی: دانوستاندنەک دەربارەى بابەتینی د مارکسیزمیدا

تیرمی بابەتینی، ب مشەیی دناف نفیسینین جفاکی یین نوودا بهرچاڤ دبیت. مەرەم پی ئەوه کو دەمی فەکو لین ل سەر هەر بابەتەکی دەیتە کرن، فەرە فەکو لەر یی بیلایهن بیت و نهکەفیتە بن کاریگری یین خوہی یین مینا دلینی و بەرژەوهندی و باوهری و عەقیدە یا خوہ، ئانکو فەرە تەریزی ل سەر راستی یا بابەتی ب تتی بکەت. لەوا مشە جارن دەیتە بهیستن کو فلان کەس یی بابەتیە د شروقه کرنا خوہدا، ئانکو نه کەفتییە بن چ کاریگری یین هەقبەند ب دیتین خوہ یین کەسوکیفە. ئەف پیناسەیه، بو ماوهیهکی دریژ یا باو بوو د هەموو نفیسینین نوودا، هەتا مارکسیزم هاتی و پیناسەیه کا دی دایە قی تیرمی. ل گورە پیناسەیا مارکسیزمی، بابەتینی یا دروست هەقواتا یا لایەنگیری، ب مەرجهکی کو فەکو لەر لایەنگری ته خا کارکر بیت ل دژی دوژمنین وئ. مارکسی دیژن، "بیلایهنی یا بابەتینی دەبرینه کا بورجوازانەه."

ب بوچوونین مارکسیزمی، دیرۆکا مروقایەتیی هەفرکیه کا دیرینه دناقبەرا دوو لایەناندا، ئیک یی ئیستغلالکەرە و یی دی ئیستغلالکریه. ئەجفا فەرە هەموو فەکو لەر لایەنگری یا لایەنی ئیستغلالکری بکەن. ب قی چەندی ژى، دی ب دروستی یی بابەتی بیت د لیکولینا خوہدا. لی ئەگەر فەکو لەر دناقبەرا ئان هەردوو لایەنین هەفرکدا، یی بیلایهن بیت. دی وهکو وی کەسی بیت، ئەوئ خوہ بیلایهن دکەت دناقبەرا دزیکەری و ئەوئ دزی ژى هاتیە کرندا، یان دناقبەرا سته مکاری و کەسئ سته ملیکریدا. ب قی چەندی ژى، دی بیته بەرەست د ریکا پیشکەفتنا مروقایەتیندا. کتیبەکا مارکسیی یا دەربارەى بابەتینی د مارکسیزمیدا، ب قی شیوهی سەرەدەریی دگەل بابەتینی دکەت: "دانپندان ب هەبوونا هەقبەندی یا دناقبەرا تیورا جفاکی و بەرژەوهندی یین هەر تەخەکا جفاکیدا، بنەمایین حزباتی دروست دکەت. جفاکناسی یا مارکسیی، ب ئاشکرایى خوہ ب بەرژەوهندین ته خا کارکەر فە گریدەت و ژبو رزگارکرنا کارکران کار دکەت. بزاقی دکەت کو بگەیتە سوشیالیزم و کومونیزمی، ل قیرە ژى حزبایەتی یا وئ دیار دبیت. ستایلئ وئ یی ئیکانە

ئەو ھەبەب ئاوايەكەي بابەتي كەفالي كەتواري رەسمكەت و ريژەيا ھەيز و ھەفدژي يەين ھەبي و ئاراستە يەين پيشكەفتني خويا بكتە.

فەرە بابەتييني و بابەتييانيي ژ ھەفجودا كەين، دەربرينا ئيكي ژبو وەسفكرنا پيزانييني زانستي دەيت. لي دەربرينا دووي ژبو وەسفكرنا ھەلوئستەكي تيوري دەيت، ئانكو ب تەفافي رامانا ھەلوئستي نە لايەنگيري دەت. لينين ب توندي رەخني ل بابەتييانيي دگريت و ديژيت، شيوازەكي دەمامكدارە ژبو دەربرينا ژ حزابيەتيي. حزابيەتي يا ئاشكرا، نە د بەرژەوھندا ئيديولوجستين بورجوازاندايە، داكو ھەقبەندي يا دناقبەرا ھەفدژي يەين وان يەين تيوري و بەرژەوھندي يەين تەخا كاركەردا خويا نەبن. ب قئ چەندئ ژي، بابەتيياني د بەرژەوھندا واندايە، چ ب ھوشياراي يان نەھوشياراي كر بيت.

بابەتييني يا ماركسيزمي ژ سروشتي مەژبي مروفي ھاتيە وەرگرتن و وەسا بو دچن كو د ھەر ھەفركيەكيدا، فەرە مەژبي مروفي يي لايەنگر بيت. لينين ب ئاشكرايي ديژيت: "ئەو بيلايەني د ليكولينين جفاكيدا، وەھمەكە ژ خوە گيلكرنا ھزرمەندين بورجواز پەيدا ديبت. ئەو ب خوە، بيي ب خوە ب ھەسيين، لايەنگيري يا حزابيەتي يا خوە دكەن و وەسا ھزر دكەن كو ئەو بيلايەنن. لي ماركسيي لايەنگيري يا حزابيەتيي دكەن و دزانن كو لايەنگرن، ئەقەيە جوداھي يا دناقبەرا ماركسيي و بورجوازاندان." ئەز (ەلي وەردی) دگەل ماركسيزمي پيک دەيم كو مەژبي مروفي ب سروشتي خوە يي لايەنگيرە، لي ئەف لايەنگيريە ب دليني و بەرژەوھندا كەسوكي يا مروفيقە يا گريدايە. ئو ئەقەيە دادوهران بيلايەن دەيليت، چونكو سەرەدەريي دگەل ھندەك دوزان دكەن، چ ھەقبەندي ب بەرژەوھند و دليني و باوەري و بەا يەين جفاكي يەين وانقە نيە.

لي دەمي دوزەك ب عورف و ەدەت و بەا يەين جفاكي يەين وانقە ھەقبەند بيت، ھينگي ديبت دادوەر ژي تا راددەيەكي لايەنگيري بكتە. ئانكو ب كورتي بيلايەني يا رەھايي ل دەف چ كەسان و چ جفاكان نيە. بابەتي بيلايەني و لايەنگيري ل سەر بەرژەوھند و تيگە و دليني يا خەلكي رادوہستيت.

ل گورەي ديتنين ماركسييان، فەرە مروف دگەل تەخەكا جفاكي يا ھەفرك بيت و ل بن كاريگەري يا وي كار بكتە. ماركسييەكي عيراقی ديژيت: "ھەموو مروف ب خوويستي يان خۇنەويستي لايەنگرن، چونكو ھەلوئستي ھزري و ئيديولوژي يي وان، بەرھەمي ژينگە و دەردورا وانە. خيزان و جفاك (ب ئاوايەكي راستەوخو يان نەراستەوخو)، ب ريكا فيركنا خيزاني يان خواندنگەھي، چوارچوفاكي ئاراستەكري بو ھزر و ھەلوئستين وي دانن." ديبت ئەف بوچوونا وي كەسي ماركسيي عيراقی ل سەر جفاكەكي بەرتەنگ يا راست بيت، چونكو مروف تا راددەيەكي دناف ھندەك ەقيدە و قابليين ھزري يەين نەگوھوردا دەيتە پەرەدەكرن و ل بن كاريگەري يا فان قابان سەرەدەريي دگەل خەلكي دكتە و دونيايي پي ديينيت.

لی د جفاکین فه کریدا، کو کومه کا هزر و بنه ما یین هه مه جور و هه فرک تیدا هه بن، هیگی ئه و که سه دی ژ که فلورژانکی خوه یی هزری دهرکه قییت و دی وان هزر و پرنسیپان وهرگریت، ئه ویین دگهل که سایه تی و باوه ری یین وی دگونجن. نه دووره ژ ی هنده ک ژ فان هزر و پرنسیپین نوو وهرگری، هه فدژ بن دگهل وان هزرین ل سهر هاتییه په روه رده کرن.

جفاکین فه کری، چ جارن قالبین هزری یین نه گور ژبو هه قوه لاتی یین خوه نادانن، چونکو ئه گهر توخیبه کی بو هاتنا پیزانینین نوو دانن و ریکی لی بگرن، دی ب قاچاگی هیته د ژوورقه. گه له ک خه لک د ژینگه و دهر دوره کا دیار کریدا هاتییه په روه رده کرن. لی دهمی پی دگهن، هنده ک هه لویتستین دی یین هه فدژ و جودا ژ هه لویتستین ده ستیپیکی یین دهر دورا خوه وهر دگرن. باشتین نمونه ژ ی مارکسیی ب خوه نه: پرائی یا سه رکرده یین مارکسیزمی ژ خیزانین بورجوازینه و چ جارن د ژینگه ها ته خا کار کرده نه ژیاینه. هه روه سا پرائی یا حزبین کومونیستی یین جیهانی، ژ لایه ره وشه نییرانفه هاتییه دامه زانندن و پاشی به ره به ره کار که د چنه دناقدا (دچنه دناف ریزین حزبا خوه دا!). ب فی چه ندی ژ ی، ئه م نه شیین ژییاتی یا هزری یا مروقی ل گوره ی ته خ و ژینگه ها وی یا ده ستیپیکی ده ستنیشانکه یین. پیکهاته یی که سایه تی یا مروقی هه تا نه و ژ ی لوغزه که و د بن لیکولینتفه یه، نه یا به ره وژه کو ب پولینکر نه کا ئیکلاکه ر و توند پولینکه یین، هه روه کو لینین گوئی: "ئه وی نه دگهل مه، دژی مه یه."

کومه کا ره وشه نییران هه نه، هه لویتسته کی بیلایه ن دناقه را مارکسیزمی و هه فرکین ویدا وهرگریته. چ هه قبه ندی دگهل سه رمایه داریی نینن و د کووراتی یا دلی خوه دا هه ز دکه ن کو مارکسیزم ب سه رکه قییت. لی د هه مان ده مدا ژ ی، نه دگهل هه موو دید و بوچوونین مارکسیزمیته. کا چه وا لایه نین گه شین مارکسیزمی دبینن، هه روه سا شاشی یین وی ژ ی دبینن. ئوو کا چه وا شاشی یین سه رمایه داریی دبینن، لایه نین گه شین وی ژ ی دبینن. ب کورتی، ئه و شیاینه د خرابی یین هه ردوو لایه نین هه فرک بگهن و د کارن سه ره ده ریی دگهل باشی یین هه ردوو لایه نان ژ ی بکه ن.

تیۆرا مانھایم

تیۆره کا دی ل سەر بابەتینی و ژییاتی ههیه، دبێژنی تیۆرا مانھایم. مانھایم ل دەستپیکا ژیا ناخو ه مارکسی بوو، پاشی ژیفه بوو، تیۆره کا دی یا تا راددهیه کی ژێ جودا دانا. ئەف تیۆره د دوو لایه ناندان ژ مارکسیزمی یا جودا بوو: لایه نی هه فێرکی یا ته خایه تی (بابەتینی) و لایه نی ژییاتی.

مانھایم تیرمی کۆما مروفان دانا جهی (تهخی)، چونکو ل گۆره ی دیتنا مانھایم: جفاک ژ کۆمین جودا جودا پیک دهیت و تهخ کۆمه که ژ فان کۆمین ئەم به حس ژێ دکهین. بۆ نموونه ئەو کۆمین ل سەر بنه مای نه سه ب و بنه مالان (وهکو عه شیره تین به دهوی)، کۆمین ل سەر بنه مای ئایینی (وهکو مه سه بین ئایینی)، کۆمین ل سەر بنه مای زمانی و هه ف هه ستی (وهکو نه ته وه یان)، کۆمین ل سەر بنه مای جهی ئاکنجیبوونی (وهکو گه ره ک و باژیران).... هتد. ب فی چه ندی ژێ، مانھایم دگه هته وی باوهری کو دیرۆکا مروفایه تی، نه تنی به ره می هه فێرکی بین ته خایه تیته. لی کۆمه کا هه فێرکی بین دی ژێ د جفاکاندا هه نه: مینا هه فێرکی بین دناقه ر هه شیره تاندا، یان مه سه باندان، یان باژیراندا، یان ژێ هه فێرکی بین دناقه ر هه ده له تاندا و گه له ک جوړین دی ژێ هه نه. ئوو ده می دهیته سەر لایه نگیری یا هزری ژێ، دبێژیت کو راستی یا ده رفه یی مینا هه ره مییه، لایه نین هه مه جوړ هه نه. هه ر که سه ک (ل گۆره ی جهی لی راوه ستای)، دی لایه نه کی ب تنی بینیت. ب هه مان شیوه، هه ر که سه ک (ل گۆره ی ژییاتی یا خو ه بۆ هه ر کۆمه کا هه فێرک)، نه شیت هه می راستی بینیت. تنی دی وی لایه نی بینیت، ئەوی کۆما وی سه ح دکه تی. نه یا ب سانا هییه کو هه موو کۆم و گروپین هه فێرک، هه مان راستی ب هه مان شیوه بینن. جوداهی یا به رژه وه ند و عه قیده و عورف و عه ده ت و به یان، لایه نین هه مه جوړ و جودا جودا دده نه راستی. هه ر کۆمه ک (ل گۆره ی به رژه وه ند و عه قید و به ا یین خو ه)، راستی بینیت کو یا جودایه ژ دیتنا کۆمه کا دی. ئەفجا هه ر کۆمه ک، دی وه سا هز ره کت کو ئەو یین ل سەر راستی و کۆما به رانه ر یا ل سەر شاشی. ئوو د ئەنجامدا هه فێرکی و شه ر په یدا دبن.

لی فه ره نه هیته ژبیر کرن کو نه هه موو مروف د ژییاتی و لایه نگیری یا خو ه یا هزریدا وه که ه فن. هنده ک که سه هه نه د کارن (تا راددهیه کی) خو ه ژ قه یدین ژییاتی یا کۆمی رزگار بکه ن، وهکو وان ژیرمه ند و داهینه ر و زانا یین شیا یین خو ه ژ چوارچۆقه و قالبین ده ردۆرا خو ه رزگار که ن و ب ئاویه کی به رفه هتر و هه مه لایه نیتر هز بکه ن. ئەفجا دی شین سه حکه نه هه موو لایه نین راستی و تا راددهیه کی کیم یان زیده، دی شین د حوکمین خو ه دا بیلایه ن بن. هه له به ت ئەف جوړه که سانه (ل ده ف کۆمین خو ه)، دی ب سه ردا چووی و قاریووی هیته ل قه له مدان. پیدفی ناکه ت بیژین کو ئەف تیۆره ژ لایه مارکسیبانقه ب توندی هاته ره تکر، یا سه روشتییه مارکسی فی تیۆری قه بوول نه که ن، چونکو دگه ل سیسته می تیهرزینا وان ناگونجیت و سه رو فیه کرنین وان یین ماددی ره ت

دکته. مارکسییه کی عراقی دیژیت، نافه رۆکا قی تیوری ئیمپریالی و پاشکه فتنیه، چاره نفیسی وئ ژی دئ وهکو چاره نفیسی هه موو تیورین ریکا سیی یان فهلسه فا نافه راست بیت.

ئه گهر ئەم پیداجوونه کئ د دیرۆکا عیراقا ل سهردهمی دهوله تا ئوسمانلیدا بکهین (کو نیزیکی چوار سه دهیان فه کیشا بوو)، دئ بینین کو ئەف تیوره ل سهر جفاکی عیراقی وی سهردهمی دگونجیت. هه فکری بین تهخایه تیئ گه له ک د کیم بوون، لی هه ردهم هه فکری و شه پین دناقبه را کۆماندا هه بوون، وهکو کۆمین عه شیره تان و هه فکری بین تایه فگه ری (مه سه بین ئایینی/ سوننه و شیعیه). خه لکی عیراقی ل وی سهردهمی و هه تا نۆکه ژی قه ده رینه، وهسا هزر دکهن کو خودی مالی دده ته عه بدین خوه و هه ر ئیک ب قسه مه تا خوه یی رازییه، چونکو خودی یا بو نفیسی. ئەف بۆچوونین قه ده ری بین مه ند و راوه ستیایی (ل هه مبه ر تهخایه تیئ)، د ناف پرائی یا خه لکیدا د زال بوون. لی نیرینا وان بو سیسته می عه شیره تی و مه سه بی ئایینی، مشتی که رب و کین و لفین و بزاف بوو. ئەفجا ئەم د کارین بیژین کو هه فکری بین عه شیره تان و تایه فگه ری ل سهر جفاکی عیراقی یا زال بوو. ژ ئەگه ری په روه رده یا زارۆکینیئ (چ ل ناف عه شیره ته کئ با یان د ناف مه سه به کی ئایینیدا با)، عورف و عه ده ت و بها یین وی ئەتموسفیری وه ردگرت. ده می پی دگه هشت و مه زن دبوو، هه ر د هه مان ژینگه هدا د ژیا، ئەفجا هه مان عورف و عه ده ت و ئاییره یین عه شیره تگه ری یان تایه فگه ری ل ده ف د مان و ل گوره ی وان ساخله تان ره فتار دکر.

لی پشتی جهنگا جیهانی یا ئیککی کو خواندنگه هین میری مشه بوون و رۆژنامه و کۆفار و کتیب هاتنه چاپکرن و به لاکرن، رادیو هاتنه دانان و بیافی سه فه رکرنی بو خه لکی فه بوو... هتد. فان هه موو گوهورینان کار کره سهر فه بوونا مه ژیی هنده ک ژ گه نجین عیراقی، کو بشین خوه ژ قه دیدین ژبیاتی یا جفاکی هه یی رزگار بکه ن. لی ئەف کار تیکرنه، نه ل سهر هه موو گه نجان هاته کرن، به لکو کۆمه کا فاکته ریین دی یین مینا ژیرمه ندی و ره وشه نییری و گیولی و شیائین وه رگرتنی و قاییلکرنی و په روه رده یا خیزانی، هاریکاری یا گه نجی دکهن کو ببیته خودانی مه ژیه کی فه کری و داهینه ر.

ل داوی یا قی پاشکوی، دئ ئاماژه ب دانوستاندنه کا خوه یا دگه ل مارکسییه کی ئوروی که م کو من هزرکرنه کا کوور و پیگه هشتی ل ده ف دیت. ئەو وهسا د مارکسیزمی دگه هیت کو رینیشاندهره که ژبو کاری، نه تنئ هنده ک ده قین تیوری بین هسک و نه گۆرن. ده می من ژئ پرسیار کری کا مارکسیزم چ مفای ژ فان ده قین تیوری بین هسک دبینیت، ما نه زیانین وئ پترن ژ مفا بین وئ؟ وی گۆت، ئەفه کاری هه موو مرید و ئالا هه لگرین مه سه ب و گرۆپین سیاسی و ئایینییه، دیارده یه که دناف هه موو عه قیده و باوه ریباندا هه یه. تیورا مارکسیزمی نه وهکو چ تیورین دی بین جفاکییه، مه رهم پی ئەو نینه تنئ جیهانی پی شرۆفه بکهین، لی فه ره بگوهورین ژی. ئانکو د هه مان ده مدا تیوره و عه قیده یی ژی. ئەفه یه

بڼه ګوڅا په یداکرنا ناریشی، تیور ب سروشتی خوه جودایه ژ عه قیدئ، کومکرن و پیکڅه
گریډانا هردوویان ب هه څرا، دئ بیته نه گهرئ په یدا بونا هندک مریدین هسکباوهر و
مه ژئ هسک.

به ری هه ر تشته کی، نارمانجا مارکسیزمی زیده کرنا لایه نگران، ژ پیخه مه ت گوهارتن
سیسته می جفاکی کو نارمانجا وئ یا هه ره مه زن و داوینیه. لایه نگر ژئ نه هه موو د یه ک
ئاستی ره و شه نبیری و شیانین هزریدانه. پرانی یا لایه نگران که سانین نه خوینده وار و کیم
ره و شه نبیرینه. کا چه و دیندار سه ره دهری دگه ل عه قیده یین خوه دکهن، نه و ژئ ب
هه مان شیوه سه ح دکهنه مارکسیزمی. وان یه قینه کا بیگومان دقیت کو بکه نه بابه تی
دانوستاندن و گینگه شی. نه څه یه وه ل مارکسیزمی کری کو ل دژئ ئاینان راوه ستیت،
وئ نه قیت عه قیده یه کا دی هه بیت هه څرکی یا وئ بکه ت د راکیشانا لایه نگراندا. ده می
سه رکرده یین مارکسیزمی ل دژئ بابه تیانی و لائهدریی دراوه ستین، فهره هم لومه
نه که یین، چونکو نه و ژئ دزانن کو دبیت نه څه هردوو تیگه هه ژ لایئ لوژیکی یا رویتڅه
ددروست بن، لی ژ لایه نی پراکتیکڅه، دئ زیانین وئ پتر بن ل سه ر لایه نگران. فه لسه فه،
مروڅی ل هه مبه ر بابه ت و هه لوستان دهیلته ئالوز و هه بییری. لی داخواری یا مارکسیزمی
نه وه، لایه نگرئ وئ عه قیده یه کا موکم و بیگومان هه بیت، باوهری ب سه رکه قتنی هه بیت و
یئ به ره څف بیت خوه گوری عه قیده یا خوه بکه ت.

فه لسه فا لائهدریی و بابه تیانی یا بیلایه ن، کارئ وان فه یله سوفانه، نه وین د بورجین
خوه یین بلندڅه کار دکهن. نه یا گونجاییه ژبو کومه لین خه لکی کو هه رده م سوته مه نی یین
دیروکینه. راسته ئالا هه لگرین بابه تیانی و لائهدریی، کومه کا هزرین پیشه نگ و جوان
پیشکیشی مروڅایه تیئ کرینه. دبیت مارکس ژئ یه ک ژ وان که سان بیت و د قوناغین
گومانی و نه پیگیری را بوری بیت. ئوو مارکسیزم ژئ، ژ بهایی فان هزرین فه لسه فی کیم
ناکه ت، لی نه قیت بیته شیوازه ک ژبو هزرکرنا خه لکی هه چکوه هی. نه څه شیوازی
هزرکرئ، تنئ ژبو هندک که سین ژیرمه ند و زانا و ته خا بژاره یه. فان ده قین هسکین
گه له ک نفیسه ر ژئ دقهرفن، وه زیفه یه کا دهروونی و جفاکی یا مه زن و کاریگر ل سه ر
خه لکی هه یه. نه څه ده قه، باوهری ب خوه بوونی د دلئ جه ماوه ریدا دچینن و وئ هزری
دده نی کو دئ ب سه رکه قن و دئ دونیای هه میی گوهورن. دیتنا وان یا گومانبره، نه گه ر
نوکه نه شیان بگوهورن، دئ هه ر روژده ک هیت قئ جیهانی بگوهورن و بگه هنه قوناغا
کومونیزمی.

ژ سالا ۱۹۲۰ هتا ۱۹۲۴ئ

ل ۶ئ خزیرانا ۱۹۲۰ئ، حکومه تا بریتانی برسی کوکس داخواز کره له نندن کو دانوستاندنی ل سهر دامه زراندا حکومه تا عیراقی بکه ن (ئانکو بهری دهستیپکرنا شوره شا بیستی). هینگی کوکس وهزیری موفه وهز بوو ل تههران. کوکس دژی خواه قه کیشانا له شکه ری بریتانی بوو ژ عیراقی، ئه و ژ چیبوونا ئاژاوه یی و هه قریکی یین نافخوی و قه گه ریانا له شکه ری تورکیا دترسیا. حکومه تا بریتانی ژئ خواست کو ئه گه ر عیراقی رازی بین، حکومه ته کا نیشتمانی ل عیراقی دامه زرینیت. ل ۲۰ئ ته باخا ۱۹۲۰ئ، دگه ل ژنا خواه و سی که سین دی یین هاریکارین وی (یه ک ژ وان فیلبی بوو)، ژ له ندهن دهرکه فت و ل دهستیپکا چریا ئیککی گه هشته به سرا. بهری هه فتییه کی ژ گه هشته کوکسی، ئارنولد ویلسون ژ به غدا دهرکه فت و به ره ف به سراقه چوو بوو. ههروه سا تالب ئه لنه قیب ژئ ژبو پیشوازیکرنا برسی کوکس هاتبوو به سرا. کوکس بو چهند روژه کا ما ل به سرا و سه ره دانا عه ماره و قورنه و (قلعه صالح) کر. ل به سرا، فیلبی و تالب ئه لنه قیب دانوستاندنن دریژ ل سهر رهوشا عیراقی کرن، فیلبی وه سا دیت کو ئه قه باشتین به ربژاره ژبو حوکمکرنا عیراقی (چ سه روک وهزیران بیت یان سه روک کومار بیت)، لی مس بیل یا هه قرا نه بوو دگه ل فیلبی، ده می زانی کو تالب ئه لنه قیب ژئ دئ دگه ل برسی کوکس گه هته به غدا، برووسکه یه ک بو کوکس هنارت و ژئ داخواز کر کو تالب ئه لنه قیبی بهری خواه فریکه ته به غدا، داکو پیگه نه گه ن. برسی کوکس، پیشنیازا مس بیل په سه ند کر و ما ل کووت. پاشی ل روژا ۱۱ئ چریا ئیککی، ب ترینی گه هشته به غدا. بهری هاتنا برسی کوکس نا فئ حوکمداری به غدا "حاکمی سیاسی گشتی بوو" لی پشتی کوکس گه هشتی نا فئ وی بوو (المندوب السامی).

دامه زراندا حکومه تا عیراقی

ژبو دانانا سه روکی ئیکه مین حکومه تا عیراقی، کوکس یی دوودل بوو دناقبه را سهید تالب ئه لنه قیب و عه بدله رحمانی گه یلانیدا (نه قیبی ئه شرافان). لی قاییلکرنا نه قیبی ئه شرافان گه له ک یا ب زه حمه ت بوو. ل سالا ۱۹۱۹ئ، مس بیل عه رشی عیراقی بو پیشنیاز کر بوو (داکو چ شازاده یان ژ حیجازی نه ئینن). لی وی ب توندی ره ت کر بوو. نه قیبی ئه شرافان دهسته لات نه دقیا و تالب ئه لنه قیب، ب هه موو شیان و مالی خواه هه ول بو ددان. لی برسی کوکس شیا وی ژبو وهرگرتنا پوشتی سه روک وهزیران قاییلکه ت، سه ده می

رازیبونا وی ژى ئەو بوو، برسى كوكس گۆت بووین كو ئەگەر قى جارى ژى رەت بكت، دى نەچار بىت حوكمى عىراقى بكتە دەستى شورەشقاناندا. گەيلانى ژى گەلەك حەز ژ شورەشقانان نەدكر و هزر دكر كو ئەو دى عىراقى بەرەف ئاقارەكى نەديار و خرابقە بەن، ئەقجا رازى بوو بىتە ئىكەمىن سەرۆك وەزىرین عىراقى ل سالا ۱۹۲۰ئى.

ل دەستپىكى ھەموو بەرېژارین وەزارەتان، ژبەر سومەتا خوە دناف تەقايا خەلكيدا، د دوودل بوون كو پۇستىن وەزارى يىن حكومەتى وەرگرن. خەلكى ھەچكوهەيى ل بن ئاكما شورەشا بىستى و زانا يىن ئايىنى (ژ ھەر كارەكى ئىنگىلز ل عىراقى بكت)، ب گومان بوون. ھەر وەسا ھىشتا ب چاقى دژمن و كافران سەح دكرە ئىنگىلزان. لى مس بىل شيا جەغفەر عەسكەرى ژبو وەزارەتا بەرەقانىي قايىلكەت (كو ژ نوى ژ سورىن قەگەرا بوو)، ئو شيا تالب ئەلنەقىب ژى ب جىگرى سەرۆك وەزىران و وەزارەتا نافخو قايىلكەت، چونكو تالب ئەلنەقىب ھزر نەدكر، كەسەك دى ژ وى بلندتر بىت د قى حكومەتيدا. ژلايەكى دىقە، ساسون حەسقىل، وەزارەتا دارايى رەتكەر. ساسون حەسقىلى نەدقيا د حكومەتەكتيدا بىت و تالب ئەلنەقىب ژى تىدا بىت. لى ل داويى و پىشتى ھەولدان و دانوستاندنن دوور و درىژ، ئەو ژى ھاتە رازىكرن. ب قى چەندى، ئىكەمىن كايىنا وەزارى يا نەقىبى (ل ۲۵ى چريا ئىكى)، ھاتە راگەھاندن كو نە وەزىرین كارا و دوازە وەزىرین بىي حەقىبا وەزارى بوون. ئىكەمىن كايىنا وەزارەتى ژ قان كەسان پىك ھاتبوو: (عەبدلرەحمان گەيلانى) (نەقىبى ئەشرفان) / سەرۆكى ئەنجومەنى وەزىران. تالب ئەلنەقىب / جىگرى سەرۆك وەزىران و وەزىرئ نافخو. ساسون حەسقىل / وەزىرئ دارايى. جەغفەر عەسكەرى / وەزىرئ بەرەقانىي. حەسەن پاچەچى / وەزىرئ داد. پىشتى داخووا لىتورىنى كرى، مستەفا ئالوسى دانا جەئ وى. عىززەت كەركوكلى / وەزىرئ مەعارف و ساخلەمىن. عەبدللا تىف مەندىل / وەزىرئ بازىرگانىي. مستەفا ئالوسى / وەزىرئ ئەوقافى. پىشتى چووئە وەزارەتا داد، محەمەد عەلى فازل ھاتە جەئ وى. محەمەد عەلى فازل / وەزىرئ نافقە. پىشتى چووئە وەزارەتا ئەوقافى، ما بى وەزىر ھەتا شواتا ۱۹۲۱ئى).

ژبو ھەر وەزىرەكى، راوئىژكارەكى برىتانى ھاتە دانان و ب شىوئەكە پراكىتىكى ھەموو كار و كرىار و برىار دەستى راوئىژكارىدا بوون. بەرى وەزىر بچىتە كۆمبونا ئەنجومەنى وەزىران، دا ھەموو كار و پلاننن خوە نىشا راوئىژكارى دەت، ھەر وەسا ھەموو برىارن ئەنجومەنى وەزىران ژى ب رىكا راوئىژكارى دگەھىشتە وەزىرى. راوئىژكارى ماف ھەبوو دگەل وەزىرئ وەزارەتا خوە، ل كۆمبونا ئەنجومەنى وەزىران بەرھەف بىت و دانوستاندنن ل سەر كار و چالاكى يىن وەزارەتا خوە بكت. لى ئەگەر بابەتەك پىدقە ب دەنگدانى ببا، راوئىژكارى مافى دەنگدانى نەبوو. ب كورتى راوئىژكار بەرپرسى راستەقىنەيىن وەزارەتى بوو. وەزىرى ھندەك دەستەلاتىن دەستنىشانكرى و چوارچۆقەكرى ب تنى ھەبوون. مۆچەيى سەرۆك وەزىران حەفت ھزار رۆپى بوون و مۆچەيى ھەر وەزىر و

راویژکاره کی سی هزار بوون. لی ئەف مۆچهیه ب دلێ تالب ئەلنه قیب نه بوو، چونکو سۆز دابووئی کو تنی پلهیه کی ژ عهبدلره حمان گهیلانی کیمتر بیت. ئەفجا مه ندوبی سامی پیشنیازهک بو ئەنجومه نی وهزیران هنارت کو مۆچهیه وهزیرێ نافخو (وهکو وهزیرێ نافخویی تورکیا) بکه نه پینج هزار روپی. ل کۆمبوونا ۲۷ی شواتا ۱۹۲۱ئ، مۆچهیه تالب ئەلنه قیبی کره شهش هزار روپی کو تنی هزار روپییان ژ مۆچهیه سهرۆک وهزیران کیمتر بوو.

مه ندوبی سامی (سیژ برسی کوکس)، هه ز دکر کهسه کی شیعیه بکه ته د کابینا وهزاره تیدا، لی دوو ئاستهنگ د ریکا ویدا بوون: یا ئیکێ ب دلێ نه قیبی ئەشرافان و هندهک وهزیرین زالدسته نه بوو. ههروهسا شیعیه ب خوه ژێ دژی ئینگلیزی بوون و کهسه کی وهزیفه بین ئینگلیزی قه بوول نه دکرن، یان ژ خوه نه دگرتن قه بوولکه ن. لی مه ندوبی سامی ژ دیتنا کهسه کی هه ژێ بیئۆمید نه بوو. ل داویێ ژێ، کهسه ک ب نافی محهمه د مه هدی به حر ئەلعووم ئەلته باته بانی دیت و وهزاره تا معارف و ساخلمیهی دای. عیززه ت کهرکولی، قه گوهاسته وهزاره تا نافع، پشتی نافی وئ کرپیه وهزاره تا کار و گه هاندنی.

دهمی تالب ئەلنه قیب ههست پیگیری کو تانجی عیراقی عراقی ناکه نه سه ری وی، هه ردهم گه فین خو قه کیشانی ژ بوستی وهزاره تا نافخو دکرن و دگوت کو نیشتیمان په روه ره و وی کومه کا داخازی بین نیشتمانی ژ ئینگلیزی هه نه. لی برسی کوکس چ گرنگیه کا به رچا ف د هه ولدانین وی نه ددا، هه موو هه زرا وی ل سه ر قه گه راندنا ئەفسه رین عیراقی بوو، ئەوین ل گه ل مه لیک فه یسه لی ماینه ل سو ری و پشتی شه ری مه یسه لۆن و شکه ستنا حکومه تا فه یسه ل ماینه بیکار. ل ۲۷ی چریا دووی یا ۱۹۲۰ئ، برووسکه ک بو له ندهن هنارت کو کارئاسانی ژبو قه گه راندنا ئەفسه رین عیراقی بین ل سو ری بکه ن. ژ لایه کی دیقه ژێ، له شکه ری عیراقی ل ۶ کانوونا دووی یا ۱۹۲۱ئ، دامه زراند کو ژ دهه ئەفسه ران پیک دهات. ل نافه راستا شواتا ۱۹۲۱ئ، هنده ک ئەفسه رین عیراقی بین ل سو ری گه هشتنه عیراقی و به ره به ره له شکه ری عیراقی مه زنتر لی دهات و گه شه دکر، نوری سه عید ژێ دگه ل قی وه جبا ئیکێ یا ئەفسه رین قه گه رای بوو.

ل ۲۷ی هه مان هه یقی، ئەنجومه نی وهزیران ره زامه ندی دا کو عیراقی بین قه گه رای، ل شوینا فه رمانبه رین هندی دامه زرین. ل ده ستپیک، نوری سه عید کره بریکاری وهزاره تا به ره قانی. قی بریارا ئەنجومه نی وهزیران، پرانی یا که سین قه گه رای ژ سو ری ب کار ئیخستن. ههروهسا هژماره کا زور یا جو هیان ژێ که فتنه دنا ف کاری حکومه تیدا، چونکو زمانین بیانی د زانین و ئینگلیزان باوه ری ب ئەختوباری یا وان هه بوو، ههروهسا ساسۆن هه سقیل ژێ رۆله کی کاریگه ر دامه زراندنا واندا هه بوو. لی ئەوین ژ وه رگرتنا وه زیفه بین حکومه تی بی به هر بووین یان پشکه کا گه له ک کیم وه رگرتین، تنی شیعیه بوون. سه ده می قی چه ندی ژێ ژبو نه رازیبوونا سه رۆک وهزیران و هنده ک وهزیرین زالدسته دزقری،

ههروهسا فهتوایا شیخ مههدی خالصی ژى رۆلهكى كاریگهر ههبوو د خوه دووركرنا شیعهیاندا. پشتی مرنا میرزا تهقی شیرازی (ل ۱۷ى تهباخا ۱۹۲۰ى)، مهرجهعییهتا شیعی كهفته ددهستی شیخ فهتوولایئ ئەصفههانیدا (شیخی شهریعهتی) كول نهجهف د ژیا، لی مهرجهعییهت گهلهك نه ما ل دهف، چونكو ئەو ژى ل ۱۸ى كانوونا ئیكى یا هه مان سال، چوو بهردلو فانی یا خودی.

پشتی مرنا ئەصفههانی، سى بهربژیر ژبو مهرجهعییهتی ههبوون: ئەبو حهسهنى ئەصفههانی (نهجهف)، میرزا حسینى نایینی (نهجهف) و شیخ مههدی خالصی (كازمیه). خالصی ژ ههردوو یین دی ب ته مهنتر بوو. ههروهسا كهسهكى نهژاد عیراقى بوو (ههچهنده رهگه زاناما ئیرانى بو خوه چیکر بوو، داکو پى ژ تهجنیدكرنى برهقیته). گهلهك گرنگی ب سیاسهتی ددا و وهسا هزر دكر كو دین و سیاسهت پیگه گریداینه و ژ ههف ناهینه جوداكرن. ههردهم ددا خویا كرن كو ئاین دوو پشكه: ئاشكرا و نه ئاشكرا. پشكا ئاشكرا ئاییره و فهرزین ئایینه، لی پشكا نه ئاشكرا رزگاركرنا مللهتی ئیسلامیه ژ كافران ژ بهر قى چهنی ژى، وی حوكمی توركان ل سه ر یئ ئینگیزی د چیتراندا، چونكو تورك موسلمانن. ل دهستیكا سالا ۱۹۲۱ى، ده می ده رگه می وهزیفیان هاتیه فهكرن، وی فهتویهك دا كو هه ر كهسى وهزیفه یین میری قهبوولكهت، ههروهكو هاریكاری یا كافران كرى. قى فهتوایئ دهنگه دانهكا مهزن ل دهف شیعهیان هه بوو.

بهربژاركرنا فهیصل ژبو وه رگرتنا عه رشی عیراقی

پشتی حكومهتا عیراقی (ب سه رپه رشتی یا برسی كوكس) هاتیه دامه زراندن، پیدقی بوو مهلیكهك بو بهیته دانان. گهلهك ژ ئەفسه رین عیراقی (ئهوین دگه ل فهیصه لی كار كرىن)، مینا جه عفه ر عه سه كرى و نوری سه عید و گه له كین دی، چه ز دكرن كو فهیصه ل بیته مهلیكى عیراقی. مس بیل ژى، ب ئاوایه كئ نه راسته وخو پشته فانی یا قى پیشنیازی دكر. پشتی فهیصه ل ژ سوریه هاتیه ده ریخستن، فره نسى ب توندی ل دژی فهیصه لی راوهستان. هه رده م د قیان سومعه تا وی ل دهف بریتانییان له كه دار بکه ن، داکو نه بیته مهلیكى عیراقی. ل ۲۷ى كانوونا ئیكى یا ۱۹۲۰ى، برسی كوكس برووسكهك بو له ندهن هنارت و تیدا خویا كر كو فهیصل باشتترین و هه ژیتترین مهلیكه ژبو عه رشی عیراقی، ئەفجا فره ب هه ر ریکه كا هه بیت، فره نسبیان قایلیکه ن و بریارا دانانا وی بدهن.

ل ۱۴ شواتا ۱۹۲۱ى، چه رچل ژ وهزارهتا جهنگی بو وهزارهتا موسته عمه راتان هاته فه گوهاستن. ئەفجا ئیکه مین ئەركی وی، چاره سه ركرنا ئاریشین رۆژه لاتا نافین بوو. وی نفیسینگه هه ك ژبو چاره سه ركرنا ئاریشین رۆژه لاتا نافین دانا و لورانس كره راویژكاری خوه. ل ۱۱ى ئادارا ۱۹۲۱ى، كۆنگرهك ژبو چاره كرن ئاریشین رۆژه لاتا نافین، ل قاهیره هاته بهستن. چه رچل و لورانس و برسی كوكس و ساسون حه سقیل و مس بیل و

چه عهده سه‌سکهری و نوری سه‌عید، ل کۆنگره‌ی به‌ره‌ه‌ف بیوون. د کۆنگره‌یدا بریار هاته دان کو فه‌یسه‌ل ببیته مه‌لیکی عیراقی. لی فه‌یسه‌ل، ژبه‌ر برایی خوه شازاده عه‌بدلای، هه‌رده‌م یی دوودل بوو، چونکو بابی وان عه‌بدلا ژبو عه‌رشیی عیراقی به‌ربژار کر بوو. ل سه‌رده‌می ریفراوندومی و شوره‌شا بیستی ژی، خه‌لکی عیراقی داخوازا شازاده عه‌بدلای کر بوون کو ببیته مه‌لیکی عیراقی. مه‌رجیی سه‌ره‌کیی فه‌یسه‌لی ئه‌و بوو کو برایی وی رازی ببیت، یان به‌یته رازی‌کرن. ئه‌فجا به‌ری چه‌رچه‌ل فه‌گه‌ریته‌فه‌ بریتانیا، ل قودسی شازاده عه‌بدلا دیت و دانوستاندنن ده‌باره‌ی عه‌رشیی عیراقی دگه‌ل کرن. پشتی عه‌بدلا رازی‌کری کو فه‌یسه‌ل ببیته مه‌لیکی عیراقی، هنده‌ک راویژکارین ئینگلیز بو دانان، داکو حکومه‌ته‌کا مه‌ده‌نی ل روژه‌ه‌لاتا ئوردن بو دامه‌زینیت.

د هه‌مان ده‌مدا، تالب ئه‌لنه‌قیب ل سه‌ر درووشمی "فه‌ره عیراق ژبو عیراقییان بیت" کار دکر و فیلی بی‌پشته‌فانی یا وی دکر. ژبو فئی مه‌ره‌می ژی، سه‌ره‌دانه‌کا ۱۳ روژی به‌ر لیوا یین باشوری عیراقی و ل سه‌ر بنه‌مال و عه‌شیره‌تان د گه‌ریا، ریکلام بو خوه دکر کو ژ لای خه‌لکیفه به‌یته هه‌لبژارتن. چونکو بریتانیا سوژ دا بوو عیراقییان، کو ئه‌و ب خوه دی حاکمی خوه هه‌لبژیرن. ل ۹ نیسانی، ده‌می کوکس ژ قاهیره فه‌گه‌رایه‌فه، چ به‌حسی دانانا فه‌یسه‌لی بو خه‌لکی عیراقی نه‌ کر. وی فیا خه‌لک، دانوستاندنان ل سه‌ر فئی بابه‌تی بکه‌ن و خوه ئیکلا بکه‌ن. ل ۱۲ نیسانی، به‌یانه‌ک ده‌ریخت و تیدا به‌حسی بریارین کۆنگری قاهیره کر، لی چ ئاماژه ب دانانا مه‌لیک فه‌یسه‌لی نه‌دان. ژبه‌ر فئی چه‌ندی، خه‌لکی وه‌سا هزر کر کو بریتانیا دی ل سه‌ر سوژا خوه بیت و دی وی دانیت، یی عیراقی ده‌ه‌لبژیرن. ئه‌فجا خه‌لکی عیراقی بوونه دوو جوین، جوینه‌کی پشته‌فانی یا تالب ئه‌لنه‌قیب دکر کو فیلی ژی دگه‌ل وان بوو. جوینی دووی ژی، پشته‌فانین بنه‌مالا شه‌ریف حسینی بوون. سه‌روکی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران (عه‌بدله‌حمان گه‌یلانی)، پشته‌فانی وی هزری بوو کو عیراق بو عیراقییان بیت. وی هه‌ز ژ بنه‌مالا شه‌ریف حوسینی نه‌دکر و نه د فیا وی بنه‌مالی چ ده‌سته‌لات ل عیراقی هه‌بیت. جاره‌کی (ل سالا ۱۹۱۹ع)، گو‌توو مس بیلی: "وی پی باشتره حکومه‌تا تورکی فه‌گه‌ریت ژ هاتنا شه‌ریف حوسینی، یان هه‌ر کوره‌کی وی." ژ لایه‌کی دیفه ژی، وی هه‌ز ژ گه‌نجین وه‌لاتپاریز نه‌دکر، ب تایبه‌تی ئه‌وین ژ سویری فه‌گه‌راین.

برسی کوکس ژی، دناقه‌را هه‌ردوو جوینین هه‌فرکدا، وه‌کو که‌سه‌کی بیلایه‌ن بوو. ده‌می پشته‌فانین گروپی شه‌ریفییان دچوونه نک، دا بیژتی حکومه‌تا بریتانیا پیشنیازا وه په‌سه‌ند دکه‌ت. ده‌می پشته‌فانین گروپا (عیراق ژبو عیراقییانه) د چوونه نک، دا بیژتی هه‌رچه‌نده حکومه‌تا بریتانیا هه‌ز دکه‌ت کوره‌کی شه‌ریف حسینی بکه‌ته مه‌لیکی عیراقی، لی ژ سوژا خوه لیقه‌ نابیت و دی وی دانیت ئه‌وی عیراقی ده‌ه‌لبژیرن. هه‌ژی گو‌تنه، میری

موحه ممره (شیخ خه زعهل) ژى ته ماخى د عه رشى عىراقىدا هه بوو. پشتى ب داوى هاتنا جهنگا جيهانى يا ئىكى، چاڅى شىخ خه زعهل ل سه ر ئىماره تا عىراقى بوو.

ل ۲۲ى كانوونا ئىكى يا ۱۹۱۸ى، نامه كه بؤ برسى كو كس هنارت بوو، ژى داخواز كر بوو كو بكه ته مه ليكى عىراقى. لى ئه ف داخوزه نه ب دلئ برسى كو كس بوو، چونكو پترى يا زالده ستين عىراقى سوننه بوون. شىخ خه زعهل ده ست ژ فئ خه ونا خوه نه به ردا و كار ل سه ر دكر، جار ب هنارتنا مالى بؤ نه جهف كو رى كلامئ بؤ بكن و جار ژى ب چاپكرنا كتيبىن په سندانان ئىمام هه لى. لى هه موو هه ولين وى سه ر نه دگرتن، چونكو خه لكى ب وئ هه ماسه تا وى د فئا كار بؤ نه دكر. ل داوئى، ده ما زانى كو ئىنگليز وى نادانن و به ربژارئ وان فه يصه له، كومبوونه ك كر و تيدا خويا كر كو ماده م ئىنگليزى فه يصه ل به ربژار كرىبه، ئه و دئ ته نازولئ ژ عه رشى عىراقى كه ت و ژ دل دئ پشته فانى يا فه يصه لى كه ت. ب فئ چه ندئ ژى، خويا دبىت كو شىخ خه زعهل سياسىتر و ژىرتر بوو ژ ئه لنه قىبى.

تالب ئه لنه قىب سياسه ته ك هه بوو، ل ده ستپىكى داخوازى يئىن خوه ب نه رمى و هه قالىنى دكرن، ئه گه ر نه هاتبانه ب جه ئىنان، دا په نا به ته به ر توندى و گه فان. ب فئ سياسه تا خوه، د سه رده مئ ئوسمانلىياندا شيا هه موو داخوازى يئىن خوه ب ده ستقه بىنىت. ب فئ چه ندئ ژى، سومعه ت و ناقدارىبه كا مه زن ل ناف عه شىره تىن عه ره بان بؤ خوه په يدا كر. هه ول ددا كو هه مان سياسه تى دگه ل ئىنگليزان ژى بكار بىنىت. د ئىقاره خوانه كا به رفه رهدا كو گه له ك ژ ماقوليل و سه رو ك عه شىره ت و فه رمانبه رىن پايه به رزىن حكومه تئ لئ بوون. تالب ئه لنه قىب گو تاره ك خواند و تيدا ب نه راسته وخوئى گه ف كرن كو ئه گه ر حكومه ت داخوازى يئىن وى ب جه نه ئىنىت، دئ په نا به ته به ر سه ره لدان و ياخىبوونئ. د هه مان ده مدا، ئاماژه ب هژمارا شه رقان و چه كئ هنده ك سه رو ك عه شىره تىن به ره قبووى كر. هه له به ت هه ر د وئ شه فئدا ئه و ده نگوباسه گه هشته مس بئل و پاشى گه هانده برسى كو كس ژى. مه ندوبئ سامى برىارا ده سته سه ركرنا تالب ئه لنه قىب دا و حكومه تا خوه (ل له نده ن) پئى خوه ئاگه هدار كر.

ل ۱۵ى نىسانئ، جه نه رال هالدين كومبوونه كا ئاقه رته يئى ل باره گايئ خوه ئه نجامدا و مئجه ر بؤ فئيل ب ئه نجامدانان ئه ركئ ده سته سه ركرنا تالب ئه لنه قىبى ته كلي فكر، چونكو هه قالى ئه لنه قىبى بوو. ئىقاره كا درهنگ، ل به ر ده رگه مئ مالا برسى كو كس گرت و ئىكسه ر به ر هه باشورىقه بر. ژبؤ سه رگرتنا فئ پلانئ، جه نه رال هالدين هئلىن ته له فونا فيلبى برى بوون، هه تا روژا پشتتر، وى چ ئاگه ه ژ گرتنا هه قالى خوه نه بوو. ده مئ زانى، خوه گه له ك تو ره كر ده ست ژ كار كيشانا خوه پئىشكىشى مه ندوبئ سامى كر. لئ بؤ هاته دووپاتكرن كو برىتانىا چ كه سان ل سه ر عىراقىيان ناسه بىنىت و دئ ئه و هئته دانان، ئه وئ عىراقى ده له بژىرن، پاشى بوستئ وه زاره تا نافخو دا فيلبى، ب فئ پادا شتئ، وى ژى خوه بئده نگ

کر. ل سەر ئاستی جادده یا عیراقی و ئەنجومەنی وەزیران، چ کاردانەوێ یێن توند نەبوون، خەلکی ب کریارەکا سروسشی وەرگرت.

پشتی تالب ئەلنەقیب بۆ گزیرتە یا سیلان هاتییه نەفی کرن، پشتەقانی بنەمالا شەریف حسینی خورتتر لی هاتن و ب بەردەوامی ریکلام ژبو فەراتی یا دانانا فەیسەلی دکرن. ژ لایەکی دیقە، ھندەک زانیین ئایینی و کۆمەکا سەرۆک عەشیرەتان، ل مالا شیخ مەھدی خالصی (ل کازمی) کۆمبوون و یاداشتەک ئیمزا کر کو بۆ مەلیک حسینی کورئ عەلی فریکەن کو کورئ خوێ (فەیسەلی) فریکەتە بەغدا، داکو عەرشی عیراقی وەرگرت. لی فەرمانبەری پۆستە و گەھاندنی، ئەو برووسک نە ھنارت و برووسکا وان بۆ قەگەراند. دەمی خەلکی ھەچکۆھیی بەغدا پێ زانی، وە ھەست کرن کو ئەف رەتکرن ل دژی ھەز و وەلاتینی یا وانە. زقرینەقە مالا شیخ خالصی و داخوژکرن کو نەرازیبوونەکا فەرمی ئاراستە مەندوبی سامی بکن. لی شیخ مەھدی خالصی نامەیک بۆ نوری سەعید ھنارت و بابەت بۆ شروقە کر. نوری سەعید د بەرسقیدا گۆتی، ئەقە نە پلانا حکومەتا بریتانیایە، بەلکو ھەزا ھندەک فەرمانبەری دژی خەلکی عیراقی و ھەز و بریاریین وانە. دەمی ئەف بەرسقە گەھشتییە خەلکی خرقتەبووی، گەلەک کەیفان وان ھات و ب سەرکەفتن زانیین، ئەقجا پیقەگری دانان وان ب فەیسەلیقە موکمتەر لی ھات.

دەریارە حوکمداری یا مللەتەکی ل سەر مللەتەکی دی، مس بیل د نامەیکەکا خودا دبیزیت: "یەقینەکا جھگیر یا ددلی مندا کو نا بیت مللەتەک ب بەردەوامی ل بن حوکمداری یا مللەتەکی دی بەیتە ب ریقەبەرن. پارسال دەمی پرائی یا خەلکی ھیتاف ژبو شازادە عەبدلای ددان، نە ژبەر ھندی بوو کو ھەژیتترین کەسە، ھەر وەسا نە ژبەر ژبیاتی یا وان یا وەلاتینی بوو، لی وان وەسا ھزر دکر کو ئەقە دژی ھەزا ئینگلیزییە. شاشی یا مە بوو، مە ئەو ھزر دایی کو ھەر بزاقەکا ل دژی ئینگلیزی وەلاتپاریزییە. نوکە ژی مە دقیت وەلاتپاریزیی ل دەف وان بچینی. لی ئەو وەلاتپاریزیی یا نە ل دژی زالدەستی یا بیانیان بیت، ب لاوازی گەشە دکەت. ئەز پشتراستم فەیسەل ژی، یی خوشتقی نابیت ئەگەر چ بزاقین جیھادی ل دژی مە نەکەت، ئەقە ژی نە ژ ساخلەتین فەیسەلینە. ئەری ئەم دی شیین وی مورالی دەینی کو دەولەتەکا عەرەبی یا راستەقینە دانیت... ئەقە ل سەر کەسایەتی یا وی رادووستیت"....

ھەلویتستی رۆژنامین بەغدا یێن وی سەردەمی، رەنگقە دانان ھەلویتستین خەلکی بوون. رۆژناما (العراق) یا خودانی وی رەزووق غەننام، پشتەقانی یا سیاسەتا بریتانیا (ل عیراقی) دکر. پاشی رۆژناما (الفلاح) دەرکەفت کو پشتەقانی یا فەیسەلی دکر. رۆژنامەکا دی ب ناقی (لسان العرب) ھەبوو کو ئیبراھیم حلمی ئەلعمەر خودانی وی بوو. ھەر وەسا رۆژنامەکا دی ب ناقی (دیجلە) دەرکەفت کو ب ئاوایکە نە راستەوخو ل دژی حزبنا شەریفیان بوو، دبیزن کو فیلبی دەستەک ل پشت ھەبوو. رۆژنامە و خەلکی پشتەقانی

فەیسەلی، شیان رایەکا گشتی ل عیراقی چیکن کو فەیسەلی (وەکو مەلیکی عیراقی) قەبوول بکەن. ب ئی چەندی ژێ، فەیسەل ھاتە داخووزکرێ کو بەیتە عیراقی و ئەو ب خوە دانوستاندنی دگەل خەلکی بکەت.

فەیسەل ژ قاهیرە بەرەف حیجازی ھات و ل ۲۵ی نیسانی، گەھشتە مەکەھی. ل ۳۰ی گولانا ۱۹۲۱ی، حکومەتا ئینگلیزی لیۆرینەکا گشتی ژبو ھەموو پشکدارین شۆرەشا بیستی دەرفیخت. د ھەمان دەمدا ژێ، پاپۆرەکا لەشکەری ب ناڤی (نورت برۆک)، ژبو قەگھاستنا فەیسەلی و یاوەرین بەرھەفکر. ل ۱۲ی خزیرانی، ئەف پاپۆرە ژ جەدە دەرکەفت، ھەموو یاوەرین وی بین قاهیرە و ھەموو ئەوین ل مەکەھی ل گەل ھاتن، ژبلی چوار کەسان: جەعفر ئەبو تەمەن، محسن ئەبو تەبیخ، مەرزوق عواد و رایح عەتیبە. ژبو پیشوازیکرنا فەیسەلی، برسی کوکس، ھەردوو وەزیرین بەرھەفانی و ناوخی تەکلێفکرێ کو دگەل شاندى میلیی پیشوازیی بچنە بەسرا. ل ئیرە ژێ، د قیا بیلائیەنی یا خوە نیشا خەلکی بەدەت. وەزیرێ بەرگری (جەعفر عەسکەری)، پشەقانەکی ب ھیزی فەیسەلی بوو. وەزیرێ نافخو (فیلبی)، بەرھەلستکارەکی ب ھیزی فەیسەلی بوو. ھەر دانانگەھەکا گەھشتبانی، فیلبی دا بیژتە شیخین عەشیرەتان کو فەیسەل وەکو بەرژار دی ھیتە عیراقی (نە وەکو مەلیک)، لەوا فەرە پیشوازیکرێ نە یا فەرمی بیت.

ل رۆژا ۲۳ی خزیرانی، فەیسەل ب یاوەرین خۆقە گەھشتە بەسرا. خەلکی بەسرا پیشوازیەکا مەزن بو کر و لافیتە ل ھەموو جھان ھەلاویست بوون کو بەسرا پشکەکە ژ عیراقی.

ل بەغدا بەیانەک ھاتە راگەھاندن کو فەیسەل دی سپێدەھی یا ۲۹ی خزیرانی، گەھتە بەغدا. خەلکی ژێ خوە بەرھەفکر کو ب ھەژیترین شیواز پیشوازیی لی بکەن. لی خەلکی خرفەبوویی ھاتە ئاگەھدار کرێ کو ترین دی گیرۆ بیت و ل دەمژمێر شەشی ئیقاری دی گەھتە بەغدا. خەلکی وەسا ھزر کر، ئەقە پلانەکا ئینگلیزییە ژبو ھندی کو پیشوازییەکا میلی یا مەزن ل مەلیکەکی عەرەب نەھیتە کرێ. ئەقجا پتر پیقە ھاتتە گریدان و پتر ل بەر دلێ وان شرین بوو. لی ھەر وەکو برسی کوکس دانای، ل ئیقاری یا وی رۆژی پیشوازی بو ھاتە کرێ.

ل ۱۱ی تەموزی، ئەنجومەنی وەزیران کۆمبوونەک کر و داخووزکر کو فەیسەل بییتە مەلیکی عیراقی ب مەرچەکی کو حکومەتەکا دستوری یا پەرلەمانی و دیموکراسی ھەبیت و پابەندی یاسایی بیت. ئەف پیشنیازە ژ لای ھەموو وەزیرانقە ھاتە پەسەند کرێ. ماوہین گەھشتنا وی بو عیراقی ھەتا رۆژا تەتویجکرێ، نیزیکی دوو ھەیقان قەکیشا (ژ ۲۳ی خزیرانی ھەتا ۲۳ی تەباخی). د ئی ماوہیدا، چەندین ئاھەنگین ب خیرھاتنی بو بەرژاری عەرشی عیراقی ھاتتە کرێ و د ھەر ئاھەنگەکیدا کۆمەکا گۆتار و ھەلبەستان و پیشنیاز و راسپاردەیان دەھاتتە خواندن. ئاھەنگا ئیکێ، شارەوانی یا بەغدا ل ناڤ باخچەیین

مۆد بۆ كر. ئاھەنگا دووئ (ل ۹ى تەمموزئ)، خواندنگەھا جەعفەرى بۆ كر. ئاھەنگا سىي (ل سپتەھى يا ۱۸ى تەمموزئ)، جوھى يىن بەغدا بۆكر و حاخامەكى تەوراتەكا د زىرى ھەلاندى بۆ پيشكىشكر. ھەروەسا ەلى ئەلسەلمان، شىخى مەشاىخىن ەشیرەتا دلیم (ل ۲۵ى تەمموزئ)، ئاھەنگەك بۆ فەيصەلى كر. ب فى چەندى ژى، ھەموو شەبەنگىن جفاكى عىراقى، ئاھەنگىن ب خىرھانتى ژبۆ فەيصەلى گىران و خوشحالى يا خوہ ب ھاتنا وى دەربىرین.

ئەزمۆنەكا ب زەحمەت بوو، بۆ ئىنگىلىزى و فەيصەلى ھەردوويان، كا دى چەوا رەزامەندى يا خەلكى عىراقى ب دەستفە ئىن. گەلەك ژ نىشتمانپەروران ەز دكرن (بىنى رەزامەندى و رىفراندۆمى)، ئىكسەر بكنە مەلىك و تەتوئىجكەن. لى فەيصەل و برسى كوكتس ھەردوو دگەل فى چەندى نەبوون. كوكتس نەدقيا مەلىك ل سەر خەلكى بەھتە سەپاندن، يان مەنتا حزبەكى ل سەر ەرشى فەيصەلى ھەبىت. ھەردوويان دقيا ب ئاوايەكى دەستورى و ل دويف ەزا خەلكى بەھتە تەتوئىجكرن. لەوا شىوازى ئەنجامدانا مەزبەتەيان دانا كو ھەر دەقەرەك مەزبەتەكى ب ەزر و پىشنىياز و راسپاردە يىن خوہ فرىكتە. لى بەرى ھىنگى فەيصەلى بەيەيا كازمى و ئەزەمىي ب دەستفە ئىنا بوون كو ب مەزنترىن سەرکەفتنا وى يا بەرى تەتوئىجكرنى دەھتە ھژمارتن. ل ۱۹ى تەباخى، پرائى يا لىوایان مەزبەتەيان خوہ ەنارت بوون (تنى لىوا مونتەفق تى نەبىت). ئەنجامىن مەزبەتەيان ب فى شىوہىي ل خواری بوون:

- لىوا يا بەغدا: ۱۵۷ مەزبەتە ەنارتبوون ھەموویان موبایەعا فەيصەلى دكر، لى ۶۸ مەزبەتەيان داخواز كر بوون كو دەستەلاتا وى يا جودا بىت و د ماوہىي سى ھەيقاندا كوئگرى نىشتمانى بىەستىت.
- لىوا يا بەسرا: ۴۷ مەزبەتە ەنارتبوون، ھەموویان موبایەعا فەيصەلى دكر كو ببىتە مەلىك. لى ەندەك مەزبەتەيان پرسىار كر بوون، كا دى چارەنقىسى خوہسەرى يا بەسرا چ لى ھىت؟
- لىوا يا مووصل: ۶۸ مەزبەتە ەنارتن و لایەنگىرى يا مەلىكى دكرن، لى ۶ مەزبەتەيان مەرچى پاراستنا مافىن كوردان و كىمە نەتەوئىن دى ب خوڤە گرت بوون، ۷ مەزبەتەيان مەرچى بەردەوامبوونا ئىنتىدابا ئىنگىلىزى تىدا ھەبوو، ۱۰ مەزبەتەيان داخوازی يا ەندەك مافىن زمانى كوردى كر بوون.
- لىوا يا كەركووك: ۲۰ مەزبەتەيىن پەسەندكرنا مەلىكى و ۲۱ مەزبەتەيىن دژى فەيصەلى ەنارت بوون، پرائى يا مەزبەتە يىن موبایەعى و پەسەندكرنى ژ ھەولئىرى ھاتبوون.

- لیوا یا دلیم: ۲۶ مەزبەتە ھنارتن و ھەموویان موبایەعە فەیسەلی پەسەند کربوون. لئ ۱۶ مەزبەتەیان مەرجی بەردەوامبوونا ئینتیداب و سەرپەرشتکاری یا ئینگلیزی داخواز کر بوون.
- لیوا یا حلە: ۴۱ مەزبەتە ھنارتبوون و ھەموویان موبایەعەیا مەلیکی کر بوون، لئ ۱۳ مەزبەتەیان مەرجی بەردەوامبوونا ئینتیدابا ئینگلیزی داخواز کر بوون.
- لیوا یا کەربەلا: ۲۸ مەزبەتە یین موبایەعەکرنی، بیی مەرج و پیشنیاز ھنارتبوون.
- لیوا یا دیالا: ۴۱ مەزبەتە یین موبایەعەکرنی، بیی مەرج و پیشنیاز ھنارتبوون.

ل ناڤەراستا تەباخی، فەیسەل ژ ئەنجامین مەزبەتەیان پشتراست بوو کو دئ ھیتە تەتویجکرن. ئەڤجا خانین جوھیبەکی (ب ناڤی شەعشوع) ل سەر لیڤا رووباری دنایەرا بەغدا و کازمییدا کرئ کر و ناڤی تەلارا خوە کرە تەلارا شەعشوع. دگەل حکومەتی وەسا پیک ھات کو روژا ۲۳ی تەباخی، ببیتە روژا تەتویجکرن، چونکو دکەڤیتە د روژا ۱۸ی زیلجەدا کو جەژنا غەدیرە ل دەف شیعەیان (ئەڤە ئەو روژە ئەو پینغەمبەری خودی، عەلی کریبە خەلیفی خوە). تەتویجکرن، ل گورەپانا قشلی ھاتە کەرن. کورسیکەکا مەلیکان بو دانا بوو. کومەکا سەربازین بریتانی (یین تەشریفات) ژبو سلاڤقەدانئ ئینا بوون، جوڤەکا میوزیک بەرھەڤ کر بوو کو سروودا مەلیکی بو لئ بەدەت.

فەیسەل ل سەر کورسیکا خوە روونشت، برسی کوکس ل لایئ وی یی راستی و جەنەرال ھالدین ل لایئ چەپی روونشتن. ھەموو داخوازکری یین دی، ھەر ئیک ل جەئ خوە یی دەستنیشانکری روونشت. کوکس بەیانەک داف حسین ئەفنان کو بخوینیت، وی ژی خواند: شازادە فەیسەل ب ریژەیا ۹۶% یا دەنگان، وەکو مەلیکی عیراقی ھاتە ھەلبژارتن. پاشی ب دەنگەکی بلند ھەوار کر "بژیت مەلیک" مەحموود نەقیب رابوو دوغایەک بو خواند و پاشی ئالایی عیراقی ھاتە بلند کەرن، جوڤی میوزیک سروودا مەلەکی یا بریتانی لیدا، چونکو ل وی سەردەمی عیراقی چ سروود نەبوون. ئوو بیست و ئیک گولە یین تویی ھاڤیتن. ئەڤجا مەلیک گۆتارا خوە پیشکیشکر.

ئیکەمین ئاریشا کەفتیە د ریکا مەلیکید، چیکرنا کابینا وەزاری بوو. ل دەستپیک مەلیکی نامەبەک بو شیخین نەجەف ھنارت، داخواز ژئ کر کو پشکداری د حکومەتیدا بکەن و سوژ دایئ کو دی پارێزەری ئیسلامی و وەلاتی موسلمانان بیت. وان ژی بەرسڤەکا جوان بو ھنارت و داخوازا سەرکەفتی بو وی و حکومەتا وی خواستن، ھەروەسا داخواز کەرن کو کەسین باش و دیندار و تەوقا بکەتە د حکومەتا خوەدا. ل داویئ، سەرۆکاتی یا وەزیران (ب رەزامەندی یا کوکس)، بو جارا دووی دا نەقیبی ئەشرافان، لئ ئاریشە ل سەر وەزیری نافخو بوو، مەلیکی د قیا ناجی سویدی بدانیت، لئ ئەڤ بەرژارە ب دلئ کوکس نەبوو، وی دقیا تەوفیق خالیدی بدانیت. ھەر ئیک نە باشی

یڙن بهرڙاری یڙ دی ددانه خویا کرن. ده می نه گه هشتینه چ نه نجامان، مهلیکی بریار دا قی ئاریشی بیه ته لهندهن کول ویری چاره سهر کهن. لی مس بیلی، مهلیک قایلکر کو نه چیه ته لهندهن، دا نه بیته دستیکه کا داکه فتنی ژبو هه ردو لایه نان. ل داوین، ل سهر وی چهندی پیک هاتن کو نه فسه ره کی نه ناقدار بکه نه وه زیری ناو خو، نه وی حاجی ره می بوو (بهری هینگی سه روکی ته جنیدی بوو). ب چاره سه رکنا قی ئاریشا گرچن، کابینا نوویا وه زاره تی (ل ۱۲ ئیلونا ۱۹۲۱ئ)، هاته دامه زانندن.

ل وی ده می مهلیکی هه ولددا خوه نیزیکی شیعه یان بکه ت، ل ۱۱ ای ئادارا ۱۹۲۲ئ، بویه ره ک قومی کو مهلیک و شیعه پتر نیزیکی هه ف کرن. ل وی روژی هیزه کا ئخوانین وه هابییان، هیژشکره سهر هندهک عه شیره تین باشوری عیراقی و نیزیکی ۷۰۰ که سان کوشتن و هژماره کا زور ژ هه سپ و حیشتتر و بز و کهر و په زی نه هیبه کرن. قی بویه ری ترسه کا دژوار ئیخته دناف عیراقییاندا، چونکو وه سا هزر کرن کو وه هابی دی هیژشه کا سهرانسهری که نه سهر عیراقی و ههر ده می جهه کی دستین، مروقتین وی ژی وه کو په زان سهر ژی دکهن. مهلیک گه له ک پی تیکچوو، داخواز ژ برسی کوکس کر، ب توندی به رسقا قی هیژشی بده ت، لی وه سا بو دیار بوو کو کوکس نه گه له ک یی داخبار بوو. خه لکی ژی وه سا هزر دکر کو ئین سعود نه شیت (بیی ره زامهندی یا ئینگلیزی) هیژشه کا ب قی شیوه ی بکه ته سهر هه قالبه ندین خوه یڙن ئینگلیز. نه فجا مهلیکی هه ول ددا، عه شیره تان خرغه که ت و پر چه که ت. لی نه فه ب دلی کوکسی نه بوو، چونکو ژ یاخیوون و شوره شه کا دی یا وه کو شوره شا بیستی دترسیا. ب قی چهندی ژی، هه فه بندی یڙن مهلیکی و مهنوبی سامی تیکچووون و ههر ئیکی ژ لایئ خو فهار دئخته سهر نه نجومه نی وه زیران.

ده مان ده مدا، ئین سعود برووسکه ک بو مهنوبی سامی هنارت و داخوازا لیبوریی ژی کر کو نه وه هیژشه بی ئاگه هداری یا وی هاتیبه کرن. هه روه سا سوژ دایی کو لیپیچینه وی دگه ل نه وین پی رابوون بکه ت و که سین تاوانبار سزا بده ت. لی شیخین عه شیره تان و موجه هیدین شیعه یان ب توندی ل دژی قی هیژشی راوه ستان و داخوازا به ستنا کونگره کی کرن کو تیدا دانوستاندنی ل سهر به ره فانیکرنا ژ عیراقی بکه ن. نه ف بزاقه ب دلی مهلیکی بوون و پالپستی یا وان ژی دکر. هه رچه نده مهلیکی پشته فانی یا کونگره ی دکر و گه له ک ئومید پی هه بوون. لی کونگره ب دلی مهنوبی سامی نه بوو. کونگره ل که ره لا هاته به ستن و نیزیکی دوو سه د هزار که سان لی به ره هف ببوون کو نوونه راتی یا هه موو خه لک و مه سه یڙن عیراقی دکرن.

مهلیک ب خوه ژی یی داخوازکری بوو. لی ل بن فشارا برسی کوکس، مهلیکی داخوازا لیبوریی کر و به ره هف نه بوو. وه زیری نافخو (ته و فیک نه لخالدی)، ب شیوه یه کی فرمی ل شوینا مهلیکی به ره هف بوو. لی چونکو مهلیکی باوه ربیه کا موکم ب نه لخالدی

نه بوو، نوری سه عید ب شیوهیه کی که سوکی پیش خوځه هنارته کوڼگره ی. کوڼگره ی ل ۹ ی نیسان، دهستیگر و ل ۱۳ ی نیسان، ب دوماهی هات. هرچه نده هه موو به رهه قبوی ل سهر فهراتی یا به رهه فانیکرنا ژ عراقی و دژایه تیکرنا وهه ابیبان پیک هاتن، لی هندهک ژ سهر وکین عه شیره تان نه رازیوونا خوه دیار کر و وهسا دبتن کو نابیت زانا یین ئابینی مایی خوه د کاروبارین سیاسه تیدا بکه ن. ههروه سا دانه خویاکرن کو ئه و دگهل وی چه ندینه، ئینتدابا بریتانی بمینیت و هه ر کاره کی سیاسی هه قبه ند ب چاره نفیسی وه لاتیفه، فهره ب راویژکاری و سهر پهرشتی یا ئینگیزی بیت. زیده باری هه قریکی یا فان هه ردوو لایه نین د کوڼگره یدا، هه قریکیه کا دژوار دناقبه را مه لیکي و مه ندوبی سامیدا ژ ی هه بوو. ههروه کو مه دیتی مه لیک پشته فانی کوڼگره ی بوو، لی مه ندوبی سامی یی ل ب گومان بوو، وهسا هزر دکر کو دهستی به لشه فییان و تورکان ل پشت قی کوڼگره ی هه یه. هه رچه وا بیت، کوڼگره کی سهر نه که فتی بوو، لی هندهک مفا ژ ی تیدا هه بوون. ژ وان مفا یین عراقی ژ کوڼگره ی دیتین، چاره سه رکرنا پرسین توخیبی بوون. ده می مه لیکي هه ست پیکری کو پیچه کی یی تونده دگهل مه ندوبی سامی، هه ول دا خوه نه رمتر لی بکه ت و هه قبه ندی یین وان وهکو به ری زقرینه فه.

ل گولانا ۱۹۲۲ ی، ژ بو ده ستیشانکرنا هیلین توخیبی دناقبه را عراقی و دهوله تا سعوودیدا، کوڼگره ک ل موحه ممه ره هاته به ستن. لی ئین سعوود ریکه فتننا ما موحه ممه ره ئیمزا نه کر، چونکو وهسا هزر کر کو نوونه ری وی، نه گلهک یی توند و مجد بوو د داخوازی یین سعوودیدا. وی د قیا توخیبی دهوله تا وی گه هشتبا رووباری فورات. ئه قجا گازنده و گله یی ژ ئینگیزی کرن کو ل وی ده می ئه و هه قباله ندی سهره کیی وان، ئه و یی هندهک دهوله توکان ل دورماندوری دهوله تا وی دروست که ن (حسین ل حیجازی و فه یسه ل عراقی و عه بدلا ل ئوردنی). لی ب فه رمانا مه ندوبی سامی، کوڼگره کی دی (ل ۲۷ چریا دووی یا ۱۹۲۲ ی)، ل ده قه را عه قیر (ل به رانه ری به حرین) هاته به ستن و هه ر دوو لا کو م بوونه فه. پشتی شهش روژین دانوستاندنی و ل بن فشارا کوکس، گه هشتنه پیکهاته کی ل سهر قی توخیبی نوکه هه یی.

ئەرى مەلىك يارىۆك بوو دەستى ئىنگلىزىدا؟

ھەر بزاڧەكا وەلاتپارىزىن عىراقى ل دژى مەلىكى كرىبا، ب وى ھىجەتى بوو كو مەلىك مىنا يارىۆكە كىيە دەستى ئىنگلىزىدا. ئو ھەر كەسەكى چو با دناڧ رىزىن بەرھەلستكاراندا، ب ناڧى وەلاتپارىزىن رىزگار كرنا عىراقى دەھاتە نىاسىن. لى د راستىدا، ھەردەمى بەرژە وەندا كەسەكى يان سەرۆك عەشیرەتەكى دگەل حكومەتى تىكچوو با، ب بەھانە يا وەلاتپارىزىن يان پاراستنا ئىيىنى ژ دەستى كافران، دا ل دژى حكومەتى و مەلىكى رادووستىن. لى ئەگەر ئەم سەھكەينە وان دوكمىنتىن بەھسى سەردەمى مەلىك فەيصەلى دكەن، چ عەرەبى يان ئىنگلىزى بن، دى بىنن كو ھەر ژ رۆژا ئىكى يا تەتوچكرنى، مەلىكى ھەلوئىستەكى مللەتىنى و وەلاتىنى ھەبوو، ھەردەم ب مجدى بەرھەقانى ژ بەرژە وەندىن عىراقى و عىراقىيان دكر. ھەرچەندە دبىت ئەڧ ھەلوئىستە، پشكەك بىت ژ پلانا وى يا خوە قەبوولكرنى دناڧ جفاكى عىراقى و شىعیدا. لى ھەر چەوا بىت، دى شىين بىزىن كو مەلىك نە يارىۆك بو دەستى ئىنگلىزىدا. كۆمەكا ھەڧركى يىن توند و دژوار دناڧبەرا مەلىكى و مەندوبى سامىدا ھەبوون. ئەگەر بەرژە وەندا عىراقى و عىراقىيان ل دەف وى نە يا گرنگ با، ما دا بوچى ھەڧركى دگەل مەندوبى سامى كەت، كو دەستەلاتا سەرەكى و رەھابى بوو ل عىراقى؟

ل دەستىكا حوكمدارى يا مەلىكى، ھەڧركى يىن وى دگەل كوكس، ل سەر چىكرنا كابىنا وەزارەتى و ب تايبەتى دانانا وەزىرى نافعۇ د توند بوون. پاشى جوداھى يا ھەلوئىستىن ھەردوويان، دەربارەى ھىرشىن ئىخوانان (وہابىيان) ل سەر سەر باشورى عىراقى د ئاشكرا بوون. ئو نىرىن و ھەلوئىستىن ھەردوويان دەربارەى گىرانا كۆنگرى كەربەلا ژ ھەڧجودا بوون. لى ھەڧركى يىن وان ل قى ئاستى نەراوہستان و بەر ب بابەتىن كوورترڧە دچوون. ئەم د كارىن بىزىن، مەلىك و مەندوبى سامى ھەردەم د ھەڧركىيەكا بەردەوامدا بوون. جارنا توند د بوو، جار ئى ل گورەى بەرژە وەندى يا ھەردوو لايەنان، كز د بوو. لى سەرەراى ھەبوونا ھەڧركى، ھەردەم مەلىكى موراعاتا ئىنگلىزى دكر. ئانكو ھەكو دبىت يى توندە و بابەت دى گەھتە رىكەكا گرتى، دا خوە نەرمتر لى كەت. يەك ژ وان ھەڧركى يىن بەردەوامىن دناڧبەرا ھەردوو لايەناندا، بابەتى دەڧەرا فوراتى ناڧەراست بوو. نەدوورە، بوپەر و روودانىن قى دەڧەرى، سەدەم و ژىدەرى پرائى يا ھەڧركى يىن وان بىت. ئەڧ دەڧەرە ژبو ھەردوو لايەنان (مەلىكى و ئىنگلىزان)، يا گرنگ بوو. وارگەھى شورەشا بىستى بوو، كۆمەكا عەشیرەتىن چەكدار و دىندار و مەزن لى ھەبوون. عەشیرەت ب خوە ژى، دوو جوين بوون: جوينەك مەلدارى ئىنگلىزى بوو، جوينى دى ژى ھەردەم بەرھەلستكار و ل دژى ھەبوونا ئىنگلىزى بوو. مەلىكى، پشەقانى يا شىخىن بەرھەلستكار دكر و دكرنە راوئىژكار و ھەقالبەندىن خوە، ھەردەم بەرھەقانى ژى

دکر و نه دهیلا حکومتا ئینگلیزی وان دهسته سهر بکته. ههلبهت، ئەقە ب دلی برسی کوکس نه بوو. ههروهسا مهلیکی حەز دکر موته صهروف و قایمقامین قی دهقهری ل دویف دلی خوه و ل گورهی حەزا خه لکی دهقهری دانیت. لی کوکسی ژی، بهربژارین خوه ژبو ههر دهقهرکی هه بوون.

ئاریشا دی یا بوویه سهدهمی ههقکچی، ههبوونا پهیماننا چه رچل بوو کو ئینتدابی ل سهر عیراقی راکهت و ههقهیمانهکی دنابقهرا ههردوو وهلاتاندا مۆرکته. لی ههر ژ روژا ته تویجکرنی، په یقا ئینتدابی ل سهر مهلیکی هاته سهپاندن. ئەو ب خوه، گوهورینا تیرمی ئینتدابی ب پهیماننامی، هزرا کوکس بوو. مهردم پی، تنی گوهارتن تیرمان بوو، چونکو خه لکی عیراقی حەز ژ په یقا ئینتداب نه دکر. لی تیگههی وی ل دهف مهلیکی، یی جودا بوو. یا ژ ویقه ئینتداب دی رابیت و عیراق دی خوه سهر بیت و پهیماننامه دی ب شیوازی ههر په یاماننامه یه کا دی یا دنابقهرا دوو وهلاتاندا بیت. ئەف جوداهی یا د تیگه هاندا هینگی پهیدا بوو. دهمی (ل ۲۹ ئیلونا ۱۹۲۱ئ)، دهست ب نفیسینا رهشنفیسا پهیماننامی کرین. ههردم مهلیک، دا هندهک راسته کرنان ل سهر کهت و دا قهگهرینیت. قان مفاوه زه یان ههتا داوی یا گولانا ۱۹۲۲ئ، قهکیشا. لی دهمی چه رچل راگه هاندی کو مهلیکی ئەو ب بریارا خه لکی عیراقی ئاگهدار نه کریه کو عیراقیان ئینتداب نه قیت و ل دژی وینه، کوما وهلاتپاریز و نیشتمانپهروهان رابوونه سهر خوه و داخوازا دیتنا مهلیکی کرن. برووسکه نفیسین، داکو بو هه موو وهلاتین دنیایی فریکهن و هه موو جیهانی ب حەزا خوه یا ل دژی ئینتدابی ئاگهدار کهن. لی ژ ترسین توربوونا ئینگلیزیدا، مهلیکی نه هیلا برووسکه بهینه هنارتن.

لی ئەو ئاریشا ههقکی توند لی کری، لیوا یا مونته فق بوو. پرانی یا قی دهقهری ل دژی ئینتدابی ئینگلیزی بوون و چه کهکی زور د دهستاندا بوو. ئوو ههردم ههول دان کو زیده تر چه کی ب دهست خوه بیخن. ههچهنده هندهک عه شیرهت مه یلدارین ئینگلیزی بوون، لی پرانی یا عه شیرهتین دی ل دژی ئینگلیزی بوون. قان عه شیرهتین ل دژی ئینگلیزی، وهسا د قیان کو دهست لاتا دهقهری، بکه نه ددهستی شیخین عه شیره تاندا. مهلیکی که سهک ب ناقی یاسین پاشا هاشمی کره موته صهروفی لیوایی، داکو پالپشتی یا به رهه لستکاران بکهت و ل دژی پلانین ئینگلیزی راوه ستیت. وهکو کاردانه وهیه ک ژلایی ئینگلیزیه (میچهر بیستس)، ب ریکا هندهک عه شیرهتین مه یلدارین خوه، یاسین هاشمی ژ دهقهری راته قاند، پاشی فروکه ئینان و عه شیرهتین به رهه لستکار بومبه باران کرن. ژلایی خوهقه، مهلیکی ژی نوونه رهک هنارته لهندهن و حکومتا بریتانیا ب کریارین میچهر بیستس و داخوازی بین هه قبهند ب دۆزا کوردانقه ئاگهدار کر.

مس بیل دنامه یه کا خوه دا دبیزیت: "فه یسهل مینا په یکه ری به فری، ل پیش چاقین من یی دحه لییت. پشتی هه موو هاریکاری و پشته قانی یا ژ لایی ئینگلیزیه بو هاتیبه کرن، ههردم پشته قانی یا به رهه لستکاران دکته." ب قی چه ندی ژی، ئینگلیز ژ مهلیکی دلگران

بوون، وەسا ھزر کرن کو پشتی تەتویجکرنی یی قاری بووی و ئیدی پابەندیی ب پاراستنا بەرژەوہندیی ئینگیزی ناکەت. دەھمان دەمدا، خەلکی عیراقی وەسا ھزر دکر کو فەیسەل نە ئەو حاکمەییە یی وان دقیا، چونکو تنی بەرژەوہندی یی ئینگیزی دپاریزیت. لی د راستیدا، فەیسەلی ھەول ددا عەرشی خوە بپاریزیت.

ھەر وەسا پشتی ئەنجومەنی وەزیران (ل ۲۵ی خزیرانی)، پەیماننامە پەسەند کری، خەلک رابوو فە سەر خوە و ل مالا شیخ مەھدی خالصی کۆم بوون. ئنیەتا وان ئەو بوو کو خوپیشاندانەکا بەرفرەھ ل دژی ئینتدابی بکەن. مەلیک ژێ، ھەردەم پشتەقانی مللەتی بوو. ژ بئقە بئقە ھەقبەندی ب وەزیران دکر کو داخووا ھندەک راستقەکران بکەن، وی ب خوە ژێ پەیماننامە پەسەند نەکر بوو. ژ لایەکی دیقە ژێ، لایەنگرین خوە د ھنارتە نەجەف، داکو ئیمزایان ل دژی ئینتدابی کۆم بکەن. ب قی چەندی، ئاژاوە و نە جھگیری ل پرائی یا دەقەرین فوراتی ناقەرەست بەرفرەھتر لی ھات. لی دەمی خەلکی یاخیبویی راگەھاندی کو مەلیک پشتەقانی یا وان دکەت، تەوفیق خالیدی (وەزیری نافخو) و کۆمەکا وەزیرین دی دەست ژ کارکیشانا خوە پیشکیشی مەلیکی کرن. ل دەستپیک مەلیکی رازی نەبوو، لی پاشی نامەییەک بۆ عەبدلرەحمان نەقیب گیلانی ھنارت و گوئی: "مادەم پرائی یا وەزیرین کابینا تە دەست ژ کارکیشاینە، فەرە تو ژێ دەست ژ کار بکیشی." ئەقجا وی ژێ ب نەچاریقە دەست ژ کارکیشا. پاشی ژ مەندوبی سامی خواست کو خوە ل قی رەوشا نالەبار بکەتە خودان، یان ژێ بیافی بدەتی کو ئەو وەکو خوە وەلاتی ب ریقە ببەت. لی مەندوبی سامی چ بەرسف ل سەر داخووی یا مەلیکی نەدان. مس بیل نامەییەکا خوەدا دبیزیت: "مەلیک یی شاشی یین مەزن دکەت و وەسا دیارە، بۆ جارا دووی دی عەرشی خوە ژ دەستدەت، ئەقجا نزانم کا بۆ جارا سیی، دی عەرشەکی دی ل کیفە ب دەست کەقیت."

ژ ئەگەر قی ھەقکی و شەری ساری دناقبەرا مەلیکی و حکومەتی و ئینگیزیدا، خەلک ل سەر لایەنگرین حکومەتی و بەرھەلستکاران دابەش ببوون. ئەقجا ترسەک ھەبوو کو ل ھاقینا ۱۹۲۲ی، ئاژاوەییەکا یان یاخیبوونەکا مینا ھاقینا ۱۹۲۰ی، دروست ببیت. ھەر وەسا حکومەتی وەسا ھزر دکر کو لایەنگرین وی پترن ژ بەرھەلستکاران، لی نە ریکخستینە. ئەقجا ل ۲۵ی خزیرانی، یاسا یا چیکرنا حزبان دەریخست. ژ ئەنجامی قی یاسایی و ل تەباخا ۱۹۲۲ی، سی حزب ھانتە دامەزراندن. دوو ژ وان حزبین بەرھەلستکار بوون: حزب نەھزە و حزب نیشتمانی، یا سیی ژێ (لایەنگرا حکومەتی بوو)، ب ناھی حزبنا ئازاد ھاتبوو دامەزراندن.

دەمی وەزارەتا نەقیبی یا دووی (ل ۱۴ی تەباخی)، دەست ژ کارکیشانا خوە پیشکیشکری، بەرھەلستکاران ب سەرکەفتەکا مەزن ھژمارت و بریار دان کو ل سالقەگەر تەتویجکرنی، خوپیشاندانەکا مەزن ب سەرپەرشتی یا ھەردوو حزبین بەرھەلستکار بکەن.

ل رۆژا ئاھەنگا تەتویجکرنی، خەلکی خرقە بووی، سلۆگانین ل دژی ئینگلیزی بلندکرن و ریز ل هاتنا برسی کوکس و یاوهرین وی نهگرتن. کوکس گەلەک پی هەرشی و وەسا هزر کر کو دەستی مەلیکی یان هاریکارین وی، یی ل پشت قی خرقەبوونی. ژبو هندی کو مەلیک بیگونههی یا خوہ بو کوکس دیار بکەت، ئیکسەر فەھمی مودەریس ژ پۆستی وی لادا و سۆز دایێ کو ل دژی هەر چالاکیهکا بەرھەلستکاران راوہستیت و بەرژوہەندا ئینگلیزی بپاریزیت.

لێ برسی کوکس خوہ ل مەلیکی نہگرت و وی ب خوہ چەندین بریار ل دژی بەرھەلستکاران دەریخستن. هەردوو حزبین بەرھەلستکار گرتن و رۆژنامین وان ژی دائیخستن. مۆتەصەروفی حلە و دوو قایمقام لادان و فەرمان دا لەشکەری کو هەموو عەشیرەتین بەرھەلستکار تۆپ باران بکەت، پرانی یا سەرکردە یین بەرھەلستکاران دەستەسەرکرن و ئیکسەر نەفی کرن. هەروەسا ئاگەھداری یا شیخ مەھدی خالصی و حەسن صەدر کر کو فەرە د ماوی ۲۴ دەمژمیراندا هەردوو کورین وان ل عیراقی نەمین. هەردوو محەمەدان، محەمەدی کوری خالصی و محەمەدی کوری صەدر بریار ب جھینا و ژ عیراقی دەرکەفتن.

پاشی ل ۱۰ ئیلونا ۱۹۲۲ئ، کوکس سەرەدانا مەلیکی دا و گوتی: "فەرە تۆ ببیتە مەلیکەکی دستووری (مینا مەلیکی بریتانیا)، مایی خوہ د خەلکی و فەرمانبەران نەکە. هەروەسا ناییت ئیدی پەیوہندی ب بزاقین بەرھەلستکاران بکە و ناییت ئیمزاکرنا پەیماننامی زیدەتر گیرۆ بکە." ل داوی ژی: مەلیک دانا بەر دوو بزارەیان: یان داخووا لیبۆرینی ژ هەموو کارین خوہ یین بۆری بکەت، یان ژی دەست ژ کار بکیشیت. مەلیکی، یا ئیکی ھەلبژارت و داخووا لیبۆرینی ژ حکومەتا ئینگلیزی کر. کریارین خوہ، ب وی چەندی بەھانە کرن کو عیراق یا بی دەستوورە و کابینا وەزارەتی نە یا ھەڤگونجایی بوو، لەوا مایی خوہ د هەموو کاراندا دکر. ئەڤجا داخووا ژ کر کو هەموو کارین ل دژی بەرھەلستکاران ھاتینە کرن، پەسەند بکەت. مەلیکی ژی هەموو داخووا یین مەندوبی سامی ب جھ ئینان.

ب قی چەندی ژی، پەیوہندی یین مەلیکی و مەندوبی سامی باشتر لێ ھاتن و مینا ھەڤالان رەفتار دکر. ل دویف راسپاردە یا کوکس، کابینا سیی یا وەزارەتی (ل ۳۰ ئیلونی)، بو جارا سیی ب سەرۆکاتی یا عەبدلرەحمان گەیلانی ھاتە دانان کو پرانی یا وەزیرین کابینا بۆری تیدا بوون. ل ۱۳ چریا ئیکی، مەلیکی پەیماننامە ئیمزا کر و ب فەرمی ھاتە راگەھاندن.

بهره‌لستییه‌کا نوو ل نه‌جهف و کازمیئ

ل ۲۰ی چریا ئیکئی، محسن ئەلسه‌عدون (کو هینگی وه‌زیرئ نافخۆ بوو) بریار دا کو هه‌لبژارتنن جقاتا دامه‌زاندنهی بهینه‌کرن. لی شیخ مه‌هدی خالصی ل دژی هه‌لبژارتنان راوه‌ستا و پرانی یا خه‌لکی ژێ دگه‌ل بوون. سئ موجه‌هیدین ناقدار فه‌توا ب هه‌رامکرنا هه‌لبژارتنان دان (ئه‌بولحه‌سه‌ن ئەلموسه‌وی یئ ئەصفه‌هانی، محمه‌د حسینی غه‌ره‌وی یئ نایینی و محمه‌د مه‌هدی یئ کازمیئ خوراسانیی خالصی). ب قئ فه‌توایی هه‌موو زانا یئ ئایینی، هه‌ق‌کی یئن خوه‌ ژبیرکرن و پیکفه‌ ل دژی حکومه‌تی راوه‌ستان. ئینگیزی هه‌ست پی کر کو ئەگه‌ر که‌سه‌کی توند نه‌که‌نه سه‌رۆک وه‌زیران، نه‌دوو‌ره ره‌وش ژ ده‌ستی وان ده‌رکه‌فیت. ئەقجا ده‌می محسن ئەلسه‌عدون (ل ۶ی چریا دووی یا سالا ۱۹۲۲ئ)، ده‌ست ژ کارکیشانا خوه‌ پیشکیشکری، ب هه‌یجه‌تا هندی بوو کو هه‌قالین وی یئن وه‌زیر ناهیلن توندی یئ دگه‌ل بهره‌لستکاران بکار بینیت. پشستی (۱۰) رۆژان سه‌رۆک وه‌زیران و وه‌زیرین دی ژێ ده‌ست ژ کارکیشانیی خوه‌ راگه‌هاندن، مه‌لیکی ده‌ست ژ کارکیشانا وان قه‌بوولکر.

پشستی دوو رۆژان محسن ئەلسه‌عدون هاته‌ ته‌کلیفکرن کو کابینه‌کا دی یا وه‌زاره‌تی دانیت. وی ژێ کابینه‌کا نوو یا وه‌زاره‌تی دانا و سه‌ره‌رای فه‌توا یا هه‌امکرئی، سه‌رۆکه‌زیرئ نوو بریارا هه‌لبژارتنان دا. لی خه‌لکی، ئەف بریاره‌ ب توندی ره‌تکر (ب نه‌مازه‌یی ل ده‌قه‌رین پیروژ). هه‌روه‌سا حزبا نیشتمانی ژێ (کو لایه‌نگرا حکومه‌تی بوو)، ل دژی پرۆسه‌یا هه‌لبژارتنان راوه‌ستا، نه‌ ژبه‌ر تشته‌کی، تنئ ژبو هندی کو وه‌زاره‌تا ئەلسه‌عدون نه‌ کاریت وی کاری بکه‌ت یئ وه‌زاره‌تا نه‌قیبی نه‌شیای بکه‌ت.

ده‌می محسن ئەلسه‌عدون وه‌زاره‌تا نافخۆ ژێ کره‌یه‌ دده‌ستین خوه‌دا، یا فه‌ر بوو داکوکی ل سه‌ر هه‌لبژارتنان بکه‌ت. لی ده‌می له‌شکه‌ری تورکیا گه‌هشتیه‌ سه‌ر توخیی عیراقی، سیاسه‌ت هاته‌ گوهورین و بابه‌تی هه‌لبژارتنان هاته‌ فه‌ماندن. هه‌روه‌سا ل ۲۳ی چریا دووی ۱۹۲۲ئ، کابینا لوید جورج ده‌ست ژ کارکیشانا خوه‌ پیشکیشکر بوو. کابینا نوو یا وه‌زاره‌تا بریتانیا، نه‌ دگه‌ل ئیمزاکرنا په‌یماننامی بوون و داخواز ژ کوکس کر بوون کو بچیه‌ له‌نده‌ن داکو دانوستاندنی ل سه‌ر خو‌فه‌کیشانا ژ عیراقی بکه‌ن. کوکس (ل ۱۹ی کانوونا دووی یا ۱۹۲۳ئ)، به‌ره‌ف له‌نده‌ن ب ری که‌فت. د هه‌مان ده‌مدا، تورکیا سه‌رکه‌فتنه‌کا مه‌زن ل سه‌ر یونانستانئ ئینا و کاری خوه‌ ژبو فه‌گه‌راندنا مووسل دکر.

ل ۲۱ی کانوونا دووی یا ۱۹۲۳ئ، چوار فه‌وجین له‌شکه‌ری تورکیا گه‌هشتنه‌ جزیرئ و زاخۆ. د قئ هه‌وا خوه‌دا، تورکیا کار ل سه‌ر به‌لافکرنا تیگه‌هی پاراستنا ئیسلامی دکر کو ژ ده‌ستی کافران رزگار بکه‌ن. ب به‌رده‌وامی، هه‌قه‌ندی ب سه‌رۆک عه‌شیره‌تین کوردان و زانا یئن ئیسلامه‌تی دکر. ل کازمیئ ژێ، شیخ محمه‌دی خالصی مه‌یلداری تورکان بوو.

گهلهک ژ مریدین وی ژى حەز دکرن لهشکهري ئيسلامي بگهههته عيراقى و وان ژ بن ستهما کافران رزگار بکهت. لى خه لکى هه ژار و هه چکوهه يى, د ترس و ئالوزيبه کا مه زندا د ژيا.

ل ۳۱ى ئادارا ۱۹۲۳ى, برسى کوکس فهگه راقه به غدا و پاشکويه کا پهيماننامى (ب نافي پروتوکول) دگه ل خوه ئينا بوو, حکومه تا بریتانیا رازى ببوو کو ماوه يى پهيماننامى ژ بيست سالان بکه نه چوار سال. مه ليکى ئەف پروتوکوله ب سه رکه فتن و به رکارى بزاف و خه با تا خوه و کابين نوو يا وه زاره تى ل قه له مدا. ئەقجا خه لکى عيراقى برووسکين پيرو زباهيى ب قى سه رکه فتن مه زن, ئاراسته ي مه ليکى و حکومه تى دکرن. د هه مان ده مدا, لهشکهري ئينگليزى شيا هيزين تورکيا ژ ره واندر و هندهک ده قهرين دى بين باکوورى ده ريخيت. ب قى چه ندئ ژى, عيراق ژ گه فتن تورکيا قورتال بوو. ئەقجا جاره کا دى, مه ليک و ئەنجومه نى وه زيران زقرينه فه سه ر بابته تى هه لپژارتان.

هه ر سى لايه نين به رپرس (مه ليک و حکومه ت و ئينگليز), ژ بزاف و چالاکى بين به ره له ستکاران بيزار ببوون و ل چاره سه ريبه کى دگه ريان ژبو ئەنجامدانا هه لپژارتان. لى هه ر سى لايه ن نه هه قرا بوون ل سه ر شيوازى سه ره ده ريکرنا دگه ل به ره له ستکاران: سه رۆکو ه زيرين حکومه تى دگه ل بکار ئينانا توندوتيزيى بوو, مه ليک دگه ل هندئ بوو کو دئ شيت ب دانوستاندنان وان قاييلکه ت, ئينگليز ژ بکار ئينانا توندوتيزيى دترسيا, نه کو شوره شه کا دى هه لگيرسيه ت. لى محسن ئەلسه عدون يى مجد بوو ل سه ر هزرا خوه و ل ۹ى خزيرانى, ياسا يا سزا بين عيراقى هه موار کر کو حکومه تى ماف هه بيت خه لکى نه عيراقى (ل گوره ي تاوانين وان) نه فيکه ته ژ ده رقه ي وه لاتى و ئەوين عيراقى بده ته دادگه ي. ل وى سه رده مى ژى, پرانى يا موچه هيدين ئايينى شيعه ئيرانى بوون, يان هه لگرين ره گه زناما ئيرانى بوون. ب قى چه ندئ ژى, ئەگه ر هه ر موچه هيده ک ل دژى هه لپژارتان راوه ستا, دئ ب که سه کى بيانى هيته گونه هبارکرن و دئ ب تاوانا مائتيکرنا د سياسه تا وه لاتيدا, ژ عيراقى هيته ده ريخستن.

ئەقجال ۱۷ى خزيرانى, جه لسه يه کا تاييه ت يا ئەنجومه نى وه زيران ژبو مه ره ما هه لپژارتان ته رخانکر. بريار هاته دان کو هه لپژارتن بهينه کرن. لى کومه کا عه شيره تان, ب هاندانا شيخ مه ده ي خالصى و کورين وى, نه د قيان هه لپژارتن بهينه کرن. کومه کا خو پيشاندان و مانگرتين نه رازيبوونى ل به غدا و کارمى هاتنه کرن. ل داويى (ل ۲۶ى خزيرانى), حکومه ت نه چار بوو, بريارا ده سته سه رکرنا شيخ خالصى بده ت, پشتى ب کور و برازاقه هاتيه گرتن, ئيکسه ر به ر هه ل به سراقه هاتنه ره وانه کرن.

خه لکى به غدا و کارمى و نه جه ف و که ره لا, ب توندى خوه ژ بريارا ده سته سه رکرنا خالصى نه رازيکر و نه موچه هيدين ب ره گه ز ئيرانى, ژ عيراقى ده رکه فتن و به ر هه ل ئيرانيقه چوون. ئيرانى ژى, خوه نه رازيکر و سيژ برسى لورين (مفه وه زى بریتانیا ل

تههران)، سهره‌دانا به‌غدا کر ژبو ښه‌گه‌راندنا وان موجته‌هیدین مشه‌خت بووی، لی سهرۆک وه‌زیرین عیراقی و مهندوبی سامی، د مجد بوون ل سهر نه‌ښه‌گه‌ریانا وان هه‌تا‌کو هه‌لبژارتن ب دوماهی دهین. موجته‌هیدان ب خوه ژی، هز دکرن ښه‌گه‌رنه‌ښه عیراقی، چونکو د زانین ههر که‌سه‌کی دووری نه‌جه‌ف بیت، نایته مه‌رجه‌عییه‌ت. ژلایه‌کی دیښه، مه‌لیکی ژی ژبو پته‌وکرنا هه‌ښه‌ندی یین خوه دگه‌ل شیعیه‌یان، هز دکر موجته‌هید ښه‌گه‌رنه‌ښه عیراقی. ښه‌ښا ب شیه‌یه‌کی نه‌راسته‌وخو دژایه‌تی یا کابینا وه‌زاری یا محسن ښه‌سه‌عدوون دکر، هه‌تا‌کو هه‌لوه‌شاندی. ل ۲۶ی چریا دووی، جه‌عفره عه‌سکه‌ری ته‌کلیم کر کو کابینه‌کا نوو یا وه‌زاره‌تی دانیت. نوری سه‌عید د ښی کابینا نوودا وه‌زیریی به‌رگریی بوو. ل داویی ژی، شیا مهندوبی سامی (سیر هنری دوبس) قایلیکه‌ت کو ره‌زانه‌ندیی ل سهر ښه‌گه‌راندنا ههر سی موجته‌هیدین سهره‌کی (ښه‌بولحه‌سه‌نی ښه‌صفه‌هانی، میرزا حسینیی نایینی و عه‌لی شه‌هرستانی) بده‌ت.

ل ۱۲ی ته‌موزا ۱۹۲۳ی، حکومه‌تا سوعدونی ده‌ست ب هه‌لبژارتنان کر و ښه‌ هه‌لبژارته د سه‌رده‌می کابینا وه‌زاری یا عه‌سکه‌ریدا ژی ههر د به‌رده‌وام بوون. پشتی ب داوی هاتنا هه‌لبژارتن جقاتا شورایی (ل ۲۷ی ښادارا ۱۹۲۴ی)، جقات ب فره‌می هاته ښه‌کر. د گوتارا ښه‌کرنید، مه‌لیکی ښماژه ب سی پرسین گوه‌هری دا: په‌سه‌ندکرنا په‌یماننامی، دانانا ده‌ستوره‌کی هه‌میشه‌یی و دانانا یاسا یا هه‌لبژارتنان ژبو په‌رله‌مانی. پاشی محسن ښه‌سه‌عدوون وه‌کو سهرۆکی جقاتی هاته هه‌لبژارتن. ب ښی چهنډی ژی، ښه‌و چیبوو ښه‌وا ښینگلیزی هز دکر.

ښینگلیزی پی پشتراست بوو کو دی ښه‌و بیت ښه‌وا ښه‌و هز دکر، نه‌مازه ۴۰ شینین عه‌شیره‌تان ښه‌ندامین جقاتی بوون و هه‌موو لایه‌نگرین ښینگلیزی بوون. وه‌سا بریار بوو کو ل ده‌ستپیکیی په‌یماننامی په‌سه‌ند که‌ن. لی هنده‌ک نوونه‌ران دابوو خویاکرن کو به‌ری دیارکرنا شینوایی ده‌ستووریی حکمی عیراقی، ناییت ښه‌م دانوستاندنی ل سهر په‌یماننامه‌یه‌کا دگه‌ل ده‌وله‌ته‌کا بیانی بکه‌ین. ښه‌ښه‌ ښیکه‌مین به‌ر به‌ست بوو د ریکا په‌سه‌ندکرنا په‌یماننامیدا. به‌ر به‌ستا دووی ښه‌و بوو، ده‌می ناجی ښه‌لسویدی پشینیازکری کو فره‌ر مله‌ت ښی په‌یماننامی ببینیت و په‌سه‌ند که‌ت، پاشی ښه‌م دی دانوستاندنی ل سهر که‌ین. ښه‌ښه پشینیازه، ښاویه‌کی نه‌راسته‌وخوی ره‌تکرنا په‌یماننامی بوو، چونکو مله‌تی ب چ ته‌رزان په‌سه‌ند نه‌دکر. ب ښی چهنډی ژی، به‌ره‌له‌ستکاریه‌کا نوو ده‌ستپیکر کو ژ هه‌موو به‌ره‌له‌ستکاری یین به‌ری خوه جودا بوو. به‌ری نوکه پشینه‌ستن ب فه‌توا یین ښیینی د هاته‌کرن کو سروشته‌کی ښاخره‌تی ب خوښه‌دگرت. لی به‌ره‌له‌ستکاری یا نوو سروشته‌کی دنیایی وه‌رگرت و هنده‌ک جارن په‌نا دبرنه به‌ر ترساندن، هنده‌ک جارن ژی عورف و عه‌ده‌تین عه‌شیره‌تگه‌ریی بکار دینان. ژبو ښی مه‌ره‌می ژی ژن و زارۆک بکار دینان. ژنه‌کا ب ده‌ف و ښه‌زمان، دا ل مالا نوونه‌ره‌کی ب ژوورکه‌ښیت و دا بیژتی، من خوه هاقیته

سەر بەختی تە، مە نەفرۆشە ئینگلیزی و پەیماننامی پەسەند نەکە. یان دا زارۆکەک ل بەر دەرگەهی نوونەرەکی راوەستیت و دەمی نوونەر دەهاتە مال، دا دەستی وی ماچی کەت یان دا خوە ب دەهەنا ویفە گریت و ب گریفە دا بیژتی، پاشەرۆژا من و وەلاتی مە، نە فرۆشە ئینگلیزی.

جارەکی عەجیل یاوەر بۆ مس بیل فەدگیرا، چ هیز نینن وە ل مللەتی بکەن کو پەیماننامی پەسەند کەت، چونکو ئەو زارۆکی ل بەر دەگەهی مالا وی چ ژ ناقرۆکا پەیماننامی نزائیت، لی یی هاتییه کریکرن کو قی کاری بکەت و نە دوورە ل بەر دەگەهی مالا هەر نوونەرەکی، زارۆکەک یان پتر هەبن کو کار بکەنە سەر بریارا نوونەرەن. ژبلی قی ریکی، شیوازی گەف لی کرن و ترساندنێ ژێ دگەل نوونەرەن دەهاتە بکار ئینان. گەلەک ژ ئەندامین جقاتی ژبەر گەفان و ترسا ل سەر ژيانا خوە، دەست ژ کارکیشانا خوە پیشکیشکر بوو. قی چەندی ژێ، وە کر کو هەندەک ئەندام و فەرمانبەرین حکومەتی رەفتارەکا دووروو پەیرەو بکەن. دەمی دگەل مللەتی و پاریزەرەن دروونشتن، دژی پەیماننامی بوون. لی دەمی دەهاتنە دەف ئینگلیزی یان دەف مەلیکی، دگەل پەسەندکرنا پەیماننامی بوون. ئیک ژ وان کەسین ئەف رەفتارە ب ناشکرای ئەنجامدا یاسین ئەلهاشمی بوو. هەندەکان دبیزن کو هاشمی، ئەف رەفتارە ب رەزنامەندی یا مەلیکی دکر داکو مللەتی قاییلکەت کو هەندەک هەموارکرنا ل سەر پەیماننامی بکەن. لی هەندەکین دی وە هزر دکرن کو ئەف رەفتارا هاشمی ژبو هندی بوو کو بگەهتە لوتکا دەستەلاتی و پۆستی سەرۆکوەزیران ب دەستفە بینیت. د ئەنجامدا، ئەندامین جقاتی (ب پشتهقانی یا مللەتی و پاریزەرەن بەرەهلستکار)، نەدویران پەیماننامی پەسەند بکەن. ئەقجا سیر هەری دووس، مۆلەت دا مەلیکی کو هەتا ۱۱ خزیرانی پەیماننامە نەهیتە پەسەندکرن، فەرە جقاتی ب هەلوەشینیت. لی قی گەفی چ کارتیکرن نە کرە سەر ئەندامین بەرەهلستکار. مس بیل دگەل کورنوالیس هەقرا بوو کو وان شاشیەکا مەزن کرییه دەمی ژ هەندەک کەسین نەزان و نە رەوشەنبیر بخوازن، بریارێ ل سەر چارەنقیسی خوە بەن. چونکو فاکتەرێ نەزانیی و تەماحیی و دژمنکاری یین عەشیرەتگەری و مەسەبان، دی کارتیکرنەکا راستەوخۆ ل سەر بریارین وان هەبیت.

ل شەفا ۱۰ خزیرانی، هەری دووس ب فەرمی داخواز ژ مەلیکی کر کو جقاتی هەلوەشینیت. لی جەعفەر عەسکەری و یاسین هاشمی و نوری سەعید و گەلەکین دی، د هەولدانین بەردەوامدا بوون کو چ ئاریشین نەیاسایی بو پەیدا نەبن و پەیماننامی پەسەند بکەن. ل ۱۱ خزیرانی، پەیماننامە (ببی هەموارکرن) هاتە پەسەندکرن و سیر هەری دووس هەنارته لەندەن. پاشی جقاتی کار ل سەر هەردوو بابەتین دی ژێ کر. ل ۲ تەباخی، دستوور و قانونا هەلبزارتین پەرلەمانی ژێ پەسەند کرن. ئەقجا جەعفەر ئەلەسکەری دەست ژ کارکیشانا کابینا خوە پیشکیشی مەلیکی کر. مەلیکی ژێ قەبوولکر

ول گورہی راسپارده یا ٹینگلیزی، یاسین ہاشمی تہ کلیفکر کو کابینہ یہ کا نوو دانیت۔ مہلیکی حہز دکر نوری سہعید بکہ تہ وہزیری بہرہ قانی، لی ہہ ولدانا وی سہرنہ گرت۔ ئەقجا نوری سہعید کرہ جیگری فہرماندی گشتیی ہیزین چہ کردار (کو مہلیک ب خوہ فہرماندی گشتی بوو). ب ئی چہندی ژی، نہ ہیلا ہاشمی چ ہہقبہندی دگہل لہشکہری ہہ بن۔

چارہ نفیسی شیخ مہدی بی خالصی

ب نسبتہ شیخ مہدی خالصی، پشتی ل کازمیہ ہاتییہ دستہ سہرکرن و ہاتیہ ہنارتن بؤ بہ سرا، ل ئیقاری یا ۲۷ی خزیرانی، گہ ہشتہ بہ سرا و جہہ کی ژ ہہژی بؤ دابین کر بوو۔ ہہ تا ۳۰ی ہہیقی، مال بہ سرا و پاشی ب پاپورہ کی بہرہف بومبایفہ چوو۔ ل بومبای (ہندستان)، ب پاپورہ کا دی بہر ب حیجازیفہ ہاتہ ہنارتن کو فہریزا حہجی ئەدا بکہت۔ پشتی ژ مہراسیمین حہجی تہ قافبووی، بہرہف ئیرانیفہ چوو۔ ل دەستپیکی گہ ہشتہ بوشہر، پاشی شیراز، ئینجا ئەصفہان و ل داویہ گہ ہشتہ قم۔ ہہر جہہ کی خالصی د گہ ہشتی، پیشوازیہ کا ژ ہہژی و ریزگرتنہ کا مہزن بؤ دہاتہ کرن۔ ل قم گہ ہشتہ ہہقالین خوہ بین موجتہ ہید و دووبہرہ کی دناقبہرا وی و ہہر سی موجتہ ہیدین دیدا پەیدا بوو، چونکو ہہر سی بین دی د قیان قہ گہرنہ قہ عیراقی و نامہ بؤ مہلیکی ہنارت بوون کو ریکی ژبؤ قہ گہرا وان خوش بکہت۔ لی شیخ خالصی ل دژی قہ گہریانا وان بوو۔ دیرؤکشان ددہنہ خویاکرن کو سہدہمی مجدی یا ہہر سی موجتہ ہیدان ل سہر قہ گہریانی، ژبہر قان ئەگہرین ل خواری بوو:

۱. وان ہہر سی موجتہ ہیدین ژیکۆتی باوہری ب ئیرانی نہ بوو، ب تاییہ تی ئەبولحہ سہنی ئەصفہانی کو چ جاران ب باشی بہحسی ئیرانی نہ دکر۔
۲. وان وەسا ہزر دکر کو مہرجہ عیبہت و سہرؤکایہ تی یا ئایینی ب تنی ل نہ جہف دہیتہ دانان۔ ہہر وەسا پیزانین ل سہر محہمەد فہیرۆز ئابادی ہہبوون کو کار ژبؤ ب دەستقہ ئینانا مہرجہ عیبہ تی دکر و ہہردہم نامہ بؤ ئیرانی دہنارتن کو حہوزا زانستی ل نہ جہف، ل سہر کارین خوہ بین زانستی یا بہردہوامہ و چ کیماسی ب دوورکەفتنا ہہر سی موجتہ ہیدان لی پەیدا نہ بووینہ۔
۳. شیخ عہد لکەریمی یہزدی کو مہزنترین موجتہ ہیدتی قم بوو، حہز نہ دکر ہہر سی موجتہ ہید بمینہ ل قم، چونکو دا کار کەنہ سہر پلہ و پۆستی وی بی ئایینی ل قم، ئەقجا ل پشت پەردی دژاتی یا وان دکر۔

پشتی فی هه‌ڤرکی و دووبه‌ره‌کی یا دناڤه‌را خالصی و موجته‌هیدین دیدا، خالصی به‌ره‌ف خوراسانیڤه چوو. ل کانونا ئیکی یا ۱۹۲۳ی، ژ قم ده‌رکه‌فت و ل ده‌ستیکا سالا ۱۹۲۴ی، گه‌هسته خوراسانی. ئیکه‌مین کار ل خوراسانی کری، کومه‌له‌یه‌ک ب ناڤی (جمعیه استخلاص الحرمین و بین‌النهرین) دانا. ل ۲۶ی کانونا دووی یا ۱۹۲۴ی، به‌یانه‌ک ژبو هه‌موو موسلمانین جیهانی به‌لاڤکر کو کار بکن ژبو رزگار کرنا جهین پیروژین حیجاز و عیراقی ژ ده‌ستی کافران. ل ئیرانی، خالصی پشته‌قانی یا حکومه‌تا ئیرانی دکر و دوو جارن فه‌توا ژبو وهرگرتنا زه‌کاتی و پینجیکی ده‌رکرن کو حکومه‌تا ئیرانی ل سهر هیزین له‌شکهری خه‌رج بکه‌ت و عه‌جزا بودجی پی پر بکه‌ت. ب ڤان هه‌ردوو فه‌تویان دژمن و رکابه‌رین خالصی پتر لی هاتن، چونکو به‌ری ڤان هه‌ردوو فه‌تویان ئه‌و پاره بو موجته‌هیدان دچوو. خه‌لک ل خوراسانی بوونه دوو جوین، ئیک ل گه‌ل خالصی بوو، یی دی ل دژی وی بوو. کونسؤلگه‌ری یا روسیا دگه‌ل خالصی بوو، لی کونسؤلگه‌ری یا بریتانیا پشته‌قانا دژمنین خالصی بوو. مشه‌ جارن، خالصی هه‌ز دکر ژ خوراسانی ده‌رکه‌ڤیت، لی هه‌رده‌م ب فشارا کونسؤلگه‌ری یا روسی، دا مینته‌ڤه.

ل رۆژا ۵ی نیسانا ۱۹۲۵ی، چوو به‌ر دلوقانی یا خودی و ل خوراسانی، تازییه‌کا ژ هه‌ژی بو هاته‌ کرن. هه‌ردوو کونسؤلگه‌ری بین‌روسیا و ئه‌فگانستان به‌هیداری یا فه‌رمی راگه‌هاند. ل ۷ی نیسان، برووسکه‌یه‌ک گه‌هسته‌کازمی و هه‌والی مرنا خالصی پی گه‌هاند عیراقی. خه‌لکی مه‌راسیمین به‌هیداری ل هه‌می جه و ده‌ڤه‌ران بو دانان و هه‌لبه‌ستین پیڤوتنی بو دخواندن. وه‌سا دانان کو نه‌ڤیکرنا خالصی مینا کوشتنا حوسه‌ینی بوو: مه‌لیک جورجی پینجی ب یه‌زیدی کوری معاویه‌ی، مه‌لیک فه‌یصل ب عوبه‌یدوللایی کوری زیاد، عه‌بدلموحسین سه‌عدون (سه‌رۆکوه‌زیران) ب عومه‌ری کوری سه‌عد و عه‌بدله‌زاقی فه‌زلی (ریڤه‌به‌ری پۆلیسان) ب شه‌مه‌ری بن زیلجوشن د شوبه‌اندن. لی ژبیر دکرن کو خوه‌ ژی، ب خه‌لکی کوفه‌ ب شوبه‌ینن.

گهسه‌سەندنا ھۆشیاری یا نەتەوہیی ل عیراقا نوو

ل سەردەمی ئوسمانلییان و ژبەر زالبوونا ھۆشیاری یا ئایینی د ھەموو بیافین ژیانیدا، خەلکی ھەچکەھەیی مایی خوە دسیاسەتا وەلاتیدا نەدکرن، چونکو وان ب مەترسی دزانی و چ نان پیقە نەدھات. لەوا ھەردەم شیلمشیرینی و موجامەلەیا فەرمانبەرین حکومەتی دکرن و خوە ژێ نێزیک دکرن، بەلکو مفاہیکە ژێ بیینن یان ئەو کەسە بییتە پالپشت و پشتمەن بۆ وان و بەرژووەندین وان بپاریزیت. قی رەوشی ھەتا دەستپیکا سەدەیی بیستی (ب ووردی ھەتا سال ۱۹۰۶ئ)، قەکیشا. ژ قی سەردەمی وەرە خەلک ژ قووناغا ھۆشیاری یا ئایینی بەر ب قووناغا ھۆشیاری یا وەلاتینی و نەتەوہییقە چوو. ل قیرە ژ، دئ ب ئاویەکی سنسەیی ئاماژە ب گەسەسەندنا ھۆشیاری یا نەتەوہیی کەین:

۱. ئیکەمین بۆیەری نەتەوہییی ھزرا خەلکی عیراقی لقاندى، بزاقا مەشرۆتیى بوو. ئەو بزاقا (ل سال ۱۹۰۶ئ)، داخوازی یا ھەبوونا دستووری دکر. ھەر وەکو مە بەری نھۆ خویا کری کو ھەر بۆیەرەکی ل ئیرانی قەومی با، دا ل عیراقی ژى رەنگفەدەت. دەنگوباسین قی بزاقی گەھشتە نەجەف و کەفتە دناف ھەمان ھەقپکییدا. ل نەجەف، مەلا کازمی خوراسانی پشتمەن مەشرۆتیى بوو. لی کازمی یەزدی پشتمەن و ئالاھەگرى دیکتاتۆریی (ئیسبەدای) بوو. گینگەشە و ھەقپکی بەردەوام، ھەر ژ ئەزەلدا ل نەجەف ھەبوون. لی بەری قی بۆیەری، ھەقپکی ل سەر وی چەندی بوو کا فەرە خیلافەت بۆ کی با، بۆ عەلی یان بۆ معاویەى، یان ھەر مەملانییەکا دی یا ھەقەند ب ئایینی و مەسەبانقە...ھتد. ب کورتی ھەقپکی یا بەری، ب ئاخەرتا خەلکیقە ھەقەند بوو. لی پشتمی ۱۹۰۶ئ، ئیدی ھەقپکی ب ژیان دونیایی یا خەلکیقە ھاتە گریدان و ھەقپکی کەفتە دناقەرا بزاقی مەشرۆتیى و دکتاتۆرییدا. ھەرچەندە ھژمارا مەیلدارین دکتاتۆریی (ئیسبەدای) پتر بوون. لی مەیلدارین مەشرۆتیى ب ھژمارا خوە یا کیمقە، داخوازا قەکرنا خواندنگەھان و خواندنا رۆژنامەیان و فیربوونا زمانین بیانی دکرن، ھەرودەسا بەرەقانی ژ ئازادی یا ئافرەتی و رزگاربوونا وی دکرن.

۲. ل ۲۴ تەمموزا سال ۱۹۰۸ئ، ھەوالی سەرکەفتنا کۆمەلا (الاتحاد و الترقی) گەھشتە بەغدا. ئەف کۆمەلەییە د ھەموو چالاکی بین خودا، مەیلدارا دستووری بوو. بنەما بین سەرەکی بین قی کۆمەلە (حورییەت، عەدالەت، موساوات و ئوخووەت) بوون. قان تیرمین ھەقەند ب ئاواتین ھەر کەسەکی رەوشەنبیر و مەژی قەکریقە، سەرنجا خەلکی ب نک خوقە راکیشا. ئەقجا لقین کۆمەلا (الاتحاد و الترقی) ل پیرانی یا باژیر و باژیرکین عیراقی ژى ھاتتە قەکرنا و خەلکی پەیوہندی پئ دکرن. لی د ھەمان دەمدا، ھندەکین دی ھەبوون دگۆتن کو ئەف بزاقە دژی شەریعەتا ئیسلامییە، چونکو کەسانین موسلمان و

جوہی و مہسیحی و دکھہف لی دکت. ھہرودسا بنہما یین خوه یین دستوری ژی، ژ ولاتین کافران (فرہنگان) وەرگرتینہ. ئەڤجا کۆمەکا مەیلدارین فی رھوتی کۆمەلەپەک ب ناڤی (المشور) دامەزاند کو بەرەڤانیی ژ شەریعەتا موحمەدی بکەت و بەرھەلستی یا ھزرین نہ ئایینی بکەت.

۳. ل داوی یا سالا ۱۹۱۱ئ، حزبەکا بەرھەلستکار بۆ کۆمەکا (الاتحاد و الترقی)، ل ستەنبولی ھاتە دامەزاندن، ئەو ژی حزباً (الحریہ و الائتلاف) بوو. ژ وی سەر دەمی وەرە ھەڤرکیەکا توند دناڤەرا ڤان ھەردوو حزباندا دروست بوو. پاشی فی ھەڤرکیی عیراق ژی ڤەگرت و خەلک ل سەر لایەنگیری یا ڤان ھەردوو حزبین ئوسمانلی دابەشبوون. سەید تالب ئەلنەقیب، رۆلەکی گرنگ و بەرچاڤ د فی قوناییدا دگیرا. لھەکا حزباً ئیئتلافی ل بەسرا ڤەکر و خەلک کیشا دناڤ ریزین فی حزبیدا. لی ل دەستپیکا ۱۹۱۳ئ، لقی فی حزبی گوھارت و کرە حزبەکا خوەسەر ب ناڤی کۆمەلا چاکسازیی (الجمعیە الاصلاحیہ). د فی قوناییدا ئالای وەلاتینی و نەتەوا عەرەبی بلند دکر و پەیوەندی یین خوە دگەل بانگخواری عەرەبییی ل لبنان و کۆمەلا نامەرکەزی یا میسری موکم کرن. تالب ئەلنەقیب ب خوە ژی، کەسەکی تالانکەر و ناندر بوو وەکو رەفتارا ھەموو بەدەوییان کو خویک ژ خەلکی دەولەمەند دستاند داکو ل سەر ھەژاران بەلاقکەت. ب فی رەفتاری ژی ناڤودەنگەکی مەزن و بەرڤرە ل عیراقی پەیدا کر، ب نەمازیی پشتی ل ۲۰ خیرانا ۱۹۱۳ئ، ڤەرید بەگی ڤەرماندی تورک کوشتی. ھەروەسا خەلکی ھەژار و مەیلدارین وی ناسناڤی عەمیدی عیراقی دانا بوو سەر. لی ل وی سەر دەمی ھەستا ئایینی ژ ھەستین نەتەوی و وەلاتینی ب ھیزتر بوو، لەوا ھەژیکرنا خەلکی بۆ وی نە ژبەر ھەستین وی یین وەلاتینی و نەتەواپەتیی بوو، بەلکو ژ ترسی یان ژبەر مەردینی یا وی بوو.

۴. ل دەستپیکا چریا دووی یا ۱۹۱۴ئ، لەشکەرئ ئینگیزی د ریکا ڤاو را ھیرشا خوە یا ل سەر عیراقی دەست پیکر. خەلکی وەسا ھزر دکر، لەشکەرئ کافران دی ھەمی مزگەفتان ھەرفینیت و دی سیستەم و یاسایی تیکدەت و دی ئایینی ئیسلامی ژی ڤەدەغە کەت. خەلک گەلەک ترسیا و ئالۆز بوو، ھەرچەندە ل دژی ستەمکاری یا تورکیی بوون، لی دەمی گەڤین لەشکەرئ کافران کەڤتینە سەر باوہری و ئایینی وان، نەچار بوون بەرەڤانیی ژ ئایینی خوە بکەن و ھاریکاری یا ستەمکارین موسلمانین ئوسمانلی بکەن.

۵. بەری شەری و دەمی شەریدا ژی، سەرکردین لەشکەرئ ئینگیزی، ھەردەم بنەما یین نەتەویاتی و رزگار بوونی و سەرخوا بوونی دناڤ عەرەباندا بەلاڤ دکرن و سۆز ددانە ھیزین عەرەبان کو ئەو وەکو رزگارکەر ھاتینە، نە وەکو داگیرکەر. مەرەما سەرەکی یا ئینگیزی، لاوازرکنا لەشکەرئ ئوسمانلی بوو. ژ لایەکی دیڤە ژی، دۆزەک بۆ چی دکر کو شەری سەرا بکەن و بەرەڤانیی ژ بنەمایین وئ دۆزی بکەن. ل سەر دەمی داگیرکرنی، حکومەتا بریتانیا د ڤیا حکومەتەکا نیشتمانی ل عیراقی چیکەت کو ژسەرڤەسەرڤە

نیشتمانی بیت و ژ بنقه بنقه، ل بن کونترۆلا ئینگلیزی بیت. هینگی، حوکمی عراقی ددهستی ئەفسەرەکی گەنجدا بوو ب نافی کولونیل ئارنولد ویلسۆن. ئەف گەنجە دگەل سیاسەتا وهلاتی خوه نه بوو، چونکو هزر دکر عراقی نه شین و نزانن وهلاتی خوه ب ریقه ببهن. ئەفجا وی د قیا دهوله تهکا ئینگلیزی ب روخسار و نافه روکفه ل عراقی دانیت. ژ ئەگه ری قان ههردوو سیاسهتین ژ هه فجوذا تیقه لی و هه فکی و ئالۆزی ل عراقی چیبوون. دئه نامدا شوره شا بیستی، ل دژی هیزین ئینگلیزی هاته کرن.

6. ل 30 چریا دووی یا 1918، له ندهن پرووسکه یهک بو کولونیل ویلسۆن هنارت و ژئ داخوازکر کو ريفراندۆمه کا گشتی ل عراقی بکهت، کا دی چ جوړه حوکم و کی ژبو حوکمداری یا خوه ههلبژین. لی ویلسۆن پیگیری ب نافه روکا پرووسکی نه کر و ههول دا کو هه موو خه لک دهنگی خوه بدهنه مانا ئینگلیزی. ب فی چه ندی ژئ، پرانی یا خه لکی و شیخین عه شیره تان دهنگ ژبو مانا ئینگلیزی دان. تنی هندهک که سین کیم تی نه بن (ژ به غدا و کامی و نه جهف و که ره لا) کو هز دکرن کوره کی شه ریف حوسینی بهیته عراقی و حوکمی وهلاتی وه رگریت.

7. ئەو که سین کیمین ددهمی ريفراندۆمیدا دهنگ ژبو حکومه ته کا عه ره بی داین، ئەو توّف بوو یئ شوره شا بیستی ژئ شین بووی. خه لکی نافی قان که سین کیم کره (وه لاتپاریز)، لی ئەوین نه دگەل قان وه لاتپاریزان، خه لکی ب خیانه تکار و لایه نگرین کافران ددانه نیاسین. ئەم د کارین بیژین، شوره شا بیستی گرنگترین و کاریگه رترین بوو بوو دگه شه سه ندنا هۆشیاری یا سیاسی و نه ته وه بییدا هاتیبه کرن. ئەف شوره شه مینا خواندنگه هه کا میلی بوو، هندهک تیگه ه و بنه ما یین نه که هی یین مینا (ئازادی، سه رخوه بوون، نه ته وایه تی، وه لاتینی و..... هتد.) نیشا خه لکی هه چکوه هی ددا.

8. ل سالا 1921، فه یسه لی کورئ حسینی وه کو مه لیکی عراقی هاته دانان. ئەفه ژئ، ده ستیکه کا گه شیبینی بوو ژبو وه لاتپاریزان و ئینگلیزی هه ردوویان. وه لاتپاریزان وه سا هزر دکر کو ئەفه به ره مهی خه بات و هه زا وانه ب جه هاتی. ئینگلیزی ژئ، وه سا هزر دکر کو دی مینا هه موو مه لیکی دی، ل بن کونترۆلا وان بیت و وه کو یاریۆکه کی دی ئین و بهن. لی سه رتیرا هه ردوو جوینان ب به ری که فت، مه لیک وه سا نه ده رکه فت وه کو هه ردوو جوینان د قیا و هزر بو دکر. مه لیکی هه ول ددا خوه ل ده ف هه ردوو لایه نان (خه لکی و هیزین ئینگلیزی) خوشنقی که ت. ل ده ف وه لاتپاریزان، پشته قان و پالپشتی وان بوو ژبو چیکرنا عیراقه کا خوه سه ر و نه دو یقه لانک. ل ده ف ئینگلیزی ژئ، وه سا دیار دکر کو دی به رژه وه ندین بریتانیا ل عراقی پاریزیت و دی که سه کی ب ئەختوباری وان بیت. لی ئەف کاره نه یئ ب سانهی بوو.

9. ده می مه لیکی خوه نیزیکی ئینگلیزی دکر، دا موجته هید بیژن کو مه لیکی سوژ و په یمانین خوه یین دگەل وان شکاندين و یئ ژ ریبارا وه لاتینی قاری بووی. شیخ مه هدی

خالصی سهرکیشی یا قی رهوتی دکر. دهمی مهلیکی خوه ل داخواری یین وهلاتپاریز و موجتههیدین ئایینی کر با خودان، دا ئینگلیز ژئ توږه بیت و دا بیژن کول دژی بهرژوهندا کار دکته. لئ ل وی سهردهمی کهسهک ب ناڤی عهبدلموحسین ئهلسهعدون ههبوو، ژ نوو ژ ستهنبولی فهگه‌ریا بوو، یی توند بوو دگهل زانا یین ئایینی و ئینگلیزی ژئ ب مجدی پالپشتی یا وی دکر. ژبو چاره‌سهرکرنا ئارینشا موجتههیدان، وی ههردهم شیوازی ئهسکهندهری مه‌سیدونی پیشنیاز دکر (کو فوره گری یی بقتینین، ل شوینا ههلانا فهکرنا وئ). ئه‌قجا پشتی بوویه سهرؤکی وه‌زیران، شیخ مه‌هدی یی خالصی و پرانی یا موجتههیدان نه‌فی کرن. مه‌لیک و ئینگلیز گه‌لهک دترسیان کو شوره‌شه‌کا توندتر ژ شوره‌شا بیستی بهیته کرن، چونکو پرانی یا خه‌لکی عیراقی مرید و پالپشتین موجتههیدان بوون. لئ یا سه‌یر ئه‌و بوو، خه‌لکی چ کاردانوه یین به‌رچاڤ ژبو نه‌فیکرنا موجتههیدین خوه ئه‌نجام نه‌دان، ژيانا خوه یا روژانه د دومانده، هه‌روهک چ نه‌بووی.

ب قی چه‌ندی ژئ ئه‌م د کارین بیژین کو ئه‌ف سهردهمی مه به‌حس ژئ کری (۱۹۰۶-۱۹۲۳)، مینا راهینانه‌کی بوو ژبو گه‌شه‌سهندنا هوشیاری یا نه‌ته‌وه‌یی و سیاسی ل عیراقی کو خه‌لک فیتری هندهک تیگه‌ه و هزرین نوو بییت. فوره نه‌هیته ژبیرکرن کول ده‌ستپیکا قی گه‌شه‌سهندنی هوشیاری یا سیاسی دناڤ که‌قلوژانکی ئایینیدا بوو. ده‌می هه‌فرکی ل سهر بابته‌کی د هاته کرن، خه‌لکی هزر نه‌دکر کا د به‌رژوهندا وه‌لاتیدایه یان نه، لئ هزر د وئ چه‌ندی د هاته کرن، کا حه‌لاله یان حه‌رامه، ئه‌ری دگهل شه‌ریعه‌تا ئیسلامی دگونجیت یان ناگونجیت. ئه‌ف ره‌وشه، ب دریژاهی یا کارکرنا موجتههیدان دناڤ سیاسه‌تی و بابته‌ین کارگیری یین دنیایدا، یا به‌رده‌وام بوو. لئ ده‌می موجتههیدین ئایینی (ل سالا ۱۹۲۳ئ)، هاتینه نه‌فی کرن، خه‌لک تیگه‌هشت کو وه‌لاتپاریزی پیدئی ب فه‌توا یین ئایینی نینه. ئه‌قجا ده‌می دانوستاندن ل سهر په‌یماننامی دکر، ل شوینا مزگه‌فتا حه‌یده‌رخانه یان ل به‌ر ده‌رگه‌هی مالا زانایه‌کی ئایینی، خه‌لک ل به‌ر ده‌رگه‌هی جقاتا شورایی خرقه‌ دبوون. ئه‌و ژ که‌قلوژانکی خوه یی ئایینی که‌فن ده‌رکه‌فت بوون.

ل دوماهی یا قی بابته‌تی، مه‌دقیت ل هه‌فرکی یا دناقبه‌را ته‌خا ئه‌فه‌ندیان و مه‌لائیاندا بزقرینه‌فه، خو ئه‌گه‌ر ب کورتی ژئ بیت. هه‌فرکی یا ئه‌فه‌ندیان و مه‌لائیان، هه‌فرکیه‌کا که‌قنه و ل سهردهمی سه‌ده‌یی ۱۸ئ ده‌ست پیکر بوو، ده‌می شه‌هرستانی یا نوو ب ئاوایه‌کی به‌ره‌به‌ری ده‌هاته دناڤ وه‌لاتیدا. هینگی فه‌رمانبه‌رین حکومه‌تی و ته‌خا ئه‌فه‌ندیان پیشوازیه‌کا گه‌رم ل وئ شه‌هرستانی دکر و ب پیدقیه‌کا فه‌ر ژبو پیشکه‌فتنا وه‌لاتی د هژمارتن. لئ مه‌لائئ ل دژ رادوه‌ستیان و دگوتن کو ئه‌ف شه‌هرستانی به‌دگهل شه‌ریعه‌تا ئیسلامی ناگونجیت. ژیده‌ری سهره‌کی هه‌فرکی، شیوازی تیهرینا هه‌ر جوینه‌کی بوو: مه‌لائیان د قیان شه‌ریعه‌تا ئیسلامی ل سهر بابته‌ین سیاسه‌تا وه‌لاتی ب

سه پینن و هه موو بابه تان د چوار چوڅه یی ئیسلامیدا شروڅه بکه ن. لی ئه فه ندیان د څیان ئایینی و شه ریه تا ئیسلامی ژ سیاسه تی و بابه تین ب ریڅه برنا وه لاتی دوور بیخن. ل سه رده می شوره شا بیستی، ده می به رژه وهندی یین فان هه ردوو ته خان گه هشتینه ئیک، هه څ گرتن و ب دريژاهی یا شوره شی بی هه څرکی بوون. لی ئه څ هه څگرتن و پیکڅه ژیا نه، نه گه له ک یا دو مديژ بوو. ده می ئه فه ندیان پله و پوست د حکومتیدا وه رگرتین و مه لائیان مایي خواه د حکومتی و حوکمدارییدا نه کری، جاره کا دی تیڅه لی و هه څرکی په یدا بوونه څه.

خاله کا دی یا گرنگ، د څی هه څرکییدا هه بوو، ئه و ژی مه رهم و تیگه هی هه ر ته خه کی بوو ده رباره دی به ره له ستکاری. ته خا ئه فه ندیان به ره له ستکاری دکرن ژبو گه هشتنا حوکمی و ده سته لاتی. لی تیگه هی ته خا مه لائیان ژبو به ره له ستکاری، تنی ئه و بوو کو نافوده نگی وان دناف خه لکیدا پتر و ره ونه قدر لی بهیت، ئانکو ژبو ب ده سته ئینانا پله و ده سته لاتاری یا جڅاکی بوو. ئه گه ر خه لکی خواه ژ مه لائیان دوور کر، هینگی چ بهایی خواه نامینیت. هه روه سا ده می ئه فه ندییه ک بو ماوه یه کی دريژ ژ ده سته لاتی دوور بیت، ئه و ژی دی بی بها بیت و دی بیته مه عمیله کی به رده وامی چایخانا خانه نشینان. له وانه یا سهیره ژبو که سی ئه فه ندی، جار لایه نگرئ حکومتی بیت و جار ژی به ره له ستکار بیت. ده می د ده سته لاتیدا، چ ئاخفتنن مه زن و قه به ناکه ت. لی ده می ژ ده سته لاتی دوور بیت هه رده م ئالایی بنه ما یین ئازادیی و سه رخوه بوونا ب ته څافی و سته ما ده سته لاتاران هه لدگریت و بو خه لکی شروڅه دکه ت، داکو جاره کا دی پی بگه هته ده سته لاتی. نه دووره ژی، هه مان سته م و زوردار ی یا ئه و ل دژ د راوه ستیا، ئه نجام بده ت.

چیرۆکا ئیبن سعوود و ئەشرافان (شەریف ئەلحسین بن علی)

د شیاندایه قی پاشکویین بەرگی شەشی بەکەینه پاشکویین هەموو بەرگان، چونکو بەحسی وان بۆیەران دکەت ئەوین ل حیجازی و نەجد و سوریی قەومین و هەقەندن ب جفاکی عیراقیقە، هەر ژ هەقەکی یا دناقەرا صەفەوی و ئوسمانلیاندا دەست پچ دکەت و هەتا دگەهتە شورهشا ۱۴ی تەمموزا ۱۹۵۸ی، قەدکیشیت. ئەف پاشکویە ب تیزوتەسەلی بەحسی هەقەکی یا توندا دناقەرا عەبدلعەزیزئی کورئ سعوود و بنەمالا شەریف حوسینئ کورئ عەلیدا دکەت. هەر لایەنەکی وەسا هزر دکر هەموو راستی و رەوایەتی یا ل دەف وی و لایەنئ بەرانبەر، یئ نەحەق و د سەرداچووی یە. ئەف هەقەکییە مینا هەموو هەقەکی یین دی یین دیرۆکی، هەقەکی یا تیگەهان و خەون و بنەما یین ئیدیالییە دگەل کارین کەتواری، ئانکو هەقەکییە دناقەرا پاداشتا ئاخەرەتی و خۆشی یا دنیایتدا. هەر وەسا دئ ئاماژە ب سەردەمی وان هەردوو سالان دەین، دەمی فەیسەلی کورئ حوسینئ بوویە مەلیکی سوریی. ل وی سەردەمی، هینشتا مەلیک فەیسەل فیزی سیاسەتی نە ببوو. وەکو هەر بەدەوییەکی سەرهشک، هەردەم دگەل مللەتی بوو ژبو چیکرنا دەولەتەکا عەرەبی یا ئیکگرتی، بیی کو پویتە ب بەرژەوهندین فرەنسا بەدت. هینگی، مەلیک فەیسەلی نە د زانی کا دئ چەوا تەرازوویا بەرژەوهندین مللەتی خوە و ل بەرچاڤ وەرگرتنا بەرژەوهندین وەلاتئ سەرپەرشت هەقسەنگ راگریت. لی بەری ئەم بچینە دناڤ نافەروکا فان بۆیەراندا، فەرە هندەک پیزانینئ گشتی یین مفادار، ژبو تیگەهشتنا هەقەکی (ئەگەر ب پوختی بیت ژئ) دانینە بەر چاقین خواندەفانان. ل دەستپیکئی ژئ، فەرە بزانی کا ئەشراف (شەریف) چنە و کینە؟

پەیفأ شەریف دیاردەیهکا جفاکییە، تا راددەیهکی ل پرائی یا جفاکین ئیسلامئ هەیه کو خەلکی هەچکوهیی، ب پیرۆزی سەردەریی دگەل وان کەسان دکەن، ئەوین ژ قنیتیقە دگەهە بنەمالا پیغەمبەری خودئ، ئەقجا وەکو تەخا بلندتر و هەژیتەر ژ خەلکی دی دەینە دیتن. ئەف تەخە ل وەلاتین ئیسلامئ، ب ناڤین جوداجودا د هینە نیاسین. بۆ نمونە: ل عیراقئ و ئیرانئ و یەمەن و حەزەرەمۆت و مالیزیا و ئەندەنوسیا، ب ناڤئ (سەبید) دەینە نیاسین. ل میسر و مەغربئ، ب ناڤئ (شەریف) دەینە نیاسین. ل تورکیا و هندەک دەقەرین هندستانئ، ب ناڤئ (میر) دەینە نیاسین. ل رۆژەهلات و باشووری ئەفریکایی، دبیزئنی (مەولای). لی ل حیجازئ، هەردوو ناڤین (شەریف) و (سەبید) دەینە بکار ئینان: ئەوین ژ رفیشتا حەسەنی، دبیزئنی (شەریف) و ئەوین ژ رفیشتا حوسینئ، دبیزئنی (سەبید).

دهسټټيكا چټيونا ته خا بژاره و پيرو زكري د ئيسلاميدا، ب نائف (قورهيشي)، ل سهردهمي نه موييان ب پيدا بڼو. بهري ئي سهردهمي هه موو موسلمان يهك ته خ و تويز بوون. دهمي عه باسي هاتينه سهر حوكمي، نهف ته خا بژاره و پيرو تني دناف بنه مالا هاشميينا چوارچوځه كر: عه باسي و تالبي. ههر بنه ماله كي ژ فان ههر دوو بنه مالا، عه ميدين خوه هه بوون كو بهر ژه وهندا ته خا خوه دپاراست. پشتي لاواز بوونا عه باسيان، نهف ته خه (ب تني) ما دناف بنه مالا تالبيياندا. بهر بهر نهف و ئو ژي كيمقه بوون، هه تاكو مايه دناف بنه مالا عه لويياندا (نه وين ژ رفيشتا فاتيمايي) و هه تا نوكه ژي ل سهر ئي بنه مالي يا ماي.

ههر كه سه كي نائف (شهريف) يان (سه بيد) ل سهر بيت، فهره شاشكه كا كه سك بكه ته سهر ئي خوه كو نيشانا ژ هه فچودا كرنا وييه ژ موسلمانين دي بين هه چكوهه يي. نهف شاشكا كه سك ل سهردهمي مه ئموون خه ليفه يي عه باسي پيدا بڼو (ل سالا ۲۰۱۱ كوي)، دهمي عه لي ره زايي ئيمامي عه له وي كريبه وه لي عه هدئ خوه، هينكي شاشكا رهنك رهش لادا (كو درووشمي عه باسيان بوو) و شاشكين رهنك كه سك كرنه سهرين خوه. لي دهمي عه لي رهزا مري، مه ئموون ل شاشك و پهروكين رهش فه گه رياقه. نهف رهنكي رهش هه تا سالا ۷۷۳ ي كوي، يي بهر دهوام بوو، كو مه ليكي ميسري (شهريف شه عبان) بريارا فه گه راندنا شاشكا كه سك دا. لي هندهك شه ريفين حيجازي و يه من، نهف شاشكا كه سك هه لنه گرت. هندهكين دي ژي، نه د ثيان كو ژ خه لكي بهينه قافارتن و چودا كرن. شيعه بين عيراق و ئيران، وه سا بو دچوون كو نه گه ر سه بيد موسه وي بيت (ژ رفيشتا موسايي كازم)، فهره شاشكا رهش بكه ته سهر ئي خوه. لي ل پراني يا وه لاتين ئيسلامي و ب نه مازهي ل عيراق، شاشكا كه سك نيشانا وان سه بيدانه، نه وين ژ نه ولادين پيغه مبهري. ل ههر جهه كي لي بهينه ديتن، خه لك ب ريزگرتن و چريسهي و بهر كه تفه سه ره دهريي دگل دكه ت.

نهفچا ژ بو ب دهسټفه ئينانا هندهك بهر ژه وهندان، كو مه كا خه لكي نه سه بيد و نه شه ريف نهف شاشكا كه سك دكره سهر ئي خوه، دكو خه لكي پي د سه ردا ببه ن و مه ره مين خوه پي بجه بينن. سه بيد د كار و چالاكي بين خوه بين دناف خه لكيدا، پشتبه ستن ب دوو بنستران دكرن: يا ئيكي فه رموده بين پيغه مبهري بوون، نه وين هه ردهم دكو كي ل سهر ريزگرتن ل زريهت و بنه مالا وي دكرن (هه رچه نده گه لك ژي هاتبوونه چيكرن و زنده كرن). يا دووي ژي خه ون بوون، هه ردهم سه بيدان ددا خويا كرن كو پيغه مبهريان فاتيما هاتينه خه ونا وان و ژي خواستينه كو پويته دانه كا پتر ب زريهتا وي بدن. هه لبهت دهمي پيغه مبهري دهيته خه ونا كه سه كي موسلمان، وه سا هزر دكه ت كو وي ب راستي پيغه مبهري ديتييه، چونكو چ جاران شه يتان خوه ب تداره كا پيغه مبهري نا شوبه نيت و بهيته

خه ونا که سه کی. فان خه ونان گه لهک ژ ئاریشه و هه فرکی یین خه لکی چاره سه ر دکرن. لی د هه مان دهمدا ژی، خه لکی نه زان پی د هاتنه د سه ردا برن.

ئه شرافین (شه ریفین) مه که هی

هه تا سه دهین چواری کوچی، ئه شرافین مه که هی ژبلی پایه و پله داری یا وان یا هه ژی (کو ژ زریه تا پیغه مبه رینه)، چ هه قبه ندی ب دهسته لاتیفه نه بوو. ل ساللا ۳۵۸ کوچی (۹۶۹ زاینی)، شه ریفه کی حه سه نی ب نافی جه عفری کوری حه سه نی (ژ زریه تا موسا ئه لجون)، شیا جو ره کی دهسته لاتی ل مه که هی ب دهسته بینیت و نافی فی دهسته لاداری یا خوه کره شه رافه تا مه که هی، ئه قه ژی هه ر ئه و شه رافه ته یه ئه و هه تا ساللا ۱۹۲۵، فه کیشای کو ئین سه وودی قه زال سه ر کری و ب دوماهی ئینای.

ل سه رده می جه عفری کوری حه سه نی، حیجاز سه ر ب دهوله تا ئه خشیدی یا میسریفه بوو. ئوو ده می دهوله تا ئه خشیدی ل سه ر دهستی دهوله تا فاتیمی هاتییه هه لوه شاندن، خه لیفه یی فاتیمیان (ئه لموعیزی فاتمی)، جه عفر کره والیی حیجازی کو سه ر ب دهوله تا فاتمیغه بیت. ئه قجال شوینا خیلافه تا عه باسییان، وی دوعا ژبو خیلافه تا فاتیمیان دکرن و دهسته واژیه هه ستن ژبو خیرا کاری (حی علی خیر العمل)، ل سه ر بانگی زیده کر. ئه ف دهسته واژه یا زیده کری، بانگانا شیعه یان ژ یا سوننه یان جودا دکه ت. پشتی دوو سالان ژ ئیماره تا جه عفری کوری حه سه نی، ئه شرافین حسینی ژی (کول مه دینی بوون)، هه مان کار و چالاکی ژبو فاتیمیان کرن و ل ساللا ۳۶۰ کوچی، ئیماره تا خوه راگه هاند. حوکمی جه عفری دوازه سالان فه کیشا، ل ساللا ۳۷۰ کوچی مر. پشتی وی، عیسا یی کوری وی هاته سه ر حوکمی شه رافه تا مه که هی. ل ساللا ۳۸۴ کوچی، ئه و ژی دچپته بهر دلوفانی یا خودی و برایی وی حه سه ن ئه وی ناقدار ب (ئه بولفتوح)، دبپته شه ریفی مه که هی. ئه ف ئه بولفتوحه، که سه کی ب ده قوئه زمان و ب هیز بوو. جه سه ته یه کی ساخلم و که سایه تیه کا سه رنجراکیش هه بوو. پرانی یا سالانین حوکمی خوه ب هه فرکی یین دگه ل پسمامین خوه یین حوسه نی ل مه دینه و یه مه نی بۆراندن. وه سا دیار بوو کو وی د قیا خیلافه تا ئیسلامی و هرگریت. ل سه رده می وی، موسلمانان سی خه لیفه یین باوهر پیکری هه بوون: خه لیفی عه باسی ل به غدا، خه لیفی فاتیمی ل میسری و خه لیفی ئه مه وی ل ئه نده لوس. وی خوه ژ هه رستیان هه ژیتر و ره واتر ددیت.

ئه بولفتوح ژ شه ریفین حه سه نی یین شیعه یا زهیدی بوو (مه سه بی زهیدی)، کو رحمه ت ل هه ردوو شیخان دباراندن (ئه بو به کر و عومه ر) و وه سا ددانه خو یا کرن کو دوو شیخین دادپه ره ر بوون. لی شیعه یین ژ مه سه بین دی، باوهری ب هه ردوو شیخان نه دئینان و نه عله ت لی دباراندن. ل ساللا ۴۰۱ کوچی، خه لیفی فاتمی (الحاکم بامر الله)، ژی خواست کو وه نه یی یا خوه ژ هه ردوو شیخان بکه ت و فی بریاری ل که عبی راگه هینیت.

وی ژی ئەف داخوازییە رەتکر و کرە دەرفەتەک کو خوێ ژ فاتیمیان جو داگەت و خیاڵەتی بۆ خوێ ب راگەهینیەت. خەلکی مەکەه و مەدینی و ھندەک عەشیرەتین بە دەوی، موبایەعا وی کرن. ئەفجا بەر ب شامیڤە چوو، ھەر جەھەکی گەھشتبایی خەلک کو م موبایەعا دەھاتنە پیشوازیی و بەیەعە بۆ پیشکیش دکر. لی خەلیفی فاتی، ھاریکاری و ئازوقە ژ حیاژی بیری و پشتەقانی یا پسامەکی وی دکر کو دەست ب سەر مەکەھیدا بگریەت. دەمی رەوش گەھشتییە سەر تیکچوونا ژیا را خەلکی، ئەبولفتوح تیگەھشت کو فەرە دگەل خەلیفی فاتی پیک بەیت و توبە بکەت، ئوو وە کر.

ل سالا ٤٣٠ کۆچی، ئەبولفتوح مر. کوری وی (شوکر) ھاتە جەھێ بابی خوێ. شوکر ژی، مینا بابی خوێ، یی ب ھیز و ھەیبەت بوو. ھەفڕکی یین دۆمدریژ دگەل پسامین خوێ یین حوسەینی (ل مەدینی) ھەبوون. ل داوی، سەرکەفتن ل سەر پسامین خوێ ب دەستفە ئینا. د سەردەمی حوکمداری یا ویدا، مەدینە ژی سەر ب شەرافەتا مەکەھیفە بوو (بەری ھینگی یا خوێسەر بوو). ل سالا ٤٥٢ کۆچی، شوکر ژی مر، بیی کو چ زریەتا نیر ل دویف خوێ بەھلیت، تنی کچەک ھەبوو. نەبوونا چ میرانگری فەرمی و رەوا، وە کر کو ژبو وەرگرتنا شەرافەتا مەکەھێ، ھەفڕکی دنایبەرا دوو بنەمالین ئەشەرافاندا پەیدا ببن (سولەیمانی و ھەواشم). پشتی کۆمەکا شەری بەر دەوام و دۆمدریژ، بنەمالا ھەواشمان (ھاشمیان) ب سەرکەفتن و سەرۆکی وان محەمەد (ئەبو ھاشم) حوکمداری یا شەرافەتا مەکەھێ وەرگرت. ل سالا ٤٨٤ کۆچی، دەولەتا عەباسی، ب ریکا بکارئینانا ھیزی، ئەو فەگەراندنە سەر ب دەولەتا خوێ. ئەفجا ب درێژاھی یا دەستەلاتداری یا ئی بنەمالی (ل گورە ی بەرژوھەندا وەلاتی)، جار بەر ب عەباسییانفە دچوون و جارنا بەر ب فاتیمیانفە د ھاتن. حوکمداری یا بنەمالا ھاشمیان ھەتا سالا ٥٩٨ کۆچی، دۆمکر کول سەر دەستی ھەفڕکەکی وان یی شەریف (ب ناخی قوتادە کوری ئیدریس)، ھاتە ھەلوھشاندن. ل سەردەمی خەلیفەیی ئیسلامی - الناصر لدین اللہ، ئی حاکمی نوو، ژییاتی یا شەرافەتا مەکەھێ بەر ب دەولەتا عەباسیفە بر. حوکمداری یا وی، نیزیکی بیست سالان فەکیشا. دبیژن کول سالا ٦١٨ کۆچی، ب دەستی کوری خوێ ھاتبوو کوشتن.

ل سالا ٦٥١ کۆچی، شەریفەکی مەکەھێ (ب ناخی ئەبو نەمی یی ئیکی)، حوکمداری یا شەرافەتی وەرگرت. ئەف ئەبو نەمی، ژ زریەتا قوتادە ی بوو. پینجی سالان حوکم ل مەکەھێ کر و ل سالا ٧٠١ کۆچی، چوو بەر دلوقانی یا خودی. دەمی مری سیە کور و ١٢ کچ ھەبوون. ھەفڕکی یا ب دەستفە ئینانا ئیمارەتی، دنایبەرا چوار بریااندا چینیو (حەمیسە، ئەبولغەیس، رەمیتە و عەتیفە). ل سالا ٧١٥ کۆچی، حەمیسە ی برایی خوێ ئەبولغەیس کوشت و سەری وی کەلاند. لی ل سالا ٧٢٠ کۆچی، حەمیسە ژی ب دەستی خزمەتکارەکی خوێ ھاتە کوشتن. ھەتا سالا ٩٣١ کۆچی، رەوشا مەکەھێ د ھەفڕکییەکا بەردەوامدا بوو، کو کەسەکی دی یی شەریف ب ناخی ئەبو نەمی یی دووی (دا ژ یی ئیکی

بهیته جوداكرن), شه‌رافه‌ت وهرگرت. ئه‌بو نه‌میڤ دووئ, ل ده‌ف سولتان سلیمانئ قانونئ, جهئ ریزگرتئ و پشته‌قانیئ بو. حوكمئ وئ, بو ماوئ شیبست سالان فه‌كیشا (هه‌تاكو ل سالان ۹۹۲ كوچئ, چووئه بهر دلوقانی یا خودئ). ئه‌ف ئه‌بو نه‌مییه, وه‌كو دامه‌زرتنه‌رئ سه‌ره‌كئ و راسته‌قینه‌ی شه‌رافه‌تئ ده‌یته هژمارتن. وئ یاسا یا ئه‌بو نه‌می دانا كو ئه‌شرفان ژ خه‌لكئ دئ جودا بكه‌ت. ئه‌ف یاسایه‌ تنئ دناف ئه‌شرفاندا یا باو بوو, ژ نه‌ه خالین سه‌ره‌كئ پیک ده‌ات و نه‌ه هئلا كه‌سه‌كئ دئ ببینیت. لئ ئه‌ف یاسایه‌ ب ته‌مامئ نه‌ ده‌اته ب جه‌ ئینان, چونكو گه‌له‌ك خالین وئ, نه‌ دگه‌ل شه‌ریعه‌تا ئیسلامئ بوون. هه‌ر چه‌وا بیت, قئ یاسایئ پایه‌داری و جوداهئ یا شه‌ریفان ژ خه‌لكئ دئ پاراست و وه‌كر كو هه‌تا سالان ۱۹۲۵ئ, شه‌رافه‌ت بمینیته‌ دده‌ستئ بنه‌مالا واندا.

شه‌ر و هه‌فركئ یین دگه‌ل وه‌هابیان

ل نا‌قه‌راستا سه‌دئ هه‌ژدئ, بانگه‌وازی یا وه‌هابیئ ده‌ستپنكر و پرائئ یا لایه‌نین نه‌ وه‌هابئ ل دژئ به‌ربه‌لاقبوونا وئ راوه‌ستیان. پشتئ دمه‌كه‌كئ كورت ژ چیبوونا وه‌هابیه‌تئ, سیه‌ زانا یین خوه‌ هنارتنه‌ مه‌كه‌هئ داكو دانوستاندئ ل سه‌ر ره‌وايه‌تئ یا قئ مه‌سه‌بئ نوو بكه‌ن. لئ دانوستاندن و هه‌فركئ یین وان گه‌هشته‌ وئ راده‌ئ كو شه‌ریف مه‌سه‌وود هنده‌ك زانا یین وان ده‌سته‌سه‌ر كه‌ت و هه‌موو وه‌هابییان ژ ئاییره‌دیی هه‌جركئ قه‌ده‌غه‌ بكه‌ت. ل سالان ۱۷۸۸ زایینی, شه‌ریفه‌كئ ب نا‌قئ غالبئ كورئ موساعد شه‌رافه‌تا مه‌كه‌هئ وهرگرت. كه‌سه‌كئ شاره‌زا و زیره‌ك بوو. ل وئ سه‌رده‌می, گه‌له‌ك ژ عه‌شیره‌تین به‌دو‌یان گه‌هشتبوونه‌ وه‌هابیه‌تئ و وه‌هابیه‌ت ب هیز كه‌فتبوو. ئه‌فجا وئ بریار دا كو قه‌زایی ل سه‌ر وه‌هابییان بكه‌ت. پشتئ چه‌ندین هه‌ولدانیئ مجد, نه‌شیا ژ نا‌ف بیه‌ت. ل سالان ۱۷۹۸ئ, نه‌چار بوو دگه‌ل وه‌هابییان پیک به‌یته‌ و رئ بده‌تئ كو ئاییره‌دیی هه‌جئ ئه‌نجام بده‌ن. ئه‌ف پیکه‌اتنا دگه‌ل غالبئ كورئ موساعد, ده‌رفه‌ته‌كا زیرین بوو ژبو وه‌هابییان كو هیزشین به‌رده‌وام بكه‌نه‌ سه‌ر عیراقئ. ل سالان ۱۸۰۲ئ, وه‌هابییان ئه‌و كاری خوه‌ یئ نه‌ هه‌ژئ ل كه‌ربه‌لا ئه‌نجامدا. ب قئ چه‌ندئ ژئ, پیکه‌اتنا وان دگه‌ل شه‌ریف غالبئ هاته‌ تیکدان. هه‌ر د قئ سالیئا ئوصمانئ مه‌زائیفئ (كو زاقا و وه‌زیرئ شه‌ریفئ بوو), گه‌هشته‌ وه‌هابییان و ب له‌شكه‌ره‌كئ مه‌زنقه‌ هاته‌ تائیف. پشتئ تائیف ستاندئ, كوشتار و ویرانكرنه‌كا مه‌زن لئ كر.

ده‌مئ سه‌عوودئ كورئ عه‌بدله‌زیزی, ستاندنا تائیف به‌یستی. ئیکسه‌ر هاته‌ حیجازئ و ل ۳۰ئ نیسانان ۱۸۰۳ئ, بیئ شه‌ر چوو د مه‌كه‌هئدا, چونكو به‌ری هینگئ شه‌ریف غالب هیزین خوه‌ فه‌كیشا بوونه‌ جه‌دده‌. پشتئ هه‌موو خه‌لكئ مه‌كه‌هئ به‌یعه‌ دایه‌ سه‌عوودئ (براین شه‌ریف غالب ژئ دگه‌لدا), بریاردا كو هه‌موو گومبه‌د و مه‌رقه‌د و گوړین چاكان ویرانكه‌ت. هه‌روه‌سا كیشانا نه‌رگیلی و تووتئ و ته‌نباكئ و هه‌ر كاره‌كئ دئ یئ

دهمیوراندنی ژى قهدهغه کرن. کتیا محمه دئ کورئ عهبدلوه هاب (خویاکرنا شو بهه تان)، ل سهر هه موو مزگهفتان به لافکر کو بهیته خواندن و شروقه کرن. پشتی ئان بریاران بهر ب جهدهده قه چوو، لی شهریف غالب خوه ب باشی به رهه فکر بوو. پشتی شهره کی ههشت روژی، نه شیا جهدهده بستینیت و قهگه راقه. لی ل ساللا ۱۸۰۴ئ، شهریف غالبی کورئ موساعد شیا مه که هی بستینته قه. ب قئ چهنده ئی، شهر و هه فرکی دناقبه را ههردوو لایه ناندا د بهردهوام بوون. وه هابییان ههول دا مه که هی بستینته قه، لی تنی شیان دوورپیچ بکن. دوورپیچکرنا وه هابییان ل سهر مه که هی بؤ ماوی ساله کی قه کیشا. د قئ ماوه یی دریزدا، خه لکی مه که هی توشی برس و دهردهسهری یین مه زن ببوو. ئه فجال ساللا ۱۸۰۶ئ، شهریف غالب نه چار بوو دگه ل وه هابییان پیک بهیت، ب وی مهرجی کو هه موو حیجاز دبن دهستلاتداری یا وه هابییان قه بیت و شهریف غالب ل سهر ئیماره تا مه که هی بمینیت.

ل ساللا ۱۸۱۱ئ، محمه مد علی له شکه رهک ب سهرکیشی یا (توسونئ) کورئ خوه هنارته حیجازئ و پشتی سهرکه فتن ل دویف سهرکه فتنی ب دهستقه ئینان، محمه مد علی ب خوه ژى هاته حیجازئ. پاشی ب فهرمانا سولتانی سته نبولی، شهریف غالب و ههردوو کورین وی دهسته سهرکرن و دگه ل هندهک کوله و خولامین وی، هنارتنه میسرئ و ژ ویرئ به رهف سالونیک هاتنه هنارتن. ل ساللا ۱۸۱۵ئ، محمه مد علی ژبه ر هندهک کارین گرنگ، قهگه راقه میسرئ و توسونئ کورئ خوه هیلا ل حیجازئ. لی ل داوی یا ساللا ۱۸۱۶ئ، توسون ب نه خوشیه کی مر و محمه مد علی، ئیبراهیمی کورئ خوه دانا جهی وی کو سهرکردایه تی یا له شکه رئ میسرئ ل حیجازئ بکه ت. ئیبراهیمی کومه کا سهرکه فتنان ب دهستقه ئینان و ل ساللا ۱۸۱۸ئ، پایته ختی وه هابییان (دهرعیه) ستاند. عهبدلایئ کورئ سعوودی ژى گرت و هنارته سته نبولی کول ویرئ بهیته دادگه هکرن. پاشی ل ساللا ۱۸۱۹ئ، ب فهرمانا بابی خوه، دهرعیه ب ته قافی تالانکر و ویران کر.

حوکمداری یا میسرئ ل حیجازئ، سیه سالان قه کیشا هه تا کول ساللا ۱۸۴۰ئ، ژى دهرکه فتن. د قئ سهردهمی دریزدا، دهستلاتا شه رافه تی هندهک گوهورین ب خوقه دیتن. بهری هینگی شهریفئ مه که هی حوکم ل هه موو حیجازئ دکر. لی د سهردهمی عهسکه رتاری یا میسریدا، شهریفی مل ب ملی والیی ئوسمانلی حوکم ل حیجازئ دکر. د پرانی یا جاراند، هه فرکی یین سقک یان دژوار دناقبه را شهریفی و والیدا پهیدا بوون. ههروه سا هه فرکی یین بهردهوام دناقبه را بنه مالین شهریفان ب خوه دا ژى هه بوون. ههروه سا ململانی و کتیه رکئ یا خوه نیزیکرنا سولتانی ئوسمانلی ژى، هاتبوو سهر هه فرکی یین وان.

ل وی سهردهمی، هه فرکیه کا دژوار دناقبه را ههردوو بنه مالین (زهید) و (عهون) دا هه بوو. عهبدلموته لیبئ کورئ شهریف غالب، سه روکی بهنو زهید بوو، کول ساللا ۱۸۲۷ئ،

شهرافهت وهرگرت بوو. محهمه دئ کورئ عهبدولموعين، سهروکئ بهنو عون بوو، ههقرکئ يا عهبدولموتهلبيي دکر ل سهر شهرافهتا مهکههئ. ل ساللا ۱۸۲۸ئ، شهرهکئ دژوار دناقبهرا ههردوو بنه مالاندا چئبوو. محهمه دئ کورئ عهبدولموعين، ب هاريکاري يا لهشکهرئ ميسري سهرکهفتن ب دهستقه ئينا و بوو شهريفئ مهکههئ. ل ساللا ۱۸۵۱ئ، سولتاني محهمه د ئيخست و جارهکا دي عهبدولموتهلبيب کره شهره شهريفئ مهکههئ. د سهردهمئ شهرافهتا ويدا، ل گورهئ ههقهيمانهکا حکومهتا ئوسمانلي دگهل بریتانيا، فروشتنا ب ئاشکرايي يا کولهيان قهدهغه کر. خهلکئ خوه ژ قئ بريراي نهرازيکر و بانگهوازي بين جيهادئ بلند کرن. هيئگئ عهبدولموتهلبيب ل تائف بوو، وي ژئ پشتهقاني يا خهلکئ ياخيويي کر. ئهقجا سولتاني ئهولادا و جارهکا دي محهمه دئ کورئ عهبدولموعين ئيناغه سهر حوکمئ. لئ ل ساللا ۱۸۵۸ئ، محهمه د مر و سولتاني عهبدولايئ کورئ وي دانا جهئ وي.

ل سهردهمئ دستووري (کو عهبدلانه دگهل دستووري بوو)، سولتان عهبدلحهميدئ ئهولادا و حسيني برايئ وي (کو پالپشتئ دستووري بوو) کره شهريفئ مهکههئ. لئ پشتئ نه مانا دستووري شهريفئ مهکههئ (حسين کورئ محهمه د کورئ عهبدولموعين)، ب دهستئ دهرويشهکئ ئهفغانئ هاته کوشتن. دبیزن ئهف کوشتنه ب ئاگهداري يا سولتاني بوو. ئهقجال ۲۸ئ گولانا ۱۸۸۰ئ، جارهکا شهرافهتا مهکههئ کره دهستئ عهبدولموتهلبيي کورئ شهريف غالبدا. پاشئ شاندهکئ بهنو عون چوونه دهف سولتاني و عهبدولموتهلبيب ب ههقالبندي يا ئينگليزي گونههبار کر، سولتاني ژئ باوهر ژئ کر و ري دا عهوني کورئ محهمه دئ کورئ عهبدولموعين کو عهبدولموتهلبيي دهسته سهر کهت و شهرافهتا مهکههئ وهرگريت. عون کو ب (عهوني رهفئق) يئ ناقدار بوو. کهسهکئ سهير بوو، ژ لايهکئفه يئ ب چريسهت و راگرتئ بوو، هند يئ دادپهروهه بوو، خهلکئ وهسا هزر دکر کو دگهل بهران ژئ يئ برهحم و دلوقانه. ژ لايهکئ ديقه ژئ، يئ ئهزمان رهش و ههلههلي بوو، هند يئ توند و دژوار بوو، خهلکئ وهسا هزر دکر کو چبکهکا دلوقانيي ژئ دلي ويدا نيئه. دژمنين وي، ئه ب وههابييه تي گونههبار دکر، لئ شيعهيان وهسا هزر دکر کو ژ وانايه. گهلهک يئ زانا و رهوشهنبير بوو، حوکمداري يا وي بؤ ماوهيئ ۲۳ سالان قهکيشا (۱۸۸۲ - ۱۹۰۵). پشتئ مرنا وي، سولتاني برازايئ وي (عهلي يئ کورئ عهبدلای) دانا جهئ وي. لئ ل ساللا ۱۹۰۸ئ، هاته لادان و شهريف حسيني کورئ عهلي ل جهئ وي هاته دانان.

حسینی کوری علی

ناقدترین و گرنترین شهریفی هه موو چاخ و سه ردهمین مه که هی بوو. هه روه سا رۆله کی کاریگه ر و گرنگیه کا مه زن د دیرۆکا عه ره بان و نه ته وایه تی یا عه ره بیدا هه بوو. ئەو ب خوه، حسینی کوری علی یی کوری محه مه دی کوری عه بدلموعینه (ژ بنه مالا به نو عه ون). ل سالا ۱۸۵۳ئ، ل سته نبۆلی ژ دایکبویه (دایکا وی ژنه کا شه رکه سی بوو ب ناڤی وه سیله خانم). ده می عه بدولموته لیبی شه رافه تا مه که هی وه رگرتی، ئەو ژی دگه ل باپیر و مامین خوه ل سته نبۆلی د ژیان. ل سالا ۱۸۵۵ئ، ده می محه مه دی عه بدولموعینی شه رافه ت وه رگرتی، چوونه مه که هی و نه قی وی (حسین) ژی دگه ل بوو. ده می محه مه د مری، عه بدلا یی مامی وی شه رافه ت وه رگرت. ل سالا ۱۸۷۵ئ، وی کچا عه بدلا یی مامی خوه (عابدیه خانم)، خواست و بۆ زاقایی شه ریفی. چوار زارۆک ژی بوون (حه سه ن، عه لی، عه بدلا و فه یسه ل)، یی ئیککی ل زارۆکینی یا خوه مر، پاشی دایکا وان ژی ل سالا ۱۸۸۹ئ، چوو به ر دلوقانی یا خودی. ل سالا ۱۸۸۰ئ، ئیکه مین پویته دانا وی ب سیاسه تی دیار بوو، ده می عه بدولموته لیب (به نو زهید) بۆ جارا دووی شه رافه تا مه که هی وه رگرتی. ئەو ژی دگه ل وی شاندى بوو، ئەوی چوویه سته نبۆلی کو سولتانی هان بده ن ژبو لادانا عه بدولموته لیبی.

د سه رده می شه رافه تا (عه ونی ره فیق) دا، دچیه سته نبۆلی و ل وی ری دبیه ئەندامی جقاتا شۆرایین. ل سته نبۆلی کچه کا شه رکه سی خواست و کچه ک ب ناڤی صالحا ژی بوو. ده می ئەو ژی مری، کچه کا ژ بنه مالا سیاسه تمه دارئ ناڤدارئ تورک (ره شید پاشا) ی خواست، کوره ک و دوو کچ ژی بوون (زهید و فاتیمه و ساره). ل ۲۴ ته مموزا ۱۹۰۸ئ، ده می دستووری ئوسمانلی هاتییه راگه هاندن، شه رافه تا مه که هی دده ستی عه لیی کوری عه بدلا ییدا بوو (کو کورمام و برایی ژنا وی یا ئیککی بوو). ئەو نه گه له ک پشته فانی دستووری بوو، ئینا حسینی کوری عه لی نامه یه ک بۆ سولتان عه بدله میدی هنارت و ب ریکا کوری خوه عه بدلا ی گه هانده ده ف کامل پاشایی سه رۆکوه زیرین وی سه رده می، تیدا داخوازی یا شه رافه تا مه که هی بۆ خوه کر بوو، چونکو مه زنتترین و هه ژیتترین ئەندامی بنه مالا هاشمییه. پشتی ره زامه ندی یا سولتانی، حسینی کوری عه لی دبیه شه ریفی مه که هی و ل ۷ کانوونا ئیککی یا ۱۹۰۸ئ، گه هشته جهی ئیماره تا خوه.

هه کو له شکرئ میسری ل حیجازه ئ نه مای (۱۸۴۰)، عورف وه سا بوو کو شه ریف پویته ب کاروبارین به دویان بده ت و والی ژی گرنگیی ب کاروبارین کارگیری یین میرگه هی بده ت. لی حسینی، ده سته لاتین خوه دبه زاندن و هنده ک ژ ده سته لاتین والی ژی بکار دئینان. خوه نیزیکی خه لکی د کر و هه رده م خه لک پالدا کو ل دژی والی راوه ستین. د ماوه یی هه شت سالاندا، پینج والی ل مه که هی هاتنه گوهارتن. ل سالا ۱۹۱۰ئ، هه فرکی

بین دناقبه را (حسینی و ئیبن سعودی) دا دست پیکرن. قی هه فرکی بۆ ماوهیی پازده سالان قه کیشا. لی د هه مان دهمی قی هه فرکییدا، حسینی کوری عه لی سه رکیشی یا له شکه ره کی ئوسمانلی دکر ژبو ژناقبرن و ته میکرنا یاخیبونین ئه درسی ل یه مه نی و ئه بها. دهوله تا ئوسمانلی ژی، ب شه ری ئیتالیا قه یا مژوول بوو. ب قی چه ندی ژی، دهسته لاتا شه ریف حسینی ل حجازی موکتر لی هات و وه کو میری هه موو ده قهرین حجازی د هاته دیتن.

دهستپیکا هه قبه ندی بین وی دگه ل ئینگیزی

ل دهستپیکا ۱۹۱۴ئ، عه بدلا یی کوری حسینی ژ مه که هی د چوو سته نبۆلی، د ریکا خودا ل قاهیره راهه ستیا و سه ره دانا خدیوی عه باس حلمی کر (ل ته لارا عابدین)، ل ویری چافی وی ب کچنه ر (نونه ری بریتانیا ل میسری) و رونالد ستورز (سکریتیری روژه هلای) که فت. ل قی دیداری، عه بدلا یی ئاماژه ب هه قبه ندی بین نه جه گیرین بابی خوه و سته نبۆلی کر، لی کچنه ری ب کومیتته کا مه تاتی، ئاماژه ب هه قبه ندی بین جه گیرین دناقبه را تورکیا و بریتانیا دا کر. هه روه سا بۆ خویا کر کو وان نه قیت دهستین خوه بکه نه دنا ف باه تین نافخوی بین وه لاتاندا. دهمی ل نیسانا هه مان سال ژ سته نبۆلی قه گه رای، جاره کا دی ل ته لارا عابدین بۆ میقان، رونالد ستورز سه ره دانا وی کر و دانوستاندین دوور و دیری ب هه قرا کرن.

دهمی جه نگا جیهانی یا ئیکی (ل ته باخا ۱۹۱۴ئ)، ل ئوروا دهستپیکری، کچنه ر ل بیهنه دانی بوو. هیشتا ل بریتانیا، فه رمانا وی ده رکه فت و بۆ وه زیری جه نگی. ستورز که سه ک ب نا قی عه لی ئه صفه ر به زاز (کو به هائی بوو)، هه نارته ده ف حسینی و ژی خواست کو ئه گه ر تورکیا هاته دنا ف شه پیدایا، فه ره هه ر ژ نوکه هه لو یستی خوه یی ل سه ر شه ری خویا که ت. وی د به رسقیدا بۆ خویا کر کو دی بیلایه ن بیت، لی ئه گه ر تورکیا هیرش کره سه ر حجازی، هینگی دی پیدقی ب هاریکاری یا له شکه ری یا بریتانیا بیت. ل ۳۱ چریا ئیکی یا ۱۹۱۴ئ، ئه ف به رسقه گه هشته ستورز کول وی دهمی شه ر هاتبوو راگه هاندن. هه رچه نده بریتانیا و فه رنسا و رۆسیا بریار دا بوون کو ئارامی یا تورکیا بپاریزن (ئه گه ر ب بیلایه نی بمینیت). لی وه سا دیار بوو کو تورکیا هاتبوو کرین ژ لایی ئه لمانیا قه (ل گوره ی داخویانی بین هه قبه یمانان). ئه قجا بریتانیا سوژ و په یمان دانه عه ره بان، ئه گه ر هاریکار بن، ل داوی یا شه ری مایین خوه د گزیرته یا عه ره بی ناکه ن. نه دووره ژی، خیلافه تی بده نه که سه کی عه ره بی ره سه ن ژ گزیرته یا عه ره بی.

شه ریف حسینی، فه یسه لی کوری خوه هه نارته سته نبۆلی کو گازنده بین بابی خوه ژ وه هیب پاشای بگه هینته سولتانی، نه مازه دهمی عه ره به کی حجازی ب سه ر هنده ک دوکومینتین ل دژی حسینی هه لبووی و ئه و پیلان بۆ حسینی ئاشکرا کرین. ل شواتا

۱۹۱۵ئى، فەيىسەل گەھىشتە دىمەشقى و ب ئاۋايەككى نەينى پەيۋەندى ب پىرانى يا سەرۈك و شىخىن عەرەبان كر و پىشنىازا كچنەرى بۇ خويىا كر. پاشى ژى پرسىيار كر، ئەگەر حسىنى بابى ۋى، شورەشەكى ل دژى توركىيا بكت، كا ھەلۋىستى وان دى چ بيت؟

ل ستەنبۇلى گەلەك خاترا فەيىسەلى ھاتە گرتن و سولتانى سۆز داىى كو ۋەھىب پاشاى بگوهورىت و غالب پاشاى بدانتە جەى ۋى (غالب پاشا كەسەكى ئاشتىخواز و دوورە بەلا بوو). سولتانى ژى خواست كو پەيۋەندى يىن خوە دگەل عەرەبان ب ھىز بىخىت، چونكو توركىيا ب شەرپى دەرەنىلفە، گەلەك يا ئالۆز بوو. داخواز ژ شەرپىف حسىنى كر بوو كو جىھادى دناف موسلمانىن عەرەبدا راگەھىنىت، لى ھىشتا ۋى نە راگەھاند بوو. پاشى فەيىسەل فەگەر افە و ل ۲۳ى گولانى، گەھىشتە دىمەشقى. ۋەسا دىت كو ھەموو سەرۈك و شىخىن عەرەبان دى پىشتەفانى يا شورەشى كەن. ھەرۋەسا دگەل ياسىن ھاشمى ژى كۆمبوو كو ھىنگى سەرۈك ئەركانى فەيلەقا ۱۲ بوو (ئانكو گىرنگىەكا مەزن ھەبوو). ل ۲۰ى خىزىرانا ۱۹۱۵ئى، فەيىسەل گەھىشتە مەكەھى و راپۇرتەكا تىروتەسەل ب ھەموو بابەتان دا بابى خوە. ئەفجا بابى ۋى دەست ب مفاۋەزاتىن دگەل سىر ھىرى مەكماھون كر (ھىنگى مەكماھون نوونەرى برىتانىا بوو ل مىسرى). مفاۋەزاتىن وان، ژ دە نامەيان پىك دەاتن، پىنج ژ جەم حسىنى و پىنج ژ جەم مەكماھون. ئەف نامە ل ھەفگۇھارتە ب نافی مفاۋەزاتىن (حسین- مەكماھون) ھاتبوو ب نافرەن.

ل دەستىكا سالا ۱۹۱۶ئى، جارەكا دى فەيىسەلى كورى حسىنى چوو دىمەشقى، داکو ژ نىزىكفە سەرۋەرى دەفەرى بۇ بابى خوە ئاشكرا بكت. لى ئەفجارە خەلك ۋەكو جارا پىشنى نەبوو، جەمال پاشاى ھندەك رىكارىن توند ل دژى عروپەتى ئەنجامدا بوون و ل ۲۱ى تەباخا ۱۹۱۵ئى، گەلەك كەسین نەتەۋەپارىز ب سىدارىفە كر بوون. ئەفسەرىن عەرەب بۇ دەفەرىن دوور فەگوھاست بوون و ھندەك ئەفسەرىن تورك ئىنا بوونە جەى وان، ھەرۋەسا كۆمەكا بنەمالىن ناقدار و دەسترووېشى نەفى كر بوونە ئەنادۆلى. زىدەبارى قى چەندى ژى، برس و كولبەكا كۆژەك ل شامى بەلاف بىوو. ل شواتا ۱۹۱۶ئى، ئەنۋەر پاشاى سەرەدانا دىمەشقى كر و پاشى ب ياۋەرى يا جەمال پاشاى و فەيىسەلى بەر ب مەدىنىفە چوون. ل مەدىنى داخوازكرن كو دگەل حسىنى كۆم بىن، لى حسىن ل كۆمبوونى بەرھەف نەبوو، تنى دوو شىرىن زىركرى ۋەكو دىارى بۇ ھنارتن. دەمى ئەنۋەر پاشاى پرسىيارا لەشكەرى عەرەبان ژ فەيىسەلى كرى، گۆتى ھەموو ژبۇ شەرپى كافران ھاتىنە بەرھەفكرن.

ب قى چەندى ژى، ژ سەرھەسەرھە دگەل توركىيا بوون، لى ژ بنفە بنفە لەشكەرى خوە ژبۇ ھەلگىرسانا شورەشەكى بەرھەف دكر. دەمى ئەنۋەر پاشا گەھىشتىبە ستەنبۇلى، جارەكا دى ژ حسىنى داخواز كر كو جىھادا پىرۆز راگەھىنىت. لى ل ۱۶ى ئادارى، حسىنى

کورئ عهلی برووسکه یهک بۆ سه روکوه زیران هنارت و تیدا خویا کر بوو کو دئ جیهادا پیرۆز ب قان مهرجان راگه هینیت:

- لیئورینه کا گشتی ژبو هه موو تاوانبارین سیاسی ده ریخن.
- داخوازی یین عیراقتی و سوریا سه بارهت ب سیسته می لا مه رکه زیی یه سه ند بکن.
- ئیمارهتا مه که هئ بیته میراتگری ژبو وی و زاروکین وی.

ل داوی یا برووسکی ژی خویا کر بوو: "ئه گهر ئه ف مه رجه نه هینه په سه ندرن، ئه ز ناکه فمه دناف شه ره کیدا کو ل ده ستپیکي من پیشنیار کر بوو کو نه که فینه تیدا. تنئ دئ دوعاکه م کو خودئ سه رکه فتنئ بکه ته د ریکا هه وه دا." قئ برووسکی ده سه تله تدارین سه تله نبؤلئ سه تماندن، ئینا ب برووسکه کا توند و مشت گه ف به رسقا وی دان و گو تنئ: "ئه گهر تو موجه دین به ره فکری نه هنیری، هه تا ب دوماهی هاتنا شه ری، فه یسه ل دئ مینته ل دیمه شقی، دبیت هه والین نه خوشتر ژی بهیسی." شه ریف حسینی ل برووسکا وان فه گهراند و گو تنئ: "ده می من فه یسه ل هنارتیه دیمه شقی، ئه ز ل هیقی یا فه گهریانا وی نه بووم." لی سه روکئ وه زیران، وه سا هزر کر کو ئه ف توندیه د به رژه وه ندا واندا نابیت. له وا برووسکه کا دی ب ئاوایه کئ نه رمتر بۆ هنارت کو دلئ وی خوش بکه ت. فه یسه ل ب شه رقانین خو فه (کو نیزیکی پینجی که سان بوون)، مانه ل دیمه شقی و خوه فیتری چه وایه تی یا کارکرنا ل سه ر دوو جه مسهران دکر. ل وی ده می بابئ وی له شکه ری خوه ژبو شوره شی به ره ف دکر، وی خوه نیزیکی جه مال پاشای دکر و خوشخوشک بۆ دگو تنئ. لی ده می نامه یه کا نهینی ژ بابئ وی گه هشتیه ده ستی کو هه لگیرسانا شوره شی یا نیزیکی بووی، ژ جه مال پاشای خواست کو بچیه به راهی یا موجهیدان و دگه ل خوه بینیت، داکو پشکداریی د شه ری سینائیدا بکن. هه رچه نده جه مال پاشا د بیره وه ری یین خوه دا دده ته خویاکرن کو وی د زانی فه یسه ل دره وا دکه ت، لی وی ری دایئ، چونکو وی خوه ژبو لیدانا شوره شی به ره ف کر بوو، کو هه ر ژ هه لگیرسانا چریسکین وی یین ده ستپیکي فه مرینیت. ژبو قئ چه ندئ ژی، وی ل مه دینی له شکه ره ک ب فه رمانده یی یا فه خری پاشای به ره ف کر بوو داکو نه هیلیت شوره شا وان بگه هته ده فه ری دئ یین عه ره بان و به ره لاف بییت.

والین حیجازئ (غالب پاشا)، سه رکر دایه تی یا ته قایا له شکه ری حیجازئ دکر. فه خری پاشای ژی، سه رکیشی یا هیزین ل مه دینی دکر. ل هاقینا ۱۹۱۶ئ، غالب پاشا چوو تائف کو هاقینا خوه ل وئری بئورینیت. ل سپیده هی یا ۱۰ئ خزیرانا ۱۹۱۶ئ، سه ربازان مه شقین خوه یین له شکه ری یین بی چه ک، ب سه رکیشی یا ده رویش به گئ دکرن کو نیزیکی ۱۲۰۰ سه ربازان بوون. ژ نشکه کئفه که فتنه بهر بارانه کا گولله یان، ده می ده رویش

به گئی پرسیارا شہرِ حسیں کری کا ٹہ قہہ چپیہ، وی گوتی: "ئیدی مہ ہوین نہ قین ل سہر ئاخا مہ بن...." ٹہ قہہ ب ئیکہ مین روژا راگہ ہاندنا شورہ شی دہیتہ ہژمارتن. ئیکہ مین ئوردی یا تورکی خوہ تہ سلیمی شہرقانین شورہ شی کریں، ئوردی یا جہدہ بوو کو ل ۱۶ خزیرانی، خوہ تہ سلیم کر. پاشی ل ۲۲ ہی قی، ئوردی یا تائف ڈی خوہ تہ سلیمکر. تنی ئوردی یا مہ دینی ب سہرکیشی یا فہ خری پاشای (کو صوفیہ کئی تورکی بہ کتاشی بوو)، بہرگری ژ چہ پەرئ خوہ دکر و خوہ تہ سلیمی ہی زین عہرہ بان نہ کر. شہرقانین شورہ شی نہ شیان مہ دینی بستین، ہندک ہی زین خوہ ژبو دوورپنچکرنا مہ دینی ہی لان و ہی زین دی (ب سہرکیشی یا فہ یصلی و لورانس)، بہر ب باکووریفہ چوون.

ہہ ژی گوتتہ، کومہ کا ٹہفسہرین عیراقی و سوری ڈی دگہل قی ہی زیا فہ یصلی بوون. ل ۲۴ کانوونا دووی یا ۱۹۱۷ئ، بہندہ را ٹہلوہجہ ستاند و پاشی ل ۶ تہ مموزا ۱۹۱۷ئ، عہقہ بہ ستاند. ل دہستپیکا چریا ئیکئی یا ۱۹۱۸ئ، ہی زین شازادہ فہ یصلی گہشتنہ دیمہ شقی. ہہ ژی گوتتہ کو حسینئ کورئ عہلی (ل ۲۹ چریا ئیکئی یا سالا ۱۹۱۶ئ)، ببوو مہلیکی حیجازی و خہلکی بہ یعہ دابووی.

حوکمداری یا شہریفی ل سوریا

ل ہافینا ۱۹۱۸ئ، شہرقانین شازادہ فہ یصلی ل روژہ لاتا ئوردن بوون کو شاپہرئ راستی یی لہشکہرئ ئینگلیزی پیک د ئینا. ل ۱۹ئ ئیلوئی، دہمی جہنہ رال ٹہللہ نبی (سہرکردئ ہی زین ئینگلیزی)، دہست ب ہیرشکرنی کری، کئبہرکی یا شہرقانان بوو ژبو چوونا دناف دیمہ شقیدا. ژ لایئ روژٹافایقہ سوارین ئوسترالی و ژ لایئ باشوریفہ شہرقانین عہرہ بان (ب سہرکیشی یا شہرِ ناصر) چوونہ د دیمہ شقیدا. شہرِ ناصر نوونہرئ فہ یصلی بوو، لورانس و نوری سہعید و گہلک ژ شیخ و سہرؤکین عہرہ بان ڈی ل گہل بوون. خہلکی دیمہ شقی ب گہرمی و دلخوشی، پیشوازی یا ہی زین عہرہ بی دکر. ٹہ قہہ ژی دہستپیکا حوکمداری یا شہریفی بوو ل سوریی.

ل ۳۰ئ ئیلوئی، لہشکہرئ تورکیا دیمہ شق بہردا. ل وی دہمی، شازادہ سہعید و شازادہ عہدلقادر (ہہردوو نہ قی یین شیخ عہدلقادرئ جہزائیری) ل دیمہ شقی بوون و دیمہ شق ژ تالانکرنئ و نہ ہی بی پاراست بوو. پاشی شازادہ سہعید ب بہرہ قبوونا شوکری پاشایی ٹہ یووبی، حکومہ تہ کا بہرہ وخت ب سہرؤکاتی یا خوہ پیک ئینا و ل سہرانسہری سوریی بہ لافکر کو حکومہ تا وی، ل بن ئالایی مہلیک حسینئ یہ. لی دہمی لورانس گہشتیبہ دیمہ شقی، ٹہ قہ حکومہ تا بہرہ وخت رہتکر و راگہ ہاند کو ٹہو نوونہرئ شازادہ فہ یصلی یہ و نا بیت بیی وان چ حکومہ تہ ژبو سوریی بہینہ دانان. ٹہ قجا، حکومہ تہ کا دی یا بہرہ وخت ب سہرؤکاتی یا رہزا پاشایی رکابی پیک ئینا و ہہ تا سہرؤکی حکومہ تہ دگہیت، شوکری پاشایی ٹہ یووبی کرہ بریکاری ب ریقہ برنا

حکومه تی و نوری سه عید ژی کره فرماندئ گشتیی هیژین چه کدار. لی ههردوو شازاده یین جه زائیری ئەف حوکمه قهبول نه کر و جادهه یین دیمه شقی مشتی تالانکرن و نه هیبه بوون. ل دهمژمیر ئیکی پشتی نیفرۆ یا ۳ی چریا ئیکی، جه نه رال ئەلله نبی گه ههشته دیمه شقی. بهری گه ههشتا وی کومه کا برووسکه یان بۆ وی ژ فره نسا و بریتانیا هاتبوون کو فرهه پیگیری ب په یمانانما سایکس- بیکۆ بکهت و نه هیلیت شوره شا (فه یسهل- لورانس) سهه بگریت. ل هۆتیلای فیکتوریا هاته خوار و ئیکسهه ههنا ته ددویف فه یسهلی را. لی ل وی دهمی ژ نوی فه یسهل ب ترینی گه ههشتبوو دیمه شقی و پرانی یا خه لکی ب تفهنگ و رم و شمشیرین خوڤه ل پیشوازی یا وی بوون. نیزیکی هزار و پینج سهه سواران ب دویف قه بوون. ئەفجا ما چه بییری، نه دزانی کا فی جه ماوه ری هاتییه پیشوازی بهیلیت و فه رمانا ئەلله نبی ب جه بینیت، یان ل دویف ملله تی بچیت و فه رمانا جه نه رالی پشتگوه پاڤیت. ل داویی ژی، وی مللهت ههلبژارت و ئەو ترومبیلای جه نه رال ئەلله نبی بۆ ههنا رتی قالا قه گه رافه.

جه نه رال ئەلله نبی فه یسهل ئاگه هدار کر کو دی ل بن ئینتدایا فره نسی بیت و دی سه ره رشتی یا سویری ب تنی کهت، نابیت مای خوه د لوبنان و فه له ستینی بکهت. لی فه یسهلی قه ببول نه کر و گوئی، ژ بلی بریتانیا ئەو ل بن حوکمداری یا چ دهوله تین دی نابیت. ههروه سا بۆ خویا کر کو وی وه لاته که نه قیت، چ دهروازه یین ده ریایی نه بن. پشتی دانوستاندنن وان نه گه ههشتینه چ ئەنجامان، جه نه رالی ب مجدی گوئی: "ئەز فه رماندئ گشتیی له شکه ریمه و تو جه نه راله کی ل بن فه رمانا من، فرهه فی فه رمانی ب جه بینیی هه تاکو هندهک دانوستاندنن دی ل سهه دهینه کرن." فه یسهلی ژی پیگیری ب فه رمانا وی کر. دهمی رهوش هوسا ب دوماهی هاتی، لورانس داخوازا مۆله تی ژ جه نه رالی کر کو قه گه ریته قه بریتانیا. ل بریتانیا دهمی مه لیک جورجی پینجی فیای ویساما شه ره فی پیشکیشی لورانس بکهت، لورانس ئەو ویسامه ره تکر و گوئی: "ب درێژاهی یا سه ره دهمی جهنگی و ههتا سهه رکه فتنی، من مل ب ملی شازاده فه یسهلی شه ری کری، نوکه ژی بریتانیا دقیت پشتا خوه بده ته فه یسهلی و ژ سوژ و په یمانین خوه لیقه بییت."

پشتی سهه رکه فتتا له شکه ری ئینگیزی ل دیمه شقی، فره نسی لی ب گومان که فتن و هیزه کا مه زن ل لبنائی خرڤه کر. هه ردهم ههول ددان کو هه فرکی یین مه سه بی دناف جفاکی موزاییکی وه لاتین شامیدا چیکه ن، داکو ئازاوه و بی سهه روبه ری ل سهه باژیران زال بییت. ئەفه ژی دی بیته به هانه یهک کو وه لاتین عه ره بان بیخنه د بن چاقدیرییه کا دهولیدا، چونکو عه ره ب ب کتر حوکمداری یا خوه سهه ر ناهین. د فی سهه روبه ری ئالۆزدا، لورانس، برووسکه یهک بۆ فه یسهلی ههنا رت و ژی خواست کو به ز خوه بگه هینهت پاریس، داکو پیشکداری د کۆنگره یی ئاشتییدا بکهت. ل ۱۸ی کانونا دووی یا ۱۹۱۹ی، کۆنگره ی دهست پیکر و مه لیک فه یسهل و روسته م چه یدهه وه کو نوونه رین عه ره بان پیشکداری د

کۆنگره‌یدا کرن. نوری سه‌عید و لورانس و عه‌ونی عه‌بدله‌ادی، هاریکارین وی بوون. فه‌یسه‌لی ب جلکین خوه یین عه‌ره‌بی و سه‌روسیمایی خوه یی ئەسمه‌ر، سه‌رنجا پرانی یا به‌ره‌ه‌قبووییان ب نک خو‌قه راکیشا. ل ٦ی شواتی، فه‌یسه‌لی گۆتارا خوه ب ئاوایه‌کی هیدی و ل سه‌ر خوه پیشکیشی کۆنگره‌ی کر. دگۆتارا خوه‌دا، ئاماژە ب دیرۆکا دیرینا عه‌ره‌بان و ئیسلامه‌تیج کر، پاشی هاته سه‌ر سوژ و په‌یمانین بریتانیا داینه عه‌ره‌بان. ل په‌راویزا کۆنگره‌ی سه‌روکین هه‌ر چوار ده‌وله‌تین مه‌زن، دانوستاندن ل سه‌ر ره‌وشا عه‌ره‌بان دکرن و هه‌رده‌م بریتانیا به‌ره‌قانی ژ هه‌لوێستی عه‌ره‌بان دکر، چونکو د سه‌رده‌می شه‌ریدا، پشته‌فانیه‌کا مه‌زن بۆ هه‌قه‌یمانان پیشکیشکر بوو. ل داویج، هه‌ر چوار لایه‌نین مه‌زن و زله‌یز (ل ٢٥ی ئادارا ١٩١٩ئ)، بریار دان کو لیژنه‌یه‌کا فه‌کۆلین و دویفچوونی پیک بینن و فریکه‌نه سوڕی، داکو پیزانین و زانیاریان ل سه‌ر کۆم بکه‌ن.

فه‌یسه‌ل به‌لەز فه‌گه‌رافه‌ سوڕی، داکو کاری پیشوازیکرنا لیژنی به‌ره‌ه‌ف بکه‌ت. هه‌ر چه‌ه‌کی گه‌هشت بای، جه‌ماوه‌ره‌کی زۆر ده‌اته پیشوازی و وی ژ، گۆتار بۆ د خواندن. لی د گۆتارین خوه یین قی جاریدا، بابه‌ته‌کی نوو ئینا بوو سه‌ر گۆره‌پانا خه‌ونین عه‌ره‌بان. ئەو ژ ی ئەو بوو، کول شوینا چیکرنا ده‌وله‌ته‌کا عه‌ره‌بی یا ئیکگری، وه‌سا پیشنیاز کر، هه‌ر وه‌لاته‌ک ب ته‌نا خوه، سه‌ره‌خۆیی یا خوه داخواز که‌ت. به‌هانه‌یا وی ژ ی ئەو بوو، کو وه‌لاتین عه‌ره‌بان ژ هه‌فجودانه و هه‌ر ئیکی عورف و ته‌رزین خوه یین تابه‌ت ژبو ژیان و ژیاړی هه‌نه، پرانی یا خه‌لکی به‌ره‌ه‌قبوویی پالپستی یا گۆتارا وی دکرن. ئەفجا به‌لەز کار ژبو ئەنجامدانا هه‌لبژارتان کر، داکو نوونه‌رین مله‌تی ل هه‌مه‌به‌ری لیژنی راوه‌ستن. لی چونکو به‌لەز بوون، هه‌لبژارتن ل سه‌ر ستایی ئوسمانلیان هاتنه ئەنجامدان. ل لوبنان و فه‌له‌ستینی ژ، ب ئاوازی مه‌زبه‌ته‌یان هاتنه کرن. ئەو جقاتا هاتیه هه‌لبژارتن، نافی (کۆنگری سوڕی) ل سه‌ر هاته دانان. ئەف جقاته ل ٣ی خزیرانی، هاته فه‌کرن و ب پرانی یا ده‌نگا هاشمی ئەتاسی کره سه‌روکی جقاتی. ل روونشتنا ئیکی سه‌د و چوار ئەندام به‌ره‌ه‌ف ببوون، شازده ئەندامان بایکۆت کر بوو. هه‌ر شازده که‌س، نوونه‌رین لوبنانی بوون. ده‌سته‌لاتا فره‌نسی ل لوبنانی نه‌هیلا بوو نوونه‌رین وان پیشکاریی د کۆمبوونیدا بکه‌ن.

ل ١٠ی خزیرانی، لیژنه‌یا ئەمیریکی (پشتی فره‌نسا و بریتانیا خوه ژ ی فه‌کیشای)، ب سه‌روکاتی یا مستر چارلس کراین گه‌هشته یافا و بۆ ماوی ٤٢ روژان ل گه‌له‌ک ده‌فهران گه‌ریان و چاڤیکه‌فتن دگه‌ل خه‌لکی دکرن. د قی ماوه‌یدا، سه‌ره‌دانا ٣٦ باژیران کرن و پیشوازی یا ١٥٢٠ شاندان کرن و ١٨٦٣ یاداشت وه‌رگرتن. پرانی یا خه‌لکی شامی (ژ بلی لبنانی)، وه‌سا ددا خویا کرن وه‌کو فه‌یسه‌لی د قیا (کو سوڕیا بکه‌فته دبن ئینتدایا ئەمیریکی یان بریتانیفه). خه‌لکی لوبنان د خواست کو بکه‌ڤیته د بن ئینتدایا فره‌نسیفه. سه‌ده‌می هه‌لوێستی لوبنانی ژ ی تابه‌فا مارۆنیان بوو. قی تابه‌فا ئایینی، خه‌لک وه‌سا

تینگه هاند بوو کو لیژنا ئەمیریکی مهیلدارا پروتستاندانه ل دژی مارۆنیان، ههروهسا فرهنسییان، مهبلهغین مهزنین پارهی خهرج کر بوون کو خه لک ل دژی ئەمیریکا و بریتانیا راوهستیت. ئەف جهنگا ریکلامان گههشته وی رادهی کو هه رکهسی ل بهیروتی پالپشتی یا بریتانیا یان ئەمیریکا دکر ب خائین د هاته ل قهلهمدان. ل دیمهشقی ژی، هه رکهسی پالپشتی یا فرهنسا کر با، دا ب خائین هیته هژمارتن.

لئ ل ۱۵ی ئیلونا ۱۹۱۹ی، بریتانیا و فرهنسا ل سهه وی چهندی پیکهاتن کو عیراق (مووسل ژی دگهلا) و فهلهستین بکهفنه د بن ئینتدایا بریتانیقه. ل بهرانبهری قی چهندی ژی، سوریا و لبنان ل بن ئینتدایا فرهنسی بن. پاشی ماف دا فرهنسا کو ل گورهی چهزا خوه، سههدهریی دگهله کیهسی فهیسهلی بکهت. ب قی چهندی ژی، بریتانیا دهست ژ فهیسهلی بهردا و بهرژهوهندا خوه پاراست. ل ۱۸ی ئیلونی، فهیسهل گههشته لهندهن و دگهله جهنهرا لئلهنبی چوونه دهف لوید جورج، ئەقی داویی گوتی، ئەقه پیکهاتنه و فرهه ههماهنگی دگهله فرهنسییان بکهت. فهیسهلی ئومیدهک ب ئەمیریکیان هه بوو، لی وهسا بۆ خویا بوو کو ئەو ژی نهما. ئەقجا دوو ریگ هه بوون: یان دئ دگهله فرهنسییان پیک هیت، یان ژی دئ خوه ژ فرهنسی و بریتانییان ههردوویان دوور ئیخیت. لی وی ریگا ئیکی ههلبژارت و ل ۲۰ی چریا ئیکی، بهرهف پاریسقه دا ری. بۆ ماوی دوو هه یقان، ب سههیرهشتی یا کلیمه نصوی سهرۆکوهزیرین فرهنسا، وی مفاوهزه دگهله فرهنسییان دکر. ل داوی، پرۆژی ههقهمانهکی بۆ فهیسهلی پیکهاتن.

ل گورهی قی پرۆژی، فرهنسا دئ ریژی ل دهولهتا عه رهبی گریت (ل دیمهشقی)، فرهه ئەو ژی ریژی ل ئیستعمارا فرهنسی بگرن (ل لوپنان). ئوو هه پیدقیهکان عه رهبان بقی، تنی دئ ژ فرههسا هیته داخوازرکن. لی دهمی رهئیا بابی خوه وهگرتی، بابی وی ژی خواست کو قاییل نه بییت و رته بکهت. فهیسهل قهگهراقه سوریی، داکو خه لکی پی قاییلکهت و بابی خوه بیخته ل بهرانبهری بویه رهکی رووادی. لی دهمی خه لکی سوریی دهنگوباسین ههقهیماناما فرهنسا و بریتانیا بهیستین، رابوونه سهه خوه و خوپیشاندانین ل دژی فرهنسا ئەجامدان. ههروهسا ل ۲۷ی چریا دووی، کومبوونهکا بهرفههرا میلی گریدا و بریار دان کو لیژنهیهکا نیشتمانی یا بالا پیک بینن ژبۆ بهرهقانیکرنا ژ سوریی. ژلایهکی دیقه ژی، لهشکهری تورکیا (ل کلیکیا)، د ئامادهباشیندا بوو کو شه ری فرهنسا بکهت و هندهک ژباژیترین سوریی بستینهته.

د قان کاوداناندا، فرههسا جهنهرا ل غورۆ کره مهندوبی خوه یی سامی ل بهیروت. غورۆ ل ۲۱ چریا دووی، گههشته بهیروت و ئیکه مین کاری کری، شه ری تورکیا بوو (ل کلیکیا). لی هه ردهم خه لکی دیمهشقی نه دهیلا هیزین وی یین لهشکهری ب ترینی بگههنه جهی مه رهمی. ب قی چهندی ژی، وی که ربوکینهک ژ خه لکی دیمهشقی هه لگرت بوو. ل فرههسا بریار هاته دان کو فهیسهلی قهگه رینهقه سوریی داکو رهوشی ئارام بکهتهقه.

فهیصلی ژئی خواست کو پهیمانانما وان ب نهینی بمینیت، هه تاکو رهوشی ئارام دکهت. لی هیشتا فهیصل نهگه هشتیه بهیروت، روژناما (ئهلتان) هه والی پهیمانانمی به لاکر و تیدا خویا کر کو فهیصل ب دانانا حکومه تهکا عه ره بی یی قایل بووی، کو ب سه ره رشتی یا راویژکارین فره نسی بیت. ئه قجا ب ئیکجاری ملهت خوینگه رم بوو، هه چه نده فهیصل گه هشته دیمه شقی و گو تارهک بو خه لکی خواند، لی خه لکی چ گرنگی ب گو تارا وی نه دا و هه موویان به ره هقی یا خوه خویا دکر کو ژپیخه مهت ئیراده یا مله تهی شه ری بکن و خوه بو بده نه کوشتن.

ل ۲۰ کانوونا دووی یا ۱۹۲۰ئ، وه زاره تا که لیمه نصو کهفت و وه زاره تهکا نوو (ب سه روکاتی یا میلیران) هاته جهی وی. سه روکو هزیرین نوو، به رو قازی یی به ری خوه، ل وی باوه ری بوو کو دوژا سوریا، تنی ب هیزه کا له شکه ری چاره سه ر دبیت. پشتی قی گوهورینا د هه لوئستی فره نسادا، فهیصلی بریار دا کو بچیته دناق ریزین جه ماوه ریدا، چونکو ژ وی چه ندی دترسیا کو جه ماوه ری و سیاسه تی هه ردوویان ژ ده ست بده ت. ب قی پینگافی، شیا خه لکی قایل بکه ت کو ب زووترین ده م سه رخوه بوونا سوریی (ب لبنان و فهله ستینقه) راگه هینن و وی بکنه مه لیکئ شامی.

ل ۶ ئاداری، کونگری سوری کومبوونه کا بله ز کر و تیدا سه ره خوی یا سوریی (ب لوبنان و فهله ستینقه) راگه هاند و فهیصل کره مه لیک. ل هه مان روژی، ۲۹ ئه فسه رین عیراقی (ل سوریی) ل مالا نوری سه عید کومبوون و بریارا سه ره خوی یا عیراقی دان، پیشنیاز کرن کو عه بدلایی کوری شه ریف حسینی بیته مه لیکئ عیراقی. ئه ف هه ردو و بریارین کونگری سوریی و ئه فسه رین عیراقی، ب نه رازیبوونه کا توند ژ لایی فره نسا و بریتانیا قه هاتنه پیشوازیکن. وه زیری ده رفه کاری یا بریتانیا (کرزن) برووسکه هیک بو فهیصلی هنارت و تیدا دیار کر کو کونگری سوریی، چ سیفه تین شه رعی نینن و بریتانیا قه بوول ناکه ت چ که س و چ لایه ن نوونه ری یا عیراق و فهله ستین ل دیمه شقی بکن. پاشی ل ئیکی نیسان برووسکه کا دی بو حسینی و کوری وی عه بدلای هنارت، تیدا خویا کر بوو کو ئه و ۲۹ ئه فسه رین عیراقی یین ل سوریی، نوونه ری یا عیراقی ناکه ن و تنی کونگری پیکه اتنی ماف هه یه بریاری ل سه ر چاره نفیسی عیراقی بده ت. ل بهیروت ژی، بریارا کونگری سوریی ب توندی هاته ره تکر.

ل ۱۲ ئاداری، جقاتا کارگیری یا لوبنان کومبوونه ک کر و بریاره ک ب ریکا جه نه رال غوروی بو کونگری پیکه اتنی بلند کر. تیدا هات بوو کو چ لایه نان ماف نینه (بئی ئاگه هدراری یا خه لکی لوبنانی)، بریاران پیش لوبنانیا قه بده ن. پاشی ل ۲۲ ئاداری، جقاتا کارگیری و کومه کا ماقویل و ناقدارین لبنان ل به عبه دا کومبوون و سه رخوه بوونا لبنانی راگه هاند. ئه ف بریاره ب دلی موسلمانان نه بوو، چونکو پرانی یا موسلمانان هه ز دکر

سەر ب دەوله تا شامیڤه بن و دوعا ب نافی مهلیک فهیصهلی دخواندن. خه لکی مهسیحی ژی، ب وهلاتی خوّهیی خوهسه رهڤه دگریدیایی بوون.

ئیکه مین وهزاره تا ل سهرده می مهلیک فهیصهلی هاتییه چیکرن، وهزاره تا رهزا ره کابی بوو. لی جه ماوه ری سوریی، ژ فی کابینا وهزاره تی نه درازی بوون، چونکو پرانی یا وهزیران ب نافسالفه چوویی و میانره و بوون دسیاسه تیدا، ئهڤجا خه لکی وهسا هزر دکر کو دلاوازن. ئهفسه ره کی گهنج ب نافی (یوسف ئه لعه زمه) سه رکیشی و هاندانا فی نه درازی بوونی دکر. ل وی سهرده می، ژیی وی ۳۶ سال بوون و بریکاری وهزاره تا جهنگی بوو. پشتی راگه هاندانا بریارین سان ریمو (ل ۲۵ ی نیسانی)، نه درازی بوونا خه لکی توندتر لی هات. د هه مان ده مدا ژی، لهشکه ری تورکیا ل کلیکا بهر ب پیشکه فتنقه بوو هه تا گه هشتیه سهر توخییی باکوری سوریی. ده می ره کابی پیشنیازکری کو فره داخوازا هاریکاری ژ فره نسا بکن. یوسف ئه لعه زمه ب توندی ل دژ راوه ستا و دگوت کو دی هه موو فره نسییان هاقیته د ده ریاییدا. ل ۲۱ گولانی، رهزا ره کابی ژ شان ههڤکی و خه ونرۆژکان بیزار بوو، چوو مالا خوه و ده ست ژ کارکیشانا خوه پیشکیشی مهلیکی کر. ل رۆژا ددویفدا، مهلیکی هاشمی ئه تاسی ته کلیفکر کو کابینه کا نوو یا وهزاری دانیت. د فی کابینیدا یوسف ئه لعه زمه کره وهزیری جهنگی. پرانی یا وهزیری فی کابینی، هه ریین کابینا بۆری بوون، تنی یوسف ئه لعه زمه و عه بدلره حمان شه هه ندهر تی نه بن.

فی کابینی ب مجدی کار دکر و وهزیری جهنگی هه ول ددا کو لهشکه ره کی ب هیژ دامه زرنیت. ته جنیدا ب زۆری ل شوینا شه ش هه یقان کره ساله ک و سه ره دانا حه له بی کر کو ره وشا توخییی باکوری سوریی بزانیته. لی د راستیدا وی دڤیا هنده ک پیکه اتن و دانوستاندنن لهشکه ری دگه ل مسته فا که مال پاشای بکه ت. ئهڤجا بریتانیا و فره نسا هه ست پیکر کو ئه و کاری هنده ساله وان ژبو جودا کرنا عه ره ب و تورکان کری، نه دووره ب ئاقیدا بچیت و جاره کا دی ژ ههڤنیزیک ببهڤه. ب فی چه ندی ژی، فره نسا گه هشته وی باوه ری کو فره ده ست ژ سوریی یان ژ کلیکا بهر ده ت، چونکو نه شیت د هه مان ده مدا، پاراستنا هه ردوو دهڤه ران بکه ت. فره نسا بریارا وهرگرتنا سوریی چیترانده ل ۳۰ ی گولانی، ل گوره ی پیکه اته کی دناڤه را جه نه رال غورۆی و مسته فا که مال پاشایدا، فره نسا لهشکه ری خوه ژ کلیکا فه کیشا.

هه‌فڤکی یین مه‌سه‌بی و ئایینی د سه‌رده‌می مه‌لیک فه‌یسه‌لیدا

ئیکه‌مین هه‌فڤکی یا مه‌زن کو ژ ئه‌گه‌ری ته‌تویجکرنا مه‌لیک فه‌یسه‌ل روودای، ئه‌و کوشتار بوو ئه‌وا ل چیاپی عامل قه‌ومی. چیاپی عامل دکه‌فیته باشوری لبنان، ل روژئاقایی چیاپی ده‌ریا نا‌قه‌راستا سپی بوو، ل روژه‌ه‌لاتی ژی گرین جولان بوون. پرانی یا خه‌لکی وی ژ شیعه‌یین دوازه‌یی بوون. هه‌روه‌سا کیماتیه‌کا مه‌سیحی یین مارونی ژی لی هه‌بوون. ئه‌فین شیعه مه‌یلدارین حوکمی عه‌ره‌بی و مه‌لیک فه‌یسه‌لی بوون. لی مه‌سیحی، مه‌یلدارین له‌شکه‌ری فرهنسی بوون. موسلمان و مه‌سیحی یین فی ده‌قه‌ری د هه‌فڤکی یین به‌رده‌وامدا بوون. ل ۲۴ ی نیسانا ۱۹۲۰ئ، شیعه‌یان کونگره‌ک گریدا و بریار دان کو سه‌ر ب حکومه‌تا فه‌یسه‌لفه‌ بن. فی بریاری هه‌فڤکی یین وان توندتر لی کرن و ده‌می هنده‌ک گوٲگوٲک هاتینه به‌لا‌فکرن کو مه‌سیحیان ته‌عدایی یا ل هه‌فت کچین شیعه‌ کرین، شیعه‌یان هیرش کرنه سه‌ر مه‌سیحیان و کوشتاره‌کا مه‌زن ژی کر. پشتی کوشتاری جه‌نه‌رال غوروی بریار دا، تولا مه‌سیحیان فه‌که‌ت. له‌شکه‌ره‌کی چوار هه‌زار سه‌ربازی، ب فه‌رمانده‌یی یا کولونیل نیاجر هنارته چیاپی عامل، داکو تولا مه‌سیحیان فه‌که‌ت. کا چه‌وا شیعه‌یان کوشته‌کا مه‌زن ژ مه‌سیحیان کر بوو، هه‌روه‌سا له‌شکه‌ری فرهنسی ژی کوشتن و ویرانکرنه‌کا مه‌زن ل چیاپی عامل نه‌نجامدا. کومه‌کا موجه‌هید و زانا یین ئایینی نه‌فی کرن و گه‌له‌ک ژی کوشتن. ب فی چه‌ندی ژی، تولا مه‌سیحیان هاته فه‌کرن و شیعه و موسلمانین لبنان ژی هاتنه ته‌مییکرن.

لی سه‌ره‌رای کوشتارا چیاپی عامل، حکومه‌تا دیمه‌شقی هه‌ر یا به‌رده‌وام بوو ل سه‌ر پلانا خوه یا فه‌گرتنا لبنانی. ل ۱۰ ته‌مموزا ۱۹۲۰ئ، جه‌نه‌رال غوروی هاته ئاگه‌هدارکرن کو حکومه‌تا دیمه‌شقی ره‌شوه‌یه‌کا مه‌زن دایه هنده‌ک ئه‌ندامین جقاتا کارگیری یا لبنان، داکو یاداشته‌کی بو کونگری پیکهاتنی بلند کهن، تیدا داخوازا سه‌رخوبوونا لبنانی بکه‌ن و هه‌فه‌ندی یین ئابوری دگه‌ل دیمه‌شقی خورتر لی بکه‌ن. لی ئه‌و که‌سین ره‌شوه‌گری، به‌ری ژ به‌یروت ده‌رکه‌فن هاتنه ده‌سته‌سه‌رکرن. جه‌نه‌رال غوروی ژی ئه‌فه ب ده‌رفه‌ت دیت کو پینج داخوازی یین ده‌ستینشانگری ژ حکومه‌تا فه‌یسه‌لی بکه‌ت:

۱. سککه‌یا ترینا حه‌له‌بی ب ته‌قایی د ده‌ستی فرهنسیاندا بیت، داکو ژبو کاروبارین خوه بکار بینیت.
۲. نه‌هیشتنا ته‌جینکرنا ب زوری و هه‌موو سه‌ربازین ته‌جیندگری ته‌سریحکه‌ن و فریکه‌نه مالین وان.
۳. بی هیچ مه‌رجه‌ک ئینتدبا فرهنسا ل سه‌ر سورین قه‌بولکه‌ن.
۴. سزادانا هه‌ر که‌سه‌کی گونه‌هبار ب دژایه‌تیکرنا فرهنسا.
۵. وی پارهیین کاغزی بکار بینن ئه‌وی ژ فرهنسا ده‌رکه‌فیت.

پاشی ل ۱۴ی ته مموزی، کولونیل نیاجر هاته دیمه شقی و ئەف داخوازییه ب ئاوایه کئی فه رمی گه هاندنه مه لیکى و چوار روژ مؤله ت دانى کو قان داخوازییان بى قهید و شه رت ب جه بینن. ل شه فا ۱۸ ل سه ر ۱۹ی، فره نسا دى یا ئازاد بیت، کا چه وا وى بقیته، وه سا ره فتارى دگه ل حکومه تا فه یسه لى بکه ت. ئەقجا مه لیک و حکومه تا خوه که فته نه د ره وشه کا ناله باردا. چ وه زیرین حکومه تی دگه ل شه ری فره نسا نه بوون، یوسف ئەلعه زمه تی نه بیت. وى وه سا هزر دکر، دى شیت به ر سینگی له شکه ری فره نسا گریته. ده مى مه لیکى پرسیارا خوه ژ یاسین هاشمی کری، د به رسقیدا گۆت، ئەگه ر بیته شه ری راسته قینه، له شکه ری عه ره بى نه شیت پتر ژ دوو ده مژمیران خوه ل به ر هیرشین فره نسى راگریته. مه لیکى قیا ره ئیا دۆستین خوه یین دیرین وه رگریته، نامه یه ک بۆ جه نه رال ئەلله نبى هنارت و پرسیارا ره ئیا وى کر. دبه رسقیدا گۆتی کو فره بى قهید و شه رت هه موو داخوازی یین جه نه رال غوروی قه بوولکه ت. چونکو ئەو یی ل ه یجه ته کى دگه ریت کو ب سه رکه فته کا له شکه ری به یته دناف دیمه شقیدا و حکومه تا عه ره بى تیک بده ت. پشتی چه ندین دانوستاندن و هزر و بۆچوونین جودا جودا، مه لیکى هه موو داخوازی قه بوولکرن و برووسکه یه ک ب قى بریاری ئیمزا کر و بۆ جه نه رال غوروی هنارت.

ل روژا ۱۹ی ته مموزی، ده مى خه لکی زانى کو داخوازی یین فره نسا هاتنه قه بوولکرن، خۆپیشاندان ل سه رانسهرى دیمه شقی رابوون و خه لکی حکومه ت ب خیا نه ت ل قه له م ددا و به ره هشی یا خوه دیار دکر کو شه ری بکه ن. مه لیک و حکومه تا خوه، ب کۆمبوونین دگه ل خۆپیشانده رانقه د مژوول بوون، برووسکه یه ک ژ جه نه رال غوروی گه هشتى کو قه بوولکرنا داخوازییان ب تنى به س نینه، فره ده ملده ست بکه فته د وارى ب جه ئینانیدا. ژبو قى گه فا دووی ژى، دوو روژ مؤله ت دانى. مه لیکى ئەو ژى قه بوولکر و ئیکسه ر هیزین چه کدار ده ستووردان و ده ست ب جه ئینانا داخوازی یین دى کرن. ب ده ستووردانا له شکه ری، توندی یا خۆپیشانده ران دژوارتر لى هات و خه لک به ره ف قه لاتیه قه چوو کو ده ست ب سه ر چه کیدا بگریته. د هه مان ده مدا ژى، خۆپیشانده ران داخوازی یا که فته نا حکومه تی دکر و هنده کان ژى داخواز دکر کو مه لیک ژ وه لاتی ده رکه قیته. ژ نشکه کیقه ده نگوباس گه هشتنه مه لیکى کو له شکه ری فره نسى یی به ره ف دیمه شقیقه ده یته. ده مى پرسیار ژ نوونه ری فره نسا کری، کا بۆچی له شکه ر ده یته؟ گۆت: "ژ به ر پچراندنا هیلین ته لگرافى، برووسکه یا وه نیف ده مژمیرى دره نگتر گه هشت." مه لیکى نوونه ره کى خوه هنارته ده ف جه نه رال گوروی کو دانوستانننن قه گه ریانان له شکه ری دگه ل بکه ت. لى وه سا دیار بوو کو غورۆ یی مجد بوو به یته دیمه شقی و ئاگه هدارى یا مه لیکى کر کو دى له شکه ری خوه ئینته خان مه یسه لۆن. ل قیره مه لیکى زانى کو ئیدی ژ بلى به ره قانیکرنى چ مه فره یین دى نینن. ئەقجا به ر ب خۆپیشانده رانقه هات و گۆتاره ک بۆ خواند کو ب جان و له شان به ره قانیی ژ وه لاتی خوه بکه ن.

ل سپیڊهه ی یا ۲۴ ته مموزی، شه ری مهیسه لۆن دهستیپکر و ل ئیقاری یا رۆژا پاشتر ب گه هشتتا جه نه رال گوایی (فه رماندی ئه نی یا شه ری) ب دوماهی هات. پاشی ل رۆژا ئیکی ته باخی، جه نه رال غورو گه هشته دیمه شقی و سه ره دانا گو ری سه لاهه دین ئه یوی کر و گوئی: "ته دگو هوون چ جار ان نا فه گه رن، ئه فه ئه م زقرینه فه سه لاهه دین." د فی شه ریدا، له شکه ری عه ره بان نیژیکی ۳۰۰۰ شه رقانین فه رمی و خو به خش بوون، لی نه شیان خو ه ل بهر فرۆکه و توپین له شکه ری فه رنسی بگرن، هژماره کا زور ژئ هاتنه کوشتن و یین دی ژئ ره قین. یوسف ئه لعه زمه ژئ، ب میزانی د مهیدانا شه ریدا هاته کوشتن. ده می جه نه رال گوایی هاتییه دیمه شقیدا، فه یسه ل ناگه دار کر کو د ماوی دوو رۆژاندا ژ سو ری دهر که قیت. ل ۲۵ ته باخی، گه هشته نا پۆلی، وه کو هه ر میره کی ژ میرگه ها خو ه دوور، فه یسه ل ل ئوروا ما و هه ول ددان کو پیکه اتنه کی دگه ل تورکان بکه ت. لی ل ۱۱ ی چریا دووی، برووسکه یه ک ژ کرزن گه هشتی کو فه ره سه ره دانا له ندهن بکه ت. پشتی چوویه له ندهن، هه ولدانین فه گوهاستنا وی بو عیراقی ده ست پیکرن.

رهوشا حیحازی دناقبهرا شه ریف حسین و عه بدله زیز ئین سعود دا

ههروه کو مه دایه خویا کرن، شه ریف حسین هه قالبه ند و لایه نگرئ له شکه ری ئینگیزی بوو، هه تا کو بوویه مه لیک. لی پشتی بوویه مه لیک ژئ، هه ر ئاریشه و ئاسته نگین د ریکا ویدا ب دوماهی نه هاتبوون. ده می جه نگا جیهانی یا ئیکی ب دوماهی هاتی، بریتانیا هاریکاری یین مادی ژ مه لیک حسین ی برین. ئه قجا ژبو ب ریقه برنا کاروبارین دهوله تا خو ه، پاره دهین دکرن و بازرگانی یا په زی ژئ دکر. لی به دو یان وه کو وی نه کر کو ب دهینان یان ب بازرگانی یا په زی بژین. ژبو ب ده سته ئینانا ژیارا خو ه، وان ری ک ل چه جیبان دگرتن و د شه لاندن. مه لیکی گه له ک هه ول ددان کو ئارامی یا ری کین چه جی بپاریزیت، لی نه کاره کی ب سانه ی بوو. ل سالا ۱۹۱۸ی، خالدی کورئ لوئی (کو میرئ تر به بوو)، ژ بنه مالا شه ریفان تو ره بوو. گه هشته ئوردی یا عه بدله زیزئ کورئ سعودی و باوه ری ب وهایی ئینا. سه ده می سلبوونا وی ژئ ئه و بوو کو شه ره ده فه ک دناقبه را وی و شازاده عه بدلای کورئ شه ریف حوسینیدا چی ببوو، عه بدلای نهاله ک ل ده فی دا بوو، ئه قجا وی که رب و کین ژ هه موو بنه مالا عه بدلای فه دبوون.

ب فه رمانا بابی خو ه، عه بدلای کورئ حسین گه له ک هیرش دکر نه سه ر له شکه ری ئین سعودی، لی چ جار ان ب سه ر نه دکه فت. ل داوی، حسین له شکه ره کی مه زن به ره فه ککر، ئه ف له شکه ره ژ سه ربازین فه رمی و شه رقانین نه فه رمی پیک ده ات و هنده ک ئه فسه رین عیراقی ژئ ل گه ل بوون. له شکه ر ب سه رکیشی یا عه بدلای کورئ خو ه، هه نارته ده فه رین تر به و خر مه (کو دوو کانیکین خه لک نشینین رۆژه لاتا تائف بوون). ژ

لائی خوڻه، عهبدلعزیزی کوری سعودی ژی، لهشکه ره کئی ۱۲ هزار کهسی به ره فکر و بهر ب حجازیڻه دانه ری. پیشه ننگین لهشکه ری وی کو ژ ۱۵۰۰ خو کو ژان (ئخوانان) پیک دهات، ب فه رمانده بی یا خالدی کوری لوئی و سولتانی کوری بجا بون. ئخوان گه هشتنه تر به و هیرشه کا ژ نشکافه کره سهر لهشکه ری عه بدلای و ل ئیقاری یا ۲۴ گولانا ۱۹۱۹ی، سهرکه فتنه کا بله ز ب دهستقه ئینا. لی برووسکه ک ژ بریتانیا گه هشتنه کوری سعودی کو هیرشا خوه راوه ستینیت و فه گه ریته فه نه جد. ئین سعودی فه رمانا بریتانیا ب جهئینا و ده فه را تر به و خر مه (ل تائف)، کره ده فه ره کا ئازاد کو حوکمی کهسی ل سهر نه بیت هه تا کو پیکه اتن دهیته کرن و توخیب دهینه ده ستینشان کرن. ئه گهر وی ئیا با دشیا تائف ژی کونترۆل کهت، لی ژ بهر برووسکا ئینگیزی، نه کر. فی سهرکه فتنه نه ل هزا بریتانیا و شازاده بین حجازی، ئاکامه کا نه رینی ل سهر مه لیک حسینی و کورین وی کر. وی چ جار ان باوهر نه دکر کو هنده ک راخیتین وه هابییان، دی شین سهرکه فتنی ل سهر لهشکه ری وی یی مه شقدا بی ئین. سیاسه تمه دارین بریتانیا توشی سه تمینی بوون کو هه قاله بندی وان ل به رانبه ری هه فرکه کی نه ل ئاستی خوه، شکه ست و ئه گهر وان مایین خوه تی نه کر با، نه دووره میرگه ها وی هه موو ژ ده ست چوو با. تنی فیلی بی نه دگه ل هزا سیاسه تمه دارین راویژکار بوو. وی دگوت: "هوین یی پشتبه ستنی ب هه سپی دوراندی دکن." لی ده می وه هابییان هیرشا خوه راوه ستاندی و خوه ژ تر به و خر مه فه کیشای، جاره کا ئارام بوونه فه.

ل سالا ۱۹۲۱ی، بریتانیا بریاردا کو پیکه اتنه کی دگه ل مه لیک حوسینی مؤرکه ت. ل وئ باوهری بوون کو مه لیک حوسین دی ب ساناهی، هه موو مه رجین وان قه بوولکه ت، چونکو کوری وی فه یصل یی کریبه مه لیک عیراقی و کوری وی عه بدلا یی کریبه مه لیک رۆژه لاتا ئوردن. لورانس بو ماوه یه کی دوور و دریژ مژوولی مفاوه زاتین دگه ل مه لیک بوو، لی هه رده م مه لیک خوه گیرۆ دکر و په یماننامه ئیمزا نه دکر. ل داوی، لورانس ژی خواست کو یا دلئ خوه ب ئاشکرای بی خویاکه ت هه تا کو ل سهر مه رج و داخوازی یین وی کار بکه ت. مه لیک ژی چوار داخوازی بو پیشکیشکر: فه ره بریتانیا رازی بیت کو عیراق و فه له ستین ب سهر میرگه ها حجازیڻه بن. ده فه رین عه سیر و حه دیده بکه فنه دناق توخیب ده وله تا حجازیدا. فه ره د هه موو کاروباراندا، ئه و ل به راهی یا هه موو میر و مه لیکین عه ره بان بیت. ئو میرین عه ره بان فه گه رنه فه سهر توخیبین به ری شه ری فی دوماهی (مه رهم پی ئین سعودی بوو، کو خوه ژ تر به و خر مه فه کیشیت).

ده می مفاوه زاتین لورانس- مه لیک حسین، نه گه هشتینه چ ئه نجامان. هه ردوو کورین وی عه لی و زهید هاریکاری یا لورانس دکرن و بابی خوه هان ددا کو په یماننامی ئیمزا که ت. لی وی ئیمزا نه دکر. پاشی چوونه ئوردن داکو دگه ل میر عه بدلای پیک بهین و په یماننامی فریکه نه ده ف مه لیک حسین ژ بو په سه ندرنی، لی هه ره په سه نده کر. ئه ف

ئالۆزى بىن دناڧهرا مەلىك حىسنى و برىتانىادا (ل ۱۴ شواتا ۱۹۲۲ئى)، گەشتەنە كوپىتىكى و بىئەنا ئىنگلىزى ژى تەنگ بوو. ئەڧجا دكتور ناجى ئەلئەصىل كو جەھى رىزگرتتى بوو ل دەف مەلىكى، پەيماننامەكا دى يا ھەمواركرى بەرھەڧكر و ل ۱۶ى نىسانا ۱۹۲۳ئى، لورد كرزى (وھزىرى دەرفەكارىن) دگەل ناجى ئەلئەصىل ئىمزا كر. لى مەلىك حىسنى ئەو ژى پەسەند نەكر. وى سىياسەتا (يان ھەموو يان چىننە) پەيرەو دكر. لى كورپىن وى (ب تايىبەتى فەيصەل)، دگەل ڧى سىياسەتا وى نەبوون، چونكو ل وى باوھرى بوون كو سىياسەت ھونەرى ب دەستقەئىنانا ئەنجامىن مومكىنە. لى د نەچار بوون، گوھدارى يا بابى خوھ بكن و خەونىن وى ل بەر چاڧ وەرگرن.

ل ئىكى ئادارا ۱۹۲۴ئى، مستەفا كەمال پاشاى نەمانا سەردەمى خىلافەتى ل توركىا راگەھاند. ل وى چاخى مەلىك ل ئوردن بوو، عەبدلاىى كورى وى دكار لى كر كو مادەم خىلافەت ل توركىا نەما، فەرە ئەو خوھ بكتە خەلىڧى موسلمانان. پشتى دكارەكا زور و بەردەوام، مەلىك رازى بوو كو ل پىنجى ئادارى خىلافەتا خوھ راگەھىنىت و د ھەمان رۇژدا خەلك بەيى بەدەتى. بەيى ل رۇژا دياركرى، ل گوندى شونە (ل نىزىكى عەممان) ھاتە دان. پاشى ل ۳۰ى ئادارا ۱۹۲۴ئى، ڧەگەر اڧە مەكەھى كو ھەموو خەلك ل پىنشوازى يا وى بوون و برووسكىن پىرۇزباھىن ژ ھەموو دەڧەران بو دھاتن.

عەبدلەزىزى كورى سعوود

بەدبەختى يا مەلىك حىسنى ئەو بوو كو كەسەكى ب ژىرمەندى و شارەزايى يا عەبدلەزىزى كورى سعوودى ل سەردەمى وى دژىا. ئەگەر عەبدلەزىز نەبايە، نە دوورە ھەتا نۆكە ژى حوكمى بنەمالا وى يا بەردەوام با. مە ب درىژى بەحسى ژيانا مەلىك حىسنى كورى ەلى كرىيە، فەرە تبابەكى ل سەر ژيانا عەبدلەزىز ژى راوھستىن. عەبدلەزىز كورى عەبدلرەحمانى كورى فەيصەلى كورى تركى يە. ل سالا ۱۸۷۷ئى، ژ داىك بوويە و دناڧ بنەمالا ئال سعوود دا مەزن بوويە. بابى وى مرقۇڧەكى ئۇلدار و ژ خودى ترس بوو. ل سالا ۱۸۹۲ئى، عەشىرەتا خوھ (بەنو موررە) ھىلا و ل كويتى ئاكنجى بوو. ھىشتا يى بچووك بوو، ھەردەم گوھدارى يا كەسىن ب ناسالڧەچوويى دكر. دەمى بەحسى قەھرەمانى يا باپىرى وى (فەيصەلى كورى توركى) بو دكرن، ھەردەم دگوت ئەز مىراتگرى باپىرى خوھ مە و دى ھەر رۇژەكى مولكى باب و باپىرىن خوھ ژ ئال رەشىد سىتىم. ھەڧالين وى يىن سنىلە، پى دكرە كەنى. ل داوى يا سالا ۱۹۰۱ئى، خوھ ل موغامرەھىەكا پرمەترسى دا، تنى ب ۴۰ كەسىن ژ پىسمامىن خوھ و ۲۰ كەسان ژ خزمەتكارىن بنەمالا خوھ، ھىرشەك كره سەر رىاز و ل ۱۰ى كانوننا دووى يا ۱۹۰۲ئى،

شيا باژيري كونترولكەت و دوماهين ب حوكمدارى يا بنه‌مالا ئال ره‌شيد بينيت. ئەڤه ژى دەستپيكا سەرکه‌فتنين وى بوو.

ڤه‌كۆلەر و ديرۆكڤان ديژن كو عەبدلعه‌زىزى كورى سعوود كۆمه‌كا ساخله‌تین كه‌سايه‌تیه‌كا كاريزمايى هه‌بوون. وى ب خوه، ژيرمه‌نديه‌كا فیتري هه‌بوو، دزانی كو سياسه‌ت هونه‌رى ب ده‌ستڤه‌ئینانا تشتی مومکینه، هه‌رده‌م مفاژ سهر‌بۆرین سياسه‌تمه‌دارین به‌رى خوه وه‌ردگرت. شيانین نواندنې و خوگونجاندنې دگه‌ل بۆیه‌رین هه‌مه‌جۆر هه‌بوو، د كاری کاریگه‌ری ل كه‌سانین به‌رانبه‌رى خوه بکه‌ت و هه‌رده‌م خه‌لك ب دیتن و شياوای سهر‌ده‌ده‌ریکنا وى داخبار دبوو. پشتبه‌ستن ب شیره‌ت و پيشنیازين راویژکارین خوه دکر. یی مه‌رد و ده‌ست ڤه‌کری بوو دگه‌ل هه‌ڤالبه‌ند و لایه‌نگرین خوه. درووشمی وى ئەو بوو كو پاره زه‌لامان خرڤه‌ دکه‌ت، لی درووشمی به‌ڤلی وى (مه‌لیک حسین)، ئەو بوو كو پاره زه‌لامان پویچ دکه‌ت. وه‌سا دیاره كو درووشمی ئیكى د ژيانا كه‌تواریدا سهر‌که‌فتیتره. ل داویى ژى، ئەم د كارین بیژن كو یی ب چانس بوو.

ل ده‌ستپيكي، له‌شکه‌رى وى ژ شه‌رقانین به‌ده‌وى پینک ده‌ات. لی هه‌ر زوو تیگه‌هشت كو شه‌رقانین به‌ده‌وى، چ به‌ایی خوه یی له‌شکه‌رى نینه، چونکو دئ دگه‌ل سهر‌کردئ خوه بن، هندى یی سهر‌که‌فتى بیت. هه‌رده‌می ل روودانه‌كى شکه‌ست، هینگی دئ ژى ڤه‌بن و دئ گه‌نه‌ لایه‌نى سهر‌که‌فتى. خوه ژى دوور که‌ن. ساخله‌تین به‌دویان، ئەون كو هه‌رده‌م پشته‌فانین كه‌سین سهر‌که‌فتینه و نه‌هاب و وه‌هابن، ئانكو خه‌لكى نه‌هیبه‌ دکه‌ن و پاشى وئ نه‌هیبا خوه ل سهر‌هنده‌ك خه‌لكى دى یی هه‌ژار به‌لاڤ دکه‌ن. ئەگه‌ر چ ده‌سته‌لات ریگری لی نه‌گرن، ئەو وه‌سا هزر دکه‌ن كو نه‌هیبه‌کنا هه‌موو كه‌سان و د هه‌موو سهر‌ده‌ماندا مافه‌كى ره‌وایی وانه. له‌وا ئیبن سعوودى هزر دچاره‌سهر‌کرنا ڤى ئاریشیدا دکر. به‌ر ب دیرۆکیڤه‌ زڤرى و بیرا خوه ل موهاجرین سهر‌ده‌می پینغه‌مبه‌رى ئینا. ده‌می موسلمانى به‌ده‌وى چوویه مه‌دینى، ل ویرى ما و بها یین به‌داوه‌تى هیلان یان ژبیر دکر. ئەڤجا وى ژى، هنده‌ك كامپ یان گوند بۆ شه‌رقانین خوه یین به‌ده‌وى دانان، د گۆنتى (هه‌جه‌ر). ئیکه‌مین هه‌جه‌ر (ل سالا ۱۹۱۱ئ)، ل ده‌ڤه‌را ئەرتاوییه (ل ناقبه‌را کویت و ڤه‌صیم) دانا، پاشى هه‌جه‌ر ل دويف هه‌جه‌رى دانان. پشتى هه‌ژده سالان، هژمارا هه‌جه‌رىن وى چیکرین، گه‌ه‌شته ۱۲۲ هه‌جه‌ران و هژمارا شه‌رقانین هه‌موو هه‌جه‌ران ژى نیزیكى ۷۶۰۰ شه‌رقانان بوون.

که‌سى هه‌جه‌رى حیشتەر و په‌زى خوه دڤرۆت و ل هه‌جه‌رى، کارى کشتوکالیی دکر. هه‌روه‌سال شوینا کوینان، د خانى یین چیکرى و هونیڤه‌ د ژیا، ئیبن سعوود ب به‌رده‌وامى سامان و شیره‌تکار بۆ د هنارتن، داكو هنده‌ك گوندین سهر‌که‌فتى ژ ڤان هه‌جه‌ران دروست بکه‌ت. هه‌روه‌سا بریار دا كول شوینا کوفى و عه‌گالان، عه‌مامه‌كا سپى بکه‌نه سهرى خوه و ناڤى وان کره ئیخوان. مه‌ره‌م ژ ڤى ناڤى ئەو بوو كو هه‌موو خه‌لكى

هر ههجه رهكی برابین ئیكن، مزگهفتهك ههیه و هه موو پئگه نغیزان لی دكهن و وانه یین سیرهتا پیغه مبهری تیغه دخوینن. ب ئی چهندی ژی، ئیخوانان ب ههسكباوهری سه رهدهری دگهل بنه مابین ئیسلامی دكر. وهسا ددانان كو ئه وین ل ههجه ران د ژین برا یین وان كهسانن، ئه وین تاعهتا خودی و پیغه مبهری وی دكهن، لی ئه وین ب به داوه تیغه دگریدایی، برا یین شهیتانینه. ئه قجا ژ سالا ۱۹۱۹ئ و پیههل، هیرش دكرنه سهر دهقه رین دهر دورا خوه (مینا عیراقی و كویتی و ئوردن و حیزازی). وان وهسا هزر دكرن، ئه و ئالا هه لگر و خوكوژین دۆزه كا رهوانه و ههر كه سهكی شه هید بییت دی چیه به هه شتی. هه رچه نده، كومه كا خالین نیگه تیغ ئیخستنه سهر ئایینی ئیسلامی، لی خالا پوزه تیغ ئه و بوو كو هه ردهم ب دوزا خوه قه دئیکگرتی و مشت باوهری بوون.

ل ۵ئ ئادارا ۱۹۲۴ئ، ده می مه لیک حسینی خوه کریه خه لیفی موسلمانان، دهره فته ته كا زیرین بو هه لکه فته كو هیرش كه ته سهر حیزازی. ب نه مازهبی، كومه كا خه لکی میسر و هندستانی ژ ئی خیلافه تی، د نه رازی بوون. رهوشا دارایی یا مه لیک نه یا باش بوو، چونكو ئینگیزی هه موو هاریکاری یین وی یین دارایی بری بوون. ژلایه كی دیغه ژی، ژبه ر دوزا فه له ستنی، ئینگلیز ژ مه لیک حسینی یی توره بوو. ئه قجا وهسا دیت كو باشترین دهره فته ته ژبو غه زوكرنا حیزازی. ل ۴ئ خزیرانا ۱۹۲۴ئ، كو نگره ك ژبو ره وایه تی یا ئی مه رهمی ل ریا ز به ست. كومه كا زانا یین ئایینی (ب سه روکاتی یا بابی وی)، د ئی كو نگرهیدا پشكار بیوون. پشتی دانوستاندنه كا دور و دریز گه هشتنه وی ئه نجامی كو هیرشكه نه سهر حیزازی و غه زو بکه ن. عه بدله زیزی، دوو ره تلین له شكه ری به ره ه فکرن، ئیک ژبو حیزازی و یا دی ژبو روژه ه لاتا ئوردن. وی وهسا دانا بوو، كو ره تلا دووی یا بهر ب ئوردنقه، ئه رکی سه ره کیی ره تلا ئیک بفه شیریت.

ل ۱۴ئ ته باخا ۱۹۲۴ئ، ره تلا دووی گه هشته نیزیکی عه ممان، لی ئینگیزی ب توندی به ره فانی ژ عه ممان كر. ل داوی، له شكه ری ئیخوانان ل هه مبهری له شكه ری ئینگیزی شكه ست و پاشقه زقری. لی د هه مان ده مدا، له شكه ره کی سی هه زار كه سی (ب فه رمانده بی یا خالدی كوری لوئه ی و سولتانی كوری بجا)، ل تر به خرغه بیوون و ل داوی یا ته باخا ۱۹۲۴ئ، به ره ف (تائیغ) قه چوون. ههر دهقه ره كا له شكه ری ئیخوانان گه هشتبایی، دا ب سه ره كه قیت و ستینیت. ترسه كا دژوار دناف خه لکی مه كه ه و مه دینیدا به لاف بوو. له شكه ری مه لیک حسینی د داكه فتن و پاشقه زقرینه كا به رده و امدا بوو، ل بن فشارا خه لکی و پیشنیازا دۆستین بنه مالا هاشمیان، مه لیک حسینی ب نه چاری، جهی خوه ژبو عه لیلی كوری خوه چولكر و بهر ب جه دده قه چوو. مه لیک عه لی، له شكه ری خوه به ره ه فکرن كو به ره فانی ژ مه كه هی بکه ت. پشتی هه والی فان سه ره كه فتنین بله ز گه هشتیه عه بدله زیزی ئال سه وود، ل ۱۱ئ چریا ئیک، ب له شكه ره کی پینج هزار كه سیقه بهر ب

حیجازیڻه چو. لئ هه ردهم یئ دوودل و پاشپاشکی بوو، دترسیا کو وهکو سالا ۱۹۱۹ئ، گه فهک ژ لایئ ئینگلیزیه بو بهیت. ب هر چ حالی هه ی، وی نه دقیا شهرئ ئینگلیزی بکهت. ل وی سه ردهمی، وهزارهتا کریکاران کهفت و شوپاریریزان کابینهکا نوو یا وهزارهتی ل بریتانیا دامه زران. لئ عهبدلعه زیزی نه دزانی کا دئ پشته قانین ل ئه شرافان کهن یان نه. لهوا هه ردهم یئ ئالوز و دوودل بوو، ب مشهیی پرس ژ راویژکارین خوه دکرن و ره ئیا وان وهردگرت. د قئ کاودانی نه پیشقه چوون و نه پاشقه زفرینیدا، لهشکه ریئ ئیخوانان ل دهر دورا مه که هئ بوو، ب به ردهوامی داخواز دکر کو هه ز دکهن، فه ریزه یا هه جئ ئه نجامدهن. ئه قجال ۱۶ ی چریا ئیکئ، لهشکه ریئ ئیخوانان چوو د مه که هیدا و ئایبرده یین هه جئ ئه نجامدان. خه لکئ مه که هئ ژئ ب گه رمی پیشوازی یا ئیخوانان کر و خالدئ کورئ لوئه ی کره میرئ مه که هئ. ل ۴ ی کانوونا ئیکئ یا ۱۹۲۴ئ، عهبدلعه زیزی ژئ گه هشته مه که هئ. داکو رهوزایه تیه کا میلی و ئایینی بدهته هاتتا خوه (ل ۸ ی کانوونا ئیکئ)، کومبوونه کا ئایینی ژبو پازده زانا یین مه که هئ و ههفت زانا یین ئایینی یین نه جد، ل سهر رهوایه تی یا مه سه بی وههابی ریئ ئیخست. پشتی کومه کا دانوستاندین دور و دریز، ل سهر وئ چهندي پیک هاتن کو مه سه بی وههابی مه سه به کی راست و دروسته و ژبو پاراستنا ئایینی ئیسلامئ هاتییه دانان. ئه ف پیکهاتنه تا راده یه کی مینا پیکهاتنا سوننه و شیعه یان بوو ل کونگرئ نه جه ف (ل سالا ۱۷۴۳ئ).

پشتی مه لیک حسینی ل ۴ ی چریا ئیکئ یا ۱۹۲۴ئ ته نازول ژ عه رشی خوه کری و خوه ژ ناف جیهانا سیاسه تی فه کیشای، به ره ف عه قه به قه چوو. هه شت هه یقان مال عه قه به و پاشی بریتانیا ژئ خواست کو فه ره بچیه قبرص. ل ۲۲ خزیرانا ۱۹۲۵ئ، گه هشته به نده ری لارناکا ل قبرص. ل ویرئ خانیه ک بو خوه کری کر و لئ ژیا. ل سالا ۱۹۲۸ئ، کورئ وی یئ بچووک (زهید) گه هشتئ داکو دخمه تا ویدا بیت. هه قزینا وی ل قبرص مر و ل ویرئ هاته فه شارتن. ئه و ژئ مال قبرص هه تاکو ل ۴ ی خزیرانا ۱۹۳۱ئ ب جه لته یه کا ده ماغی مری.

دهمئ عه لی (ل شوینا بابئ خوه)، بوویه مه لیکئ حیجازئ، وی چه په رین خوه یین شه ری رهوانه ی جه دده کرن داکو ل ویرئ، به ره قانین ژ مه مله که تا خوه بکهت. ئه و ب خوه، ئه گه ره لهشکه ریئ ئیخوانین ئال سعوود قیا با، دا ب ساناهئ شیت جه دده گریت، نه مازه پشتی مه که هئ ستانین. لئ وی خوه گرت و نه هیلا لهشکه ریئ وی بچیه دناف (جه دده) دا، چونکو ژ حکومتا بریتانیا دترسیا، مایئ خوه تی بکهت و ههروه کو ل روودانا تر به و خرمه، وان راوه ستینیت. ئه قجال لهشکه ر ل دهوروبه رین جه دده راوه ستا و مال هیقی یا فه رمانین عهبدلعه زیزی.

ژلایئ خوه قه، مه لیک عه لی لهشکه ره ک ژ خه لکئ حیجازئ و خو به خشین ئوردن و سورین و هنده ک کارکه رین صومالی و یه مه نی یین ل جه دده پیک ئینا کو هژمارا وان

دگه هشته ۱۶۵۰ شەرقانان. دوو ئەفسەرین شارەزا دگەل بوون، ئیک تەحسین پاشا ئەلفەقیر بوو (کو عەبدلایی برایی وی، ژ ئوردن بو هنارت بوو)، یی دی ژی جەمیل پاشا ئەلراوی بوو. یی ئیک ژ نەژاد سوری بوو. یی دووی ژی، عیراقی بوو. هەر دەم هەردوو دگەل هەف، د نەگونجایی بوون. ل بەرانبەری قی لەشکەری ژی، ئیخوانان لەشکەرەکی پینج هەتا شەش هەزار کەسی ل دۆرماندۆرین جەدە هەبوو، هەر وەسا هەموو تۆپین رەهەند درێژین ژ مەکەهی هاتینە ستاندن، دگەلدا بوون. ئیخوانان تۆپین خوە یین ل ریاژ دگەل خوە نە ئینا بوون، تنی چەک و تۆپ و تەقەمەندی یین ژ مەکەهی ستاندی بکار دینان. سەربازین ئیخوانان، هیرشین خوە ب شەقی دبرنە سەر چەپەرین لەشکەری جەدە، داکو ترسی بیخەندل و پالەدن کو ژ حکومەتا خوە بیزار ببن و ل دژ راوەستین. ژ لایەکی دیفە ژی، داکو ب مشەیی تەقەمەنییان خەرچ بکەن و زوو فیشەکیان وان تەقاف ببن. مل ب ملی قان ئوپەراسیۆنین لەشکەری ژی، شەرەکی دی یی راگەھاندنی ژی دنابقبەرا واندا هەبوو. ل مەکەهی سعوودییان رۆژناما (أم القرى)، ل شوینا رۆژناما (القبلة) یا شەریفییان دەریخست، هیرشین رۆژنامەقانیی دکرنە سەر جەدە و پەسنین میر عەبدلەعزیزی و ئیخوانان دکرن. ل جەدە ژی، رۆژنامەک ب ناڤی (برید الحجاز) هەبوو کو بەرسقا نفیسین مەکەهی ددان و هیرش دکرنە سەر ئال سعودی.

د قان سەر و بەرین نالەبار و قەیراناویدا، دکتور ناجی ئەلئەصیل (کو نوونەری مەلیک حسینی بوو ل لەندەن)، ل چارەسەرییەکی دگەریا کو مەملەکەتا شەریفین هاشمی پی رزگار کەت. د هەمان دەمدا، سی کەسین دی (کو هەقالبین هەردوو لایەنان بوون)، هەول ددان پیکهاتنەکی دنابقبەرا هەردوو لایەنین هەقراکدا دروست کەن و قی شەری بگەهینە پەراڤەکی کو هەردوو لا پی رازی ببن. ئەو سی کەسە، فیلبی و تالب ئەلنەقیب و ئەمین ئەلرەیحانی بوون. لی واستەکاری یا هەر سینان ژی، چ بەرەم بو نەبوو. لی ل وی دەمی ناقبژیوان ل چارەسەرییەکی دگەریان، مەلیک عەلی د ئامادەباشییدا بوو کو ب تۆپ و فرۆکە و زریپۆشان هیرش کەتە سەر لەشکەری دژمنی خوە. هیقییەکا مەزن ب زریپۆش و فرۆکە یین خوە هەبوو. وەسا هزر دکر، کو دئ ژ ئاسمانی ئوردی یین لەشکەری عەبدلەعزیزی تۆپاران کەت. ل سەر عەردی ژی، دئ ب زریپۆشان هیرش کەتە سەر لەشکەری ئیخوانان و دئ ب سەرکەڤیت.

ئەف فرۆکە و زریپۆشین ژینگۆتی، د سەردەمی بابی ویدا هاتبوونە دابینکرن. لی وەکو هەموو وەلاتین تازە چیبووی، کو هەردەم فیلبین چەکی لی دەینە کرن. ئەف فرۆکەیه ژی فیلبەک بوو، وەلاتین پیشکەفتی ل مەلیک حسینی و مەلیک عەلی کری، داکو چەکی خوە یی ژ کارکەفتی، پی بدەنە کپین. مەلیک حسینی شەش فرۆکین ئیتالی هەبوون، تنی دوو فرۆکە ژی د دروست بوون ژبو فرین. هەر وەسا، ب تنی دوو فرۆکەقانیین رۆسی هەبوون، کو قان فرۆکەیان بدەنە کاری. ئیک ژ قان هەردوو فرۆکان، ل شەری تائیف

كەفت و فرۆكەقانى وى سەرپر كر. ئەقجا تنى فرۆكەقانىك (ب نائى شىركۆف) ما دگەل لەشكەرى مەلىك عەلى. ل ۲۲ى چرىا دووى يا ۱۹۲۴ئى، سى فرۆكە يىن دى يىن ژ بەرمايىكىن جەنگا جىهانى يا ئىكى گەهشتەنە جەدە، لى تنى يەك فرۆكە يا دروست بوو ژبو فرىنى. ئەو ژى نەدشیا دژمنى توپباران كەت، چونكو توپىن فرۆكەيان نەبوون. ل كانوونا ئىكى يا ۱۹۲۴ئى، دوو فرۆكەقانىن دى و دوو مىكانىكى گەهشتەنە جەدە، ھەموو رۆس بوون. ب قى چەندى ژى، ھژمارا فرۆكەقانىن بوونە سى كەس و شەش مىكانىكى و دوو فرۆكە يىن دروست ژبو كارپىكرنى. لى دەمى ھىرشەكيدا، فرۆكەيەك ل ئاسمانى پەقى، ژبەركو گەنجەكى سوری (ب نائى عومەر شاكر)، د قىا نارنجۆكەكى ژ ئاسمانى بەردەتە سەر وى خىفەتا مەر بەدلعەزىز تىقە. لى نارنجۆكا وى د فرۆكيدا تەقى و فرۆكە ژى پى پەقى. ئەف شەرى دەردۇرا جەدە ب بەردەوامى دەتە كرن و لەشكەرى ھاشمىيان ھەردەم د چەپەرى بەرەقانىيدا بوون. مەزنترىن شەرى دەردۇرا جەدە ل ۱۴ى ئادارا ۱۹۲۵ئى ھاتبوو كرن، ھەر ب نائى شەرى ۱۴ى ئادارى ھاتبوو ب نائىكرن. پىشتى قى شەرى مەعنەویاتىن لەشكەرى ھاشمىيان بەر ب نزمبوونىقە دچوون و خەلكى ژى بەرە بەرە خوە ژ پىشتەقانى يا مەلىك عەلى قەدكىشا.

ل تەموزا ۱۹۲۵ئى، چوار فرۆكەقانىن ئەلمانى و پاشى شەش فرۆكە يىن ئەلمانى يىن ب رەشاشە گەهشتەنە جەدە، لى ئەو ژى نەشيان بفرن، ژبەركو پانزىنا فرۆكەيان نەبوو. ژ لایەكى دىقە ژى، وان فرۆكەقانىن بىى مۆچە كار نەدكر و مەلىكى ژى پارە نەبوون مۆچەيىن وان بدەتى. قان ھەموو ئارىشە و ئاستەنگىن ل پەى ئىك، مەعنەویاتىن مەلىك عەلى دابەزاندىن و لەشكەرى وى ژى بەر ب كىمبوونىقە دچوو.

ل سەر ئاستى ھەقوھەلاتىيان ژى، خەلكى جەدە د رەوشەكا نەخۆش و نالەباردا بوو. زىدەبارى برس و تىھن و ترسى، ھەروەسا ژ لایى دەروونىقە ژى د ئالۆز و نەئارام بوون. لى ئارىشا ژ ھەموویان نەخۆشتر و گرانتەر، بابەتى مۆچە يىن لەشكەرى و فەرمانبەران بوو. كۆمەتا مەلىكى، نەدشیا مۆچەيى ھەيقانە بۆ خەلكى خوە یى كاركەر دابىنكەت. ھەرچەندە، بابى وى بىست ھزار لىرە و مەلىك فەیسەلى ژى، ۱۵ ھزار رۆپى بۆ ھنارت بوون، لى قى مەبلەغى ھاتى، تىرا مۆچى ھەيقەكى ب تنى كر. ئەقجا خەلك بەرەبەرە ژ بەرۆكىن شەرى د رەقىن و بەر ب مالىن خۆقە دچوون. پرائى يا خەلكى، حەز دكر لەشكەرى ئال سعوودى بەیتە دناف باژىرىدا، داکو ژ دەردەسەرى يا خوە رزگار ببن. ل داویى ژى، دەمى مەدینە (ل ۶ى كانوونا ئىكى يا ۱۹۲۵ئى)، ھاتىبە ستاندىن، مەلىك نەچار بوو دانپىدانى ب شكەستنا خوە بدەت. ئەقجا برىار دا، جەدە تەسلىمى مەر بەدلعەزىزى بكەت. لى بەرى تەسلىمكرنى، ھەقەندى ب كونسۆلگەرى برىتانى كر و ژى خواست كو بىیتە نائىزىوانى رىكارىن تەسلىمكرنى. دەمى كونسۆلگەرى برىتانى مەرچىن مەلىك عەلى گەھاندینە مەر بەدلعەزىزى، ل سەر پرائى يا مەرچىن وى رازى بوو. ل ۲۲ى كانوونا

ٲٲكى يا ١٩٢٥ءى؁ مهلىك عهلى ژ جهدهه دهركهفت و ههر دهملدهست جهدهه كهفته ددهستى (ئال سهوود)دا. لهشكهري بريتانيا؁ هه موو هيسانكارى ژبو مهلىك عهلى دابىنكرن كو د ريكا هندستانى را بهرف عىراقىقه بچىت. ل ٨ى كانونا دووئ- ١٩٢٦ءى؁ مهلىك عهلى ب ياور و خىزانا خوؤه گهشتنه بهغدا؁ مهلىك فهىسهل و كورئ خو (شازاده غازى) ل پىشوازى يا وى بوون.

ئال سهوود ل سهر عهريى حىجازئ

پشتى هه موو حىجاز كهفتىيه د بن دهسته لاتا عهبدلعهزىزئ ئال سهوودقه؁ شاندىن هه موو دهولهتبن ئىسلامى كؤم ب كؤم و كت ب كت دهاتنه مهكههى كو پىروژباهى يا مير عهبدلعهزىزى بكهن. فان شاندان؁ ژ ئال سهوود د خواستن كو سىسته مهكى كؤمارى ل حىجازئ دانىت؁ چونكو حىجاز مولكى هه موو موسلمانانه؁ نهىي چ لايه نبن ديار كرىبه. لى هارىكار و كار بدهستبن لهشكهري دناف خهلكى حىجازىدا دگهريان و ژئ دخواستن كو موبايه عا عهبدلعهزىزى بكهن. وهسا دانان كو خهلك فى داخوازئ بكهت؁ ئه و ژئ دئ قه بوول كهت. ئه فجال ل ٧ى كانونا دووئ- ١٩٢٦ءى؁ خهلكى بهىعه دا عهبدلعهزىزى و كره مهلىكى حىجازئ. ب فى چهندئ ژئ؁ سهرده مهكى نوو ل حىجازئ پهيدا بوو. ساخلهتبن نوو بين فى سهردهمى؁ وهكو: (نزمبونا پايه دارى يا ئه شرافان؁ كو وهكو خهلكى هه چكوهى لى هاتن و چ ئىمىتيازاتبن تايهت بو نه مان. نه مانا ديارده بين دزى و ريگرنا ل كه جى و ريپاران؁ كو ل سهردهمى بوورى ديارده يه كا بهر به لاف بوو. توندى و هسكباوهرى يا ئىخوانان ل هه مبهرى ئه وين پىگىريى ب سوننه تان نه كهن (هه لبهت ل گورهى هزارا وان)؁ مينا خو ه دووركنا ژ جگاره كيشانى و سهردهانا مهرقده و جهبن پىروژ).

پشتى جهگىر بوونا دهسته لاتدارى يا مهلىكى نوو؁ ئىخوانان دهست ب جهئنانا ئابىرده و تىگههبن خو ه بين وهابىي كرن. سزا بين دياركرى ژبو ههر سهريپچىيه كئ دهستنىشان كرن و مهرقده و گووين بهقىع (كو گوستانا سهحابىيان و بنه مالا پىغه مبهرى بوو ل مهدينئ) تىكدان و ههرفاندن. ل خزىرانا ١٩٢٦ءى؁ ئىكه مين وهرزئ كه جئ ل سهردهمى ئال سهوود هاته كرن. هه موو كه جئ بين جيهانى؁ د فىان ريكاربن كه جئ ل سهر ئابىرده بين خو ه بين چووى ئه نجامدهن؁ لئ ئىخوانان ئه و ريكاره ب سهريپچى بين سوننه تئ د هژمارتن. ئه فجا كؤمه كا شهردهف و هه فركىيان دناقبه را كه جىيان و ئىخواناندا پهيدا بوون. هه مان كرىار دگه ل كه جئ بين مىسرئ ژئ هاته كرن؁ هه تا گه هشتىيه راددهىي پىكدادان و كوشتنى. مهلىك فوئادى فرمان دا؁ كه سوهيا كهعبى و مالى پىدقئ بو مهكههى نه هنرىت. فى توندرهوى يا ئىخوانان؁ ئبن سهوود ئىخست بوو د رهوشه كا ناله بارا وهكو

دالیمایی دا (ئانکو ههروهکو کورد دبیزن کهفتیوو دناقبهرا نال و بزماریدا). ئەو ب خوه ژ هه موو کریارین ئیخوانان نهیی رازی بوو، لی دل نه ددا ژ خوه توڤه کهت، چونکو بو ماوهیهکی دریز خۆکوژین وی بوون و ژیده ری هه موو سه رکهفتنن وی بوون. وی وهسا هزر دکر کو دگهل وهختی، توندروهوی یا وان دی سفکتر لی هیت. لی ل شوینا سفکبوونی، روژ بو روژی توندتر لی د هات. ههروهسا پرانی یا سه روک و سه رکیشین ئیخوانان ژی، دلی خوه یی کووردا، ژ کار و کریارین ئین سعودی د رازی نه بوون.

شیخ فهیسه لی دویش (شیخی به نو مه تیریان)، مه دینه دوورپنچکر و د قیا مه رقه دی پیغه مبه ری به رفینیت. لی عه بدله زیزی کوری سعود، پاشقه بر و زقرانده فه ئه رتاوی. ئەف هه فرکی یا دناقبهرا ئین سعود و ئیخواناندا، یا به ردهوام بوو هه تاکو کۆنگری ئه رتاوی هاتیبه بهستن. ئەف کۆنگره ل پاییزا ۱۹۲۶ئ، هاته بهستن و پرانی یا ئیخوانین نه رازی تیدا پشکار ببوون. د کۆنگرهیدا ناماژه ب ههفت خالان هاته دان کو ئین سعود یی پی رابووی و ل دژی دینی و سوننه تا ئیخوانانه: کوری خوه سعود یی هنارتیه میسری. کوری خوه یی دی (فهیسه ل) یی هنارتیه له ندهن کو وهلاتی کوفری و موشرکانه. ترومبیل و ته لگراف و ته له فون و پاییسکلان بکار دئینیت. خویک و زه ریه ل سه ر ده فه ری نه جد و حیجازی سه پاندینه. ری دایه عه شیره تین عیراقی و روژه لاتا ئوردن کو په زی خوه ل سه ر کوزین موسلمانان ب چه رینن. بازگانیکرنا دگهل کویتی یا قه دهغه کری، ئەگه ر کافر بن دا شه ری وان بکه ین. ئەگه ر نه، بوچی هه قبه ندی دگهل وان برینه. ل داوی ژی، یی نه رمه دگهل ره وافزین ئیحسا و قه تیفی، بوچی داخواز ناکه ت کو بهینه دناف ئیینی ئیسلاما دروستدا (کو ئیینی خه لکی سوننه ت و جه ماعه تیه).

وهکو کاردانه وهیه کا به لزا فی کۆنگره ی، ئین سعود ژی هه موو ئیخوان داخوازکره کۆنگره کی کو ل ۷ کانونا دووی یا ۱۹۲۷ئ، ل ریاز هاته بهستن. پرانی یا سه رکیشین یاخبووی بین ئیخوانان لی به ره فه ببوون، ژ بلی سولتان بن بجا د (سه روکی عه شیره تا عه تیه). د فی کۆنگرهیدا، میر عه بدله زیزی ب دریزی به حسی هه قبه ندی یا خوه دگهل ئیخوانان کر و پاشی بابه تین پیشکیشگری ئاراسته ی زانا یین ئیینی کرن کو ب کووری دیراسه ت بکه ن و بوچوونین خوه ل سه ر دیار بکه ن. پرانی یا زانا یین ئیینی، به هانه یین عه قلی و نه قلی ژبو رهواتی یا داخواری یین ئیخوانان د ئینان و کومه کا فه توایان پی ده ر ئیخستن. ئین سعودی، ژبو ئەنجامدانا فه توا یین زانایان، مزگه فتا ل سه ر مه رقه دی چه مره یی مامی پیغه مبه ری هه رفاند و هنده ک توندی دگهل شیعیان بکار ئینان، وهکو گرتنا حوسه یینیان و قه دهغه کرنا ئاییده بین شیعیان ل وان ده فه ری ژیر ده سته لاتا وی. لی هه هه فرکی یا وی دگهل ئیخوانان، ب دوماهی نه هات.

ل ۵ چریا دووی یا ۱۹۲۷ئ، میر عه بدله زیزی، ری دا هنده ک ئیخوانان کو هیرش که نه سه ر وان مه خفه ری عیراقی ل سه ر توخیی داناین. عه بدله زیز ژ دانانا وان

مهخفهران دترسیا، چونکو وەسا هزر دکر، ئەف مهخفەرە ژبوۆ هێرشکرنا سەر دەولهتا وینه. لی دەملدهست، ئینگلیزی فرۆکه یین خوه هنارته هنداف توخییی سعودی. هندەک بهلاقوک بەردانه دناف عەشیرەتین بەدۆیاندا و ئاگەهدار کرن کو خوه نیزیکی توخییین عیراقی نەکن. لی ئیخوانان، چ پویته ب گەف و ئاگەهدارکرنین لەشکەرئ ئینگلیزی نەکرن و ب بەردەوامی هێرش دکرنه سەر عەشیرەتین عیراقی. ئەفجا لەشکەرئ ئینگلیزی نەچار بوو، جارەکا دی فرۆکه یین خوه فریکەت، لی ئەفچاره نە ژبوۆ ئاگەهدارکرنا خەلکی بوو، بەلکو ژبوۆ تۆپپارانکرنا وان بوو. ب قئ چەندئ ژئ، ئیبن سعود کەفته د ئالوژی و دوودلیەکا کوژەکا. ژ لایەکیفە، حەز نەدکر شەرئ ئینگلیزی بکەت و د قیا دگەل وان پیک بەیت. ژ لایەکی دیفە ژئ، ئیخوانان دکار لی دکر کو جیهادئ ل سەر کافران راگەهینیت و شەرئ عیراقی و ئینگلیزی بکەت. لی وی بژارەیا ئیکئ هەلبژارت و بریار دا، مفاوہزاتان دگەل عیراقی (ئینگلیزی) بکەت. بریار هاتە دان کول گولانا ١٩٢٨ئ، مفاوہزات ل جەدەدە بەینە کرن. دوو جەولە یین مفاوہزاتان کرن، لی د هەردوو جاراند ب سەرئەکەفتن.

میر عەبدلعەزیز فەگەر یافە ریا زاکو کۆمبوونەکی دگەل ئیخوانان بکەت. د قئ کۆمبوونیدا، داخووا بەستنا کۆنگرەکی کر کو زانایین ئیسلامئ ژئ تیدا پشکار ببن. ل ٢٥ چریا دووئ ١٩٢٨ئ، کۆنگرە هاتە بەستن و نیزیکی هەشت سەد کەسان لی بەرھەفبوون، ژ بلی هەرسئ سەرکردین ئیخوانان: شیخ فەیسەلی دویش و سولتان بن بجا و زەیدانی کورئ حەسەیلین. ب هاریکاری یا زانا یین ئایینی، میر عەبدلعەزیز هەموو شیانین خوه دگەل ئیخوانان بکار ئینان کول سەر مفاوہزاتین دگەل عیراقی و ئینگلیزی رازی ببن. لی نە گەهشتنە چ ئەنجامین قاییلکەر. هەر سئ سەرکردە یین ئیخوانان، خوه نەرازی کر و دگۆتن، مەلیک یئ نەرمە دگەل کافران و یئ ژ ریبازا ئیسلامئ قاریبووی. هەموو خەما وی، تئ مولکی و بیە و چ گرنگی ب ریبازا ئیسلامئ نادەت .

ئەفجا قۆلین شەرقانان بەرھەفکرن کو هێرش کەنە سەر توخییین عیراقی. هژمارا شەرقانین خرقەکری، گەهشتنە نیزیکی پینچ هزار کەسان. قان شەرقانین یاخیبووی، ری ل کاروان و ریباران دگرتن، باج و خەراج ل سەر خەلکی د سەپاندن و چ پویته ب بریار و فەرمانین عەبدلعەزیز نە دان. ب قئ چەندئ ژئ، ئیبن سعود نەچار بوو، لەشکەرەکی پازدە هزار کەسی بەرھەفکەت ژبوۆ بەرسینگرتتا وان. هەردوو لەشکەر، ل دەفەرا ئەلسەبلە کەفتنە بەرانبەری ئیک. ل رۆژا ٣٠ ئادارا ١٩٢٩ئ، شەری دەستپیکر و پشتی چەند دەمژمیرەکا ئیخوان شکەستن. فاکتەرئ سەرەکی سەرکەفتنا ئیبن سعود ئەو بوو کو زانا یین ئیسلامئ دگەل لەشکەرئ وی بوون. شەرقانین ئیخوانان، ل هەمبەری زانا یین خوه، ب لاوازی و دوودلی شەر دکر. شیخ فەیسەلی دویش ب برینداری کەفته ددەستی میر عەبدلعەزیزدا، ژبەر رجا و گریا ژن و زارۆکین وی، ئیبن سعودی عەفۆ کر و هنارته

دهقرا وی ل ئه رتاوی یی. سولتان بن بجاد، ب ساخی گرت و پشتی دادگه هکرنی، ب هه تا هه تایی هاته زیندان کرن. لی ژهیدانی کورئ حه سیلین رهقی و گه هشته کویتئ.

پشتی شیخ فهیصه لی دویش ساخ بوویه فه، ل سالا ۱۹۲۹ئ، هه قبه ندی ب مه لیک فهیصه لی کر کو هاریکاری یا وی بکه ت ژبو غه زو کرنا میرگه ها ئال سعود. ل ده ستینکا سالا ۱۹۳۰ئ، میر عه بدله عزیز هیرشه ک کره سهر هیزین فهیصه لی دویش و سهرکه فتن ب ده سته ئینا. فهیصه ل ژئ، رهقی عیراقئ و خوه ته سلیمی له شکه ری ئینگیزی کر (ئه و ئینگیزی وی ب کافر له قله مددان). لی ل گوره ی پیکه اتنه کا دنابه را میر عه بدله عزیز و ئینگیزی دا، فهیصه لی دویش ته سلیمی عه بدله عزیز کر ب مه رجه کی کو نه کوژیت. پشتی فهیصه ل ژ ئینگیزی وهرگرتی و دادگه هکری. ئه و ژئ مینا هه قالی خوه سولتان بن بجاد، ب هه تا هه تایی هاته زیندان کرن. پاشی هه ردوو د زیندانئفه مرن. ب مرنا فان هه ردوو سهرکردین ئیخوانان، ب ته قافی قه زال سهر هاته کرن و ئیدی نه ما بینه ئاسته نگ د ریکا ئال سعود دا. فیلبی دبیزیت: "دهمی عه بدله عزیز ئه ف هیزه (ل سالا ۱۹۱۲ئ) چیکری، مه زنتین ده سته فتن و سهرکه فتن وی بوو کو چ ده سته فتن و سهرکه فتن ب سهر ناکه فن ژ بلی لیدانا وان هه کو بووینه ئاسته نگ د ریکا پیشکه فتن ویدا."

پشتی فان سهرکه فتنان، عه بدله عزیز کورئ سعود ده ست ب ئافه دانی و پیش ئیخستنا وه لاتی خوه کر. خواندنگه هین نوو دانان و هیلین ته لگرافی و بیته لی ل وه لاتی به لافکرن. گرنگی ب شه هرستانی یا نوو ددا و کومه کا داهینانین نوو، ئینانه دناف وه لاتیدا. هه رچه نده کومه کا شیخ و زانا یین ئایینی، ل دژی پینگا فین وی دراوه ستیان، لی شیا هه موویان قایلکه ت و به رده وامیئ ب شوپا خوه یا شه هرستانین بده ت. پاشی کومپانی یین دهریخستنا نه فتئ هاته سعودی و روژ بو روژئ دهوله تا وی زهنگینتر لی هات و خه لکی کیمتر ره خنه لی دگرت. خه لکی وی ژئ فیری ژيانا خوش و ئارام ببوو. عه بدله عزیز، گه له ک ژن دئینان و دبه ردان. هه رده م سئ یان چوار ژن ل سهر زیمه تا وی بوون و هژماره کا زور یا کچ و کوران هه بوون. ل سالا ۱۹۴۷ئ، دوماهیک کورئ وی ژ دایک ببوو کول وی ده می ژئی وی نیزیکی ۷۱ سالان بوو. دبیزن دده می مرنا ویدا (ل سالا ۱۹۵۳ئ)، هژمارا زاروک و نه فی یین وی گه هشتبوونه نیزیکی ۳۰۰ که سان. گه له ک ژ زاروکین وی ژئ، وه کو وی حه ز ژ فره ژنئی دکرن. ئه قجا گه له ک ئه ندامین نوو هاته دناف بنه مالیدا و نه دووره هژمارا پسمیر و دوتمیرین سعودی بگه هنه نیزیکی پنج هزاران.

پاشگوئن

لیگه‌ریانا ڦه‌کوله‌ری دناف دهمیدا (زه‌مانیدا)، نه کیتمره ژ لیگه‌ریانین وی د جهیدا (د مه‌کانیدا). هه‌ردوو لیگه‌ریان پیزانینین گرنگ دده‌نه ڦه‌کوله‌ری کو د سروشتی مروقی و جفاکین مروقیه‌تی بگه‌هیت. دبیت ئەم ژ داخویانی یین ئیخوانان مه‌نده‌هوش ببین، کو پشتی شه‌ری، ته‌لگراف و ته‌له‌فون و ترومیئل و پاییسکل قه‌ده‌غه کرن و د گوتن، حه‌رامه و دگهل شه‌ریعه‌تی ئیسلامی ناگونجن. لی فه‌ره بزانیان کو سروشتی مروقی ل هه‌موو سه‌رده‌مان وه‌کو خوه‌یه. کاودان و دهر‌دورین مروقینه، ستایلئ تیهرزین و ره‌فتارین وی ده‌ستنیشان دکهن. ئەم نه‌شینین گازنده‌یان ژئ بکه‌ین کو ب ه‌شکباوه‌ری سه‌رده‌ری دگهل هندک هزر و ره‌فتاران دکرن، چونکو ئەو به‌ره‌می ژینگه‌ه و کاودان و دهر‌دورا خوه‌نه. مه‌ژئین مروقی د هزرکرنا خوه‌دا، دکه‌فته دناف قالبه‌کی ژینگه‌ها جفاکیدا.

هه‌موو بویه‌رین دیرۆکی د روخساری خوه‌دا، جودا جودانه. لی د گه‌وه‌ری خوه‌دا، هه‌ر هه‌مان بابته. چونکو هه‌موو بابته‌ین دیرۆکی ره‌نگه‌دانا سروشتی مروقینه و ئەف سروشته نا هیته گوه‌ورین. دبیت عه‌ده‌ت و جلک و ره‌فتار و بها و بیروباوه‌ر (ل گوره‌ی گوه‌ورینا جه و سه‌رده‌مان)، بهیته گوه‌ورین، لی شه‌نگسته‌یی سروشتی مروقی هه‌ر ئیکه و ناهیته گوه‌ورین. مروقی هه‌ر ئەو ئازله‌یه، ئەوی ژ دیر زه‌مان هاتیه نیاسین. پرانی یا ژیرمند و فه‌یله‌سووفان ل سه‌ر وی چه‌ندی پیک ده‌ین کو جوداهی یا دناقه‌را مروقی و ئازله‌یدا عه‌قله، لی ئەو ل سه‌ر پیناسه و چییاتی یا عه‌قلی و ده‌ستنیشانکرنا بیاقی وی، هه‌رده‌م تیقه‌ل و ژ هه‌قجودا بووینه. فه‌یله‌سووفین که‌فن وه‌سا بۆ دچوون کو ئەگه‌ر مروقی بکاریت خوه ژ ده‌مارگیری و ئەزۆکی و دلینین رزگار بکه‌ت، مه‌ژئین وی دئ شیت گه‌هته راستی یا ره‌هایی و کاملان. ئوو وه هزر دکرن کو ئەف ئاسته‌نگه‌ب سانا‌هینه و هه‌ر مروقه‌ک دشیت خوه ژئ رزگار که‌ت. ئەم د کارین پرسیاره‌کی ئاراسته‌ی وان فه‌یله‌سووفان بکه‌ین: ماده‌م مروقی دشیت خوه ژ ئاسته‌نگین تیهرزینا دروست رزگار که‌ت، پا بۆچی فه‌یله‌سووف نه‌شیاینه خوه ژئ رزگار که‌ن؟ دئ بینین هه‌رده‌م ئەو ژ هه‌قجودانه و د هه‌ق‌کیه‌کا به‌رده‌وامدا د ژین، هه‌ر ئیک وه هزر دکه‌ت کو هه‌موو راستی و ره‌وان، ئەوه یا ل ده‌ف وی. ڦه‌کولینین نوو خویا کرییه، کو مه‌ژئی مروقی هه‌رده‌م لایه‌نگیره و ب سروشتی خوه یی چوارچۆقه‌کرییه، ئاسته‌نگین تیهرزینا راست (مینا ده‌مارگیری و ئەزۆکی و دلینین)، نه ژ نشکافه‌ بۆ په‌یدا بووینه، لی دناف مروقی‌دا جه‌گیرن و پشکه‌کن ژ پیکه‌اته‌یی که‌سایه‌تی یا وی.

ئەگه‌ر بابته‌ک نه هه‌قه‌بند بیت ب چوارچۆقه‌یی ده‌مارگیری یا جفاکی یا مروقیفه، یان ب به‌رزه‌وندای یا تایبه‌تفه، یان ژئ ب دلینین یا ویقه، هینگی دئ شیت حکمین

دادپهروهر و بابته تی دت. لی هه ردهمی بابته کفته دناف چوارچوڤه یی فان پالینه راندا، هینگی دی بینین کو بابته تی بوون و دادپهروهری، ل دهف نامینیت. ب فی چهندی ژی، دی بینین کو مروڤی دادپهروهر ژی وهکو هه مو مروڤین دییه. ل وی دهمی ئەو هزر دکهت کو یی دادپهروهره، رهفتارین سته مکاریی ئەجامدهت. ب شیوهیه کی گشتی، دهمی تو یی گونجایی بی دگه ل پالینه رین هه مروڤه کی، دی ل هه مبهری ته یی ڤه کری و باش و مه شره بخوش بیت. لی هه ردهمی دیت کو تو یی هه ڤدژی یان هه ڤکی یا وی دکه ی، ئیکسه ر گرنژینا وی دگه ل ته دی بیته بوغومین و ته حه دا. بو نمونه: زاروک د سالانین خوه بین دهسپیکیدا، یی باش و خوشه دگه ل ته، چونکو خوه ل هه مبهری ته لاواز دبینیت و پیدقی ب هاریکاری و چاڤدیری یا ته یه. لی هه ردهمی زاروکه کی ژ خوه لاوازر ببینیت، ئیکسه ر دی هیرش که ته سه ر، دی یاریوکا وی ژی ستینیت و چ گرنگیی ب گریا وی یا به ردهوام نادهت. دلن وی ژی پیڤه نامینیت.

ب کورتی، دنیا هه ر هوسا یا چووی و دی هوسا ژی چیت، یا ئیکسه متییه و ناهیته گوهرین. ئەوی دڤیت تیدا ب سه رکه ڤیت، فه ره د دنیا یی بگه هیت وهکو هه یی، نه وهکو وی دڤیت کا چهوا بیت.

ناقەرۆك

لاپەرە	بابەت
۵	پېشگۆتن
۱. ژ دەستپېكا سەردەمى ئۆسمانلىيان ھەتا ناقەرەستا سەدى نۆزدى	
۱۹	چىبوونا دەولەنا ئۆسمانلى
۲۵	چىبوونا دەولەتا صەفەوى
۲۹	پەيدابوونا نادر قولى
۳۵	سەردەمى مەمالىكان
۴۱	پەيدابوونا ۋەھابىيان
۴۴	رەوشا مەمالىكان پىشتى سلىمان پاشايى مەزن
۵۲	ب دومامى ھاتنا ئىنكشارى و مەمالىكان
پاشكۆ	
۵۵	پاشكۆ ۱: گوھورين و نەشازى بين جفاكى
۵۹	پاشكۆ ۲: ھەرسى مگرى
۶۳	پاشكۆ ۳: شعر و شەھرىستانى
۲. ژ سالا ۱۸۳۱ – ۱۸۷۱	
۶۸	بۆيەرىن مىسر و شامى
۷۳	ھەفركى بين دناقېرە كەفن و نووياتيپدا
۸۵	عەقىدە يا شىخىيان و پەيدابوونا ئىمامى زەمانى
۸۹	قورەتولەين
۹۹	سەردەمى پىشتى نەجىب پاشاي ھەتا ھاتنا مدحەت پاشاي
۱۰۲	ويلايەتا عومەر پاشاي
۱۰۴	ويلايەتا مدحەت پاشاي
۱۰۹	سەردەانا شاھ ناصرەددىنى ل سالا ۱۸۷۰ئى
پاشكۆ	
۱۱۱	پاشكۆ ۱: جفاكى مىسر د سەردەمى داگىركرنا فرەنسيدا
۱۱۸	پاشكۆ ۲: دەر بارەى سروشتى مروقى
۳. ژ سالا ۱۸۷۶ – ۱۹۱۴	
۱۳۴	سولتان عەبدلحەمىد

١٤٠	ئارېشا ئىزدىيان ل وىلايه تا مووصل
١٤١	نامق پاشايى بچووك
١٤٤	پهيدا بوونا سيستمى ئىجتىھادى ل دەف شىعەيان
١٤٩	مەرجدارى يا ئىرانى و ئاكاما وى ل سەر عىراقى
١٥٣	مەرجدارى يا توركى و بۆيەرىن سەردەمى دەستورى
١٥٨	رەوش و بۆيەرىن عىراقى د سەردەمى دەستورىدا
١٦٢	بزاڤا ھوشىيارى يا عەرەبى و ئاكاما وى ل سەر عىراقى
١٦٨	ھندەك كارىن دەستىكى يىن پەيدا بوونا شەھرىستانى يا نوو ل عىراقى
١٧٨	خواندنگەھ ل دەف مەسەبى شىعى
پاشكۆ	
١٧٩	پاشكۆ ١: جەمالەددىنى ئەفغانى
١٩٢	پاشكۆ ٢: ماسۆنىەت چىيە؟
٤. ٣ سالا ١٩١٤ - ١٩١٨	
٢١٣	چەپەرىن شەرى
٢١٩	شۆرەشا عەرەبى
٢٢٢	دەستىكا شەرى ل مىحوەرى عىراقى
٢٢٨	كاردانەوہ يا عەشىرەتان و ھەلۆيىستى ئەفسەرىن عىراقى
٢٣١	لەشكەرى توركى ژ بەرەقانىكرنى بۆ ھىرشكرنى
٢٣٥	سەردەمى غروروا توركان
٢٣٨	كەفتنا بەغدا
٢٤٢	شەرىن دوماھىيى
٢٤٤	كولب ل دەڤەرا مووصل
٢٤٦	شكەستنا دوماھىيى
پاشكۆ	
٢٤٩	شۆرەشا نەجەف
٥. دەربارەى شۆرەشا سالا بىستى	
٢٥٩	سەدەمىن ھەلگىرسانا شۆرەشى
٢٧٥	ئىكەمىن چرىسكا شۆرەشى
٢٧٧	بەربەلاقبوونا شۆرەشى ل سەرانسەرى عىراقى
٢٩٠	ب دوماھى ھانتا شۆرەشى
٢٩٣	چەند تىبىنى يىن دوماھىيى

پاشکۆ	
۲۹۸	پاشکۆ ۱: کوتولۆف و شورەشا بیستی
۳۰۳	پاشکۆ ۲: دانوستاندەنەک دەربارەى مارکیسزمى
۳۱۰	پاشکۆ ۳: دانوستاندەنەک دەربارەى ماددیەتەى د مارکیسزمیدا
۳۱۳	پاشکۆ ۴: دانوستاندەنەک دەربارەى ئایینی د مارکیسزمیدا
۳۱۶	پاشکۆ ۵: دانوستاندەنەک دەربارەى بابەتینی د مارکیسزمیدا
۳۱۹	تیۆرا مانهایم
۶. ژ سالا ۱۹۲۰ - ۱۹۲۴	
۳۲۳	دامەزراندنا حکومەتا عیراقی
۳۲۶	بەرزارکرنا فەیسەلی ژبو وەرگرتنا عەرشی عیراقی
۳۳۵	ئەری مەلیک یاریۆک بوو د دەستی ئینگلیزیدا
۳۳۹	بەرھەستەکا نوو ل نەجەف و کازمیی
۳۴۵	گەشەسەندنا هۆشیاری یا ئەتەوہیی ل عیراقا نوو
پاشکۆیین پشکا ۶	
۳۵۰	چیرۆکا ئیبن سعوود و ئەشرافان
۳۵۲	شەریفین مەکەھی
۳۵۴	شەر و هەفرکی یین دگەل وەھابییان
۳۵۷	حوسینی کوری عەلی
۳۶۷	هەفرکی یین مەسەبی و ئایینی د سەردەمی مەلیک فەیسەلدا
۳۶۹	رەوشا حیجازی دناقبەرا شەریف حسین و ئیبن سعوود دا
۳۷۱	عەبدلعەزیزی کوری سعوود
۳۷۷	ئال سعوود ل سەر عەرشی حیجازی
۳۸۱	پاشکۆتن